

AZ ÖRDÖNGÖSÖK

REGÉNY

IRTA

DOSZTOJEVSZKIJ M. TIVADAR

FORDÍTOTTA
SZABÓ ENDRE

BUDAPEST
LÉGRÁDY TESTVÉREK KIADÁSA

TARTALOM

ELSŐ KÖTET.

Első rész.

I. FEJEZET.

- Bevezetés helyett néhány szó a nagyon tisztelt
Verhovenszkij Trofimovics István életrajzából. -

II. FEJEZET.

Harry princ. Házasság.

III. FEJEZET.

Mások bűnei.

IV. FEJEZET.

A sánta leány.

MÁSODIK KÖTET.

V. FEJEZET.

Az okos kigyó.

Második rész.

I. FEJEZET.

Éjjel.

II. FEJEZET.

Éjjel (Folytatás.)

III. FEJEZET.

Párbaj.

HARMADIK KÖTET.

IV. FEJEZET.

Várakozó helyzet.

V. FEJEZET.

Ünnep előtt.

VI. FEJEZET.

Sztepanovics Péter munkája.

VII. FEJEZET.

A mieinknél.

VIII. FEJEZET.

Iván cárevics.

IX. FEJEZET.

Trofimovics Istvánt fölirták.

NEGYEDIK KÖTET.

X. FEJEZET.

Végzetes nap.

Harmadik rész.

I. FEJEZET.

Az ünnepség első része.

II. FEJEZET.

Az ünnepség befejezése.

III. FEJEZET.

Befejezett regény.

IV. FEJEZET.

Utolsó elhatározás.

ÖTÖDIK KÖTET.

V. FEJEZET.

Uton.

VI. FEJEZET.

Erős éjjel.

VII. FEJEZET.

Trofimovics István utolsó vándorlása.

VIII. FEJEZET.

Befejezés.

ELSŐ KÖTET.

Ha agyon versz, mégse tudom:
Merre járunk? mit tegyünk?
Ugy látszik, hogy itt a pusztán
Ördög játszik mi velünk.

Hányan vannak! mért üvöltnek?
Mi a bajok ezeknek?
Tán boszorkányt adnak férjhez?
Házi manót temetnek?

Puskin.

Vala pedig ott sok disznóknak nyájok, és kérik vala ötet, hogy megengedné nekik, hogy azokba mennének. És megengedé nekik. És minekutána kimentek volna az ördögök az emberből, bemenének a disznókba. És a disznóknak nyájok nagy meredek helyről a tóba rohana és oda vesze. Mikor pedig a pásztorok látták volna a lett dolgot, elfutának és elmenvén hírré adák a városban és a falukban. Kimenének azért a lakosok, hogy meglátják, ami lett vala; és menének Jézushoz és találák az embert, kiből az ördögök kimentek vala, felöltözve és eszén lenni, ki Jézus lábainál ül vala: és megfélemlének. Megbeszélék pedig nekik azok is, akik látták vala: mi módon szabadult volna meg az ördöngös.

Lukács evang. VIII. 32-37.

Első rész.

I. FEJEZET.

*- Bevezetés helyett néhány szó a nagyon tisztelt
Verhovenszkij Trofimovics István életrajzából. -*

I.

Midőn hozzá fogok, hogy leírjak egy nem régen végbe ment és igen különös történetet, amely a mi idáig semmiről sem híres városunkban folyt le, kénytelen vagyok az én járatlanságomnál fogva kissé messziről kezdeni, nevezetesen pedig a nagy tehetségű és mélyen tisztelt Verhovenszkij Trofimovics István biográfiájának némi-nemű részletezésével. Szolgáljanak ezek a részletek bevezetésül e krónikához, maga a történet, melyet leírni akarok, majd később következik.

Kijelentem röviden, hogy Trofimovics István köztünk mindig különös, hogy úgy mondjam polgári szerepet játszott és ezt a szerepét szenvedélyesen szerette, annyira, hogy - én azt hiszem - anélkül élni sem tudott volna. Nem az, mintha én őt a színpadi aktorhoz akarnám hasonlítani: Isten ments! annál is inkább, mert én őt magam is nagyon tisztetem. Itt csak arról lehet szó, hogy megszokta, vagy jobban mondva gyerek-korától kezdve szakadatlan és nemes hajlama volt a jóra való polgári élet kellemes álmait iránt. Így például rendkívül szerette az ő „üldözött”, hogy úgy mondjam: „számkivetett” állapotát. E két szócskában van valami klasszikus csillogás, amely őt egyszersmindenkorra megbabonázta és évek hosszú során elemelvén őt lassankint a saját vélekedésében, végre annyira vitte, hogy a hiuságnak némi tekintetben igen magas és kellemes piedestáljára állította őt. A múlt századnak egy szatirikus angol regényében bizonyos Gulliver haza térve a liliputok országából, ahol az emberek mindössze néhány hüvelyknyi magasságuk voltak, annyira megszokta ott magát óriásnak tartani, hogy még London utcáin is önkéntelenül rákiabált a járókelőkre és fogatokra, hogy térjenek ki és vigyázzanak magukra, nehogy ő azokat elgázolja; azt hitte, hogy ő még mindig óriás, a többiek meg mind törpék. Ezért kinevették, szidták, a goromba kocsisok még rá is csapkodtak az ostoraikkal: de igazuk volt-e ezeknek? Mit nem képes tenni a szokás? Trofimovics Istvánt is a szokás vitte odáig, s még ártatlanabb és kevésbé bántó formában, - ha szabad magunkat így kifejezni, - mert ő a lehető legderekebb ember volt.

Sőt én azt gondolom, hogy őt végre mindenki és mindenütt elfeledte; de azt már épen nem lehet mondani, hogy eleinte sem ismerték volna. Nem szenved kétséget, hogy ő bizonyos ideig hozzátartozott a mi elmúlt generációnk tevékeny embereinek pleiádjához s egy ideig - bár igen kevésig, - épen csak egy rövidke pillanatig - a nevét az akkori siető emberek közül sokan csaknem egy sorban említették a Csaadejev, Bjelinszkij, Granovszkij és a külföldön épen akkor feltűnni kezdő Gercen neveivel. De a Trofimovics István működése meg is szűnt csaknem abban a percben, amelyben megkezdődött, - ugyszólván „az események és körülmények viharától”. Nos aztán? Hát később bizony nemcsak „viharok”, de „környülállások” sem mutatkoztak, legalább ilyen értelemben nem. Csak nem régen tudtam meg - nagy csodálkozásomra, de egészen megbízható forrásból, - hogy Trofimovics István nem csak hogy nem mint internált élt köztünk, a mi kormányzóságunkban, hanem soha még csak rendőrségi felügyelet alatt sem állt. Holott mindenki az ellenkezőt gondolta! Hát már most tessék elgondolni, hogy mit nem tesz a képzelődés! Ő maga egész életében őszintén azt hitte, hogy ő tőle bizonyos szférákban mindig félnek, hogy minden lépését megfigyelik és számon tartják s hogy az utolsó husz év alatt egymást felváltó kormányzók, mikor ide utaztak a gubernium igazgatására, már előre bizonyos szándékkal, eltökéléssel, nyugtalansággal gondoltak ő reá,

részint felsőbb helyről hozván magukkal az instrukciókat, részint a kormányzóság átadásánál nyervén azokat. Ha valaki olyankor a legmegcáfolhatatlanabb adatokkal akarta volna meggyőzni Trofimovics Istvánt, hogy ő a világon semmitől sem tarthat, hát ő bizonyosan sértve érezte volna magát. Pedig hát ő a lehető legokosabb, legtehetségesebb, lehet mondani: tudományos ember volt, habár a tudományokban... no egy szóval: a tudományokban ő nem sokat tett, sőt úgy látszik: semmit sem. De hiszen az ilyesmi nálunk, Oroszországban a tudós embereknél napirenden van.

A negyvenes évek legvégén került haza külföldről s akkor tűnt fel az egyetemi katedrán mint előadó. De csak egy-két előadást tarthatott - úgy tetszik: az arabusokról; tartott egy fényes dissertatiót is Hanau német város polgári és hanzasági jelentőségéről az 1413. és 1428. évek közti időszakban, egyuttal pedig azon különös és nem bizonyos okokról, amelyek miatt e jelentőség létre nem jöhetett. Ez a dissertáció akkor ügyesen és érzékenyen megsebezte a szlávjanofileket¹ s egyuttal ezek sorában sok és elkeseredett ellenséget szerzett neki. Később, de már a katedrája elvesztése után, - mintegy boszuállásból, annak a megmutatására, hogy kit vesztettek el ő benne, - egy progressivista havi folyóiratban, amely Dickenst fordította és George Sandot magasztalta, kiadta a bevezető fejezetét egy igen mélyen járó értekezésnek, azt hiszem: valami lovagoknak valami rendkívüli nemességéről, valami korszakban, vagy valami eféléről. Csak annyi bizonyos, hogy valami magasztos és rendkívüli érzésekről volt abban szó. Később azt beszéltek, hogy az értekezés folytatását hirtelen betiltották, sőt hogy még a progressivista folyóiratnak is érzékeny kellemetlenségei voltak a bevezető rész közlése miatt. Ez nagyon is megtörténhetett, mert mi nem történhetett meg akkor? De az adott esetben valószínűbb, hogy semmi sem történt, s hogy a szerző egyszerűen rest volt az értekezését befejezni. Az arabusokról megkezdett előadásait pedig azért szüntette be, mert valahol valaki, (bizonyos valamely retrograd ellenség), elfogott egy valakihez irt valami levelet, amelyben valami „környülállásokról” volt szó, s ennek következtében valaki valami felvilágosításokat követelt tőle. Nem tudom: igaz-e, de azt is beszéltek, hogy ugyanakkor fölfedeztek Pétervárott egy rendkívül nagy, mintegy harminc emberből álló természetellenes és államellenes társaságot, a mely csaknem megrázkodtatta a fundamentumokat. Beszélték azt is, mintha magát Fouriert is lefordítani készültek volna. Szerencsétlenségre épen akkor fogták el Moszkvában Trofimovics Istvánnak egy költeményét, amelyet azelőtt hat évvel még Berlinben, egész fiatal korában irt s amely kéziratban kézzől-kézre járt két műkedvelő és egy tanuló közt. Ez a költemény nekem most is megvan a fiókomban; csak a múlt évben jutottam hozzá, még pedig magától Trofimovics Istvántól kaptam az ő sajátkezü írásában, aláírásával és pompás vörös szattyán kötésben. Máskülönben a vers nincs minden poézis nélkül, sőt bizonyos tehetség is mutatkozik benne; furcsa poéma, de akkor, (t. i. a harmincas években), ilyesfélét sűrűn irogattak. De már a tartalmát bajosan tudnám elmondani, mert az igazat megvallva semmit sem tudok belőle megérteni. Valami allegória, liriko-dramatikus formában és emlékeztet a „Faust” második részére. A szín egy női karral kezdődik, erre egy férfi-kar következik, azután valami szellemek kara, végül valami lelkeké, amelyek még nem éltek, de nagyon szeretnének élni. Ezek a karok mind énekelnek valami meghatározhatatlan dologról, leginkább valakinek az elátkoztatásáról, de a fensőbb humor bizonyos árnyalatával. A szín hirtelen megváltozik és valami „Életünnep” következik, amelyben még a rovarok is énekelnek, megjelen egy tekenős béka valami latin sacramentális szavakkal, sőt ha jól emlékszem: énekel még valami ásvány is, tehát egy már igazán nem élő tárgy. Általában mindnyájan egyre énekelnek s ha beszélgetnek, hát akkor valahogy határozatlanul szitkozódznak, de ezt is bizonyos magasabb jelentőség árnyalatával. Végül a szín újra változik s valami vad vidék mutatkozik, amelynek szirtjei közt

¹ *Szlavjanofil* a mi terminológiánk szerint *pánszláv*.

egy civilizált fiatal ember sétálgat és valami fűvet tép és éget el, egy tündérnek pedig arra a kérdésére, hogy minek égeti el a fűvet? azt feleli, hogy ő túlságos életerőt érezvén magában, feledést keres s azt a fű levében találja fel, főcélja pedig az, hogy mentől előbb elveszítse az eszét, (mely cél keresése talán felesleges is). Erre kirugtat egy leirhatatlan szépségű ifjú egy fekete lovon, akit rettentő sokféleségű nép követ. Az ifjú a halált jelképezi, amelyet valamennyi nép kíván. Utoljára, a legvégső színen megjelen a babilóni torony, amelyet valami atleták végre is felépítenek valami új reménységet ébresztő dalok közt s mikor már a leg-tetejéig felépítik, akkor - mondjuk: az Olympus ura - komikus módon elszalad, a magához tért emberiség pedig elfoglalja annak a helyét és rögtön új élet kezdődik, új berendezkedéssel. Nos: ezt a poémát találták akkor veszedelmesnek. Én a múlt évben azt ajánlottam Trofimovics Istvánnak, hogy én ezt a poémát, mint ezidőszerűen tökéletesen ártatlant, kinyomatom, hanem ő ez ajánlatot kedvetlenséggel visszautasította. A tökéletes ártatlanságra vonatkozó véleményem nem tetszett neki, sőt ennek tulajdonítom azt az elhidegülést is, amely köztünk teljes két hónapig volt. S mi történt? Hát egyszer csak, majdnem akkor, mikor én a kinyomtatást ajánlottam, kinyomtatták a poémát odakint külföldön valamelyik forradalmi folyóiratban vagy gyűjteményben, még pedig a Trofimovics István tudta nélkül. Ez eleinte megrémült, rohant a kormányzóhoz és a legnemesebb hangon igazoló levelet írt Pétervárra, felolvasta azt nekem kétszer is, de el nem küldte, mert nem tudta kinek címezni. Elég az hozzá, hogy izgatott volt egy egész hónapon át; de én meg vagyok győződve róla, hogy szíve rejtekében nagyon hizelgett neki az eset. Csaknem éjjel is azzal a füzettel aludt, amelynek egy példányát sikerült neki megkeríteni, nappal pedig a szalmazsákja alá rejtette azt s még a takarító asszonyt sem bocsátotta be, hogy megágyazzon, - és bár mindennap várt valahonnan valami telegrammot, mindazáltal igen büszkén nézegetett. Semmiféle telegramm nem érkezett sehonnan. Erre aztán én velem is kibékült, ami az ő szolid és haragtartásra nem alkalmas szívének a rendkívüli jóságáról tanuskodik.

II.

Hiszen nem állítom én azt, hogy ő egyáltalában semmit sem szenvedett: én csak arról vagyok most már teljesen meggyőződve, hogy bátran folytathatta volna az ő előadását az arabusairól ameddig csak neki tetszett volna, csak adta volna meg a szükséges magyarázatokat. Csakhogy őt akkor nagyon sarkalta az ambíció és különös sietséggel igyekezett magát egyszersmindenkorra meggyőzni, hogy az ő karrierjének vége van az egész életére, még pedig a „környül-állások vihara” miatt. S ha a teljes igazságot meg kell mondani, hát az ő karrierjének a megváltoztatását egy régebbi és most újra megismételt, a lehető legdelikátabb ajánlat idézte elő, amelyet neki Sztavrogina Petrovna Borbála, egy tábornoknak igen gazdag felesége tett arra nézve, hogy fogadja el úgy is, mint nagy képzettségű pedagógus, úgy is, mint jó barát, - a fényes honoráriumról nem is szólva, - a tábornokné egyetlen fiának a nevelését és egész szellemi kiképzését. Ezt az ajánlatot első ízben még Berlinben tették neki, még pedig éppen abban az időszakban, mikor ő először özvegyen maradt. Első felesége egy könnyelmű leány volt a mi kormányzóságunkból, akit ő még első, éretlen fiatalságában vett el és úgy látszik, hogy ezzel a máskülönbben igen kellemes személylyel igen sok kellemetlensége volt, még pedig azért, mert nem bírta annak a költséges vágyait kielégíteni, ezen kívül egyéb okokért is, amelyek némiképen már delikát dolgok. Az asszony Párizsban halt meg, miután már három évig külön élt a férjétől, és egy ötéves fiút hagyott rá, „az első, örömmel teljes és még meg nem zavart szerelem gyümölcset”, mint azt nekem egy busongó pillanatában Trofimovics István mondta. A kis fiút akkor mindjárt haza küldték Oroszországba, s egészen ott nevelkedett az valami távoli rokonságu néniknél, valami isten háta mögötti zugban. Trofimovics

István akkor nem fogadta el a Petrovna Borbála ajánlatát és másodszor is hamar megházasodott, be sem várva az egy évi gyásza leteltét; elvett pedig ezuttal egy szükszavu berlini német leányt, s ami fő: anélkül, hogy erre valami különös szükség lett volna. Ezen kívül egyéb oka is volt, amiért a nevelői állást el nem fogadta: elcsábította őt egy feledhetetlen tanárunknak akkor feltűnt nagy hirneve és ő is első dolgának tartotta, hogy haza repüljön egy katedrára, hogy azon kipróbálja az ő sas-szárnyait. Hát aztán mikor e szárnyak már leleffentek, eszébe jutott - természetesen - az az ajánlat, amely különben már első ízben is ingadozást idézett elő az ő elhatározásában. Második feleségének a halála pedig, aki egy évig sem élt vele, végkép eldöntött mindent. Megmondom egyenesen: az egész elhatározás a Petrovna Borbálának ő iránta tanusított lángoló részvéte és eléggé meg sem becsülhető, lehet mondani: klasszikus barátsága révén esett meg, ha ugyan így lehet a barátságot minősíteni. Trofimovics István rohanvást sietett e barátság ölelő karjaiba, és a dolog eltartott aztán több mint husz évig. Azt a kifejezést használtam, hogy „rohanvást sietett az ölelő karokba,” de isten mentsen, hogy ebből valami feleslegest gondoljunk; ezt az ölelést csakis a legmagasabb erkölcsi értelemben kell venni. Ezt a két figyelemre méltó lényt a legfinomabb, a legdelikátabb kötelék fűzte egymáshoz örökre.

A nevelői állást még azért is el kellett fogadni, mert a Trofimovics István első felesége után maradt kis, nagyon is kis birtokocskára éppen tőszomszédságában volt a mi kormányzóságunkban Szkvoresnyikinek a Sztavrogin-féle nagyszerű birtoknak. Ezen kívül igen alkalmas volt az egyetemi roppant elfoglaltságtól megszabadultan a csendes dolgozószobájában magát a tudománynak szentelni és a hazai irodalmat a legmélyebb kutatásokkal gazdagítani. Kutatások nem mutatkoztak, ahelyett sikerült egész hátralevő életében, több mint husz évig, hogy úgy mondjuk: „élő szemrehányásképen” a haza előtt állania, mint a nemzeti költő mondja:

Élő szemrehányásképen
Álltal hazád előtt régen,
Te liberális ideálista.

Csak hogy az a személy, akiről így beszélt a nemzeti költő, talán joggal illeghetett volna ilyen értelemben egész életén át, ha úgy tetszett volna neki, bár az ilyesmi nagyon unalmas dolog. De a mi Trofimovics Istvánunk, az igazat megvallva, csak utánzata volt az olyan személyeknek, aztán még az illegést is megunván, leginkább csak heverészett. No de ha heverészett is, az élő szemrehányást megőrizte fekvő állapotában is, - ezt meg kell neki adni, - annyival is inkább, mert a kormányzósághoz mérve ez is elég volt. Látták volna csak őt, mikor velünk a mi klubunkban a kártya-asztalhoz leült! Egész lénye mintha ezt mondta volna: „Kártya! Én leülök önökkel jerálást² játszani! Hát helyén van-e ez? Ki ezért a felelős? Ki tette tönkre az én munkás tevékenységemet és változtatta azt jerálásra? Eh, vesszen hát Oroszország!” és méltóságosan tökött hitt.

Az igazat megvallva: nagyon szeretett kártya közben civakodni, s ezért különösen az utóbbi időkben gyakran voltak kellemetlenségei Petrovna Borbálával, annyival inkább, mert örökösen vesztett. De erről majd később. Csak annyit jegyzek meg itt, hogy ő lelkiismeretes ember is volt, (már mint néha), és azért gyakran búsongott. A Petrovna Borbálával folytatott egész husz évi barátsága alatt évenként háromszor, négyszer pontosan ugynevezett „honpolgári levertségbe” esett, vagy egyszerűen mondva eleresztette az orrát, de amaz a kifejezés nagyon tetszett Petrovna Borbálának. Később a honpolgári bajokon kívül a pezsgőivásiak is kerülgettek, de az éber Petrovna Borbála egész életében meg tudta őt őrizni minden triviális

² Orosz kártyajáték, olyanforma, mint a kalabriász.

hajlamoktól. Szüksége is volt a dajkálásra, mert néha nagyon furcsa volt: a legfenségesebb honpolgári tünődései közt egyszerre csak el kezdett nevetni, de a legközönségesebb népies módon! Voltak percek, mikor maga-magáról is a leghumorisztikusabb módon nyilatkozott. Petrovna Borbála pedig semmitől sem félt annyira, mint a humorisztikus hangtól. Petrovna Borbála klasszikus nő, mecénás nő volt, aki csak a legfenségesebb eszmekörben szeretett mozogni. Nagyon jelentékeny volt tehát az ő husz évig tartott befolyása az ő szegény barátjára. Erről a hölgyről külön is kellene szólni. Meg is teszem.

III.

Vannak különös barátságok: két jó barát közül egyik a másikat szeretné megenni, egész életükben ilyen a hangulatuk, hanem azért megválni nem tudnak. Sőt nem is lehet egymástól elválniok: a felingerült és az összekötötést felbontó barát volna az első, aki ebbe bele betegednék, sőt talán még bele is halna. Határozottan tudom, hogy Trofimovics István nem egyszer a Petrovna Borbálával négy szemközt lefolytatott legintimebb ömlengések után, a Petrovna Borbála távoztával hirtelen felugrott a diványról és elkezdte a falat az öklével verni.

Ez pedig minden allegória nélkül történt, annyira, hogy egyszer még a stukaturát is leverte a falról. Azt kérdezhetik: hogyan tudhattam én meg ilyen finom részleteket? Hátha én szemtanu voltam? Hátha maga Trofimovics István nem egyszer zokogott a vállamra borulva s a legélénkebb színekkel festve le előttem az ő titkait? (És miket nem mondott ő el nekem ilyen alkalmakkor!) De ime: mi történt mindig az ilyen zokogások után: másnap már kész lett volna maga-magát felfeszíttetni a hálátlansága miatt; sürgősen magához hivatott, vagy hozzám szaladt, egyesegyedül azért, hogy elmondja nekem, hogy „Petrovna Borbála a tisztesség és delikátság anyala, ő pedig épen az ellenkező!” Nem csak én hozzám szaladgált, hanem több ízben meg is írta ezt Petrovna Borbálának a legékesebben szóló levelekben és nevének teljes aláírásával beismerte, hogy nem régebben, mint csak a tegnapi napon azt beszélte Petrovna Borbáláról valakinek, hogy Petrovna Borbála csak hiuságból tartja őt magánál s irigyliz az ő tudományos és tehetséges voltát, máskülönben pedig gyűlöli őt, és csak nem meri gyűlöletét nyilvánítani, mert fél, hogy ő rögtön ott hagyná s ezzel ártana az ő (Petrovna Borbála) irodalompártolói reputációjának; hogy emiatt ő megveti maga-magát és elhatározta, hogy erőszakkal vet véget az életének; Petrovna Borbálától pedig várja most az utolsó szót, amely mindent el fog határozni stb. stb. El lehet képzelni ezek szerint, hogy milyen hisztériáig jutottak néha az ötvenéves csecsemők e legártatlanabbjánál az idegeskedési rohamai! Én magam is olvastam egyszer egy ilyen levelét, amelyet valami csekélység miatt kitört perpatvar után írt s amely csupa epe volt. Könyörögtem neki, hogy ne küldje el ezt a levelet.

- Azt nem tehetem... a becsület... a kötelesség... meghalnék, ha el nem mondanék neki mindent, mindent! - felelt csaknem lázasan és csakugyan elküldte a levelet.

Épen abban különböztek egymástól, hogy Petrovna Borbála soha sem küldött volna el ilyen levelet. Igaz, hogy Trofimovics István ész nélkül szeretett leveleket írni; irogatott Petrovna Borbálának, habár azzal egy fedél alatt lakott, írt napjában néha kétszer is. Biztosan tudom, hogy Petrovna Borbála e leveleket figyelmesen végigolvasta, még ha napjában két levelet kapott is s elolvassván, külön fiókba rakta azokat, megszámozta és szortírozta; ezenkívül jól a szívébe véste azok tartalmát. Aztán egész nap felelet nélkül hagyta a barátját, úgy találkozáskor vele, mintha semmi sem történt volna. Lassankint annyira idomitotta őt Petrovna Borbála, hogy már ő maga sem mert a tegnapiakkal előhozakodni, csak nézett egy ideig a barátnéja szemébe. De az semmit sem felejtett el, ő ellenben nagyon is hamar felejtett, s felbátorodva a barátnéja nyugodtságától, néha még aznap pezsgő mellett vigadott és hancurozott, ha barátai

közé került. Gondolható, milyen mérgelődéssel nézte őt ilyenkor Petrovna Borbála, ő pedig semmit észre sem vett! Legfeljebb egy hét, vagy egy hónap, vagy épen egy félév múltán gondolt rá valamely levelének valamely kifejezésére, aztán az egész levélre és annak összes körülményeire s akkor hirtelen csak úgy égett a szégyentől s annyira gyötörte magát, hogy rendesen rájött a szokott betegsége, a kolerin. Ezek a különös rohamok, mint a kolerin is, némely esetekben az ő idegességének különös kifolyásai voltak és némi tekintetben az ő testalkatának furcsa kuriozitását mutatták.

Tény, hogy Petrovna Borbála őt igazán és gyakran gyűlölte; ő pedig csak egyet nem bírt mindvégig észrevenni: azt, hogy ő utoljára már Petrovna Borbálának mintha csak a fia, a teremtménye, sőt lehet mondani: a felfedezése lett volna; mintha a testéből való test lett volna, akit az bizony nemcsak „a tehetsége iránt való irigységből” tart magánál. Ilyen feltevés eszerint sérthette is Petrovna Borbálát. A derék asszonyban a gyűlölség, féltés és lenézés közt valami türehtetlen szeretet is pislogott iránta. Még a szellőtől is őrizte, dajkálta husz álló esztendeig, nem tudott volna egész éjjeleken át aludni, ha annak a poétai, tudósi, hazafiui reputációját kikezdték volna. Ezt a reputációt Petrovna Borbála találta ki és ugyancsak ő tartotta jókarban. Trofimovics István valami ábrándféléje volt Petrovna Borbálának... Hanem ezért aztán valóban sokat követelt néha tőle, időnkint valóságos rabszolgaságot. És nem felejtett el neki semmit sem, hogy az már szinte gonoszság volt tőle. Hadd mondok el csak erre vonatkozólag két anekdotát!

IV.

Egyszer, mikor a jobbágyok felszabadításáról még csak beszélni kezdtek, mikor az ujjongó Oroszország arra készült, hogy teljesen újjá szülessen, meglátogatta Petrovna Borbálát egy pétervári báró, aki igen nagy összeköttetésekkel dicsekedhetett s igen közel állt az intéző körökhöz. Petrovna Borbála rendkívül nagyra becsülte az ilyen látogatásokat, mert a felsőbb társasággal való összeköttetései a férje halála után egyre gyengültek, végül egészen meg is szűntek. A báró ott volt nála vagy egy óráig és ott meg is teázott. Más senki sem volt jelen, de Trofimovics Istvánt Petrovna Borbála meghívta a teához, hogy kérkedjen vele. A báró már hallott is valamit Trofimovics Istvánról, vagy úgy tett, mintha hallott volna, de az egész teázás alatt nem igen törődött vele. Természetes, hogy Trofimovics István nem aláztathatta meg magát, mert a manérjai a lehető legválasztékosabbak voltak. Igaz, hogy - amint látszott - nem volt valami előkelő származású, de úgy esett a dolga, hogy kiskorától kezdve egy előkelő moszkvai háznál nevedett, következésképpen jól; franciául úgy beszélt, mint a született párizsi. Ennélfogva tehát a báró első tekintetre láthatta volna, hogy milyen emberekkel veszi magát körül Petrovna Borbála, ámbár csak kormányzósági városban lakik. De nem így történt. Mikor a báró megerősítette az akkor még csak hírképen szálldogáló intézkedéseket a küszöbön álló reformokról, Trofimovics István nem bírt magával az elragadtatás miatt és éljent kiáltott; sőt még a kezével is olyan gesztust csinált, ami elragadtatást jelentett. A kiáltása nem volt valami hangos, sőt nagyon is elegáns; sőt az is meglehet, hogy az elragadtatása csak előre eltökélt indulat volt s a gesztust a teázás előtt félórával tükörből tanulta be, de - úgy látszik - valami nem jól sikerülhetett neki, mert a báró megengedett magának egy alig-alig észrevehető mosolyt, bár azonnal egy rendkívül udvarias frázist mondott az összes orosz szívek általánosan várható ellágyulásáról a nagy esemény bekövetkeztét illetőleg. Azután nemsókára elment s elmenet nem felejtette el Trofimovics Istvánnak is odanyújtani egy ujját. Visszatérve a vendéglátó terembe, Petrovna Borbála vagy három percig nem szólt egy szót sem, csak

mintha keresgélt volna valamit az asztalon; hanem aztán hirtelen Trofimovics Istvánhoz fordult és sápadtan, szikrázó szemekkel, a fogán keresztül szűrve szólalt meg:

- Ezt sohasem felejttem el önnek!

Másnap azonban már úgy találkozott a barátjával, mintha soha semmi sem történt volna; ezt az esetet nem említette többet. De tizenhárom év multán egy tragikus pillanatban eszébe jutott, szemére vetette ezt Trofimovics Istvánnak és épen úgy elsápadt mint tizenhárom év előtt, mikor először tett emiatt szemrehányást. Egész életében csak kétszer mondta neki, hogy: „ezt sohasem felejttem el önnek”. A báróval történt eset már a második volt; de az első eset is oly jellemző a maga nemében: és amint látszik: oly nagy jelentőségű volt a Trofimovics István életében, hogy kész vagyok azt is elmondani.

Ez 1855-ben történt, tavasszal, május havában, épen azután, hogy Sztavrogin tábornoknak, a könnyelmű öreg embernek halálhírét vették: az öreg gyomorbajban halt meg, mikor épen útban volt a Krymbe, ahová az operáló hadsereghez történt kineveztetése folytán sietett. Igaz, hogy Petrovna Borbála nem búsulhatott utána sokáig, mert az utóbbi négy évben férjétől elváltan élt és annak évjáradékot fizetett. (Magának a tábornoknak mindössze csak másfélszáz főre menő jobbágysága volt meg a fizetése, ezenkívül csak az összeköttetései és ismeret-ségei; Szkvoresnyiki falu és minden gazdagság a Petrovna Borbáláé volt, aki egy igen gazdag bérlő családjából származott). Mindazáltal megrendült a váratlan hírtől és magányba vonult. Magától értetődik, hogy Trofimovics István elválhatatlanul vele volt.

A május hónap teljes virágjában volt; az esték csodaszépek. Virított a meggyfa. A két jóbarát minden este lement a kertbe és késő éjjelig ott üldögélt a kerti házikóban, kiöntve egymás előtt gondolataikat és érzéseiket. Poétikus percek voltak azok! Petrovna Borbála a sorsában történt változás folytán a szokottnál beszédesebb volt. Mintha közelébb simult volna a barátja szívéhez s ez így ment néhány estén át. Egyszerre csak egy különös gondolat ütötte Trofimovics Istvánt; „vajon nem számít-e a vigasztalhatatlan özvegy ő rá? s nem vár-e tőle erre nézve a gyászév letelte után nyilatkozatot?” Cinikus gondolat; de hát a fensőbb minőségű észjárás még elősegíti a cinikus gondolkozást már csak sokoldalúsága folytán is. Tovább szemlélődve megállapította, hogy aligha el nem találta az igazat! Eltűnődött: „Igaz, hogy a vagyon roppant nagy, de...” S tény, hogy Petrovna Borbálát nem igen lehetett szépnak mondani: magas, sárga bőrű, csontos asszony volt, rendkívül hosszú arccal, amely lóra emlékeztetett. Trofimovics István egyre jobban tűnődött, kétségeskedett, néhányszor még sírva is fakadt határozatlanságában, (a sírás könnyen állt nála). Esténként pedig, már mint a kerti házikóban, önkéntelenül valami szeszélyes, mosolygó, kacérkodó, hanem azért kevély kifejezést öltött. Ez valahogy véletlenül, szándéktalanul szokott előállni, sőt mentől nemesebb lelkű az ember, annál jobban észrevehető rajta az ilyesmi. Isten tudja: hogy volt, mint volt, de a legvalószínűbb, hogy a Petrovna Borbála szívében semmi olyan nem is kezdődött, ami a Trofimovics István föltevését igazolhatta volna. Meg aztán Petrovna Borbála nem is cserélte volna fel az ő Sztavrogin nevét Verhovenszkijra, bármily nevezetes lett légyen is ez. Az egész valószínűleg csak asszonyi játék volt az ő részéről, a női kívánságnak öntudatlan megjelenése, ami oly természetes némely rendkívüli asszonyoknál. Egyébiránt erről sem kezeskedem; a női szív még a mai napokig is kifürkészhetetlen.

De folytatom. Fel kell tennem, hogy Petrovna Borbála hamarosan kitalálta az ő barátja különös arckifejezését, hiszen igen éles megfigyelő tehetsége volt, Trofimovics István pedig néha nagyon is báva. De az esték tovább is folytak úgy, mint eddig, a beszélgetések ép oly poétikusak és érdekesek voltak. Hát egyszer, már késő éjszaka, a legélénkebb és legpoétikusabb beszélgetés után a legbarátságosabban váltak el, melegen megszorítva egymás kezét azon épületszárny bejáratánál, amelyben Trofimovics István kvártélyozott. Minden nyáron átköltö-

zött ő ebbe az épületrészbe, amely csaknem a kertben volt, a szkvoresnyiki roppant nagy urasági házból. Alig ért be a szobájába, alig gyújtott szivarra s élénk tünődései közben alig állt a nyitott ablak mellé, nézegetve a pelyhes felhőket, amelyek a hold körül fehérén libegtek, amint egyszerre csak halk suhogást hallott, amelyre hirtelen megfordult. Petrovna Borbála állt előtte, akit ezelőtt vagy négy perccel hagyott el. Petrovna Borbála sárga arca csaknem megkékült, ajkait összeszorította, szája szélei remegtek. Vagy tíz percig nézett így, szótlánul, szilárd, irgalmat nem ismerő tekintettel a Trofimovics István szemébe, aztán szapora suttogással így szólt:

- Ezt soha sem felejttem el önnek!

Mikor ezt nekem Trofimovics István tíz év múltán, jól bezárt ajtók mögött elbeszélte, megesküdött, hogy akkor annyira megdermedt a helyén, hogy észre sem vette, mikor Petrovna Borbála eltávozott. Minthogy pedig Petrovna Borbála azután soha egy szóval sem célzott a történetekre s megint ment minden a régi rendben, mintha mi sem történt volna, Trofimovics István egész életében hajlandó volt azt hinni, hogy mindez csak az ő betegségét megelőző hallucináció volt, annyival is inkább, hogy ő még az éjjel csakugyan meg is betegedett és teljes két hétig feküdt, aminek következtében persze megszűntek a kerti házikóban is a találkák.

De a hallucinációra vonatkozó képzelődése dacára egész életében minden nap mintha várta volna a folytatást, hogy úgy mondjam; a csomó megoldását. Nem hitte, hogy azzal vége is van a dolognak. S ha így állt a dolog, akkor bizonyára furcsán esett neki néha a barátnéjára nézni.

V.

Trofimovics Istvánnak még a ruháját is Petrovna Borbála fundálta ki s abban járt az egész életében. A ruha elegáns és karakterisztikus volt: hosszúszárnyú fekete kabát, amely csaknem állig be volt gombolva, de amely igen legényesen állt rajta; puha kalap, (nyaranta szalmakalap) széles karimával; fehér batiszt nyakravaló nagy csokorra kötve, lefüggő végekkel; ezüst fogantyús pálca; vállig érő hosszú haj. Sötétszőke ember volt s a haja csak az utóbbi években kezdett őszülni. Bajuszát, szakállát borotválta. Azt mondják, hogy fiatal korában nagyon szép volt. Szerintem még öreg korában is figyelmet gerjesztő. De meg ugyan micsoda öregség is az ötvenéves kor? Egyébiránt bizonyos polgári felfogás szerint ő nemcsak hogy nem fiatalította magát, de mintha még kérkedett volna a meglett korával s az ő fekete ruhájában, az ő magas, szikár természetével, vállig érő hajával valamely pátriarchára hasonlított, vagy még inkább Kukolnyikra, a poétára, akit a 30-as években valami hetilap mellett litografált arcképben adtak ki; különösen akkor hasonlított erre a poétára, mikor nyárban a kertben virágzó orgonabokor alatt üldögélt, kezében kinyitott könyvvel és a nap lementén tünődve. A könyvet illetőleg megjegyzem, hogy utoljára már mintha huzódózott volna az olvasástól. Egyébként ez már a legutolsó időkben volt. A Petrovna Borbála által nagy mennyiségben hordatott hirlapokat és folyóiratokat mindig olvasgatta. Érdeklődött az orosz irodalom sikerei iránt is, de emellett mindig megőrizte a saját méltóságát. Tanulmányozni próbálta a hazai és külföldi magasabb politikát is, de aztán mihamar megunta és abbahagyta. Az is megtörtént, hogy a kertbe menve kezében Toqevillt vitte magával, a zsebébe dugva pedig Paul de Kockot. Különben ez kicsiség!

Zárjel közt még a Kukolnyik arcképéről is kell szólnom: ez az arckép még akkor került Petrovna Borbálához, mikor ő mint fiatal leányka a moszkvai nemes leányok nevelő-intézetében volt. Rögtön beleszeretett az arcképbe, mint az valamennyi nevelő-intézetbeli leányka szokása, akik mindenkibe beleszeretnek, még a rajz- és szépírástanítóba is. De ebben nem a

leánykák szokása a figyelemre méltó, hanem az, hogy Petrovna Borbála ezt az arcképet még ötven éves korában is jól megőrizte az ő legitimebb drágaságai közt, annyira, hogy talán épen ezért komponált Trofimovics Istvánnak olyan ruhát, amely a képen feltüntetett kosztümhöz hasonlított. De persze ez is jelentéktelen dolog.

Az első időkben, vagy helyesebben mondva a Petrovna Borbálánál való tartózkodásának első felében, Trofimovics István még mindig gondolt arra, hogy valami művet írjon és minden nap komolyan készült rá, hogy a munkát megkezdje. De a mondott idő második felében már - amint látszik - még a tárgyát is elfelejtette a megírandó műnek. Egyre gyakrabban mondotta: „Ugy látszik, kész volnék a munkára, az anyag együtt volna, de csak nem akaródzik dolgozni. Semmihez sincs kedvem!” És búsan lehajtotta a fejét. Kétségtelen, hogy ez tette őt előtűnk olyan fenköltté, mint a tudomány mártírját. De ő maga valami egyebet várt. „Elfelejtettek, senkinek sem kellek már!” tört ki belőle nem egyszer a panasz. Ez a tépelődés az ötvenes évek legvégén bántotta őt. Petrovna Borbála végre belátta, hogy a dolog komoly. Mert ő sem tudta azt elviselni, hogy az ő barátját elfeledték s hogy az már senkinek sem kell. Hogy tehát szórakoztassa s azzal együtt hírnevét felújítsa, elvitte őt akkor Moszkvába, ahol néhány tudós és szépíró ismerőse volt; de kisült, hogy Moszkva sem segített a helyzeten.

Különös idők jártak akkor; valami új, a régi nagy csendességre semmiképpen sem emlékeztető, különös dolog kezdődött, amit mindenütt megéreztek, még Szkvovesnyikiben is. Különféle hírek keringtek. Az események többé-kevésbé ismertek voltak, de látnivaló volt, hogy azokon kívül valami ideák is követték az eseményeket, még pedig rendkívül nagy mennyiségben. És épen ez okozott zavart: sehogy sem bírták megtudni az emberek, hogy mit jelentsenek voltaképpen azok az ideák. Petrovna Borbála az ő asszonyi természeténél fogva ki akarta azok titkát kutatni. Hozzálátott, hogy maga olvasson el a hírlapokat és folyóiratokat, a külföldi tiltott kiadványokat és az akkor szokásba jött proklamációkat, (mindezt meg tudta szerezni); de attól még csak jobban meghabarodott a feje. El kezdett leveleket írogatni; csak kevesen feleltek neki s mentől később, annál érthetlenebbek voltak a feleletek. Ünnepelesen felszólította Trofimovics Istvánt, hogy egyszersmindenkorra magyarázza meg neki „mindezen ideákat”; de Trofimovics Istvánnál minden csak arra ment ki, hogy őt elfeledték és hogy ő már senkinek sem kell. Trofimovics István az általános mozgalmat igen lenézően szemlélte. Végre ő róla is megemlékeztek, eleinte a külföldi nyomtatványokban, mint számkivetett mártírról, erre pedig rögtön Pétervárott is, mint egy bizonyos csillag-csoport egyik csillagáról; sőt még Radiscevvel is összehasonlították - tudom is én miért? Azután azt írta róla valaki, hogy ő már meghalt és az illető felajánlotta, hogy megírja az életrajzát. Trofimovics István rögtön feltámadt és roppant nagyralátó lett. Az a lenézés, melylyel kortársait kezelte, hirtelen eltűnt s arról kezdett ábrándozni, hogy csatlakozik a mozgalmakhoz és megmutatja: ki és mi ő! Petrovna Borbála megint elhitt neki mindent és lótot-futott, tett-vett. Elhatározatott, hogy minden legkisebb késedelmezés nélkül Pétervárra utaznak, megtudnak ott mindent apróra, személyesen is részt vesznek mindenben: s ha lehet: Trofimovics István új tevékenységet kezd, minden téren és megmásíthatatlanul. A többi közt kijelentette Petrovna Borbála, hogy kész egy új, saját folyóiratot alapítani és mostantól kezdve egész életét annak szentelni. Trofimovics István látva, hogy már ennyire jutottak, még nagyralátóbb lett, útközben pedig csaknem pártfogóan bánt Petrovna Borbálával, amit ez nem mulasztott el jól eltenni a haragra való okai közé. Petrovna Borbálának különben más oka is volt az utazásra, nevezetesen az, hogy megújítsa összeköttetéseit a magasabb társasággal. Szükségét érezte, hogy amennyire lehet, életjelt adjon magáról a társaságban, vagy hogy ezt legalább megpróbálja. Az útrakelés nyilvános ürügyül pedig az szolgált, hogy meg akarta látogatni egyetlen fiát, aki akkor a pétervári lyceum tanfolyamát épen elvégezte.

VI.

Csaknem az egész téli szezont Pétervárott töltötték. Hanem nagybőjtre minden úgy szét-pattant, mint valami színes szappanbuborék. Az ábrándok szétfoszlottak s a képtelen helyzet még kiállhatatlanabbá vált. Először is a magasabb összeköttetések nem sikerültek, legfeljebb csak a legmikroszkopikusabb formában és megaláztatásokkal. A megsértett Petrovna Borbála az „új ideákra” akarta vetni magát és estélyeket kezdett adni. Írókat hítt meg, a kikből mindjárt egy egész sereget hoztak el hozzá. Később már meghívás nélkül is jöttek; egyik hozta a másikat. Soha sem látott még ő ilyen literátorokat. Hiúk voltak a képtelenségig, de egészen nyiltan, mintha ez kötelességük lett volna. Némelyek, - persze távolról sem mind, - részegen jöttek, de mintha ebben valami különös, csak tegnap óta fölfedezett szépséget találnának. Büszkék voltak valamennyien valamire, de a végletekig. Minden arcon olyasmi volt olvasható, hogy ők csak épen az imént fedeztek föl valami rendkívül fontos titkot. Gyalázták egymást s ezt a saját javukra írták. Meglehetősen nehéz volt megtudni, hogy mit írtak voltaképen; de voltak köztük kritikusok, regényírók, dramaturgok, satírikusok és leleplezők. Trofimovics István bejutott ezek legfelsőbb körébe is, oda, a honnan a mozgalmakat intézték. Az intézőkhöz vezető út kimondhatatlanul magas volt, hanem azért őt rendkívül szívesen fogadták, ámbár pedig egyikök sem tudott ő róla semmit s ha hallott is valamit, hát csak annyit, hogy ő valami „ideának a képviselője.” Annyira sürgött-forgott ezek körül, hogy sikerült neki egyszer-kétszer ezeket is oda kapni a Petrovna Borbála estélyére, dacára ezek olympusi mivoltának. Ezek igen komolyak és igen fontoskodók voltak; igen szépen viselték magukat; a többiek láthatóan félték tőlük; az is látható volt azonban, hogy az olympusiaknak nagyon drága volt az idejük. Megjelent két-három régebbi irodalmi nevezetesség is, akik akkor épen Pétervárott voltak s akikkel Petrovna Borbála már régóta a legideálisabb viszonyt ápolta. De legnagyobb csodálkozására ezek a valóságos és már minden kétségen felül álló nevezetességek csendesebbek voltak, mint a víz, szerényebbek, mint az ibolya, sőt némelyikök szinte belé ragadt az új gyűlevész népbe és szégyenletesen kereste annak a kegyét.

Trofimovics Istvánnak eleinte egész jó sikerei voltak; felkapták őt és kérkedtek vele az irodalmi nyilvános összejöveteleken. Mikor először jelent meg egy nyilvános irodalmi felolvasás alkalmával a dobogón, mint szintén felolvasó, falrengető taps keletkezett, amely eltartott vagy öt percig. Kilenc évvel később könyezve emlékezett erre vissza - inkább művészi természete folytán, semmint hálából. „Esküszöm önnek és fogadni mernék rá, - mondotta nekem - de csak nekem - titokban - hogy abból az egész nagy közönségből egy lélek sem tudta: ki s mi vagyok!” Érdekes vallomás: e szerint hát mégis csak éles esze volt neki, ha mindjárt ott, a dobogón, ellenére önhittségének, így meg tudta ítélni a helyzetet; de másfelől e szerint hát még sem volt neki éles esze, ha ő még kilenc év multán sem tudott erről a hálátlanság vádja nélkül beszélni. Aláíratk vele két-három kollektív tiltakozást, (hogy mi ellen, azt maga sem tudta) aláírta magát. Petrovna Borbálával is aláíratk egy tiltakozást valami „hallatlan eset” ellen; ő is aláíratkozott. Egyébaránt ez új emberek nagy részben, ha meglátogatták is Petrovna Borbálát, kötelességöknek tartották valamiért lenézéssel és gúnnyal tekinteni reája. Trofimovics István később, keserű pillanataiban célozgatott arra előttem, hogy Petrovna Borbála épen azon időtől kezdve lett az ő irigye.

Petrovna Borbála tudta az illető írókról, hogy neki nem való azokkal foglalkoznia, de azért mindig várva várta, asszonyi hisztérikus türelmetlenséggel leste őket és ami fő: mindig várt valamit. Az estélyein keveset beszélt, bár beszélni tudott volna, de inkább hallgatta a mások beszédét. Beszéltek a cenzura és a szövégekre tenni szokott erősítő jel (Ъ) eltörléséről, a kirillbetűknek latinra való cseréléséről, valakinek a tegnapi napon történt számkivetéséről, valami skandalumról, Oroszországnak a nemzetiségek szerint való feldarabolásáról és ennek előnyösségéről, hogy szabad federációban egyesülhetnének aztán e nemzetiségek, beszéltek a

hadsereg és a hadi tengerészet megszüntetéséről, Lengyelország visszaállításáról egész a Dnyeperig, a jobbágysági reformokról és proklamációkról, az öröklés megszüntetéséről, a család eltörléséről, a papi állás megszüntetéséről, a nők jogairól stb. Világos volt, hogy az új emberek e gyűlevésztségében sok volt a gazember, de volt elég becsületes is, sőt volt sok szertetreméltó alak is, dacára némi csodálatos sajátságaiknak. A becsületesek sokkal kevésbé voltak értelmesek, mint a becsületesek és a nyersék. De azt nem lehetett tudni, hogy melyik van a másiknak a kezébe. Mikor Petrovna Borbála kijelentette, hogy folyóiratot akar alapítani, még többen özönlöttek hozzá, de azonnal megindultak ellene a vádak, hogy ő kapitalista és kizsákmányolja a mások munkáját. E vádak fesztelenségével csak azok váratlansága vetekedett. Az agg Drozdov Ivánovics Iván tábornok, a megboldogult Sztavrogin tábornok régi barátja és bajtársa, egy igen érdemes ember, (már t. i. a maga nemében) akit mi itt mindnyájan ismerünk, mint rendkívül akaratos és ingerlékeny embert, aki roppant sokat evett és roppant félt az ateizmustól, Petrovna Borbála egy estélyén összeveszett egy nevezetes fiatal emberrel. A fiatal ember mindjárt az első szónál azt veti oda: „No, ha ön így beszél, akkor ön igazán generális!” abban az értelemben mondván ezt, mintha a *generális* szónál megvetőbbet nem is tudna találni. Ivánovics Iván rettentő haragra lobbant: „Igen, uram, én generális vagyok s én szolgáltam az én uralkodómnak, te pedig, uram, egy istentelen fickó vagy!” Ebből meg nem engedhető skandalum kerekedett. Másnap az eset ujságokba került és a „hallatlan eset” ellen megkezdődtek a kollektív aláírások, még pedig Petrovna Borbála ellen intézve, mint aki nem akarta a tábornokot rögtön eltávolíttatni. Egy illusztrált ujságban karrikatúra jelent meg, amelyben Petrovna Borbálát, a generálist és Trofimovics Istvánt mint három retrograd jóbarátot kicsúfolták; a kép alá verset is adtak, melyet egy nemzeti költő épen csak ebből az alkalomból szerzett. Részemről megjegyzem, hogy némely generálisnak csakugyan megvan az a nevetséges szokása, hogy így szól: „Én szolgáltam az én uralkodómnak!”... mintha nekik más uralkodójuk volna, mint nekünk, egyszerű alattvalóknak.

Ezek után persze képtelenség volt tovább maradni Pétervárott, annyival is inkább, mert Trofimovics István tökéletes fiaszkót vallott. Ezt nem bírta ki, kezdett a művészet jogairól okoskodni s még jobban kinevették. Utolsó felolvasása alkalmával az jutott eszébe, hogy honpolgári ékesszólással beszéljen, így akarván a szíveket meghódítani és tiszteletet gerjeszteni az ő „számkivettetése” iránt. Minden fentartás nélkül elismerte, hogy a „haza” szó haszontalan és komikus; beismerte azt is, hogy a vallás is káros, de hangosan szilárd meggyőződéssel hirdette, hogy a csizma sokkal jelentéktelenebb, mint Puskin, sőt nagyon is jelentéktelenebb. Kiméletlenül kifütyülték, de annyira, hogy ott mindjárt, a nélkül, hogy a dobogóról lejött volna, sírva fakadt. Petrovna Borbála félholtan vitte őt haza. „On m’a traité comme un vieux bonnet de coton!” hebegett öntudatlanul. Petrovna Borbála egész éjjel ápolta őt, alkörmöst adogatott be neki és reggelig azt ismételte előtte: „Ön még hasznos ember; önnek még megjön az ideje; önt még meg fogják becsülni... másutt.”

Másnap korán reggel Petrovna Borbálánál megjelent öt literátor, ezek közt három egészen ismeretlen, akiket Petrovna Borbála soha nem is látott. Ezek szigorú hangon azt mondták, hogy megvizsgálták az ő folyóirata dolgát s erre vonatkozólag elhozták a határozatukat. Petrovna Borbála soha és senkit sem bízott meg azzal, hogy az ő folyóirata ügyét megvizsgálják. A határozat abból állt, hogy Petrovna Borbála, mint a folyóirat alapítója, rögtön adja át azt nekik a tőkepénzével együtt, még pedig a szabad asszociáció jogánál fogva, ő maga pedig haza utazván Szkvovesnyikibe, el ne feledje magával vinni Trofimovics Istvánt is, „aki már kivénült a korból.” Udvariasságból beleegyeztek abba, hogy elismerik az ő tulajdon-jogát s megküldik neki évenként a tiszta nyereség egy hatod-részét. A legmeghatóbb volt az, hogy ez öt ember közül négynek semmi haszonleső célja nem volt, csak a „közös ügy” érdekében jártak el.

- Ugy jöttünk el Pétervárról, mint a megbolondultak, - beszélte Trofimovics István - és emlékszem rá, hogy a vasúti kocsiban a gép zakatolására egyre azt hebegtem magamban, hogy:

„Vjek i vjek i Lyev Kambek,
Ljev Kambek i vjek i vjek.”...³

és az ördög tudná, hogy még mit, egész Moszkváig. Csak Moszkvában tértem magamhoz, mintha ott talán valami egyebet találhattam volna. Oh, kedves barátaim! - kiáltott föl néha megihletetten, - el sem képzelhetik, milyen szomorúság és boszúság vett rajtunk erőt, mikor láttuk, hogy a nagy eszmét, amelyet az ember rég táplálgat, egyszerre csak esztelenek ragadják meg és kihurcolják az utcára épen olyan ostobák elé, mint amilyenek ők magok, s az ember meglátja azt eltorzított alakban, sárba tiportan, fonákul felállítva, arányok nélkül, hármóniátlanul, gyermekek játékszeréül oda dobottan! Nem! A mi időnkben ez nem így volt és mi nem ilyenekre törekedtünk. Én már nem ismerek rá semmire... De a mi időnk megjön megint, hogy minden ingadozást visszavezessen biztos mederbe. Máskülönben mi lenne belőlünk?

VII.

Mihelyt Pétervárról visszatértek, Petrovna Borbála azonnal külföldre küldte az ő barátját. „Pihenni.” De el is kellett válniok egy időre, ezt ő nagyon jól érezte. Trofimovics István nagy örömmel utazott el: „Most újjá születek!” kiáltott fel, „ott végre ráadhatom magam a tudományra!” De már első leveleiben, amelyeket Berlinből írt, rákezdte a régi nótát: „A szívem össze van törve, - írta Petrovna Borbálának, - nem bírom a történeteket elfelejteni! Itt, Berlinben, minden az én multamra emlékeztet, eszembe jutnak itt az én első örömeim és bánataim. Hova lett egyik is, másik is? Hova lettél te két angyal, akikre én soha érdemes nem voltam! De hova lettem végül én magam is, hova lett az én acél-erejű és sziklaszilárd én-em, mikor most valami Andrejev, *un igazhitű szakállas félbolond peut briser mon existence en deux*” stb. stb.

Ami a Trofimovics István fiát illeti, hát ő azt életében mindössze csak kétszer látta, először, mikor az született, másodszor pedig nem régen Pétervárott, mikor az épen az egyetemre készült beíratkozni. Ezen kívül a fiú egész életét - mint már említettük is - valami nénjeinél töltötte az o-i kormányzóságban, Szkvoresnyikitől hétszáz versztányira, ahol a Petrovna Borbála költségén nekedett. Ami pedig Andrejevet illeti, hát az egyszerűen egy helybeli szatócs volt, nagyon különös ember, autodidakta arkheologus, az orosz régiségek szenvedélyes gyűjtője, aki néha ingerkedett Trofimovics Istvánnal a tudományával, különösen pedig az „irányokat” illetőleg. Ez a tiszteletreméltó kupec nem fizetett meg Trofimovics Istvánnak négyszáz rubelt azért a fáért, amelyet ez attól a Szkvoresnyiki mellett fekvő kis birtokának az erdejéből vásárolt. Petrovna Borbála ugyan bőkezűen ellátta az ő barátját, mikor azt Berlinbe küldte, hanem azért Trofimovics István elutazása előtt erősen számított erre a négyszáz rubelre, valószínűen valami titkos kiadásaira nézve s csaknem sírva fakadt, mikor az őszbe csavarodott és ezüst keretű nagy pápaszemet viselő Andrejev egy hónapi haladékot kért, amihez különben joga is volt, mert az első részletet egy félévnél alig régebben szolgáltatotta be, minthogy akkor épen nagyon meg volt szorúlva pénz dolgában Trofimovics István. Petrovna Borbála nagy érdeklődéssel olvasta el ezt az első levelet és plajbászszal alá huzván azt a

³ Százaad, százaad, Kambek Leó,
Kambek Leó s százaad, százaad.

felkiáltást, hogy „hová lettél te két angyal!” ellátta azt folyószámmal és betette a fiókjába. Persze: Trofimovics István az ő két megboldogult feleségéről emlékezett így meg. A második levélben a nóta variálódott: „Naponként tizenkét órát dolgozom, (csak tizenegyet is jó volna! dörmögött Petrovna Borbála), túrom a könyvtárakat, jegyzeteket csinállok, lótok-futok; voltam a tanároknál. Megújítottam az ismeretséget a Dundászovék remek családjával. Mily gyönyörű asszony Nikolájevna Nadezsda még most is! Tisztelteti önt. A fiatal férje és három unokája mind Berlinben vannak. Esténként a fiatalsággal a feslettségekről beszélgetünk és csaknem virradatig athéni estéket élünk, persze csak a finomság és elegancia tekintetében; minden igen nemes mederben folyik: van zene spanyol motívumokkal, ábrándozunk az általános emberiség szabadságáról, az örök szép ideálról, a sixtini madonnáról, a sötétséget átmetsző világosságról, de hát a napnak is vannak foltjai! Oh nemes, igaz jó barátném! Szívemmel az öné és önnél vagyok, egyedül önnél mindenütt en tout pays, még ott is, dans le pays de Makar et de ses veaux, amiről - mint emlékezhetik - oly sokat beszéltünk Pétervárról való elutazásunk előtt. Bizonyára mosolyogva emlékezik erre. Amint a határon átléptem, mindjárt biztonságban éreztem magamat; különös, új érzés, első annyi hosszú évek után... stb. stb.”

- No ez mind csupa ostobaság! - mondta ki a végzést Petrovna Borbála, - ha virradatig tartanak az athéni estélyek, akkor nem ül ő napjában tizenkét óráig a könyvek közt. Tán részeg volt, mikor ezt a levelet írta? Hogy mer ő engem attól a Dundászovától tiszteltetni? Egyéb-iránt hadd mulasson...

Az a frázis, hogy „dans le pays de Makar et de ses veaux” azt az orosz közmondást akarta jelenteni, hogy „a hová már Makár se hajtana a bornyait.” Trofimovics István készakarva a legostobábban fordította le franciára az orosz szólásmódokat és közmondásokat, pedig kétségtelen, hogy jól megértette és le is tudta volna azokat fordítani; de ezt ő bizonyos sikből csinálta és azt nagyon elmés dolognak tartotta.

De nem sokáig mulatott a külföldön, négy hónapot sem bírt ott kitartani s ott termelt Szkvovesnyikiben. Utolsó levelei tele voltak az ő távol levő barátnéja iránt érzett legérzelgőbb szeretettel és a szó szoros értelmében könyekkel voltak áztatva. Vannak természetek, amelyek épúgy megszoktak valamely házat, mint a szoba-kutyácskák.

A jóbarátok viszontlátása örömmel teljes volt. De két nap múlva már minden a régi kerékvágásban ment, sőt még unalmasabban, mint azelőtt. „Kedves barátom, - mondotta nekem Trofimovics István két hét múlva a legnagyobb titkolódzással, - én egy rettenetes felfedezésre jutottam: Je suis un egyszerűen kegyelemkenyéren élő et rien de plus! Mais r-r-rien de plus!”

VIII.

Ez után nagy csend állott be nálunk, amely tartott csaknem egész kilenc évig. A hisztérikus kifakadások és zokogások az én vállamon rendszeresen tartottak, anélkül, hogy azok a mi jól-megélésünket zavarták volna. Csodálom, hogy Trofimovics István ez idő alatt meg nem hízott. Csak az orra vörösödött meg egy kissé és gondtalansága gyarapodott meg. Lassankint egy baráti kör képződött körülte, de máskülönben eléggé kis számú. Petrovna Borbála nem sokat törődött ugyan a mi körünkkel, de mi valamennyien a patronesszánknak tartottuk őt. A pétervári keserű lecke után végképen megtelepedett a mi városunkban; télen a városi házában lakott, nyáron pedig a város közelében levő birtokán. Soha sem volt akkora befolyása és jelentősége a mi kormányzáságunk társaságában, mint az utóbbi hét évben, más szóval egészen a jelenlegi kormányzónk kinevezéséig. A megelőző kormányzó, a feledhetetlen és szelíd Oszipovics Iván közeli rokona volt, akit ő annak idején sok jóval látott el. A kormányzóné

remegett a gondolatától is annak, hogy a Petrovna Borbála kedve ellen talál tenni, a kormányzóságbeli társaság hódolása pedig annyira ment, hogy az már szinte valami meg nem engedett dologra emlékeztetett. Természetes, hogy Trofimovics Istvánnak is jól ment a dolga. Tagja volt a klubnak, ahol méltóságosan vesztett a kártyán és ezzel nagy tiszteletet vívott ki, ámbar sokan csak úgy tekintették őt, mint „tudóst”. Később, mikor Petrovna Borbála megengedte neki, hogy a másik házban lakják, még szabadabban éreztük magunkat. Hetenkint kétszer összegyűltünk nála; olyankor nagyon vígan voltunk, kivált ha nem sajnálta a pezsgőt. A bort a fentebb említett Andrejevtől hozatta. A számlát Petrovna Borbála minden félévben egyenlítette ki s a kifizetés napján csaknem mindig megjött a kolerin.

Körünk egyik legrégebbi tagja Liputin kormányzósági hivatalnok volt, egy már nem fiatal ember, rendkívül liberális, akit a városban ateistának tartottak. Már második felesége fiatal, csinos asszonyka volt, ezzel jó hozományt kapott és volt három növendék leánya. Egész családját isteni félelemben zárt ajtók mögött tartotta, szörnyű fősvény volt és a fizetéséből szerzett magának házat meg egy kis kapitálist. Nyugtalan ember volt; a hivatala meg jelentéktelen; a városban tisztelték, de az előkelőbb körökben el nem fogadták. Azonkívül ismert és nem egyszer meglakoltatott szószátyár volt; meglakoltatása két ízben meglehetősen fájdalmas volt: egyszer egy katonatiszt, másszor egy köztisztviselőben álló földesúr-családapa részéről. De mi szerettük az ő éles eszét, kíváncsiságát, különös, gonoszkodó vígságát. Petrovna Borbála nem szerette, de neki mindig sikerült a derék asszony közelébe furakodni.

Nem szerette Petrovna Borbála Satovot sem, aki mindössze csak néhány éve volt tagja a baráti körnek. Satov azelőtt diák volt, de egy diák-mozgalom után kizárták az egyetemről; gyermekkorában Trofimovics István oktatta őt, mert a Petrovna Borbála jobbágyául született, mint az ő megboldogult komornyikja, Fedorov Pál fia s ezért a derék nő jó szívvel viseltetett sorsa iránt. De nem szerette a fiatal embert büszkesége és hálátlansága miatt s nem tudta neki megbocsátani, hogy az az egyetemről történt kizárása után nem jött rögtön ő hozzá, sőt arra a levélre, amelyet akkor neki Petrovna Borbála írt, még csak nem is felelt, hanem inkább beállt valami civilizált kupechez házitánítóként. E kupecnek a családjával együtt kiment külföldre, inkább felügyelő, mintsem nevelői minőségben. De hát nagyon is rájött akkor a külföldre való vágyakozás. A gyerekek mellett volt nevelőnő is, egy eleven, orosz kisasszony, aki csak az elutazás előtt került a házhoz és inkább olcsósága révén kapott alkalmazást. Ezt vagy két hónap múltán a kupec kikergette „szabad gondolkozás miatt.” Utána surrant Satov is és mihamar megesküdött vele Genfben. Vagy három hétig együtt éltek, aztán mint szabad és semmi kötelékkel nem akadályozott emberek szétmentek, persze csak a szegénységök miatt. Satov ezután sokáig csatangolt Európában, élvén az isten tudja hogy miből; azt mondják, hogy utcai csizma-tisztító és kikötői zsákhordó volt. Végül vagy egy évvel ezelőtt visszatért hozzánk a hazai fészekbe és egy öreg nénjénél huzta meg magát, akit egy hónap múltán el is temetett. A nőtestvérével, Dásával, aki szintén a Petrovna Borbála neveltje volt és mint annak kedvence a lehető legúribb módon élt, csak ritkán gyakorolt és távoli ismeretséget tartott fenn. Mindig valami zsörtölődés volt köztük; néha, mikor a meggyőződését érintették, rendkívül érzékeny és ingerült tudott lenni s olyankor nem bírta a nyelvének parancsolni. „Satovot előbb meg kell kötni, csak azután szóba állni vele” tréfált néha Trofimovics István, aki azért mégis szerette őt. Külföldön Satov radikálisan megváltoztatta némely régebbi szocialisztikus meggyőződését és az ellenkező oldalra ugrott át. Egyike volt azon ideális oroszoknak, akiket hirtelen megkap valami erős eszme, aztán egyszerre mintha lenyomná őket a súlyával, néha örök időre. Az eszmén uralkodni ezek soha sem bírnak, csak szenvedelmesen hirdetik, és egész életük úgy telik el aztán, mintha valami nagy kő esett volna rájuk, amelynek súlya alatt nem bírnak feltápaszkodni. Satov az ő külsejében egészen megfelelt az ő meggyőződéseinek: esetlen, szögletes, alacsony termetű, szélesvállú, hirtelenszöke, szőrös ember volt, vastag ajkakkal, igen sűrű, bo-

zontos, fehér szemöldökkel és szempillával, összeráncolt homlokkal, barátságtalan, makacs, mintha valamit szégyenlő nézéssel. A hajában mindig volt egy csomó ágaskodó bozont, amely semmi szín alatt sem akart lesimulni és mindig külön meredezett. Huszonhét vagy huszonnyolc éves lehetett.

„Most már nem csodálom, hogy megszökött tőle a felesége,” mondotta egyszer Petrovna Borbála, miután jól megnézte. Rendkívüli szegénysége ellenére szeretett lehetőleg tisztán öltözni; segítséget most sem kért Petrovna Borbálától, hanem valahogy csak az isten jóvoltából éldegélt; különben keresett valamit a kupeczeknél. Egyszer a boltban ült és árult, azután meg el akart utazni gőzhajón, árukat szállítani, mint egy intéző segédje, de az elutazás előtt megbetegedett. Elképzelni is nehéz, hogy milyen szegénységet volt képes elviselni, anélkül, hogy azzal a legkevésbé is törődött volna.

Betegsége után Petrovna Borbála titokban és névtelenül száz rubelt küldött neki. Ő azonban rájött a titokra, de meggondolta a dolgot, nem küldte vissza a pénzt, sőt elment azt megköszönni. Petrovna Borbála nagy szivességgel fogadta őt, de ő ezuttal is csúful megcsalta várakozásában a derék asszonyt; mindössze csak öt percig maradt ott, azalatt is földre szegzett nézéssel és ostobán mosolyogva, aztán be sem várva, hogy Petrovna Borbála az ő igen érdekes mondanivalóját befejezze, felállt, meghajtotta magát valahogy féloldalt, mint egy medve, rettentő zavarba jött, egyúttal beleakadt a Petrovna Borbála remekművű dolgozó asztalkájába, feldöntötte, összetörte azt, és halálos restelkedéssel távozott. Később nagyon megpirongatta őt Liputin azért, hogy vissza nem utasította a száz rubelt az ő volt despota-földesuraságától, s nemcsak elfogadta, de meg is köszönte azt. Satov egyedül élt, a város végén, nem szerette, ha valaki még mi közölünk is meglátogatta. A Trofimovics István estélyein mindig megjelent és könyveket, újságokat kért olvasás végett.

Részt vett az estélyeken még egy másik fiatal ember is, valami Virginszkij nevű helybeli csinovnyik, aki sokban hasonlított Satovhoz, bár látszólag minden tekintetben egészen az ellenkezője volt ennek. Hanem Virginszkij már családós volt. Máskülönb pedig szánalmat gerjesztő fiatal ember, már körülbelül harminc éves, meglehetősen képzettséggel, amelyet leginkább magánszorgalommal szerzett. Szegény családós ember volt, aki szerény hivatala után még a felesége nagynénjét és testvérét is tartotta. Felesége és a többi két nő is a legutóbbi irányok hívei voltak, de ez kissé nyersen mutatkozott nálok; az volt velök az eset, amit Trofimovics István egy másik alkalommal úgy fejezett ki, hogy „az eszme az utcára hullt ki.” Mindent könyvekből szedtek magokba s a fővárosi progresszív zugokból eredő legkisebb hírre készek voltak rögtön mindent az ablakon kidobni, ha erre nosztást kaptak. Virginszkijné asszony a mi városunkban bábasággal foglalkozott; leánykorában sokáig lakott Pétervárott. Maga Virginszkij ritka tisztaszívű ember volt és én nem sok olyan becsületes lelkületű embert ismertem, mint ő. „Soha, de soha sem fogok lemondani e fényes reményekről”, mondogatta nekem ragyogó arccal. A „fényes reményekről” mindig szeliden, édesen, félíg suttozva, mintegy titkolódzva szólt. Meglehetősen magas termetű ember volt, de rendkívül szűkvállú és szikár, szokatlanul ritka, rőtes hajjal. A Trofimovics István lenéző gúnyolódásait, amelyekkel az az ő nézeteit illette, szeliden fogadta, azokra néha igen komolyan válaszolt és gyakran falhoz szorította az öreget. Trofimovics István különben igen szíves volt hozzá, amint egyáltalában atyailag viselkedett mindnyájunkkal szemben.

- Önök mindannyian nyugtalan „kotlósok,” - mondta tréfásan Virginszkijnek, - nem tudnak ülni, mindnyájan olyanok, mint ön, Virginszkij, habár önnél én nem tapasztaltam azt a korlátoltságot, amelyet láttam Pétervárott chez ces seminaristes, hanem azért csak ön sem tud ám ülni. Satov nagyon szeretne valamit kikölni, de ülni ő sem képes.

- Hát én? - kérdezte Liputin.

- Ön aranyos szív, aki mindenütt megél... a maga módja szerint.

Liputin sértve érezte magát.

Virginszkijről azt beszélték - s fájdalom! igen valószínű formában, - hogy a felesége alig egy évi házasságuk után kijelentette neki, hogy őt már nem szereti s hogy elbetelezi neki Lebjadkint. Ez a Lebjadkin valami jövevény volt, később igen gyanús személynek mutatkozott s egyáltalában nem volt nyugalmazott törzs-százados, mint a hogy ő magát kiadta. Nem tudott egyebet, mint a bajuszát pödörgetni és a világon a leghaszontalanabb dolgokról fecsegni. Ez az ember a legszemtelenebbül megfészkelte Virginszkijéknél, megörült az ingyen kenyérnek, ott evett, ott hált s végre még fensőbbiséggel hatalmaskodni is kezdett a házi gazdán. Azt mondták, hogy Virginszkij a feleségéhez, mikor az kijelentette, hogy elváljak tőle, így szólt: „Kedves barátom, eddig csak szerettelek, de most már becsüllek is”, de aligha elhangzott valójában is ez a régi római mondás; ellenkezőleg mások azt állították, hogy Virginszkij sírva fakadt. Egyszer, a szakítás után vagy két héttel „családostul” valamennyien kimentek a ligetbe az ismerősökkel teázni. Virginszkij valami lázasan vidám hangulatban volt és részt vett a táncban; egyszer csak minden előleges szóváltás nélkül megragadta a solo-cancant lejtő, óriás Lebjadkin haját mind a két kezével s el kezdte azt kiáltozás és könyök között ide-oda ráncigálni. Az óriás annyira gyáván viselkedett, hogy még csak nem is védekezett s az egész idő alatt, míg ráncigálták, úgy szólván egy hangot sem adott, de a ráncigálás után a nemes ember minden felháborodásával sértve érezte magát. Virginszkij egész éjjel térdén állva könyörgött bocsánatot a feleségétől; de bocsánatot nem nyert, mert arra mégsem vállalkozott, hogy Lebjadkintól is bocsánatot kérjen; ezenkívül azt a vádat is megkapta, hogy meggyőződéseiben korlátolt és ostoba; ostoba pedig azért, hogy a felesége előtt térdre borult. A törzs-százados mihamar elpárolgott s csak a legutóbbi időben jelent meg újra a mi városunkban a hűgával és új tervekkel; de erről majd később. Képzeltető, hogy a szegény „családostul” iránt egészen ellágyultunk s hogy neki nagy szüksége volt a mi társaságunkra. Egyébiránt ő az ő családi dolgairól mi köztünk soha sem beszélt. Csak egyszer történt meg az, hogy Trofimovics Istvántól haza tért nagy kerülővel szóba hozta én előttem a helyzetét, de akkor is rögtön megragadta a kezemet és hévvel kiáltott fel:

- Ez semmi; ez csak különös eset; ez semmiképen sem érinti a „közös ügyet.”

Megjelentek a mi körünkben vendégek is; járt oda egy Lyámsin nevű zsidócska, járt Kartuzov százados, járt egy ideig egy tudományt szomjazó öregecske, de az meghalt. Liputin elhozott egy számkivetésből visszatért, Szlonycevszky nevű lengyel nemest is; ezt egy ideig elvből szívesen is láttuk, hanem aztán nem fogadtuk be magunk közé.

IX.

Egy időben azt a hírt terjesztették a mi körünkről a városban, hogy az a szabad gondolkodás, erkölcstelenség és istentelenség melegágya; ez a hír egyre erősödött. Pedig mi köztünk csak a legártatlanabb, legkedvesebb, teljesen oroszos, vidáman liberális fecsegés folyt. „Felsőbb liberalizmus” és „magasabban” járó liberális ember, vagyis olyan, akinek semmi célja nincs, csak nálunk, Oroszországban lehetséges. Trofimovics Istvánnak, mint minden éles eszű embernek, szüksége volt hallgatóságra, ezenkívül szüksége volt arra a tudatra, hogy az „eszmének” valami magasabb szempontú propagálásával foglalkozik; végül pedig hiszen csak kellett valaki, akivel egy-egy pohár pezsgőt ürítsen és poharazás közben elbeszélgessen Oroszországról és az „orosz szellem” világra szóló jelentőségéről, az istenről általában és az „oroszok istenéről” különösen; meg hogy századikszor is elismételje a mindenkitől könyv nélkül tudott

skandalózus orosz anekdotákat. Nem vetettük meg a városi mendemondákat sem; ezek tárgyalásánál azonban néha igen magas szinti és szigorúan erkölcsös ítéleteket mondtunk. Bele másztunk néha az általános emberi dolgokba is, szigorú komolysággal ítélkezve Európa és az emberiség jövő sorsáról; csalhatalan auktoritással kimondtuk, hogy Franciaország a caesarismus után menthetetlenül lehanyatlak a másodrangú államok fokára és erősen meg voltunk győződve, hogy ez roppant hamar és könnyen megtörténhet. A pápának már régen egyszerű metropolitai hivatalt jelöltünk ki az egyesült Itáliában és teljesen meg voltunk győződve, hogy ez az egész ezer éves kérdés a mi humánus korunkban, az ipar és vasutak korában annyit sem ér, mint egy ütet tapló. Trofimovics István beszélt néha a művészetekről is, igen szépen, de kissé elvontan. Megemlékezett néha az ő ifjúkori barátairól, mind olyanokról, akik az orosz törtélemben nevezetességek voltak; e visszaemlékezései bizonyos ellágyulással és tisztelettel jártak, de mintha némi irigykedéssel is. Ha már nagyon unatkoztunk, akkor a Lyamsin zsidó (aki valami kis postahivatalnok volt), leült a zongorához és igen szépen játszott, szünetekben pedig disznót, vihart utánozott, vagy gyerek-szülést, a világra jövő csecsemő első kiáltásával stb. stb.; Lyamsin csakis ennek köszönhetette, hogy meghíttuk. Ha sokat ittunk, - ami bizony előfordult, ha nem is gyakran, - akkor nagyon fellelkesedtünk s egyszer a Lyamsin zongora-kisérete mellett még a Marseillaisét is énekeltük egész kórusban, csak azt nem tudom, hogy jól sikerült-e? Februárus 19-ikének⁴ nagy napját nagy ujjongással fogadtuk s még azután is sokáig üritgettük poharainkat annak ünneplésére. Ez régen volt, mikor még sem Satov, sem Virginszkij nem voltak ott, s mikor még Trofimovics István Petrovna Borbálával egy fedél alatt lakott. Valamivel a nagy nap előtt Trofimovics István egy ismeretes, bár kissé természetes verseket kezdett dörmögni, amelyeket valószínűleg valamely volt liberális földesúr szerzett:

Parasztok jönnek, fejszét lóbálnak
Valami szörnyű veszedelem támad...

Azt hiszem: ilyesmi volt, biztosan már nem emlékszem. Petrovna Borbála meghallotta egyszer és rá kiáltott: „ostobaság! ostobaság!” és haragosan kiment. Liputin, aki épen jelen volt, ingerkedve jegyezte meg Trofimovics Istvánnak:

- Kár volna, ha a volt jobbágyok nagy örömben a földesuruknak csakugyan valami kellemtelenséget okoznának.

És a mutató ujjával körül kanyarította a nyakát.

- Cher ami! - felelt jólelkűen Trofimovics István, - higgye el, hogy ez (és itt ő is megcsinálta a mutató ujjával a kanyarítást), semmi hasznára sem volna sem a mi földesurainknak, sem egyáltalában nekünk. Fej nélkül sem tudunk mi semmire sem menni, dacára annak, hogy épen a fejünk akadályoz meg bennünket abban, hogy egyet-mást megértsünk.

Megjegyzem, hogy nálunk sokan azt hitték, hogy a manifesztum napján valami rendkívüli fog történni, olyasvalami, amit Liputin jelzett, még pedig azok gondolkoztak így, akik azt pretendáltak, hogy ismerik a népet és az országot. Ugy látszik, hogy Trofimovics István is ezen a véleményen volt, annyira, hogy a nagy napot megelőző napon Petrovna Borbálától külföldre kéredzkedett. Egy szóval nyugtalankodott. De elmúlt a nagy nap, elmúlt azután még jó idő s a Trofimovics István ajkán megint megjelent a nagyralátó mosoly. Elmondott előttünk néhány érdekes megjegyzést az orosz ember karakteréről általában, s az orosz paraszteről különösen.

⁴ 1861. feb. 19-én jelent meg a jobbágyok fölszabadítását kihirdető manifesztum.

- Mink, mint siető emberek, nagyon is előre szaladtunk a mi muzsikjainkkal, - fejezte be érdekes megjegyzéseit; - divatba hoztuk őket s az irodalomnak egy egész elkülönítménye több éven át úgy foglalkozott a parasztsággal, mint valami talált kincscsel. Babér-koszorút raktunk a fésületlen fejekre. Az orosz falu ezer éven át csak az egy kamarinszki táncot adta nekünk. Egy nevezetes orosz költő, aki nem volt pedig minden elmésség nélkül, mikor először látta színpadon Rachelt, ünnepiesen jelentette ki: „nem adok egy parasztot Rachelért!” De én másat mondok: én az összes orosz muzsikokat odaadom az egy Rachelért! Ideje már józanabban gondolkozni és nem kell összetéveszteni a mi bagaria-szagunkat a bouquet de l'imperatrice-szal.

Liputin azonnal egyet értett vele, de megjegyezte, hogy tettetésre és a muzsikok magasztalására annak idején mégis csak szükség volt az *irány* miatt; hiszen még a legelőkelőbb hölgyek is könyeztek a *Szegény Antal* olvasásánál s némelyikük még Párizsból is írt a tisztartójának haza, Oroszországba, hogy mostantól kezdve amennyire csak lehet, humánusabban bánjanak a muzsikokkal.

Megtörtént azonban, hogy a mi kormányzóságunkban, Szkvovesnyikitől mindössze csak tizenöt versztányira valami félreértés történt, annyira, hogy első felháborodásban katonaságot küldtek oda. Ezúttal Trofimovics István annyira felizgult, hogy még minket is megijesztett. Azt kiabálta a klubban, hogy nagyobb számú katonaságra van szükség, hogy kérni kell telegramm útján a szomszéd kerületből; elszaladt a kormányzóhoz esküdni, hogy neki az egészhez semmi köze; rimánkodott, hogy valamiképen bele ne keverjék őt a régi híre alapján ebbe a dologba és ajánlkozott, hogy rögtön írhat a kijelentéseiről Pétervárra, illetékes helyre. Jó, hogy minden igen hamar elmúlt s nem lett a dologból semmi; hanem én akkor nagyon csodálkoztam Trofimovics Istvánon.

Tudvalevőleg vagy három év multán beszélni kezdtek a nemzetiségről és „közvélemény” alakult. Trofimovics István nagyot nevetett.

- Barátaim, - oktatott bennünket, - a mi nemzetiségünk, ha csakugyan újjá született is, mint azok az ujságok hirdetik, hát még az iskolában ül, valami német sulmájszter előtt, kezében német könyvvel és az ő örökös német leckéjét magolja; a német tanító pedig letérdepelteti, ha azt szükségesnek tartja. Dicsérem a németet azért, hogy tanítóságra alkalmas; de a legvalószínűbb, hogy semmi sem történt s hogy semmi sem született újjá, hanem folyik minden úgy, mint eddig, vagyis az „isteni gondviselés” szerint. Szerintem elég is már ennyi Oroszországnak, pour notre sainte Russie. Azonkívül ez az egész szláv egyetemesség és nemzetiség sokkal régiebb dolog, hogysem új lehetne. Ha tudni akarják, hát a nemzeti kérdés soha sem jelentkezett nálunk másképen, mint úri időtöltés a klubban, s hozzáteszem még, hogy moszkvai úri időtöltés. Persze nem beszélek az Igor koráról. Ez mind csak hiábavalóság. Nálunk mindent a dologtalanság szül, jót úgy, mint rosszat. Mindent a mi úri, szeretetreméltó, művelt, szeszélyeskedő dologtalanságunk. Harmincezer esztendeig is ezt ismételném. Mink a munkánk után megélni nem tudunk. Mit akarnak most azok azzal az újjá született közvéleménnyel, hát az csak úgy, minden ok nélkül hullott le az égből? Vagy nem tudják azt, hogy valamely vélemény megalkotásához legalább is munka, saját munka, saját kezdeményezés, saját gyakorlat kell? Ingyen semmit sem kapunk. Ha munkálkodunk, akkor lesz majd saját véleményünk is. Minthogy pedig mi soha dolgozni nem fogunk, hát véleménynyel is csak az fog felőlünk bírni, aki helyettünk mostanig is dolgozott, t. i. megint csak az az Európa, azok a németek, akik már kétszáz év óta a mi tanítóink. Ezen kívül Oroszország egy igen is nagy probléma ahhoz, hogy azt magunk, a németek közremunkálása nélkül megfejthetnők. Én már húsz év óta verem a riadót és munkára hívom a mieinket. Ennek a hívogatásnak szenteltem életemet s olyan bolond voltam, hogy hittem. Most már nem hiszek, de azért kongatom a

harangot és kongatni fogom mindvégig, egész a síromig; addig fogom rángatni a harangkötelet, míg nekem is meg nem húzzák a harangot.

Fájdalom! mink csak helyeseltünk. Tapsoltunk a mi vezérünknek, még pedig milyen lelkesen! De hát nem hallunk-e még most is nap nap mellett ilyen „kedves”, „okos”, „liberális”, régi módi orosz ostobaságokat?

A mi vezérünk hitt az istenben.

- Nem tudom, miért tartanak itt engem mindnyájan istentelennek? - mondogatta néha, - én hiszek istent, *mais distinguons*, én csak az én öntudatomban létező Lényben hiszek. Hiszen csak nem hihetek én úgy, mint az én Násztászáj (ez a takarító asszonya volt), vagy mint valamely úr, aki hisz „minden eshetőségre”, vagy úgy, mint a mi kedves Satovunk - egyébaránt nem is: Satov itt nem jöhet számításba, Satov *erőszakkal* hisz, mint moszkvai szlávjánofil. Ami pedig a keresztyénséget illeti, hát minden iránta érzett őszinte tiszteletem mellett én - nem vagyok keresztyén. Én inkább olyan régi pogány vagyok, mint a nagy Goethe, vagy a régi görög volt. Már maga az, hogy a keresztyénség nem értette meg a nőt, - amit George Sand oly nagyszerűen fejtett ki az ő egyik genialis regényében! Ami pedig az ájtatoskodást, bőjtölést és egyebet illeti, hát nem értem, hogy kinek mi köze én hozzám? Bárhogy áskálódjanak is itt a besúgók, jezsuita lenni nem akarok. 1847-ben Bjelinszkij, aki akkor külföldön volt, levelet írt Gogolynak, heves szemrehányásokat téve annak, hogy az „valami istenben hisz.” *Entre nous soit dit*, nem tudok komikusabb pillanatot elképzelni, mint lehetett az, amelyben Gogoly (az akkori Gogoly⁵) elolvasta ezt a kifejezést... és az egész levelet. De eltekintve a mulatságostól s minthogy én alapjában a dologgal egyet értek, csak azt mondom: ime, ezek voltak az emberek! Tudták szeretni a nemzetöket, fel tudtak áldozni érte mindent, de egyúttal tudtak vele meg nem egyezni, ha arra szükség volt, nem hízelegtek neki bizonyos felfogásokban. Mert bizony azt már csak nem kívánhatta senki sem Bjelinszkijtől, hogy az üdvességét a bőjti vajban, vagy a retekben és borsó főzelékben keresse!

De itt közbe szólt Satov.

- Soha ezek az ön emberei nem szerették a nemzetet, nem szenvedtek érte, semmit sem áldoztak érte, bármint hiszi is ön ezt a maga megnyugtatóására, - mondotta sötéten dörögve, a szemét lesütve és ültében türelmetlenül megfordulva.

- Hogy azok nem szerették a nemzetöket! - kiáltott fel Trofimovics István, - óh, hogy szerették azok Oroszországot!

- Sem Oroszországot, sem az orosz népet! - bődült fel Satov is szikrázó szemekkel; - nem lehet azt szeretni, amit nem ismerünk, ők pedig semmit sem tudtak az orosz népről. Mindnyájan, épen úgy, mint ön, az ujjaikon keresztül nézték az orosz népet, Bjelinszkij pedig még leginkább; meglátszik ez épen abból a levélből, amelyet Gogolyhoz írt. Bjelinszkij olyan volt, mint a Krülov⁶ *Kiváncsi*-ja; nem vette észre az állat-kiállításban az elefántot, hanem egyre csak a francia szocialisztikus bogarat nézte; azzal is végezte. Pedig ő még körülbelől a legeszesebb volt önök közt. Önök nemcsak felületesen szemlélték a népet, hanem bántó lenézéssel is viseltettek iránta már csak azzal is, hogy nép és nemzet alatt önök csak a francia népet és nemzetet értették, abban is csak a párizsit és szégyenelték, hogy az orosz nem olyan. Ez a tiszta igazság! Akinek pedig nincs népe, nemzete, annak istene sincs. Tudják meg önök, hogy mindazok, akik megszűnnek a népet megérteni és azzal minden összeköttetést

⁵ Gogoly t. i. vallásos őrjöngésbe esett utolsó éveiben.

⁶ Krülow hirneves orosz mese-író.

elvesztenek, mindjárt elvesztik a honfiúi hitet is, a hazai hitvallást is, ateisták vagy közömbösök lesznek. Én igazat beszélek. Ez olyan tény, amely lépten-nyomon igazolódik. Ez az, a miért önök is, mink is aljas ateisták vagyunk, vagy közömbösek, erkölcstelen hitványságok és egyéb semmi. Ön is, Trofimovics István, mert én önt sem veszem ki, sőt épen az ön számlájára mondtam el mindezt, tudja meg!

Satov, miután ilyen és ehhez hasonló monológot előadott, amit gyakran megcselekedett, rendesen fogta a sapkáját s az ajtó felé rohant azzal a szent meggyőződéssel, hogy most már mindennek vége s hogy ő most egyszer s mindenkorra végkép megszakította a Trofimovics Istvánnal ápolt barátságot. De ez mindig idejekorán meg tudta őt állítani.

- Nem gondolja-e, Satov, - mondotta rendesen, - hogy az ön kedves dühöngései után megbékülünk? - és karosszékéből feléje nyújtotta a kezét.

Az esetlen, de szégyenlős Satov az érzékenykedést nem szerette. Külsőleg darabos ember volt, de a bensejében amint látszott, igen jólelkű. Sokszor túl haladt a mértéken, de mindig ő volt az első, aki e miatt szenvedett. A Trofimovics István békéltető szavaira magában valamit dörögve és a helyén medvemódra tipegve hirtelen elmosolyodott, letette a sapkáját és leült a legelső székre, makacsul nézve a földet. Természetes, hogy bort hoztak s Trofimovics István valami alkalmas tósztot mondott, például valamely volt hírneves ember emlékére.

II. FEJEZET.

Harry princ. Házasság.

I.

Volt még a földön egy másik lény is, akihez Petrovna Borbála épen úgy ragaszkodott, mint Trofimovics Istvánhoz: ez az ő egyetlen fia, Sztavrogin Vszevolodovics Miklós volt. Épen ennek a kedvéért hitták meg annak idejében nevelőül Trofimovics Istvánt. A fiú akkor nyolc éves lehetett, az apja pedig, a könnyelmű Sztavrogin generális már elváltan élt a mamától, s a kis fiú csak ez utóbbi gondoskodása alatt nőtt fel. Meg kell adni Trofimovics Istvánnak, hogy magához tudta édesgetni a növendékét. Ennek pedig az összes titka abban rejlett, hogy ő maga is gyerek volt. Én még akkor nem tartózkodtam ott és ő nagy hiányát érezte egy igaz barátjának. Nem sokat habozott tehát barátjául venni egy olyan kis emberkét, mihelyt az kissé felcseperedett. Olyan természetesen ment ez az egész, mintha semmiféle távolság sem lett volna köztük. Nem egyszer felköltötte éjnek idején az ő tíz, vagy tizenegy éves barátját, csak azért, hogy könyek között kiöntse előtte az ő sérelmeit, vagy felfedezzen előtte valamely házi titkot, meg nem gondolván, hogy ilyesmit cselekedni már egyáltalán meg nem engedhető. A fiúcska jól tudta, hogy a mamája őt nagyon szereti, de ő azt aligha szerette valami nagyon. A mama keveset beszélt vele, nem igen korlátozta őt semmiben, de azért annak örökösen rá figyelő tekintetét valahogy kellemetlenül érezte magán. Egyébként az anya a nevelés és tanítás tekintetében egészen megbízott Trofimovics Istvánban. Akkor még egészen bízott benne. Valószínű, hogy a nevelő úr kissé elrontotta a növendéke idegeit. Mikor ezt tizenhat éves korában lyceumba vitték, gyöngé és halvány, rendkívül csendes és tünődő volt. (Később azonban rendkívüli fizikai erőre kapott). Az is valószínű, hogy a jóbarátok éjjelenként egymás nyakába borulva sirdogáltak, mindig valami házi történetek miatt. Trofimovics István értett hozzá, hogy a barátja keblében a legmélyebb húrokat is megérintse s felébressze benne annak az örök és szent borongásnak első és még határozatlan érzelmét, amelyet ha némely kiválasztott lélek egyszer megízlelt és megismert, soha többé olcsó megelégedésre be nem vált. (Vannak olyan műkedvelők is, akik az ilyen borongást többre becsülik a leggyökeresebb megelégedettségénél is, ha lehetségesek volnának is ilyenek). Mindenesetre jól történt, hogy nevelőt és növendéket - habár későn is - egymástól nagy messzeségre elválasztottak.

A lyceumból a fiatal ember az első két esztendőben haza járt vakációra. Mikor Petrovna Borbála és Trofimovics István Pétervárott tartózkodtak, a fiatal ember koronként részt vett a mamája irodalmi estélyein, hallgatott és figyelt. Keveset beszélt és régebbi szokásához híven most is csendes és zárkózott volt. Trofimovics István iránt most is gyöngéd, bár kissé tartózkodóbb figyelemmel viseltetett: láthatóan nem akaródzott neki magas dolgokról és a mult emlékekről beszélgetni vele. A kurzus elvégzése után a mamája kívánságára katonai szolgálatba lépett s mihamar az egyik legtekintélyesebb lovas gárda-ezredben helyezték el.

Nem jött haza, hogy megmutassa magát a mamának a rendi-ruhájában és már nagyon ritkán írt haza Pétervárról. Petrovna Borbála nem sajnálta tőle a pénzt, dacára annak, hogy a reform után a jövedelme annyira megcsappant, hogy kivált az első időkben régi bevételeinek a felét sem kapta meg. Egyébiránt régebbi takarékoskodása folytán gyűjtött egy kis kapitálist is, bár nem nagyot. Nagyon érdeklődött fiának a pétervári felsőbb körökben elért sikerei iránt. Ami nem sikerült volt neki, az sikerült a fiának, a fiatal tisztnek, a gazdag és szép reményekre jogosító fiatalembernek. Miklós megújított olyan ismeretségeket, amelyekről az anyja már nem is álmodhatott s mindenütt a lehető legszívesebb fogadtatásban részesült.

De mihamar eléggé furcsa hírek kezdtek Petrovna Borbálához érkezni: hogy a fiatal úr egyszerre és ész nélkül ráadta magát a dorbézolásra. Nem az, mintha kártyázott, vagy nagyon ivott volna; csak valami vad rakoncátlankodásról kezdtek beszélni, aztán arról, hogy paripájával embereket tapostat el, hogy rendkívül csúful bánt egy jó társaságba tartozó hölgygel, akivel valami viszonya volt, aztán nyilvánosan megsértette azt. Ebben a dologban később valami túlságosan őszinte piszkosság is történt. Hozzá tették azt is, hogy a fiatal tiszt nagy duhaj, beleakad mindenkibe, megsért mindenkit csak azért, mert ebben kedve telik. Petrovna Borbála nyugtalankodott, búsult. Trofimovics István azzal igyekezett őt megnyugtatni, hogy mindez csak a túlságosan gazdag organizmus első viharos kitörése, hogy a tenger lecsendesül s hogy mindez épen olyan, mint volt a Harry herceg ifjúsága, aki Falstaffal, Poinssal és Fürge asszonynyal dőzsölgetett, amint azt Shakespeare megírta. Petrovna Borbála ez egyszer nem mondta azt, hogy „ostobaság, ostobaság,” amit pedig az utóbbi időkben gyakran kiáltott Trofimovics Istvánra, ellenkezőleg nagyon is hallgatott a szóra, kérte a bővebb leírást, maga is elővette Shakespearet és rendkívüli figyelemmel olvasgatta a krónikát. De a krónika nem nyugtatta meg, mert nem sok hasonlatosságot talált benne. Lázasan várt feleletet néhány levelére. A feleletek nem késtek; mihamar megjött az a végzetes hír, hogy Harry princnek egyszerre két párviadala volt, mind a két esetben ő volt a menthetetlen hibás, egyik ellenfelét a helyszínen megölte, a másikat nyomorékká tette s e tettei miatt átadatott a bíróságnak. A dolog vége az lett, hogy Miklóst degradálták, besorozták közkatonának egy gyalogos ezredbe, - s ez még különös kegy volt a felsőbbség részéről.

1863-ban sikerült magát kitüntetnie, a miért érdemjelet kapott, megtették altisztnek, aztán nemsokára tisztnek. Ez idő alatt Petrovna Borbála tán száz levelet is írt Pétervárra tele kérésekkel és könyörgésekkel. Még azt is megengedte magának, hogy a rendkívüli esetre való tekintetből magát megalázza. A fiatal ember azután, hogy megkapta a tiszti rangot, hirtelen ott hagyta a katonai szolgálatot, Szkvresnyikibe megint nem jött el s az anyjának most már egyáltalában nem írt. Mellékes utakon sikerült végre megtudni, hogy megint Pétervárott van, de hogy az azelőtti társaságban már soha sem lehet látni; mintha valahova elbujt volna. Kikutatták, hogy valami különös kompániában lakik, összeadta magát a pétervári lakosság valami aljával, valami csizmátlan csinovnyikokkal, alamizsnát kéregető volt katonákkal, iszákos emberekkel, látogatja ezek piszkos családjait, éjjel-nappal sötét lebujszokban tartózkodik, vagy képtelen félreeső zúgutcákba jár; elzúllott, elrongyosodott s amint látszik: ez neki tetszik. Pénzt az anyjától nem kért; neki magának volt egy kis birtokocskája, a néhai apja falucskája, amely - bár igen kevés, de valami jövedelmet mégis csak hajtott s amelyet hallo-más szerint egy szászországi németnek adott bérbe. Végre az anyja könyörögve kérte, hogy jöjjön haza s Harry princ megjelent a mi városunkban. Itt láttam őt először.

Vszevolodovics Miklós igen szép, körülbelül huszonöt éves fiatalember volt s megvallom, hogy engem nagyon meglepett. Azt hittem, hogy valami rongyos, kicsapongásoktól elnyűtt, pálinkától bűzlő csavargót fogok látni. S ezzel nagyon is ellenkezőleg: a legválasztékosabb gavallér volt, aminőt életemben sem sokat láttam; igen szépen volt öltözve, magatartása pedig olyan, aminő csak a legfinomabb manérokhoz szokott uraknál tapasztalható. Nemcsak én voltam meglepetve, hanem az egész város is, amely már persze tudta a Sztavrogin úr egész biográfiáját, még pedig olyan apróra, hogy elképzelhetetlen volt: hol vették azt, s ami a legkülönösebb: legalább a jó fele igaz volt. A mi hölgyeink mind bolondultak az új vendég után. Két táborra oszlottak: egyik rész imádta Sztavrogin, a másik halálosan gyűlölte: de a bolondulásig voltak ezek is, azok is. Némelyek rendkívül izgultak azon, hogy a fiatal ember szívét talán valami végzetes titok nyomja; másoknak az tetszett nagyon, hogy Sztavrogin embert ölt. Kiderült az is, hogy ő elég művelt és tanult volt. A tanultságból persze nem sok kellett ahhoz, hogy minket csodálkozásba ejtsen; de tudott ítélkezni igen lényeges és érdekes

témákról s ami nagyon megbecsülni való volt: figyelemreméltó éleselműséggel. Felemlítem mint különös dolgot, hogy a mieink őt az első naptól kezdve rendkívül éleselműjűnek tartották. Nem volt beszédes, inkább elegáns keresettség nélkül, csodálatosan szerény, de egyuttal oly magában bízó és bátor, mint nálunk senki sem. A mi ficsúrjaink irigykedtek rá és lapultak előtte. Meglepett engem az arca is: a haja már valahogy nagyon is fekete volt, fényes szemei nagyon is világosak és nyugodtak, arcszíne nagyon is finom és fehér, pirossága nagyon is erős és tiszta, fogai mint a gyöngy, ajkai mint a korall, - azt lehetne tehát mondani, hogy festeni való szépség, s egyuttal mégis visszataszító lett volna. Azt mondogatták, hogy az arca álarc-hoz hasonlított; s beszéltek a többi közt a roppant testi erejéről is. Termete csaknem magas volt. Petrovna Borbála büszke volt rá, de állandóan nyugtalansággal nézte őt. Vagy egy félévig élt nálunk csendesen, kedvetlenül, szinte komoran; eljárt a társaságba és éber figyelemmel respektálta a mi kormányzósági etiketünket. Apja révén rokona volt a kormányzónak s ennek a házánál mindig mint közeli atyafival bántak vele. De egy pár hónap múltán kimutatta a dúvad az ő karmait.

Megjegyzem, hogy a mi volt gubernátorunk, a kedves és lágy Oszipovics Iván kissé hasonlított az asszonyhoz, de jó családból való és összeköttetésekkel bíró ember volt, s épen ennek köszönhetette, hogy ott ülhetett nálunk több évig, bár soha semmit sem dolgozott. Amilyen vendégszerető volt, hát neki inkább régi divat szerinti marsallnak kellett volna lennie, mintsem gubernátornak, kivált olyan zavaros időben, mint volt az akkori.

A városban mindig azt beszélték, hogy nem ő kormányozza a guberniumot, hanem Petrovna Borbála. Persze ez epés mondás volt, de - határozottan hazugság. Hej pedig beh' sokat vicceltek erről! Ellenkezőleg: Petrovna Borbála az utóbbi években elhárított magáról minden kitüntetést, dacára annak, hogy a társaság őt nagyon tisztelte, és önkéntesen visszavonult a legszigorubb határok közé, amelyeket maga vont maga elé. Kitüntető állások helyett egyszerre csak el kezdett a gazdaságával foglalkozni s két-három év alatt a birtoka jövedelmét csaknem a régi fokra emelte. A régi poétikus nekibuzdulások helyett, (minők voltak: a Pétervárra való utazás, folyóirat alapítása stb.), el kezdett takarékoskodni. Még Trofimovics Istvánt is eltávolította magától, megengedve annak, hogy a másik házba költözzék, (amit a jó ember már régen kunyorált tőle mindenféle ürügyek alatt). Lassankint már prózai nőnek kezdte őt nevezni Trofimovics István vagy tréfásan az ő „prózai barátnéjának”. Magától értendő, hogy ilyen tréfákat csak rendkívül tisztelettel teljes hangon engedett meg magának és csakis úgy, hogy sokáig kereste hozzá a megfelelő pillanatot.

Mink, a közelállók, azt hittük, - s köztünk a legélesebb látású Trofimovics István is, - hogy Petrovna Borbála előtt most úgy jelent meg a fia, mint új reménységek, sőt új ábrándok hozója. A fia iránti szeretete akkor lobbant fel leginkább, mikor annak pétervári első sikereiről értesült s megerősödött attól a perctől kezdve, mikor meghallotta, hogy Miklóst degradálták és köz-katonává tették. Máskülönben pedig szemmelláthatóan félt a fiától és úgy viselte magát előtte, mintha rabja lett volna. Látni lehetett, hogy valami határozatlan dolog miatt fél, valami titokzatos-ság miatt, amit ő maga sem tudott volna megnevezni, és sokszor lopva s merően nézte Miklóst, miközben valamit találgatott magában s íme: egyszer csak a dúvad kieresztette a karmait.

II.

A mi princünk egyszerre csak minden igaz ok nélkül két-három szemtelenséget követett el különféle személyekkel; az volt pedig a fő, hogy azok a szemtelenségek teljesen hallatlanok, tökéletesen páratlanok s egyáltalában nem olyanok voltak, aminők közönséges használatban vannak, hanem egészen hitványak, gyermekesek s az ördög tudja hogy miért: egészen ok

nélküliek. Klubunk egyik legrégebbi tagjának, a már élt és érdemes Gaganov Pavlovics Péternek az az ártatlan szokása volt, hogy minden mondásához hozzátette, hogy: „nem! engemet nem lehet az orromnál fogva vezetni!” No jó. Hát egyszer a klubban, amint egy heves disputa közben ezt az aforizmat a köréje gyűlt klub-tagok előtt megint odavetette, Vszevolodovics Miklós, aki oldalt egyedül állt s akihez senki ezuttal nem is szólt, hirtelen odament Pavlovics Péterhez, két ujjával váratlanul, de erősen megfogta annak az orrát és az öreget a teremben két-három lépésnyire maga után vonszolta. Hogy Gaganovra haragudjék, arra semmi oka sem lehetett. Azt kellett gondolni, hogy ez egyszerűen gyerekes pajkosság, de persze megbocsáthatatlan pajkosság és a szemtanúk mégis azt beszélték, hogy a fiatal ember az operáció percében csaknem tűnődő állapotban volt, „mintha megörült volna”; no de ezt már csak sokkal később beszélték, mikor az esetre visszagondolva, annak nyitját keresték. A jelenet heveségében eleinte csak a második momentumra gondoltak, arra, mikor már bizonyosan tudatában volt a cselekedetének s nemcsak hogy zavarba nem jött, hanem ellenkezőleg: még gonoszul és vidáman mosolygott, „a megbánás legcsekélyebb jele nélkül.” Roppant zaj kerekedett; Sztavrogint körülfogták. Vszevolodovics Miklós forgott, körül nézegetett, nem felelt senkinek, csak kíváncsian bámult a kiabálókra. Végre mintha egyszerre megint megdöcögött volna magát, - legalább így beszélték, - összehúzta a szemöldökét, szilárd léptekkel odament a megsértett Pavlovics Péterhez s szapora szóval és látható bosszúsággal dörmögte:

- Természetesen... ön megbocsát... Igazán nem tudom: hogy jött rám egyszerre... ostobaság...

A bocsánatkérés furcsa hangja újabb sértés volt. Még zajosabb kiáltások hallatszottak. Vszevolodovics Miklós vállat vont és kiment.

Mindez igen ostoba volt, nem is szólva az eset képtelenségéről, amely képtelenség amint látszott: előre kigondolt és szándékos volt s amely úgy tűnt fel, mint a mi egész társaságunk vakmerő megsértése. Így is fogta ezt fel mindenki. Első dolguk volt tehát, hogy Sztavrogin urat rögtön és egyhangulag kizárták a klubból, azután elhatározták, hogy a klub nevében megkérjék a kormányzót, hogy addig is, míg az eset annak rendje és módja szerint bíróság elé kerülne, zabolázza meg a veszedelmes duhajt, a fővárosi „stenkert; zabolázza meg a neki adatott adminisztratív hatalmánál fogva s ezzel biztosítsa a türhettelen merényletek ellen az egész város jóra való köreinek a békéjét.” Haragos bávasággal hozzátették még azt is, hogy „talán Sztavrogin urat is fogja valamely törvény.” Ezt a frázist azért találták ki, hogy azzal Petrovna Borbála miatt a kormányzót megcsipjék. Kéjelegve írták meg a terjengős vádat. A gubernátor akkor véletlenül nem volt otthon; elutazott valahová nem messzire keresztelőre egy érdekes, nem régen özvegyen maradt asszonyhoz, aki a férje után érdekes állapotban maradt; de tudták, hogy nemsokára haza fog jönni. Addig is ovációt rendeztek a tiszteletreméltó és megsértett Pavlovics Péternek: ölelgették, csókolgatták s az egész város vizitelt nála. Arról is volt szó, hogy aláírás útján lakomát rendeznek a tiszteletére s csak az ő hathatós kérelmére álltak el ettől, meg talán azt is megdöcögötték, hogy a tiszteletreméltó férfiút végre is az orránál fogva vonszolták, hát ezt mégsem lehet olyan nagyon ünnepelni.

De hát végre is hogy történt ez? Hogy történhetett ez meg? Figyelemreméltó különösen az a körülmény, hogy senki az egész városban nem tulajdonította ezt a vad cselekedetet örültségnek. Más szóval a teljes eszénél levő Vszevolodovics Miklósról is feltételeztek ilyen fellépést. A magam részéről én a mai napig sem tudom: hogy magyarázzam ezt, dacára a hamarosan bekövetkezett olyan eseteknek, a melyek látszólag mindent megmagyarázhattak volna és mindenkit megnyugtathattak volna. Hozzáteszem még, hogy négy évvel később Vszevolodovics Miklós arra az én óvatos kérdésemre, hogy mi volt az oka az ő klubbeli fellépésének, elkomorult arccal azt felelte: „Akkor nem voltam egészséges” - No de, ne szaladjunk előre.

Érdekes volt látnom a gyűlölködés azon általános kifakadását is, amelylyel akkor nálunk mindenki megrohanta „a duhajt és fővárosi stenkert.” Mindenáron vakmerő szándékosságot és az egész társaság megsértésére irányult eltökélést akartak látni az esetben. Tény, hogy a fiatal ember tette senkinek sem tetszett, sőt mindenkit maga ellen lázított - de miért? A legutóbbi esetig ő soha senkivel se patvarkodott, senkit meg nem bántott, sőt olyan udvarias volt, mint valamely divatújságbeli gavallér, ha ez megszólalhatna. Azt hiszem, hogy a büszkesége miatt gyűlöltek. Még a hölgyek is, akik az ő imádásával kezdték, most még jobban fel voltak ellene háborodva, mint a férfiak.

Petrovna Borbála rettenetesen meg volt lepelve. Megvallotta később Trofimovics Istvánnak, hogy ő már régen előre sejtette ezt, az egész félév alatt minden nap várt valamit, még pedig éppen „ilyenfélét.” Érdekes megjegyzés az édesanya részéről. - „Megkezdődött!” gondolta Petrovna Borbála megrendülve. Másnap reggel, a klubban lefolyt végzetes eset után óvatosan, de határozottan felvilágosításokat kért a fiától, de ellenére a határozottságának sápadozott és remegett. Egész éjjel nem aludt, sőt korán reggel átment tanácskozni Trofimovics Istvánnal, ott sírva fakadt, ami még tanúk előtt soha sem történt meg vele. Azt akarta, hogy *Nicolas* neki valamit, már akármit is mondjon, hogy őt a magyarázatokra érdemesnek tartsa. *Nicolas*, aki mindig tisztelettel és gyöngéden bánt az anyjával, egy ideig szótlanul, de komolyan hallgatta őt, aztán hirtelen felállt, szótlanul kezét csókolt neki és kiment. Aztán véletlenül ugyanaznap este beütött egy második skandalum is, sokkal gyengébb ugyan, mint az első, hanem azért az általános hangulatnál fogva igen alkalmas arra, hogy még jobban elmérgesítse a város lázongását.

Ezúttal a mi barátunk, Liputin került a Miklós útjába. Megjelent ez Vszevolodovics Miklós nál mindjárt azután, hogy Petrovna Borbála a magyarázatokat kérte volt, és igen szépen kérte magának azt a szerencsét, hogy jöjjön el hozzájuk ma este a felesége születésnapjának ünnepére. Petrovna Borbála már régen rossz szemmel nézte, hogy Vszevolodovics Miklós ilyen hozzá nem való emberekkel ismerkedik, de ezt kinyilvánítani nem merte. Vszevolodovics Miklós már régebben is kötött a mi társaságunknak ilyen harmadrangú, sőt még alantabb álló tagjaival ismeretségeket, de hát olyan volt már az ő naturája. Liputinéknál ugyan még egyszer sem volt, habár őt most a tegnapi klubbeli eset folytán híjja s hogy az a skandalumtól, mint helyi liberális ember, el van ragadtatva és őszintén azt tartja, hogy úgy is kell annak lenni, úgy is kell bánni a klub vén tuzokjaival s hogy az egész nagyon derék. Vszevolodovics Miklós elmosolyodott és megígérte, hogy meg fog jelenni.

Sok vendég volt együtt; nem valami előkelő, de vidám nép. A hiú és gyűlölködő Liputin egy évben csak kétszer hitt vendégeket, de kétszer bizonyosan, s olyankor nem sajnált semmi jót. A legtiszteltebb vendég, Trofimovics István, betegsége miatt nem jelenhetett meg. Feladták a teát; volt bőven zakuszká és itóka. Három asztalnál folyt a kártya-játék s a fiatalság addig is, míg a vacsorát feladják, zongora-szó mellett táncra perdült. Vszevolodovics Miklós Liputinné asszonyt kérte fel táncra; Liputinné rendkívül csinos hölgyike volt és rettenetesen félt a táncosától; ez néhány forduló után leült az asszonykával, beszédbe ereszkedett vele és egészen felvidította. Látván pedig Vszevolodovics Miklós, hogy az asszonyka, mikor nevet még sokkal szebb, hirtelen, az összes vendégek szeme láttára derékon ölelte s vagy háromszor olyan édesen ajkon csókolta azt, hogy csak úgy csengett. A szegény megrémült asszony elájult. Vszevolodovics Miklós fogta a kalapját, s az általános zavarban megtorpantan álló férjhez lépett, ránézvén arra maga is zavarba jött, s miután annak gyorsan annyit dünnyögött, hogy „ne haragudjék,” kiment. Liputin kiszaladt utána az előszobába, sajátkezűleg feladta annak a bundáját és hajlongások közt kísérté le a lépcsőn. Hanem másnap reggel ehez a különben ártatlan históriához meglehetősen mulatságos folytatás fűződött, amely attól kezdve még bizonyos tiszteletet is szerzett Liputinnak, aki ezt a maga nagy előnyére tudta kihasználni.

Reggeli tíz óra tájban megjelent a Sztavrogina asszony házában Liputinnak egy cselédje. Agáta, egy körülbelül harminc éves, fesztelen, fürgé, piros asszony, akit Liputin küldött Vszevolodovics Miklóshoz valami üzenettel s aki mindenáron „az ifjú úrral” akart beszélni. Ennek nagyon fájt a feje, de azért kijött. Petrovna Borbálának sikerült az üzenet átadásánál jelen lenni.

Agáta nagy fürgén a következőket mondta:

- Vaszilyics Szergej (t. i. Liputin) legelőbb is nagyon, de nagyon köszönteti és azt kérdezteti: hogy szolgál az ifjú úr egészsége, hogy tetszett a tegnapi nap után aludni és hogy tetszik magát érezni a tegnapiak után?

Vszevolodovics Miklós elmosolyodott.

- Mondd, hogy köszönöm a kérdést, aztán mondd meg az uradnak, Agáta, hogy ő a legokosabb ember az egész városban.

- Ő meg erre azt felelteti, - folytatta Agáta még fürgébben, - hogy ezt ő ön nélkül is tudja és önnek is hasonlókat kíván.

- Ejha! Hát honnan tudta ő azt, hogy mit fogok én neked mondani?

- Már azt én nem tudom, hogy honnan tudta meg, de mikor elindultam s már egy sikátoron végig is mentem, hallom, hogy ő hajadon fővel utánam szalad és azt mondja: Agátuska, ha az ifjú úr véletlenül azt üzentetné veled, hogy: „mondd, az uradnak, hogy ő a legokosabb a városban,” hát te rögtön azt feleld neki, hogy „ő azt maga is nagyon jól tudja, melyhez hasonlókat kíván önnek is...”

III.

Végre elintézésre került a kormányzóhoz beadott panasz is. A mi kedves és lágy Oszipovics Ivánunk mihelyt haza érkezett, azonnal meghallgatta a klub heves panaszát. Belátta persze, hogy valamit tenni kell, de nagy zavarba jött. A mi vendégszerető öregecskénk mintha maga is félt volna az ő fiatal rokonától. Végre elhatározta, hogy rábeszéli Vszevolodovics Miklóst, hogy az egész klub előtt bocsánatot kérjen úgy a klubból, mint a megsértettől, de ha kell: írásban is; azután igen szeliden kezdte rábeszélni, hogy menjen el innét, például egy kis tanulmányi útra Olaszországba, vagy általában valahová a külföldre. A termében, ahol ezúttal Vszevolodovics Miklóst fogadta, (máskor ez a rokonság jogán össze-vissza járhatott, kelhetett minden akadály nélkül az egész házban), egy hivatalnok, egyúttal a kormányzó belső embere, a tanult Teltjátnyikov Elek egy szögletbe állított asztalon iratcsomagokat bontogatott, a másik szobában, a terem ajtajához közel eső ablaknál egy idegen, testes és egészséges ezredes, Oszipovics Ivánnak volt bajtársa ült és a „Golosz”-t olvasta és természetesen nem ügyelt arra, ami a teremben történt; még háttal is ült. Oszipovics Iván óvatosan, szinte suttogva kezdett beszélni, de még így is megzavarodott egy kissé. Miklós nem valami kedvesen nézett, s épen nem rokon tekintettel; halvány volt, lesütött fejjel ült, összerántott szemöldökkel hallgatott, mintha valami erős fájdalmat igyekezett volna elnyomni.

- Önnek jó szíve van, Nicolas, s amellet nemes szíve, - mondta a többi közt az öregecske, - ön művelt ember, magasabb körökben forgott, s itt is mintaszerűen viselte magát, amivel megörvendezettette a mindnyájunknak kedves mamája szívét... S most egyszerre megint olyan talányos és mindenkre nézve veszedelmes színben tűnik fel! Ugy beszélek, mint a családjok jó embere, mint önnek szerető rokona, mint öreg ember, akitől ezt rossz néven nem veheti...

Mondja csak: mi vitte önt arra a minden mértéket túlhaladó elragadtatásra? Mit akarnak jelenteni azok az önkivülethez hasonló felgerjedések?

Nicolas boszúsan és türelmetlenül hallgatott. Aztán mintha hirtelen valami ravasz gúny villant volna föl a tekintetében.

- Ha tetszik, megmondhatom, - szólt kedvetlenül s széllyel nézvén, oda hajolt az Oszipovics Iván füléhez. Teljatyikov Elek még tovább huzódott vagy három lépéssel az ablak felé, az ezredes pedig beleköhögött a „Golosz”-ba. A szegény Oszipovics Iván készséggel és bizalommal tartotta oda a fülét: roppant kíváncsi volt. S ekkor történt egy valóban képtelen dolog, amely különben, más nézőpontból tekintve, igen világos volt. Az öregecske hirtelen azt érezte, hogy Miklós ahelyett, hogy valami titkot súgott volna neki, hirtelen megkapta s meglehetősen megharapta a fogával az ő füle felső részét. Az öregecske összerezzent és elállt a lélegzete.

- Nicolas! micsoda tréfa ez! - nyögött fel gépiesen, magából kikelt hangon.

Teltjatyikov és az ezredes még nem tudták, hogy mi történt, nem is láthattak semmit s végig azt gondolták, hogy azok valamit suttognak; hanem az öreg kétségbeesett arca mégis nyugtalanította őket. Kimeresztett szemmel néztek egymásra, nem tudva, hogy segítségre menjenek-e, mint ahogy megállapodtak volt, vagy várjanak még. Meglehet, hogy Miklós ezt észrevette és még jobban megharapta az öreg fülét.

- Nicolas! Nicolas! - nyögött még hangosabban az áldozat, - no, elég legyen a tréfából...

Még egy pillanat s a szegény öreg tán meghalt volna rémültében; de a szörnyeteg megkegyelmezett neki s eleresztette a fülét. Az egész halálos félelem egy teljes percig tartott, ami után az öreg valami ájulásfélébe esett. Félóra mulva Miklóst elfogták és egyelőre a főőrségre vitték, ahol külön zárkába tették s az ajtaja elé külön őrt állítottak. Ez kemény elbánás volt, de a mi lány öregünk annyira megharagudott, hogy vállalta a felelősséget - még Petrovna Borbálával szemben is. A város általános csudálkozására Petrovna Borbálát, aki felindultan sietett a gubernátorhoz felvilágosítást kérni, be sem bocsátották; úgy kellett hazatérnie, hogy még csak a kocsijából sem szállt ki, maga-magának sem akarván elhinni a dolgot.

Végre kivilágosodott minden. Délutáni két órakor a fogoly, aki addig bámulatos nyugodtan viselte magát, sőt el is aludt, dühösen dőngetni kezdte az ajtót, természetfeletti erővel letépte az ajtó kis ablakának vas ráámáját, összetörte az üveget és összevérezte a kezét. Mikor az őrségi tiszt egy ór-csapattal odaérkezett s a zárkát kinyitatta, hogy a dühöngőt lefogassa és megkötöztesse, hát látta, hogy a fogoly a leghevesebb forró-lázban van; mindjárt haza is szállították a mamájához. Egyszerre minden világos volt. Mind a három orvosunk kijelentette, hogy a beteg már ezelőtt három nappal is önkivületben lehetett s ámbár uralkodott még az öntudatán, de már nem józan észszel és akarattal, amit egyébiránt a tények is igazoltak. Az sült ki tehát az esetből, hogy Liputin volt az első, aki a helyzetet helyesen fogta föl. A delikát és igen érzékeny Oszipovics Iván nagyon megzavarodott; de érdekes, hogy ő legörültebb tettekre is képesnek tartotta Vszevolodovics Miklóst még akkor is, ha az teljes eszénél van. A klubban is restelkedtek az emberek s nem tudták elképzelni: hogy nem tudták ők ezt rögtön felgondolni s a csodálatos dolgot az egyedül lehetséges módon megmagyarázni! Persze hogy voltak szkeptikusok is, de azok nem sokáig tartották magukat.

Miklós két hónapnál tovább feküdt. Meghíttak consiliumra egy híres moszkvai orvost; Petrovna Borbálánál az egész város látogatásokat tett, s ő mindenkinek megbocsátott. Mikor Miklós őszre egészen felépült, minden ellenkezés nélkül ráállt a mamája indítványára, hogy utazzék Olaszországba, ugyancsak a mamája kérte meg, hogy elutazása előtt tegyen búcsúlátogatásokat s eközben ott, ahol kell és amennyire szükséges, kérjen bocsánatot. Miklós erre a legnagyobb készséggel ráállt. A klubban köztudomású volt, hogy Gaganov Pavlovics

Péterrel ennek a házában a legdelikátabb magyarázatok estek meg, amivel Pavlovics Péter teljesen meg volt elégedve. A búcsú-látogatásoknál Miklós igen komoly, sőt kissé komor volt. Mindenki látható részvétellel fogadta őt, de valamiért mindenki zavart volt és örült annak, hogy ő Itáliába utazik. Oszipovics Iván még könyezett is, de valamiért nem merte őt még az utolsó búcsúszavaknál sem megölelni. Az is igaz, hogy némelyek mindvégig abban a hitben voltak, hogy ez a semmirevaló csak tréfát űzött velük, a betegség pedig csak valami - olyasféle. Meglátogatta Liputint is.

- Mondja csak kérem, - kérdezte tőle, - hogyan tudta ön előre kitalálni, hogy mit fogok én az ön okos voltáról mondani, s hogy tudta Agátát a felelettel előre ellátni?

- Hát úgy, - nevetett Liputin, - hogy hiszen én is okos embernek tartom önt, tehát előre tudhattam, hogy mit fog ön az én üzenetemre mondani.

- Az eset még így is különös. No de még egy kérdés: e szerint ön engemet okos embernek tartott és nem örültnek, mikor Agátát hozzám küldte?

- A legokosabbnak és a legépebb eszűnek, csak olyan szint adtam a dolognak, mintha azt hinném, hogy ön nincs eszénél... Hiszen ön mindjárt eltalálta az én akkori gondolatomat és Agátával patentet küldött az én éleselműségemre nézve.

- No hát ön egy kicsit téved; én akkor valóban... nem voltam egészséges - dörögött Vszevolodovics Miklós a szemöldökét összevonva, - bah! - kiáltott fel aztán, - hát ön tényleg azt gondolja, hogy én ép észszel is képes vagyok az emberekre vetni magamat? Mért gondolja ezt?

Liputin megakadt és nem tudott mit felelni. Miklós kissé elsápadt, vagy legalább úgy rémlett Liputinnak.

- Önnek mindenesetre igen mulatságos esze-járása van, - folytatta Miklós, - ami pedig Agátát illeti, hát én azt jól értem, hogy ön őt csak azért küldte hozzám, hogy engem megszégyenítsen.

- Csak nem híhattam ki önt párbajra?

- Ah igaz! Hiszen én azt hallottam, hogy ön a párbajokat nem szereti...

- Minek utánozni a franciákat? - konfundálódott megint Liputin.

- Ön a nemzetieskedőkhöz tartozik?

Liputin még jobban megzavarodott.

- Ni, ni! Mit látok! - kiáltott fel hirtelen Miklós, meglátva az asztalon, a legszembeötlőbb helyen Considerantnak egy kötetét, - talán bizony Fourierista ön? Az nem lehetetlen! Hát ez nem a franciák utánzása? - nevetett, ujjával a könyvet bökdösve.

- Nem, ez nem francia könyv, - ugrott fel a helyéről Liputin szinte haragosan, - ez az emberiség egyetemének a nyelvén van írva, nem épen csak franciául. Az egyetemes emberiség szociális reszpublikájának és harmóniájának a nyelvén, ha tudni akarja ön! De nem épen csak francia nyelven!

- Tyűh, az ördögbe is! hiszen olyan nyelv nincs is a világon! - folytatta a nevetést Miklós.

Néha a legkisebb csekélység is kizárólagosan és hosszasan megkapja a figyelmet. A Sztavrogin urat illető dolgok leírása még csak később következik, de kuriózumból már most megjegyzem, hogy minden benyomásaiból, a nálunk töltött egész idejéből, legélesebben bele vésődött az emlékébe ennek a kormányzósági kis hivatalnoknak jelentéktelen, csaknem hitvány figurája, ennek a féltékeny és házi zsarnoknak, fösvénynek és uzsorásnak az alakja, aki

az ebéd-maradékokat és gyertya-végeket is jól elzárta, egyúttal azonban neki buzdult hirdetője volt isten tudja micsoda jövődöbeli „szociális harmóniának”, kéjelgett éjjelenként a jövődöbeli falanszter fantasztikus képeiben, amelynek a legközelebbi jövőben való létesülését - úgy Oroszországban, mint a mi kormányzóságunkban - olyan szentül hitte, mint a maga létezését. És hitte ezt ott, ahol maga is összezsugorgatott magának egy „házikót”, ahol már másodszor megnősült és elfogadott a feleségével egy kis „pénzecske” is, ahol köröskörül talán száz versztára sem volt egy lélek sem, bele számítva őt magát is, aki ha csak külsőleg is hasonlított volna az „egyetemes emberiség szociális reszpublikájának és harmóniájának” a leendő tagjához.

„Az isten tudja, hogy hol veszik magukat az ilyen emberek!” - tünődött Miklós, rágondolva néha a váratlanul felfedezett Fourieristára.

IV.

Princünk több mint három évig utazott s városunkban már csaknem megfedkeztek róla. Mink azonban Trofimovics István révén tudtuk róla, hogy beutazta egész Európát, volt Egyiptomban és Jeruzsálemben is, azután hozzá csatlakozott valami izlandi expedícióhoz és csakugyan megjárta Izlandot. Azt is megtudtuk, hogy egy télen át valamelyik német egyetem előadásait hallgatta. Anyjának ritkán írt: félévenként egyszer, vagy még ritkábban; de Petrovna Borbála nem neheztelt, nem érezte magát sértve. Magát a fiától megállapított helyzetnek megadva, engedelmesen és panasz nélkül tűrte sorsát, csak szüntelenül az ő Nicolas-járól ábrándozva, búslakodva. Sem ábrándjait, sem bűját soha senkivel sem közölte. Sőt amint látszott még Trofimovics Istvántól is elhúzódott. Bizonyos terveket szőtt magának, még takarékosabb lett, mint volt eddig s még jobban zsörtölődött a Trofimovics István kártyaveszteségei miatt.

Végre most folyó év április havában levelet kapott Párizsból, Drozdova Ivanovna Praszkovjától, egy generálisnétól, aki neki gyerekkori barátnéja volt, s akit már nyolc éve nem látott, sem azzal levelet nem váltott. Ivanovna Praszkovja azt írta, hogy Vszevolodovics Miklós igen benső barátságot kötött az ő házukkal és megbarátkozott Lizával (az ő egyetlen leányával) és el akarja őket kísérni a nyár folyamán Svájcba, Vernex-Montreuxbe, ellenére annak, hogy a K... gróf családjában, (ez a gróf igen befolyásos ember volt Pétervárott), amely család jelenleg Párizsban tartózkodik, a saját fiokképen fogadják Vszevolodovics Miklóst, annyira, hogy ez úgyszólván ott lakik. A levél rövid volt, de világosan elárulta a célját, ámbár az előadottakon kívül semmiféle célzások sem voltak benne. Petrovna Borbála nem gondolkozott sokáig, rögtön határozott és felszedelőzködött, magához vette az ő neveltjét, Dását, (a Satov húgát), s április közepén elment Párizsba, aztán Svájcba. Juliusban aztán egyedül tért haza, ott hagyván Dását Drozdovéknál; magok Drozdovék pedig azt ígérték, hogy augusztus végén szintén haza jönnek hozzánk.

Drozdovék is a mi kormányzóságunkba való birtokosok voltak, de a tábornoknak, Ivánovics Ivánnak, a Petrovna Borbála régi barátjának s a férje volt tisztársának szolgálati dolgai mindig megakadályozták őket abban, hogy bármikor is meglátogathassák az ő nagyszerű birtokukat. A generálisnak tavaly történt halála után pedig a vígasztalhatatlan Ivanovna Praszkovja a leányával külföldre utazott, a többi közt szőlő-kúrárt is szándékozván tartani épen Vernex-Montreuxben, a nyár második felében. A külföldről való hazatértők után pedig végképen a mi kormányzóságunkban szándékoztak letelepedni. A városban volt egy nagy háza, amely már sok éve üresen, bezárt ablaktáblákkal állt. Gazdag emberek voltak. Ivanovna Praszkovja, az első házassága szerint Tusina asszony, szintén úgy, mint az ő intézetbeli

barátnéja Petrovna Borbála, egy bérlő leánya volt és szintén nagy hozománnyal ment férjhez. Tusin nyugalmazott törzs-százados maga is tehetős ember volt, azon kívül némi tehetséggel is birt. Halálakor csinos tőkepénzt hagyott hét éves, egyetlen leányára, Lizára. Most, mikor Nikolajevna Lizaveta már huszonkét éves volt, bátran szép hozományra lehetett vele számítani csak a saját vagyonából is, nem is számítva arra, a mi az anyja halála után nézett rá, miután ennek a második házasságából nem volt gyereke.

Petrovna Borbála az ő utazásával láthatóan meg volt elégedve. Ugy gondolta, hogy sikerült neki kielégítően megegyezni Ivanovna Praszkovjával s ezt megérkezése után mindjárt közölte is Trofimovics Istvánnal; sőt ez úttal olyan közlékeny volt, mint már régen nem.

- Urá! - kiáltott fel Trofimovics István s még az ujjaival is csettintett hozzá.

Egészen el volt ragadtatva a jó ember, annyival inkább, mert az alatt, míg a barátnéja volt, rendkívül neki búsult életet élt. Petrovna Borbála, mikor elutazott, ő tőle rendesen még csak el sem búcsúzott és semmit sem közölt a terveiből „evvel a vénasszonynyal,” attól tartván talán, hogy mindent elfecsegne. Nagyon haragudott rá akkor annak a jelentékeny kártya-vesztesége miatt, amely véletlenül fedeződött fel. De már Svájcban érezte, hogy visszatérte után kárpótolni kell valamivel az ő elhagyott barátját, annál inkább, mert már úgys régóta szigorúan bánt vele. A váratlan és titokzatos elválás meglepte és nyugtalanította a Trofimovics István félénk szívét s ehhez ugyanakkor még más bajok is járultak. Nagyon nyugtalanította őt egy jelentékeny és már régen húzódó pénzbeli kötelezettség, amelyet a Petrovna Borbála segedelmével semmiképpen sem tudott volna rendezni. Ezenkívül a folyó év májusában véget ért a mi kedves és lágy Oszipovics Ivánunk gubernátorkodása is, akit nem minden kellemetlenkedések nélkül váltottak fel. Azután meg a Petrovna Borbála távollétében esett meg az új kormányzó, Fon-Lembke Antonovics András bevonulása, ezzel együtt pedig rögtön észrevehető változás történt az egész kormányzóságban a társaság viselkedésében Petrovna Borbála s következőképp Trofimovics István irányában is. Legalább ez utóbbinak már sikerült néhány kellemetlen, bár igen értékes megfigyelést tenni s a mint látszott: ezek miatt a Petrovna Borbála távollétében igen megrettent. Izgatottan gyanakodott, hogy az új kormányzónál már beárulták őt, mint veszedelmes embert. Határozott értesülése volt arról is, hogy a mi hölgyeink közül többen elhatározták, hogy többé Petrovna Borbálánál nem vizitálnak. A kormányzónéról, akit csak öszre vártak, azt beszéltek, hogy ha az hallomás szerint büszke is, hanem aztán igazi arisztokrata ám s nem olyan, mint „ez a mi szerencsétlen Petrovna Borbálánk.” Valahonnan mindnyájan biztosan tudták, hogy az új kormányzó és Petrovna Borbála már találkoztak valahol a társaságban s akkor ellenségesen váltak el annyira, hogy Petrovna Borbálát a Fon-Lembkénének már a neve említése is kellemetlenül érinti. Az élénk és diadalmas tekintet, a közömbös lenézés, amelylyel Petrovna Borbála meghallgatta a mi hölgyeinkről és társaságunkról szóló híreket, egészen felbátorította és rögtön felvidította Trofimovics Istvánt. Különös, vidám humorral kezdte leírni az új kormányzó bevonulását.

- Bizonyára tudja ön, excellente amie, - mondotta kacérkodva és a szavait előkelően vontatva, - mit jelent az, hogy orosz adminisztrátor általában, s mit jelent az orosz adminisztrátor különösen, vagyis az ujdonsült, az ujon beállított... Ces interminables mots russes!... De azt aligha tudhatta meg gyakorlatilag, hogy mit jelent az adminisztratív elragadtatás és hogy miben áll ez voltaképpen?

- Adminisztratív elragadtatás? Nem értem.

- Hát... Vous savez, chez nous... En un mot: állítson ön valami lehető legkisebb semmiséget a vasúti pénztárhoz, hogy az ott menetjegyeket áruljon s ez a semmiség mindjárt jogosítva érzi magát arra, hogy pour vous montrer son pouvoir, úgy nézzen önre, mint egy Jupiter, mikor ön

oda megy hozzá, hogy jegyet váltson. „Megállj csak, - gondolja az magában, - mindjárt megmutatom én neked, hogy ki vagyok én...!” S ez egész az adminisztratív elragadtatásig megy nálok... *En un mot*, most olvastam, hogy egy külföldi templomunknak egy djácsokja, - *mais c'est très curieux*, - a szó szoros értelmében kikergetett a templomból egy előkelő angol családot, *les dames charmantes*, épen a nagybőjti isteni tisztelet kezdetén, - *vous savez ces chants et le livre de Job*... egyesegyedül azon ürügy alatt, hogy „idegeneknek az orosz templomokban csavarogni meg nem engedtetik s hogy jőjjenek arra meghatározott órákban...” úgy, hogy azok elájultak. Ez a djácsok adminisztratív elragadtatásba esett *et il a montré son pouvoir*.

- Ha lehet, rövidebben, Trofimovics István.

- Ez a Fon-Lembke úr most bejárta a kormányzóságot. *En un mot*, ez az Antonovics András ha orosz német is, ha orosz vallású is, sőt - megengedem - feltűnően szép férfi, körülbelül negyven éves...

- Hol vette ön, hogy szép ember? hiszen birka-szeme van.

- Nagy mértékben. De én a mi hölgyeink véleménye szerint szólok...

- Beszéljünk másról, Trofimovics István, kérem önt. Amint látom, ön piros nyakkendőt visel. Mióta?

- Csak... csak... ma kötöttem fel...

- Hát a szükséges mozgásait megcsinálja-e rendszeren? Sétál-e napjában hat versztát, mint ahogy az orvos rendelte?

- Ne... nem mindig.

- Tudtam! Ezt már Svájcban előre éreztem! - kiáltott fel Petrovna Borbála ingerülten, - most majd nem hat, hanem tíz versztát fog járni! Ön rettenetesen elzüllött, rettenetesen, rettenetesen! Nem az, hogy megvénült, hanem megrokkant... egészen meglepett, mikor megláttam, dacára az ön vörös nyakkendőjének... *quelle idée rouge!* Folytassa Fon-Lembkét, ha van még róla valami mondani valója, csak arra kérem, hogy végezzen vele hamar; fáradt vagyok.

- *En un mot*, hiszen én csak azt akartam mondani, hogy ez egyike azon adminisztrátoroknak, akik negyven éves korukig a semmisségben lappangnak, aztán egyszerre emberekké lesznek a váratlanul szerzett feleség révén, vagy más, nem kevésbé kétségbeesett uton és módon... Ő most elutazott... vagyis azt akarom mondani, hogy rólam azt sugdosták mind a két fülébe, hogy én a fiatalság megrontója, a kormányzósági ateizmus harcosa vagyok... Erre ő rögtön meg is indította a nyomozásokat.

- Igaz-e ez?

- Én már intézkedtem is. Mikor azt jelentették neki önről, hogy idáig „ön kormányozta a guberniumot” *vous savez*, akkor ő azt a kifejezést engedte meg magának, hogy „ez többet nem fog előfordulni.”

- Azt mondta?

- Azt, hogy „ez többé nem fog előfordulni,” és *avec cette morgue*... A feleségét, Mihajlova Juliát augusztus végén fogjuk meglátni; egyenesen Pétervárról jön.

- Külföldről. Találkoztam ott vele.

- *Vraiment?*

- Párizsban és Svájcban. Rokona Drozdovéknak.

- Rokona? Mily érdekes! Azt mondják, hogy dicsvágyó és... állítólag nagy összeköttetései vannak.

- Szamárság! Apró összeköttetésecskék. Negyvenöt esztendőig ült pártában egy fitying nélkül, most a nyakába varrta magát az ő Fon-Lembkénének s most persze mindent elkövet, hogy az urából valamit faragjon. Mindakettő intrikus.

- S azt mondják, hogy két évvel idősebb a férjénél?

- Öttel! Az anyja Moszkvában lejárta a küszöbömet; mikor még a férjem élt, bekunyorálgatta magát a báljainkra. Aztán gyakran egész éjjelen át táncos nélkül ült a homlokán valami hamis ékszerrel, annyira, hogy én éjfél után három órakor csupa sajnálatból végre is küldtem hozzá egy gavallért. Akkor már ő elmúlt huszonöt éves s mégis kurta ruhában járatták, mint valami kis lánykát. Egész Moszkvában illetlennek tartották elfogadni őket.

- Mintha csak látnám azt a hamis ékszert.

- Mondhatom önnek, hogy mihelyt oda utaztam, rögtön cselszövényre bukkantam. Hiszen ön olvasta az imént a Drozdova levelét? kell-e még annál világosabb valami? És mégis mire érkezem oda? Hát az a bolond Drozdova, - mindig is bolond volt egész életében, - egész meglepetve néz rám: hogy ugyan minek utaztam én oda? Képzelterti: mennyire elbámultam! Nézem, hát ott süntör-fontorkodik ez a Lembkéné, mellette meg az öreg Drozdov unokaöccse. Világos volt minden! Persze én egy pillanat alatt megfordítottam a dolgot s Praszkovja megint az én pártomon van, de azért folyik az intrika, folyik!

- De amelyet ön mégis csak legyőzött. Oh ön Bismarck!

- Ha nem vagyok is Bismarck, azért a hamisságot és ostobaságot mindig észre veszem mindenütt. Lembkéné - hamis, Praszkovja meg ostoba. Ritkán láttam Praszkovjánál megsavanyodottabb asszonyt s hozzá még a lábai is megdagadtak, aztán még jólelkű is. Mi lehet pedig ostobább, mint egy jólelkű ostoba?

- A rosszlelkű ostoba, *ma bonne amie*, még ostobább, - ellenkezett udvariasan Trofimovics István.

- Lehet, hogy önnek igaza van; hiszen emlékszik ön Lizára?

- *Charmante enfant!*

- Csakhogy már nem enfant, hanem nő, még pedig karakteres nő. Nemes és heves, és szeretem benne, hogy az anyjának, a hiszékeny bolondnak nem enged. Az unokaöccs miatt csaknem história kerekedett.

- Bah! hiszen az tényleg nem is rokona Nikolajevna Lizavetának... Talán számít valamire?

- Az egy fiatal, nagyon is szótlan és szerény katonatiszt. Én mindig kimondom az igazságot. Ugy látom, hogy ő maga is ellene van ennek az egész cselszövénynek, egyedül csak Lembkéné intrigál. Nicolas nagyon jól viselte magát. Tudja kérem, minden Lizától függ, de úgy hagytam őt ott, mint aki igen jó viszonyban van Miklóssal, ez pedig magától megígérte, hogy okvetetlenül eljön hozzánk novemberben. Eszerint csak az egy Lembkéné intrigál, Praszkovja pedig nem egyéb, mint egy vak tyúk. Egyszer csak azt mondja nekem, hogy az én gyanakodásaim csupa merő képzelődés; erre én a szemébe mondtam neki, hogy ostoba. És ezt az Ítélet napján is kész vagyok kijelenteni. S ha nem kért volna Nicolas, hogy egy időre hagyjam az egész dolgot, én bizony el nem jöttem volna addig, míg azt a kétszínű asszonyt le nem leplezem. Még K. grófnál is próbálkozott Miklóst illetőleg: el akarta szakítani a fiút az anyjától. De Liza

a mi pártunkon van, Praszkovjával pedig majd elbánok. Tudja ön azt, hogy neki Karmazinov rokona?

- Hogyan? A Lembkéné rokona?

- Azé hát! Távoli.

- Karmazinov, a novellista?⁷

- Nos igen, a novellista! Mit csodálkozik ezen? Persze az nagy embernek tartja magát. Felfujt semmiség. Együtt jönnek majd ide, most is együtt bujkálnak. Lembkéné valami irodalmi együletet akar itt alakítani. Karmazinov egy hónapra jön ide, hogy eladja itt az utolsó birtokát. Kevésbe mult, hogy én is nem találkoztam vele Svájcban, pedig a találkozást én épen nem óhajtottam. Egyébiránt reményelem, hogy méltóztatni fog engemet megismerni. Régen leveleket irogatott hozzánk, a házunknál is megfordult. Szeretném, ha ön valamivel jobban öltöznék, Trofimovics István; napról-napra jobban elhanyagolja magát... Oh mennyire gyötör ön engem! Mit olvas most?

- Én... én...

- Értem. Minden csak a réginél van: pajtások, iszogatás, klub és kártya, meg az ateista-reputáció. Ez a reputáció nekem egy cseppet sem tetszik, Trofimovics István. Nem szeretném, hogy önt ateistának tartsák, kivált most nem szeretném. Ezelőtt sem szerettem, mert az egész csak pusztá csiricsáré. Ezt már egyszer meg kellett mondanom.

- *Mais, ma chère...*

- Hallja csak Trofimovics István: én persze önhöz képest tudatlan vagyok, de azalatt, míg ideutaztam, sokat gondolkoztam önről. És egy meggyőződésre jutottam.

- Milyenre?

- Olyanra, hogy nem csak mi ketten vagyunk a világon a legokosabbak, hanem vannak nálunk okosabbak is.

- Szellemes is, találó is. Vannak okosabbak, tehát vannak igazabbak is és mi csalódhatunk: úgy-e ezt akarta mondani? *Mais ma bonne amie*, tegyük fel, hogy én csalódom; de azért megvan nekem az én emberi, mindenkori, felsőbb jogom a lelkiismeret szabadságára nézve? Megvan a jogom arra, hogy ne legyek képmutató és bigott, ha az nekem úgy tetszik, s ezért engem némely urak életem végéig gyűlölni fognak. *Et puis, comme on trouve toujours plus de moines, que de raison* s minthogy én ezzel teljesen egyet értek...

- Hogy mondta ön, hogy?

- Azt mondtam: *on trouve toujours plus de moines, que de raison*, s minthogy én ezzel...

- Ez biztosan nem az ön saját mondása; bizonyosan valahonnan vette.

- Ezt Pascal mondta.

- Mindjárt tudtam... hogy nem ön. Mért nem beszél ön soha ilyen röviden és velősen, hanem mindig oly hosszadalmasan? Ez sokkal jobb, mint az iménti az adminisztratív elragadtatásról...

⁷ Karmazinov alatt Turgenyevet persiflálja a szerző.

- *Ma foi, chère...* ugyan miért? Először is bizonyára azért, mert én végre sem vagyok Pascal, *et puis...* másodszor mink oroszok nem vagyunk képesek a mi nyelvünkön... Legalább még eddig semmit sem mondtunk...

- Hm! meglehet, hogy ez nem is igaz. De legalább felírna és megjegyezne magának ilyen mondásokat, tudja: beszélgetések alkalmára... Ah, Trofimovics István, én azért jöttem haza, hogy komolyan, nagyon komolyan beszéljek önnel.

- *Chère, chère amie!*

- Most, mikor mink ezek a Lembkék, ezek a Karmazinovok... Oh, istenem, mennyire elzúllott ön és mennyire gyötör engem!.. Én azt akarnám, hogy ezek az emberek tiszteletet éreznének ön iránt, mert azok önnek egy ujjával, a kis ujjával sem érnek fel, ön pedig hogy tartja magát! Mit fognak azok itt látni? Mit mutathatok én meg nekik? A helyett, hogy nemes példával járna elől, ön valami hitványokkal véteti körül magát, valami képtelen szokásoknak hódol, megrokkant, nem tud megleenni bor és kártya nélkül, ön csak Kock Pált olvassa és semmit sem ír, holott azok ott mind írnak; minden ideje pusztá fecsegéssel telik el. Lehet-e, megengedhető-e olyan hitvány emberrel barátkozni, mint az az öntől elválhatatlan Liputin?

- Miért volna az én tölem elválhatatlan? - kérdezte félénken Trofimovics István.

- Hol van az most? - folytatta éles és szigorú hangon Petrovna Borbála.

- Az... az... határtalanul tiszteli önt és elúta Sz-kbe, örökölt ott az anyja után.

- Ugy látszik: egyebet sem csinál, csak pénz után szaladgál. Hát Satov? Mit csinál az?

- *Irascible, mais bon.*

- Most már nekem nem kell a maga Satovja; gonosz is, meg sokat is gondol magáról.

- Hogy van Pavlovna Dária?

- Dását kérdezi? Mi jutott eszébe? - nézett rá kíváncsian Petrovna Borbála. - Nincs semmi baja: Drozdovéknál hagytam... Svájcban valamit hallottam az ön fiáról; nem jót ám, hanem rosszat.

- *Oh, c'est une histoire bien bete! Je vous attendais, ma bonne amie, pour vous raconter...*

- Elég, Trofimovics István, hagyjon most békén, egészen el vagyok gyötörődve. Ráérünk kibeszélni magunkat, különösen a kellemetlenségekről. Ön freccsegve nevet, ez már valami rokkantság jele. S milyen különösen kezd ön most nevetni!... Istenem, mennyi sok rossz szokást vett ön fel! Karmazinov önt nem fogja meglátogatni! Itt meg a nélkül is megvan a káröröm... Ön most egészen leleplezte magát. No, elég, elég; elfáradtam. Hiszen csak várhatok tán egy kis kiméletet.

Trofimovics István megadta a kívánt kiméletet, és zavartan távozott.

V.

Tény, hogy a mi barátunk igen sok rossz szokást vett fel, különösen az utóbbi időkben. Láthatóan és gyorsan lefelé ment és az is igaz, hogy elzúllott. Többet ivott, érzékenykedőbb lett, idegei meggyengültek; a szép iránti érzéke tulságba ment. Arca különös képességet nyert arra, hogy hirtelen változzék, például a legünnepiesebb kifejezésből a legnevetőbbé vagy épen legostobábbá. Nem bírta az egyedüllétet elviselni és szüntelenül azt kívánta, hogy szórakoztassák. Muszáj volt neki okvetetlenül valami mendemondát, valami városi anekdotát elbeszél-

ni, még pedig mindennap újat. Ha pedig senki sem jött hozzá, akkor búsan járt-kelt a szobájában, oda ment az ablakhoz, tünődve majsolt a szájával, nagyokat sóhajtott s végül csaknem rücskölt. Mindig volt valami előérzete, mindig félt valami váratlantól, elkerülhetlentől; ijedős lett; kezdett az álomlátásain gondolkodni.

Ezt az egész napot és estét rendkívül szomorúan töltötte, elküldött értem, nagyon izgatott volt, sokat beszélt, de meglehetősen összefüggéstelenül. Petrovna Borbála régen tudta már, hogy ő én tőlem semmit el nem titkol. Ugy láttam, hogy valami különös dolog bántja, még pedig olyas valami, amiről tán maga sem tudta, hogy mi? Máskor, ha összejöttünk s ő nekem panaszkodni kezdett, hát bizonyos idő múltán csaknem mindig előkerült egy üveg borocska s mindjárt nyugodtabb lett. Ezúttal bor nem volt és láthatóan leküzdötte magában azt a vágyat, hogy bort hozasson.

- De hogy miért haragszik egyre Petrovna Borbála! - panaszkodott minden percben, mint valamely gyermek. - Tous les hommes de génie et de progrès en Russie étaient, sont et seront toujours des kártyások et des iszákosok, *qui boivent en zapoi*⁸... én pedig még egyáltalában nem vagyok olyan kártyás és iszákos... Pirongat, hogy mért nem írok! Furcsa kérdés!... Meg hogy mért henyélek! Önnek - azt mondja - „jó példával kellene elől járni és élő szemrehányásképen viselkedni.” Mais entre nous soit dit, mit tehet mást az olyan ember, aki élő szemrehányás akar lenni, mint hogy henyéljen, heverésszen? hát nem tudja ő ezt?

Végül előkerült az a különös és fő gond is, amely ezúttal őt oly kikerülhetetlenül kinozta. Sokszor oda ment ez estén a tükörhöz és sokáig álldogált az előtt. Végül felém fordult s valami különös kétségbeeséssel szólt:

- *Mon cher, je suis un* züllött ember.

S tény, hogy ő ez idáig, egész a mai napig csak egyben volt rendületlenül biztos, - ellenére a Petrovna Borbála új felfogásainak és változékonyságának, - még pedig abban, hogy ő még mindig képes annak a női szívét megvarázsolni, még pedig nem csak mint számkivetett, vagy mint nevezetes tudós, hanem mint szép ember is. Húsz évig gyökeredzett benne ez a hízelgő és megnyugtató tudat s úgy látszik, hogy minden meggyőződése között ez egytől tudott a legnehezebben megválni. Valjon megérezte-e előre ez estén, hogy mily óriási megpróbáltatás készült az ő számára a legközelebbi jövőben?

VI.

Hozzá fogok most már annak a részben mulatságos esetnek a leírásához, amelylyel kezdődik az én voltaképeni krónikám.

Augusztus legvégén megjelentek végre Drozdovék is. Megérkezésök nem sokkal előzte meg az egész város által régen várt rokonuknak, az új kormányzónának a megjövetelét, és általában meglehetősen feltűnést okozott a társaságban. De mindez említésre méltó dolgokat későbbre hagyom. Most csak arra szorítkozom, hogy Ivanovna Praszkovja az őt annyira váró Petrovna Borbála részére egy igen izgalmas talányt hozott: Nicolas még júliusban elhagyta őket és a Rajna mellett K. gróffal találkozván, azzal és annak a családjával Pétervárra ment. (Megjegyzendő, hogy a grófnak mind a három leánya eladó volt).

- Lizavetától, amilyen büszke és makacs ő, semmit sem birtam megtudni, - fejezte be a híradását Ivanovna Praszkovja, - de a saját szemeimmel láttam, hogy közte és Vszevolodovics

⁸ Zapoj = szertelen ivás.

Miklós közt valami történt. Az okát ennek nem tudom, de azt hiszem, édes Petrovna Borbálám, hogy ez iránt a kegyed Pavlovna Dáriáját lesz a legjobb megkérdezni. Az én nézetem szerint Liza van megsértve. Nagyon örülök, hogy végre haza hozhattam és átadhatom kegyednek ezt a kedvencét; úgyis csak terhemre volt.

Ez epés szavak meglehetősen ingerültséggel mondtak el. Látni való volt, hogy az „elsavanyodott asszony” előre elkészítette azokat és előre élvezte azok hatását. De Petrovna Borbála nem volt az az asszony, akit eféle szentimentális effektusokkal és talányokkal ki lehetett volna hozni a sodrából. Szigorúan lehető legrészletesebb és kielégítő magyarázatot követelt. Ivanovna Praszkovja mindjárt lejjebb kezdte, sőt azzal végezte, hogy sírva fakadt és a legérzékenyebb baráti ömledezésbe esett. Ez az ingerlékeny és szentimentális dáma épen úgy, mint Trofimovics István, folytonosan szükségét érezte annak, hogy őszinte barátságot tapasztaljon és a legnagyobb panasza a leánya, Nikolajevna Lizaveta ellen épen az volt, hogy a „leánya neki nem barátnéja.”

De minden magyarázatából és ömlengéséből csak az az egy volt bizonyos, hogy Liza és Nicolas közt valami összetűzés történt, de hogy milyen természetű, arról Ivanovna Praszkovjának halvány fogalma sem volt. A Pavlovna Dária okolását pedig végre nemcsak egészen visszavonta, de még külön is kérte, hogy előbbeni szavainak ne tulajdonítsanak semmi jelentőséget sem, mert ő azokat csak ingerültségében mondta. Egy szóval az egész dolog igen homályos, sőt gyanús volt. Az ő előadása szerint az összetűzés a Liza „makacs és gúnyos karaktere” miatt történt; a „büszke Vszevolodovics Miklós pedig, bár nagyon is szerelmes volt, nem tudta a gúnyolódást elviselni s ő is gúnyolódással felelt.” „Nem sokára megismerkedtünk egy fiatal emberrel, azt hiszem: a kegyetek „professzorának” az öcscsével; még a vezetékneve is ugyanaz...”

- Nem az öcsce, hanem a fia, - igazította ki Petrovna Borbála. Ivanovna Praszkovja már régen sem tudta a Trofimovics István vezetéknevét megtartani és azt mindig „professzornak” hította.

- No ha fia, hát fia, annál jobb, hiszen nekem az egészen mindegy. Közöséges fiatalember, igen szabad és élénk, de semmi különös nincs rajta. No, itt már Liza határozottan helytelenül viselte magát, magához édesgette a fiatal embert azzal a szándékkal, hogy Vszevolodovics Miklósban féltékenységet szítson. De nem ítélem érte el nagyon: lányos dolog, mindennapi, még kedves is. Csakhogy Vszevolodovics Miklós ahelyett hogy féltékenykedett volna, megbarátkozott a fiatal emberrel, mintha semmit sem látna vagy mintha neki mindegy lett volna. Ez aztán Lizát kihozta a sodrából. A fiatal ember nemsokára elutazott (nagyon sietett valahova!) Liza pedig minden alkalmas pillanatban csipkedni kezdte Vszevolodovics Miklóst. Észrevette, hogy az néha Dásával beszélget; ezért dühöngeni kezdett és nekem is türehetlenné tette az életemet. A doktorok nekem az idegeskedést megtiltották, meguntam azt az ő magasztalt tavokat is, mert megfájultak a fogaim, akkora reumatizmust kaptam. Cikkeket is szoktak írni arról, hogy a genfi tótól fogfájást lehet kapni, olyan a tulajdonsága. S ekkor Vszevolodovics Miklós hirtelen levelet kapott a grófnétól és rögtön elutazott tőlünk; egy huszonnégy óra alatt összepakolt. Búcsuzni barátságosan búcsúztak el, Liza még ki is kísérte, igen víg és könnyelmű volt, sokat kacagott. De ez mind csak tettetés. Vszevolodovics Miklós elutazása után igen tünődő lett, de aztán még csak nem is emlegette, sőt nekem sem engedte meg, hogy emlegessem. Önnek is azt ajánlanám, Petrovna Borbála, hogy most Liza előtt ne beszéljen erről a tárgyról, mert csak ártana vele a dolognak. Én azt hiszem, hogy megint jóban lesznek, ha ugyan Vszevolodovics Miklós megtartja az ígéretét és nemsokára megjön ide.

- Mindjárt írok neki. Ha így történt, akkor csak közöséges összeszólalkozásról van szó. Ostobaság! Dáriát meg én jól ismerem. Ostobaság!

- Bevallom, hogy Dásenkát illetőleg - hibáztam. A beszélgetések a legközönségesebbek voltak és mindig fenhangon folytak. Mindez akkor nagyon izgatott engem, mátuskám. És azt is láttam, hogy Liza is megint a régi szívességet tanúsította Dária iránt.

Petrovna Borbála még aznap írt Miklósnak és rimázkodott neki, hogy a kitűzött időnél legalább egy hónappal korábban jöjjön el. Mindazáltal ő ebben a dologban homályt és bizonytalanságot látott. Egész este és egész éjjel gondolkozott. A „Praszkovja” vélekedését nagyon ártatlannak és szentimentálisnak tartotta. „Praszkovja egész életében nagyon érzékenykedő volt, már a nevelő-intézetben is”, gondolta magában, „Miklós pedig nem olyan legény, hogy egy leány gúnyolódásaitól megszökjék. Ha csakugyan volt köztük valami összeszólalkozás, akkor annak valami más oka van. Hanem a katonatisztet elhozták magukkal s mint valami rokont kvártélyozták be maguknál. Meg aztán Dáriát illetőleg is nagyon hamar megadta magát Praszkovja: bizonyosan megtartott valamit a begyében, amit nem akart elmondani...”

Reggelre Petrovna Borbála megérlelte magában azt a tervet, hogy egyszerre végezni kell a dologgal, még ha az csak félreértés is, - mely terv igen figyelemreméltó az ő váratlanságánál fogva. Mit érzett a szívében, mikor ezt a tervet megfogalmazta: azt megmondani nehéz volna, de nem is vállalkozom arra, hogy előre boncolgassam azon ellenmondásokat, amelyek e tervben foglaltattak. Mint krónika-író én csak arra szorítkozom, hogy előadom az eseményeket pontosan úgy, amint azok megtörténtek, s nem vállalom a felelősséget, ha azok valószínűleneknek látszanak. Hanem azt még egyszer meg kell erősítenem, hogy a Dásá iránti gyanúból reggelre semmi sem maradt, sőt igazán mondva tényleg meg sem fogamzott, annyira bízott Petrovna Borbála Dáriában. Hiszen azt még csak föl sem tételezhette, hogy Miklós megszerethesse Dáriát. Reggel, mikor Pavlovna Dária a teázó asztalnál a teát öntögette, Petrovna Borbála hosszasan és fürkészve vizsgálgatta őt, s tegnaptól kezdve talán már huszadikszor is ismételte magában a felkiáltást:

- Ostobaság!

Csak annyit vett észre, hogy Dária fáradtnak látszik s hogy még csendesebb, apatikusabb mint eddig volt. Teázás után egyszersmindenkorra megállapított házirend szerint mindaketten kézimunkához ültek le. Petrovna Borbála felhívta Dáriát, hogy számoljon be pontosan az ő külföldi tapasztalatairól, különösen a természetről, a városokról, szokásokról, a művészetekről és mesterségekről, - mindenről, amit csak észrevett. Drozdovékról és az ő Drozdovéknál töltött életéről egyetlen egy kérdés sem volt. Dásá, aki a dolgozó-asztalkánál mellette ült és segített neki hímezni, már vagy egy félóráig beszélt az ő egyenletes, egyhangú, s kissé gyenge hangján.

- Dárjá, - szakította őt hirtelen félbe Petrovna Borbála, - nincsen neked semmi különös mondanivalód?

- Semmi, - felelt Dária egy pillanatig elgondolkozva és fényes szemével Petrovna Borbálára nézve.

- A lelken, a szíveden, a lelkiismereteden?

- Semmi, - ismételte Dásá csendesen, de valami komor szilárdsággal.

- Tudtam én azt! Tudd meg azt Dárjá, hogy én soha sem kételkedem te benned. Most ülj és hallgass rám. Üljetek át a másik székre, velem szembe, hogy jól láthassalak. Így. Felelj: akarsz-e férjhez menni?

Dásá hosszú, kérdő tekintettel felelt, amely tekintet azonban valami nagyon meglepődött nem volt.

- Megállj; hallgass. Először is nagy, sőt igen nagy korkülönbségről van szó; de te jobban tudod, mint akárki más, hogy ez milyen ostobaság. Te tudsz gondolkozni, s a te életedbe tévedésnek előfordulni nem szabad. Egyébiránt az illető még mutató ember... Egy szóval Trofimovics István, akit te mindig nagyra becsültél. Nos?

Dásá most még kérdőbben nézett s ezúttal nem csak elcsodálkozott, hanem el is vörösödött.

- Megállj, hallgass, ne siess! Neked ugyan az én végrendeletem szerint van pénzed, de mi lesz belőled, ha én meghalok, még hogyha pénzed van is? Megcsalnak, elszedik a pénzed és akkor véged. De mint az ő felesége ismert asszonyoság leszel. Nézzük most a dolog másik oldalát: ha én meghalok, - bár én ő róla is gondoskodom, - mi lesz ő belőle? Te benned pedig én egészen megbízom. Megállj, még nem fejeztem be: ő könnyelmű, tehetetlen, kegyetlen, önző, aljas szokásai vannak, de te azért őt megbecsüld már csak azért is, mert vannak még rosszabbak is. Hiszen azt csak nem tételezed fel rólam, hogy valami semmirevalóhoz adlak, csak azért, hogy tőled megszabaduljak? És kivált azért, hogy én kérlek erre, hát meg is fogod becsülni, - szakította félbe magát ingerülten, - érted? Mit bámulsz?

Dásá még mindig hallgatott.

- Megállj még, ne szólj! Ő valóságos vénasszony - de ez még jobb neked. Egyébiránt szánameg vénasszony; épen nem érdemes arra, hogy valamely nő megszeresse. De a tehetetlenségeért meg lehet őt szeretni s te szeresd meg őt a tehetetlenségeért. Megértesz engem? Igen?

Dásá igenlőleg intett a fejével.

- Tudtam; ezt vártam tőled. Ő téged szeretni fog, mert ezzel köteles, köteles! ő téged imádni köteles! - sipította valami különös ingerültséggel Petrovna Borbála, - különben ő kötelesség nélkül is beléd szeret, ismerem én őt. Aztán meg én is itt leszek ám. Ne félj, én mindig itt leszek. Ő majd panaszkodni fog rád, pletykákat terjeszt rólad, suttogni-butogni fog a legelsővel, aki az útjába kerül, rücskölni fog, örökösen rücskölni; leveleket fog neked irogatni, egyik szobából a másikba, naponként kétszer is, de azért nélküled meg nem él s ez a fő. Tanítsd őt engedelmességre; ha erre meg nem tanítod, bolond leszel. Fenyegetődni fog, hogy felakasztja magát, ne higgy neki; az egész csak ostobaság! Ne higgy neki, hanem azért nyitva legyen szemed, füled, mert egyszer csak felakasztja magát. Ilyenekkel az ilyesmi is megtörténik. Nem azért akasztják fel magokat, mintha erősek lennének, hanem azért, mert gyengék. Aztán sohse engedj semmit sem a szélsőségekig: ez az első szabály a házasságban. Azt is mindig eszedben tartsd, hogy ő poéta. Nézd csak Dária: nincs nagyobb boldogság, mint az önfeláldozás. Mindezen kívül te nagy örömet szerzel nekem s ez a fő. Ne gondold, hogy én most csupa szeszélyből hirtelenkedem: tudom én, mit beszélek. Én önző vagyok, légy te is önző. Hiszen én nem kényszerítlek; minden a te akaratod szerint lesz, amit te mondasz, az fog történni. No hát mit ülsz, szólj már valamit.

- Nekem egészen mindegy, Petrovna Borbála, ha már okvetetlenül egyszer férjhez kell mennem, - szólalt meg Dásá szilárd hangon.

- Okvetetlenül? Mire célozol evvel? - nézett rá szigorúan és állhatatosan Petrovna Borbála.

Dásá nem felelt, csak a himző-tűt forgatta a kezében.

- Ha okos vagy is, bolondokat mondasz. Ha igaz is, hogy én most okvetetlenül eltökéltem, hogy téged férjhez adjalak, de ez nem valami szükséges okból történik, hanem csak azért, mert ez eszembe jutott, még pedig egyedül csak Trofimovics István miatt. Ha Trofimovics István nem volna, eszem ágában sem volna, hogy én téged férjhez adjalak, ha húsz éves is vagy már... Nos?

- Ahogy parancsolja, Petrovna Borbála.

- Tehát beleegyezel. Megállj, ide hallgass, hova sietsz? még nem mondtam el mindent. Végrendeletemben tizenötezer rubelt hagyok rád. Ezt én neked most mindjárt az esküvő után kiadom. Ebből nyolcezeret átadsz neki, azaz nem neki, hanem nekem. Neki nyolcezernyi adóssága van; ezt én majd kifizetem, de nekie tudnia kell, hogy ez a te pénzeddel történik. Marad neked hétezer rubeled; ebből a viláért se adj neki soha egy rubelt se. Adósságait soha ki ne fizesd. Ha egyszer ezt megteszed, akkor többé nem lesz tőle nyugtod. Egyébiránt én mindig itt leszek. Kaptok tőlem évenként ezerkétszáz rubel járadékot, rendkívüli kiadásokra valóval együtt ezerötszázat, a szálláson és kosztón kívül, amit szintén én tőlem kaptok, épen úgy, mint jelenleg. Csak cselédséget fogtok külön tartani. Az évi járandóságot egyszerre fogom kiadni, mindig a te kezébe. De légy jó: adj neki is néha valamit, hetenként egyszer, sőt ha többször kérne, akkor kergesd el. No de én is itt leszek. Ha pedig meghalok, a ti penziótok azért meg nem szűnik egész az ő haláláig; érted: az ő haláláig, mert az az ő penziója, nem a tied. Neked pedig a hétezeren kívül, amely nálad ha számár nem leszel, sértetlenül megmarad, hagyok még a végrendeletemben nyolcezeret; többet tőlem nem várhatsz, ezt jó lesz tudnod. No hát jó lesz? szólsz már végre valamit?

- Hiszen megmondtam már, Petrovna Borbála.

- Ne feledd, hogy minden a te akaratodtól függ, ahogy te akarod, úgy lesz.

- De engedjen meg, Petrovna Borbála, talán Trofimovics István szólt már valamit önnek?

- Nem, ő még semmit sem szólt, de... ő is rögtön fog szólni.

Ezzel rögtön felugrott és egy fekete nagykendőt kapott magára. Dása egy kissé megint elpirult és kérdő tekintettel nézett utána. Petrovna Borbála hirtelen visszafordult és haragtól szikrázó szemekkel nézett Dására:

- Te ostoba! - kiáltott rá, úgy esve neki, mint egy vércse, - hálátlan ostoba! Mit gondolsz te? Tán azt hiszed, hogy én téged kompromittálni akarok, csak ennyire is, ni! Hiszen ő térden csúszva fog téged megkérni, meg kell hálnia a boldogságtól: így akarom én ezt elrendezni. Hiszen tudhatod, hogy én téged megsérteni nem engedlek. Vagy azt hiszed, hogy ő téged azért a nyolc-ezerért vesz el s én most szaladok, hogy téged eladjalak? Ostoba vagy, ostoba! mind ostobák vagytok. Add ide a napernyőmet.

És repült a nedves téglaburkolaton és fapallókon gyalog Trofimovics Istvánhoz.

VII.

Az igaz, hogy ő Dáriát megsérteni nem engedte volna; ellenkezőleg: épen most tartotta magát a Dária jótevőjének. A legnemesebb és legkifogástalanabb harag lángolt fel a lelkében, mikor a nagykendő felvétele közben megérezte magán az ő neveltjeinek zavart és bizalmatlan tekintetét. Dáriát ő ennek gyerekkorától fogva őszintén szerette. Ivanovna Praszkovja helyesen nevezte Dáriát az ő kedvencének. Petrovna Borbála pedig már rég elhatározta azt magában, hogy a Dária karaktere nem olyan, mint a bátyjéé, (t. i. mint a Satov Iváné), hogy Dária szelíd és engedelmes, önmegtagadásra kész, rendkívül hű, szerény, okosan megfontoló, s ami fő: nemes gondolkodású. Amint látszott, Dária eddig meg is felelt a hozzá fűzött várakozásoknak. „Ennek az életében nem lesznek elhibázott lépések,” mondta volt Petrovna Borbála még akkor, mikor a leányka még csak tizenkét éves volt, s mivel az volt a szokása, hogy makacsul és szenvedelmesen ragaszkodott minden rájött eszméhez, minden új tervéhez, minden vilá-

gosnak tetsző gondolatához, hát rögtön úgy kezdte nevelni Dását, mint a saját édes leányát. Mindjárt félre tett annak egy kis kapitálist, és azonnal nevelőnőt hozatott a házhoz miss Kreags személyében, aki ott is maradt a háznál a növendéke tizenhat éves koráig, de akkor hirtelen felmondtak neki. Jáltak a leányhoz tanárok a gymnasiumból, ezek közt egy igazi francia, aki Dását franciául tanította. Ennek is hirtelen mondtak fel, csaknem elkergették. Zongorára egy jó házból való szegény özvegy tanította. De a fő pedagógus mégis csak Trofimovics István volt. Voltaképen ő is fedezte fel Dását: ő kezdte azt tanítgatni már akkor, mikor Petrovna Borbála még nem is gondolt a leánykára. Ujra ismétlem: csodálatra méltó az, hogy mennyire ragaszkodtak Trofimovics Istvánhoz a gyerekek. Tusina Nikolajevna Lizaveta nyolc éves korától tizenegy éves koráig tanult tőle, (magától értetődő dolog, hogy Trofimovics István minden díj nélkül tanította őt és világért sem fogadott volna el Drozdovéktól semmit sem). Ez esetben azonban Trofimovics István ragaszkodott nagyon a kis leánykához és valami poémákat recitált neki a világ teremtéséről, az emberiség történetéből. Az ős-emberről és az ősnépekről mondott leckék érdekesebbek voltak az arab meséknél. Liza, aki zsibbadozott ez elbeszélések hallatára, otthon rendkívül mulatságosan figurázta ki Trofimovics Istvánt. Ez megtudván a pajkosságot, egyszer megleste a leánykát. A megzavarodott Liza sietett a nyakába csimpajkozni és sírva fakadt, de sírva fakadt Trofimovics István is a nagy örömtől. Hanem Liza nemsokára eltávozott s csak Dása maradt. A mint Dásához tanítók kezdtek járni, Trofimovics István egészen abban hagyta a tanítást s lassankint ügyet sem vetett már a leányra. Így tartott ez jó sokáig. Egyszer azonban, mikor Dása már tizenhét éves lett, Trofimovics Istvánnak hirtelen feltűnt annak kellemes arca. Ez Petrovna Borbálánál történt, épen asztalnál. Szóba ereszkedett a fiatal leánynyal, nagyon meg volt elégedve annak feleleteivel és felajánlotta, hogy komoly és terjedelmes formában elő fogja neki adni az orosz irodalom történetét. Petrovna Borbála megköszönte neki a szép gondolatot, Dása pedig nagy örömben volt. Trofimovics István külön készülgetett az előadásokra s végre megkezdte azokat. A legrégibb korszakon kezdte. Az első előadás igen vonzó volt. Petrovna Borbála is végighallgatta. Mikor Trofimovics István bevégezte az előadást és elmenet azt mondta, hogy a jövő órán a „Szlova o polku Igoreve” néven ismert ősi legendát fogják elemezni, Petrovna Borbála hirtelen felállt az asztaltól és kijelentette, hogy több előadás pedig nem leszen. Trofimovics István megsértődött, de nem szólt, Dása pedig elpirult. Egyéb azonban nem történt. Történt pedig ez épen három évvel a Petrovna Borbála jelenlegi ötlete előtt.

A szegény Trofimovics István otthon ült és semmit sem sejtett. Szomorkás hangulatában már régen nézegetett ki az ablakon, lesve, hogy nem jön-e hozzá valamely ismerős? De csak nem akart senki sem mutatkozni. Kint hideg volt, fagyni kezdett. Be kellett fűtetni. Nagyot sóhajtott. Egyszerre csak szörnyű látvány tárult eléje: Petrovna Borbála ilyen rút időben és ilyen szokatlan órában egyenesen ő hozzá tart! Még pedig gyalog! Ez őt annyira meglepte, hogy elfelejtett ruhát váltani s úgy fogadta Petrovna Borbálát, a hogy volt: a mindennapi vattázott, rózsaszínű ujjasában.

- Ma bonne amie! - kiáltott gyengén a vendége elé.

- Örülök, hogy egyedül találom önt; ki nem állhatom az ön cimboráit. Mennyit dohányozik! Uristen, micsoda levegő ez! Ön még nem is teázott, pedig már tizenkettőre jár az idő. Önnek a rendetlenség a boldogsága. Élvezete a piszok! Micsoda papír-rongy ez a földön? Násztászjá! Násztászjá! Mit csinál az a Násztászjá? Nyiss ki mátuskám, ablakokat és ajtókat, mindent széltere! Mi pedig jerünk a vendéglátóba. Dolgom van önnel. Te meg mátuskám sepreghess legalább egyszer életedben.

- Mindig szemetel! - sipított ingerülten és panaszosan Násztászjá.

- Hát seperj ki, ha kell tizenötször is napjában. Micsoda hitvány ez az ön vendéglátója is (mikor oda belépett.) Zárja be jobban az ajtót, mert ez még hallgatódzni fog. A kárpitozást okvetetlenül föl kell frissíteni. Hiszen ide küldtem önhöz a kárpitost mintákkal, hát mért nem választott? Üljön le és figyeljen. Üljön le hát, ha mondom. Hova megy? Hova megy? mit akar ott?

- Mindjárt visszajövök, - kiáltott a másik szobából Trofimovics István; - no már itt is vagyok.

- Á! Ön ruhát váltott! - nézte őt gúnyosan végig Petrovna Borbála. (Trofimovics István kabátot öltött az ujjasára.) Ez csakugyan jobban fog illeni - a beszélgetésünkhöz. Üljön le már, kérem önt.

Petrovna Borbála előadott mindent hirtelen, élesen és ellenmondást nem tűrő hangon. Célzott a nyolc-ezer rubelre is, amire Trofimovics Istvánnak roppant szüksége volt. Részletesen szólt a hozományról. Trofimovics István csak a szemét meresztgette és remegett. Mindent hallott, de nem volt előtte a dolog világos. Szólni akart, de nem lelt szavakat. Csak azt tudta, hogy minden úgy lesz, mint Petrovna Borbála mondja, hogy felelni, ellenvetést tenni hasztalan volna s hogy ő kérlelhetetlenül megházasított ember.

- Mais ma bonne amie, harmadszor! és az én koromban... hozzá még olyan gyerekleánykával! - szólalt meg végre. - Mais c'est une enfant!

- Gyermekek, aki már hálistennek húsz éves! Ne forgassa a szemét, kérem, nem játszunk színházat. Ön igen okos és tanult ember, de az élethez mitsem ért, önnek mindig dajka kell. Mi lesz önnel, ha én meghalok? Ő pedig jó dajkája lesz önnek. Szerény, erős akaratú, okos leányka; aztán meg én is itt leszek, nem halok meg tán rögtön. Dása otthon ülő, a szelídség angyala. Ez a szerencsés gondolatom nekem még Svájcban jött. Csak megérti tán, ha én magam mondom önnek, hogy ő a szelídség angyala! - kiáltott fel egyszeribe mérgesen. - Önt itt megeszi a pizok; ő majd rendet csinál, minden olyan lesz itt, mint a tükör. Eh, hát ön tán arról álmodozik, hogy térdet-fejet hajtva kínáljam önnek oda ezt a kincset? Elsoroljam az összes előnyöket, megkérjem önt az ő számára? Hiszen önnek térdre kellene borulnia... Oh, maga mihaszna, kislelkű ember!

- De... én már öreg vagyok.

- Mi az az ön ötvenhárom éve! Az ötven év nem a vége az életnek, hanem a fele. Ön szép férfi s ezt maga is tudja. Azt is tudja: mennyire tiszteli ő önt. Ha én meghalok, mi lesz azzal is? Ha pedig ön mellett lesz, hát ő is nyugodt lehet, én is. Ön ismert ember, van jó neve, jó szíve; ön penziót fog kapni, mert ezt én kötelességemnek ismerem. Ön megmentheti őt, hát mentse is meg. Mindenesetre pedig tisztességes dolgot cselekszik. Ön hozzá idomítja őt az élethez, kibontja a szívét, irányt ad a gondolkozásának. Hányan vesznek el mostanában azért, mert rossz irányt vesz a gondolkozásuk! Akkorára elkészül ön a művével is és egyszeribe újra felkölti maga iránt a közfigyelmet.

- Épen most készülök megkezdeni azt a művet, amelynek a címe az lesz, hogy „Elbeszélések a spanyol történetből”, - motyogott Trofimovics István, akinek hízelgett a Petrovna Borbála utolsó mondása.

- No látja, épen jókor!

- De hát... ő? Mondta már ezt neki?

- Ő felőle ne nyugtalankodjék. Minek kíváncsiskodik? Természetes, hogy önnek őt személyesen kell megkérnie, szépen megkérni, hogy önt szerencséltesse, érti? De ne féljen, én is ott leszek.

Trofimovics Istvánnak forogni kezdett a feje, a falak táncoltak körülte. Volt egy szörnyű gondolata, amelylyel semmiképpen sem tudott megbirkózni.

- Excellente amie! - szólt reszkető hangon, - azt én sohasem képzeltem volna, hogy kegyed engem más nőhöz... adjon... férjül.

- Ön nem leány, Trofimovics István: csak a leányokat szokás odaadni, ön pedig maga házasodik meg, - sziszegett epésen Petrovna Borbála.

- Oui, jai pris un mot pour un autre. Mais... c'est égal, - erősítette a jó ember a magáét, nyugtalanul.

- Látom, hogy c'est égal, - felelt lenézően Petrovna Borbála, - istenem, hiszen ez elájult! Násztászjá, Násztászjá! Vízet!

De vizre nem került a sor. Trofimovics István magához tért. Petrovna Borbála fogta a napernyőjét.

- Ugy látom, hogy önnel most nem lehet beszélni.

- Oui, oui, je suis incapable.

- De holnapig kipiheni magát és meggondolhatja a dolgát. Most maradjon itthon s ha valami baja lenne, üzenjen, akár éjjel is. Levelet ne írjon, mert azt el sem olvasom. Holnap pedig ilyen tájban magam jövök el a feleletért s reménylem, hogy az egészen kielégítő lesz. Intézkedjék úgy, hogy senki se legyen itt, meg hogy ki legyen söpörve a lakása, mert ez így tűrhetetlen. Násztászjá, Násztászjá!

Természetes, hogy Trofimovics István másnap beleegyezett, de nem is lehetett bele nem egyeznie. Különös körülmények adódtak elő...

VIII.

A nálunk a Trofimovics István birtokának tartott vagyon, (ötven léleknyi jobbágyság a régi számítás szerint, Szkvovesnyiki tőszomszédságában) egyáltalában nem volt az övé, hanem az ő első feleségéé volt, következésképp jelenleg a fiát, Verhovenszkij Sztepanovics Pétert illette. Trofimovics István csak tútoroskodott, mikor pedig a fiú nagykorúvá lett, ennek a formaszerű megbízásából kezelte a birtokocskát. Az ügylet a fiatal emberre nézve előnyös volt: kapott az apjától évenként mintegy ezer rubelt, mint a birtok jövedelmét, holott az új rendszer mellett az talán ötszázat sem jövedelmezett, vagy annál is jóval kevesebbet. A jó isten tudja: hogyan formálódtak így a körülmények. Egyébaránt ezt az egész ezer rubelt Petrovna Borbála küldözgette meg mindig s Trofimovics István soha egy rubellel sem járult hozzá. Ellenkezőleg: a birtokocska minden jövedelmét zsebre rakta s emellett egészen tönkretette azt, mert bérbe adta valami üzérnek, titokban pedig, a Petrovna Borbála tudta nélkül, eladta kivágatásra az erdőt, vagyis a birtokocska legértékesebb részét. Ezt az erdőt darabonként már régen eladogatta. Az egész megérhetett legalább nyolcezeret, ő meg odaadta ötért. De ő néha igen sokat is vesztett a klubban s Petrovna Borbálától kérni nem mert. Petrovna Borbála a fogát csikorgatta, mikor mindent megtudott. Most pedig egyszerre csak azt írta a fiú, hogy haza jön s eladja a vagyonát úgy, ahogy lehet és megbízta az apját, hogy addig is intézkedjék az eladás iránt. Világos, hogy Trofimovics István, amilyen derék ember volt, lelkiismereti furdalásokat érzett ce cher enfantnal szemben, (akit utóljára ezelőtt tíz évvel látott Pétervárott, mint diákot). Régen a vagyonka megérhetett tizenhárom-tizennégy ezeret, most azonban alig akadt volna valaki, aki ötezert adjon érte. Kétségtelen dolog, hogy Trofimovics Istvánnak a forma-

szerinti megbízatás szerint joga volt az erdőt eladni és számba véve az évenkénti ezer rubelnyi, képtelenül nagy járadékot, amelyet annyi éven keresztül pontosan megküldött a fiának, a felszámolkozásnál sokat írhatott volna a maga javára. De Trofimovics István magasabbra törő, nemes gondolkodású ember volt. Egy csodálatosan szép ötlete támadt: ha majd Péterke megérkezik, ő nemesen leteszi az asztalra a birtok legnagyobb árát, vagyis legalább tizenötezer rubelt anélkül, hogy csak távolról is érintené az eddig megküldözött ezer rúbeles summákat, aztán erősen, de nagyon erősen a kebelére szorítja ce cher fils s ezzel véget ér minden összehasonlítás. Ezt a képet távolról kerülgetve kezdte feltárogatni Petrovna Borbála előtt. Célozgatott arra, hogy ez bizonyos nemes árnyalatot adna az ő baráti viszonyuknak... az ő „ideájoknak.” Hogy ez valami nagylelkű és önzetlen színben tüntetné fel a régi apákat és általában a régi embereket, szemben a mostani meggondolatlan, szocialisztikus fiatalsággal. Még egyebet is beszélt, de Petrovna Borbála csak hallgatott, végre pedig szárazon kijelentette, hogy kész megvenni a birtokocskát s megadni azért a lehető legmagasabb árt, t. i. hat-hét ezer rubelt (négyért is meg lehetett volna kapni), a többi nyolcezerrel azonban, amelyet elvitt az erdő eladása, egy szót sem szólt.

Mindez a házassági terv előtt egy hónappal történt. Trofimovics István meg volt lepette és eltűnődött. Eleinte legalább reménykedett, hogy hátha a fia el se jön, - már hogy ilyesmit remélhetett volna valamely más ember. Trofimovics István azonban mint apa, méltatlankodva utasította volna el ilyen reménykedésnek a gondolatát is. Bármint legyen is a dolog, annyi bizonyos, hogy ez ideig Péterkéről mindig igen furcsa hírek érkeztek hozzáuk. Eleinte, amint az egyetemi kurzust elvégezte, tehát ezelőtt vagy hat évvel, dologtalanul csavargott Pétervárót. Egyszer aztán azt a hírt kaptuk róla, hogy valami titkos proklamáció szerkesztésében vett részt és hogy azért felelősségre vonták. Azután egész váratlanul külföldön bukkant fel, Svájcban, Genfben; valószínűleg megszökött.

- Csodálatos dolog ez! - mondogatta akkor nekünk a nagyon izgatott Trofimovics István, - Péterke - *c'est une si pauvre tête!* Ő oly jó, nemes, annyira érzékeny s én akkor Pétervárót úgy megörültem neki, összehasonlítván őt a mai fiatalsággal, de *c'est un pauvre sire tout de même...* Minden csak a nyughatatlanságától, a szentimentalizmusától van. A mostani fiatal embereket nem a realizmus vezérli, hanem a szocializmusnak érzélgős, ideális, mondhatnám vallásos felfogása, poézise... Persze amint másoktól hallják. Egyébiránt mi közöm nekem hozzá? Már úgysí annyi itt az ellenségem, s *ott* ezt is bizonyosan az apai befolyásnak fogják tulajdonítani... Istenem! Péterke agitátor! Milyen időket élünk!

Péterke különben nemsokára megküldte Svájcból a pontos címét, hogy a szokott pénzküldeményét megkaphassa: eszerint hát nem volt olyan nagyon emigráns.

S íme most, miután vagy négy évet külföldön töltött, újra megjelen a hazájában és tudtul adja, hogy nemsokára hozzáuk érkezik: eszerint nincs ellene törvényes eljárás folyamatban. Sőt ami több: mintha valaki figyelmébe és pártfogásába vette volna őt. Most Déloroszországból irogatott, ahol valakinek magán, de fontos ügyében tartózkodott s amely ügyben sok volt a dolga. Mindez igen szép volt, de hol vegye Trofimovics István a birtokocskát legmagasabb vételárához szükséges nyolcezer rubelt? S mi történik akkor, ha a magasztos kép helyett láрма keletkezik és pörre kerül a dolog? Trofimovics Istvánnak valami azt súgta, hogy az érzékeny Péterke le nem mond az ő érdekeiről. „Honnan van az, - súgta egyszer nekem Trofimovics István akkortájt, - honnan van az, hogy azok a kétségbeesett szocialisták és kommunisták egyúttal oly hihetetlenül fősvények, vagyont kuporgatók, magánvagyon szerzésére törekedők? sőt annyira, hogy mentől nagyobb szocialista valaki, annál nagyobb a magánvagyon szerzésére való törekvése... honnan van ez? Talán ez is a szentimentalizmustól?” Én nem tudom, van-e valami igazság Trofimovics Istvánnak e megjegyzésében: én csak azt tudom, hogy Péterkének

volt valami fogalma az erdő eladásáról és egyébről, és Trofimovics István is tudta, hogy ezt a fia tudja... Módomban volt Péterkének az apjához írt leveleit is olvasni: rendkívül ritkán írt, évenként egyszer, vagy még ritkábban. A közel jövőben kilátásba helyezett megérkezéséről is csak az utolsó időben írt; két levelet, de egyiket a másik után. Levelei mind rövidek, szárazak voltak, csupa rendelkezésekből álltak s minthogy apa és fiú még Pétervár óta, a legújabb divat szerint, tegezték egymást, hát a Péterke leveleiben határozottan olyan hang uralkodott, aminőt használtak a régi földesurak a fővárosból a gazdáiknak, ispánjaiknak írt levelekben. Hát most az a nyolcezer, amitől a dolog rendezése függött, egyszerre csak kirepül a Petrovna Borbála ajánlattételéből, s emellett Petrovna Borbála világosan megérteti azt is, hogy egyebünnen az ki sem repülhet. Természetes, hogy Trofimovics István elfogadta az ajánlatot.

Mihelyt Petrovna Borbála elment tőle, rögtön elküldött értem, a többiektől pedig egész napra elzárkózott. Persze sírva fakadt, sokat és szépen beszélt, sokat és erősen küzdött, alkalom adtán egy-egy kalambúrt mondott s ezekkel nagyon meg volt elégedve, aztán egy kis kolerin következett, egy szóval minden a rendes mederben folyt le. Aztán előhozott valami réges-régen rejtegetett finom bort és panaszos hangon kérdezte: „Megbocsátasz-e nekem?” Általában valahogy kiütődött a sodrából. Bánatunkban egy kissé be is kaptunk. Különben ő mihamar édesen elszunyókált. Reggel mesterien megkötötte a nyakkendőjét, gondosan felöltözött és többször megnézte magát a tükörben. A zsebkendője csak úgy áradozott az illattól, egyébiránt nagyon diszkréten s mihelyt meglátta az ablakból Petrovna Borbálát, rögtön más zsebkendőt vett, az illatot pedig a párnája alá dugta.

- Nagyon jól van! - mondotta Petrovna Borbála, amint a beleegyezést meghallotta. - Ez először is nemes elhatározás, másodszor pedig az ész szavára hallgatott ön, amit magánügyeiben ritkán szokott megcselekedni. Egyébiránt sietni nem szükséges, - tette hozzá, a Trofimovics nyakkendőjét igazgatva, - egyelőre még ne beszéljen a dologról, én is hallgatni fogok. Nem messze van az ön születésnapja, akkor majd eljövök önhöz ő vele együtt. Készíttessen estére való teát, de kérem: bor és zákuszkai nélkül; különben majd én magam fogok rendelkezni. Híjja meg a barátait; egyébiránt majd együtt választjuk ki őket. A megelőző napon majd beszéljen ő vele, ha szükség lesz rá. Az estélyen pedig nem az, hogy kinyilvánítjuk a dolgot vagy valami kijelentéseket teszünk, hanem csak úgy célozunk rá, vagy egyszerűen, minden ünnepiesség mellőzésével megmondjuk. Egy-két hét múlva aztán meglesz az esküvő, lehetőleg minden zaj nélkül... Még azt is megtehetnék, hogy mindjárt az esküvő után elutaznának valahová, például Moszkvába. Meglehet, hogy én is önökkel megyek... De a fő dolog, hogy addig hallgasson.

Trofimovics István meg volt lepetve. Megpróbálta ellenvetni, hogy ez így nem lehet, hogy csak beszélnie kell talán a menyasszonyával, de Petrovna Borbála ingerülten szólt reá:

- Minek? Hiszen még az is meglehet, hogy az egészből semmi sem lesz...

- Semmi sem lesz? - motyogott a végképen megrökönyödött vőlegény.

- Semmi! Majd én gondolkozom róla... Egyébaránt minden úgy lesz, amint mondtam; legyen nyugodt, én magam hozok rendbe mindent. Önnek semmi köze az egészhez. Minek is? Micsoda szerepet akarna? Ön se ne járjon, se levelet ne írjon. Meg se pisszenjen, kérem. Én is hallgatni fogok.

Határozottan nem akart magyarázatokba bocsátkozni és láthatóan kedvetlenül távozott. Ugy látszik, hogy meglepte őt a Trofimovics István rendkívüli készsége. Trofimovics István, fájdalom! határozottan nem fogta föl a helyzetét s a kérdés még nem állott előtte tisztán valamely más nézőpontból tekintve. Ellenkezőleg: valami új, valami győzedelmes és könnyelmű tónus keletkezett. Trofimovics István fellázadt:

- Szép dolog! - kiáltott föl előttem megállva és karjait szétterjesztve, - hallotta, miről van szó? Annyira akar már vinni, hogy nekem még akaratom se legyen. Hiszen én is elveszthetem ám a türelmemet és... azt mondhatom, hogy nem akarok semmit. „Üljön itthon és oda ne menjen!” De hát végre is: miért kell nekem okvetetlenül megházasodnom? Csak azért, mert neki ilyen nevetséges ötlete támadt? De én komoly ember vagyok és eszembe juthat, hogy ne engedelmeskedjem egy elkényeztetett asszony szeszélyének. Nekem kötelességeim vannak a fiam irányában és... és magam iránt is! Én áldozatot hozok - hát nem érti ő ezt meg? Meglehet, hogy én csak azért egyeztem bele, mert meguntam az életemet és most már nekem mindegy. De ő felingerelhet s akkor mindjárt nem lesz ám mindegy. Megharagszom és mindent visszavonok. *Et enfin le ridicule...* Mit mondanak majd a klubban? Mit mond... Liputin? „Az is meglehet, hogy az egészből semmi sem lesz!” szép! De ez már sok! Ez már... mi akar ez lenni? - *Je suis un forcat, un Badinguet, un* falhoz szorított ember.

És e panaszos felkiáltások közt át csillámlott valami makrancos önhittség, valami könnyelmű játsziság. Este megint jót ittunk rá.

III. FEJEZET.

Mások bűnei.

I.

Elmult vagy egy hét s a dolog valamennyire fejlődni kezdett.

Mellékesen megjegyzem, hogy e szerencsétlen héten én sok unalmat éltem át, folytonosan ott ülve az én szegény házasulandó barátomnál, mint annak a legmeghittebb embere. Leginkább a szégyenkezés gyötörte őt, ellenére annak, hogy az egész héten senkivel sem találkoztunk, mert mindig otthon ültünk. Hanem ő még én tölem is annyira restelte magát, hogy mentől jobban megnyilatkozott előttem, annál inkább boszankodott rám. Képzelődése folytán pedig gyanakodott, hogy már tud mindenki mindent, tudja az esetet az egész város; nemcsak a klubban nem mert mutatkozni, hanem a saját körében sem mert megjelenni. Még a szükséges mozgás megtétele végett is csak sötét alkonyatkor ment ki.

Elmult egy hét s ő még mindig nem tudta bizonyosan, hogy vőlegény-e hát ő, vagy sem? s bármennyire törte is magát: nem sikerült neki bizonyosat megtudni. A menyasszonyával nem találkozott, sőt azt sem tudta: menyasszonya-e az neki? de még azt sem, hogy van-e ebben az egész dologban valami komoly? Petrovna Borbála valamiért nem akarta őt magához bebocsátani. Mindjárt az egyik első levelére, - mert sok levelet írt ám, - azzal a kéréssel felelt Petrovna Borbála, hogy kimélje meg őt a leveleitől és minden összeköttetésektől, mert ő most el van foglalva s minthogy neki is sok mondani valója volna, hát a jelenleginél alkalmasabb, szabadabb pillanatot vár s idővel majd ő maga fogja tudatni, mikor lehet hozzá menni. Egyúttal kijelentette, hogy a leveleket felbontatlanul fogja visszaküldeni, mert az nem egyéb, mint kényeskedés. Ezt a papirdarabra írt üzenetet én is olvastam, mert Trofimovics István maga mutatta meg nekem.

De mindezek a gorombaságok és határozatlanságok meg sem kottyantak a Trofimovics István fő-gondja mellett; ez a gond pedig folytonosan és rendkívül gyötörte őt úgy, hogy attól fogyni kezdett és búskomorkodott. Olyasmi volt ez, amiért ő legjobban restelkedett, de amit semmi szín alatt sem akart szóvá tenni, még én előttem sem; ellenkezőleg: alkalomadtán inkább hazudott és úgy meglapult előttem, mint a gyerek. Hanem azért mindig maga küldött értem mindennap, egy óráig sem tudott nélkülem meglenni, akár csak levegő vagy víz nélkül.

Ez a viselkedése némiképen bántotta az én önérzetemet. Persze én már régen kitaláltam magamban ezt az ő főtítkát és ő rajta keresztül láttam. Az én akkori legmélyebb meggyőződéseim szerint ennek a titoknak a felfedése, Trofimovics István fő gondjának a leleplezése nem vált volna néki tisztességére, ugyanazért én, mint fiatal ember, méltatlankodtam rá a nézteinek nyersége és némely gyanakodásának csúnyasága miatt. Hevemben és - megvallom némi konfidensséggel - talán túloztam is az ő megvádolásában. Kiméletlenségemmel kivettem belőle, hogy előttem mindent beismerjen, bár tudtam azt, hogy lehetnek olyan dolgok, amelyeket bevallani nehéz. Ő is keresztül látott rajtam, más szóval világosan látta, hogy én ő rajta keresztül látok s hogy boszús vagyok reá, de ő is boszankodott rám azért, hogy én ő rá boszankodom és keresztül látok rajta. Megengedem, hogy az én ingerültségem kicsinyes és ostoba volt; hanem az egyedüllét gyakran igen sokat árt az igazi barátságnak. Bizonyos tekintetben ő jól fogta fel a helyzetét, sőt igen helyesen határozta meg azon pontokban, amelyeket titokban tartani szükségesnek nem ítelt.

- Oh nem ilyen volt ő valamikor! - mondotta néha Petrovna Borbáláról. - Nem ilyen volt ő régen, ha beszélgettünk. El sem képzelné ön, hogy miket tudott ő akkor beszélni! Például, hogy akkor neki gondolatai, saját gondolatai voltak. Most minden megváltozott. Most ő azt mondja, hogy minden, amit mondok, csak öreges fecsegés. Megveti a multakat... Most ő valami ispán, ekonomus és egyre haragszik...

- Miért haragudnék, mikor ön beleegyezett az ő tervébe? - mondtam én neki.

Ő csak rám nézett.

- *Cher ami*, ha bele nem egyezem, akkor ő rettenetesen megharagudott volna, ret-te-netesen! De tán mégsem annyira, mint most, hogy beleegyeztem.

E mondásával nagyon meg volt elégedve és ennek az öröme aznap megint megittunk egy üveg borocskát. De ez csak kis ideig tartó felvidulás volt: másnap már türehtetlenebb és morfondálóbb volt, mint valaha.

De leginkább azért boszankodom rá, hogy még a megérkezett Drozdovékat sem merte meglátogatni, hogy azokkal megújítsa a régi ismeretséget, amit azok, amint hallatszott, magok is óhajtottak, mert kérdezősködtek is felőle, - s ez bántotta őt mindennap. Nikolajevna Lizavetáról valami előttem érthetetlen elragadtatással beszélt. Bizonyára a gyerek-leánykára emlékezett vissza, akit ő egykor annyira szeretett; ezen kívül azonban - nem tudni, hogy mi okon - azt képzelte, hogy Nikolajevna Lizaveta mellett rögtön megkönnyebbülne az ő igazi gondja, sőt kivilágosodnának az ő legnagyobb kételyei is. Azt képzelte, hogy Nikolajevna Lizavetában ő valami nem közönséges lényre találna. Még sem ment el hozzá, bár mindennap készült. Az volt pedig a leglényegesebb, hogy én nagyon szerettem volna, ha Nikolajevna Lizavetának engem bemutatnak s e részben egyedül csak a Trofimovics István közbenjárására számíthattam. Rendkívüli benyomásokat éreztem én akkortájt a Nikolajevna Lizavetával való találkozásaim alkalmával; persze csak az utcán láttam őt, amint amazonkába öltözve az állítólagos rokon, a csinos katona-tiszt, a boldogult Drozdov generális állítólagos öccse kíséretében, gyönyörű lován kilovagolt. Elkáprázásom csak egy pillanatig tartott s mihamar magam is beláttam ábrándjaim képtelenségét, - de ha csak egy pillanatra is, azok az ábrándok megvoltak, elképzelhető tehát, hogy mennyire szidtam magamban néha az én szegény barátomat a makacsságáért.

A körünkhöz tartozók mindjárt eleve értesítettek arról, hogy Trofimovics István egy ideig nem fogadhat el senkit sem és kéri az illetőket, hogy most őt ne háborgassák. Erősen ragaszkodott ahhoz, hogy ezt köriratban tudassa, bár én erről lebeszéltem. Én jártam sorra az ő kérésére az ismerősöket s elhittem azokkal, hogy Petrovna Borbála az „öregnek,” (a mint Trofimovics Istvánt egymásközt neveztük), valami különös dolgot adott: több évi levelezéseket kell rendeznie, hogy az öreg bezárkózott, meg hogy én segítek neki, stb. stb. Csak az egy Liputinhoz nem mentem el és halasztgattam egyik napról a másikra a meglátogatását, az igazat megvallva azonban, féltem hozzá elmenni. Előre tudtam, hogy egy szavamnak sem fog hinni, okvetetlenül azt fogja gondolni, hogy olyan valami titokról van szó, amelyet csak ő előle akarunk rejtegetni s mihelyt kihúszom tőle a lábamat, rögtön neki megy a városnak szimatolni és szószátyárkodni. Míg én ezeket így meggondoltam, történt, hogy egész véletlenül az utcán találkoztam vele. Kisült, hogy ő már mindent megtudott a mieinktől, akiket én csak nem régen értesítettem. De - különös! - nemcsak hogy nem kíváncsiskodott, nem tudakozódott Trofimovics István felől, sőt ő maga szakított félbe engem, mikor mentegetődni kezdtem a miatt, hogy őt még eddig meg nem látogattam és azonnal átugrott más tárgyra. Igaz, hogy sok mondani valója volt; nagyon izgatott állapotban volt és örült, hogy bennem hallgatóra találhatott. Beszélni kezdett a városi ujságokról, a kormányzóné megérkezéséről, a

klubban alakult ellenzékéről, arról, hogy mindenki új eszmékről ordít s hogy jött ez rá mindenkire stb. stb. Vagy egy negyedóráig beszélt, de olyan mulatságosan, hogy nem tudtam tőle szabadulni. Ki nem állhattam őt, de azt bevallom, hogy nagyon le tudta kötni hallgatóját, kivált ha valamiért nagyon haragudott. Ez az ember én szerintem született és valódi spion volt. Minden pillanatban tudott minden legújabb hírt, minden városi titkot, különösen az aljasságokat s csodálatra méltó volt az, hogy mennyire a szívére vett néha olyan dolgokat is, amelyekhez semmi köze sem lehetett. Én mindig úgy láttam, hogy az ő karakterének a fő vonása az irigység volt. Mikor én még aznap este közöltem Trofimovics Istvánval, hogy reggel találkoztam Liputinnal és beszéltem vele, nagy csodálkozásomra igen izgatott lett és azt a vad kérdést tette fel, hogy tud-e valamit Liputin, vagy sem? Én bizonyítani kezdtem, hogy olyan hamar nem tudhatott meg semmit, de nem is volt kitől megtudnia, de Trofimovics István csak a magáét hajtotta:

- Már akár hiszi ön, akár nem, - fejezte be az okoskodását egész váratlanul, - én meg vagyok győződve, hogy ő egész részletesen tudja már a mi egész helyzetünket, de még többet is tud, olyas valmit, a mit sem én, sem ön nem tudunk s amit tán soha nem is fogunk megtudni vagy majd csak akkor tudunk meg, mikor már késő lesz és mikor már visszacsinálni nem lehet.

Én nem feleltem, de ezek a szavak sok mindenre céloztak. Ez után teljes öt napig egy szót sem szoltunk Liputinról; én előttem világos volt, hogy Trofimovics István igen sajnálta azt, hogy előttem ilyen gyanakodásának adott kifejezést és hogy elszólta magát.

II.

Egyszer egy délelőtti, hetedik vagy nyolcadik napra azután, hogy Trofimovics István beleegyezését adta a házassághoz, úgy tizenegy óra tájt, mikor én szokásomhoz képest az én szomorkodó barátomhoz siettem, útközben egy kis eset történt velem.

Találkoztam Karmazinovval, „a nagy íróval,” mint őt Liputin nevezte. Karmazinovot én gyerekkoromtól kezdve olvastam. Az ő novellái és elbeszélései ismeretesek az egész mult, de még az új generáció előtt is; én meg egészen odáig voltam tőlük; azok az én növendék és ifjú koromnak gyönyörűségei voltak. Később kissé meghidegültem iránta; elbeszélései, melyeket az utóbbi időkben bizonyos irányzattal írt, nem tetszettek nekem annyira, mint a régebbiek, amelyekben oly sok volt a közvetlen poézis; legutolsó művei pedig egyszerűen nem tetszettek.

Általában szólva, ha szabad véleményt nyilvánítanom, ilyen kényes ügyben, mind ezek a mi középszerű talentumu uraink, akiket életökben csaknem lángeszeknek kiáltanak ki, haláluk után nemcsak hirtelen és nyomtalan eltűnnek az emberek emlékezetéből, de még életökben is, mihelyt új generáció nő fel mellettük, megváltoztatva azt, aminek a feltétele mellett ők működtek, nagyon is gyorsan feledésbe mennek és számba sem vésnek. Valahogy olyan hirtelen történik ez mi nálunk, mint mikor a színpadon dekorációt változtatnak. Oh ezek nem olyanok, mint a Puskinok, Gogolyok, Molièerek, Voltaire-ek, akik mind azért jelentek meg, hogy elmondják a magok szavát. Az is igaz, hogy ezek a középtehetségű urak tiszteletreméltó életök delén túl rendesen a legszánandóbb módon kiírják magokat, anélkül, hogy ezt észrevennék. Nem ritka az az eset sem, hogy az író, akiről sokáig azt tartották, hogy igen mélyen járó ideái vannak s akitől azt várták, hogy nagy befolyást fog gyakorolni a társadalom mozgalmaira, végül oly higan és kicsinyesen találja fel az ő alap-eszmécskéit, hogy senki sem sajnálja már azt, hogy ő olyan hamar kiírta magát. De a szürke öregecskék nem veszik ezt

észre és haragszanak. Hiúságuk épen a pályájuk végén néha annyira felfúvódik, hogy az ember szinte bámul. Az isten tudja, hogy minek kezdik magokat tartani - de legalább is isteneknek.

Karmazinovról azt beszélték, hogy nagyra becsülte a hatalmas emberekkel és a felsőbb körökkel való összeköttetéseit, talán a lelkénél is többre. Beszélték, hogy egyszerűségével, szívességével, dédelgető bánásmódjával meghódít mindenkit, kivált az olyat, akire szüksége van s akit persze berekomendáltak neki. De az első herceg, vagy az első grófné vagy csak olyan ember láttára is, akitől fél, legszentebb kötelességének tartja a meghódítottat a legsejtőbb módon faképnél hagyni, mint egy forgácsot, mint egy legyet, még pedig azonnal, még mielőtt az illető kijött volna tőle; ezt ő komolyan a legelőkelőbb modornak tartja. Dacára annak, hogy teljesen otthon van az előkelő manérokban, - amint mondják: annyira hiú, csaknem a hisztériáig, hogy semmiképen sem bírja legyőzni szerzői ingerültségét, még oly társaságokban sem, ahol az irodalom iránt egyáltalában nem is érdeklődnek. Ha pedig valaki őt a közömbösségével merete megbántani, akkor fájdalmasan sértve érezte magát és rajta volt, hogy magát megboszúlja.

Vagy egy évvel ezelőtt olvastam egy folyóiratban egy cikkét, amelyet a báva poézisre és emellett a pszichológiára való mérhetetlen pretenzióval írt. Egy gőzhajónak valahol az angol partok mellett történt elsüllyedését írta le, amelyet maga is látott; látta: mint mentették meg az elveszőket, vonták ki a fuldoklókat. Az egész hosszú és bőbeszédű cikket csak azért írta, hogy maga-magát fitogtassa. A sorok közt szinte olvasni lehetett, hogy: „Érdeklődjetelek irántam, nézzétek, milyen voltam én azon pillanatokban. Minek nektek a tenger, a vihar, a sziklák, a hajók szétforgácsolt bordái? Hiszen eléggé leírtam nektek az én hatalmas tollammal. Mit bámuljátok azt a vízbe fult asszonyt, megmerevedett karjai közt a gyermeket? Nézzetek inkább engem: hogyan nem tudtam nézni a veszedelmet s hogyan fordultam el attól! Ime, én háttal álltam; íme, én a rémülettől nem voltam képes hátra nézni; én behunytam a szememet: úgy-e, milyen érdekes!” Mikor a Karmazinov cikkéről elmondtam a véleményemet Trofimovics Istvánnak, ez mindenben egyetértett velem.

Mikor nálunk elterjedt a hír, hogy Karmazinov hozzánk készül, én persze roppantul szerettem volna őt látni s ha lehet, vele meg is ismerkedni. Tudtam, hogy ezt Trofimovics István útján elérhetem; ő jó barátságban volt azzal valamikor. S hát íme: egész véletlenül találkozom az érdekes vendéggel az utcán! Rögtön megismertem, mert vagy harmadnappal előbb már megmutatták őt nekem, mikor a kormányzónéval kocsin megérkezett.

Karmazinov nem valami magas termetű, feszes magatartású öregecske volt, legfeljebb ötvenöt éves, eléggé piros arccal, sűrű, őszbe vegyült fürtökkel, amelyek kicsapzottak a gömbölyű cylinder-kalap alól és körül kunkorogták tiszta, apró, rózsaszínű füleit. Jól megmosott arca nem volt épen szépnek mondható, ajkai hosszúak, finoman ravasz metszésűek, orra kissé húsos, szemei aprók, szűrők és okosak. Öltözéke mintha viseltes lett volna, vállán olyan köpenyeggel, aminőt a folyó évadban valahol Svájcban, vagy északi Olaszországban viselhettek. De azért egyéb apróságai, mint például a gallérkája, a gombocskái, a fekete szalagon függő orrcsiptető pápaszeme, a gyűrűje tagadhatatlanul olyanok voltak, mint az kifogástalan külsejű uraknál szokás. Meg vagyok győződve róla, hogy nyaranta színes cipőben járt, oldalt gyöngyház gombocskákkal.

Mikor egymásba botlottunk, ő megállt egy utcafordulatnál és figyelmesen körülnézett. Észre vévén, hogy én kíváncsian nézem őt, édeskés, bár kissé rikácsoló hangon kérdezte tőlem:

- Ha szabad kérdeznem, merre jutok én legrövidebben a Bükov-utcába?

- A Bükov-utcába? Hiszen az mindjárt itt van, - feleltem én szokatlan izgalommal. - Tessék ezen az utcán egyenesen menni, aztán a második mellékutcába betérni.

- Nagyon szépen köszönöm.

Átkozott legyen ez a pillanat! Ugy látszik, hogy megfélemltettem és valami alázatossággal nézhettem rá. Ezt ő egy pillanat alatt észrevette és mindennel tisztában volt, vagyis világos volt előtte, hogy én tudom: ki ő, hogy én őt olvastam és gyerekkoromtól óta hevültem érte, hogy most megfélemltettem és alázatossággal nézek rá. Elmosolyodott, még egyszer biccentett a fejével és elment abban az irányban, amelyet mutattam neki. Nem tudom, miért fordultam meg utána; nem tudom, miért szaladtam mellette vagy tíz lépést. Ő hirtelen megállt.

- Hát azt nem tudná megmondani, hol kaphatnék legközelebb bérkocsit? - rikácsolt megint.

Nagyon csúf hangja volt.

- Bérkocsit? Bérkocsik legközelebb a székesegyház mellett állnak, - feleltem én s már majd megfordultam, hogy bérkocsiért fussak. Gyanum van rá, hogy ő épen ezt várta volna tőlem. Persze én azonnal észre tértem és megálltam, de a mozdulatomat ő nagyon jól látta és tovább kísért engem azzal az ő csúf mosolyával. S most olyan történt, amit soha sem fogok elfelejteni.

Egyszerre elejtett egy kis táskát, amelyet a balkezében tartott. Különben nem is táska volt az, hanem valami kosár, vagy jobban mondva: ridikül, minők voltak a régi divatu női ridikülok; egyébiránt nem tudom, hogy mi volt, csak annyit tudok, hogy amint látszik, én fel akartam azt venni.

Tökéletesen meg vagyok győződve arról, hogy fel nem vettem, de első mozdulatom kétségtelen volt: ezt már nem leplezhettem és fülig elpirultam. Ő, a ravasz, pedig rögtön kivonta e körülményből azt, amit kivonhatott.

- Hagyja kérem, majd én magam... - szólt lebilincselő hangon, mikor már világosan látta, hogy én a ridikült fel nem veszem, aztán felvette azt maga, olyanformán, mintha engemet megelőzött volna; még egyszer biccentett a fejével és tovább folytatta útját, engemet faképnél hagyván. Mindegy volt már, ha én vettem volna is fel a ridikült. Vagy öt percig teljesen és örökre megalázottnak tekintettem magamat; de a Trofimovics István szállásához érve hirtelen kacajra fakadtam. Az iménti találkozást olyan mulatságosnak ítéltam, hogy elhatároztam azt rögtön közölni a Trofimovics István felvidítésára, még pedig a szereplő személyek mórifikálásával.

III.

De a legnagyobb meglepetésemre Trofimovics Istvánt ezúttal egészen megváltozott hangulatban találtam. Igaz, hogy valami rendkívüli vágyakozással rohant elém, amint beléptem s hallgatni kezdett engemet, de olyan kétségbeesett tekintettel, hogy eleinte láthatóan nem értette szavaimat. De mihelyt a Karmazinov nevet kiejtettem, egyszeribe egészen kikelt magából.

- Ne szóljon róla! Ki ne ejtse előttem a nevét! - kiáltozott csaknem dühösen, - nézze csak, olvassa csak! Olvassa!

Kihúzott egy fiókot, kivett abból három kis darab papírszeletet, amelyeket sebtében, plajbász-szal írt tele Petrovna Borbála. Az egyik cédula harmadnapja kelt, a második tegnap, a harmadik pedig ma érkezett, ezelőtt egy órával. Valamennyi tartalma csupa haszontalanság, valamennyi Karmazinovról szólt és Petrovna Borbálának attól való hiúságáról és félelméről, hogy Karmazinov megfélemedezik ő nála vizitelni. Ime az első, a tegnapelőtti levél (bizonyára volt negyednapról, sőt tán ötödnapról való is):

„Ha ő ma végre meglátogatná önt, hát én rólam egy szót se szóljon! Még csak távolról se célozzon rám! Ne említsen előtte engemet!

Sztr. B.”

A tegnapi:

„Ha rászánná magát végre, hogy önt meglátogassa ma délelőtt, szerintem a leghelyesebb és legnemesebb eljárás volna az ön részéről, ha őt el sem fogadná. Ez az én nézetem; hogy ön mint vélekedik, azt nem tudom.

Sz. B.”

Végül a mai, az utolsó:

„Biztosra veszem, hogy önnél egész szekérre való szemét van s hogy a dohányfüstöt vágni lehet. Átküldöm önhöz Máriát és Fomuskát, ezek egy óra alatt kitakarítják a lakását. Ön ne zavarja őket, hanem üljön addig a konyhában. Küldök egy bokharai szőnyeget és két chinai vázát, amelyeket már régen önnek akartam ajándékozni, ezen kívül átküldöm (egy időre) a Tegnér arcképét. A vázákat az ablakpárkányra lehet tenni, Tegnért pedig függessze fel Goethe alá, ott jobban fog látszani, mert délelőtt oda szolgál a világosság. Ha ő végre ma eljön, fogadja őt a legfinomabb nyájassággal, de igyekezzék vele valami hiábavalóságról beszélni, például valami tudományos dologról és olyan hangon, mintha csak tegnap óta nem látták volna egymást. Én rólam egy szót se! Meglehet, hogy estefelé meglátogatom önt.

Sz. B.”

„P. S. Ha ma sem jön el, akkor már egyáltalában el sem jön.”

Eloolvastam a cédulákat és csodálkoztam, hogy Trofimovics István annyira izgatott, hogy ilyen csekélységek annyira kilóditották őt a sodrából. Kérdően néztem rá és észrevettem, hogy addig, míg én olvastam, kicserélte az ő mindenkori fehér nyakkendőjét vörössel. Kalapja és pálcája az asztalon voltak. Ő maga sápadt volt, még a keze is reszketett.

- Bánom is én, akárhogy izgalmaskodik is - kiáltott fel magából kikelve s az én kérdő tekintetemre válaszolva. - *Je m'en fiche!* Van lelke Karmazinov miatt idegeskedni, az én leveleimre meg nem felel. Itt van az én felbontatlan levelem, amelyet nekem visszaküldött, itt van az asztalon egy könyv, a *L'homme qui rit* alatt. Mit bánom én, hogy ő annyira töri magát a Miklóska miatt! *Je m'en fiche et je proclame ma liberté. Au diable le Karmazinoff! Au diable la Lembke!* A vázákat az előszobába tettem ki, Tegnért pedig a kommodba dobtam; ő neki meg azt üzentem, hogy engemet rögtön fogadjon el. Értse meg: követelve üzentem! Én is ilyen papirdarabra írtam neki, én is plajbászszal, én sem tettem a cédulát borítékba, csak úgy küldtem el Násztászjával és most várok. Azt akarom, hogy Pavlovna Dária személyesen nyilatkozzék az egész világ előtt, vagy legalább ön előtt. *Vous me séconderez, n'est pas, comme ami et témoin.* Én nem akarok pirongani, nem akarok hazudni, nem akarok ebben a dologban titkolódní. Mondjanak meg mindent őszintén, nemesen, becsületesen s akkor... akkor én talán az egész nemzedéket meg fogom lepni az én nagylelkűségemmel. Gazember vagyok én vagy sem, tisztelt uram? - végezte be, fenyegetően nézve rám, mintha én csakugyan gazembernek tartanám őt.

Én azt ajánlottam neki, hogy igyék egy kis vizet; idáig még nem láttam őt ilyen állapotban. Amíg beszélt, szünetlenül szaladgált a szoba egyik sarkából a másikba, aztán hirtelen megállt előttem, még pedig valami szokatlan pozitúrában.

- Vagy azt hiszi ön, - kezdte újra beteges büszkeséggel, tetőtől-talpig végigmérve engem, - feltételezi ön azt, hogy én, Verhovenszkij István, nem bírok annyi erkölcsi erővel, hogy fogjam a kosaramat, - az én kolduskosaramat! - és azt az én gyöngé vállamra kapva, kimenjek a kapun és eltűnjek innen örökre, ha azt úgy kívánja a becsület és a függetlenség nagy gondolata? Verhovenszkij István nem először verné vissza nagylelkűséggel a deszpotizmust, ha mindjárt egy örült asszony deszpotizmusát is, vagyis a legsértőbb és legkegyetlenebb deszpotizmust, aminő csak lehet a világon, ellenére annak, hogy ön, tisztelt uram, amint látom, mosolyogni merészel az én szavaimon. Oh ön nem hiszi, hogy én bennem van annyi nagylelkűség, hogy képes legyek életemet mint valamely kupeci család nevelője bevégezni, vagy éhen halni valamely sövény alatt! Feleljen, de mindjárt: hiszi-e, vagy nem hiszi?

De én nem feleltem. Sőt úgy viseltem magam, mintha nem akarnám őt tagadó válaszzal megbántani, igenlő választ pedig adni nem tudok. De abban az ő egész indulatoskodásában volt valami olyan, mi határozottan bántott engem, de nem személyesen, óh nem! No... de erről majd később szölok.

Trofimovics István szinte elsápadt.

- Ön talán un engemet, G-v úr? (ez az én nevem), s talán szeretne hozzám többé nem járni? - szólt az elsápadt nyugodtság olyan hangján, aminő rendesen valamely nagyobb kitörést szokott megelőzni.

Én ijedten ugrottam fel s abban a pillanatban megjelent Násztászjá, szótlanul nyújtva át Trofimovics Istvánnak egy cédulát, amire ceruzával volt valami írva. Trofimovics megnézte a cédulát, aztán ide dobta nekem. A cédulára Petrovna Borbála csak két szót írt: „üljön otthon!”

Trofimovics István gyorsan felkapta a kalapját és pálcáját és kisietett a szobából, én gépiesen követtem őt. Egyszerre csak valakinek a hangja és gyors lépések hallatszottak a folyosón. Trofimovics István megállt, mintha menykő csapott volna le mellette.

- Ez Liputin! Végem van! - suttogta, megragadva a kezemet.

A másik pillanatban Liputin belépett a szobába.

IV.

Miért lett volna neki vége Liputin miatt, azt én nem értettem; nem is tulajdonítottam jelentőséget a felkiáltásnak. Hanem az bizonyos, hogy nagy volt az ijedelme s elhatároztam, hogy mindent jól meg fogok figyelni.

Liputinnak már a megjelenése olyan volt, amely azt jelentette, hogy neki különös joga van bejönni, dacára minden tilalomnak. Egy ismeretlen urat hozott magával. A Trofimovics István megrökönyödött tekintetére rögtön hangosan szólt:

- Vendéget hozok, még pedig különös vendéget! Bátor vagyok a magányt megzavarni. Ez az úr Kirilov, jeles építő-mérnök. A fődolog pedig az, hogy ismeri az ön fiacskáját, a tisztelt Sztépánovics Pétert; üzenetet hozott tőle. Épen most érkezett ide.

- Az üzenetet ön tette hozzá, - vágott közbe élesen a vendég, - semmiféle üzenetet nem hoztam, hanem Verhovenszkij urat csakugyan ismerem. A h-i kormányzóságban maradt; ezelőtt tiz nappal hagytam ott.

Trofimovics István gépiesen kezét nyújtott a vendégnek és leültette; aztán rám, majd Liputinra nézett, aztán mintha magához tért volna, gyorsan leült előbb maga, de még mindig kezében tartva a kalapot és pálcát, anélkül, hogy ezt tudta volna.

- Bah! hiszen ön épen el akart volna menni hazulról! Nekem pedig azt mondják, hogy a sok munka folytán gyöngélkedik.

- Igen, én beteg vagyok s épen sétálni akartam, én - Trofimovics István elakadt, gyorsan ledobta a divánra a kalapját és pálcáját s - elpirult.

Én ezalatt gyorsan jól megnéztem a jövevényt. Még fiatal ember volt, legfeljebb huszonhét éves, tisztességesen öltözve, szikár, karcsu, barna halvány, kissé tisztátalan árnyalatu arccal és csillogás nélküli fekete szemekkel. Kissé tünődőnek és szórakozottnak látszott, szakadozottnak és grammatikálatlanul beszélt, furcsán rakva egymás mellé a szavakat és belezavarodott a hosszabb mondatokba. Liputin egészen jól látta a Trofimovics István zavart ijedelmét és ezzel láthatóan meg volt elégedve. Egy fonott székre ült le, amelyet csaknem a szoba közepére húzott ki, hogy egyforma távolságban legyen a házigazdától és a vendégtől, akik egymással szemközt foglaltak helyet az egymás átellenében volt divánokon. Szűrő szemeit kíváncsian futtatta végig a szoba minden szögletén.

- Én... már régen nem láttam Péterkét... Külföldön látta őt? - kérdezte motyogva Trofimovics István a jövevénytől.

- Külföldön is, itthon is.

- Nilücs Elek maga is épen most jött meg külföldről, miután ott négy évet töltött, - szólt közbe Liputin, - azért járt pedig kint, hogy tökéletesítse magát a szakmájában, ide meg azért jött, mert reményli, hogy alkalmazást kaphat a vasúti híd építésénél; most épen feleletet vár. Sztepanovics Péter révén ismerős Drozdovékkal is, tehát Nikolajevna Lizavetával is.

A mérnök valahogy felborzoltan, ügyetlen türelmetlenséggel hallgatta a beszédet. Nekem úgy tetszett, mintha valamiért haragudott volna.

- Vszevolodovics Miklóssal is ismerős.

- Ismeri Vszevolodovics Miklóst is? - kérdezte Trofimovics István.

- Ismerem őt is.

- Én... én már nagyon régen nem láttam Péterkét és... oly kevés jogot érzek az iránt, hogy magamat apának nevezzem... c'est le mot; én... no és hogy hagyta őt ott?

- Hát ott hagytam... majd el fog jönni, - felelt kurtán Kirilov úr. Határozottan haragudott valamiért.

- Ide jön! No végre... tetszik tudni: én már nagyon régen nem láttam Péterkét - ismételte ezt a frázist Trofimovics István; - most pedig várom az én szegény gyerekemet, aki előtt én... Oh, aki előtt én oly hibás vagyok! T. i. azzal, hogy akkor őt Pétervárotra hagytam... egy szóval: hogy semmibe sem vettem őt, quelque chose dans ce genre. Tetszik tudni, ő ideges, érzékeny fiu és... félénk. Mikor lefeküdt, földig hajtogatta magát és keresztet vetett a párnájára, hogy éjjel meg ne haljon... je m'en souviens. Enfin, a szép iránt semmi érzéke, vagyis valami fensőbb, valami jövőbeli eszme iránt... c'était comme un petit idiot. Egyébként úgy látszik belezavarodtam... bocsássonak meg...

- Komolyan tetszik azt mondani, hogy keresztet vetett a párnájára? - tudakozódott valami különös kíváncsisággal a mérnök.

- Igen, keresztet vetett...

- Jól van, én csak úgy... folytassa, kérem.

Trofimovics István kérdően nézett Liputinra.

- Nagyon örülök az önök látogatásának, de megvallom: én most... nem vagyok képes... De szabad tudnom: hol van ön szállva?

- A Bogolenszkája-utcában, a Filippov házában.

- Ah, hiszen Satov is ott lakik! - kiáltottam én fel önkéntelenül.

- Igen, ugyanazon házban, - tette hozzá Liputin, - csak hogy Satov fent lakik a félemeleten, a mérnök úr pedig a földszinten, Lebjadkin századosnál. Különben Satovot is, a Satov feleségét is ismeri. Satovnéval nagyon közeli ismeretsége volt külföldön.

- Comment! Hát ön tud valamit erről a szerencsétlen házasságról és arról a nőről? - kiáltott fel Trofimovics István, hirtelen megkapatva, - ön az első ember, akitől hallok valamit, ha csak...

- Ostobaság! - vágott közbe a mérnök egészen elpirulva, - hogy megtold ön mindent, Liputin. Soha én a Satov feleségét nem láttam; mindössze csak egyszer, de akkor is messziről és nem közletről... Satovot azonban ismerem. Minek tesz ön mindenhez valamit?

E szavaknál hirtelen megfordult a divánon, felvette, meg visszatette a kalapját, visszafordult előbbi ülőhelyére és valami kihívó tekintettel függesztette düllyedt fekete szemeit Trofimovics Istvánra. Nem bírtam felfogni: miért ez a rendkívüli indulatoskodás?

- Bocsánat, - jegyezte meg Trofimovics István tekintélyesen, - én azt nagyon meg tudom érteni, hogy ilyesmi igen kényes lehet...

- Nincs itt semmi kényes dolog s ez szinte szégyenelni való; de én nem önnek mondtam azt, hogy „ostobaság”, hanem Liputinnak azért, hogy mindig tódít. Bocsásson meg, ha magára vette. Satovot ismerem, de a feleségét egyáltalán nem ismerem... egyáltalán nem ismerem.

- Értem, értem, s ha firtattam a dolgot, hát csak azért, mert nagyon szeretem a mi szegény jóbarátunkat, notre irascible ami, és mindig érdeklődtem... Ez az ember nagyon hirtelen megváltozott, megváltoztatta amint látom az ő régi, talán nagyon is ifjonti, de azért szabályszerű gondolatait. De már annyi mindent kiabál de notre sainte Russie, hogy én ezt már régóta az ő szervezeti megroppanásának tartom, - másképpen nem akarom a dolgot nevezni, - valami családi megrázkódtatásnak, névszerint pedig a nem sikerült házasságának. Én, aki úgy ismerem az én szegény Oroszországot, mint a két ujjamat, aki az orosz nemzetnek adtam oda egész életemet, én biztosíthatom önöket, hogy ő az orosz népet nem ismeri s ezenkívül még...

- Én sem ismerem az orosz népet és nem is érek rá, hogy tanulmányozzam! - felelt megint a mérnök és megint hirtelen megfordult ültében a divánon. Trofimovics István a felén hagyta abban a beszédét.

- Pedig tanulmányozza a népet, tanulmányozza, - vágott közbe Liputin, - már megkezdte a tanulmányozást és érdekes cikket állított össze azon okokról, amelyek Oroszországban az öngyilkossági eseteket szaporítják, s általában azon okokról, amelyek a társadalomban az öngyilkosságokat előmozdítják vagy hátráltatják. Csodálatos eredményekre jutott!

A mérnök roppant izgatott lett.

- Erre önnek semminemű joga sincs, - dörmögött haragosan, - épen semmiféle cikket sem állítottam össze. Én bolondságokat nem csinállok. Én önhöz bizalmas kéréssel voltam, egészen véletlenül. Szó sincs cikkről. Én nem publikálok semmit, önnek pedig nincs joga...

Liputin láthatólag élvezett.

- Bocsánat, talán tévedtem, mikor az ön irodalmi munkáját cikknek neveztem. A mérnök úr csak tapasztalatokat szerez, hanem a kérdés lényegét, vagy hogy úgy mondjam annak erkölcsi oldalát nem érinti, sőt az erkölcsi sajátságokat figyelemre sem méltatja, hanem a jelenlegi általános rombolás új principiumához tartja magát, mint amely végeredményében jóra vezet. Ő több mint száz millió embernek a fejét követeli abból a célból, hogy Európában a józan ész uralma helyre állíttassék, tehát sokkal többet, mint amennyit a legutóbbi béke-kongresszuson követeltek. E tekintetben Nilücs Elek valamennyinél tovább ment.

A mérnök lenéző, halvány mosolygással hallgatott. Vagy egy félpercre mindenki elhallgatott.

- Mindez merő ostobaság, Liputin, - szólt végre a mérnök, Kirilov úr, bizonyos méltósággal. - Ha én véletlenül néhány szót ejtettem el ön előtt s ön azt fölkapta, hát azt teheti. De önnek nincs joga, mert én soha senki előtt sem beszélek. Én a beszédet megvetem... Ha van meggyőződés, az én előttem világos... hanem ezt itt ön ostobául cselekedte. Én nem okoskodom azon pontok felett, amelyeknél minden végződik. Én ki nem állhatom az okoskodást. Én soha sem akarok okoskodni...

- És meglehet, hogy ezt nagyon jól cselekszi, - nem állhatta meg Trofimovics István megjegyzés nélkül.

- Én öntől bocsánatot kérek, de én itt senkire sem haragszom, - folytatta a vendég hevesen és szaporán; - én négy év alatt igen kevés embert láttam... Én keveset négy év alatt beszéltem és igyekeztem nem találkozni, az én céljaim érdekében, amelyekhez nincs köz, négy évig. Ezt Liputin kitalálta és nevet. Én értem és nem nézem. Én nem vagyok sérülékeny, de csak boszúság az ő szabadsága. S ha én önök előtt nem fejtegetek eszméket, - végezte be váratlanul, mindnyájunkat keményen végig nézve, - hát nem azért, mintha félnék, hogy feljelenek a kormánynak; ez nem; kérem e tekintetben ostobaságot nem gondolni...

E szavakra már senki sem felelt, csak összenéztünk. Még Liputin is elfelejtett heherészni.

- Uraim, én nagyon sajnálom, - emelkedett fel határozott mozdulattal Trofimovics István a divánról, - de én nem érzem jól magam. Bocsássanak meg...

- Ah, ez azért, hogy menjünk el! - kapott észbe Kirilov úr és a sapkája után nyult, - jó hogy tetszett szólni, mert én feledékeny vagyok.

Felkelt és jó lélekkel oda nyújtotta a kezét Trofimovics Istvánnak.

- Sajnálom, hogy ön nem érzi jól magát s én ide jöttem.

- Kivánom, hogy sikerei legyenek nálunk, - felelt Trofimovics István, jó szívvvel és lassan megszorítva annak a kezét. - Értem én azt, hogy ha ön, amint mondja, oly sokáig élt külföldön s szándékosan kerülte az embereket és - elfelejtette Oroszországot, hát akkor természetes, hogy ön minket, tősgyökeres oroszokat megbámul és mi is megbámuljuk önt. Mais cela passera. Csak egyet nem értek én: ön azt mondja, hogy itt hidat akar építeni s egyúttal kijelenti, hogy ön az általános rombolás elvéhez tartja magát. Nem kapja meg ön akkor a híd építését.

- Hogyan? hogy tetszett mondani?... ah az ördögbe is! - kiáltott föl meglepetten Kirilov és hirtelen csengő, vidám kacajra fakadt.

Arca egy pillanatra a leggyerekesebb kifejezést öltötte, s nekem úgy tetszett, hogy az igen illett neki. Liputin meglegedetten dörzsölte a kezét a Trofimovics István sikerült megjegyzésétől. Én meg csak csodálkoztam magamban: miért ijedt meg Trofimovics István Liputintól annyira és miért kiáltotta azt, mikor annak a szavát meghallotta, hogy „végem van!?”

V.

Mindnyájan az ajtó küszöbén álltunk, abban a pillanatban, amelyben házigazdák és vendégek gyorsan a legutolsó és legszívesebb szavakat váltják, aztán szerencsésen elválnak.

- A mérnök úr azért olyan kedvetlen ma, - mondotta Liputin már egészen kijöve a szobából és úgyszólván röptében, - mert nem régen egy kis összeszólalkozásuk volt Lebjadkin századossal, ennek a húga miatt. Lebjadkin százados az ő szép, bár tébolyodott hugát minden este és reggel megveri korbáccsal, igazi kozák korbáccsal. Nílűcs Elek már egy külön lakást is bérelt ott, hogy ne legyen a verés szemtanúja. Nos, a viszontlátásra!

- A hugát? aki beteg? korbáccsal? - kiáltott fel Trofimovics István, mintha őt is korbáccsal csapták volna meg, - micsoda hugát? miféle Lebjadkin?

Az iménti ijedelme egy pillanat alatt visszatért.

- Lebjadkin? hát az egy nyugalmazott százados; régebben csak törzs-kapitánynak nevezte magát...

- Eh, mi közöm nekem az ő rangjához! Micsoda húga van annak? Istenem, ön azt mondja: Lebjadkin? Hiszen nekünk is volt egy Lebjadkinunk...

- Épen ő az, *a mi Lebjadkinunk*, tetszik még emlékezni, Virginszkijéknél...

- De hiszen az hamis pénz csinálás miatt ugrott meg.

- De most visszatért, már körülbelül három hete, még pedig igen különös körülmények közt.

- Hiszen az egy semmirevaló.

- Mintha mi köztünk nem lehetnének semmirevalók? - mosolyodott el Liputin, mintha tolvajnézésével végig tapogatná Trofimovics Istvánt.

- Ah istenem, hiszen nem arról beszélek én, ámbár a semmirevalóságot illetőleg egészen egyet értek önnel, épen önnel. De mi történt tovább? Mit akart ön ezzel mondani? Mert ön okvetlenül akart ezzel valamit mondani.

- Az egész csupa merő hitványság... vagyis a kapitány minden valószínűség szerint nem a hamis bankók miatt tűnt el akkor innen, hanem egyedül azért, hogy ezt a hugát felkutassa, mert az állítólag elrejtődött tőle valami ismeretlen helyen. No és most elhozta ide magával: ez az egész história. Mi az, amitől ön mintha megijedt volna, Trofimovics István? Egyébiránt én csak az ő részeg állapotában mondott szavai után beszélek; józanon ő erről mélyen hallgat. Ingerlékeny ember, és hogy úgy mondjam katonai esztétikával bír, de igen rossz ízléssel. A húga pedig nem csak tébolyodott, de sánta is. Állítólag valaki elcsábította s ezért Lebjadkin úr már sok év óta évi adót szed a csábítótól, a sérelem kárpótlásaképen, legalább ezt lehet a szavaiból kivenni; szerintem azonban az egész csak a részeg ember fecsegése. Aféle dicsekedés. Hiszen az ilyesmi sokkal olcsóbbá szokott kerülni. Hanem hogy pénzösszegei vannak, hát az tökéletesen igaz; másfél héttel ezelőtt mezítláb járt, most pedig százak vannak a zsebében; magam láttam. A hűgának mindennapos rohamai vannak, sikoltozik, ő meg korbáccsal „hozza őt rendbe.” Az asszony-népet - azt mondja - móresre kell tanítani. Csak

azt nem értem: hogy tud Satov a felettök lévő lakásban megmaradni! Nilücs Elek csak három napig birt nálok megmaradni s most külön lakása van. Még Pétervárott ismerős volt velök.

- És ez mind igaz volna? - fordult Trofimovics István a mérnökhöz.

- Ön nagyon sokat szószátyárokodik, Liputin, - dörögött az haragosan.

- Milyen titkok! Hol veszi magát nálunk egyszerre annyi sok titok? - kiáltott fel Trofimovics István, nem tudván magán uralkodni.

A mérnök elkomorúlt, elvörösödött és el akart menni.

- Nilücs Elek még a korbácsot is kivette a kezéből, aztán összetörte és kidobta az ablakon és nagyon összeveszttek, - tette hozzá Liputin.

- Mért locsog ön, Liputin, mikor az oly ostobaság, mért locsog? - fordult vissza gyorsan Nilücs Elek.

- Ugyan minek volna csupa szerénységből elnyomni a lélek legnemesebb indulatait? már mint az ön lelkéét; a magaméről nem beszélek.

- Jaj, beh ostoba dolog ez... és egyáltalában szükségtelen... Lebjadkin ostoba és teljesen haszontalan ember - tevékenységre sem alkalmas... sőt káros. Minek fecseg ön itt hiábavalóságokat? Én elmegyek.

- Ah beh kár, - kiáltott fel Liputin, szélesen mosolyogva, - pedig még szerettem volna önt egy kis anekdotáskával felvidíteni, Trofimovics István. Sőt egyenesen azzal a szándékkal jöttem, hogy ezt önnek elmondjam, ámbár ön már valószínűleg tudja is. No hát majd máskor... A viszontlátásra! Petrovna Borbálával történt a kis anekdota. Majd holtra nevettegetett vele. Ő maga küldött értem tegnapelőtt. A viszontlátásra!

De most már Trofimovics István kapaszkodott belé: megfogta a két vállát, visszapenderítette a szobába és leültette. Liputin szinte megijedt.

- Hát igen, - kezdte aztán magától, óvatosan nézve a székéről Trofimovics Istvánra, - egyszerre csak hívat Petrovna Borbála és „bizalmasan” kérdezi tőlem, mit gondolok én: meg van-e tébolyodva Vszevolodovics Miklós, vagy eszénél van? Hát nem meglepő ez?

- Maga a tébolyodott! - dörögött Trofimovics István; aztán hirtelen, mintha kikelt volna magából, így folytatta: - Liputin, maga nagyon jól tudja, hogy csak azért jött ide, hogy valami alávalóságot közöljön velem, vagy még annál is rosszabbat.

Nekem rögtön eszembe jutott a Trofimovics István sejtelve arra nézve, hogy Liputin nemcsak tudja a mi dolgunkat, hanem tud még annál is többet, valami olyat, amit mi soha sem fogunk megtudni.

- De kérem, Trofimovics István, - dűnnyögött Liputin úgy, mintha nagyon meg volna rémülve, - kérem...

- Hallgasson és kezdje el! Önt is nagyon kérem, Kirilov úr, hogy szíveskedjék vissza jönni és jelen lenni, nagyon kérem.

- Ha tudtam volna, hogy ez önt ennyire frappálja, akkor inkább hallgattam volna róla... De én azt hittem, hogy ön már mindent tud, magától Petrovna Borbálától.

- Dehogy is gondolta ön ezt! Kezdje el, kezdje, ha mondom!

- Csak legyen kegyes és üljön le ön is, mert hogy üljek én meg itt, míg ön ilyen izgatottan szaladgál előttem? Ez nem volna rendén.

Trofimovics István erőt vett magán és fenyegetően ült le egy székre. A mérnök setéten szögezte a szemét a földre. Liputin kimondhatatlan élvezettel nézett rájuk.

- De hogy is kezdjem?... olyan zavarban vagyok...

VI.

- Tegnapelőtt egyszer csak elküldi hozzám egyik cselédjét: tessék eljönni holnap tizenkét órákor. Képzeltetik! Én félre teszek mindent és tegnap pont tizenkettőkor becsengettem. Egyenesen a vendéglátóba vezettek. Vártam vagy egy percig - kijött Petrovna Borbála; leültetett, ő maga velem szemben foglalt helyet. Ülök én, ülök és nem akarok hinni magamnak. Hiszen tetszik tudni: hogy bánt ő velem mindig. Azzal rákezd minden bevezetés nélkül, amint az neki szokása. Emlékezik ön, - azt mondja, - hogy Vszevolodovics Miklós ezelőtt négy évvel beteg állapotban néhány különös dolgot követett el, annyira, hogy az egész város megdöbbsen, míg végre minden kivilágosodott. E különlegességek egyike önt érintette. Vszevolodovics Miklós akkor a felépülése után az én kérésemre meglátogatta önt. Azt is tudom, hogy ő azelőtt is beszélgetett önnel néhányszor. Mondja meg hát őszintén, hogy... (itt egy kissé zavarba jött) - milyennek találta Vszevolodovics Miklóst? Átalában... hogy nézett ön akkor őrá... milyen véleményét alkotott felőle és... mit tart most róla?

Itt pedig már egészen zavarba jött, annyira, hogy egy teljes percig szünetet is tartott, aztán hirtelen elvörösödött. Én megrémültem. Petrovna Borbála pedig újra rákezdte, nem mondom, hogy megható hangon, mert az ő neki nem illik, hanem követelően: Azt akarom, - azt mondja, - hogy ön engemet jól és hibátlanul megértsen. Azért hívtam önt, mert én önt éles szemű és okos embernek tartom, aki képes magának helyes ítéletet alkotni, (micsoda komplementumok!) Ön persze azt is megérti - azt mondja, - hogy önnel az anya beszél. Vszevolodovics Miklóst sok szerencsétlenség és megpróbáltatás érte. Mindez - azt mondja - hatással lehet az elméjére. Természetes - azt mondja - hogy én tébolyról nem beszélek, mert arról soha szó sem lehet, (kemény és büszke szó!) De előfordulhatott valami különös, sajátságos dolog, a gondolatok valamely csoportosulása, valamely felfogás felé való hajlása, (mindezek pontosan a Petrovna Borbála kifejezései s én egészen elbámultam, hogy mily precizen tudja Petrovna Borbála az adott dolgot megvilágítani. Nagyeszü hölgy!) Legalább - azt mondja - én magam is észrevettem nála bizonyos állandó nyugtalanságot és különös hajlamokat. De én anya vagyok, ön pedig idegen ember, következőkép, mint okos ember, elfogulatlanabb ítéletet alkothat. Könyörögve kérem önt, (szó szerint így mondta: könyörögve!) mondja el nekem a teljes igazságot, minden szépitgetés nélkül s ha e mellett még megígéri, hogy soha sem fogja elfeledni, hogy én most bizalmasan beszéltem, akkor számíthat rá, hogy én mindig és minden körülmények között kész leszek hálámat ön iránt nyilvánítani. - Nos, mit tetszik ehhez szólani?

- Ön annyira frappál engem, - hebegett Trofimovics István, - hogy én önnek nem hiszek.

- Tessék csak felgondolni, - folytatta Liputin, mintha nem is hallotta volna Trofimovics Istvánt, - milyen izgatott és nyugtalan lehet az, aki ilyen kéréssel tud fordulni olyan előkelő magasból ilyen emberhez, mint én vagyok, s még annyira megalázza magát, hogy ő kéri a titoktartást. Mi ez? Csak nem kapott talán valami váratlan híreket Vszevolodovics Miklósról?

- Én... semmiféle hírekről nem tudok... már néhány napja nem láttam Petrovna Borbálát, de... de megjegyzem, - hebegett Trofimovics István, - megjegyzem önnek, Liputin, hogy ha önnel bizalmasan beszélt s ön most itt mindnyájunk előtt...

- Tökéletesen bizalmasan! És büntessen meg engem az isten, ha én... Hogy pedig itt... hát mi van abban? Hiszen nem vagyunk mi idegenek, még ha Nilücs Eleket vesszük is.

- Ezt a nézetet én nem osztom; kétségtelen, hogy mi hárman megőrizzük a titkot, de öntől, a negyediktől én tartok s én nem hiszek önnek.

- De mit tetszik beszélni? Én vagyok a legjobban érdekelve, hiszen nekem örökös hála van ígérve. S én nem akartam egyebet, mint rámutatni egy, hogy úgy mondjam, inkább pszichológiai, mint egyszerűen különös esetre. Tegnap este, a Petrovna Borbálával folytatott beszélgetés után, (képzeltetik, milyen hatással lehetett rám ez a beszélgetés!), Nilücs Elekhez egy távoli kérdéssel fordultam: ön - mondok - Pétervárott is, külföldön is ismerte Vszevolodovics Miklóst; milyennek tartja őt - mondok - észbelileg és egyéb tulajdonságokra nézvést? Ő pedig az ő szokása szerint egész lakonikusan azt felelte, hogy - azt mondja - finom eszű és egészséges itéletű ember. Nem vette-e észre nála - mondok - a gondolatok valamely különös csoportosulását, valamely eszmék felé való hajlását, vagy, hogy úgy mondjam, bizonyos tébolyodottságot? Egy szóval: ismételtam a Petrovna Borbála kérdéseit. S képzelje csak kérem: Nilücs Elek hirtelen elgondolkozott és összeráncolta a homlokát épen úgy, mint most, és azt mondta: „Igen, - azt mondja - néha én is különösnek találtam őt.” Tessék pedig megjegyezni, hogy ha Nilücs Elek is különösnek találta őt, hát akkor igazán, mi lehet még ebből? mi?

- Igaz ez? - fordult Trofimovics István a mérnökhöz.

- Nem akarnék erről beszélni, - felelt Nilücs Elek, fejét hirtelen fölkapva és szemeit szikráztatva, - én az ön jogát akarom kétségessé tenni, Liputin. Önnek semmi joga sincs engemet belekeverní. Én egyáltalában nem beszéltem az én véleményemről. Ismertem ugyan őt Pétervárott, de az régen volt, most pedig ha találkoztam is vele, azért én csak kevésé ismerem Sztavrogin Miklóst. Kérem: hagyjon ki engem belőle... ez nagyon hasonlít a pletykához.

Liputin csak szétterjesztette a karjait, mint a lenyügözött ártatlanság.

- Hát én pletykázó vagyok! Talán bizony még spion is? Könnyű önnek kritizálni, Nilücs Elek, ha magát mindenből kihuzza. Pedig el sem hinné, Trofimovics István, hogy az a Lebjadkin százados amint látszik... aki olyan ostoba mint a... egyszerűen szégyen kimondani is, hogy milyen ostoba; mert van egy olyan orosz kifejezés, amely az összehasonlítás fokát fejezi ki; hát az is sértettnek érzi magát a Vszevolodovics Miklós részéről, ha meghajlik is annak éles elméje előtt: „Meglep engem az az ember - azt mondja - olyan okos kigyó.” (Saját szavai!) Én meg neki (még mindig a tegnapiak hatása alatt s miután már Nilücs Elekkel beszéltem) mit gondol ön, kapitány, - mondok - tébolyodott-e az ön okos kigyója, vagy sem? Hát akár hiszi ön, akár nem, mintha csak váratlanul hátulról egy ostorral vágtam volna rajta végig, az ő beleegyezése nélkül; gyorsan felugrott a helyéről: „Igen - azt mondja, - igen, csak hogy ez nem bir hatással...” hogy mire nem bir hatással, azt nem mondta; hanem aztán nagyon elbusulta magát s úgy elgondolkozott, hogy a részegsége is elmúlt. A Filippov-féle traktérban ültünk. S csak mintegy félóra mulva ütött az öklével az asztalra: „meglehet, hogy tényleg meg van tébolyodva, de az nem bir hatással”... s megint nem mondta, hogy mire? Én persze önnek csak a beszélgetésünk extractumát adom elő, de így is érthető: bárkit kérdezzünk is meg, mindenki azt feleli, - bárha előbb soha eszébe sem jutott, - hogy: „igen, tébolyodott; nagyon okos, de meglehet, hogy tébolyodott.”

Trofimovics István eltűnődve ült és nagyon elmélyedt gondolataiba.

- Hát Lebjadkin honnan tudná?

- Már ez iránt tessék Nilücs Elektől tudakozódni, aki csak az imént nevezett engem spionnak. Én spion vagyok, mégsem tudom, de Nilücs Elek minden titkot tud, mégis hallgat.

- Én semmit sem tudok, vagy igen keveset - felelt a mérnök ugyanoly idegességgel, - ön itatja le mindig Lebjadkint, hogy kivegyen belőle valamit. Engemet is csak azért hozott ide, hogy valamit megtudjon, hogy valamit mondjak. Világos tehát, hogy ön igenis: spion.

- Én még öt soha le nem itattam, de nem is érné meg a költséget az ő összes titkaival együtt sem: ennyi értéket tulajdonítok én neki; hogy ön mennyit tulajdonít, azt persze nem tudom. Ellenkezőleg: ő csak úgy góráll a pénzzel, holott ezelőtt tizenkét nappal tizenöt kopejkát kunyorált tőlem s ő itat engem pezsgővel, nem én őt. De ön egy jó gondolatot ad nekem s ha szükség lesz rá, hát majd én is megtraktálom őt egy kis itallal, még pedig azért, hogy valamit megtudjak s talán meg is tudok... talán az önök apró titkokskáit, - nevetett gonoszul Liputin.

Trofimovics István meglepetten nézte a két perlekedőt. Mind a kettő elárulta magát s ami fő: egyik sem teketóriázott. Én azt gyanítottam, hogy Liputin ezt a Nilücs Eleket azért hozta hozzánk, hogy azt a neki szükséges módon megszólaltassa; ez neki rendes manőverje volt.

- Nilücs Elek nagyon jól ismeri Vszevolodovics Miklóst - folytatta ingerülten - csak nem akarja ezt elárulni. Amit pedig Lebjadkinról tetszik kérdezni, hát az még nálunknál is korábban megismerkedett vele, még Pétervárott, ez előtt öt vagy hat évvel, Vszevolodovics Miklósnak még azon, mondhatni kevéssé ismert életszakában, mikor még nem is gondolt arra, hogy bennünket az ide utazásával szerencsétlenszen. A mi princünk akkor igen furcsa emberekkel volt ismeretségben. Azt hiszem, akkor ismerkedett meg Nilücs Elekkel is.

- Vigyázzon, Liputin, figyelmeztetem önt, hogy Vszevolodovics Miklós nem sokára ide érkezik s ő helyt tud magáért állani!

- Hát ugyan mi baja lehetne neki én velem? Én leszek az első, aki kikiáltom, hogy ő a legfinomabb és legélesebb eszű ember, Petrovna Borbálát is ilyen értelemben nyugtattam meg tegnap. „Csak a karakterére nézve nem állhatnék jót” - mondtam Petrovna Borbálának. Lebjadkin is azt mondta tegnap: „a karaktere révén szenvedtem tőle”. Eh, Trofimovics István, könnyű önöknek most már pletykáról és spionkodásról beszélni, mikor ön már mindent kivett belőlem, még pedig oly mérhetetlen kíváncsisággal. Bezzeg, Petrovna Borbála tegnap egyenesen a szög fejére ütött: „ön azt mondja, személyesen érdekelve volt egy ügyben, azért fordulok önhöz.” De lehet-e másképp? Ugyan, micsoda célokról lehet itt szó, mikor én az egész társaság előtt személyes sértésben részesültem ő nagysága részéről! Azt hiszem: elég okom van a pletykázáson kívül is érdeklődni. Ma kezét szorít az emberrel, holnap pedig az ember vendégszeretetéért minden igaz ok nélkül az egész tisztelt társaság előtt a vendégszeretet viszonzásául pofon üti az embert, ha kedve tartja. Ez a bőséges élettől van. És az a fő, hogy mindez csak a női nem miatt történik. Lepkék és berzenkedő kakasok. Szárnyas földesurak, mint voltak a régi Ámorok, Pecsorin⁹-féle nőcsábítók. Könnyű önnek, a megátalkodott agglegénynek, Trofimovics István, könnyű önnek beszélni és engemet ő nagysága miatt szószátyárnak nevezni. De házasodnék csak meg, amit meg is tehetne, hiszen még most is olyan legény, olyan fiatalos s venne el csak fiatalkát, hát a mi princünk előtt tán kulcsccsal zárná el az ajtaját és torlaszokat építene a háza körül. Szó ide, szó oda: vegyük csak a Lebjadkin kisasszonyt, akit minden nap megkorbácsolnak: ha az nem volna tébolyodott és sánta, hát istenuccse azt hinném, hogy ő a mi „generálisunk” szenvedélyének az áldozata s hogy ettől az ifjú úrtól szenvedett sérelmet az ő „családi méltóságában”, amint azt maga Lebjadkin kapitány kifejezte. Legfőlebb talán az izlésüknek nem felelne meg, de az olyan urak

⁹ Pecsorin a Lermontov „Korunk hőse” c. regényének a hőse.

az ilyesmin is túl teszik magukat. Minden bogyó elkel, csak ne legyen más. Önök pletykát emlegetnek: de hát én kiabálom-e mindezt, mikor már az egész város ezt lármázza? Én csak hallgatom a lármát és helyben hagyom: a helyeslés pedig nem tilos dolog.

- A város lármáz? mit lármáz a város?

- Lebjadkin kapitány kiabál városszerte, részeg állapotában, de hiszen ez épen annyi, mint hogy ha az egész piac orditozna. Hát oka vagyok én ennek? Én csak baráti körben érdeklődöm ilyesmi iránt, mert én itt végre is baráti körben tudom magamat - tette hozzá, ártatlan tekintettel nézve körül. - Volt most egy esetke: e szerint ő nagysága állítólag még Svájból háromszáz rubelt küldött egy igen nemes érzelmű, hogy úgy mondjam, szerény árva leánykával, akit én is szerencsés vagyok ismerni, Lebjadkin kapitány számára. Lebjadkin egy kis idő múltán állítólag pontosabb értesülést nyert (hogy kitől, azt nem mondom meg, elég legyen annyit megemlítenem, hogy szintén egy igen tisztességes személytől), mely szerint a küldött összeg nem háromszáz rubel volt, hanem ezer. Következésképen - ordítja Lebjadkin - „a leányzó ellopott tőlem hétszáz rubelt” és csaknem rendőri karhatalommal akarja azt a pénz visszaadására kényszeríteni, legalább azzal fenyegetőzik és az egész várost tele kiabálja...

- Ez gázság öntől, gázság! - ugrott föl a mérnök a helyéről.

- Hiszen épen ön az az igen tisztességes személy, aki a Vszevolodovics Miklós nevében Lebjadkinnal tudatta, hogy nem háromszáz, hanem ezer adatott át a leányzónak. Hiszen ezt nekem maga a kapitány mondta el részeg állapotában.

- Ez valami... szerencsétlen félreértés. Valaki tévedett és úgy sült ki... Ostobaság... ön pedig aljasan...

- Én is azt akarom hinni, hogy ostobaság és megbotráncozom rajta, mert elvégre is egy igen tisztességes leányka van belekeverve, először is a hétszáz rubelbe, másodszor pedig szemmel látható intimitásokba Vszevolodovics Miklóssal. Mert ugyan mibe kerül ő nagyságának a legtisztességesebb leánykát megszégyeníteni, vagy másnak a feleségét megbántani, mint ahogy a kázus én velem történt. Majd talál egy nagylelkű embert, aki hajlandó a mások bűnét a becsületes nevével leplezni. Hiszen velem is ez volt az eset: magamról beszéltek...

- Vigyázzon magára, Liputin, - szólott Trofimovics István elsápadva és a helyéről fölkelve.

- Ne higgyék, ne higgyék, ne higgyék... valaki tévedett, Lebjadkin meg mindig részeg... - kiáltott föl kimondhatatlan izgatottsággal a mérnök, - minden kivilágosodik, egyebet nem mondhatok... s én aljasságnak tartom... elég, elég!

És kiszaladt a szobából.

- Hova megy? Hiszen én is önnel megyek, - ijedezett Liputin s felugorva elszaladt Nilücs Elek után.

VII.

Trofimovics István vagy egy percre elgondolkozva állt és úgy nézve rám, hogy nem látott, fogta a kalapját, pálcáját és lassan kiment a szobából. Én megint utána, mint az imént. Kiérve a kapun és észrevevén, hogy én őt követem, megszólalt:

- Ah, ön tanúja lehet az esetnek... de l'accident. Vous m'accompagnez, n'est ce pas?

- Trofimovics István, hát ön megint oda készül? Gondolja meg, hogy mi lehet ebből!

Szánalmas és zavart mosolylyal, a szégyen és teljes kétségbeesés, egyuttal azonban bizonyos ünnepiesség mosolyával sugta nekem, miután egy pillanatra megállt:

- Hiszen csak nem nőülhetek meg a mások bűne miatt!

Csak ezt a szót vártam. Ez a szó, amelyet tőlem úgy rejtegetett egy egész hétig, végre elhangzott. Én határozottan kikeltem magamból:

- Hát ilyen piszkos, ilyen... aljas gondolata támadhatott önnek, Verhovenszkij Istvánnak, az ön fényes elméjében, az ön jó szívében és... még mielőtt Liputinnal beszélt volna!

Rám nézett, nem felelt és tovább ment. Nem akartam őt magára hagyni, tanuskodni akartam Petrovna Borbála előtt. Meg tudtam volna neki bocsátani, ha csak Liputin fecsegéseinek adott volna hitelt az ő asszonyos kislelkűségével, de most már világos volt előttem, hogy ő mindezt még Liputin előtt maga gondolta így ki s Liputin most csak megerősítette az ő gyanakodását, olajat öntvén a tüzre. Nem sokat gondolkozott, hogy mindjárt az első naptól kezdve meggyanusítsa a leánykát, tehát még mielőtt bármi oka is lehetett volna arra, mielőtt Liputinnal beszélt volna. A Petrovna Borbála zsarnoki eljárását csak azzal a kétségbeesett törekvésével magyarázta, hogy az az ő drága Nicolasjának az uri hibáját mentől hamarabb el akarja simítani egy tisztességes embernek a házasságával.

- Oh! Dieux, qui est si grand et si bon! Oh, ki nyugtat meg engem! - kiáltott föl vagy száz lépést menve és újra megállva.

- Gyerünk most azonnal haza s én mindent megmagyarázok - mondtam én erővel visszafelé fordítva őt.

- Ez ő! Trofimovics István, ön az? Ön? - szólalt meg egy friss, pajkos, fiatalos hang mellettünk, mint valami muzsika.

Mink semmit sem láttunk s mellettünk hirtelen megjelent Nikolajevna Lizaveta lóháton, a szokott kísérelőjével. Megállította a lovát.

- Jöjjön ide hamar! - kiáltott vidám csengő hangján, - tizenkét éve, hogy nem láttam, mégis rögtön megismertem, ő meg... Talán bizony meg sem ismer?

Trofimovics István megragadta a kezét, amelyet az neki odanyujtott s áhitattal megcsókolt. Mintha imádkoznák, úgy nézett Nikolajevna Lizavetára s egy szót sem szólt.

- Megismert és örül! Nézze csak Nikolajevics Móric, ő egészen el van ragadtatva, hogy engemet láthat. Miért nem jött el hozzánk az egész két hét alatt? A néni azt mondta, hogy ön beteg s hogy nem szabad önt háborgatni; de én tudom, hogy a néni füllent. Én egyre dobogtam a lábammal, szidtam önt, de én minden áron azt akartam, hogy először ön jöjjön el hozzánk, azért nem küldtem önért. Istenem, egy csöppet sem változott meg! - tette hozzá, lehajolva a lováról és úgy nézegetve Trofimovics Istvánt, - szinte nevetséges, hogy mennyire nem változott. De mégse! van néhány redője, sok redője a szeme környékén és az arcán, ősz hajai is vannak, de a szemei a régiek. Hát én megváltoztam? Meg? No, hát miért nem felel?

E pillanatban eszembe jutott, amit hallottam, hogy Nikolajevna Lizavetát csaknem betegen vitték el tizenegy éves korában Pétervárra s hogy betegségében sirva kérdezősködött Trofimovics István felől.

- Kegyed... én - hebegett Trofimovics István örömtől remegő hangon - én épen most kiáltottam fel, hogy „ki nyugtat meg engem!” és akkor hangzott el a kegyed szava... Ezt én csodának tartom, et je commence à croire.

- En Dieux? En Dieux, qui est là haut et qui est si grand et si bon! Látja, én könyv nélkül tudom az ön leckéit. Nikolajevics Móric, ő akkor arra tanított engem, hogy higgyek en Dieux, qui est si grand et si bon. Hát arra emlékszik-e, mikor arról beszélt: hogyan fedezte föl Kolumbus Amerikát és hogy akkor mind azt kiabálták: föld! föld! A dadám, Frolovna Aljona azt mondja, hogy akkor egész éjjel magamon kívül voltam s egyre azt kiabáltam álmomban: föld! föld! Hát arra emlékszik-e, mikor Hamlet királyfi históriáját beszélte el nekem? Hát mikor arról beszélt: hogyan szállítják át Európából Amerikába a szegény kivándorlókat? Pedig az egész nem igaz, később megtudtam, hogyan szállítják őket; de ha tudná, Nikolajevics Móric, milyen szépen füllentett akkor nekem! szinte szebb volt, mint az igazság. Miért néz ön úgy Nikolajevics Móricra? Ez a legderekabb és leghűbb ember a föld kerekiségén s önnek épen úgy meg kell szeretnie, mint engem. Il fait tout ce, que je veux. De kedves galambocskám, Trofimovics István, ön bizonyára megint boldogtalan, ha az utca közepén azt kiáltja, hogy ki nyugtatja meg önt! Ugy-e, boldogtalan, mi?

- Most boldog vagyok...

- A néni bántja? - folytatta, nem hallgatva a feleletre - mindig az a rossz, igazságtalan, de önnek azért mindig drága néni! Hát arra emlékszik-e, mint rohant hozzám a kertben kitért karokkal s akkor én önt megvigasztaltam, sirtam, ne féljen Nikolajevics Mórictól; ő önről mindent tud, mindent; már régen; kisírhata magát az ő vállain, amennyire csak tetszik s ő állni fog ehhez, ameddig csak ön akarja. Vegye le csak a kalapját egy pillanatra egészen, ágaskodjék föl a lábujja hegyére, hadd csókolom meg önt a homlokán, mint ahogy utoljára a bucsuzáskor megcsókoltam. Nézze csak, hogy gyönyörködik bennünk az a kisasszony az ablakból... No, lépjen közelebb, közelebb! Istenem, hogy megőszült!

És nyergéből lehajolva megcsókolta Trofimovics Istvánt.

- No, most pedig majd elmegyek önhöz. Tudom, hol lakik. Rögtön, ebben a pillanatban ott leszek. Ha ön olyan makacs, hát majd én teszek önnél első látogatást, aztán egész napra elcipelem magunkhoz. Menjen és készüljön engem elfogadni.

És elugratott a gavallérjával. Mink visszafordultunk. Trofimovics István leült a divánra és sirva fakadt.

- Dieux, Dieux! - kiáltott föl - enfin une minute de bonheur!

Nikolajevna Lizaveta ígéretéhez képest tíz perc múltán megjött a Nikolajevics Móric kíséretével.

- *Vous et le bonheur, vous arrivez en même temps* - szólt Trofimovics István Nikolajevna Lizaveta elé sietve.

- Itt van önnek egy bokréta; most hoztam mme Chevaliertől; az egész télen kapható lesz nála bokréta a nevüknapiját ünneplők számára. Itt van Nikolajevics Móric is; ismerkedjenek meg. Bokréta helyett süteményeket akartam hozni, de Nikolajevics Móric azt állítja, hogy az Oroszországban nem szokás.

Ez a Nikolajevics Móric tüzérszázados volt, körülbelül harminchárom éves, magas termetű úr, szép és kifogástalanul rendes külsővel, tiszteletet követelő, sőt első pillanatra szigorúnak látszó arckifejezéssel, holott csodálatosan és gyöngéden jó volt, amiről mindenki, aki vele megismerkedett, már az első pillanatokban meggyőződhetett. Egyébként pedig szóval ember volt, igen hidegvérűnek látszott és a barátkozást nem kereste. Később azt is beszéltek nálunk, hogy nem valami eszes ember, de ez nem volt egészen igaz.

A Nikolajevna Lizaveta szépségét nem írom le. Az egész város arról beszélt már, ámbar némely menyecskék és kisasszonyok ingerülten tagadták a szépségét. Voltak olyanok is, akik gyűlölték Nikolajevna Lizavetát még pedig legelőbb is a büszkeségeért; Drozdovék ugyanis még úgyszólván el sem kezdték a vizitelt, amit sértésnek vettek, habár e mulasztás oka tényleg az volt, hogy Ivanovna Praszkovja gyöngélt. Gyűlölték másodszor meg azért, hogy rokona volt a kormányzónénak; harmadszor meg azért, hogy minden nap lovagolt. Nálunk még idáig soha se voltak amazonok; természetes, hogy a Nikolajevna Lizaveta mindennapi lovaglása, kivált anélkül, hogy vizitre járt volna, megsértette a társaságot. Különben már mindenki tudta, hogy orvosi rendeletre lovagol s ennek megbeszélése közben gunyosan találgatták a betegségét. Ő tényleg beteg is volt. Ami első tekintetre rögtön feltűnt rajta, az az ő beteges, ideges, szakadatlan nyugtalansága volt. Fájdalom, nagyon szenvedett szegényke, ami később ki is derült. Most, mikor az elmúltakra visszagondolok, nem állítom, hogy ő valami ritka szépség volt, mint aminőnek láttam én őt akkor. Az is lehet, hogy ő egyáltalán szép sem volt. Magas, karcsu, de ruganyos és erős volt, de arcának szabálytalansága szinte meglepő. A szemei valahogy görbén álltak, mint a kalmükokéi. Halvány volt, csontos, sovány, barna arccal, de volt valami meggyőző és vonzó abban az arcban. Sötét szemei tekintetében valami hatalom csillogott; úgy jelent meg, mint győző, aki győzni is akar. Büszkének, sőt szemtelennek látszott; nem tudom, sikerült-e neki jónak is lennie, de azt tudom, hogy roppant küzdelmeket állt ki azért, hogy valamelyest is jó lehessen. Ebben a természetben persze sok volt a szép igyekezet, de mintha minden kereste volna benne a kellő szint, anélkül, hogy azt megtalálta volna; minden csak chaoszban maradt, minden csak izgalom és nyugtalanság volt. Meglehet, hogy tulságosan is szigorú követeléseket támasztott önmagával szemben és soha sem talált magában annyi erőt, hogy e követeléseket foganatosítsa.

Leült egy divánra és szétnézett a szobában.

- Miért szomorodom én el mindig ilyen pillanatokban: fejtse meg ezt maga, tudós ember. Mindig azt gondoltam, hogy isten tudja, mennyire fogok örülni, ha önt meglátom és a régiekre visszaemlékezem s ime, most, mintha nem örülnék, dacára annak, hogy önt szeretem... Ah, istenem! itt van a falán az én arcképem! Adj csak ide: erre én emlékezem, nagyon jól emlékezem.

A Liza kitűnően sikerült miniatur aquarel arcképét Drozdovék még ezelőtt kilenc évvel küldték meg Trofimovics Istvánnak. Attól kezdve az mindig ott függött a szobája falán.

- Hát ilyen szép gyerek voltam én? Hát az én arcom volna ez?

Fölállt és kezében az arcképpel nézegette magát a tükörben.

- Fogja hamar, vegye el! - kiáltott az arcképet visszaadva - ne akassza most vissza; majd később; nem akarom most látni. Visszaült a helyére, aztán úgy folytatta: egy élet elmúlt, aztán kezdődött egy másik, aztán elmúlt ez is és kezdődött egy harmadik és így vég nélkül. Mintha mindegyiknek ollóval vágnák el a végét. Lásza, milyen ócskaságokat beszélek, de mennyi igaz van ezekben!

Elmosolyodva nézett rám; már eddig is többször rám pillantott, de Trofimovics István az ő nagy izgatottságában egészen megfeledezett az ígéretéről, hogy engem bemutasson.

- Miért függ önnél az én arcképem könyvek közt? És minek önnek ez a sok kard és tör?

A szoba falán tényleg két keresztbe tett jatagán függött, nem tudom, hogy minek, azok fölött pedig egy igazi cserkesz kard. Az utolsó kérdésnél Nikolajevna Lizaveta olyan egyenesen nézett rám, hogy én már felelni akartam valamit, de belesültem. Trofimovics István végre észbe kapott és bemutatott.

Én elvörösödtem.

- Ah, bocsásson meg, kérem, nem azt a szót akartam használni; eszem ágában sem volt gunyolódni, csak... (Elpirultam és megzavarodott.) Egyébiránt miért szégyenlené azt, hogy ön derék ember! No, mi pedig már mehetnénk, Nikolajevics Móric. Trofimovics István, elvárom, hogy egy fél óra múlva nálunk legyen! Istenem, mennyit beszélünk majd! Most már én leszek az ön bizalmasa, még pedig mindenben; érti: *mindenben*!

Trofimovics István megijedt.

- Oh, hiszen Nikolajevics Móric mindent tud, ő miatta nem kell önnek zavarba jönnie.

- Mit tud?

- Ugyan mit akar ön? - kiáltott föl Nikolajevna Lizaveta - bah! hát csakugyan igaz, hogy titkolják a dolgot! Én ezt nem akartam hinni. Dását is zár alatt tartják. A néni az imént nem bocsátott be Dásához, mert annak, azt mondja, a feje fáj.

- De... de honnan tudja kegyed?

- Hát onnan, ahonnan mindenki. Nagy sor!

- Igazán mindenki?

- Hogyne. Igaz, hogy a mamám először csak Frolovna Aljonától, az én dadámtól hallotta; ehez meg Násztászjá futott el megmondani. Hiszen ön mondta meg tán Násztászjának? Mert azt mondta, hogy ön maga közölte vele.

- Én... én szóltam egyszer valamit - hebegett Trofimovics István egészen elvörösödve, - de... csak célozva... j'étais si nerveux et malade et puis...

Nikolajevna Lizaveta kacajra fakadt.

- Nem volt kéznél bizalmas ember, hát Násztászjával is be kellett érni, no elég! Annak pedig az egész város komaasszonya! No de ne idegeskedjék, hiszen ugyis mindegy. Hadd tudják: úgy még jobb. Most pedig siessen hozzánk, mert mi jókor ebédelünk... Ej, de el is felejtettem valamit - tette hozzá, újra leülve - mondja csak, ki az a Satov?

- Satov? hát a Pavlovna Dária testvére...

- Tudom, hogy a testvére; ej, milyen furcsa ön! - vágott közbe türelmetlenül, - azt akarom tudni, hogy milyen ember az?

- *C'est un pense-creux d ici. C'est le meilleur et le plus irascible homme du monde.*

- Magam is hallottam, hogy valami különös ember. Egyébiránt ez mellékes. Hallottam, hogy tud három nyelvet, tud a többi közt angolul is és használható irodalmi dologra. Ha így van, akkor én bőven elláthatom őt munkával. Nekem segítségre van szükségem s mentől hamarabb, annál jobb. Vállal-e az munkát, vagy sem? Nekem ajánlották őt... *un bienfait*...

- Oh, minden bizonynyal *et vous ferez*.

- Én egyáltalában nem a bienfait miatt, mert nekem magamnak van szükségem segítségre.

- Én Satovot elég jól ismerem - szóltam én közbe - s ha rám tetszik bizni, akkor én akár rögtön elfuthatok hozzá.

- Mondja meg neki, hogy jöjjön el hozzám holnap délelőtt tizenkét órákor. Nagyszerű! Köszönöm! Mehetünk, Nikolajevics Móric.

Elmentek. Én persze azonnal siettem Satovhoz.

- Mon ami! - futott utánam Trofimovics István - legyen itt okvetetlenül tíz vagy tizenegy órákor, mikor majd visszatérek. Oh, én nagyot vétettem ön ellen, nagyot! és mindenki ellen.

VIII.

Satovot nem találtam otthon; vagy két órával később újra elszaladtam hozzá, megint hiába. Végre már nyolc óra felé mentem el hozzá, azzal a szándékkal, hogy ha otthon nem találom, hát egy cédulát hagyok nála; megint nem volt otthon. A lakása be volt zárva, már pedig ő egyedül, minden kiszolgáló nélkül lakott. Eszembe jutott, hogy le kéne talán nézni Lebjadkin kapitányhoz és attól tudakozódni Satov felől; de ott is zárt ajtóra találtam, se világosság nem volt ott, se semmi nesz, mintha senki sem lakott volna ott. A multkori beszélgetések hatása alatt bizonyos kíváncsisággal mentem el a Lebjadkin ajtaja előtt. Végre azt határoztam, hogy holnap majd lehetőleg korán jövök el. A cédulára máskülönben nem sokat építettem. Satov, amilyen makrancos és szörszálhasogató, még figyelemre sem méltatta volna azt. Boszankodva a járáskelésem sikertelenségén, kimentem a kapun, mikor egyszerre csak Kirilov urba botlottam; ő be akart menni a házba s ő vett először észre engem. Minthogy ő kezdett kérdezősködni, hát röviden elmondtam neki mindent, azt is, hogy egy cédula van nálam.

- Jöjjön velem - mondotta - én mindent elintézek.

Eszembe jutott, hogy ő a Liputin előadása szerint egy kis faházban lakik az udvaron. Ebben a házikóban, amely neki tulságosan is nagy volt, lakott valami süket öreg asszony is, aki őt kiszolgálta. A ház gazdája egy másik, új házában és egy másik utcában vendéglőt tartott, ez az öreg asszony pedig, amint látszik, a háziur rokona, itt maradt a házra felügyelni. A kis házikóban a szobák elég tiszták voltak, de a kárpitozás piszkos. Abban a szobában, amelybe mi bementünk, a bútorzat szedett-vedett, különféle kaliberű és minőségű volt; volt ott két játékasztal, égerfából való komód, egy nagy gyalult asztal valamely parasztházból vagy konyhából, rácsos székek és ugyanolyan diván, ez utóbbiak kemény bőrpárnázattal. A szögletben egy ócska szentkép volt elhelyezve, amely mellett a lámpát az öreg asszony még a mi megérkezésünk előtt meggyújtotta. A falon két nagy homályos, olajfestésű arckép függött, egyik a megboldogult Pavlovics Miklós cáré, amelyet, amint látni lehetett, még a század huszas éveiben készíthettek; a másik valami főpapot ábrázolt.

Kirilov úr belépve, gyertyát gyújtott s a szögletben még kibontatlanul volt táskájából levélborítékot, pecsétviaszot és üveg pecsétnyomót vett ki.

- Pecsételje le a céduláját és címezze meg.

Én azt mondtam, hogy az fölösleges, de ő nem tágitott. Megcímezve a borítékot, a sapkám után nyultam.

- Azt hittem, hogy itt marad egy kis teára - mondotta ő - teát vásároltam. Nem tetszik?

Nem ellenkeztem. Az öreg asszony nem sokára behozta a teát, vagyis egy teafőzöt forró vízzel, egy kis tea-párolót bőven felöntött teával, két nagy, durva cifrázatu kőcsészét, süteményt és egy tányér aprózott cukrot.

- Szeretem a teát éjjel - mondotta Kirilov - sokat iszom; járok-kelek és egyre iszom egész virradatig. Külföldön az éjjeli teázás alkalmatlan.

- Ön csak virradatkor fekszik le?

- Mindig; már régen. Keveset eszem, csak teázom. Liputin ravasz, de türelmetlen.

Elbámultam, hogy ő beszélgetni akar; elhatároztam, hogy fölhasználok az alkalmat.

- A multkor kellemetlen félreértések történtek - jegyeztem meg én.

Ő egészen elkomorult.

- Ostobaság az egész; csupa hiábavalóság. Minden csupa hiábavalóság, mert Lebjadkin részeges. Én Liputinnak semmit sem mondtam, csak magyaráztam neki egyet-mást, mert ő már mindenfélét összehordott. Liputinnak nagy a fantáziája, semmiből várat épít. Tegnap még Liputinnak hittem.

- Ma meg nekem? - nevettem én.

- Hiszen ön mindent tud, még a régiebből. Liputin vagy gyöngé, vagy türelmetlen, vagy veszedelmes, vagy... irigy.

Ez az utolsó kijelentés engem meglepett.

- Ön annyi kategóriát állított, hogy valamelyik okvetetlenül ráillik.

- Vagy valamennyi.

- Ez is igaz, Liputin - chaosz. Igaz az, amit ő a multkor darált, hogy ön valami művön dolgozik?

- Miért lenne ez darálás? - kérdezte megint elkomorulva és a földre nézve.

Bocsánatot kértem, biztosítván őt, hogy nem akarom őt kifürkészni. Erre elvörösödött.

- Igazat mondott; irok valamit. De ez nem lényeges.

Vagy egy perccig nem szóltunk. Egyszerre csak megint elmosolyodott az ő gyerekes mosolyával.

- Amit a fejeéről mondott, azt ő maga találta ki könyvek után s először is ő említette azt nekem; de ő azt rosszul érti; én pedig csak azon okokat kutatom, amelyek miatt az emberek nem merik magukat megölni: ez az egész. De ez is mellékes.

- Nem merik? hát nem elég nagy az öngyilkosok száma?

- Nagyon kicsiny.

- Igazán azt gondolja ön?

Nem felelt. Fölállt és tünődve kezdett föl s alá járni.

- Hát mi tartja vissza ön szerint az embereket az öngyilkosságtól? - kérdeztem én.

Szórakozottan nézett, mintha azt szedné össze az eszébe, hogy ugyan miről is beszélünk?

- Még... még én sem tudok sokat... két előítélet tartja vissza őket; csak kettő. Egyik igen kis dolog, a másik igen nagy. De azért a kicsiny is igen nagy.

- Mi volna az a kisebbik?

- A fájdalom.

- A fájdalom? hát az olyan lényeges volna... olyan esetben?

- A leglényegesebb. Kétféle csoport van: azok, akik elbusulásból, vagy dühből, vagy örültségből vagy tudom is én, mi más ilyen okból ölik meg magukat, azok egyszerre végeznek. Azok nem sokat törődnek a fájdalommal, hanem egyszerre neki! Hanem akik okoskodásból, eltökélésből, azok sokat gondolkoznak.

- Hát vannak olyanok is, akik eltökélésből?

- Nagyon sokan. Ha eltökélés nem volna, akkor sokkal több volna az esetek száma. Nagyon sokan. Valamennyien.

- No, már meg hogy valamennyien!

Nem felelt.

- Hát nincs elég mód fájdalom nélkül meghalni?

- Képzelden el magának egy olyan nagy követ, mint egy nagy ház - mondotta előttem megállva

- az a kő függ és ön alatta áll; ha a kő leesik önnek a fejére; fog-e az önnek fájni?

- Akkora kő, mint egy ház? persze, hogy az rettenetes.

- Nem a rettenetességről van szó; hanem fog-e az fájni?

- Egy ház nagyságu, millió pudnyi kő? Természetes, hogy nem fog fájni.

- No hát pedig álljon ön alá igazán és nagyon fog félni, hogy az fájni fog. Nincs az a tudós, az a híres doktor, aki ne félne. Mindegyik tudni fogja, hogy nem fog fájni, mégis mindegyik félni fog, hogy nagyon fog fájni.

- Nos, hát a másik ok, a nagyobbik?

- A másvilág.

- Már hogy az elkárhozás?

- Az mindegy. A másvilág. Csak az a világ.

- Talán nincsenek olyan atheisták, akik egyáltalában nem hisznek a másvilágban?

Megint nem felelt.

- Ön talán maga után ítél?

- Mindenki csak maga után ítélhet - felelt elvörösödve. - Csak akkor lesz tökéletes szabadság, mikor egészen mindegy lesz: élni vagy nem élni. Ez az igazi célja mindennek.

- Célja? De meglehet, hogy akkor senki sem akar élni.

- Senki! - mondta határozottan.

- Az ember fél a haláltól, mert szereti az életet: én így értem a dolgot - jegyeztem én meg - így rendelte ezt a természet.

- Ez aljas csalás - mondta ő szikrázó szemekkel. - Az élet - fájdalom az élet - félelem s az ember szerencsétlen. Most minden csak félelem és fájdalom. Most szereti az ember az életet, mert szereti a fájdalmat és a félelmet. És így is van. Az élet most a fájdalomért és félelemért adatik és itt van az egész csalás. Az ember most még nem *az* az ember. Majd jön az új ember, a boldog és büszke. Akinek mindegy lesz élni vagy nem élni: az lesz az új ember. Aki diadal-maskodik a fájdalomon és félelmen, az maga is isten lesz. *Ez* az isten pedig akkor nem lesz.

- Tehát ön szerint is van *ez* az isten?

- Ez nincs, de *Ő* van. A kőben nincs fájdalom, de a kőtől való félelemben van fájdalom. Az isten - a haláltól való félelem. Aki legyőzi a fájdalmat és félelmet, az maga lesz istenné. Akkor új élet, új ember kezdődik, minden új... Akkor a históriát két részre fogják osztani: a gorillától az isten megsemmisítéséig s az isten megsemmisítésétől a...

- A gorilláig?

- ... a föld és az ember fizikai megváltozásáig. Az ember lesz az isten és fizikailag megváltozik. A világ is megváltozik, megváltoznak a dolgok, a gondolatok, az érzések. Mit gondol ön: megváltozik-e akkor az ember fizikailag?

- Ha mindegy lesz élni, vagy nem élni, hát mindenki megöli magát s talán ebben lesz a változás?

- Az mindegy. A csalást ölik meg. Mindenki, aki a legnagyobb szabadságot akarja, kénytelen lesz bátorsággal birni arra, hogy magát megölje. Akinek van bátorsága magát megölni, az megismerte a család titkát. További szabadság nincs; ez az egész, tovább nincs semmi. Aki meg meri magát ölni, az - isten. Most mindenki megteheti azt, hogy isten ne legyen és semmi se legyen. De ezt még soha senki sem tette meg.

- Milliók ölték meg már magukat.

- De egy sem azért, valamennyi csak félelemből és nem azért. Nem azért, hogy a félelmet ölje meg. Aki csak azért öli meg magát, hogy megölje a félelmet, az mindjárt istenné lesz.

- Talán el sem jut odáig - jegyeztem meg én.

- Az mindegy - felelt ő csendesen, nyugodt fensőbbiséggel, csaknem lenézéssel. - Sajnálom, hogy ön, amint látom, mintha kinevetne engem - tette hozzá egy kis idő múlva.

- Én csak azt csodálom, hogy ön a multkor olyan ingerült volt, most meg olyan nyugodt, bár most is hévvel beszél.

- A multkor? A multkori beszéd nevetséges volt - felelt mosolyogva - én veszekedni nem szeretek és nevetni soha sem szoktam - tette hozzá szomorúan.

- Hát bizony én is úgy látom, hogy nem valami vigan tölti ön az éjszakáit, teázásai közben.

Fölkeltem és fogtam a sapkámat.

- Azt hiszi ön? - mosolygott némi meglepetéssel. - Ugyan, miért? Nem én... én nem tudom - folytatta hirtelen megzavarodva - nem tudom, hogy van másokkal, de azt is érzem, hogy én nem tehetek úgy, mint mások. Más ember is gondolkozik, de aztán rögtön másra gondol. Én másra gondolni nem tudok, én egész életemben csak egyről... Engem egész életemben kinozott az isten - fejezte be hirtelen, meglepő közlékenységgel.

- Mondja csak, kérem, ha szabad kérdezni: miért beszél ön olyan hibásan oroszul? Talán a külföldön töltött öt év...

- Hát hibásan beszélek én? Nem tudom. Nem, nem azért, hogy a külföldön. Én egész életemben mindig így beszéltem... nekem az egészen mindegy.

- Még egy bizalmasabb kérdés: én föltétlenül elhiszem önnek, hogy emberekkel találkozni nem szeret s hogy emberekkel keveset beszél. De miért ereszkedett most én velem beszélgetésbe?

- Önnel? Mert ön a multkor szépen megült a helyén és... egyébiránt az mindegy... ön nagyon hasonlít az én fitestvéremhez, nagyon... rendkívül - tette hozzá elpirulva - az előtt hét évvel halt meg; ő volt az idősebb. Nagyon, nagyon...

- Bizonyosan nagy hatással volt az ön gondolkozására.

- Ne-ne-m, ő nem igen beszélt; ő semmit sem beszélt. Az ön céduláját pedig majd átadom.

Kikisért egy lámpással a kapuig, hogy azt utánam bezárja. „Világos, hogy örült” határoztam én el magamban.

A kapuban újabb találkozás történt.

IX.

Alig tettem át lábamat a magas küszöbön, mikor valami erős kéz mellen ragadott.

- Ki ez? - bődült el valaki - barát vagy ellenség? Szólj!

- A mi emberünk, a mienk! - sipitott oldalt a Liputin hangja, - ez a klasszikus nevelésű és a legelőkelőbb körökkel összeköttetésben álló fiatal ember G-v úr.

- Szeretem, ha legelőkelőbb... klasszi... e szerint művelt em-be-er... én Lebjadkin Ignác nyugalmazott kapitány vagyok... a világ és barátaim szolgálatára... ha ugyan a barátok hű barátok... a gazemberek.

Lebjadkin kapitány, aki természetére nézve mintegy tiz versoknyi, kövér, husos, göndör haju ember volt, kivörösödten, rendkívül részegen, a lábán alig állva szavalt előttem, nagy nehezen köpdösve ki a szavakat. Különben én már ezelőtt is láttam őt messziről.

- Á! ez is! - bődült el újra, észre vevén Kirilovot, aki még akkor nem ment el a lámpásával; fölemelte az öklét is, de aztán megint lebocsátotta.

- Megbocsátok a tudományosságáért! Lebjadkin Ignác mű-ű-velt...

Szerelem sistergő gránátja
Belé csapott a jó Ignácba,
S kezét vesztvén Szevasztopolnál,
Most reménytelen utakon jár.

- Igaz, hogy Szevasztopolnál nem voltam, a kezemet sem vesztettem el, hanem azért milyen rímek! - dugta felém a részeg pofáját.

- Ez az úr nem ér rá most, haza kell sietnie - csendesítette őt Liputin - holnap majd elismétli Nikolajevna Lizavétának.

- Lizavétának! - bőgött újra a kapitány - állj meg, állj! Itt van még egy variáns:

Amazonok társaságában
Lóra ül, pompás a nyereg,
És lováról lemosolyog rám
A szép arisztokrát gyerek.

„Gyerek - nyereg!” Hiszen ez valóságos himnusz! Himnusz ám, ha ugyan te számár nem vagy. Ezt a kapa-kasza-kerülők nem értik. Állj! - ragadta meg a felöltőmet, míg én minden erőmből igyekeztem a kapu alá huzódni - mondd meg, hogy én a becsület lovagja vagyok, Dáska pedig... Dáskát én a két ujjammal elroppantom... az csak egy jobbágyi rab-leány és ne merjen...

Itt elesett, mert én teljes erővel kiszakitottam magamat a kezei közül és elszaladtam az utcán. Liputin utánam iramodott.

- Majd összeszedi Nilücs Elek. Tudja-e, mit hallottam tőle az imént? - darált Liputin pihegve - hallotta a verseit? No hát ezeket a verseket ő kinyomtatta és holnap elküldi a teljes névalírással Nikolajevna Lizavétának. Mit szól hozzá!

- Fogadni mernék rá, hogy ön biztatta föl.

- Elvesztené a fogadást! - kacagott Liputin - szerelmes, mint egy kandur s tudja kérem: az egész gyűlölettel kezdődött. Annyira gyűlölte Nikolajevna Lizavétát a lovaglásaért, hogy

csaknem összeszidta nyílt utcán; de össze is szidta. Tegnapelőtt is leszidta, mikor az kilovagolt - szerencsére Nikolajevna Lizaveta nem hallotta - s hát most egyszerre csak itt vannak a versek! Tudja-e, hogy még a nyilatkozatot is meg akarja reszkírozni? Komolyan, komolyan!

- Csodálom én önt, Liputin! Ön mindenütt ott van, ahol ilyen hitványság történik, minden lében ön az első kanál - mondtam én haragosan.

- Ön egy kissé túlmegegy a rendes határon, G-v úr; talán bizony a szíve csiklandozódott meg, megijedt a vetélytárástól, mi?

- Mi-mi-mi? - kiáltottam én rá megállva.

- Jól van; büntetésül most már nem mondom tovább! Pedig tudom, hogy szeretné hallani. Már csak az is, hogy ez a félbolond most már nem egyszerű kapitány ám, hanem a mi kormányzóságunk egyik földesura, még pedig elég jelentékeny, mert Vszevolodovics Miklós az egész birtokát, amely a régi számítás szerint kétszáz főnyi jobbágyságból állt, a napokban eladta neki és erre már megesküszöm, hogy igaz. Épen most tudtam meg a legbizonyosabb forrásból. No, most aztán már találja ki ön a többi magától, többet én nem mondok. Jó éjszakát!

X.

Trofimovics István már hiszterikus türelmetlenséggel várt engem. Már ezelőtt vagy egy órával visszatért. Mintha részeg lett volna, mikor hozzá beléptem; legalább az első öt percben azt gondoltam róla, hogy berugott. A Drozdovéknál tett látogatás végkép kiverte őt a sodrából.

- Mon ami, én egészen elvesztettem a vezető fonalamat... Lise... én ezt az angyalt csak úgy szeretem, mint eddig; igazán, mint eddig; de nekem, úgy tetszik, hogy ők mind a ketten csak azért vártak engem, hogy tőlem valamit megtudjanak, vagyis egyszerűen kicsikarjanak, aztán isten hírével menjek, ahova tetszik... Ez így van!

- Ugyan, nem röstelli magát? - szoltam én rá.

- Kedves barátom, én most már egészen egyedül állok. Enfin c'est ridicule. Tudja-e, hogy ott is csupa titkokkal kotlanak? Csak úgy nekem estek, hogy beszéljek azokról az orr- és fülcibálásokról s még valami pétervári titkokról. Mert ők csak itt és most értesültek a Nicolas négy év előtti históriáiról: „Ön itt volt, ön mindent látott; igaz-e, hogy örült?” Hogy ezt a gondolatot hol vették, azt én föl nem foghatom. Miért akarja azt Praszkovja mindenáron, hogy Nicolas örült legyen? Pedig ezt akarja az az asszony, ezt! Ce Maurice, vagy hogy híjják, az a Nikolajevics Móric brave homme tout de même, de hát az ő érdekében történik ez talán? Kivált azután, hogy az az asszony maga irt először Párizsból à cette pauvre amie... Enfin az a Praszkovja, ahogy őt cette chère amie nevezi, valóságos typus, amint azt a halhatatlan Gogoly a Korobocska személyében leírta, csak egy rossz máju Korobocska, egy házsártos Korobocska, még pedig végtelenül nagyított alakban.

- Akkor már egész hambár¹⁰ lesz belőle, ha olyan végtelenül nagyított alakban.

- No hát kisebb alakban, csak ne szakítson félbe, mert a nélkül is odáig vagyok. Ott valamenyien köpködnek; kivéve Lizát; az mindig azt hajtja: „a néni! a néni!”, de Liza ravasz és itt még valami rejlik a bokorban. Titkok! Hanem azzal az asszonynyal már összevesztek. Igaz, hogy cette pauvre néni mindenkit despotizál... s ehez jön még a kormányzóné is, a társaság tiszteletlensége is, meg a Karmazinov udvariatlansága is; most meg az örülség gondolata; ce

¹⁰ T. i. *Korobocska* azt jelenti, hogy *iskátulya*.

Lipoutine, ce que je ne comprends pas... azt mondják: ecettel mosta meg a fejét; aztán itt vagyok én is önnel együtt, a mi panaszainkkal és leveleinkkel... Oh, mennyire kinoztam én őt s még ilyen körülmények közt! Je suis un ingrat! Képzelve, amint visszatértem: egy levele várt reám. Olvassa csak, olvassa! Oh, be hálátlanul viseltem magamat!

Átadta nekem-a levelet, amelyet az imént Petrovna Borbálától kapott. Ugy látszik, a derék asszony megbánta a reggel irt szavait, hogy: „üljünk otthon!” A levélke szives, de azért rövid és határozott hangú volt. Holnaputánra, vasárnap pont tizenkét órára kérte magához Trofimovics Istvánt azzal a tanácscsal, hogy a barátai közül is hozzon magával valakit (zárjelben az én nevem volt olvasható). A maga részéről Satovot, mint a Dária testvérét, fogja elhivatni. „Ezúttal végleges választ kaphat ön Pavlovna Dáriától: megelégszik-e ezzel? Ez a formáság kellett önnek olyan nagyon?”

- Figyelmébe ajánlom önnek a levél végén azt az ingerült megjegyzést a formaságról. Szegény, szegény barátja az én egész életemnek! Megvallom, hogy sorsomnak ezen *váratlan* eldöntése engem szinte megdöbbsent... Az igazat megvallva, én még mindig reménykedtem, most pedig tout est dit, most már tudom, hogy elvégeztetett; c'est terrible. Ah, csak soha az a vasárnap föl ne virradna, hanem maradna minden a régiben: ön eljárna hozzám, én meg itt...

- Önt egészen kihozta a sodrából a Liputin multkori gazsága, pletykája.

- Kedves barátom, ön most már egy másik fájó sebemet érintette a baráti ujjával. A baráti ujjak általában kiméletlenek, néha még ügyetlenek is, pardon, de higgye el, hogy én már el is felejtettem mindazokat a hitványságokat, vagyis én azokat egyáltalában el nem feledtem, de az én ostoba mivoltomnál fogva az egész idő alatt, míg Lizánál voltam, igyekeztem boldog lenni, igyekeztem elhitetni magammal, hogy boldog vagyok. De most... oh, most én azt a nagylelkű, humánus, az én rossz szokásaim iránt béketűrőssel viseltető nőt, vagyis ha nem is egészen béketűrőt, de hát milyen vagyok én magam is az én haszontalan, csuf karakteremmel... Hiszen én elkényeztetett gyerek vagyok, a gyerek minden önzésével, de a gyerek ártatlansága nélkül. Ő husz évig járt körültem, mint a dajkám, ő, a pauvre néni, mint őt Liza grációzan hívja. S most, husz év múltán a gyereknek eszébe jutott, hogy megházasodik; feleség és feleség, egyik levél a másik után s ő neki a feje forog és... és végre elértem, hogy vasárnap házas ember leszek; nem tréfa ez! De hát miért is sürgettem egyre magam, minek irogattam azokat a leveleket!? El is felejtettem mondani, hogy Liza imádja Pavlovna Dáriát, legalább azt mondja; azt mondja róla: „c'est un ange, csak egy kissé zárkózott”. Mindketten azt tanácsolták, még Praszkovja is... egyébiránt Praszkovja nem tanácsolta... Oh, mennyi méreg rejlik abban a Korobocskában! Különben voltaképen Liza sem tanácsolta: „minek önnek megházasodnia; elég önnek a tudományok élvezete is”. És kacag. Megbocsátottam a kacagását, mert neki magának is viszik a szíve. Ön azonban - mondják ők - feleség nélkül el nem lehet. Megjön az öregsége s akkor ő gondját fogja viselni. Vagy eféle valami... Ma foi, most is, míg önnel itt ülök, magamról gondolkoztam, hogy őt a Gondviselés az én viharos napjaimnak hanyatlásakor küldi nekem s hogy ő gondomat fogja viselni, vagy eféle valami... végre is szükség lesz rá a háznál. Nézze, milyen rendetlenség, mennyi szemét; nem régen parancsolta meg, hogy ki kell takarítani és lássa: ott hányódik az a könyv a földön. La pauvre amie egyre haragudott, hogy nálam minden csupa piszok... Oh, most már nem fogom hallani az ő szavát! Vingt ans! És amint látom, azoknak anonym leveleik vannak, képzelje: Nicolas állítólag eladta a birtokát Lebjadkinnak. C'est un monstre; et enfin ki az a Lebjadkin? Liza meg csak hallgat, hallgat, de mennyire hallgat! Megbocsátottam neki a kacagását, láttam: milyen arccal hallgatott és ce Maurice... annak a jelenlegi szerepében sem szeretnék lenni; brave homme tout de même, de kissé bátortalan; egyébiránt bánom is én...

Elhallgatott; elfáradt, bele is zavarodott s lehorgasztott fővel ült, mozdulatlanul nézve fáradt szemeivel a földet. Fölhasználtam a szünetet s elbeszéltem a Filippov-féle házban tett látogatásomat, élesen és szárazon jelentve ki abbeli véleményemet, hogy a Lebjadkin huga (akit én nem láttam), valóban áldozata lehetett valamikor Miklósnak, mikor az olyan talányos életet folytatott - mint ahogy Liputin magát kifejezte - s nagyon is lehetséges, hogy Lebjadkin pénzt szokott kapni Miklóstól, de ennyi az egész. Ami pedig a Pavlovna Dáriát érintő pletykát illeti, hát az csupa merő hitványság, csak a semmirevaló Liputin szószátyárkodása, legalább így mondja Nilücs Elek, akinek a szavában kételkedni semmi ok sincs. Trofimovics István az én előadásomat olyan tekintettel hallgatta, mintha az ő rá nem is tartoznék. Együttal elmondtam a Kirilovval folytatott párbeszédemet, hozzátéve, hogy Kirilov valószínűleg örült.

- Nem örült az, hanem a rövid eszű emberek közül való - felelt ő unott kedvetlenséggel. Ces gens-là supposent la nature et la société humaine autres, que Dieu ne les a faites et qu'elles ne sont réellement. Az ilyenekkel eljátszadoznak, de Verhovenszkij István bizony nem. Láttam őket akkor Pétervárott avec cette chère amie (oh, hogy megszorítottam őt akkor!) de nem ijedtem meg nemcsak a szitkaiktól, hanem a dicséretüktől sem. Most sem ijedek meg tőlük, mais parlons d'autre chose... azt hiszem, hogy én rettenetes dolgokat vittem véghez; képzelje, tegnap levelet irtam Pavlovna Dáriának... és most nem győzők magamnak ezért elég szemrehányást tenni!

- Mit irt neki?

- Oh, kedves barátom, legyen meggyőződve, hogy a lehető legnemesebb hangon. Arról értesítettem, hogy ezelőtt vagy öt nappal irtam Nicolasnak, de annak is a legnemesebb hangon.

- Most már értem - kiáltottam föl hévvel - de micsoda joga volt önnek őket így egymáshoz állítani!

- De, mon cher, ne essék nekem annyira, ne kiabáljon rám; anélkül is össze vagyok törve, mint egy... mint egy svábbogár s végre is én azt hiszem, hogy nemesen jártam el. Tegye csak föl, hogy csakugyan volt valami ott... en Suisse... vagy kezdődött valami. Hát csak köteles vagyok tán előzőleg megkérdezni az ő szívüket, hogy... enfin, hogy ne zavarjam meg az ő érzelmeiket, ne álljak az utjokba... Én egyedül csak nemes indulatból...

- Oh istenem, be ostobául cselekedett ön! - kiáltottam föl önkéntelenül.

- Ostobául, ostobául! - kapott ő a szón készséggel; - soha ön bölcsebben nem szólt c'etait bête mais que faire, tout est dit. Mindegy már, úgyis megházasodom, ha a mások bűne miatt is, hát minek is irtam? Igaz-e?

- Ön megint azt hajtja!

- Oh, most már engemet meg nem ijeszt a kiabálásával; most már nem a régi Verhovenszkij István van ön előtt; az el van temetve; enfin tout est dit. De miért is kiabál ön? Csak azért, mert nem házasodik meg s nem önnek kell viselnie ama bizonyos homlokdiszt. Ön megint elkomorodik? Szegény barátom, ön nem ismeri az asszonynépet, én meg egyebet sem csináltam, csak azt tanulmányoztam. „Ha le akarod győzni a világot: győzd le magadat”, ez az egyetlen sikerült mondása volt Satovnak, aki épen olyan romantikus, mint ön; Satovnak, a feleségem testvérének. Szívesen kölcsön veszem tőle ezt a mondást. Nos, én kész vagyok magamat legyőzni és megnősülök, hanem hát mit hódítok meg az egész világ helyett? Oh, kedves barátom, a házasság minden büszke léleknek, minden függetlenségnek az erkölcsi halála. A házasság engem megront, elveszi az energiámat, férfiasságomat abban a tekintetben, hogy a köznek szolgáljak, jönnek majd a gyerekek, akik tán nem is az enyéme lesznek, vagyis egyszerűen nem az enyéme; a bölcs nem fél szemébe nézni az igazságnak... Liputin

azt ajánlotta, hogy barrikádozzam el magamat Nicolastól. Liputin számár. Az asszony a mindent látó szemet is megcsalja. Le bon Dieu, mikor az asszonyt alkotta, tudta, hogy mit követett el, de meg vagyok győződve róla, hogy az asszony maga zavarta meg őt és kényszerítette, hogy őt olyannak alkossa... olyan attributumokkal; máskülönben ugyan ki akarna magának olyan kellemetlenségeket szerezni? Tudom, hogy Násztászá meg is haragszik rám ilyen szabad szellemű nyilatkozatért, de... Enfin tout est dit.

Nem lett volna ő Trofimovics István, ha elengedte volna a szabad szellem kalamburját, amely akkor annyira divatban volt; most hát legalább egy kis kalamburkával segített magán, de ennek az élvezete sem tartott sokáig.

- Oh, hogy miért is kell meglenni annak a holnaputának, annak a vasárnapnak! - kiáltott föl hirtelen, de már teljes kétségbeeséssel - miért nem lehet meg legalább ez az egy hét vasárnap nélkül? si le miracle existe? Ugyan, mibe kerülne a Gondviselésnek kitörülni a naptárból egy vasárnapot, ha csak azért is, hogy megmutassa az atheistának az ő mindenhatóságát et que tout soit dit! Oh, mennyire szerettem őt! Husz évig, teljes husz évig és ő soha sem értett meg engem.

- Kiről beszél ön? nem értem önt én sem! - kérdeztem meglepetten.

- Vingt ans! És soha sem értett meg engem, oh, ez kegyetlenség! S azt hiszi ő talán, hogy én félelemből, szükségből házasodom meg? Oh, mily szégyen! Néni, néni, én csak te érted... Oh, hadd tudja meg ez a néni, hogy ő az egyedüli nő, akit én husz esztendeig imádtam! Ezt meg kell tudnia, máskülönben nem lesz semmi, máskülönben csak erőszakkal hurcolhatnak az alá, ce qu'on appelle le „vjenyec”¹¹.

Én ezt a vallomást először hallottam. Nem tagadom, hogy roppantul szerettem volna fölkacagni. Pedig nem volt igazam.

- Csak ő, csak ő maradt meg most már nekem, egyedüli reménységem! - csapta össze a kezét, mintha valami új gondolat ütötte volna - most már csak ő, az én szegény fiam menthet meg engem, oh, miért is nem jön már! Oh, fiam, oh, Péterkém... s ámbár én nem vagyok érdemes az apa nevére, inkább a tigrisére azért... laissez moi, mon ami, egy kicsit lefekszem, hogy összeszedjem magamat. Ugy elfáradtam, de úgy! Meg aztán önnek is ideje lefeküdni, voyez vous, tizenkét óra...

¹¹ Vjenec = korona; az orosz esküvőknél t. i. koronát tartanak az esküvő pár feje fölé.

IV. FEJEZET.

A sánta leány.

I.

Satov nem makrancoskodott és a levelem vétele után délben megjelent Nikolajevna Lizavetánál. Csaknem egyszerre léptünk be oda, mert én is megjelentem első látogatásra. Liza, a mamája, Nikolajevics Móric a nagy teremben ültek és vitatkoztak. A mama azt akarta, hogy Liza zongorázzék neki valami keringőt s mikor Liza a követelt keringőt elkezdte, a mama azon bizonykodott, hogy az nem az a keringő. Nikolajevics Móric az ő egyszerűségében a Liza pártjára állt, bizonyítva, hogy a keringő igenis az; az öreg asszony mérgében sirva fakadt. Beteg is volt, alig birt járni. Megdagadtak a lábai s már néhány nap óta egyebet sem csinált, mint hogy makrancoskodott, mindenkibe belekötött annak dacára, hogy Lizától mindig félt. A mi megjelenésünknek megörült. Liza a megelégedéstől elpirult s miután nekem „merci”-t mondott, persze Satovért, ehez lépett és kíváncsian nézegette őt.

Satov szögletesen állt meg az ajtónál. Liza megköszönve neki, hogy eljött, odavezette a mamájához.

- Ez a Satov úr, akiről már beszéltem, emez pedig G-v úr, jó barátja Trofimovics Istvánnak és nekem. Nikolajevics Móric is megismerkedett vele tegnap.

- Melyikük a professzor?

- Nincs köztük professzor, mamám.

- Kell lenni, hisz magad mondtad, hogy egy professzor is jön; bizonyosan ez az - mutatott lenézően Satovra.

- Soha nem mondtam én, hogy professzor jön ide. G-v úr hivatalnok, Satov úr pedig volt diák.

- Diák vagy professzor, egyre megy; az egyetemről került ki. Te csak pörölni akarsz. A svájcinak bajusza és szakállkája is volt.

- A Trofimovics István fiát mama mindig professzornak hívja - mondta Liza és Satovot a terem másik végében volt divánhoz vezette. - Mikor a lába megdagad, akkor mindig ilyen, t. i. beteg - sugta Satovnak, mialatt ezt tovább vizsgálgatta ugyanazon kíváncsisággal; különösen a feje bubján levő borzas bóbitát nézegetve.

- Ön katonai szolgálatban van? - fordult hozzám az öreg asszony, akivel oly kegyetlenül ott hagyott Liza.

- Nem, hivatalnok vagyok...

- G-v úr igen jó barátja Trofimovics Istvánnak - szólalt meg erre rögtön Liza.

- Trofimovics Istvánnál szolgál? Hiszen ő is professzor?

- Jaj, mama, maga bizonyosan éjjel is professzorokkal álmodik - kiáltott Liza boszusan.

- Elég azokból ébren is. Te meg egyre csak azon vagy, hogy az anyáddal ellenkezzél. Itt volt ön akkor, mikor ezelőtt négy évvel Vszevolodovics Miklós itt tartózkodott?

Azt feleltem, hogy igen.

- Hát egy angol volt-e itt vele?

- Az nem volt.

Liza fölnevetett.

- No látod, hogy nem volt angol, tehát az egész csak mende-monda. Petrovna Borbála is füllent, Trofimovics István is. Mindenki hazudik, - morcsoskodott az öreg asszony.

- A néni, meg tegnap Trofimovics István emlegették, mintha Vszevolodovics Miklós és a Shakespeare „IV. Henrikének” Harry prince közt hasonlatosság volna s erre célozva mondja mama, hogy angol itt nem volt, - magyarázta Liza.

- Ha Harry nem volt, akkor angol sem volt. Csak maga Vszevolodovics Miklós duhajkodott.

- Biztosítom önt - magyarázta Liza Satovnak - hogy a mama ezt készakarva csinálja; ő igen jól tudja, hogy ki az a Shakespeare. Én magam olvastam föl neki *Otello* első fölvonását; de ő most nagyon szenved. Hallja, mama, tizenkettőt ütött: orvosságot kell bevennie.

- Itt van az orvos úr - jelentette az ajtóból a szobaleány.

Az öreg asszony fölállt és egy kis kutyát hívogatott magával:

- Zemirka, Zemirka, legalább te jer velem.

Zemirka, az utálatos vén kis kutya, nem engedelmeskedett, hanem bebújt az alá a diván alá, amelyen Liza ült.

- Nem jössz? akkor te sem kellesz nekem. Isten áldja meg, bátyuskám; nem tudom az apai és keresztnévét¹² - fordult hozzám.

- Lavrentyevics Antal...

- No mindegy; nálam az az egyik fülemen be, a másikon ki. Ne kísérjen, Nikolajevics Móric, én csak a Zemirkát híttam; hála istennek, még magamtól is bírok járni, holnap meg sétálni megyek.

És duzzogva kiment a teremből.

- Lavrentyevics Antal, addig ön beszélgesse Nikolajevics Móriccal; biztosítom önöket, hogy mind a ketten nyernek vele, ha egymással közelebb megismerkednek - mondotta Liza és barátságosan mosolygott Nikolajevics Móricra, aki csak úgy fölragyogott a Liza tekintetétől.

Nem tehettem egyebet, mint hogy ott maradtam beszélgetni Nikolajevics Móriccal.

II.

Nagy csodálkozásomra Nikolajevna Lizavetának tényleg csak irodalmi dolga volt Satovval. Nem tudom, miért, de nekem mindig úgy rémlett, hogy valami egyébért hívatta Satovot. Én és Nikolajevics Móric, látva, hogy ők nem titkolóznak, sőt nagyon is hangosan beszélnek, oda kezdtünk hallgatni; később minket is oda híttak tanácskozni.

Az egész abból állt, hogy Nikolajevna Lizaveta már régen szeretett volna kiadni egy - szerinte - közhasznú könyvet, de teljes járatlansága folytán segítségre volt szüksége. A komolyság, melylyel tervét Satovnak előterjesztette, még engemet is meglepett. „Bizonyosan az *ujabbak* közül való, nem hiába járta meg Svájcot”. Satov földre szegzett tekintettel figyelmesen hall-

¹² A legelső dolga az udvarias oroszoknak, hogy első megismerkedésnél megkérdezze az illetőnek apai és keresztnévét; ez esetben tehát a G-v apjának a keresztnéve Lavrentij (Lőrinc) volt.

gatott és egy csöppet sem ámult azon, hogy egy nagyvilági, mulatozó hölgy ilyen, föltehetőleg neki nem való dologgal foglalkozik.

Az irodalmi vállalat a következő lett volna: Oroszországban, úgy a fővárosban, mint a vidéken, temérdek hirt és folyóirat jelen meg s ezekben mindennap temérdek eseményről adnak hirt. Az év folyamában a hirtlapokat összerakják szekrényekbe, vagy összetépi, kalácssütésre csomagoló papirosnak használják föl. Sok közre adott hirt feltűnést kelt, és a közönség emlékezetében marad, de évek múltán feledésbe megy. Később sokan szeretnék e hirtket újra elolvasni, de mily nagy munka azokat a papiros-tengerben fölkeresni, mikor a legtöbb esetben az illető eseménynek sem a napját, sem a hónapját, de sokszor még az évét és helyét sem tudják! Pedig ha az év eseményeit bizonyos rend és cél szerint összegyűjténék, följegyeznék egy könyvben, megfelelő fejezetek alá, mutató táblával hónapok és napok megjelölésével, hát egy ilyen gyűjtemény évenként érdekes képét nyujtaná az orosz életnek, ellenére annak, hogy az eseményekből csak igen kis részt közölnek az ujságok.

- A sok hirtlapi ív helyett kijön több vastag kötet, ez az egész - jegyezte meg Satov.

De Nikolajevna Lizaveta erősen megmaradt a terve mellett, bár nem igen tudta magát jól kifejezni. Azt erősítgette, hogy csak egy könyvet kell szerkeszteni, azt sem vastagot. Ám, még ha vastag lenne is, de világos lenne, mert az események főbb és jellemző vonásaikban lennének belevéve. Persze, hogy nem kellene mindent összeszedni és újra kinyomtatni. Az ukázokat, a kormány intézkedéseit, a helyhatósági rendeleteket, törvényeket, jóllehet ezek igen fontos dolgok, a tervezett munkából egészen ki lehetne hagyni. Sok egyebet is ki lehetne hagyni s csak azon eseményekre szorítkozni, amelyek az orosz nemzeti és népi életet, jellemet az adott időben többé-kevésbé visszatükrözik. Beveendők lennének például a furcsaságok, tüzesetek, adakozások, jó és rossz cselekedetek, mondások és beszédek, sőt bizonyos kormányrendeletek is, de csak olyanok, amelyek a kort jellemzik; mindent bizonyos céllal és gondolattal kellene bevinni, úgy hogy az egyes darabkák megvilágosítsanak az egészet, az összeséget. Végül olyan lenne a gyűjteményes könyv, hogy mint könnyű olvasmány is érdekes legyen, de főképen lexikális fontossággal bírjon. Mintegy képe volna egy évnek az Oroszország szellemi, erkölcsi, belső életéből. „Olyannak kell lennie, hogy mindenki megvegye, hogy mindennapi szükségletet képezzen” - erősítgette Liza - „jól tudom, hogy minden a tervtől függ, azért fordultam önhöz” - fejezte be. Nagyon nekimelegedett s annak dacára, hogy homályosan és befejezetlenül adta elő a tervét, Satov figyelni kezdett rá.

- Más szóval valami irányról, az eseményeknek bizonyos irány szerint való csoportosításáról volna szó, - dörmögött még mindig földre szegzett tekintettel.

- Világért sem; semmiféle irányról szó sem lehet. A mi irányunk csak a pártatlanság lehet.

- Az irányzatosság nem volna baj - élénkült föl Satov - de nem is lehet azt kikerülni, mihelyt válogatunk az anyagban. Ebben a válogatásban mutatjuk meg, hogy mit akarunk. Az eszme nem rossz.

- E szerint hát nem volna lehetetlen olyan könyv? - örült meg Liza.

- Meg kell még a dolgot gondolni. Egyszeribe ilyesmit nem lehet nyélbe ütni. Tapasztalat, kísérlet kell hozzá. Az első könyv kiadásánál még aligha fogjuk tudni a módját. Talán majd a gyakoribb tapasztalat tanít meg bennünket; de az ötleten lehet gondolkozni. Jóra való eszme.

Satov végre fölnézett s a tekintete szinte ragyogott a meglepedségtől, annyira fölébredt az érdeklődése.

- Maga találta ki ezt kegyed? - kérdezte gyöngéden és némi szemérmességgel Lizától.

- Kigondolni nem nagy dolog, de nagy a terv megállapítása - mosolygott Liza - én nem igen értek az eféléhez, nem vagyok valami okos és csak olyanra törekszem, ami előttem is világos...

- Törekszik?

- Talán nem helyes a szó? - kérdezte gyorsan Liza.

- Ezt a szót is lehet használni; nem azért mondtam...

- Én már külföldön is gondoltam arra, hogy valamiben én is hasznos lehetnék. Nekem van magamnak pénzem, amely most gyümölcsözetlenül hever, hát miért ne tegyek én is kísérletet a közügy érdekében? Ez az eszmém különben mintegy magától, váratlanul jött; egyáltalában nem találtam ki, de igen megörültem neki; azt azonban rögtön láttam, hogy munkatárs nélkül semmire se megyek, mert én magam semmihez sem értek. A munkatárs természetesen kiadótárs is lenne. Megfeleznők a dolgot: ön adná a tervet és a munkát, én az első eszmét és a kiadáshoz szükséges költséget. Hiszen menni fog az a könyv!

- Ha eltaláljuk a tervben a helyes utat, akkor menni fog.

- Előre figyelmeztetem önt, hogy én nem nyereség kedvéért fognék hozzá, de nagyon szeretném, hogy a könyv kelendő legyen és a nyereségre büszke volnék.

- De hát mi közöm nekem ehez?

- Hiszen mondom, hogy önt akarom munkatársul, fele nyereségre. Ön csinálja meg a tervet.

- Honnan tudja azt, hogy én képes vagyok a tervet megcsinálni?

- Már beszéltek nekem önről... itt is hallottam... tudom, hogy ön nagyon okos ember... hogy foglalkozik... hogy sokat gondolkodik; még Svájcban mondta ezt nekem Verhovenszkij Sztepanovics Péter - tette hozzá gyorsan. - Az pedig igen okos ember, ügyebár?

Satov gyors, alig észrevehető tekintetet vetett rá, de aztán megint lesütötte a szemét.

- Vszevolodovics Miklós is sokszor emlegette önt.

Satov hirtelen elpirult.

- Különben itt vannak a hírlapok - kapott föl Liza gyorsan a mellette álló székről egy összekötözött újságcsomót - én már megpróbáltam ezekben egyes eseteket megjegyezni; kiválogattam és sorba szedtem a számokat... majd meglátja...

Satov átvette a csomagot.

- Vigye el magával és nézze át; hol is lakik ön?

- A Bogojavlenszkája-utcában, a Filippov-féle házban.

- Tudom, hol van. Azt mondják, hogy ott lakik valami kapitány is, ön mellett, valami Lebjadkin úr? - folytatta Liza még mindig sietve.

Satov, kezében a csomaggal úgy, amint azt röptében elkapta, egy egész percig szótlánul ült a helyén, nem felelt, megint a földre szegezte a tekintetét.

- Már ezekre a dolgokra más valakit választana kegyed; én az ilyenekre nem leszek használható - szólalt meg végre, rendkívül leeresztett hangon, csaknem suttogva.

Liza elpirult.

- Miről beszél ön? Nikolajevics Móric! - kiáltott - kérem, adja csak ide azt a levelet.

Nikolajevics Móriccal én is az asztalhoz mentem.

- Nézze csak ezt - fordult hirtelen hozzám, izgatottan nyitva szét a levelet. - Látott-e már valaha ilyet? Kérem, olvassa föl hangosan; akarom, hogy Satov úr is hallja.

Nem kis meglepetéssel olvastam föl a következő levelet:

„Tusina kisasszony ő Tökéletességének.

Tisztelt urhölgy
Nikolajevna Jelizaveta!

Oh beh kedves a
Tusina Jelizaveta
Mikor repülve lovagol a rokonával
S a szél játszik a hajával,
Vagy mikor anyjával a templomban letérdel
És pír vegyül el arca fehérijével!
Olyankor vele törvényes házasságot kívánok
S neki meg anyjának küldök köny-záport.

Irta egy vitázni nem akaró.

Tisztelt urhölgy!

Leginkább azért sajnálom magamat, hogy Szevasztopolnál el nem vesztettem a dicsőségért a kezemet, minthogy ott sem voltam, hanem az egész hadviselés alatt az élelmelési csapatoknál szolgáltam, rossz ételmezt szállítva és ezt aljasságnak tartva. Kegyed a régi korok istennője, én pedig semmiség vagyok, aki rájöttem az örökkévalóság gondolatára. Vegye a fentit csak mint verset, s nem egyebet, mert a vers végre is számárság és benne megengedhető az, ami prózában szemtelenségül tünnék föl. Megharagudhatik-e a nap az infuzóriumra, ha ez egy csöpp vízből verset csinál, amely infuzórium temérdek számmal van egy csöpp vízben, ha mikroskóppal vizsgáljuk. Hiszen az emberszeretet klubja, amely Pétervárott az állatok védelmére keletkezett, az előkelő társaság tagjaiból, mig rokonszenvvel ismeri el a kutya és ló jogait, lenézi az apró infuzóriumot, föl sem említvén azt, mert az tökéletlen. Én is olyan tökéletlen vagyok. A házasság gondolata talán nevetségesnek mutatkozhatik; de nem sokára lesz egy kétszáz léleknyi birtokom egy gyűlöletes embertől, akit tessék megvetni. Sokat mondhatok el, sőt aktaszerűen Szibériába is hivatom. Ne vesse meg ajánlatomat. Az infuzóriumról kelt levelet a vers szerint kell értelmezni.

Lebjadkin kapitány, alázatos szolga,
kinek kevés a dolga”.

- Ezt csak részeg és hitvány ember írhatta - kiáltottam én föl ingerülten - én ismerem őt!

- Ezt a levelet én tegnap kaptam - magyarázta Liza gyorsan és kipirulva - magam is rögtön láttam, hogy ez valami félbolondtól jöhetett s még idáig meg sem mutattam a mamának, nehogy még növeljem a baját. De ha az tovább is folytatná, akkor nem tudom, mit is csináljak. Nikolajevics Móric el akar hozzá menni, hogy megtiltsa neki. Minthogy én önt mint munkatársamat tekintem - fordult Satovhoz - s minthogy ön ott lakik, meg akartam önt kérni, hogy tudja meg: mit lehet még attól várni?

- Hitvány, részeges ember - dörmögött Satov kelletlenül.

- Aztán mindig ilyen félbolond?

- Nem biz az; nem mindig ilyen ostoba, ha nem részeg.

- Én ismertem egy tábornokot, aki tökéletesen ilyen verseket írogatott - jegyeztem én meg nevetve.

- Még ez a levele is azt mutatja, hogy okos ember - szólt közbe egész váratlanul a szótalan Nikolajevics Móric.

- Azt mondják, hogy valami hugával lakik ott? - kérdezte Liza.

- Igen, a hugával.

- Azt is beszélik, hogy zsarnokoskodik a hugával, igaz?

Satov megint ránézett Lizára, egyet fujt és dörögve felelt: „mi közöm nekem ahoz!” aztán elindult az ajtó felé.

- Ah, megálljon csak! - kiáltott rá Liza - hova megy? Hiszen még sok beszélni valónk van...

- Miről beszéljünk még? Holnap majd értesitem...

- A leglényegesebb dologról, a nyomdáról. Legyen meggyőződve, hogy én nem tréfáltam, hanem komolyan meg akarom csinálni azt a vállalatot - bizonykodott Liza, egyre növekedő izgatottsággal. - Ha elhatározzuk a kiadást, hát hol fogjuk nyomtatni? Hiszen ez a legfontosabb kérdés, mert e miatt csak nem utazunk Moszkvába, az itteni nyomda meg nem képes ilyen munkát előállítani. Én már régen akartam egy nyomdát berendezni magamnak, például az ön neve alatt, a mama biztosan megengedné, ha az ön neve alatt...

- Honnan tudja azt kegyed, hogy én nyomdász is lehetnék? - kérdezte komoran Satov.

- Még Svájcban mondta nekem Sztepanovics Péter, hogy ön tudna egy nyomdát vezetni s hogy jártas a dologban. Még levelet is akart önhöz adni, de én aztán elfelejtettem...

Satov, amint arra én most is emlékszem, arcában egészen megváltozott. Állt még vagy egy másodpercig, aztán hirtelen kiment a teremből.

Liza megharagudott.

- Mindig így szokott ez távozni? - fordult hozzám.

Én vállat vontam, de Satov hirtelen visszajött, egyenesen az asztalhoz tartott és letette arra a magához vett hirlap-csomagot:

- Nem fogadom el a munkatársi tiszteletet; nem érek rá...

- Miért? miért? talán megharagudott? - kérdezte Liza elkeseredett, könyörgő hangon.

Ez a hang mintha meglepte volna Satovot, aki néhány pillanatig mereven nézett Lizára, mintha a lelkéig akart volna látni.

- Az mindegy - dörögött - nem vállalkozom...

És véglegesen elment.

Liza tökéletesen meg volt lépetve, sőt mintha magánkívül lett volna; legalább nekem úgy látszott.

- Bámulatosan furcsa ember! - jegyezte meg hangosan Nikolajevics Móric.

III.

Persze, hogy „furcsa”, de az egészben igen sok volt az érthetetlen. Én határozottan nem hittem abban a vállalatban; azután az az ostoba levél, amelyben azonban igen világos célzás volt valami följelentést illetőleg az „aktaszerűségről”, amiről valamiért mindenki hallgatott, egészen másról beszélve, végül az a nyomda, meg a Satov hirtelen távozása épen azért, hogy a nyomdát szóba hozták! Mindebből én azt következtettem, hogy itt még én előttem történt valami, amiről én nem tudok, következésképp, hogy én itt fölösleges vagyok és hogy mindez én rám nem tartozik. De ideje is volt már elmennem, elég volt ennyi első vizitnek. Odaléptem Nikolajevna Lizavetához, hogy elbucsuzzam tőle.

Ő, amint látszott, egészen meg is feledkezett arról, hogy én a szobában vagyok s még mindig azon a helyen állt az asztal mellett; nagyon elmerült gondolataiba, lehajtotta a fejét és mozdulatlanul nézett a szőnyegnek egy kiválasztott pontjára.

- Ah, hát ön is! a viszontlátásra! - dadogta szokott szíves hangján. - Tiszteltetem Trofimovics Istvánt, mondja meg neki, hogy jöjjön el hozzám mentől hamarább. Nikolajevics Móric, nézze: Lavrentücs Antal már elmegy. Bocsásson meg, a mama nem jöhet ki elbucsuzni...

Kimentem s már a lépcsőn is lejutottam, mikor a kapuban egy lakáj utánam futott:

- Ő nagysága nagyon kéreti, hogy tessék visszajönni...

- A nagyságos asszony vagy a kisasszony?

- Igenis ő.

Lizát már nem abban a nagy teremben találtam, amelyben ültünk, hanem a szomszéd elfogadó szobában. Annak a teremnek az ajtaja, amelyben most már csak Nikolajevics Móric maradt, gondosan be volt zárva.

Liza rám mosolygott, de halvány volt. Láthatóan határozatlanul és magával küzdve állt a szoba közepén, de aztán hirtelen megfogta a kezemet és az ablakhoz vezetett.

- Nekem „őt” okvetetlenül látnom kell - mondta suttogva s olyan lángoló és türelmetlen tekintettel, mely ellentmondást nem tűr; - látnom kell „őt” a saját szemeimmel s erre nézve kérem az ön segítségét.

Egészen kikelt magából, kétségbe volt esve.

- Kit akar kegyed látni, Nikolajevna Lizaveta? - kérdeztem én ijedten.

- Azt a Lebjadkin-leányt, azt a sántát... Igaz, hogy sánta?

Elámultam.

- Én soha sem láttam, de hallottam, hogy sánta, épen tegnap is hallottam - hebegtem én siető készséggel és ugyancsak suttogva.

- Okvetetlenül meg kell őt látnom. Nem tudná ön ezt még ma elintézni?

Roppantul megsajnáltam őt.

- Ez teljes lehetetlen s én nem is tudnám: hogy fogjak hozzá, - mentegetőztem én - majd elmegyek Satovhoz...

- Ha ön ezt nekem holnapig el nem intézi, hát én magam megyek el hozzá egyedül, mert Nikolajevics Móric nem vállalkozik elkísérni. Egyedül csak önbe vetem minden reménységemet, senkim-másom nekem nincs. Satovval ostobán beszéltem. Azt hiszem, hogy ön teljesen tisztességes és talán nekem is jó emberem; tegye hát meg értem.

Nagy vágyam kerekedett, hogy mindenben segítségére legyek.

- Majd azt teszem - mondtam rövid gondolkodás után, - hogy magam megyek ma oda és valószínűleg meglátom őt. Ugy intézem a dolgot, hogy megláthassam, erre szavamat adom, csak annyit engedjen meg, hogy Satovval közöljem a dolgot.

- Mondja meg neki, hogy ez az én kívánságom s hogy tovább nem várhatok, de azt is, hogy én őt nem akartam megcsalni. Ő tán azért ment el, mert nagyon becsületes ember s nem tetszett neki az, mintha én őt meg akarnám csalni. Én őt nem csaltam meg, én ki akarom adni azt a könyvet és nyomdát akarok állítani...

- Ő nagyon, nagyon becsületes ember, - erősítettem én hévvel.

- Máskülönben, ha holnapra nem intézkednek, akkor magam keresem föl, bármi történjék is, még ha mindenki megtudja is.

- Holnap délután három óránál korábban azonban én nem jöhetek kegyedhez - jegyeztem meg én jobban magamhoz térve.

- Tehát holnap három órákor. Tehát igazam volt nekem, mikor tegnap Trofimovics Istvánnál megjegyeztem magamban, hogy ön nekem hű emberem lehet - mosolygott rám, gyorsan megszorítva bucsuzásul a kezemet, aztán besietett Nikolajevics Mórchoz.

Igéretemnek a súlya alatt távoztam s nem értettem, hogy mi történt velem. Láttam egy nőt, aki igazán kétségbe volt esve s aki nem rettent vissza attól, hogy kompromittálhatja magát, midőn rábizza magát egy csaknem egészen ismeretlen emberre. Az ő nőies mosolygása ilyen nehéz pillanatban s az a célzás, hogy ő már tegnap észrevette az én ő iránta táplált érzelmemet, mintha belemetszett volna a szívembe; de én sajnáltam őt, sajnáltam - ez az egész. Titkai egyszeribe szent dologgá váltak előttem s ha azokat most is föl akarnák előttem földni, hát én talán most is bedugnám a fülemet, hogy ne hallgassam végig a fölfedezést. Én csak előre éreztem valamit... Azt pedig egyáltalán nem is sejtettem, hogy miképpen fogok én itt valamit elintézni. Sőt azt sem tudtam voltaképpen, hogy mit kell nekem elintéznem; találkát, de minő találkát? Aztán, hogy hozzam én őket össze? Minden reményem Satovban volt, bár előre tudhattam, hogy az nekem semmit sem fog segíteni.

Hanem azért mégis csak hozzá szaladtam.

IV.

- Csak este nyolc órákor találtam otthon Satovot. Meglepetésemre vendégek voltak nála: Nilücs Elek és még egy másik, félig ismerősöm: bizonyos Sigaljev úr, a Virginszkij feleségének a testvére.

Ez a Sigaljev már vagy két hónap óta vendégeskedett a városunkban; nem tudom, honnan jött; csak annyit hallottam róla, hogy valami cikket irt egy pétervári progresszív folyóiratba. Virginszkij egyszer az utcán mutatta be. Soha életemben én még embernek arcán annyi sötétséget, felhős komorságot nem láttam. Ugy nézett, mintha a világ végét várta volna, még pedig nem mintha csak majd valamikor, mint ahogy ígéri azt a próféciák, amelyek esetleg be sem teljesülhetnek, hanem mintha egész határozottan, úgy holnap reggel délelőtt pontban tíz óra huszonöt perckor. Ez alkalommal különben úgyszólván egy szót sem váltottunk, csak némán kezet szorítottunk, mint két összeesküvő. Leginkább megleptek engem az ő természetellenes nagy fülei, amelyek az ő hosszú, széles és kövér mivoltukban mintha kétfelé lappogtak volna. Mozdulatai esetlenek, lassuk voltak. Ha álmodozott is Liputin valaha arról, hogy a mi

kormányzóságunkban létrejöhet a falanszter, ez biztosan tudta a létesülés napját és óráját is. Ez az ember én rám baljóslatu benyomást gyakorolt, most pedig, hogy őt Satovnál találtam, annál inkább is elbámultam, mert Satov nem igen kedvelte a vendégeket.

Már a lépcsőn hallani lehetett, hogy beszélgetnek, még pedig ugyancsak hangosan, egyszerre hárman; s úgy látszott, hogy vitatkoznak; de mihelyt én beléptem, rögtön elhallgattak. Állva vitatkoztak, most azonban rögtön leültek, úgy hogy kénytelen voltam én is helyet foglalni. Az ostoba csönd három teljes percig is eltartott. Sigaljev, ha megismert is, úgy tett, mintha soha sem látott volna, bizonyára nem ellenséges szándékkal, hanem csak úgy! Nilücs Elekkel könnyedén, de szótlánul hajtottuk meg magunkat egymásnak s nem tudom én, hogy miért: nem fogtunk kezét. Végre Sigaljev elkezdett szigorúan és komoran nézni rám, abban a báva hitben, hogy attól én azonnal elszaladok. Nagy sokára Satov fölállt, mire amazok is egyszeribe fölugrottak. Elmentek bucsuzás nélkül, csak Sigaljev mondott annyit az ajtóban az őt kikísérő Satovnak:

- Ne feledje, hogy önnek le kell számolnia.

- Füttyölök én a magok leszámolásaira; én nem tartozom az ördögnek sem, - felelt Satov és bezárta utána az ajtót.

- Snepfek! - mondotta rám tekintve s valahogy görbén mosolyogva.

Arca haragos volt s feltűnt nekem, hogy ő kezdett szóba.

Eddig, ha elmentem hozzá, ami különben igen ritkán esett meg, rendesen az történt, hogy ő komoran leült egy szögletbe, durcásan felelgetett nekem s csak hosszú idő után élénkült föl egészen és beszélt szívesen. Hanem azért bucsuzáskor kivétel nélkül mindig újra elkomorodott s úgy bocsátott el, mintha valami kellemetlen ellenségtől szabadult volna meg.

- Én tegnap ennél a Nilücs Eleknél teáztam - jegyeztem meg én - úgy látszik, hogy ő az ateizmus örültje.

- Az orosz ateizmus a kalamburon túl soha sem fog jutni - dörögött Satov, új gyertyát téve a csonkig leégett helyett.

- De én úgy láttam, hogy ez nem kalamburista, hiszen, amint látszik: egyszerűen sem tud beszélni, hát még kalamburokat mondani!

- Papiros-emberek; mindez csak az eszmék szolgátságától van - jegyezte meg nyugodtan Satov, leülve a szögletben egy székre és mindkét tenyerével a térdére támaszkodva.

- Aztán a gyűlölködésnek is nagy része van ebben - folytatta vagy percnyi szünet után; - legelőbb is ők volnának rendkívül szerencsétlenek, ha Oroszország egyszerre átalakulna valahogy, még ha az ő kívánságuk szerint is s ha valami módon egyszerre csak rémtelen gazdag és boldog ország lenne belőle. Akkor nem volna nekik kit gyűlölniök, nem volna kit leköpnöök, gunyolniok. Itt állati, végtelen gyűlölség van Oroszország iránt, amely már beleette magát az organizmusba... És a látható kacagás alatt semmiféle láthatatlan könyekről szó sem lehet. Soha még annyi üres szót nem mondtak Oroszországban, mint arról a láthatatlan könyről! - kiáltott föl csaknem dühösen.

- No, ez már egy kissé - tudja az isten, hogy micsoda! - nevettem én.

- Ön pedig „mérsékelt liberális” - nevetett Satov is. - Tudja, kérem, én talán hencegtem is az „eszmék szolgátságával”, mert erre ön rögtön azt mondhatja nekem: „Te igenis, szolgától születél, de én nem vagyok szolga”.

- Eszem ágában sincs... mi nem jut eszébe!

- Sohase mentegesse magát, én öntől nem félek. Akkor csak születtem szolgától, most pedig magam lettem szolgává, épen olyanná, mint ön. Az orosz liberális ember mindenekelőtt szolgál s csak azt nézi: hogyan tisztithatná ki valakinek a csizmáját.

- Miféle csizmákat? micsoda allegória!

- Miért volna ez allegória! Ugy látom: ön nevet... Trofimovics István jól mondta, hogy én egy nagy kő alatt lenyomva fekszem, de nem vagyok ám agyonnyomva, csak kinlódom; ezt ő nagyon jól mondta.

- Trofimovics István azt erősítgeti, hogy önt megzavarták a németek - nevettem én - de a németektől mégis csak zsebredugtunk valamit.

- Mink a németektől aprópénzt raktunk zsebre, de százasokat adtunk nekik.

Egy kis ideig hallgattunk.

- Ezt ő Amerikában feküdte ki magának.

- Kicsoda? mit feküdt ki?

- Kirilovról beszélek. Mink ketten ott négy hónapig feküdtünk egy paraszt ház földjén.

- Hát járt ön Amerikában? - csodálkoztam én - ezt ön soha sem említette.

- Mit emlegetsem? Harmadéve az utolsó pénzünkön hárman elmentünk egy kivándorló hajón az Egyesült-Államokba „kipróbálni magunkon az amerikai munkáséletet és *személyesen* kitapasztalni az ember állapotát annak legnehezebb társadalmi helyzetében”. Hát ezzel a céllal mentünk mink oda.

- Uram istenem! - nevettem én - hiszen akkor jobb lett volna valamelyik hazai kormányzásba menniök valamely inség idején, hogy „személyes tapasztalatokat” szerezzenek; s önök Amerikába mentek!

- Ott munkába álltunk egy exploitornál; voltunk nála oroszok vagy hatan - ezek közt diákok, sőt földbirtokosok és katonatisztek is és valamennyien ugyanazon nagy céllal. No hát dolgoztunk, áztunk, fáztunk, kinlódtunk, végre kimerültünk; én és Kirilov belebetegedtünk, nem bírtuk tovább és elmentünk. A gazdánk a leszámolkozásnál kitisztázott bennünket úgy, hogy a kiszegődött harminc dollár helyett adott nekem nyolcat, neki meg tizenötöt; nem egyszer még meg is vertek bennünket. Nos, akkor feküdtünk mi Kirilovval négy hónapig egy kis városkában a ház földjén; ő azalatt egyről gondolkozott, én meg másról.

- Valóban megverte önöket a gazdájok Amerikában? Gondolom, hogy összeszidták!

- Világért sem! Ellenkezőleg mindjárt megállapodtunk Kirilovval abban, hogy „mink oroszok csak gyerekek vagyunk az amerikaiak mellett s hogy amerikainak kell születni vagy legalább sokáig együtt élni az amerikaiakkal, hogy azokkal egy szinten állhassunk”. Ez még semmi; hanem, mikor garasos tárgyakért dollárokat kértek tőlünk, hát mink nem csak készségesen, hanem szinte örömmel fizettünk. Dicsértünk mindent: a spiritizmust, a lynch törvényét, a revolvért, a csavargókat. Egyszer utazás közben kivette egy ember a zsebemből a fésűmet s elkezdett azzal fésülni; mink csak összenéztünk Kirilovval s megállapodtunk abban, hogy ez nagyon helyes és nekünk nagyon tetszik...

- Különös, hogy ilyesmi nem csak eszébe jut az embereknek, hanem azt még helyesnek is találják.

- Papiros-emberek - ismételte Satov.

- No, hanem megjárni az oceánt a kivándorló hajón, ismeretlen földre menni, ha mindjárt azzal a céllal is, hogy „személyes tapasztalatokat” szerezni, stb. - ebben bizonyisten van valami nagylelkű elhatározottság. Hát aztán hogy jöttek vissza onnan?

- Írtam egy embernek Európába s az küldött nekem száz rubelt.

Satov azalatt, míg beszélt, szokása szerint egyre a földre nézett, még akkor is, ha valaminek nekihevült. Itt azonban hirtelen fölkapta a fejét:

- Nem kíváncsi rá, hogy ki volt az az ember?

- Ugyan ki?

- Sztavrogin Miklós.

Erre gyorsan fölállt, az író asztalához fordult s elkezdett azon tapogatni-keresni. Nálunk azt beszéltek homályosan, de bizonyos forrásra hivatkozva, hogy a Satov felesége Párizsban egyideig viszonyt folytatott Sztavrogin Miklóssal, még pedig ezelőtt épen két évvel, tehát akkor, mikor Satov Amerikát járta, de az is igaz, hogy sokkal azután, amint ő a feleségétől Genfben elvált. „Ha a dolog így áll, hát miért jutott most neki eszébe Sztavrogint megnevezni és a mendemondát mintegy megújítani?” - gondoltam én magamban.

- Még a mai napig sem adtam meg neki - fordult megint hozzám, merően rám nézve, majd visszaült a szögletébe, aztán azt kérdezte: ön bizonyára valami céllal jött ide; mit parancsol?

Erre én mindent elmondtam, történelmi sorrendben s hozzátettem, hogy az iménti fölhevülés után már nyugodtabb vagyok, de még jobban belezavarodtam: megértettem, hogy ez a dolog valami különös fontossággal bír Nikolajevna Lizavetára nézve, hogy én nagyon szeretnék neki a szolgálatára lenni, de az a baj, hogy nem csak nem tudom: hogyan váltsam be a szavamat, hanem még az iránt sem vagyok tisztában, hogy mit ígértem meg neki. Azután biztosítottam Satovot, hogy Nikolajevna Lizaveta nem is gondolt arra, hogy őt megcsalja, hogy itt valami félreértés van s hogy Nikolajevna Lizavetát nagyon bántotta a Satov hirtelen távozása.

Nagy figyelemmel hallgatott ki.

- Meglehet, hogy szokásom szerint megint ostobaságot követtem el... Nos, ha ő nem értette meg, hogy miért távoztam el úgy, hát... annál jobb ő reá nézve.

Fölállt, az ajtóhoz ment, kinyitotta azt és a lépcsőre kihallgatódzott.

- Személyesen akarja ön látni azt a személyt?

- Ugy kellene; de hogy eshetnék ez meg? - ugrottam én fel megörülve.

- Egyszerűen lemegyünk, míg magában ül. A bátyja, ha hazajön s megtudja, hogy ott jártunk, biztosan megverné. Én titokban gyakran lejárrok hozzá. Az imént össze is verekedtem a bátyjával, mikor az őt meg akarta verni.

- Ön?

- Én hát! A hajánál fogva huztam el tőle. Ezért le akart szurni, de ráijesztettem, azzal vége. Félek, hogy ez, amint részegen hazajön, eszébe jut s jól elrakja érte azt a szegény teremtest.

Azonnal lementünk.

V.

A Lebjadkinék ajtója csak épen be volt téve, becsukva nem volt és mi szabadon bemehettünk. Egész lakásuk két kis nyomorult szobából állt, a falak füstösek voltak, amelyekről a szó szoros értelmében rongyokban fityegett a kárpitozás. Pár évvel ezelőtt itt kurta kocsmá volt, míg át nem helyezte azt a házigazda más helyre, az új házába. A kocsmához tartozott többi szobák most be voltak zárva, ez a kettő pedig Lebjadkinéknak kiadva. A butorzat egy ócska, karfektető nélkül maradt karosszéken kívül közönséges lócákból és gyalult asztalokból állt. A második szobában a szögletben karton takaróval leborított ágy volt, a Lebjadkin kisasszonyé; maga a kapitány éjjeli nyugovóra térve, mindig a földön fetrengett, a legtöbbször ruhástól. Mindenütt lom, szemét, locsolás. Az első szoba közepén egy nagy, vastag, nedves rongy feküdt s a mellette levő pocsolyában egy ócska, elrongyolt cipő. Látni lehetett, hogy itt senki semmivel sem törődik, a kályhát nem fűtik, ebédet nem főznek, még csak szamovárjok sem volt, amint azt Satov elbeszélte. A kapitány a hugával tökéletes koldus módon jött ide s amint Liputin beszélt, eleinte csakugyan végigkoldult néhány házat, hanem aztán pénzhez jutva, rögtön ivásnak adta magát s annyira megvadult a bortól, hogy gazdálkodásra nem is gondolt.

Lebjadkin kisasszony, akit én olyan nagyon óhajtottam látni, csendesen és nesztelenül ült a második szobának egy szögletében, egy gyalult konyha-asztal mellett egy lócán. Mikor beléptünk, se nem szólt, se meg nem mozdult. Satov azt mondta, hogy ezeknek az ajtaját be sem lehet zárni s egyszer a külső ajtó egész éjjel széltere nyitva állt. A bádogtartóban homályosan pislogó gyertya mellett egy nőt láttam meg, aki lehetett úgy harmincéves, beteges, sovány, viseltes karton ruhában, meztelen hosszú nyakkal, sötét színű, ritka hajjal, amely hátul gyermek-ökölnyi kontyba volt csavarva. Elég vidáman nézett ránk; a gyertyatartón kívül az asztalon egy fakeretű kis tükör is volt előtte, meg egy csomag ócska kártya és egy megtépett dalos könyv, végül egy fehér zsemlye, amiből már egyszer-kétszer harapott. Észre lehetett venni, hogy Lebjadkin kisasszony valamivel fehéríti és pirosítja magát s hogy ajkát valamivel kenni szokta. A szemöldökeit is festette, amelyek pedig anélkül is hosszúak, vékonyak és feketék voltak. Keskeny és magas homlokán a festék dacára is fel lehetett fedezni három éles, hosszú redőt. Én már tudtam, hogy ő sánta, de ezuttal nem állt föl és nem járt. Valamikor, első fiatalságában ványadt arca csinos is lehetett, szelid, szives, szürke szemei pedig most is feltűnőek voltak: valami álmodozás és őszinteség fénylett szelid, csaknem örvendő tekintetében. Ez a szelid, nyugodt öröm meglepett engem azok után, amiket a kozák korbácsról és a bátyja egyéb kegyetlenségeiről hallottam. Különös, hogy a kellemetlen és fájdalmas undor helyett, amelyet rendesen érezni szoktunk ilyen istentől meglátogatott teremtség láttára, nekem csaknem kellemesen esett rá néznom s legfőlebb csak szájalom vett erőt rajtam, nem pedig undor.

- Hát így ül ez itt a szó szoros értelmében egész napokon át egyes-egyedül, soha meg sem mozdul, kártyát vet vagy a tükörbe nézeget, - mutatott rá a küszöbről Satov - mert hiszen a bátyja még csak nem is táplálja. A kis házikóból való öreg asszony hoz neki csupa irgalomból néha valamit. Hogy merik ezt egyedül hagyni azzal a gyertyával?

Csodálkozásomra Satov olyan hangosan beszélt, mintha senki sem lett volna a szobában.

- Isten hozott, Satuska! - szólalt meg szívesen Lebjadkin kisasszony.

- Vendéget hoztam neked, Timofejevna Mária, - felelt Satov.

- Vendéget mindig szívesen látunk. Nem tudom: kit hoztál, mintha nem emlékezném rá, - nézett rám fürkészve a gyertyavilág alól, aztán újra Satovhoz fordult (én velem pedig már az egész beszélgetés alatt nem törődött, mintha ott sem lehettem volna.)

- Meguntad talán a magános járás-kelést a szobádba? - nevetett a kisasszony, miközben két remek fogsora kivillant.

- Nem biz én, csak meg akartalak látogatni.

Satov az asztalhoz huzta a lócát, leült és engem is leültetett magához.

- A látogatásnak én mindig örülök, hanem azért nevetséges vagy te, Satuska, akár csak valamely szerzetes barát. Mikor fészülködtél te meg? Megállj, én majd megfésüllek - tette hozzá, kihuzva egy fésüt a zsebéből - biztosra veszem, hogy mióta utoljára megfésültelek, te a hajadhoz sem nyúltál.

- Igen, mert nekem fésűm sincs - nevetett Satov.

- Igazán? hát akkor neked adom én a magamét: nem ezt, hanem egy másikat, csak el ne hagyd felejtennem.

Azután a legkomolyabban nekilátott a fésülésnek, még választékot is csinált oldalt, aztán kissé hátrább állt megnézni, hogy jól van-e? végül visszatette a fésüt a zsebébe.

- Tudod mit, Satuska - csóválta meg aztán a fejét - megengedem, hogy te értelmes ember vagy, de azért búsongsz. Csodállak én mindnyájatokat; nem értem, miért busonghatnak az emberek? Az unalom még nem ok a búsongásra. Én vig vagyok.

- A bátyáddal is vig vagy?

- Lebjadkint érted? ő az én lakájom. S nekem egészen mindegy, hogy ő itt van-e vagy nincs. Én csak rákiáltok: Lebjadkin, adj vizet! Lebjadkin, hozd el a cipőmet és ő szalad.

- S ez szószerint így van ám - szólt Satov megint hangosan és feszélytelenül - ő egészen a lakájának tartja Lebjadkint; magam hallottam, mikor rákiáltott: „Lebjadkin, adj vizet” és kacagott hozzá, a különbség csak az, hogy Lebjadkin nem hoz neki vizet, hanem jól elveri érte; de azért a bátyjától egy szikrányit sem fél. Valami idegrohamai vannak, még pedig csaknem mindennap, ezek a rohamok megbontják az emlékező tehetségét annyira, hogy utánok mindent elfelejt, azt is, ami csak az imént történt vele és az időpontokat mindig összezavarja. Ön tán azt hiszi, hogy ő emlékszik, de biztosan átformálja azt a maga módja szerint s minket egészen másoknak néz, mint akik vagyunk, bár tudja azt, hogy én Satuska vagyok. Semmit sem tesz, hogy hangosan beszéljek; ő azokat, akik vele beszélnek, rögtön elfelejti hallgatni és azonnal magamagáról kezd álmodozni. Roppant szeret ábrándozni: naponként nyolc óráig ül egy helyben. Itt van előtte ez a zsemlye: meglehet, hogy reggel óta csak egyszer harapott bele s csak holnap eszi meg egészen. Nézze csak: most meg kártyát vet...

- Kártyát vetek, Satuska, kártyát, de valahogy nem akar jól kijönni - szólalt meg váratlanul Timofejevna Mária, megkapván a legutóbb elhangzott szót és oda sem nézve kinyult a zsemlye után (ezt is valószínűleg azért, mert a „zsemlye” szót is meghallotta). A zsemlyét végre elérte, de miután azt néhány percig a balkezében tartotta, a további beszéd hallatára mintha fölneszelt volna s letette azt megint az asztalra, anélkül, hogy tudta volna s anélkül, hogy abba beleharapott volna.

- Mindig egy és ugyanaz jön ki: út, rossz ember, valakinek a cselszövése, halálos ágy, levél valahonnan, váratlan hír - én azt hiszem, hogy mindez csak hiábavalóság; mit szólsz hozzá Satuska? Ha az emberek hazudnak, miért ne hazudnék a kártya? - tette hozzá, a kártyát újra keverve. - Ugyanezt mondtam Praszkovja sorornak is, aki igen tiszteletreméltó nő, s aki egyszer beszaladt hozzám a főnöknő tudta nélkül a cellába, hogy vessek neki kártyát. Nem csak ő szokott volt én hozzám bejárni! Óbégattak, csóváltgatták a fejüket, sugtak-bugtak, én meg elnevettem magamat: „ugyan, Praszkovja nővér - mondok - hogy kaphatna maga levelet,

mikor tizenkét álló esztendeig nem kapott?” A leányát valahova Törökországba vitte el a férje és tizenkét év óta se hire, se hamva. Ülök én egyszer tea mellett a főnök-anyánál (aki hercegi házból való), meg ott ült egy idegen asszonyság is (ez nagyon ábrándozó volt), meg egy akkor odaérkezett athoszi barát (roppant nevetséges figura volt, legalább az én véleményem szerint). Hát mit gondolsz, Satuska: az a barát azon a reggelen levelet hozott Praszkovja nővérnek Törökországból, hát nesze neked tökfelső! milyen váratlan hirt hozott az! Isszuk mi a teáinkat, iszogatjuk, egyszer csak azt mondja az athoszi barát a mi főnöknő-anyánknak: „Leginkább azzal áldotta meg az Ur a maguk klastromát, főnöknő-anya - azt mondja - hogy olyan drága kincset rejt az ő bensejében”. „Micsoda drága kincset?” - kérdi a főnöknő-anya. - „Hát a boldogságos Lizaveta-anyát”. Az a boldogságos Lizaveta pedig be van rácsolva a kertünk falába egy kalitkába, amelynek a hossza egy öl, a magassága meg két arsin s ott ül már a vasrács mögött tizenhét esztendő óta, télben, nyárban egy szál durva vászon-ingben és egyre szalmaszállal vagy valami kis vesszőcskével - már ami éppen a kezeügyébe esik - döfögeti a durva ingét és nem szól semmit és tizenhét esztendő óta se nem mosdik, se nem fésülködik. Telente bedugnak neki valami ködmönkét, azonkívül mindennap egy-egy darabka kenyeret és egy csupor vizet. A bucsujárók nézegetik, sóhajgatnak, óbégatnak, pénzt dobálnak be a rács mögé. „No, azt ugyan eltalálta, hogy drága kincs - felelt a főnöknő-anya (megharagudott; roppantul nem szerette Lizavetát): Lizaveta egyesegyedül csak méregből, csak makrancból ül ott; az egész csak képmutatás”. Nagyon nem tetszett ez nekem; én is be akartam akkor úgy zárkózni. „Én szerintem pedig - mondok - isten és természet egy”. Erre valamennyien egyhangulag kiáltottak fel: „No nézd csak!” A főnöknő-anya fölnevetett, valamit suttogott az asszonysággal, magához hítt, megdédélgetett, az asszonyság pedig egy rózsaszínű szalagot ajándékozott nekem, megmutassam? No erre a barát is kezdett nekem oktatásokat adni, de olyan szeliden és békés hangon és bizonyára nagyon okosan is. Ülök én és hallgatok. „Megértetted-e?” - kérdezi aztán. „Nem - mondok, - nem értettem meg semmit sem; hagyjon is nekem békét”. Ettől kezdve csakugyan végkép békét is hagytak nekem, Satuska. Ugyancsak akkor, amint egyszer a templomból jövök kifelé, megszólít egy öreg asszony, aki prófétálások miatt vezekelt nálunk: „Mi légyen a szűz anya, mit gondolsz?” „A mi nagy anyánk - feleltem - az emberi nem vigasza”. „Igen, azt mondja, a nagy szűz anya az anyaföld s ebben az emberiségnek nagy öröme vagyon. És minden földi szomorúság és minden földi köny - örömünk nekünk; és mihelyt megáztatod magad alatt a földet a te könyeiddel, fél arsin mélységre, rögtön betelik örömed. És - azt mondja - semmi, de semmiféle szomorúságod sem léssen. Ez a profécia!” Megjegyeztem én akkor ezt a szót. Elkezdtem én attól kezdve imádkozás közben a földre leborulva a földet csókolgatni; csókolgatom a földet és sirok. És azt mondom én neked, Satuska, hogy nincs semmi rossz azokban a könyekben; s még ha semmi szomorúságod nem volna is, azok a könyek az örömtől is megindulnak. Magoktól erednek meg a könyek, az bizonyos. Kimentem például a tó partjára: egyik felől volt a mi klastromunk, másik felől egy éles hegy, úgy is híjják, hogy az Éles. Fölmentem én arra a hegyre, arccal keletnek fordultam, a nap éppen lemenőben volt, olyan nagyszerűen, fényesen, fenségesen - szereted te a napot nézni, Satuska? Szép és szomorú látvány. Visszafordultam megint keletnek és látom, hogy a mi hegyünk árnyéka a tavon messze szalad, mint a nyíl, az az árnyék keskeny, hosszú-hosszú, egy versztánál is hosszabb, elér egészen a tó szigetéig, az a sziklasziget pedig éppen kettéhasítja s amint kettéhasítja, akkor a nap is végkép lemegy és egyszerre kialszik. Ilyenkor nagyon elbúsulok, ilyenkor hirtelen rám jönnek az emlékeim, félek a sötétségtől, Satuska. És egyre jobban siratom a kis gyermekemet.

- Hát volt gyermeked? - kérdezte engemet megkönyökölve Satov, aki rendkívüli érdeklődéssel hallgatott.

- Hogyne! Kicsike, rózsáska, apró lábinkókkal, csak az a nagy szomorúságom, hogy nem tudom: fiú volt-e vagy leány? Hol úgy emlékszem rá, mint fiúcskára, hol mint leánykára. S mihelyt megszülettem őt, rögtön batisztba és csipkébe pólyáltam, átkötöttem rózsaszínű szalagokkal, meghintettem virággal, fölcicomáztam, aztán imádkoztam fölötte, aztán azon keresztleletlenül elvittem; viszem, viszem az erdőn át s félek, rettegek az erdőtől s leginkább azon sirok, hogy megszülettem őt, de a férjemet nem ismerem.

- Pedig talán volt is? - kérdezte óvatosan Satov.

- Nevetséges vagy te, Satuska a te okoskodásoddal. Meglehet, hogy volt is, de mit ér az, hogy volt, ha egyszer annyi, mintha nem lett volna. Itt van neked egy nem is nehéz kérdés: fejtsd meg! - nevetett Timofejevna Mária.

- Hova vitted a gyereket?

- A tóba! - sóhajtott az.

Satov megint megkönyökölt.

- Hátha egyáltalán nem is volt gyereked s te csak félrebeszélsz?

- Nehéz a te kérdésed, Satuska - felelt az eltűnődve, de minden megütődés nélkül. Erre nézvést én neked semmit sem mondhatok; meglehet, hogy nem is volt; szerintem te csak kíváncsiskodol; azért én még sem szünök meg őt siratni, hiszen csak nem álomban láttam talán? És nehéz könyek fakadtak a szemébe. - Satuska, Satuska, hát az igaz-e, hogy téged elhagyott a feleséged? - kérdezte váratlanul, mind a két kezét a Satov vállára téve és szájalommal nézve rá. - Ne haragudjál, hiszen nekem magamnak is nagy a szomorúságom. Tudod-e, mit álmodtam, Satuska: megint eljött ő hozzám, hitt, csalogatott: „kis macskám - azt mondja - gyere ki hozzám”. Ennek a „kis macska” szónak örültem meg a legjobban; gondoltam: szeret.

- Meglehet, hogy a valóságban is eljön - dörögte halkán Satov.

- Nem, Satuska, az már csak álom... a valóságban nem jöhet ő el. Tudod azt a nótát:

Nem kell nekem cifra vár,
Düledék is elég nekem,
Sirni is lehet érted,
Itt is lehet vezeklenem.

Oh, Satuskám, drága jó barátom, hogy van az, hogy te én tőlem soha semmit sem kérdezel?

- Hiszen úgy sem felelsz; azért nem kérdezlek.

- Nem felelek, nem, ha megölsz is - szólt szapora szóval - ha tüzzel égetsz, akkor sem mondok semmit. Akármennyit szenvedjek is, semmit nem vallok, ne tudja meg senki.

- No látod! mindenkinek megvan a magáé - szólt Satov még halkabban egyre lejjebb horgasztva a fejét.

- Ha szépen megkérnél, hát talán felelnék is, talán el is mondanék valamit - szólt fellengősen Timofejevna Mária. - Miért nem kérsz meg? Kérj meg szépen, Satuska, kérj meg, akkor talán mondok neked valamit. Könyörögj nekem, Satuska, de úgy, hogy én beleegyezzek a kérdésedbe... Satuska, Satuska!

De Satuska hallgatott s vagy egy percig senki sem szólt. A könyek csendesen folydogáltak a Timofejevna Mária kifehéritett arcára; úgy ült, kezeit a Satov vállain feledve, de arra már nem nézve.

- Eh, mi közöm neked hozzád, még vétkezem is - kelt föl hirtelen a helyéről Satov - álljon föl! - lökte meg alattam a lócát és miután fölkeltem, visszatette azt az előbbi helyére.

- Mindjárt itt lesz, hát valahogy meg ne tudja, hogy itt jártunk.

- Ah, te mindig csak az én lakájomról beszélsz! - nevetett föl hirtelen Timofejevna Mária - félsz tőle! No, isten veletek, kedves vendégeim, te pedig hallgass rám még egy pillanatig. A multkor eljött ide az a Nilücs, Filippovval együtt, a háziurunkkal; olyan vörös szakállu; s akkor az enyém is épen ide botlott. A házigazda megragadta őt, huzgálta a szobában, az enyém meg kiabált rá: „Én ártatlan vagyok, a mások bűnéért lakolok!” Hát akár hiszed, akár nem, mink valamennyien majd megpukkadtunk a kacagástól...

- Eh, Timofejevna, hiszen az én voltam, nem a vörös szakállas, én rántottam el őt a minap tőled a hajánál fogva; a háziur meg tegnap előtt volt itt veletek civakodni, hát összetéveszted.

- Megállj csak; az csakugyan meglehet, hogy én összetévesztem s hogy te voltál. No de mit vitatkozzunk ilyen semmiségen: nem mindegy-e neki, hogy ki rántja el? - mondotta nevetve.

- Gyerünk - rántott meg Satov engem - a kapu nyikorgott; ha itt talál bennünket, elpáholja ezt a szerencsétlent.

Alig szaladtunk ki a lépcsőre, mikor a kapu felől részeges kiabálás és káromkodás hallatszott. Satov betuszkolván engem a szobájába, erősen bekulcsolta az ajtót.

- Itt kell maradnia egy kis ideig, ha nem akar valami históriába keveredni. Ní, hogy ordít, mint valami malac, bizonyosan megint a küszöbön botlott meg; ott mindig el szokott esni.

Historia nélkül azonban nem maradtunk.

VI.

Satov a zárt ajtó mellett állt és kihallgatódzott a lépcsőre; egyszerre csak elugrott onnan.

- Ide jön; mindjárt tudtam! - suttogott dühösen - könnyen megesik, hogy most éjfélleg sem szabadulunk meg tőle.

Az ajtón néhány súlyos ökölcsapás hangzott el.

- Satov, Satov, nyisd ki! - ordított a kapitány - Satov, barátom!...

Köszönteni jöttem hozzád,
Mert a nap már felkele,
Már az errr-dő mindenfelé
Forr-rrósággal van tele.

Elmondom, hogy felébredtem, mert itt a reggel,

Téged pedig az ördög vigyen el...

Ugy bizony, ha-ha-ha!

Minden madár azt csicsergi,

Hogy én inni szeretnék,

De hogy mit iszom, nem tudom még.

- No de mit vagyok én arra kíváncsi! Satov, tudod-e, hogy milyen szép a világon élni!

- Ne feleljen - sugta nekem Satov.

- Nyisd ki hát! Föl tudod-e te azt fogni, hogy van valami magasztosabb is... az emberiségben... mint a dulakodás; vannak pillanatok a nemes ember... életében... Satov, én jó ember vagyok; én kérlek... Satov, az ördög vigye el a proklamációkat, igaz-e?

Csend.

- Tudod-e azt, te számár, hogy én szerelmes vagyok, hogy frakkot vettem, a szerelem frakkját, nézd meg; tizenöt rubelt adtam érte; a kapitány szerelme nagyvilági illendőségeket követel... Nyisd ki! - bödült el megint vadul s újra döngette öklével az ajtót.

- Takarodjál a pokolba! - ordított fel most Satov.

- Te r-r-rab-szolga, te jobbágy-r-rab! a hugod is rabszolganő és - tolvaj!

- Te meg eladtad a hugodat.

- Hazudsz! Tűröm a rágalmat, holott egy nyilatkozattal elűthetném... tudod-e, hogy ki ő?

- Ugyan ki? - ment Satov kíváncsian az ajtóhoz.

- De megérted-e?

- Megértem, ha megmondod.

- Én meg merem mondani! Én mindent meg merek nyilvánosan mondani.

- No nem igen mered, - ingerelte őt Satov, a fejével intve nekem, hogy figyeljek.

- Nem merem?

- Én azt mondom, hogy nem.

- Nem merem? Én?

- Beszélj hát, ha nem félsz, hogy az uraság megvesszőztet... Gyáva vagy te... micsoda kapitány vagy te?

- Én... én... ő... ő - hebegett a kapitány remegő, izgatott hangon.

- Nos? - noszogatta Satov.

Vagy egy félpercnyi csend következett.

- Ga-azember! - hangzott fel végül az ajtó mögött s a kapitány gyorsan eltakarodott lefelé, pőfögve, mint a szamovárral s erősen lekoppanva a sarkával minden lépcsőfokra.

- Ravasz ő kelme, még részeg állapotában sem árulja el magát - szólt Satov az ajtótól eljőve.

- Miről van szó? - kérdeztem én.

Satov csak egyet hadarintott, kinyitotta az ajtót és megint lehallgatott a lépcsőre; sokáig hallgatódzkodott, csöndeskén még le is ment néhány lépcsőfokon. Végre visszajött.

- Semmit sem hallok; úgy látszik: nem verekedett; valószínűleg rögtön elterült dögleni. Ön elmehet.

- Nézze csak, Satov, mit következtessenek én mindezekből?

- Eh, hát következtessen, amit akar - felelt fáradt, közömbös hangon és leült az íróasztalához.

Távoztam. Képzeletembe egy valószínűtlen gondolat egyre jobban befészkelte magát. Kedvetlenül gondoltam a holnapi napra.

VII.

Az a „holnapi nap” vagyis az a vasárnap, amelyen a Trofimovics István sorsának végképen el kellett dőlnie, egyik legnevezetesebb nap az én krónikámban. Ez a nap a váratlan meglepetések napja volt, napja a régi bonyodalmak megfejtésének és újabb bonyodalmak összecsomózásának, napja éles magyarázatoknak és még nagyobb összekuszálódásoknak. Délelőtt, mint az olvasó tudja, el kellett kísérenem az én barátomat Petrovna Borbálához (ennek a meghagyása szerint), délután három órakor meg már Nikolajevna Lizavetánál kellett lennem, hogy referáljak neki, magam sem tudtam, hogy miről és segítségére legyek neki, magam sem tudtam, hogy miben. És végre is minden úgy történt, ahogy azt senki sem várta volna. Egy szóval: ez a nap a csodálatos véletlenségek napja volt.

Azzal kezdődött, hogy Trofimovics Istvánnal megjelenvén pont tizenkét órakor Petrovna Borbálánál, ahogy ez rendelte, nem találtuk őt otthon; még nem tért vissza a reggeli miséről. Az én szegény barátom olyan rossz hangulatban volt, hogy ez a körülmény mindjárt nagyon bántotta őt: csaknem erőltlenül ereszkedett egy karosszékbe a vendéglátóban. Én egy pohár vízzel kínáltam meg, de ő dacára annak, hogy sápadt volt és a keze is reszketett, méltóságosan visszautasította azt. Megjegyzem, hogy az öltözeke ezúttal rendkívül választékos volt; csaknem bálias; himzett batiszt ing volt rajta, aztán fehér nyakra való, kezében uj kalap, kezén szalmaszinű uj keztyű és alig-alig érezhető szagositó víztől illatozott. Alig ültünk le, bejött Satov; egy lakáj vezette be; látni lehetett, hogy ő is meghívás folytán jelent meg. Trofimovics István már föl akart kelni, hogy kezet nyújtson neki, de Satov figyelmesen megnézvén mindkettőnk, egy szögletbe vonult, leült ott és még csak a fejével sem biccentett felénk. Trofimovics István megint ijedten nézett rám.

Igy ültünk néhány percig teljes némaságban. Trofimovics István szapora suttogással kezdett nekem valamit beszélni, de én nem értettem meg őt; különben a nagy izgatottsága folytán ő sem fejezte be a mondanivalóját, hanem a közepén abba hagyta. A lakáj még egyszer megjelent, hogy az asztalon valamit rendbe hozzon; voltaképpen pedig azért, hogy megnézzon bennünket. Satov hangos kérdéssel fordult hozzá:

- Jegorücs Elek nem tudja: Pavlovna Dária is elment vele?

- Petrovna Borbála csak egyedül méltóztatott a székesegyházba menni, Pavlovna Dáriának pedig fent, a szobájában tetszett maradni, nem érzi jól magát - felelt Jegorücs Elek inasi előkelőséggel.

Az én szegény barátom megint izgatottan akart volna velem összenézni, de én végre már elfordultam tőle. Egyszerre kocsizőrej hangzott föl a kapu felől s a házban távol keletkezett mozgásból következtethettük, hogy a ház urnője visszaérkezett. Mindnyájan felugrottunk, de megint váratlan dolog történt: többek lépései hallatszottak, ami azt jelentette, hogy Petrovna Borbála nem egyedül tért vissza s ez már csakugyan annál különösebb volt, mert ő maga tüzte ki nekünk ezt az órát. Hallani lehetett aztán, hogy valaki a feltűnésig gyorsan, szinte futva jött be, ahogy Petrovna Borbála nem jöhetett. És akkor ő szinte berepült a szobába, pihegve és szokatlanul izgatottan. Utána kissé megállva és sokkal csendesebben jött Nikolajevna Lizaveta, ezzel pedig, egymásnak a kezét tartva - Lebjadkin Timofejevna Mária! Ha ezt én álmodban látom, hát el nem hiszem.

Hogy ezt a váratlanságot megmagyarázzuk, vissza kell térnünk egy órával és elmondani egy különös esetet, amely Petrovna Borbálával a templomban történt.

Először is a misére összegyűlt csaknem az egész város, értvén az előkelő társaságot. Tudták, hogy a kormányzóné ideérkezése után most fog először ott megjelenni. Megjegyzem, hogy nálunk már elterjedt a hír, hogy ő „szabad gondolkozású” és „az uj eszmék” barátja. Azt is

tudták a hölgyek, hogy pompásan és rendkívül elegánsan lesz öltözve, ezért a mi dámáink is keresett és festői ruhákat öltöttek. Csak az egy Petrovna Borbála volt az ő rendes, fekete ruhájában. Az utóbbi négy év óta ő változatlanul feketében járt. Megérkezvén a székesegyházba, leült a rendes helyére, balra az első sorban s a rendi-ruhás lakáj odatette elébe a bársony térdeplő-párnát, egy szóval ment minden a szokott rend szerint. De észrevették rajta, hogy az egész istenítisztelet alatt szokatlanul buzgón imádkozott; sőt később azt is beszélték, hogy még könyeket is láttak a szemében. Véget ért végre a mise s a mi prépostunk, Pál atya kijött, hogy ünnepi beszédet tartson. Az ő prédikációit a mi városunkbeliek nagyon szerették és nagyrabecsülték; arról is volt szó, hogy kinyomtatják, de ő csak nem tudta magát erre elhatározni. Ezuttal a szentbeszéd valahogy különösen hosszúra nyult.

Hát mikor a prédikáció javában tart, egyszer csak odahajtat egy dáma a templomhoz egy könnyű, régimódi bérkocsin, t. i. olyanon, amelyen a dámák csak oldalt ülhettek, miközben a kocsis övébe kellett kapaszkodniok, úgy ingadozva a kocsi dőcögésétől, mint ingadozik a szélről a mezei virág. Az ilyen ványkák¹³ a mi városunkban még most is közlekednek. Megállván a székesegyház egy szögleténél, mert a bejáró kapunál temérdek kocsi, sőt zsandár is állt, a dáma leugrott a bérkocsiról és négy ezüst kopejkát adott a ványkának.

- No, talán kevesled, Ványa? - szólt a dáma, meglátva a kocsis grimaszát - nincs több nálam - tette hozzá panaszosan.

- No mit csináljak veled; alku nélkül ültettelek föl - hadarintott a kezével a Ványa és úgy nézett a dámára, mintha azt gondolná: „vétkezném is, ha bántanálak”; aztán bedugva a bőrzacskóját a kebelébe, elhajtatott, kísérve az ott álló bérkocsisok gunyos kacagásától. Gúny és csodálkozás kísérte a dámát is azon egész idő alatt, míg a bejáró kapuhoz cipekedett az ott álló és uraik kijövéseire váró kocsik, fogatok és lakájok közt. Tényleg volt is valami megcsodálni való egy ilyen személynek a megjelenésében. Betegesen halvány volt és sántított, erősen ki volt pirosítva és fehéritve, a nyaka teljesen csupasz és hosszú volt, nem volt rajta se kendő, se burnusz, csak egy viseltes, sötét színű ruha, pedig hideg, szeles, ámbár napfényes szeptemberi nap volt; teljesen hajadon fővel volt, hátul kis kontyba csavart hajjal, amelybe jobb felől csak csinált rózsza volt tűzve, olyan, mint aminővel faluhelyen az útszéli fészületeket szokták diszíteni. Ilyen papirosból csinált rózsákat láttam én tegnap a szentképek alatt, mikor Timofejevna Máriánál üldögéltem. Mindehez véve a dáma, bár szerényen, lesütött szemekkel, de azért vig és ravasz mosolylyal jelent meg. Ha még egy kicsit késik, hát talán be sem bocsátották volna a templomba... De így sikerült neki becsuszni s észrevétlenül előre haladni.

Bár a prédikáció már a felénél tartott s azt a templomot megtöltő tömeg teljes és nesztelen figyelemmel hallgatta, azért mégis kíváncsian fordult több szem a bejött dámára. A jövevény leborult a templom földjére, letette arra a kifehéritett arcát, sokáig maradt úgy és amint látszott: sirt. De amint a fejét megint fölemelte és a térdéről fölállt, hamarosan összeszedte magát és érdeklődni kezdett. Vidáman és látható kedvteléssel hordta végig a szemét az arcokon és a templom falain, különös érdeklődéssel nézett meg egyes dámákat s közben még a lábujjhegyére is fölágaskodott, sőt nehányszor el is nevette magát, valami különös hihikálással. De a prédikáció véget ért és kihozták a keresztet. A keresztcsókolásra elsőnek a kormányzóné indult el, de alig tett két lépést, megállt, láthatóan utat akarván engedni Petrovna Borbálának, aki nagyon is egyenesen indult el, mintha senkit sem vett volna észre maga előtt. A kormányzóné szokatlan udvariassága a maga nemében kétségtelenül világos és elmés lefőzést rejtett magában; így fogta azt föl mindenki; bizonyára így fogta azt föl Petrovna

¹³ Ványa az Iván diminutivuma; általában Ivánnak nevezik a bérkocsisokat (ha nem az is a nevük) s átvitt értelemben ványkának az igénytelenebb bérkocsit.

Borbála is, de ő azért most is, mint előbb, senkit észre sem véve és a méltóságos önérzetnek a legnagyobb mértékével csókolta meg a feszületet és azonnal elindult kifelé. A rendi-ruhás lakája utat csinált neki, bár anélkül is mindenki félreállt előtte. De az előcsarnok kijáratánál a zsufolt tömeg hirtelen elállta az útját. Petrovna Borbála megállt s akkor egy különös, rendkívüli lény, egy nő, fején papiros rózsával, a tömegben előre tülekedve, térdreborult előtte. Petrovna Borbála, akit nehéz volt valamivel megrémíteni, kivált valamely közönség előtt, szigorúan és tekintélyesen nézett a nőre.

Meg kell itt jegyeznem, ha röviden is, hogy Petrovna Borbála, ámbár az utóbbi időben a közfelfogás szerint kelletén túl takarékoskodott, sőt fösvénykedett is, a pénzt különösen jótékonycélokra soha sem sajnálta. Tagja volt egy fővárosi jótékony egyletnek is. A közelmúlt éhínség alkalmával a Pétervározt székelte inség-bizottságnak ötszáz rubelt küldött s ezt a városban széltiben beszélték. Végül pedig legutóbb, épen az új gubernátor kinevezése előtt, már épen meg akarta alakítani a szegény betegágyasok segélyező egyesületét. Nálunk őt hiusággal vádolták, de a Petrovna Borbála ismert kitartó karaktere és szorgalmas utánjárása majdnem legyőzte már az akadályokat, az egylet már csaknem létrejött s az eredeti ötlet egyre jobban kiforrálódott az alapító-nő fejében: már arról is ábrándozott, hogy épen ilyen egyletet Moszkvában is összehoz, hogy kiterjeszti annak áldásos működését az egész guberniumra, hanem akkor a váratlan kormányzó-változás mindent halomra döntött; a kormányzónénak pedig már sikerült a társaságban néhány csipős és ami fő: találó megjegyzést tenni az ilyen egyletek gyakorlatiatlan volta ellen, amit - természetesen kiszinezett formában - már közöltek is Petrovna Borbálával. Csak az egy isten ismeri a szívek rejtekét, de fölteszem, hogy Petrovna Borbála bizonyos meglepéssel állt meg most a templom kijáratánál, tudván, hogy most mindjárt elmegy mellette a kormányzóné (azután meg mindenki), hát hadd lássa meg az a saját szemeivel, „mennyre mindegy nekem, bármit gondoljon és bármint élceljen ő az én jótékonyági hiuságom fölött. Nesze nektek, mindnyájatoknak!”

- Mi az, kedvesem, mit kíván? - nézett figyelmesebben Petrovna Borbála az előtte térdreborult nőre. Az roppant félénk, szégyenlős, de csaknem áhitatos tekintettel nézett föl rá, aztán hirtelen elnevette magát ugyanazon különös hihikálással.

- Mi ez? ki ez? - kérdezte Petrovna Borbála, parancsolóan, kérdező tekintettel nézve körül. Senki sem felelt.

- Szerencsétlen? Valami segítséget kíván?

- Igen... eljöttem ide - hebegett a „szerencsétlen” izgalomtól szakadozó hangon. - Csak azért jöttem ide, hogy megcsókoljam a kegyed kezét. És újra hihikált. A legbávább tekintettel, aminővel a gyerekek szoktak valamit kikunyorálni, nyult a Petrovna Borbála keze után, de mintha megijedt volna, hirtelen megint visszakarta a kezét.

- Csak ezért jött? - mosolygott részvétellel Petrovna Borbála, de egyuttal rögtön kivette a zsebéből a gyöngyös pénzes zacskóját s kivévén abból egy tiz rubelest, odaadta azt a kéregető nőnek. Az elvette a pénzt. Petrovna Borbála nagyon érdeklődött s látható volt, hogy nem tartotta a kéregetőt valami közönséges nőnek.

- Ejha! tiz rubelt adott neki! - szólt valaki a tömegből.

- Engedje megcsókolni a kezét - motyogott a „szerencsétlen”, erősen fogva a balkeze ujjjaival a kapott bankót, amelyet a szél lobogtatott. Petrovna Borbála kissé összevonta a szemöldökét és komoly, csaknem szigorú nézéssel nyujtotta oda a kezét, amelyet az áhitatosan csókolt meg. Ebben a pillanatban ért oda a kormányzóné s nyomában a mi dámáink és az előkelő hivatalnokok serege. A tolongásban a kormányzóné akaratlanul is kénytelen volt megállni; vele együtt sokan megálltak.

- Kegyed reszket, fázik? - kérdezte Petrovna Borbála és levette a burnuszát, amelyet a lakája röptében elkapott, leoldotta válláról a fekete - és nem is valami olcsó - sálját és sajátkezűleg bepólyálta azzal a még mindig térdelő nyakát.

- De keljen föl, ne térdeljen, kérem.

Az fölkel.

- Hol lakik kegyed? hát senki sincs itt, aki tudná: hol lakik? - nézett körül türelmetlenül Petrovna Borbála. De az iménti tömeg már nem volt ott, ahelyett csupa ismerős, uri arcokat látott maga körül. Ezek közül némelyek szigorú csodálkozással, mások ravasz kíváncsisággal s egyuttal botrányt-kedvelő érdeklődéssel nézték a jelenetet, ismét mások már nevetni is kezdtek.

- Azt hiszem, hogy a Lebjadkiné, - felelt végre a Petrovna Borbála kérdésére egy jó ember a sokaságból, az érdemes Andrejev kupec, a pápaszemével, szürke szakállával, orosz öltönyben, kerek kalapban, amelyet most a kezében tartott; - a Bogojavlenszkája-utcában, a Filippov-féle házban laknak.

- Lebjadkin? a Filippov-féle ház? Valamit már hallottam... köszönöm Szemjonücs Nikon; de ki az a Lebjadkin?

- Kapitánynak híjják, hogy úgy mondjam: nem óvatos ember. Ez pedig egész biztosan a huga. Azt kell hinni, hogy megszökött a felügyelet alól - mondotta Szemjonücs Nikon és jelentősen nézett Petrovna Borbálára.

- Értem; köszönöm, Szemjonücs Nikon. Kegyed Lebjadkin kisasszony, kedvesem? vagy Lebjadkinné?

- Nem, én nem vagyok Lebjadkinné.

- Akkor tán a Lebjadkin testvére?

- Lebjadkin az én testvérem.

- Akkor én most kegyedet magammal viszem, kedvesem, én tőlem aztán hazaviszik a családjához. Eljön velem?

- Ah, szívesen! - csapta össze a kezét örvendezve Lebjadkin kisasszony.

- Néni, néni! vigyen engem is magával! - kiáltott Nikolajevna Lizaveta.

Megjegyzem, hogy Nikolajevna Lizaveta a kormányzónéval jött el a misére, Ivanovna Praszkovja pedig az alatt kikocsizott, magával vivén mulattatóul Nikolajevics Móricot. Liza rögtön otthagya a kormányzónét és Petrovna Borbála mellett termett.

- Édesem, tudod, hogy mindig szívesen láttalak, de mit mond majd a mamád? - kezdte tekintélyesen Petrovna Borbála, de meglátva a Liza különös izgalmát, megzavarodott.

- Néni, néni, én okvetetlenül magával akarok most menni! - könyörgött Nikolajevna Lizaveta, Petrovna Borbálát csókolgatva.

- Mais qu'avez vous donc, Lise! - szólalt meg a kormányzóné meglepetten.

- Ah, bocsásson meg, galambocskám, chère cousine, én a nénihez megyek - fordult vissza már mentéből Liza a kellemetlenül meglepett kormányzónéhez, kétszer megsókolva azt.

- Mondja meg a mamának is, hogy jöjjön rögtön ő is a nénihez; a mamám is okvetetlenül el akart már jönni, a minap mondta - csicssergett Liza - bocsásson meg, ne haragudjék, chère cousine, Julie... Néni, mehetek. Ha magával nem visz, néni, hát én a kocsija után fogok futni

és kiabálok - suttogta gyorsan és kétségbeesetten egészen a Petrovna Borbála fülébe; még jó, hogy senki sem hallotta. Petrovna Borbála egy lépésnyire még hátra is tántorodott és átható tekintettel nézte a megháborodott leánykát. Ez a tekintet elhatározó volt; eltökélte, hogy okvetetlenül magával viszi Lizát.

- Ennek véget kell vetni - kiáltott fel önkéntelenül. - Jól van, Liza, én szívesen magammal viszek - tette hozzá - de persze csak úgy, ha Mihajlovna Julia beleegyezik - fordult nyílt tekintettel és őszinte méltósággal a kormányzónéhez.

- Oh, magától értetődik, hogy én őt az örömetől megfosztani nem akarom, annyival kevésbé, mert én magam is - dadogta a legcsodálatosabb kedvességgel Mihajlovna Julia - én magam is... nagyon jól tudom, mennyire fantasztikusan kényes fejecske nyugszik a vállainkon - és Mihajlovna Julia elragadóan mosolygott.

- Nagyon köszönöm - mondotta Petrovna Borbála udvarias és előkelő főhajtással.

- Annál is inkább örülök - folytatta a kedveskedését örvendezve, sőt a kellemes izgalomtól el is pirulva Mihajlovna Julia - mert azon kellemetlenségen kívül, hogy ő kegyednél lehet, őt most még oly szép, mondhatnám: magasztos érzés... részvét... (itt a „szerencsétlenre” nézett)... és... és épen a templom előcsarnokában...

- Ez a fölfogás becsületére válik kegyednek - hagyta helyben Petrovna Borbála fenségesen. Mihajlovna Julia gyorsan odanyújtotta a kezét és Petrovna Borbála készséggel érintette meg azt az ujjával. Az általános benyomás igen szép volt, a jelenlevők közül némelyek arca meglepődöttséget fejezett ki s több édeskés és keresett mosolygás is volt látható.

Egy szóval az egész város előtt egyszeribe nyilvánvalóvá lett, hogy eddig is nem Mihajlovna Julia nézte le Petrovna Borbálát, nem ő vizitelt Petrovna Borbálánál, hanem ellenkezőleg: Petrovna Borbála „tartotta kellő korlátok közt Mihajlovna Juliát, aki bizonyára gyalog is elszaladt volna ahoz vizitet tenni, csak biztos lett volna afelől, hogy Petrovna Borbála nem kergeti ki”. A Petrovna Borbála tekintélye hihetetlenül nagyra nőtt.

- Üljön föl hát, kedvesem - mutatott Petrovna Borbála Lebjadkin kisasszonynak az odagördült hintóra. A „szerencsétlen” örömmel futott a hintó ajtajához, ahol felsegítette a lakáj.

- Mi az! kegyed sántít? - kiáltott föl Petrovna Borbála ijedten és elsápadva. (Ezt akkor mindenki észrevette, de nem értette.)

A hintó elgördült. A Petrovna Borbála háza igen közel volt a székesegyházhoz. Liza később elbeszélte nekem, hogy Lebjadkin kisasszony a kocsikázás egész három perce alatt hiszterikusan nevetett, Petrovna Borbála pedig „mintha csak magnetikus álomba merült volna”. Ez a Liza saját kifejezése volt.

MÁSODIK KÖTET.

V. FEJEZET.

Az okos kigyó.

I.

Petrovna Borbála csengetett és belevetette magát egy karosszékbe az ablak mellett.

- Üljön le ide, kedvesem - mutatott helyet Timofejevna Máriának a szoba közepén álló nagy kerekasztal mellett - Trofimovics István mi ez? nézze csak meg ezt a nőt: mi ez?

- Én... én - dadogott Trofimovics István.

De ekkor bejött az inas.

- Egy csésze kávé! rögtön! a kocsis ne fogjon ki.

- Mais chère et excellente amie, dans quelle inquiétude - kiáltott föl Trofimovics István elhaló hangon.

- Ah, franciául beszélnek, franciául! Mindjárt meglátszik az előkelőség! - tapsolt Timofejevna Mária nagy élvezettel készülve a francia beszélgetést hallgatni. Petrovna Borbála csaknem rémülten nézett rá.

Egyikünk sem szólt; vártuk a helyzet tisztázását. Satov nem nézett föl, Trofimovics István zavarban volt; mintha ő lett volna valaminek az oka; a halántéka verejtékezni kezdett. Ránéztem Lizára, aki a szögletben ült, csaknem Satov mellett; tekintete figyelmesen járt Petrovna Borbáláról a sánta nőre és vissza, ajkán nem kellemes, görbe mosoly vonaglott. Petrovna Borbála észrevette ezt a mosolyt. Ez alatt Timofejevna Mária nagyon jól mulatott: élvezettel és minden feszélyezettség nélkül nézegette a Petrovna Borbála szép vendéglátóját, a butort, a szőnyeget, a fali képeket, a régi festésű padlást, a szögletbe állított nagy bronz feszületet, a porcellán lámpát, az albumokat, az asztalon levő apróságokat.

- Hát te is itt vagy, Satuska! - kiáltott föl - képzeld, már régen nézlek, de mindig azt gondoltam: nem ő! Hogy kerülhetne ő ide! - és vigan fölkacagott.

- Ismeri ön ezt a nőt? - fordult rögtön Satovhoz Petrovna Borbála.

- Ismerem - dünnyögött Satov s föl akart állni, de csak ülve maradt.

- Mit tud róla? kérem, csak gyorsan!...

- Mit tudhatnék - mosolyodott el süketenül - hiszen tetszik látni...

- Mit látok? No, csak rajta! beszéljen valamit!

- Abban a házban lakik, amelyben én... a fítestvérével... az egy katonatiszt.

- Nos?

Satov megakadt.

- Nem érdemes róla beszélni - nyögött és határozottan végkép elhallgatott. Még el is pirult az elhatározásától.

- Persze, magától nincs is mit várni! - szólt méltatlankodva Petrovna Borbála, aki előtt most már világos volt, hogy mindenki tud valamit, de mindenki gyávaskodik; kikerülnek az ő kérdéseit, titkolni akarnak valamit ő előtte.

Bejött a lakáj és ezüst tálcán behozta a megrendelt kávét s a Petrovna Borbála intésére odavitte azt Timofejevna Máriának.

- Maga az imént nagyon átfázott, kedvesem, igya ki csak hamar, ettől majd fölmelegszik.

- Merci - mondotta Timofejevna Mária s hirtelen majd megpukkadt a nevetéstől azért, hogy a lakájnak azt mondta, hogy „merci”. De meglátván a Petrovna Borbála fenyegető tekintetét, megfélemllett és letette a csészét az asztalra.

- Néni, csak nem haragszik tán? - hebegett valami könnyelmű játszissággal.

- Mi-cso-da? - dörrent föl Petrovna Borbála, a karosszékeben kiegyenesedve - micsoda nénye vagyok én magának? Mi jutott eszébe?

Timofejevna Mária nem várván ilyen haragot, szapora, konvulsziv remegéssel reszketni kezdett, mintha valami rohama lett volna és visszahanyatlott a széke hátára.

- Én... én azt hittem, hogy úgy kell - hebegett, kerekre nyílt szemmel nézve Petrovna Borbálára - Liza is így szólítja önt.

- Hát ez megint mi? micsoda Liza?

- Ez a kisasszony - mutatott az ujjával Timofejevna Mária.

- Hát ő már csak Lizája magának?

- Hiszen ön is úgy szólította az imént - felelt kissé összeszedve magát Timofejevna Mária. - Álmomban épen ilyen szépséget láttam - tette hozzá váratlanul fölnevetve.

Petrovna Borbála elgondolkozott és némileg megnyugodott, sőt alig-alig még el is mosolyodott az utóbbi szavakra. Timofejevna Mária, meglátván a mosolygást, fölállt és sántítva, félénken odabicegett Petrovna Borbálához.

- Tessék visszavenni; elfeledtem visszaadni; ne tessék haragudni az udvariatlanságomért - mondotta, levéve válláról a fekete sált, amelyet az imént Petrovna Borbála kötött volt a nyakába.

- Csak kösse rögtön vissza és tartsa meg magának örökre. Menjen és üljön le, igya meg a kávéját, aztán ne féljen tőlem, kedvesem, legyen nyugodt. Én most már kezdem kegyedet érteni.

- Chère amie - engedte meg magának a fölszólalást Trofimovics István.

- Jaj, Trofimovics István, itt ön nélkül azt sem tudja az ember, hogy hányadán van, legalább maga hagyjon békét... Kérem, huzza meg csak azt a csengettyüt, amelyik ott függ ön mellett... a szobaleányokhoz szól...

Csend következett. A Petrovna Borbála tekintete gyanakodva és ingerülten szaladgált mindnyájunk arcán. Bejött Agáta, az ő kedvenc szobaleánya.

- Hozd be a kockás kendőmet, amelyet Genfben vettem. Mit csinál Pavlovna Dária?

- Nem érzi egészen jól magát.

- Menj és hídd le ide. Mondd meg, hogy nagyon kérem, még ha nem érzi is jól magát.

E pillanatban megint valami szokatlan lépések és beszélgetések hangja hallatszott a szomszéd szobából, épen úgy, mint az imént s a küszöbön egyszerre csak feltűnt a pihegő és „kétségbeesett” Ivanovna Praszkovja. Nikolajevics Móric támogatta.

- Oh, uram, teremtőm, alig birtam ide mászni; Liza, te örült, mit csinálsz te az anyáddal! - sápitott aztán, a gyöngé, de igen ingerlékeny személyek szokása szerint beleöntve ebbe a sápitásba mindent, ami a szívében összegyűlt. Mátuskám, Petrovna Borbála, én a leányoméért jöttem önhöz.

Petrovna Borbála fölnézett rá a szemöldöke alól, félig fölkelte a fogadására és alig bírva a boszuságát leplezni, így szólt:

- Isten hozott Ivanovna Praszkovja, kegyeskedjél leülni. Tudtam én azt, hogy te el fogsz jönni.

II.

Ivanovna Praszkovját nem lepte meg ez a fogadás. Petrovna Borbála még gyerekségük óta mindig zsarnokiasan bánt az ő intézeti barátnéjával s a barátság örve alatt csaknem lenézően. De a jelenlegi pillanatban a helyzet is különös volt. Az utóbbi napokban a két ház között teljes szakadás indult meg, amit röviden már érintettem is. A szakítás okai Petrovna Borbála előtt még egyelőre nem voltak világosak, tehát még sérelmesebbek voltak; a fődolog azonban az volt, hogy Ivanovna Praszkovja valami különös, nagyralátó illegést kezdett ő vele szemben. Ez persze boszantotta Petrovna Borbálát, ezen kívül azonban furcsa hírek is kezdtek hozzá érkezni, amelyek szintén rendkívül ingerelték őt, még pedig leginkább a homályosságuknál fogva. A Petrovna Borbála karaktere egyenes, nyílt és büszke volt, még pedig - ha szabad úgy kifejezni - egy kis hirtelenkedéssel vegyest. Legkevésbé tudta elviselni a titkolódzó, lappangó vádak és előbbre tartotta a nyílt háboruszkodást. Bármint legyen is, elég az ahoz, hogy a két dáma már öt nap óta nem találkozott. Az utolsó látogatást Petrovna Borbála tette, aki sértődötten és fölháborodva jött el „Drozdihától”.¹⁴ Nem tévedek, midőn azt állítom, hogy Ivanovna Praszkovja ezúttal azon meggyőződéssel jött be, hogy Petrovna Borbála most valamiért meg fog ő tőle ijedni; meg lehetett ezt látni az arcán. De Petrovna Borbálában is épen akkor a legjobban dühöngött a mérhetetlen büszkeség, mihelyest csak neszét is vette annak, hogy őt bármiért is megaláztatnak merik tartani. Ivanovna Praszkovja pedig, mint mind olyan gyöngé teremtések, akik sokáig szótlanul türik a sértegetéseket, nagy mértékben birt azzal a vakmerő tulajdonsággal, hogy a legkisebb alkalmas pillanatban támadólag lépjen föl. Igaz, hogy most beteg is volt, mely állapotában mindig nagyobb volt az ingerültsége. Hozzáteszem még, hogy mink, akik akkor jelen voltunk, nem igen feszélyezhettük volna jelenlétünkkel a két gyermekkori barátnét, ha azok összevesztek volna, hiszen mink ő hozzájuk közel álló, csaknem alárendelt személyek voltunk. Nem minden rémület nélkül gondoltam én erre akkor. Trofimovics István, aki a Petrovna Borbála megérkezése óta le nem ült, meghallván az Ivanovna Praszkovja sápitását, kimerülten ereszkedett le egy székre és kétségbeesetten kereste tekintetével az enyémet. Satov nagyot fordult ültében és valamit dörmögött magában. Azt hiszem, föl akart kelni és elmenni. Liza alig-alig felemelkedett a helyéről, de rögtön visszaült, nem is véve kellően figyelembe az anyja sápitását, de nem a „karaktere makrancossága” folytán, hanem azért, mert láthatóan egészen más, hatalmas benyomás hatása alatt állt. Ő most valahova a levegőbe nézett, még Nikolajevics Móricot sem részesítette a szokott figyelemben.

¹⁴ *Drozdova* helyett; az *iha* suffixummal alantas rangú emberek nejeit illetik.

III.

- Add ide, ide! - mutatott Ivanovna Praszkovja egy székre az asztal mellett és nehezen beleereszkedett abba a Nikolajevics Móric segítségével. - Nem ülnék én le önnél, matuskám, ha nem fájna úgy a lábam - tette hozzá szakadozott szavakkal.

Petrovna Borbála fölemelte kissé a fejét, fájdalmas tekintettel szorította a jobb keze ujjait a jobb halántékához, ahol láthatóan fájdalmat érzett (tic douloureux.)

- Ugyan miért, Ivanovna Praszkovja, miért ne ülhetnél le én nálam? A te megboldogult férjed engem mindig őszinte barátsággal tisztelt meg, mi pedig ketten még az intézetben együtt játszottunk bábocskát.

Ivanovna Praszkovja hadonázott a kezével.

- Ezt előre tudtam. Mindig az intézettel szokta ön kezdeni, mikor nekem akar esni - ez az ön fortély. Ez pedig én szerintem csak beszéd. Ki nem állhatom az ön intézetét.

- Ugy látom: nagyon rossz kedved van; hogy érzed a lábadat? Nézd, itt hozzák a kávé, igyál és ne duzzogj.

- Mátuskám, Petrovna Borbála, ön én velem egészen úgy bánik, mint valami gyerekkel. Nem kell nekem a kávéja s vége!

És mérgesen intett a kávéhozó inasnak. (A kávéról különben mások is lemondtak, kivéve engem és Nikolajevics Móricot. Trofimovics István már nyult volna a csésze után, de aztán mégis csak ott hagyta. Timofejevna Mária nagyon szeretett volna még egy második csészével is meginni, ki is nyult már érte, de meggondolta magát és illedelmesen lemondott róla, amivel láthatóan meg volt elégedve.)

Petrovna Borbála görbén mosolyodott el.

- Tudod mit, kedves barátném, Ivanovna Praszkovja, te bizonyosan megint kifundáltál valamit magadban s azzal jöttél most ide. Egész életedet csupa ilyen morfondirozással töltötted. Most a nevelőintézetért haragudtál meg; pedig emlékszel-e, mikor egyszer megérkeztél s az egész osztálynak azt beszélted, hogy téged a huszár Sablikin megkért, hát madame Lefebure téged az egész osztály előtt leleplezett, hogy hazudtál! Pedig te nem hazudtál, csak a magad gyönyörűségére kitaláltad az egészet. No beszélj: mi bánt most? Mit találtál ki megint? Mi a bajod?

- Maga meg az intézetben beleszeretett a papba, aki a vallástant tanította; itt van, ha maga még most is olyanokat emleget, hahaha!

Erősen kacagott és utána erősen köhögött.

- Á-á! hát te még nem feleddet el a papot - nézett rá Petrovna Borbála gyűlölettel. Arca elzöldült. Ivanovna Praszkovja pedig igen tekintélyesen szedte össze magát.

- Nekem most nincs ingerkedni való kedvem, matuskám; hanem miért keverte be ön az én leányomat az egész város csufjára a maga botrányába? ez az, amiért én ide jöttem.

- Az én botrányomba? - egyenesedett ki fenyegetően Petrovna Borbála.

- Mama, nagyon kérem, hogy mérsékelje magát - szólalt meg Nikolajevna Lizaveta.

- Mit mondtál? - készült a mama újra egyet sápitani, de aztán hirtelen visszaült, meglátva a leánya szikrázó tekintetét.

- Hogy tud ön botrányt emlegetni, mama? - fakadt ki Liza - én magam kértem a nénit, hogy hozzon el magával, a Mihajlovna Julia engedelmeivel, mert meg akartam tudni ennek a szerencsétlennek a történetét, hogy ha lehet: segítsek rajta.

- „Ennek a szerencsétlennek a történetét!” - ismételte gúnyos nevetéssel Ivanovna Praszkovja, - de hát illik-e neked ilyen „históriába” keveredned? Oh, matuska, elég már nekünk az ön despotizmusából! - fordult dühösen Petrovna Borbálához. - Nem tudom, igaz-e, nem-e, de azt beszélük, hogy az egész várost sorra vették s önre is rákerült a sor, amint látszik.

Petrovna Borbála oly egyenesen ült, mint az ivről lepattanni készülő nyíl. Vagy tiz másodpercig szigorúan és mozdulatlanul nézett Ivanovna Praszkovjára.

- No, köszönd az istenednek, Praszkovja, hogy a jelenlevők mind hozzánk tartozók - szólalt meg aztán baljóslatu nyugalommal, - mert sok fölöslegest mondtál te most.

- Oh, anyám, én a világ vélekedésével nem törődöm annyira, mint némelyek; a világ ítéletétől ön szokott remegni. Hogy pedig itt mind hozzánk tartozók vannak, az önnek a szerencséje s önnek jobb, hogy mások nem hallanak bennünket.

- Megokosodtál talán az elmúlt héten, vagy mi?

- Nem lettem én okosabb az elmúlt héten, csak az igazság világosodott ki az elmúlt héten.

- Micsoda igazság világosodott ki az elmúlt héten? Vigyázz, Ivanovna Praszkovja, meg ne haragits és szépen kérlek, mondd el rögtön, hogy micsoda igazság világosodott ki és mit értesz te ez alatt?

- Itt ül az egész igazság! - mutatott Ivanovna Praszkovja Timofejevna Máriára oly kétségbeesett elhatározással, amely már nem törődik a következményekkel, csak arra törekszik, hogy meglepetést szerezzen. Timofejevna Mária, aki az egész idő alatt vidám kíváncsisággal nézett Ivanovna Praszkovjára, a haragos vendégnek felé mutató ujját látva örvendezve nevetett föl és vidáman mozgott a székén.

- Uram, Jézus Krisztusom, hát megbolondultak ezek mind, vagy mi! - kiáltott föl Petrovna Borbála és sápadtan hanyatlott vissza ültében.

Annyira elhalványult, hogy valamennyien felugráltunk. Elsőnek Trofimovics István rohant hozzá, én is feléje közeledtem, még Liza is fölkel, bár ott maradt a székénél, de legjobban megijedt Ivanovna Praszkovja: fölkiáltott s amennyire birt, fölállt a helyéről és csaknem ordítva sírt:

- Matuskám, Petrovna Borbála, bocsássa meg az én gonosz esztelenségemet! Adjon neki legalább vizet valaki!

- Ne rücskölj, Ivanovna Praszkovja, kérlek, maguk pedig, uraim, menjenek tőlem, nem kell nekem víz! - mondta Petrovna Borbála szilárdan, bár nem hangosan, az ő halvány ajkaival.

- Matuskám! - folytatta Ivanovna Praszkovja kissé magához térve - kedves barátném, Petrovna Borbála, én ugyan vétkeztem az én vigyázatlan szavaimmal, de már végkép fölingereltek azok a névtelen levelek, amelyekkel valami haszontalan emberek egyre elárasztanak; miért nem írkáltak önnek, mikor önről irogatnak? de nekem lányom van, matuskám!

Petrovna Borbála szótlánul nézett tágra nyitott szemeivel és ámulva hallgatott. E pillanatban nesztelenül kinyílt a szögletbeli oldalajtó és megjelent Pavlovna Dária. Megállt és körülnézett. A mi zavarunk meglepte őt. Ugy látszott, hogy Timofejevna Máriát sem vette mindjárt észre, akinek ittlétéről nem is tudott. Legelőbb Trofimovics István látta meg őt, elpirult és valamiért hangosan mondta: „Pavlovna Dária!” s erre mindenki a jövevényre nézett.

- Hogyan? hát ez az önök Pavlovna Dáriája! - kiáltott föl Timofejevna Mária - no, Satuska, nem hasonlít hozzád a te hugocskád! Ugyan, hogy híhat az enyém ilyen gyönyörűséget jobbágyi rabszolgának!

Pavlovna Dária ez alatt közelebb ment Petrovna Borbálához, de a Timofejevna Mária fölkiáltásától meglepetve hirtelen megfordult és úgy is maradt a székénél, hosszan, lenyűgöző tekintettel nézve a félkegyelműre.

- Ül le, Dásá - szólt Petrovna Borbála félelmet gerjesztő nyugodtsággal - közelebb, így; ülve is láthatod azt a nőt. Ismered?

- Soha sem láttam - felelt csendesen Dásá s rövid szünet után hozzátette: bizonyára ama bizonyos Lebjadkin úrnak a beteg testvére.

- Én is most látom kegyedet először, lelkecském, ámbár már régen szerettem volna kegyeddel megismerkedni, mert minden mozdulatában neveltséget látok - szólt örvendezve Timofejevna Mária. - S hogy az én lakájom szitkozódik, hát ugyan lehetséges-e az, hogy kegyed az ő pénzét eltulajdonította volna, kegyed, aki oly művelt és kedves! Mert kegyed kedves, kedves, nagyon kedves, azt mondhatom! - tette hozzá elragadtatással, a kezével hadonázva.

- Értesz te ebből valamit? - kérdezte Petrovna Borbála büszke méltósággal.

- Mindent értek...

- Hallottad, mit beszélt valami pénzről?

- Bizonyára arról a pénzről van szó, amelyet én még Svájcban vettem át a Vszevolodovics Miklós kérésére, hogy átadjam azt Lebjadkin úrnak, az ő bátyjának.

Csend következett.

- Maga Vszevolodovics Miklós bizott meg a pénz átadásával?

- Nagyon szerette volna megküldeni azt a pénzt, összesen háromszáz rubelt, Lebjadkin úrnak. De mert nem tudta a címét, csak azt, hogy Lebjadkin úr el fog jönni a mi városunkba, hát rám bízta az átadást arra az esetre, ha Lebjadkin úr csakugyan ide érkezik.

- S micsoda pénzek... vesztek el hát? Mit beszél erről most ez a nő?

- Azt én már nem tudom; én is hallottam, hogy Lebjadkin úr azt híreszteli, mintha én nem adtam volna át neki az egész küldött összeget; de én ezt nem értem. Háromszáz rubelt kaptam és háromszáz rubelt adtam át.

Pavlovna Dária már csaknem egészen megnyugodott. Megjegyzem, hogy különben is nehéz volt ezt a leánykát bármivel is hosszabb időre a sodrából kiűtni, akármit gondolt is aztán magában. Most is mindenre nyugodtan beszélt, minden kérdésre azonnal világosan felelt, bár eleinte meg volt lepetve, de nem érzett olyan zavart, amely a legkisebb mértékben is tanuszkodhatott volna bárminemű vétkességéről. Amíg beszélt, Petrovna Borbála egy pillanatra sem vette le róla a szemét. Petrovna Borbála egy kis ideig elgondolkozott, aztán így szólt:

- Ha Vszevolodovics Miklós nem fordult én hozzám a kérésével - mondotta szilárdan s láthatóan a jelenlevőkhöz intézve szavait, bár csak Dására nézett, - hanem téged bizott meg, hát bizonyosan megvolt erre a maga oka. Nem érzem magamat följogosítva, hogy ez okokról kérdezősködjem, mihelyt azokat előlem titkolják. De már az az egy, hogy neked abban részed volt, eléggé megnyugtatt engem: vedd ezt tudomásul, Dárja. De nézd csak, kedves barátom, te, aki a világot nem ismered, a legtisztább szívvél is elkövethettél valami vigyázatlanságot. És el is követtél, mikor arra vállalkoztál, hogy érintkezésbe lépj valami gazemberrel. A hírek, melyeket az a hitvány terjeszt, megerősítik azt, hogy hibát követtél el. Én majd utána járok,

hogy miféle ember ökelme s minthogy a te védelmeződ én vagyok, hát majd meg is tudlak oltalmazni. Most pedig vessünk ennek véget!

- Legjobb lesz akkor, ha ő majd ide jön, kiküldeni őt a cselédszobába - szólt közbe váratlanul Timofejevna Mária, főlemelkedve a helyéről. - Hadd játsszék ott a cselédekkel durákat, mink pedig idebent fogunk ülni és kávézni. Egy csésze kávé még talán ki lehet neki küldeni, de én őt mélyen megvetem.

És jelentősen rántott egyet a fején.

- Ennek véget kell vetni - ismételte Petrovna Borbála, miután Timofejevna Máriát kihallgatta; - kérem, Trofimovics István, csengessen.

Trofimovics István csengetett, aztán hirtelen és izgatottan előre lépett.

- Ha... ha én - hebegett elvörösödve, akadozva - ha én hallottam is azt a leggyalázatosabb beszédet, illetőleg mendemondát, hát... csak a legteljesebb fölháborodással... *enfin c'est un homme perdu et quelque chose comme un forçat evadé...*

Nem fejezte be. Petrovna Borbála szemét összehúzva nézte őt végig. Bejött a választékos Jegorovics Elek lakáj.

- Kocsit! - parancsolta Petrovna Borbála - te meg, Jegorücs Elek, készülj: hazakiséred Lebjadkin kisasszonyt, ő majd megmondja, hogy hova.

- Lebjadkin úr már maga régen vár lent és nagyon kért, hogy jelentsem be.

- Az képtelenség, Petrovna Borbála - szólalt meg az egész idő alatt hallgatott Nikolajevics Móric - ha megengedik, hát az nem olyan ember, akit társaságba bebocsátani lehetne, az... egy... lehetetlen ember, Petrovna Borbála.

- Várj vele - fordult Petrovna Borbála Jegorücshez, aki azonnal eltűnt.

- C'est un homme malhonnete et je crois même, que c'est un forçat evadé, ou quelque chose dans ce genre - motyogott megint Trofimovics István, megint elvörösödve és nem fejezve be a mondani valóját.

- Liza, mink is megyünk - szólt finyásan Ivanovna Praszkovja a helyéről fölkelve. - Ugy látszik, már megbánta, hogy az imént ijedtében esztelennek mondta magát. Mikor Pavlovna Dária beszélt, akkor ő már kevély mosolygással hallgatta azt. De leginkább meglepett engem a Nikolajevna Lizaveta arckifejezése attól kezdve, hogy Pavlovna Dária belépett: tekintetében gyűlölet és megvetés szikrázott, amit nem is igen igyekezett leplezni.

- Kérlek, Ivanovna Praszkovja, légy még egy kis türelemmel - szólt Petrovna Borbála még mindig azzal a mérhetetlen nyugalommal - légy kegyes és ülj le, mert én mindent el akarok mondani, neked meg fáj a lábad. Ugy; köszönöm. Az imént elhagyott a türelmem s neked néhány erős szót mondtam. Légy jó és bocsáss meg; helytelenül cselekedtem és azt megbántam, mert én mindenben szeretem az igazságot. Igaz, hogy te is kikeltél magadból és valami névtelen leveleket emlegettél. Minden névtelen levél megvetésre méltó, csak azért is, hogy nincs aláírva. Ha te ezt másképen fogod föl, hát azt én tetőled nem irigylem. Én semmi esetre sem hoztam volna föl ilyesmit a te helyedben és nem piszkoltam volna be vele másokat. Te pedig ezt megpróbáltad. De ha te már elkezdted, hát elmondom neked, hogy ezelőtt vagy hat nappal én is kaptam egy ostoba anonym levelet. Abban valami semmirekellő azt tudatja velem, hogy Vszevolodovics Miklós megtébolyult s hogy tartózkodnom kell valami sánta nőtől, aki „rendkívüli szerepet fog játszani az életemben”, amint a kifejezésre határozottan emlékszem. Gondolkozván a dolgon és tudván, hogy Vszevolodovics Miklósnak sok az

ellensége, rögtön elküldtem egy itteni emberért, aki az ő ellenségei közt a legalattomosabb, leggonoszabb és legaljasabb s a vele folytatott beszélgetésből azonnal meggyőződtem róla, hogy honnan került ki a megvetésre méltó névtelen levél. Ha téged is ilyen aljas névtelen levelekkel háborgattak *én miattam*, vagy amint te kifejezted: árasztottak el, akkor, szegény jó Ivanovna Praszkovjám, én sajnálom a legjobban, hogy akaratomon kívül ilyen kellemetlenséget okoztam neked. Ez az egész, amit mondani akartam. Részvétellel látom, hogy nagyon elfáradtál és most magadon kívül vagy. Ezen kívül okvetetlenül elhatároztam, hogy most rögtön bebocsátatom azt a gyanús embert, akiről csak az imént azt mondta Nikolajevics Móric, hogy azt bebocsátani nem lehet. Magának Lizának itt nem lesz semmi dolga. Jer hozzám, édes Lizám, hadd csókoljalak meg még egyszer.

Liza áthaladt a szobán és szótlánul állt meg Petrovna Borbála előtt. Ez megcsókolta őt, megfogta a kezét, kissé eltartotta magától, melegen nézett rá, aztán keresztet vetett rá és újra megcsókolta.

- No, Liza, isten áldjon meg - szólt aztán, majd nem könyekre fakadva - légy biztos afelől, hogy nem szünöm meg téged szeretni, bármit rendeljen is mostantól kezdve a sorsod... Isten veled... Én mindig áldani fogom az Ő jobbját...

Akarta volna még valamit mondani, de erőt vett magán és hallgatott. Liza visszaindult a helyére, szótlánul és mintha tünődve, hanem aztán hirtelen megállt az anyja előtt.

- Mamám, én még nem megyek, még itt maradok a néninél - szólt halkán, de e halk szavakban vasakarat nyilvánult meg.

- Istenem, mit akarsz! - riadt föl Ivanovna Praszkovja, tehetetlenül csapva össze a kezét. De Liza nem felelt, sőt mintha nem is hallotta volna az anyját; beleült a szögletbe a volt helyére és ismét valahova a levegőbe kezdett bámulni.

A Petrovna Borbála tekintetében valami büszke diadal gyult ki.

- Nikolajevics Móric, egy különös kérésem volna önhöz: legyen szíves lefáradni s megnézni azt az embert és ha csak egy kis lehetőség is van rá, hogy ide bebocsássuk, hozza őt föl.

Nikolajevics Móric meghajította magát és kiment. Egy perc múltán magával hozta Lebjadkint.

IV.

Szóltam már ennek az úrnak a külsejéről: magas, göndör haju, természetes legény volt, lehetett vagy negyven éves, puffadt arccal, amely fejének minden mozdulatára megrándult; szemei aprók, vérbefutottak, néha igen ravaszak; bajuszt és pofaszakállt viselt, husos ádámcsutkájával meglehetősen kellemetlen benyomást tett. Legmeglepőbb volt az, hogy ezúttal frakkban és tiszta fehérneműben jelent meg. „Vannak emberek, akiknek a tiszta fehérnemű nem is illik” - mondotta egyszer Liputin Trofimovics Istvánnak, mikor ez tréfásan megpirongatta őt a hanyag öltözkéért. A kapitánynak fekete keztyűje volt, amelynek egyik felét fölhuzatlanul tartotta az egyik kezében, a balkezén levő pedig, amelyet szűk volta miatt nem birt begombolni, csak félig takarta be husos kövér kezét; ebben a kezében új, fényes, kerek kalapot tartott, amely láthatóan most volt először használatban. Kisült e szerint, hogy a tegnapi szerelem frakkja, amelyről Satovnak kiabált, csakugyan létezett. Mindezt, t. i. a frakkot és fehérneműt, valami titkos célokra a Liputin tanácsára szerezte be, mint azt én később megtudtam. Kétségen kívül volt, hogy ezúttal valakinek a biztatására és segítségével jött ide (még pedig bérkocsin). Magától nem jött volna erre rá, nem tudott volna felöltözni sem, sem rászánni magát vagy

háromnegyed órai idővesztegetésre, még ha föllesszük is, hogy a székesegyház előcsarnokában lefolyt jelenetről azonnal értesült. Nem volt részeg, csak olyan állapotban, aminőben szoktak lenni a több napi dőzsölés után hirtelen fölébredők. Ugy látszott, mintha csak meg kellett volna őt rázni a vállánál fogva s megint megrészegeedett volna.

Gyorsan akart betáncolni a vendéglátóba, de már az ajtónál megbotlott a szőnyegben. Timofejevna Mária nem tudott hova lenni nevében. A kapitány vadállati szemeket vetett rá, aztán néhány szapora lépést tett Petrovna Borbála felé.

- Eljöttem, asszonyom - harsogott mintha trombitált volna.

- Üljön le, tisztelt uram - egyenesedett ki Petrovna Borbála - foglaljon helyet azon a széken. Meghallom én önt onnan is és így jobban láthatom önt.

A kapitány megállt, tompán nézett maga elé, hanem aztán visszafordult és leült az ajtónál mutatott székre. Arcán látni lehetett, hogy nem igen bizik magában, egyuttal azonban szemtelenség és folytonos ingerültség volt rajta észrevehető. Hogy megrökönyült, azt látni lehetett, de nem a hiuságában volt megsértve, hanem azt lehetett olvasni a tekintetéből, hogy szükség esetén a rökönye ellenére is elhatározhatja magát valami vakmerőségre. Az is látható volt, hogy egyetlen testének minden mozdulatától félt. Köztudomásu, hogy ilyen urak, ha véletlenül társaságba kerülnek, legjobban a kezökkel vannak megakadva, minden percben zavarban lévén az iránt, hogy azt hova tegyék. A kapitány, kezében a keztyűjével és kalapjával megsibbadt a helyén és le nem vette tompa tekintetét a Petrovna Borbála szigorú arcáról. Talán szeretett volna figyelmesebben körülnézni, de erre még egyelőre nem tudta magát elhatározni. Timofejevna Mária megint igen mulatságosnak ítélhette a kapitány figuráját és megint elnevette magát, de a kapitány meg sem mozdult. Petrovna Borbála kiméletlenül sokáig, egy teljes percig, hagyta őt ebben a helyzetben és irgalmatlanul nézegette.

- Legelőbb is mondja meg maga, hogy hívják? - szólt végre kimérten és jelentősen.

- Lebjadkin kapitány, - harsogott az - és azért jöttem, asszonyom - kezdte volna megint.

- Várjon! - állította meg őt Petrovna Borbála - ez a szánalmas teremtés, aki annyira megérdekelt engem, tényleg az ön huga?

- Az én hugom, asszonyom, aki megszökött a fölvigyázat alól, mert ő olyan állapotban van...

Itt hirtelen megakadt és elvörösödött.

- Ne vegye rossz néven, asszonyom - öltöztetett roppant zavarban - az édes testvére nem szólhatja meg... ilyen állapotban, t. i. nem is ilyen állapotban... abban az értelemben, hogy a reputációja kapott foltot... az utóbbi időben...

Megint megakadt.

- Tisztelt uram! - kapta föl a fejét Petrovna Borbála.

- Ilyen állapotban! - fejezte be a kapitány hirtelen, ujjával a homloka közepére bökve.

Csend következett.

- S régen szenved ő már abban? - kérdezte kissé vontatottan Petrovna Borbála.

- Asszonyom, én azért jöttem, hogy megköszönjem az előcsarnokban tanúsított nagylelkűségét, amely oly orosz, oly testvéries...

- Testvéries?

- Vagyis nem testvéries, csak abban az értelemben, hogy én az én hugomnak testvére vagyok, asszonyom és higgye el - folytatta újra elvörösödve - hogy én nem vagyok olyan műveletlen, aminőnek az ön vendéglátójában való első megjelenésem alkalmával látszottam. Én az én hugommal együtt semmik sem vagyunk az itt észrevehető fényhez képest. Azonkívül rágalmozói is vannak. De a jó hírnévre Lebjadkin mindig büszke, asszonyom és... és én köszönetemet jöttem kifejezni. Ime, itt van a pénz, asszonyom.

Ezzel kikapott a zsebéből egy pénztárcát, kivett abból egy csomó bankjegyet és reszkető kézzel, lázas türelmetlenséggel lapozgatta azt. Látni lehetett, hogy nagyon tisztázni akar valamit; de valószínűleg maga is észrevevén, hogy a pénzzel való babrálásával még ostobábbnak látszik, végkép kijött a sodrából: a pénzt semmikép sem birta rendezni, ujjai nem engedelmeskedtek s a szégyen betetőzéseül kiesett a tárcájából egy zöld bank-kötvény és cik-cakosan tovarepült a szőnyeg fölött.

- Husz rubel, asszonyom - ugrott föl hirtelen, kezében a pénz-csomóval és a szenvedéstől izzadó arccal. Meglátván a földön a kiesett értékjegyet, le akart hajolni, de valamiért elszégyenelvén magát, csak a kezével hadarintott egyet.

- Jó lesz az ön cselédeknek, asszonyom, a lakájnak, aki majd megleli; hadd emlegesse meg Lebjadkint.

- Ezt én semmi szin alatt meg nem engedem - szólt gyorsan és némi ijedtséggel Petrovna Borbála.

- Akkor hát...

A kapitány lehajlott, fölvette az értékpapírt, elvörösödött, aztán hirtelen Petrovna Borbálához menve, odanyújtotta annak az összeszámolt pénzt.

- Mi ez? - ijedt meg most már egészen Petrovna Borbála, megfeszengve ültében. Nikolajevics Móric, én és Trofimovics István előre léptünk.

- Tessék megnyugodni, nem vagyok én örült, bizony isten nem vagyok! - bizonykodott a kapitány mindenfelé.

- De bizony megörült ön, uram.

- Asszonyom, ez nem az, amire ön gondol. Persze, én egy semmis láncszem vagyok... Oh, asszonyom, gazdagok az ön palotái, de szegény ám a Névtelen Máriáé, az én hugomé, született Lebjadkináé, de akit nevezünk még egyelőre csak Névtelen Máriának, asszonyom, csak *egyelőre*, mert örökké az isten sem engedi azt. Asszonyom, ön tiz rubelt adott neki s ő azt elfogadta, de csak azért, mert *ön* adta azt neki. Értse meg ezt, asszonyom! Senkitől semmit ez a Névtelen Mária el nem fogad, máskülönben megfordulna sirjában az ő törzskari tiszt nagybátyja, aki a Kaukázusban a Jermolov tábornok szemeláttára halt meg, de öntől, asszonyom, öntől mindent elfogad. De így is, ha egyik kezével elfogad valamit, a másikkal már husz rubelt nyújt vissza áldozatul valamely fővárosi jótékony egylet számára, amelynek ön, asszonyom, tagja... hiszen maga hirdette a „Moszkovszkija Vjedomoszti”-ban, hogy itt, a mi városunkban, önnél van letéve a jótékonyági egylet könyve, amelyben bárki aláírhatja magát...

A kapitány itt hirtelen félbeszakította magát; nehezen lihegett, mintha valami nagy dolgot végzett volna. A jótékony egyletre vonatkozó szavai bizonyára jó előre el voltak készítve, talán épen a Liputin fogalmazásában. Még jobban verejtékezett; a szó szoros értelmében verejték-cseppek gyűltek a halántékaira. Petrovna Borbála átható nézéssel vizsgálta őt.

- Az a könyv - szólalt meg aztán - mindig lent van a házam kapusánál; ön ott is beirhatja az adományát, ha akarja. Most pedig kérem, hogy tegye el a pénzét és ne hadonázzon vele a levegőben. Ugy. Arra is kérem, hogy foglalja el előbbi helyét. Ugy. Nagyon sajnálom, tisztelt uram, hogy a hugát illetőleg tévedtem és segíteni akartam a szegénységén, holott ő olyan gazdag. Csak azt nem értem: miért akarna ő csak én tölem valamit elfogadni, mástól azonban semmi szín alatt? Ön ezt olyan nyomatékosan mondta, hogy erre nézve teljes fölvilágosítást kérek öntől.

- Asszonyom, ez olyan titok, amelyet talán csak a sírba lehet eltemetni, - válaszolt a kapitány.

- Miért? - kérdezte Petrovna Borbála, de már mintha nem oly szilárd hangon.

- Asszonyom, asszonyom...

A kapitány sötéten hallgatott és a földre nézett, miközben jobb kezét a szívére tette. Petrovna Borbála várt, le nem véve róla a szemét.

- Asszonyom - harsogott újra a kapitány - engedje meg, hogy egy kérdést tegyek, csak egyet, de lelkemből jövő, egyenes, nyílt, oroszos kérdést.

- Tessék!

- Szenvedett-e ön életében, asszonyom?

- Ezzel ön azt akarja mondani, hogy ön valakitől szenvedett, vagy szenved?

- Asszonyom, asszonyom! - ugrott föl a kapitány, talán maga sem vevén ezt észre és öklével mellbe vágta magát - itt, ebben a szívből annyi gyűlt össze, de annyi, hogy maga az isten is el fog csodálkozni, mikor ítélet napján meglátja.

- Hm! nagy mondás!

- Asszonyom, meglehet, hogy én ingerült hangon beszélek...

- Ne törődjék vele, majd tudom én, hogy mikor hallgattassam el önt.

- Tehetek-e még egy kérdést, asszonyom?

- Csak bátran.

- Meghalhat-e valaki egyedül a nemeslelkűsége miatt?

- Nem tudom; ilyen kérdéssel még nem foglalkoztam.

- Nem tudja! nem foglalkozott ilyen kérdéssel! - kiáltott fel a kapitány patetikus gunynyal - nos, ha úgy áll a dolog, akkor

Hallgass el te reménytelen szív!

és böszén mellbe vágta magát.

A kapitány már megint járni kezdett a teremben. Az ilyen emberek jellemző vonása, hogy vágyaikat nem tudják magukban visszatartani; fékezhetetlen igyekezetük mindjárt leleplezi őket azok minden esetlenségével. Társaságba jutva az ilyen ember rendesen szerényen kezdi, de mihelyt egy parányi elnézést tapasztal, rögtön vakmerő lesz. A kapitány már heveskedett, járt-kelt, hadonázott a kezével, nem hallgatott a kérdésekre, magáról beszélt olyan gyorsan, hogy a nyelve nem bírta szolgálni s mielőtt egy gondolatot befejezett volna, átugrott egy másikra. Az is igaz, hogy aligha volt egészen józan; aztán ott ült Nikolajevna Lizaveta is, akire egyszer sem nézett ugyan, akinek a jelenléte - amint látszott - szörnyen zavarta őt. Egyébiránt ez csak föltevés. Kellett valami okának lenni, hogy Petrovna Borbála, leküzdve

undorát, elhatározta, hogy ilyen embert meghallgasson. Ivanovna Praszkovja egyszerűen reszketett a félelemtől, bár az is igaz, hogy nem igen tudta, miről van szó. Reszketett Trofimovics István is, ő azonban ellenkezőleg azért, mert mindig hajlandó volt tulságosan sokat is érteni. Nikolajevics Móric megfigyelő állást foglalt. Liza halvány volt és folytonosan tágranyilt szemekkel nézte a megvadult kapitányt. Satov még mindig a régi helyzetében ült. De a legkülönösebb volt, hogy Timofejevna Mária nemcsak megszűnt nevetni, hanem nagyon elszomorodott. Jobb kezével az asztalra támaszkodott és hosszas, szomorú tekintettel kísérté deklamáló bátyját. Csak az egy Pavlovna Dáriát láttam nyugodtnak.

- Mindez csupa ostoba allegória - haragudott meg végre Petrovna Borbála - ön nem felelt az én kérdésemre. Várom az ön feleletét arra a kérdésemre, hogy „miért?”

- Nem feleltem a „miért” kérdésre? Feleletemet várja a „miért”-re? - ismételte a kapitány pislogva - a kis „miért” szó az egész világon el van öntve már a teremtés napjától kezdve és az egész természet minden pillanatban kiabálja az ő Teremtőjének, hogy „miért?” és ime: már hétezer év óta nem kap rá feleletet. Hát csak az egy Lebjadkin kapitány feleljen? igazságos-e ez a követelés, asszonyom?

- Ez megint csak ostobaság - haragudott egyre jobban Petrovna Borbála - ez is csak allegória; különben is ön igen virágosan sziveskedik beszélni, tisztelt uram, amit én szemtelenségnek tartok.

- Asszonyom - folytatta a kapitány oda sem hallgatva - meglehet, hogy én azt szeretném, ha engem Ernőnek hírnának és mégis kénytelen vagyok a durva Ignác nevet viselni, mit tetszik gondolni: miért? Szeretném, ha de Montbare hercegnek hírnának, holott én csak Lebjadkin vagyok, nevemet a *lebed*¹⁵ szótól véve, hát ez miért van így? Én asszonyom, poéta vagyok, lelkem szerint poéta és ezeket kaphatnék a kiadóktól és mégis egy szurdékban kell laknom, hát ez miért van, miért? Asszonyom! Én szerintem Oroszország a természet játéka, egyéb semmi!

- Csakugyan nem tud ön határozott választ adni?

- Elolvashatom önnek a „Svábbogár” című darabomat, asszonyom.

- Mi-i-i-it?

- Asszonyom, én még nem vagyok örült! Meg fogok örülni, bizonyosan meg fogok, de most még nem vagyok örült. Asszonyom, egy barátom - a lehető legnemesebb ember! - irt egy „Svábbogár” című aesopusi mesét, szabad-e azt fölolvasnom?

- Krülovnak valami meséjét akarja ön felolvasni?

- Nem; nem a Krülovét, hanem a magamét, a saját szerzeményemet. Higyje el, asszonyom, hogy nem vagyok én olyan műveletlen és parlagi ember, hogy ne tudnék Oroszország nagy meseköltőjéről, Krülovról, akinek a közoktatásügyi kormány a Nyári Kertben, ahol a gyerekek szoktak játszani, szobrot állított. De ön azt kérdezi: „miért?” A felelet erre a kérdésre lángbetűkkel van megírva e mesében.

- No halljuk azt a mesét!

Volt egyszer egy svábbogár,
Svábbogár volt mindég,
S bemászott egy pohárba,
Ahol legyenek voltak.

¹⁵ Lebed: hattyu.

- Uram isten, mi ez? - kiáltott föl Petrovna Borbála.

- Tudniillik nyárban - sietett a kapitány a magyarázattal a kezével hadonázva, a szerzőknél szokásos türelmetlenséggel, mikor azokat zavarják az olvasásban - mikor nyárban a legyek bemennek a pohárba, akkor ott lakomáznak, ezt minden bolond megérti, ne tessék közbeszólni, ne tessék; majd meglátják, mindjárt meglátják... (és egyre hadargatott a kezével.)

Elvette a helyet a
Sváb; a legyek zúgtak:
Úgy is szűk a poharunk!
Sirtak Jupiterhez.
De mig így kiabáltak,
Nikifor ott termett
Derék öreg ember ez...

- Itt még nincs befejezve, de az nem baj, elmondom szóval - darált a kapitány - Nikifor fölveszi a poharat és nem hallgatva a jajgatásra, kiönti az egész komédiát, a svábbogarat is a legyeket is, amit már régen meg kellett volna tenni... De tessék jól megfigyelni, asszonyom, hogy a svábbogár nem panaszkodik. Hát itt a felelet az ön kérdésére: „miért?” - kiáltott föl diadallal; „a sváb-bo-gá-ár nem panaszkodik!” Ami pedig Nikifort illeti, hát az a természetet képviseli, - tette hozzá szapora szóval és elégtelenen kezdett járni a teremben.

Petrovna Borbála rettenetesen megharagudott.

- Hát az micsoda pénz, ha szabad kérdezni, amelyet állítólag Vsevolodovics Miklós adott s amelyet önnek állítólag nem adtak át s hogy mert ön egy személyt, aki az én házamhoz tartozik, ezért meggyanusítani?

- Mendemonda! - harsogott Lebjadkin, a jobb kezét fölemelve.

- Nem, az nem mendemonda!

- Asszonyom, vannak körülmények, amelyek közt inkább elviseli az ember a családi szégyent, mint sem kimondja az igazat. Lebjadkin el nem szólja magát, asszonyom. Szinte elvakult, meg volt ihletve; érezte a saját jelentőségét; vagy legalább képzelte magáról valamit. Már szeretett volna sértegetni, valami duhajságot elkövetni, megmutatni, hogy ki ő!

- Kérem, Trofimovics István, csengessen - szólt Petrovna Borbála.

- Lebjadkin ravasz ember, asszonyom - hunyorgott a kapitány csufondáros mosolygással - ravasz, de ismeri a határokat, van rakoncája is a szenvedelmeinek. Ez a rakonca pedig a régi tábori huszár-kulacs, amelyet Dávidov Dénes¹⁶ énekelt meg. Mikor ő e rakoncák közt van, asszonyom, akkor megesk vele, hogy versekbe szedett gyönyörű levelet ír és küld, de amelyet később szeretne élete könyei árán is visszavenni, mert azzal a szépérzékét sértette meg. De hát ha a madár egyszer kirepült, azt már nem lehet a farkánál fogva megfogni. Hát ugyanezen rakoncák közt szólhatta el magát Lebjadkin kapitány egy tiszteletreméltó szüzet illetőleg, de csak lelki sérelmeinek nemes fölháborodásában, amit aztán fölhasználtak a szószátyárok. De Lebjadkin ravasz ám, asszonyom. És hiában les rá a baljóslatu farkas, minden pillanatban várva az ő végét: Lebjadkin el nem szólja magát s a kulacs fenekén várt elszólás helyett mindig a Lebjadkin óvatos ravaszsága marad. De elég, oh, elég! Asszonyom, az ön pompás palotája az emberek legnemesebbikéé lehetne, de a svábbogár nem panaszkodik és ismerje meg a nagy lelket!

¹⁶ Neves orosz költő.

E pillanatban a kapuban csengetés hallatszott s csaknem ugyanakkor megjelent a Trofimovics István csengetésére kissé későn jelentkező Jegorucs Elek. Az illedelmes öreg szolga rendkívül izgatott volt.

- Vszevolodovics Miklósnak méltóztatott e pillanatban megérkezni s egyenesen idetart - mondotta feleletül a Petrovna Borbála kérdő tekintetére.

E pillanatban különösen emlékszem rá: előbb elsápadt, de szemei hirtelen szikrát vetettek. Rendkívüli elhatározottsággal egyenesedett föl a helyén. Mindenki meg volt lepette. Vszevolodovics Miklósnak teljesen váratlan megjelenése, amit legfőlebb egy hónap multán vártak, különös volt nemcsak a váratlansága miatt, hanem azért is, mert olyan végzetesen összeesett a jelenlegi pillanattal. Még a kapitány is úgy állt meg a szoba közepén, mint valami bálvány, eltátotta a száját és szörnyű ostobán nézett az ajtóra.

S im, a szomszéd, nagy és hosszú teremből gyorsan közeledő, aprózott és szaporázott léptek zaja hallatszott, mintha valaki gurult volna; s akkor hirtelen bejött a szobába - egyáltalán nem Vszevolodovics Miklós, hanem egy mindenki előtt teljesen ismeretlen fiatal ember.

V.

Legyen szabad itt egy kissé megállapodni, hogy néhány vonással futólag megrajzoljam ezt a váratlanul megjelent személyt.

Vagy huszonhét éves fiatal ember lehetett, a középtermetűnél valamivel magasabb, ritkás, szőke, elég hosszú hajjal, bozontos, alig megkülönböztethető bajuszszal és szakállal. Tisztán, sőt divatosan volt öltözve, de nem cifrán; első tekintetre mintha előre hajlott nyaku és lassan mozduló lett volna, de épen nem volt sem előre hajlott nyaku, sem lassu. Eleinte mintha valami küldöncnek látszott volna, de később mindnyájan ilyen társaságba valónak, beszédét pedig a tárgyhoz tartozónak ítéltük.

Senki sem mondta volna rá, hogy csunya, de azért az arca senkinek sem tetszett. A feje a tarkója felé hosszult és mintha két oldalt össze lett volna lapítva, úgy hogy az arca élesnek látszott. Homloka keskeny, magas, de arcvonásai aprók; szeme hegyes, orra kicsiny és az is hegyes, ajka hosszú és vékony. Arc kifejezése szinte fájdalmas, beteges, de ez csak úgy látszik. Arca valami száraz, csontos, mintha most kelt volna föl valami nehéz betegségből. Pedig ő teljesen egészséges, erős, sőt soha beteg sem volt.

Sietve jár és mozog, pedig nincs sietős dolga. Ugy látszik, hogy semmi sem zavarhatja meg őt; minden körülmények közt és minden társaságban egy és ugyanaz. Nagyon megvan magával elégedve de ő ezt magán észre sem veszi.

Sietve, szaporán beszél, de egyúttal biztosan és önérzetesen is és nem kell szóért a szomszéd-ba mennie. Gondolatai, dacára sietős természetének, nyugodtak, határozottak és befejezettek s ez különösen jellemzi őt. Beszéde csodálatosan értelmes és világos; szavai úgy peregnek, mint az egyenletes, jókora buzaszemek, mindig készen a mások szolgálatára. Eleinte ez nagyon tetszik, hanem azután unottá lesz, épen a nagyon is világos szókiejtéstől, a mindig készen levő szavak üveggyöngyszerű pergésétől. Lassankint arra a gondolatra jut az ember, hogy az ő szájában a nyelvnek bizonyosan valami különös formája van, hogy az rendkívül hosszú és vékony lehet, aztán nagyon vörös, rendkívül hegyes és egyre forgó véggel.

Hát ez a fiatal ember beszaladt a szobába és nekem igazán úgy tetszik, mintha már a szomszéd teremben rákezdte volna a beszédét és már beszélve lépett volna be. Egy pillanat alatt Petrovna Borbála mellett termett.

- ... hát képzelje csak, Petrovna Borbála - öntötte az üveggyöngyeit - bejövök és azt hiszem, hogy ő már legalább egy negyed óra óta itt van; másfél órája, hogy megérkezett. Kirilovnál találkoztunk; ezelőtt egy fél órával indult el, egyenesen ide s azt mondta, hogy egy negyed órával később jöjjenek én is ide...

- De ki? Ki mondta, hogy ön ide jöjjen? - kérdezte Petrovna Borbála.

- Hát Vszevolodovics Miklós! Hát ön igazán csak most hallja? De legalább a málhája már bizonyosan itt van? hát azt sem jelentették? E szerint én adom az első hirt. Hanem mégis el kellene érte valakit küldeni, egyébiránt bizonyosan ő maga is mindjárt itt lesz, még pedig, amint látszik, éppen abban az időben, amely megfelel az ő bizonyos számításának, amennyire én némely elejtett szava után ítélnék. (Itt körülnézett és különösen a kapitányt vizsgálta nagy figyelemmel.) Ah, Nikolajevna Lizaveta, mennyire örülök, hogy mindjárt első lépésre kegyedet láthatom, nagyon örülök, hogy kezét szoríthatok kegyeddal - sietett a vidáman mosolygó Lizához, hogy elfogadhassa annak feléje nyújtott kezét - s ha jól látom, hát a mélyen tisztelt Ivanovna Praszkovja sem feledte el az ő „professzorát”, sőt tán már nem is haragszik rá úgy, mint haragudott mindig Svájcban. Nos, hogy érzi itthon a lábát, Ivanovna Praszkovja és jól tanácsolta-e a svájci konzilium a hazai éghajlatot? Tessék? Vizes borogatások? Az bizonyára nagyon jó lehet. De mennyire sajnálom, Petrovna Borbála (fordult vissza gyorsan), hogy akkor ne sikerült volna önnel a külföldön találkozni, hogy személyesen tiszteleghettem volna, különösen mikor olyan sok közlendőm is lett volna... Értésitettem az öregemet, de ő, amint látom, szokása szerint...

- Péterke! - kiáltott föl Trofimovics István, hirtelen magához térve meglepetéséből; össze-capta a kezét és a fiához rohant. - Pierre, mon enfant, hiszen meg sem ismertelek! - szólt Pétert átölelve, miközben szeméből könnyek hulltak.

- No, ne bolondozz, ne mókázz, csak gesztusok nélkül; elég már, elég, kérlek - dörögött gyorsan Péter, igyekeztén magát az ölelésekből kiszabadítani.

- Mindig, mindig hibás voltam veled szemben!

- No, most elég; erről majd később. Tudtam, hogy mókázni fogsz. No kérlek, légy már egy kicsit józanabb.

- Hiszen tíz év óta nem láttalak.

- Annál kevésbé lehet helye az ömlengéseknek.

- Mon enfant!

- No, elhiszem, hogy szeretsz, elhiszem, csak vedd el már a kezedet. Hiszen csak útjába állsz másoknak... Ah, itt van végre Vszevolodovics Miklós is! No, mondtam már, hogy ne mókázz!

Vszevolodovics Miklós már tényleg a szobában volt; nagyon csöndesen jött be s egy pillanatra megállt az ajtónál, lassacskán végignézte a jelenvoltakon.

Mint ezelőtt négy évvel, mikor először láttam őt, most is meg voltam lepelve, amint először ránéztem. Nem feledkeztem én meg ő róla egy csöppet sem; de úgy látszik, vannak olyan fizionomiák, amelyek valahányszor újra megjelennek, mindig hoznak magukkal valami olyan újat, amit még nem vettünk észre rajtuk, ha százszor találkoztunk is velük régebben. Látszólag ugyanaz volt, aki négy évvel ezelőtt: olyan elegáns, olyan komoly, éppen olyan fontoskodva

járt, mint régen, sőt épen olyan fiatal is volt, mint akkor. Könnyed mosolya most is olyan hivatalosan szives és önérzetes, mint régen, tekintete épen olyan szigorú, tűnődő és mintegy szórakozott. Egy szóval, mintha csak tegnap találkoztunk volna. De egy dolog meglepett engem: a multban, ha szép embernek tartották is, de arca tényleg hasonlított az álarchoz, mint azt akkor mondogatták a mi társaságunk némely rosszakaratú hölgyei. Most pedig, - most pedig - nem tudom én, miért, - mindjárt az első tekintetre határozott szép embernek tűnt föl előttem, annyira, hogy most már senki sem mondhatta, hogy arca az álarchoz hasonlít. Talán attól, hogy egy kicsit halványabb volt, mint régen s mintha egy kissé megsoványodott volna. Vagy talán valami új gondolat fénylett ezúttal a tekintetében?

- Vszevolodovics Miklós! - kiáltott egészen kiegyenesedve, de a székéből föl nem kelve Petrovna Borbála, úgy állítva meg a fiát egy parancsoló gesztussal, - állj meg egy pillanatra.

De hogy érthetővé tegyük azt a rettenetes kérdést, mely e gesztus és fölkiáltás után következett, s amely kérdésnek a lehetőségét én még Petrovna Borbála részéről sem tételeztem volna föl, - kérem az olvasót: ne feledje, milyen volt Petrovna Borbála karaktere egész életében s milyen különös eltökélései voltak némely rendkívüli pillanatokban. Tessék figyelembe venni azt is, hogy dacára a rendkívüli lelki erőnek, a jelentékeny ítélőképességnek s a gyakorlatias, mondhatni gazdaságos tapintatnak, amelyvel ő rendelkezett, még sem voltak életében olyan pillanatok, amelyekben ő rögtön, föltétlenül és hogy úgy mondjam, minden tartózkodás nélkül uralkodott volna. Kérem végül figyelembe venni, hogy a jelenlegi pillanat valóban olyan lehetett rá nézve, amelyben, mint valamely fókuszban, hirtelen összezsapott az élet minden lényegessége, az egész mult, az egész jelen, sőt tán az egész jövő is. Megemlítem még futólag az anonym leveleket is, amelyeket kapott s amelyekről olyan ingerülten beszélt az imént Ivanovna Praszkovjának, miközben, amint látszik: elhallgatta a levelek némely tartalmát; pedig épen az elhallgatott részben leli a kulcsát ama rettenetes kérdés, amelyet most oly hirtelen intézett a fiához.

- Vszevolodovics Miklós, - mondotta a szókat erősen tagolva és fenyegető kihívással, - kérem önt, mondja meg most azonnal, mielőtt a helyéről megmozdulna, igaz-e, hogy ez a szerencsétlen sánta nő, ez itt ni, nézze meg! Igaz-e, hogy ő... az ön törvényes felesége?

Nagyon jól emlékszem erre a pillanatra: Vszevolodovics Miklósnak meg sem rebbent a szeme és merően nézett az anyjára; arca egy szikrányira sem változott el. Végre valami különösen, leereszkedően elmosolyodott és egy szót sem szólva, odament az anyjához, megfogta és tisztelettel megcsókolta annak a kezét. És akkora volt az ő mindenkor ellenállhatatlan hatása az anyjára, hogy az most sem merte a kezét elrántani. Csak nézett a fiára, mintha egészen kérdéssé vált volna s egész magaviselete azt mutatta, hogy még csak egy szempillantás és el nem viseli a bizonytalanságot.

De a fia továbbra is hallgatott. Még egyszer végignézett a társaságon, aztán lassan egyenesen Timofejevna Máriához ment. Nagyon nehéz volna leírni e pillanatban az egyesek arckifejezését. Nekem például az jut eszembe, hogy Timofejevna Mária az ijedelemtől elzsibbadtan fölkel a helyéről és mintegy imára kulcsolva tette össze előtte a kezét; ezzel együtt emlékszem a szemében kigyult elragadtatásra is; valami tébolyoszerű elragadtatás volt, amely egészen eltorzította az arcát, olyan elragadtatás, amelyet nehéz az embereknek elviselni. Meglehet, hogy mind a kettő volt: elragadtatás is, ijedelem is; de arra is emlékszem, hogy én gyorsan feléje léptem, (csaknem mellette ültem), mert azt hittem, hogy rögtön elájul.

- Kegyed nem lehet itt, - mondotta Vszevolodovics Miklós szives, dallamos hangon, szemében szokatlan gyöngédséggel. A legtiszteletteljesebben állt előtte és minden mozdulatában őszinte becsülés látszott. A szegény teremtés szapora suttogással, pihegve hebegte neki:

- Szabad nekem... most mindjárt... térdre borulni ön előtt?

- Nem, az nem lehet, - mosolygott rá Vszevolodovics Miklós úgy, hogy attól Timofejevna Mária is örvendő mosolyra derült.

Vszevolodovics Miklós ugyanazon dallamos hangon tovább szólt; gyöngéden, mint a gyerekekkel beszélve, de azért fontosán mondta neki:

- Jusson eszébe, hogy kegyed leány s én, bár a legjobb barátja vagyok kegyednek, mégis csak idegen embere vagyok, nem vagyok sem férje, sem apja, sem vőlegénye. Nyujtsa a karját és jerünk; lekisérem a kocsizhoz s ha megengedi, haza is viszem.

Timofejevna Mária meghallgatta őt s eltűnődve hajtotta le a fejét.

- Jerünk, - mondta aztán sóhajtva és karját nyújtotta.

De itt egy kis baj történt vele. Ugy kell lenni, hogy vigyázatlanul fordult meg és a beteg, rövid lábára lépett, egy szóval: egész oldalával a karszékre esett, úgy, hogy ha az a karszék ott nincs, végigterült volna a földön. Vszevolodovics Miklós egy pillanat alatt fölkapta őt, karon fogta s részvéttel, óvatosan az ajtó felé vezette. Timofejevna Mária láthatóan bántotta az elsiklása, megzavarodott és szörnyen elszégyelte magát. Szótlanul a földre szegezte a tekintetét s erősen sántítva bicegett Vszevolodovics Miklós után, csaknem függve annak a karján. Így mentek ki. Liza, amint láttam, azalatt, míg ezek kimentek, valamiért hirtelen fölugrott a székéről és mozdulatlan tekintettel kísérte el őket az ajtóig. Aztán szótlanul megint leült, de arcán valami görcsös rángás volt látható, mintha valami undorító tárgyat érintett volna.

Mig ez a jelenet Vszevolodovics Miklós és Timofejevna Máriaival lefolyt, mindenki hallgatott és meg volt lepelve; a légy repülését is meg lehetett volna hallani; de mihelyt ők kimentek, egyszerre mindenki beszélni kezdett.

VI.

Beszélni különben keveset beszéltek, inkább fölkiáltoztak. Most már egy kissé elfeledtem, hogy milyen rendben történt ez, mert egy kis zavar jött közbe. Trofimovics István valamit franciául kiáltott és összecsapta a kezét, de Petrovna Borbála nem ügyelt rá. Még Nikolajevics Móríc is dörmögött valamit. De a legjobban heveskedett Sztepanovics Péter; ez valamiről kétségbeesetten igyekezett Petrovna Borbálát meggyőzni, széles gesztusokat csinált, de én sokáig nem birtam őt megérteni. Beszélt Ivanovna Praszkovjának is, Nikolajevna Lizavetának is, sőt hevében még az apjának is kiáltott valamit, - egy szóval: nagyon sürgött-forgott a szobában. Petrovna Borbála egészen kipirulva ugrott föl a helyéről és rákiabált Ivanovna Praszkovjára: „Hallottad? Hallottad, mit mondott neki?” De az már felelni sem tudott, csak motyogott valamit, a kezével egyet hadarintva. Megvolt neki szegénynek a maga baja: minden pillanatban ránézett a lányára, rémüldözött, de arra már gondolni sem mert, hogy fölkeljen és elmenjen, mindaddig, míg a lánya föl nem állt. E közben a kapitány szeretett volna elillanni. Ezt én észrevettem rajta. Nagyon megvolt ijedve attól a pillanattól, amelyben Vszevolodovics Miklós belépett; de Sztepanovics Péter megfogta a karját és nem eresztette el őt.

- Ez okvetetlenül szükséges, okvetetlenül! - pergette az üveggyöngyeit Petrovna Borbálának, még mindig igyekezve ezt valamire rábeszélni. Petrovna Borbála már visszaült a karosszékébe és jól emlékszem, hogy nagy figyelemmel hallgatta Sztepanovics Pétert, aki végre is kiereszta a háziasszony érdeklődését.

- Ez okvetetlenül szükséges. Hiszen maga is láthatja, Petrovna Borbála, hogy itt félreértés van; látszólag sok az érthetetlen dolog, holott az egész világos, mint a gyertya és egyszerű, mint az ujjam. Nagyon jól tudom, hogy senki sem hatalmazott föl, hogy beszéljek s talán nevetséges is vagyok, mikor föltolom magamat. De először is: Vszevolodovics Miklós ennek az egész dolognak semmi jelentőséget sem tulajdonít, végül pedig vannak esetek, amelyekben nehéz az embernek elhatároznia magát arra, hogy maga mondja el a dolgát s okvetetlenül egy harmadik személyre van szüksége, aki könnyebben előadhat bizonyos delikát dolgokat. Higyje el, Petrovna Borbála, hogy Vszevolodovics Miklós egy cseppet sem hibás azért, hogy az ön kérdésére az imént nem felelt rögtön, radikális fölvilágosítással, ellenére annak, hogy az egész dolog igen csekély; ismerem én őt még Pétervárról. Különben is az esetke csak becsületére válik Vszevolodovics Miklósnak, ha már okvetetlenül használni kell azt a határozatlan szót, hogy „becsület.”

- Azt akarja ön mondani talán, hogy tanúja volt valami olyan esetnek, amelyből ez a félreértés keletkezett? - kérdezte Petrovna Borbála.

- Tanúja és részese, - sietett a megerősítéssel Sztepanovics Péter.

- Ha ön szavát adja, hogy meg nem sérti az én delikát érzelmeimet, amelyekkel Vszevolodovics Miklós iránt viseltetem... s ha emellett azt hiszi ön, hogy szivességet is tesz neki...

- Határozottan szivességet, mert én magam is szivességre akarok vállalkozni s meg vagyok győződve, hogy ő maga is fölkérne engem.

A közönségesen bevett szokások mellett is eléggé különös volt, hogy ez az égből lepottyant úr oly nagyon kínálkozott mások élményeit elbeszélni. De sikerült neki a horgára keríteni Petrovna Borbálát azzal, hogy ennek a fájó oldalára tudott tapintani. Akkor én még nem ismertem ennek az embernek a karakterét egészen, annál kevésbé az ő céljait.

- Hallgatom önt, - szólt Petrovna Borbála tartózkodóan és óvatosan, némi kellemetlenséget érezvén a miatt, hogy le kellett ereszkednie.

- Az eset rövid; vagy ha úgy tetszik: nem is eset, - pörgött az üveggyöngy. - Különben valamely dologtalan regényíró regényt is faraghatna belőle. Eléggé érdekes történetke, Ivanovna Praszkovja s biztosra veszem, hogy Nikolajevna Lizavetát nagyon érdekelni fogja, mert sok benne a - ha nem is csodálatos, de legalább furcsa - dolog. Ezelőtt öt évvel Vszevolodovics Miklós megismerkedett Pétervárott ezzel az emberrel, ugyanezzel a Lebjadkin kapitánynyal, aki itt szájátva áll és amint látom: most mindjárt megszöknék innen, ha lehetne. Bocsánat, Petrovna Borbála! De én nem tanácsolnám önnek az elillanást, tisztelt nyugalmazott hivatalnok a volt élelmezési hivatalnak, (látja, milyen jól emlékezem én önre!) Ugy én, mint Vszevolodovics Miklós nagyon jól ismerjük az ön itteni manipulációit, amelyekért - jól jegyezze meg ezt magának! - ön majd felelni fog. Még egyszer bocsánatot kérek, Petrovna Borbála. Vszevolodovics Miklós akkor ezt az urat az ő Falstaffjának hította; ez bizonyosan valami volt karakter, burlesque, akit mindenki nevet s aki maga sem bánja, hogy őt nevetik, csak fizessenek érte. Vszevolodovics Miklós akkor - hogy úgy mondjam - nevetséges életet folytatott Pétervárott; más szót nem lelek; mert kiábrándulni ő nem szokott s akkor semmivel sem foglalkozott. Én csak az akkori időről szólok, Petrovna Borbála. Lebjadkinnak volt egy húga, ugyanaz, aki az imént itt ült. A testvérpárnak nem volt hol meghúzódnia s idegenekre kötötték magukat. A bátya a „Gosztinnüj Dvor”¹⁷ folyosóin csatangolt, kivétlenül mindig a volt rendi-ruhájában, megállította a járókelők közül a tehetősebbeket s amit így összeszedett, azt - elitta. A húga meg úgy táplálkozott, mint az ég madarai. A szögleteken segített a vásár-

¹⁷ Nagy bazár Szt.-Pétervár közepén.

lóknek, meg az illemhelyeken szolgált. Rettenetes Sodoma volt ez; mellőzöm e csavargó élet részleteit, amely életnek különben csodálatos módon Vszevolodovics Miklós is átadta magát. Csak az akkori időkről beszélek, Petrovna Borbála; ami pedig a „csodálatos módon” kifejezést illeti, hát ezek az ő tulajdon szavai. Ő sokat nem titkol el én tőlem. Lebjadkin kisasszonyt, aki akkoriban gyakran találkozott vele, meglepte annak a külseje. Hiszen Vszevolodovics Miklós - hogy úgy mondjam - gyöngyszem volt a szemén. Nem igen értek az érzések rajzolásához, azért hát mellőzöm ezt; de a kisasszonyt a hitvány ismerősei rögtön kinevették s e miatt ő neki busulta magát. Mindenki nevette őt, de ő ezt eleinte nem vette észre. A feje már akkor sem volt egészen rendén, de mégsem annyira, mint most. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a kisasszony valami jóltevő hölgy jóvoltából csaknem jó nevelésben részesült. Vszevolodovics Miklós soha ügyet sem vetett rá s inkább azt tette, hogy zsiros kártyával negyedrészt kopejkába kártyázott a kis hivatalnokokkal. De egyszer, mikor a leányt megsértették, az okot nem is kutatva, torkon ragadt egy hivatalnokot és kilökte azt az első emeleti ablakból. Lovagias fölindulásról szó sem lehetett; az egész operáció általános kacagás közt ment végbe s a legjobban Vszevolodovics Miklós nevetett; mikor aztán minden baj nélkül túlestek a dolgon, hát kibékültek és puncsot ittak rá. De a leigázott ártatlanság nem feledte ezt el. Persze az lett a vége, hogy elméjében végképen megháborodott. Ismétlem, hogy én nem igen értek az érzelmek rajzolásához, de itt az ábrándozás volt a fődolog. Vszevolodovics Miklós pedig, mintha csak készakarva, még jobban ingerelte az ábrándozást: a helyett, hogy nagyot nevetett volna, egyszerre csak váratlanul figyelmes kezdett lenni Lebjadkina kisasszony irányában. Kirilov, aki szintén ott volt, (ez egy rendkívül originális és töredékes ember, Petrovna Borbála; meglehet, hogy meglátja őt valamikor, mert ő most itt van), nos, hát ez a Kirilov, aki szokása szerint mindig hallgat, ezúttal föllobbant és - amint arra jól emlékszem - azt mondta Vszevolodovics Miklósnak, hogy egészen úgy bánik azzal a leánynyal, mint valami marquis-kisasszonnyal és azzal egészen elrontja. Megjegyzem, hogy Vszevolodovics Miklós némiképen tisztelte Kirilovot. Mit tetszik képzelni: mit felelt neki? „Ön azt gondolja, Kirilov úr, hogy én csak tréfát űzök vele; ön csalódik, mert én őt valóban becsülöm, mert ő mindnyájunknál jobb.” És ezt igen komoly hangon mondta. Pedig e két-három hónap alatt voltaképpen nem szólt hozzá egyebet, mint azt, hogy „Jó napot!” vagy „Isten önnel!” Én, aki jelen voltam, jól emlékszem rá, hogy a kisasszony végre már annyira ment, hogy Vszevolodovics Miklóst aféle kérőjének tekintette, aki csak azért nem merte őt „megszöktetni”, mert sok ellensége volt és sok volt a családi akadály is, vagy eféle valami. Sokat nevettek ezen. Az volt a vége, hogy Vszevolodovics Miklós, mikor ide kellett utaznia, intézkedett a kisasszony eltartásáról, még pedig igen szép összeggel, évenként legalább is háromszáz rubellel, ha nem többel. Egy szóval tegyük föl, hogy ez az ő részéről csak a korán kimerült ember kényeskedése, szertelensége volt, sőt - amint Kirilov mondta - a jóllakott embernek újabb tanulmánya az iránt, hogy mire lehet vinni egy tébolyodottat. - Ön - mondta neki Kirilov, - a legutolsó teremtetést, egy nyomórékot szemelt ki, akit örök megvetés, ütlegek sujtanak, pedig tudja, hogy ez a teremtetés kész meghalni ön iránt táplált szerelmében s ön ámitgatja csak azért, mert kíváncsi rá, hogy mi lesz ebből! De hát lehet-é vádolni valakit egy tébolyodott nő képzelődéséért, akivel - kérem ezt megjegyezni - az egész idő alatt tán két szót sem váltott? Vannak dolgok, Petrovna Borbála, amelyekről nemcsak okosan beszélni nem lehet, de egyszerűen beszélni is oktalanság. No de vegyük végre a dolog csodáságos voltát - de erről nincs mit mondani. Pedig ebből most históriát csinálnak... Én némiképen resteltem, Petrovna Borbála, hogy ilyesmi itt végbemehetett.

Az elbeszélő itt hirtelen abban hagyta a beszédet és Lebjadkin felé akart fordulni, de Petrovna Borbála megállította őt; a derék asszonyság erős fölindulásban volt.

- Elvégezte? - kérdezte.

- Még nem; a teljesség kedvéért még néhány kérdést kell intéznem ehhez az úrhoz, ha meg tetszik engedni... Meglátja, Petrovna Borbála, hogy egyszeribe tisztázva lesz minden.

- Majd később, most várjon egy kissé, kérem. Oh, beh jól tettem, hogy önt beszélni hagytam!

- És ne feledje, Petrovna Borbála, - szólalt meg újra Sztepanovics Péter, - hogy úgy-e bizony: ezt az ön iménti kérdésére igazán nem mondhatta volna el Vszevolodovics Miklós, kivált mikor az a kérdés talán nagyon is kategórikus volt.

- Ugy van, nagyon kategórikus.

- S nem volt-e nekem igazam, mikor azt mondtam, hogy némely esetekben sokkal alkalmasabb, ha egy harmadik személy ad fölvilágosításokat, mint maga az érdekelt?

- Igen, igen... Hanem egyben tévedett ön s amint sajnálkozva látom, még most is tévedésben van.

- Igazán? Ugyan miben?

- Látja... no de jó volna tán leülnie, Sztepanovics Péter.

- Oh, amint parancsolja; el is fáradtam; köszönöm.

Rögtön előrántott egy széket s úgy helyezkedett el azon, hogy egyfelől Petrovna Borbála, másfelől az asztalnál levő Ivanovna Praszkovja közé ülve, szemben kapta Lebjadkin urat, akiről egy pillanatig sem vette le a szemét.

- Ön téved, mikor a dolgot csodaságosnak nevezi...

- Oh, ha csak ez a baj!

- Nem, nem, nem! várjon! - állította meg őt Petrovna Borbála, akin látni lehetett, hogy sokat és elragadtatással készül beszélni. Sztepanovics Péter, mihelyt ezt észrevette, csupa füllé vált.

- Nem, az több volt, mint csodaszerűség, sőt biztosítom önt, hogy az valami szent dolog volt! Egy büszke ember, aki oly korán elbusulta magát és tréfálóvá, gunyolódóvá lett, mint ön igen helyesen megjegyezte, egy szóval egy Harry princ, mint azt akkor Trofimovics István igen jól mondta, mely hasonlat nagyon találó volna, ha nem inkább Hamlethez hasonlítana Vszevolodovics Miklós, legalább az én nézetem szerint.

- Et vous avez raison - szólalt meg érzéssel és nyomatékosan Trofimovics István.

- Köszönöm, Trofimovics István, különösen köszönöm önnek azt, hogy mindig bizott Nicolasban, az ő nagy szellemi képességében és hivatásában... Ön ezt a bizalmat még én bennem is megerősítette, mikor én már hitemet vesztettem.

- Chère, chère... - Trofimovics István már előre akart lépni, de aztán megállt, meggondolván, hogy nem jó lesz Petrovna Borbálát félbeszakítani.

- És hogyha Nicolas mellett mindig lett volna egy szelid, nagy és békés Horatio, - ez önnek egy másik igen szép kifejezése, Trofimovics István, - akkor ő talán már megszabadult volna „az irónia hirtelen ördögétől”, amely őt egész életében gyötörte, - mondá Petrovna Borbála már félig éneklő hangon. Az irónia démonának kifejezése megint az ön bámulatra méltó mondása, Trofimovics István. De Nicolasnak nem volt soha Horációja, sem Oféliája. Neki csak az egy anyja volt, de mit tehet egy anya ilyen körülmények közt? Tudja, Sztepanovics Péter, nekem még nagyon is érthető az, hogy olyan lény, mint Nicolas, megjelenhetett olyan lebujokban is, aminőket ön emleget. Most már egész világosan áll előttem az élet ama nevetőségessége, mint ahogy ön nagyszerűen kifejezte, a kontrasztok ama kielégíthetetlen szomszaga, a képnek ama sötét háttére, amelyen ő mint gyöngy jelen meg, hogy megint az ön össze-

hasonlítását használjam. Ott aztán találkozok egy közönséges teremtéssel, egy nyomorékkal, félkegyelművel, aki máskülönben talán igen nemes lelkű!...

- Hm... de tegyük föl...

- Hát mi érthetetlen van abban, hogy ő azt a teremtet nem nevette ki úgy, mint mindenki?! Oh, emberek, emberek! Nem értitek meg, hogy ő azt a teremtet védi a bántóitól, úgy bánik vele, mint egy marquis-kisasszonnyal, (ez a Kirilov bizonyára nagyon jól fogja föl az embereket, bár Nicolas-t nem jól fogta föl!) Ha jól vesszük föl, hát éppen ebből a kontrasztból kerekedett a baj: ha az a szerencsétlen más körülmények közt lett volna, akkor tán nem is jutott volna olyan esztelen ábrándokig. Ezt csak a nők tudják megérteni, Sztepanovics Péter, s nagyon sajnálom, hogy ön nem... no, nem azt, hogy ön általában nem nő, hanem hogy legalább ez egy esetben nem nő, hogy a dolgot megérthetné!

- Már mint abban az értelemben, hogy mentül rosszabb, annál jobb; értem, értem, Petrovna Borbála; ez olyanforma volna, mint ahogy a vallás tanítja: mentül rosszabb az embernek élni, vagy mentül elhagyatottabb és szegényebb a nép, annál makacsabban hisz a másvilági jutalomban és ha e mellett százezreket akar szerezni, ábrándokat táplál és spekulál... Oh, én nagyon értem önt, Petrovna Borbála, legyen csak nyugodt.

- No, nem egészen úgy gondoltam, de mondja csak: hát Nicolas azért, hogy kioltsa azt az ábrándot abban a szerencsétlen organizmusban (hogy miért használta az „organizmus” kifejezést Petrovna Borbála, én azt nem tudtam megérteni): hát talán azt kellett volna cselekednie, hogy ő is kigúnyolja azt a szerencsétlent és ő is kinevesse, mint azok a kis hivatalnokok? Avagy ön el nem ismeri azt a magasabb részvétet, azt a nemes remegését az egész organizmusnak, amelylyel Nicolas szigorú hangon azt feleli Kirilovnak: „Én nem üzök ő vele tréfát.” Mily magasztos, szent felelet ez!

- Sublime, - dadogott Trofimovics István.

- S jegyezze meg, kérem, hogy Nicolas éppen nem oly gazdag, mint ön gondolja; én vagyok a gazdag s nem ő; s abban az időben ő éntőlem úgyszólván semmit sem kapott.

- Ezt én mind igen jól értem, Petrovna Borbála, - feszengett már kissé türelmetlenül Sztepanovics Péter.

- Oh, ő egészen az én jellemem! Nicolas-ban én magamra ismerem. Fölismerem a magam fiatalságát, a viharos kedély-állapotokat... És ha mi valamikor közelebbi ismeretségbe jutunk önnel, Sztepanovics Péter, amit én a magam részéről őszintén óhajtok, annyival is inkább, mert én már most is lekötöztetve vagyok önnek, hát talán majd meg fogja érteni akkor...

- Oh, legyen meggyőződve, hogy én is óhajtom, - felelt Sztepanovics Péter érzéssel.

- Majd megérti akkor azt a fölbuzdulást, amelynél fogva a nemesség ezen elvakulásában valaki a hozzá sok tekintetben nem is méltó, az őt egyáltalában meg nem értő, az őt a legkisebb alkalom adtán is gyöttrő embert mindenek ellenére valami ideáljává teszi s belé helyezi minden ábrándját, minden reményét, térdet-fejet hajt előtte, szereti egész életében, nem is tudva, hogy miért, talán éppen azért, mert az hozzá nem méltó... Oh, mennyit szenvedtem én egész életemben, Sztepanovics Péter!

Trofimovics István fájdalmas nézéssel igyekezett elkapni az én tekintetemet; de én megelőztem őt és elfordultam.

- ... S még csak nem régen is, nem régen is... Oh, mennyire vétettem én Nicolas ellen! Nem is képzelné, mennyire gyötörték engem mindenfelől, mindenki, mindenki, ellenségeim, barátaim, apró emberkéik; azt kell hinnem, hogy a barátok még rosszabbak az ellenségeknél. Mikor

az első, aljas anonym levelet megkaptam, hát nem volt elég megvetésem felelni arra a hitványságra... Soha sem bocsátom meg magamnak azt a kislelkűséget!

- Hallottam már valamit az itteni névtelen levelekről, - élénkült föl egyszeribe Sztepanovics Péter, - én majd föl kutatom őket, legyen nyugodt.

- El sem képzelheti, hogy milyen cselszövések vannak itt; még a mi szegény jó Ivanovna Praszkovjánkat is megkinozták, pedig hát ő csakugyan nem vétett nekik. Meglehet, hogy én ma sokat vétettem ellened, édes Ivanovna Praszkovjám, - tette hozzá nagylelkű fölbuzdulással, de nem minden diadalmas irónia nélkül.

- Hagyjuk azt, mátuskám, - dűnnyögött az kelletlenül, - szerintem legjobb lenne ennek már véget vetni; nagyon sok már a beszéd, - tette hozzá és újra félénken nézett Lizára, de az Sztepanovics Pétert nézte.

- Azt a szegény, szerencsétlen teremtetést, azt a félkegyelmű leányt, aki mindent elvesztett, csak a szive maradt meg, most én leányommá fogadom, - kiáltott föl hirtelen Petrovna Borbála, - ez olyan kötelesség, amelyet szentül teljesíteni akarok. A mai nappal védelmembe veszem őt!

- És ez még nagyon helyes is lesz - némi tekintetben, - élénkült föl teljesen Sztepanovics Péter. - De, bocsánat, az imént nem fejeztem be. Épen a védelembevételről akarok szólni. Képzelhetik, hogy amint akkor Vszevolodovics Miklós elutazott, (ott folytatom, Petrovna Borbála, ahol elhagytam), ez az úr, ugyanez a Lebjadkin úr, rögtön azt gondolta, hogy neki joga van rendelkezni azzal az egész tartási járandósággal, amelyet az ő húgának Vszevolodovics Miklós rendelt; és rendelkezett is. Pontosan nem tudom, hogy rendelkezett akkor Vszevolodovics Miklós, de egy év múltán, már külföldön, megtudván a történeteket, kénytelen volt másképen intézkedni. Ennek a részleteit sem tudom, majd elmondja ő maga, de azt tudom, hogy az érdekes személyt egy távoli kolostorban helyezték el igen kényelmesen, de baráti felügyelet alatt - tetszik érteni? S mit tetszik képzelni: mit tesz akkor Lebjadkin úr? Először mindent elkövet, hogy kikutassa: hova rejtették el ő előle az abrakos zsákját, vagyis a húgát, ezt a célját ezelőtt nem régen el is éri, kiveszi a húgát a kolostorból, miután ehez való jogát valahogy kimutatja s elhozza őt ide. Itt nem ad neki enni, veri, tirannizálja, végre valami úton-módon jelentékeny összeget kap Vszevolodovics Miklóstól, elkezd dőzsölni s hála helyett szemtelen kihívással, képtelen követelésekkel fordul Vszevolodovics Miklós ellen, pörrel fenyegetőzván az esetre, ha az a járandóságot ezután nem egyenesen ő hozzá juttatja. Ilyenformán ő a Vszevolodovics Miklós önkéntes adományát adónak tekinti, - lehet-e ennél furcsábbat képzelni? Lebjadkin úr: igaz-e *minden*, amit én most itt elmondtam?

A kapitány, aki eddig szemét lesütve, szótalánul állt, gyorsan két lépést tett előre és egészen elvörösödött.

- Sztepanovics Péter, ön kegyetlenül bánt el velem, - mondta szakadozottan.

- Mi ebben a kegyetlenség? No de a kegyetlenségről vagy gyöngédségről majd később! Most csak feleljen az első kérdésre: igaz-e *minden*, amit mondtam, vagy nem? Ha ön azt hiszi, hogy nem, akkor rögtön megteheti a megjegyzéseit.

- Én... hiszen ön is jól tudja, Sztepanovics Péter... - dűnnyögött a kapitány, aztán elakadt és elhallgatott. Meg kell jegyezni, hogy Sztepanovics Péter egy széken ült, egyik lábát a másikra fektetve, a kapitány pedig a legtisztelettelőbb állásban előtte állt.

A kapitány habozása, amint látszott, nagyon nem tetszett Sztepanovics Péternek: valami görcsös rángás torzította el az arcát.

- Talán csakugyan volna valami megjegyezni valója? - nézett finoman a kapitányra, - csak ki vele; meghallgatjuk.

- Ön jól tudja, Sztepanovics Péter, hogy nekem semmi megjegyezni valóm sem lehet.

- Én biz azt nem tudom; mért ne lehetne önnek mondani valója?

A kapitány hallgatott és lesütötte a szemét.

- Engedje meg, hogy távozzam, Sztepanovics Péter, - szólalt meg határozott hangon.

- Addig nem, míg nem felel az én kérdésemre: igaz-e minden, amit én itt elmondtam?

- Igaz, - szólt tompán Lebjadkin, ránézve a kinzójára. Még a verejték is kiütött a homlokán.

- Minden?

- Minden.

- Nincsen semmi hozzátenni valója, vagy megjegyzése? Ha azt hiszi, hogy igazságtalanok vagyunk, hát jelentse ki; ha ellenvetése van: mondja el.

- Nincs semmi mondani valóm.

- Fenyegette ön a multkor Vszevolodovics Miklóst?

- Az... az... inkább a bortól volt, Sztepanovics Péter. (Fejét itt hirtelen fölkapta.) Sztepanovics Péter! Ha a családi becsület és a sziv meg nem érdemelt megszégyenítése fölkiált az emberek közt, hát talán - akkor is hibás az ember? - harsogott megint, magáról elfeledkezve.

- Józan ön most, Lebjadkin úr? - nézett rá áthatóan Sztepanovics Péter.

- Én... józan vagyok.

- Mit jelent az a családi becsület és a sziv meg nem érdemelt megszégyenítése?

- Ezt én senkire... senkire sem akartam vonatkoztatni. Csak magamban beszéltem... - adta meg magát újra a kapitány.

- Ugy látom, nagyon bántja önt az, amit önről és a viselt dolgairól mondtam. Ön nagyon ingerlékeny, Lebjadkin úr. De, kérem, én még voltaképen nem is beszéltem az ön magaviseletéről. Csak most fogok még tüzetesen szólni az ön viselkedéséről. Megeshetik, hogy fogok erről beszélni, de még igazán szólva, belé sem kezdtem.

Lebjadkin összerezzen és vadul nézett Sztepanovics Péterre.

- Sztepanovics Péter, én csak most kezdek magamhoz térni!

- Hm! És én ébresztettem fel önt?

- Igen, ön ébresztett föl, Sztepanovics Péter s én négy évig a fölöttem függő felhők alatt aludtam. Elmehetek-e már, Sztepanovics Péter?

- Most már igen, ha csak Petrovna Borbála nem akarna még valamit...

De Petrovna Borbála csak legyintett a kezével.

A kapitány meghajtotta magát, két lépést tett az ajtó felé, hirtelen megállt, kezét a szívére tette, akart valamit mondani, de nem szólt és gyorsan kiszaladt. De az ajtóban épen Vszevolodovics Miklósba ütközött; ez kitért neki; a kapitány nagyon megijedt tőle és ijedtében úgy állt meg előtte, mint tengeri nyul az óriás kigyó előtt. Rövid várakozás után Vszevolodovics Miklós félrehárította őt és belépett a vendéglátóba.

VII.

Nyugodt és vidám volt. Meglehet, hogy épen az imént valami kellemes dolog történt vele, amit mi még nem tudunk. De látszott rajta, hogy valamivel nagyon meg van elégedve.

- Megbocsátasz-e nekem, Nicolas? - szólt Petrovna Borbála és elébe sietett.

Nicolas azonban egyszerűen elkacagta magát.

- No, látom, hogy már mindent tudnak! - szólt tréfásan. - Pedig mikor elmentem innen az imént, még gondoltam is a kocsiban, hogy mégis csak el kellett volna mondanom az anekdotát, mert így elmenni még sem illik. De aztán eszembe jutott, hogy itt maradt Sztepanovics Péter, aztán megnyugodtam.

Ezeket mondva, futólag körülnézett.

- Sztepanovics Péter elmondott nekünk egy régi történetet egy külön életéből, - kezdte Petrovna Borbála, örvendő hangon, - egy szeszélyes és bolondos ember életéből, de aki mindig magasztos érzelmekkel, mindig lovagias nemességgel volt eltelve...

- Lovagias érzelmekkel? Igazán annyira jutottak vele? - nevetett Nicolas. - Különben nagyon köszönöm Sztepanovics Péternek, hogy ez alkalommal úgy sietett, - tette hozzá, egy pillantást váltva Sztepanovics Péterrel. - Tudnia kell, mamám, hogy Sztepanovics Péter általános békecsináló. Ez már neki szerepe vagy betegsége s ilyen minőségében nagyon ajánlom őt önnek. Gondolom, hogy miről tereferált ő itt. Mert ő mindig tereferél, ha valamit elbeszél, mert az ő feje egész levéltár. Megjegyzendő, hogy ő, mint realista, nem költhet s hogy az igazság neki előbb való, mint a siker... persze olyan esetekben, amelyekben nem előbb való neki a siker, mint az igazság. (Mig ezt mondta, még mindig körül nézegetett.) E szerint tehát világos, mamám, hogy nem önnek kell én tőlem bocsánatot kérni s ha valahol bolondságot kell keresni, hát én nálam s hogy e szerint én végre is örült vagyok, - mert csak helyben kell tán hagynom az itt uralkodó fölfogást!

És gyöngéden megölelte az anyját.

- A dolog most már mindenesetre közhírré van téve és bevégezve, következésképpen talán nem is kellene tovább beszélni róla, - tette hozzá s szavában valami száraz, erős hang volt észrevehető.

Petrovna Borbála megértette ezt a hangot, de azért exaltált hangulata nem szűnt meg, sőt ellenkezőleg.

- Én még csak egy hónap múlva vártalak, Nicolas.

- Természetesen majd elmondom ennek az okát is, mamám, de most...

És Ivanovna Praszkovjához ment. De ez alig fordult felé, ellenére annak, hogy egy félórával előbb még egészen magán kívül volt a Vszevolodovics Miklós megjelenésétől. De most neki más gondjai voltak: attól kezdve, hogy a kapitány kimenve az ajtóban, összeütközött Vszevolodovics Miklóssal, Liza egyszerre csak nevetni kezdett, eleinte csendeskesen, szaggatottan, hanem aztán egyre növekedően, hangosabban, világosabban. El is vörösödött. A kontraszt előbbi sötét tekintetével feltűnő volt. Mig Vszevolodovics Miklós Petrovna Borbálával beszélt, ő vagy kétszer magához intette Nikolajevics Móricot, mintha súgni akart volna annak valamit, de mihelyt az lehajlott hozzá, ő abban a pillanatban kacajra fakadt. Azt lehetett hinni, hogy a szegény jó Nikolajevics Móricon nevet. Különben mindent elkövetett, hogy erőt vegyen magán és a szájához szorongatta a zsebkendőjét. Vszevolodovics Miklós a legártatlannabb és a legegyszerűbb módon üdvözölte őt.

- Kérem, bocsásson meg, - szólt Liza az üdvözlésre felelve, - ön... ön... természetesen látta Nikolajevics Mórict... Istenem, milyen megengedhetetlenül magas termetű ön, Nikolajevics Móric!

És megint kacagott. Nikolajevics Móric csakugyan magas termetű volt, de nem épen olyan megengedhetetlenül.

- Mikor... érkezett meg ön? - hebegett, miután megint összeszedte magát, zavartan ugyan, de szikrázó szemekkel.

- Már több, mint két órája, - felelt Vszevolodovics Miklós, jól megnézve őt. Megjegyzem, hogy Vszevolodovics Miklós rendkívül tartózkodóan és udvariasan viselkedett, de az udvariasságon kívül teljesen közömbösnek, sőt kedvetlennek látszott.

- S hol fog lakni?

- Itt.

Petrovna Borbála is szemmel tartotta Lizát, de most hirtelen eszébe jutott valami.

- Hol voltál te több, mint két óráig, Nicolas? - kérdezte hozzá közeledve, - a vonat tíz órakor érkezik ide.

- Előbb elvittem Kirilovhoz Sztepanovics Pétert. Sztepanovics Péterrel pedig az ide három állomásnyira fekvő Matvejevóban találkoztam, ahonnan együtt utaztunk idáig.

- Én hajnal óta vártam Matvejevóban, - szólt közbe Sztepanovics Péter, - a vonatunk hátulsó kocsijai kiugrottak a vágányról a múlt éjjel; kevésbe mult, hogy ki nem törtük a lábunkat.

- A lábukat! - kiáltott föl Liza, - mamám, mamám, mink is Matvejevóba akartunk menni a múlt héten, mi is kitörtük volna a lábunkat!

- Uram, irgalmazz! - szólt Ivanovna Praszkovja, keresztet vetve magára.

- Mamám, mamám, édesem, ne ijedjen meg, ha én csakugyan kitöröm mind a két lábamat; ez én velem igen könnyen megtörténhetik, hiszen maga mondogatja, hogy minden nap nyaktörő módra lovagolok. Nikolajevics Móric, fog-e majd vezetgetni, ha sánta leszek? - kacagott fel megint. - Ha ez megtörténik velem, senki másnak meg nem engedem, hogy engemet vezetgessen, csak önnek, erre biztosan számíthat! Nos tegyük fel, hogy csak az egyik lábamat töröm ki... No, legyen hát udvarias és jelentse ki, hogy szerencséjének fogja tartani.

- Ugyan micsoda szerencse van az egy lábban? - komolyodott el Nikolajevics Móric.

- Csakis ön fog vezetni, senki más!

- Akkor is kegyed fog vezetni engem, Nikolajevna Lizaveta, - motyogott még komolyabban Nikolajevics Móric.

- Istenem, hiszen ő kalamburt akart mondani! - kiáltott fel Liza csaknem elszörnyűködve. - Nikolajevics Móric, ne merjen erre az utra térti soha! Hanem hogy mennyire egoista ön! Becsületére legyen mondván, én meg vagyok győződve afelől, hogy ön most csak rossz színben akarja magát feltüntetni, most már reggeltől estig azt kell önnek bizonyítgatnia, hogy én féllábbal még érdekesebb vagyok. Csak egy a hiba: hogy ön javíthatatlanul magas termetű, én meg sántán nagyon alacsony leszek: hogy fog ön majd karonfogva vezetni engem? Nem leszünk egymáshoz valók.

És sajnálkozva nevetett fel. Elméskedései és célzásai esetlenek voltak, de nem törődött ő most azzal.

- Hisztéria! - súgta nekem Sztepanovics Péter, - egy pohár vizet kéne neki adni.

Eltalálta. Egy perccel később mindenki jött és ment, vizet hoztak. Liza átölelte, hevesen csókolgatta a mamáját, sírva borult a vállára, de ekkor is, amint annak az arcába nézett, hirtelen kacagni kezdett. A mama sírva fakadt. Petrovna Borbála bevezette gyorsan mindkettőjüket a maga szobájába, ugyanazon ajtón át, amelyiken az imént Pavlovna Dária jött be hozzánk. Nem sokáig maradtak azonban ott, csak vagy négy percre.

Igyekeztem most ez emlékeztető nap minden pillanatára, legkisebb részletére visszaemlékezni. Emlékszem, hogy mikor magunkra maradtunk s csak az egy Pavlovna Dária volt nő köztünk, (mert ő meg sem mozdult a helyéről), Vszevolodovics Miklós mindnyájunkat sorra járt, üdvözölt mindnyájunkat, kivéve Satovot, aki tovább is a szögletében ült s még jobban gunnyasztott a föld felé hajolva, mint addig. Trofimovics István valami rendkívül szellemes dologról kezdett beszélni Vszevolodovics Miklóssal, de az gyorsan Pavlovna Dáriához ment. Útközben azonban csaknem erőszakkal elfogta őt Sztepanovics Péter és egy ablakhoz húzta magával, ahol szaporán suttogott neki valamit, arckifejezése és gesztusai után ítélve, valami nagyon fontos dologról. Vszevolodovics Miklós azonban nagyon közömbösen és szórakozottan, az ő szokott mosolygásával hallgatta őt, sőt végül már türelmetlenkedett s mintha egyre el akart volna menni. De csak akkor távozott az ablaktól, mikor a nők visszatértek. Petrovna Borbála leültette Lizát az előbbi helyére, azt tanácsolva, hogy legalább még tíz percre kell várnia, ki kell magát pihennie s hogy a friss levegő aligha lesz jó hatással az idegeire. Nagyon is járt Liza körül és le is ült a mellé. A magára hagyott Sztepanovics Péter rögtön mellettök termett és gyors, vidám beszédbe kezdett. Ekkor ment Vszevolodovics Miklós végre Pavlovna Dáriához lassú léptekkel. Dása szinte megingott ültében a közeledtére s látható zavarral és elpirulással gyorsan felugrott a helyéről.

- Azt hiszem, már gratulálhatok... vagy még nem? - szólt valami különös arckifejezéssel.

Dása felelt neki valamit, amit nem igen lehetett érteni.

- Bocsássa meg a szerénytelenségemet, - folytatta Vszevolodovics Miklós felemelve a hangját, - de hiszen tudja, hogy engem erről külön értesítettek? Ugy-e, hogy tudja?

- Igen, tudom, hogy önt külön értesítették.

- Reménylem, hogy a gratulálásommal semmit meg nem zavartam, - nevetett fel, - s ha tán Trofimovics István...

- Mihez gratulál, mihez? - ugrott oda Sztepanovics Péter, - mihez lehet kegyednek gratulálni, Pavlovna Dária? Bah! Talán bizony ugyanahhoz? Elpirulása elárulja, hogy kitaláltam; de hát mihez is lehetne gratulálni a mi szép és kedves leányainknak és mi az, amitől ők leginkább elpirulnak? Nos, fogadja akkor az én üdvözlétemet is, ha eltaláltam, és fizesse meg a fogadást: tudja, hogy Svájcban arra fogadott velem, hogy soha sem megy férjhez... Ah igaz a'! majd el is felejtettem, de Svájcra eszembe jut! Képzeli: félig azért jöttem ide s most majd elfelejtettem: mondj csak kérlek, - fordult hirtelen Trofimovics Istvánhoz, - mikor is akarsz te Svájcba utazni?

- Én... Svájcba? - bámult zavartan Trofimovics István.

- Hogyan? Hát nem utazol oda? Hiszen te is megházasodol... nem azt irtad?

- Pierre! - kiáltott fel Trofimovics István.

- Micsoda Pierre... No hát, ha az neked jól esik, hát én azért siettem ide lóhalálában, hogy tudassam veled, hogy nekem semmi kifogásom sincs, miután te minden áron mentől hamarabb tudni akartad az én véleményemet; ha pedig (mint ugyanazon leveledben írod és

könyörgesz), meg kell téged „menteni”, hát arra nézve is azt mondom, hogy szolgálatodra állok. Igaz, hogy ő megházasodik, Petrovna Borbála? - fordult hirtelen a kérdezetthez. - Remélem, hogy nem vagyok szerénytelen, hiszen ő maga írja nekem, hogy már az egész város tudja és gratulál, annyira, hogy ő a sok üdvözlést kikerülendő, csak éjjelenként jár ki. Itt a levél a zsebemben. De elhiheti, Petrovna Borbála, hogy én abból egy betűt sem értek. Csak azt mondd meg már, Trofimovics István, hogy mit tegyek hát, gratuláljak vagy „megmentselek?” Tessék elhinni, hogy a legnagyobb boldogság mellett a legnagyobb kétségbeesésről ír. Először is bocsánatot kér tőlem; nos, jól van: ez az ő szokásaihoz tartozik... Egyébiránt az is igaz: tessék elképzelni, hogy ő engemet az életben csak kétszer látott, azt is véletlenül, s most, mikor harmadik házasságára lép, egyszerre csak azt képzelem, hogy azzal valami szülői kötelességeket sért meg, ezer versztányira könyörög nekem, hogy ne haragudjam és egyezzem bele. Kérlek Trofimovics István, nem akarok sérteni, de ez az idők jele: az én látköröm széles és senkit el nem ítélek, bár ez - megengedem - becsületedre válik stb. stb., hanem azért a földolgot még mindig nem értem, és ez a földolog. Szó van valami „svájci bűnökről”. „Megházasodom, - azt mondja, - a másik bűne miatt”, vagy tudom is én, hogy mondja, egy szóval „bűnök” emleget. „A lányka - azt mondja - gyöngy és arany” és persze ő „nem érdemes rá”, ez az ő saját kifejezése. Aztán jön, hogy bizonyos bűnök és körülmények miatt „kénytelen megházasodni és Svájcba utazni”, azért tehát „tégylére mindent és siess a megmentésemre”. Hát értenek önök ebből valamit? Egyébiránt az önök arckifejezéséből azt veszem észre, - forgott jobbra, balra, kezében a levéllel, ártatlan mosolylyal nézve a jelenvoltakra, - hogy én az én szokásom szerint valami hibát követtem el... az én ostoba őszinteségem, vagy amint Vszevolodovics Miklós szokta mondani: sietésem folytán. De én azt hittem, hogy mi itt a mieink közt vagyunk, már hogy a tieid közt, Trofimovics István, a tieid közt, mert én voltaképpen idegen vagyok s látom... látom, hogy mindenki tud valamit, én pedig valamit nem tudok.

Még mindig nézegetett jobbra, balra.

- Csakugyan azt írta önnek Trofimovics István, hogy a „mások bűne” miatt házasodik meg, amely bűnök Svájcban követték el, meg azt, hogy siessen ön az ő „megmentésére?” ugyanezen szavakat használta? - lépett hozzá most Petrovna Borbála egészen elsárgultan, eltorzult arccal és remegő ajakkal.

- Meglehet, hogy talán valamit nem jól értettem, - felelt Sztepanovics Péter, mintha megijedt volna s még jobban sietett a szavaival, - de akkor is ő a hibás, mert minek ír úgy. Tessék, itt a levél. Tudja kérem, Petrovna Borbála, ezek a levelek végtelenek és szüntelenek, az utóbbi kétéves három hónap alatt pedig egyszerűen egyik levél a másikat érte s megvallom, hogy én némelyiket végig sem olvastam. Bocsásd meg az én ostoba bevallásomat, Trofimovics István, de csak valld be kérlek, hogy ha hozzám címezted is a leveleidet, de inkább az utókor számára írtad őket, s így neked egészen mindegy lehet... No, no, ne érezd magad sértve, hiszen mink ketten végre is magunk közt vagyunk. Hanem ezt a levelet, Petrovna Borbála, ezt végig olvastam. Ezek a „bűnök”, ezek az „idegen bűnök”, - ezek minden bizonynyal a magunk bűnöskei lehetnek és fogadni mernék, hogy a legártatlanabbak, de amelyek miatt egyszerre csak eszünkbe jutott nemes felbuzdulásunkban a legborzasztóbb históriát csinálni és épen csak a nemes felbuzdulás kedvéért. Úgy kell lenni, hogy itt a tisztességben valami sántítás van, - csak ismerjük be. Tetszik tudni: a kártyácskát nagyon kedveljük... és különösen ez felesleges, egészen felesleges, bocsánat, én nagyon fecsegő vagyok, Petrovna Borbála, de ő engem - bizony isten! - nagyon megijesztett s én csakugyan arra is készültem részben, hogy őt „megmentsem”. Most már magam is resteltem. Csak nem teszem tán én a kést a nyakára!? Kérlelhetetlen hitelező vagyok én vagy mi? Ir ő valamit a hozományról is... No, de hát csakugyan megházasodol-e te, Trofimovics István? Mert az is meglehet, hogy csak beszélünk,

beszélünk, de csak nyelvgyakorlatul... Ah, Petrovna Borbála, félek, hogy még ön is megítél engem s épen a nyelvgyakorlatok miatt...

- Épen nem, látom, hogy ön elvesztette a türelmét és persze meg voltak erre az okai, - felelt ingerülten Petrovna Borbála, aki indulatos élvezettel hallgatta a Sztepanovics Péter „igazságos” szószaporításait, holott ez szemmel láthatóan szerepet játszott, (hogy milyet: azt én még akkor nem tudtam, de a szerep-játszás világosan észrevehető volt, mert nagyon is leplezetlenül ment).

- Ellenkezőleg, - folytatta Petrovna Borbála, - én önnek nagyon le vagyok kötelezve azért, hogy ezeket szóba hozta; ha ön nincs, semmit sem tudtam volna meg. Húsz év óta most nyílik ki először a szemem. Vszevolodovics Miklós, az imént azt mondta ön, hogy önt is külön értesítették: tán bizony önnek is írt efélét Trofimovics István?

- Én ő tőle a legártatlanabb és a... a... legnemesebb hangú levelet kaptam.

- Ön akadozik, keresi a szavakat, ez nekem elég. Trofimovics István, - fordult hirtelen a megszólítottához szikrázó szemekkel, - rendkívüli szívességet várok öntől: legyen kegyes bennünket azonnal magunkra hagyni, s a jövőben át ne lépje a házam küszöbét!

Ne tessék pedig feledni az iménti „exaltált” állapotot, amely még most is tartott. No de az is igaz, hogy Trofimovics István bizony hibás volt. De ami akkor engem határozottan meglepett, az az volt, hogy ő a „leleplezéseket” is bámulatra méltó méltósággal állta ki, nem szakítva meg a Péterke előadását még a Petrovna Borbálától való félelmében sem. Hol vett ekkora lelki erőt? Én csak azt tudtam meg, hogy kétségtelenül és mélyen sértette őt az iménti találkozás Péterkével, különösen az ölelkezés. Az már mély és *igazi* fájdalmat okozott neki, legalább az ő felfogása, az ő szíve szerint. Volt azonban neki abban a pillanatban más fájdalma is, még pedig az az ő epés beismerése, hogy ő aljaskodott; ezt ő nekem később egész őszintén bevallotta. Már pedig az igazi, a kétségtelen fájdalom még a fenomenálisan könnyelmű embert is szoliddá és állhatatossá teheti, ha mindjárt csak rövid időre is; többet mondok: az igazi fájdalomtól már ostobák is megeszesedtek, persze szintén csak rövid időre; ez a természete az olyan fájdalomnak. S ha ez így van: mi történhetett egy olyan emberrel, mint Trofimovics István? Teljes átalakulás, - persze szintén csak egy időre.

Méltóságosan meghajtotta magát Petrovna Borbálának és egy szót sem szólt. (Igaz, hogy egyebet nem is tehetett). Már ki is akart menni, de nem birt magával és oda ment Pavlovna Dáriához. Ez, amint látszik, el volt erre készülve és rögtön maga kezdett beszélni, szaporázva a szavakat, mintha ijedtében meg akarta volna előzni Trofimovics Istvánt:

- Az istenre kérem, Trofimovics István, ne szóljon egy szót sem, - mondotta heves sietséggel, fájdalmas arckifejezéssel és kezét nyújtva neki: - legyen meggyőződve, hogy én önt csak úgy becsülöm... csak úgy tisztелеm... és gondoljon ön is jót felőlem, Trofimovics István, s ezt én nagyra fogom tartani...

Trofimovics István mélyen, nagyon mélyen meghajtotta magát előtte.

- Legyen a te akaratod szerint, Pavlovna Dária, neked teljes szabadságod van! Volt, van és lesz, - mondta Petrovna Borbála nyomatékkal.

- Bah! most már én is mindent értek! - ütötte magát homlokra Sztepanovics Péter. - De ezt tudva, milyen helyzetben lehettem én? Kérem, Pavlovna Dária, bocsásson meg nekem... Mit csináltál te én velem, ha így áll a dolog? Mi? - fordult az apjához.

- Pierre, te más hangon is beszélhetnél velem, igaz-e kedves barátom? - szólt Trofimovics István nagyon is csendesesen.

- Ne kiabálj, kérlek, - hadonázott Péter a kezével, - hidd el, hogy mindez csak az öreg, beteg idegektől van s a kiabálás semmit sem használ. Inkább azt mondd meg, miért nem értesítettél te erről engem, hiszen tudhattad, hogy én azonnal beszélni fogok.

Trofimovics István erősen rá nézett.

- Pierre, te, aki oly sokat tudsz arról, ami itt történik, igazán nem tudtál, nem hallottál volna erről soha semmit?

- Mi-i-i? No nézze az ember! Nem elég, hogy vén gyerekek vagyunk, még rossz gyerekek is vagyunk? Petrovna Borbála, hallotta mit mondott?

E pillanatban zaj hallatszott; ezúttal hirtelen olyan dolog történt, amit már csakugyan senki sem várhatott.

VIII.

Mindenekelőtt felemlítem, hogy Nikolajevna Lizavetán az utolsó két-három perc alatt megint valami változást lehetett észre venni. Gyorsan suttogott valamiről a mamájával s a hozzájuk lehajlott Nikolajevics Móriccal. Arca izgatott volt, de egyúttal határozottságot is mutatott. Végre fölkelt a helyéről, láthatóan mentől hamarabb el akarva menni, siettette a mamáját is, akit Nikolajevics Móric kezdett már a helyéről felsegíteni. De a sors úgy rendelte, hogy el nem mehettek anélkül, hogy mindent végig átéljenek.

Satov, akit mindenki elfelejtett az ő szögletében, (nem messzire Nikolajevna Lizavetától), s aki, amint látszott, maga sem tudta: miért ül ő ott és mért nem megy el, egyszeribe felkelt a helyéről s az egész szobán keresztül lassú, de szilárd léptekkel ment Vszevolodovics Miklós felé, egyenesen annak a szemébe nézve. Ez már messziről észrevette annak a közeledését és alig észrevehetően elmosolyodott; de mikor Satov egészen melléje ért, megszűnt mosolyogni.

Amint Satov szótlanul elébe állt és merően ránézett, mindenki észre vette ezt és mindenki elhallgatott, legutoljára természetesen Sztepanovics Péter; Liza és a mamája a szoba közepén álltak meg. Így mult el vagy öt perc. Vszevolodovics Miklós arcán a vakmerő bámulatot harag váltotta fel, összerántotta a szemöldökét s akkor...

S akkor Satov hirtelen nagyot hadarintott az ő hosszú, sulyos kezével és teljes erejéből arcul csapta Vszevolodovics Miklóst, aki erősen meglódult álltában.

Satov ütése különös volt, nem olyan, mint a rendes pofonütések szoktak lenni, - (ha ugyan ezt a kifejezést lehet használni), nem a tenyerével adta az ütest, hanem az egész öklével, neki pedig nagy, súlyos, csontos ökle volt, benőve vörös szőrrel és tarkázva szeplővel. Ha az ütés az orra esik, biztosan összetörte volna azt. De az arcra esett, az ajak bal szélét és a felső fogakat érve, amelyekből rögtön kibuggyant a vér.

Egy hirtelen kiáltás hallatszott; tán Petrovna Borbála kiáltott - már nem emlékszem, mert aztán egyszerre minden, mintha megzsibbadt volna. Különben is az egész jelenet mindössze valami tíz másodpercig tarthatott. Csakhogy e tíz másodperc alatt roppant sok történt.

Ujra figyelmeztetem az olvasót, hogy Vszevolodovics Miklós azon emberek közé tartozott, akik félelmet nem ismernek. Párbajban hidegvérrel állt az ellenfele lövése elé, hidegvérrel célzott maga és a vadállatiasságig nyugodtan tudta lelőni az ellenségét. Azt hiszem, hogy ha őt valaki arcul csapja, hát ő azt ki sem hitta volna párbajra, hanem ott a helyszínén rögtön agyon ütötte volna; ilyen volt ő: ölt volna teljes öntudattal, magából ki nem kelve. Nekem úgy tetszik, hogy ő nem is ismerte azt az elvakító haragot, amelynél már józanul gondolkozni nem

lehet. A nyugtalan felgerjedésnél, mely néha rajta erőt vett, mindig tudott magán uralkodni, tehát meg tudta gondolni azt is, hogy ha valakit párbajban megöl, őt kényszermunkára deportálják; hanem azért mindig és minden habozás nélkül megölte volna a sértőjét.

Az utóbbi időkben én egészen jól kiismertem Vszevolodovics Miklóst és különös körülményeknél fogva igen sokat tudok róla most, mikor ezeket írom. Összehasonlíthatnám őt némelyekkel, akikről egész legendák maradtak ránk a múlt időkben. Beszélnek például a dekabrista L.-ről, hogy egész életében kereste a veszedelmeket, élvezte azok gyötrelmeit, fiatal korában csekély dolgokért párbajra kelt, Szibériában egy egyszerű késsel vadászott medvére, szeretett a szibériai erdőkben deportált szökevényekkel találkozni, akik pedig - mellesleg megjegyezve - veszedelmesebbek a vadállatoknál. Kétségtelen, hogy az ilyen legendárius alakok élvezték a veszedelmeket, szükségét érezték azoknak, máskülönben nyugodtabban élhettek volna s a veszély élvezete nem vált volna életszükségletökké. Persze az a gondolat ingerelhette őket, hogy legyőzzék magokban a félelmet, hogy érezzék a győzelem mámorát, hogy tudatában legyenek az ő legyőzhetetlen voltuknak. Ez az L. még mielőtt deportálták volna, jó előre küzdelemre kelt az éhezéssel, nehéz munkával szerezte meg a kenyerét csak azért, mert semmiképpen sem akart engedelmeskedni a gazdag apja rendelkezéseinek, amelyeket igazságtalanoknak tartott. Látszik ebből, hogy értett a küzdelem minden fajtájához s nem csak a medvevadászatokban és párbajokban tanúsított kitartást és akaraterőt.

Hanem hát azóta sok idő eltelt s a mi korunk embereinek ideges, elgyöttrött, meghasonlott természete egyáltalán nem engedi meg azon közvetlen, erős érzések szükségét, amelyeket úgy kerestek a régi jó idők némely nyughatatlan, tevékeny emberei. Vszevolodovics Miklós talán le is nézte volna L.-t, sőt tán kakaskodó, hencegő gyávának nevezte volna azt, bár ezt hangosan ki nem jelentette volna. Ő lelőtte volna párbajban az ellenfelét, a medvével is megbirkózott volna, ha erre szükség lett volna, ép oly jól és bátran, mint L., csak hogy minden élvezet nélkül, egyedül kellemetlen szükségből, kedvetlenül, lomhán, sőt unatkozva. Az indulatosság persze nagyot haladt L. óta, sőt még Lermontov¹⁸ óta is. Vszevolodovics Miklós talán indulatosabb volt, mint azok ketten együtt, de ez az indulatosság hideg, nyugodt, s ha úgy lehet mondani: *ésszerű* volt, más szóval, a lehető legellenszenvesebb, a legszörnyűbb. Még egyszer ismétlem, hogy én őt akkor is, most is, (mikor már mindennek vége van), olyan embernek tartottam, aki, ha egy pofont, vagy ehhez hasonló sértést kap, azonnal megölte volna a megsértőjét, megölte volna abban a pillanatban, azon a helyen, nem várva párbajra.

S ebben az esetben mégis valami más, valami csodálatos dolog történt.

Alig egyenesedett ki a szégyenletes félrelódulásból, melyet az arculcsapás idézett elő, alig hangozott el az ökölcsapás hitvány s mintha nedves csattanása, azonnal vállon ragadta Satovot mind a két kezével, de aztán rögtön, csaknem azon pillanatban mind a két kezét visszakarta és a háta megett keresztbe tette. Nem szólt, csak nézte Satovot, egyre jobban halványodva. És oly különös volt, hogy a tekintete mintha kialudt volna. Tíz perc múltán szemei hidegen néztek, és - meg vagyok róla győződve, hogy jól láttam - nyugodtan. Csak rettenetesen halvány volt. Persze én nem tudhatom, hogy mi történt a bensejében, én csak kívülről láttam őt. Ugy tetszik nekem, hogy ha valaki egy vörösre izzott vasat a kezébe venne, hogy a tűrését azzal kipróbálja, aztán vagy tíz másodperc múlva legyőzve a fájdalmát, megállapítaná, hogy győzedelmeskedett a kínján, hát az ilyen ember érezne olyasmit, amit most, e tíz másodperc alatt Vszevolodovics Miklós érezhetett.

¹⁸ Lermontov, a híres orosz költő, igen megférhetetlen ember volt.

Kettőjük közül először Satov sütötte le a szemét, s láthatóan azért, mert kénytelen volt vele. Aztán lassan megfordult és kiment a szobából, de már nem azzal a járással, amelylyel az imént bejött. Elment csendesen, vállait valahogy hátfelől felhúzva, fejét lehorgasztva s mintha valamiről magában okoskodott volna. Ugy rémlett, mintha valamit sutogott volna. Az ajtóig óvatosan ment, semmiben meg nem akadt, semmit fel nem döntött, az ajtót pedig a legkisebb résre nyitotta ki, úgy, hogy szinte keszegoldalt bújt ki a nyíláson. Mikor kimászott, a bozontos bóbitája a tarkója felől különösen szembe tűnt.

Erre egy rettenetes kiáltás hallatszott. Láttam, hogy Nikolajevna Lizaveta megkapta az anyja vállát s a Nikolajevics Móric kezét és kétszer-háromszor maga után rántotta őket, kifelé a szobából, hanem aztán egyszerre csak felkiáltott és ájultan esett végig a földön. Mintha most is hallanám, milyet koppant a feje a szőnyegen.

Második rész.

I. FEJEZET.

Éjjel.

I.

Elmult nyolc nap. Most, mikor már minden elmult, s én ezt a krónikát írom, mi már tudjuk, hogy miben áll a dolog; de akkor még semmit sem tudtunk és nagyon természetes, hogy akkor sok mindent furcsának tartottunk. Legalább mink, Trofimovics Istvánnal bezárkóztunk és ijedezve, messziről szemléltük a dolgok folyását. Én néha kijártam és most is hordtam neki különféle híreket, amelyek nélkül ő meg nem lehetett.

Említeni is felesleges, hogy a városban különféle hírek keringtek a pofonvágásról, a Nikolajevna Lizaveta elájulásáról és a vasárnap folyamában történt egyéb dolgokról. Csak azt nem tudtuk megérteni, hogy kinek a révén juthattak ezek a hírek oly gyorsan köztudomásra? Mert úgy látszott, hogy a jelen voltak közül senkinek sem állt érdekében a történeteket elhíresztelni. Cselédek nem voltak jelen; csak az egy Lebjadkin fecsegetett valamit, nem annyira haragjában, mert hiszen akkor egész ijedten távozott, (az ellenségtől való félelem pedig megsemmisíti az az ellen táplált boszus indulatot is), mint inkább állhatatlansága folytán. De Lebjadkin a hugával együtt mindjárt másnap nyom nélkül eltűnt; a Filippov-házban nem találták, híradás nélkül elköltözött, nem tudni hová, mintha csak köddé vált volna. Satov, akinél Timofejevna Máriáról tudakozódni akartam, bezárkózott s a mint látszott, ezt az egész nyolc napot a szállásán töltötte, még a városbeli foglalkozását is abban hagyva. Engem nem fogadott el. Kedden be akartam hozzá menni és kopogtattam az ajtaján. Senki nem felelt. De kétségtelen jelek után ítélve, meg voltam győződve, hogy otthon van s másodszor is kopogtattam. Arra ő, bizonyára az ágyából kiugorva, kemény léptekkel az ajtóhoz jött és hangosan kikiáltott: „Satov nincs itthon!” Erre én eltávoztam.

Én és Trofimovics István, ha félve is feltevésünk merészségétől, de egymást bátorítva, végre is abban állapodtunk meg, hogy a híresztelő senki más nem lehetett, mint Sztepanovics Péter, ámbár ez kis idő múltán az apjával folytatott beszélgetés alkalmával azt bizonyíttatta, hogy mikor ő a városba kiment, akkor már szájról-szájra adták a hírt, különösen a klubban, s hogy az esetet a kormányzó meg a férje már apróra tudták. Figyelemre méltó még a következő: másnap, hétfőn este felé találkoztam Liputinnal s ő már akkor mindent részletesen tudott, következésképpen egyike volt azoknak, akik a dolgot azon melegében megtudták.

A hölgyek közül sokan, még pedig a legelőkelőbbek érdeklődtek a „titokzatos sánta” iránt, ahogy Timofejevna Máriát nevezték. Akadtak olyanok is, akik mindenáron személyesen meg akartak vele ismerkedni, annyira, hogy azok, akik Lebjadkinékat elrejtették, ugyancsak jól tették, hogy siettek. De leginkább foglalkoztak a Nikolajevna Lizaveta elájulásával; ez az „egész világot” érdekelte annyival is inkább, mert az eset egyenesen Mihajlovna Juliára is vonatkozott, lévén ő Nikolajevna Lizavetának nemcsak rokona, hanem felvigyázója is. És mi mindent össze nem fecsegték! A mendemondának titokzatos körülmények is malmára hajtották a vizet: mind a két ház hermetice el volt zárva; Nikolajevna Lizavetáról azt beszéltek, hogy forró lázban fekszik; ugyanezt mondták Vszevolodovics Miklósról is, csúf részleteket adva hozzá a kiütött fogáról és a feldagadt arcáról. Az utcaszögleteken arról is beszéltek, hogy emberéletről is lesz szó, mert Sztavrogin nem az az ember, aki az ilyen sértést szótlanul elviselné és megöli Satovot, de csak titokban, korzikai módra. Ez a gondolat tetszett az embereknek; de az úri fiatalság többsége az egészet lenéző közömbösséggel nézte, persze,

hogy csak képmutatásból. Általában a régi ellenségeskedés Vszevolodovics Miklóssal szemben erősen megújult. Még a legszolidabb emberek is igyekeztek őt elítélni, bár magok sem tudták, hogy miért. Azt suttogták, hogy tönkre tette a Nikolajevna Lizaveta becsületét, s hogy a kettő közt valami viszony volt Svájcban. Persze az óvatosabbak tartózkodtak a mendemondáktól, de azok is szívesen hallgatták. Voltak egyéb beszédek is, de nem általánosak, hanem csak magánosak, helylyel-közel, zárt falak közt, és oly különösek, hogy azokról csak azért tesztek említést, hogy azoktól az olvasókat jó előre óvjam az elbeszélésemben előforduló továbbiakra nézve. Azt beszélték például némelyek, szemöldökeiket összevonva, s isten tudja mily alapon, hogy Vszevolodovics Miklósnak valami különös dolga van a mi guberniumunkban, hogy ő K. gróf révén Pétervárott valami felsőbb összeköttetésekhez jutott, hogy ő talán szolgálatában is van s aligha nem valami megbízatása van valaki részéről és valamire nézve. Mikor a már nagyon is szolid és tartózkodó emberek e hírek hallatára elmosolyodtak, megjegyezvén nagyon helyesen, hogy olyan ember, aki eddig skandalumokat csinált, most pedig az arca feldagadásával folytatja, nem igen hasonlít a hivatalos emberekhez, hát azoknak suttogvást azt felelték, hogy nem is hivatalos minőségben működik ő, hanem úgyszólván bizalmas kiküldetésben, s hogy az ilyen esetekben a szolgálat érdeke is megkívánja, hogy az illető lehetőleg a legkevésbé hasonlítson a hivatalnokhoz. Az ilyen megjegyzésnek megvolt a kívánt hatása; köztudomású volt nálunk, hogy a mi zemsztvónkat¹⁹ a fővárosból különös figyelemmel kísérik. Ismétlem, hogy az eféle hírek, amint feltűntek, úgy el is tűntek legalább egy időre, a Vszevolodovics Miklós megjelenésekor; megjegyzem azonban, hogy sok híresztelésnek néhány röviden, de indulatosan elejtett szó volt az alapja, amelyet a klubban a Pétervárról nem régen hazaérkezett, nyugalmazott gárdakapitány, Gaganov Pavlovics Artemij mondott; ez az úr pedig igen tehetős földesúr volt nálunk, azonkívül ismert fővárosi világfi, fia annak a Gaganov Pavlovics Pálnak, akivel Vszevolodovics Miklósnak az a rendkívüli nyers és váratlan esete volt a klubban, amelyet már fentebb elmondottam.

Rögtön megtudta mindenki, hogy Mihajlovna Júlia rendkívüli látogatást akar tenni Petrovna Borbálánál, de a kapuban azt az értesítést kapta, hogy „a nagyasszony gyöngélkedvén, senkit el nem fogadhat.” Megtudták azt is, hogy e látogatása után vagy két nappal Mihajlovna Júlia oda küldött Petrovna Borbálához tudakozódni az egészsége felől, végre, hogy mindenütt védelmére kelt Petrovna Borbálának, persze csak magasabb értelemben, más szóval a lehetőségig határozatlan formában. A vasárnapi históriára vonatkozó tereferét szigorúan, hidegen hallgatta meg annyira, hogy a rákövetkező napokon már ő előtte fel sem hozták azokat. Ilyen módon mindenfelé az a nézet erősödött meg, hogy Mihajlovna Júlia jól tudja nemcsak ezt a titokzatos históriát, hanem annak titokzatos értelmét is, még pedig a legkisebb részletekig s nem is csak mint az esettől távol álló, hanem, mint annak egyik részese. Mellékesen megjegyzem, hogy Mihajlovna Júlia kezdte már lassankint megszerezni nálunk azt a magasabb befolyást, amelyre oly nagyon vágyott s kezdte már magát olyannak látni, akit „körül vesznek.” A társaság egy része már gyakorlati eszet és tapintatot látott nála, de erről majd később! Az ő pártfogásával magyarázták a többi közt azt a gyors haladást és sikereket is, amelyeket a mi társaságunkban Sztepanovics Péter elért, mely sikerek akkor nagyon meglepték Trofimovics Istvánt.

Meglehet, hogy mi Trofimovics Istvánnal túloztunk. Először is: Sztepanovics Péter úgyszólván egy pillanat alatt megismerkedett az egész várossal: mindjárt az első négy napon azután, hogy megérkezett. Vasárnap érkezett meg s hétfőn már a Gaganov Pavlovics Artemij kocsiján láttam; Gaganov pedig ugyancsak büszke, ingerlékeny és nagyralátó volt, dacára az ő nagyvilági voltának, akivel az ő különös karakterénél fogva nagyon nehéz volt megférni.

¹⁹ Zemsztvo - olyanforma intézmény, mint nálunk a megyei bizottság.

Sztepanovics Pétert a kormányzónál is igen jól fogadták, annyira, hogy azonnal úgy érezte ott magát, mintha otthon lett volna; csaknem mindennap Mihajlovna Júliánál ebédelt. Ezzel még Svájcban ismerkedett meg, hanem az ő méltósága házában tett gyors előmenetele igazán érdekes volt. Mert hiszen őt valamikor mégis csak külföldi forradalmárnak tartották s - igaz-e, nem-e? - része volt bizonyos külföldi kiadványokban, kongresszusokban, „amit még a hírlapokkal is bizonyítani lehet”, mint azt egy találkozásunk alkalmával boszúsan mondta Teljárnikov Aljosa, aki most - fájdalom! - már nyugalmazott csinovnyik, régebben pedig szintén szívesen látott embere volt a volt kormányzónak. Hanem itt ténynyel álltunk szemben: a volt forradalmár nemcsak minden akadály nélkül jelenhetett meg az ő szeretett hazájában, de csaknem kitüntetésekkel is; e szerint talán az egész nem is igaz. Liputin azt súgta nekem egyszer, hogy hallomás szerint Sztepanovics Péter valahol bűnbánólag megvezeklett és miután néhány nevet besúgott, bocsánatot kapott, ilyen módon tehát talán jóvá tette a hibáját, megígérve különben is jövőre a haza javát szolgálni. Közöltem ezt az epés kijelentést Trofimovics Istvánnal, aki - ámbár szinte képtelen volt akkor a gondolkozásra, - erősen elgondolkodott. Kiderült később, hogy Sztepanovics Péter igen tekintélyes ajánlólevelekkel jelent meg nálunk, legalább hozott egy ilyen levelet a kormányzónához egy rendkívül előkelő pétervári öreg asszonytól, akinek a férje a legnevezetesebb pétervári öregcskék egyike volt. Az öreg asszony, a Mihajlovna Júlia keresztanyja, azt írta a levelében, hogy Sztepanovics Pétert a Vszevolodovics Miklós útján K. gróf is ismeri, megszerette és „dacára régebbi eltévelyedésének jóra való fiatal embernek tartja.” Mihajlovna Júlia igen nagyra becsülte az ő gyér és nehezen fentartott összeköttetéseit a felsőbb körökkel s persze nagyon megörült az öreg asszony levelének. Hanem azért mégis, mintha lett volna itt még valami különös dolog is. A kormányzóné még a férjét is familiáris lábra állította Sztepanovics Péterrel, annyira, hogy e miatt Fon-Lembke panaszkodott is, de erről majd később. Felemlítem még, hogy a nagy író is rokonszenvezett Sztepanovics Péterrel s mindjárt meghívta azt magához. Ekkora sietség olyan felfuvódott ember részéről a legfájdalmasabban érintette Trofimovics Istvánt; de én ezt egészen másképp magyaráztam: Karmazinov úr, mikor egy nihilistát meghívott magához, csak a két főváros progresszív ifjúságával való érintkezést tartotta szem előtt. A nagy író betegesen féltette a legujabb forradalmi ifjúságot s a viszonyokat illető tudatlanságában azt gondolván, hogy ez ifjúság kezében van Oroszország jövője, megalázkodással járt annak a kedvében különösen azért, mert az az ifjúság ő rá nem is hederített.

II.

Sztepanovics Péter elszaladt vagy kétszer az apjához is, még pedig az én nagy keserűségemre, mindannyiszor az én jelenlétemben. Először szerdán jött el hozzá, vagyis csak negyednapra az első találkozás után, ekkor is az ügyesbajos dolgukban. Megemlítem, hogy a birtokocskát illető elszámolás valahogy csendben történt meg köztük. Petrovna Borbála magára vállalta a rendezést, kifizette Sztepanovics Pétert, persze úgy, hogy ő vette magához a birtokocskát, s Trofimovics Istvánt már csak arról értesítette, hogy minden rendben van; Petrovna Borbála meghatalmazottja, a kamarás lakáj, Jegorücs Elek valami aláírni valót hozott át, amit Trofimovics István szóltalanul és rendkívüli méltósággal alá is írt. A méltóságot illetőleg meg kell jegyezmem, hogy én ezeken a napokon alig ismertem rá a mi régi öregcskéinkre. Ugy viselte magát, mint azelőtt soha, rendkívül szóltalan volt, még csak levelet sem írt vasárnap óta Petrovna Borbálának, (amit én valóságos csodának tartottam), és ami a legfőbb: nyugodt volt. Erőt merített valamely végleges, rendkívüli ideából, ami megnyugtatta őt: ezt látni lehetett. Meglelvén ezt az ideát, most már ült és várt valamit. Eleinte különben beteg volt, különösen hétfőn: kolerin mutatkozott. De hírek nélkül nem tudott megjelenni most sem; hanem mihelyt

az események előadása után átmentem a dolgok lényegére és bizonyos következtetéseket próbáltam tenni, ő rögtön hadonázni kezdett a kezével, hogy ne folytassam. A fiacskája mindkét látogatása fájdalmasan hatott rá, bár meg nem rendítette. Mind a két látogatás után lefeküdt a divánra s ecetbe mártott kendővel kötötte be a fejét. De azért a szó mélyebb értelmében nyugodt maradt.

Néha különben nem is hadonázott, hogy hallgassak el. Néha még azt is tapasztalni véltem, mintha a titokzatos határozottsága elhagyta volna és mintha valami újabb ideák csábításai ellen védekezne. Ezek csak pillanatnyi tünetek voltak, de meg kell említenem. Gyanakodtam, hogy nagyon szeretne magáról megint életjelt adni, magányából kilépni, küzdelembe menni, a döntő csatát megvívni.

- Cher, én összemorzsolnám ezeket! - szakadt ki belőle csütörtökön este, a Sztepanovics Péter első látogatása után, amint kendővel bekötött fejével a divánon végignyújtózkodott.

E pillanatig még egész nap egy szót sem szólt hozzám.

- „Fils, fils chéri” stb.; megengedem, hogy mind ez a kifejezés bolondság, szakácsnék szótárába való, hát jól van, most már magam is belátom. Én őt nem ettem, nem itattam, elküldtem őt Berlinből a -szki kormányzóságba, mint csecsemőt, postán és a többi: ezt mind beismerem... „Te engemet nem neveltél, - azt mondja, - a postára tettél, itt meg kiraboltál.” De szerencsétlen! - kiáltottam rá, - azért egész életemben fájt érted a szívem, ha postára tettelek is. - Il rit. De beismerem, beismerem... hogy a postán, - fejezte be, mintegy önkívületben.

- Passons - kezdte újra öt perc múlva. - Én nem értem Turgenyevet. Az az ő Bazarovja valami soha nem létezett, fiktív személy; ők magok tagadták meg legelőbb, mint soha nem létezőt. Az a Bazarov valami homályos vegyülete Nozdrevnek²⁰ és Byronnak, c'est le mot! Nézze csak jól meg őket: hogy ugrálnak, hogy vinnyognak örömköbén, mint kutyakölykök a napon, mily boldogok, mily diadalmasok! Hol van itt Byron!... És milyen közönségesség! A hiúságnak mekkora szakácsnéi ingerültsége, mily kicsinyes törekvés *faire du bruit autour de son nom*, nem veszik észre, hogy *son nom*... Oh karrikatúra! De kérlek, - kiáltok rá, - csak nem akarsz talán magadat a Krisztus helyett az emberekre kötni! *Il rit. Il rit beaucoup, il rit trop*. Valami különös még a mosolygása is. *Il rit toujours*.

Erre megint csend következett.

- És ravaszok! vasárnap előre összebeszéltek... köpte ki váratlanul...

- Oh, az bizonyos, - kiáltottam fel én, a fületem hegyezve; - összebeszélés, de oly rosszul adták elő.

- Nem arról beszélek. Tudja-e, hogy csak azért adták elő oly rosszul, hogy észrevehessék azok... akiket illet. Érti ön ezt?

- Nem, ezt nem értem.

- *Tant mieux. Passons*. Ma én nagyon ingerült vagyok.

- De miért pörölt ön ő vele, Trofimovics István? - kérdeztem szemrehányással.

- *Je voulais convertir*. Persze ön nevet. *Cette pauvre neni, elle entendra de belles choses!* Oh, kedves barátom, higgye el, hogy a multkor patriotának éreztem magam... Egyébiránt én mindig orosznak éreztem magamat... az igazi orosz nem is lehet másféle, mint mi ketten. *Il y a là dedans quelque chose d'aveugle et de louche*.

²⁰ Nozdrev a Gogoly „Holt lelkek” c. regényének egy könnyelmű, orosz jellemű alakja.

- Az bizonyos - feleltem én.

- Kedves barátom, a valódi igazság soha sem valószínű, tudja-e ezt? Hogy valószínűvé tétessék, okvetlenül hazugságot kell hozzá keverni. Az emberek mindig is így cselekedtek. Meglehet, hogy itt van valami, amit mi nem értünk. Mit gondol ön: van-e ebben a győzelmi rivalgásban valami, amit mi nem értünk? Én nagyon szeretném, ha volna. Nagyon szeretném.

Én nem feleltem. Ő is jó ideig hallgatott.

- Azt mondják, hogy a francia szellem... - dadogott aztán mintegy lázban - ez tévedés; ez mindig így volt. Minek a francia szellemet okolni? Itt csak orosz renyhéségről lehet szó, arról a megalázó tehetetlenségről, amelynél fogva nem vagyunk képesek egy ideát teremteni, és a mi utálatos parazitáságunkról, amelylyel a népek közt élünk. *Ils sont tout simplement des paresseux*, nem pedig a francia szellem. Oh, az oroszokat ki kellene irtani az emberiség javára, mint a káros parazitákat. Nem erre törekedtünk mi, nem erre; én az egészet nem értem. Megszüntem érteni. De érted-e te azt, - kiáltottam rá - hogy ha nektek a legelső a guillotine, még pedig oly lelkesedő vágygyal, hát az csak azért van, mert legkönnyebb a fejeket levagdálni, de legnehezebb valami ideát teremteni? *Vous êtes des paresseux! Votre drapeau est une guénille, une impuissance*. Azok a taligák, vagy ahogy ti mondjátok: „az emberiségnek kenyeret szállító taligák zörgése” hasznosabb a sixtini madonnánál, vagy tudom is én, hogy mondjátok... *une bêtise dans ce genre*. De hát nem tudod te azt, - kiáltok én rá, - hogy az emberiségnek a boldogság mellett épen olyan szüksége van a boldogtalanságra is? *Il rit!* Te csak elmésségeket akarsz mondani, hogy „a tagjaidat kinyújtóztasd (szemtelenebb kifejezést használt) a bársony divánon”, felelte ő... Jegyezze meg, kérem azt a szokásunkat is, hogy az apa tegeződik a fiával: ez jó lehet akkor, ha egyetértés van köztük; de mikor egymást szidják?

Kis ideig elhallgatott.

- *Cher*, - fejezte be hirtelen felkelve, - tudja-e, hogy ennek okvetlenül valami vége lesz?

- No, az bizonyos, - feleltem én.

- *Vous ne comprenez pas. Passons*. De az életben az ilyenek rendesen semmivel sem végződnek, hanem ennek okvetlenül lesz valami vége, okvetlenül!

Izgatottan ment végig a szobán s újra visszatérve a divánhoz, erőtlenül terült el azon.

Pénteken reggel Sztepanovics Péter elutazott valahová a vidékre és ott maradt hétfőig. Elutazásáról Liputintól értesültem s ugyanakkor beszélgetés közben megtudtam tőle azt is, hogy Lebjadkinék mind a ketten valahol a vizen túl, Gorsecsna telepen vannak. „Én vittem oda őket”, - tette hozzá Liputin s miután Lebjadkinékről még egyet-mást hazudozott, egyszerre csak azt az újságot közölte velem, hogy Nikolajevna Lizaveta férjhez megy Nikolajevics Mórchoz, s ámbár ezt még köztudomásra nem hozták, azért a kézfogó megvolt és a dolog végleges. Másnap láttam Nikolajevna Lizavetát, amint a Nikolajevics Móríc kíséretében betegsége után először kilovagolt. Már messziről rám csillantotta a szemét, mosolygott és igen barátságosan köszönt. Ezt mind elmondtam Trofimovics Istvánnak; ez csak a Lebjadkinékről szóló hirt méltatta némi figyelemre.

Most pedig, miután leírtam a nyolc nap alatt előállott talányos helyzetet, rátérek krónikám további eseményeire, előadván azokat úgy, amint most már tudom. Kezdem pedig ama bizonyos vasárnap után a nyolcadik nappal, vagyis hétfővel, ennek estéjével, mert voltaképen ez estével kezdődik „az új história.”

III.

Esti nyolc óra volt. Vszevolodovics Miklós egyedül ült a dolgozó szobájában, ugyanabban, amelyet már régen is nagyon szeretett s amely magas, tágas szoba volt, megrakva szőnyegekkel s régi divatu, kissé nehéz butorokkal. Egy szögletben divánon ült, úgy öltözve, mintha ki akart volna menni, de amint látszott, sehová sem készült. Előtte az asztalon ernyős lámpa égett. A nagy szoba oldalai és szögletei homályban maradtak. Tekintete tűnődő volt, de teljesen nyugodt; arca kimerült és kissé megfogyott. Csakugyan megdagadt és meggyült az arca. De a foga kiütéséről keletkezett hír tulzott volt. A foga csak meglódult, de most már megerősödött; a felső ajka is megsérült belülről, de már az is behegedt. Az arca gyülése pedig csak azért nem mult el egész héten, mert a beteg nem akart magához orvost hivatni, hogy az a gyülést idején fölmesse, hanem várt, míg az magától fölfakad. Nem csak az orvost, de az anyját sem igen bocsátgatta be magához, ez utóbbit legfőlebb napjában egyszer, akkor is csak egy-egy percre és esti szürkületkor, mikor már sötétedni kezdett ugyan, de még nem gyújtottak világot. Nem fogadta Sztepanovics Pétert sem, aki azonban, míg a városban volt, kétszer-háromszor is elszaladt Petrovna Borbálához. Végre azonban hétfőn, amint három napi távolléte után reggel megérkezett s miután befutotta az egész várost, megebédelt Mihajlovna Juliánál, este felé megjelent Sztepanovics Péter az őt türelmetlenül váró Petrovna Borbálánál. A tilalom megszűnt, Vszevolodovics Miklós is kész volt őt elfogadni. Petrovna Borbála maga kísérte el a vendéget a dolgozó szoba ajtajáig; különben is régen szerette volna már, ha találkoztak volna; Sztepanovics Péter meg is ígérte neki, hogy Nicolas után majd bemegy hozzá elmondani, hogy mit beszéltek. Petrovna Borbála félénken kopogtatott be Vszevolodovics Miklóshoz s feleletet nem kapván, bátor volt az ajtót néhány hüvelyknyire kinyitni.

- Nicolas, bebocsáthatom hozzád Sztepanovics Pétert? - kérdezte szelid tartózkodással, igyekező a lámpafénynél a fiát meglátni.

- Hogyne, hogyne, csak bátran! - kiáltott hangosan és vidáman maga Sztepanovics Péter s maga kinyitván az ajtót, bement.

Vszevolodovics Miklós nem hallotta a kopogtatást, csak az anyja félénk kérdését, de nem ért rá felelni. E pillanatban egy épen végigolvasott levél volt előtte, amelynek a tartalmán nagyon elgondolkozott. A Sztepanovics Péter váratlan kiáltására összerezzent és sietve dugta el a levelet egy nehezék alá, de ez nem sikerült egészen; a levél egyik vége s csaknem az egész boríték kikandikált a levél-nehezék alól.

- Készarva kiáltottam olyan nagyot, hogy ideje legyen önnek elkészülnie - suttogta gyorsan és bámulatós bávasággal Sztepanovics Péter az asztalhoz sietve s rögtön észrevéve a levél végét és a nehezéket.

- És persze sikerült meglátnia, hogy én a levélnehezék alá dugtam egy imént kapott levelet - szólalt meg nyugodtan Vszevolodovics Miklós, meg sem mozdulva a helyéről.

- Levelet? Bánom is én az ön leveleit! - kiáltott föl a vendég - de... a fő dolog - suttogott megint az ajtó felé fordulva és fejével arra felé intve, bár az ajtó már be volt zárva.

- Az én anyám soha sem hallgatódzik - jegyezte meg hidegen Vszevolodovics Miklós.

- No és ha hallgatódznék is! - emelte föl vigan a hangját Sztepanovics Péter, leülve egy karosszékbe. - Nekem semmi kifogásom ellene; csak azért futottam ide, hogy egy kicsit négyszemközt beszéljünk... No, csak hogy végre bejutottam önhöz! Legelőbb is hogy van ön? Látom, hogy nagyon jól s holnap talán meg is jelenhet ön, mi?

- Meglehet.

- Határozzon már végre, mentsen meg engem a határozatlanságtól - gesztikulált örülten az ő tréfáló, kellemeteskedő módján. - Ha tudná, hogy miket voltam kénytelen nekik fecsegni! Egyébként tudja ön azt - tette hozzá nevetve.

- Mindent nem tudok. Csak az anyámtól hallottam, hogy ön nagyon tevékeny volt.

- Azaz hogy én semmi határozott dolgot nem cselekedtem, - vágott közbe Sztepanovics Péter, mintha valami rettenetes támadás ellen védekeznék. - Tudja: a Satov feleségével hozakodtam elő, t. i. azokat a híreket hoztam forgalomba, amelyek az ön párizsi viszonyáról keringtek, s ezzel persze meg van magyarázva a vásárnapi eset... remélem, nem haragszik?

- Meg vagyok győződve, hogy ön nagyon buzgólkodott.

- No csak épen ettől féltem. Egyébiránt mit akar azzal mondani, hogy „nagyon buzgólkodott?” Hiszen ez szemrehányás. Különben ön egyenesen beszél; leginkább azért féltem ide jönni, mert attól tartottam, hogy ön nem akar egyenesen beszélni.

- Nem is akarok én egyenesen beszélni - felelt ingerülten Vszevolodovics Miklós, de aztán mindjárt elmosolyodott.

- Nem arról beszélek, nem arról, ön tévedésben van, nem arról van szó! - hadart mind a két kezével Sztepanovics Péter, úgy pergetve szavait, mint a borsót s nagyon megörülve annak, hogy a házigazdája fölingerült. - Nem akarom én önt a mi dolgunkkal ingerelni, különösen az ön jelenlegi állapotában. Én csak a vásárnapi eset miatt szaladtam ide, mert azt még sem lehet annyiban hagyni. Én a legnyiltabb értesítésekkel jövök, amelyekre főképen nekem van szükségem és nem önnek. Azért jöttem, hogy mostantól kezdve egészen őszinte legyek.

- E szerint eddig nem volt őszinte.

- Azt ön maga is jól tudja. Sokszor ravaszkodtam... Ön mosolyog; ennek nagyon örülök, mert ez alkalmat ad a fölvilágosításokra; hiszen én készakarva mosolygattam meg önt a „ravaszkodás” szóval, de nem azért, hogy rögtön megharagudjék; hogy is gondolhattam volna én olyat, hogy - ha egyszer ravaszodom - képes legyek fölvilágosításokkal előállni! Látja, milyen őszinte vagyok, látja? Nos: lesz szíves kihallgatni?

A Vszevolodovics Miklós megvetően nyugodt, sőt gúnyos arckifejezésében dacára annak, hogy a vendége láthatóan föl akarta őt ingerelni az ő előre elkészített nyers őszinteségével és szemtelenségével, végre bizonyos izgatott kíváncsiság volt látható.

- Hallja tehát! - izgett-mozgott még jobban Sztepanovics Péter - mikor elindultam ide, már t. i. általában ide, ebbe a városba, elhatároztam - nagyon természetesen - hogy alakoskodni fogok, szerepet vállallok. Legjobb lenne persze minden alakoskodás nélkül a saját mivoltomban föllépni, igaz-e? De semmi sem ravaszabb dolog, mint az embernek a saját mivolta, mert abban senki sem hisz. Az igazat megvallva, én a félbolondot akartam adni, mert az könnyebb, mint az embernek a saját szerepe; minthogy azonban a félbolond mégis csak szélsőség, a szélsőség pedig kíváncsiságot ébreszt, hát végre is a saját szerepemre határoztam el magam. Nos, hogy tetszik a saját arcom? Arany közepszerűség, se nem ostoba, se nem okos, eléggé tehetségtelen s mintha a holdból ugrott volna le, mint az itteni józan emberek szokták mondani, igaz-e?

- Lehet, hogy úgy van - mosolyodott el Vszevolodovics Miklós alig észrevehetően.

- Á! ön igazat ad nekem! ennek nagyon örülök; előre tudtam, hogy az ön saját véleményét találom el... Legyen nyugodt, ne féljen, én nem haragszom s épen nem azért festettem le úgy magam, hogy kihíjjam az ön dicséretét, hogy azt mondja: „Nem, ön nem tehetségtelen, nem: ön igen okos...” Á! ön megint mosolyog... Én megint tévedtem. Ön nem mondaná azt, hogy

„ön okos”. No, hát tegyük föl, hogy igaza van. *Passons*, mint az apám szokta mondani, zárjel között mondvá pedig ne haragudjék az én bőbeszédűségemért. Ime, itt van mindjárt a bizonyító példa is: én mindig sokat beszélek, vagyis sok szót hadarok és sietek is, és soha sem jutok semmire. S miért hadarok én oly sok szót és miért nem jutok semmire? Mert nem tudok beszélni. Azok, akik jól tudnak beszélni, röviden beszélnek. Itt van mindjárt az én tehetségtelen voltom, igaz-e? De minthogy a tehetségtelenségnek ez az adománya már természettől való, miért ne használjam én azt föl mesterségesen? Fel is használom. Igaz, hogy mikor ide készültem, hát eleinte azt határoztam, hogy hallgatni fogok; hanem a hallgatás nagy tudomány, következésképpen nekem való, másfelől pedig a hallgatás végre is veszedelmes; nos, végleg elhatároztam tehát, hogy beszélni fogok, de úgy, mint a tehetségtelenek, t. i. sokat, sokat; nagyon sietve fogok bizonyítani, végül meg a saját bizonyítékaimba belezavarodni, úgy, hogy a hallgató végre a beszéd végét be sem várva távozzék, összecsapja a kezét s ne tudjon okosabbat tenni, mint hogy egyet köpjön. Ennek a következése az, hogy elhiteti magáról az ember, hogy báva, hogy megunatja magát, hogy meg nem értik: egy csapásra három előny. Ugyan kérem, ki gyanusitaná ilyen körülmények közt az embert titkos üzemekkel? Ezen kívül néha még meg is nevettem az embereimet s ez már nagyon sokat ér. Most ők mindent megbocsátanak nekem, már csak azért az egyért is, hogy a nagy bölcsről, aki valahol próklamációkat adott ki, bebizonyult, hogy ostobább, mint ők maguk. Nem így van? A mosolygásából látom, hogy igazat ad nekem.

Vszevolodovics Miklós különben egyáltalán nem mosolygott, ellenkezőleg, sötéten s néminemű türelmetlenséggel hallgatott.

- Hogy, mi? Ugy tetszik: ön azt mondta: „egyre megy?” - csörgött tovább Sztepanovics Péter. (Vszevolodovics Miklós pedig semmit sem mondott.) Persze, persze; biztosítom önt, hogy nekem eszem ágában sincs önt az én cimboraságommal kompromittálni. De ön ma nagyon indulatos; én önhöz nyílt és vidám kedélylyel jöttem, ön pedig minden szavamat félre-magyarazza; biztosítom önt, hogy ma semmiféle kényes dologról szót sem teszek, szavamat adom és minden föltételeit már előre elfogadom.

Vszevolodovics Miklós makacsul hallgatott.

- No, mi? Mondott ön valamit? Látom, hogy már megint valami bakot lőttem; ön nem ajánlott és nem is kíván föltételeket; ez igaz, nos: legyen nyugodt; hiszen én magam is jól tudom, hogy én hiában ajánlanék föltételeket, nem igaz? Önért én előre jót állok s ezt persze, a tehetségtelen voltomnál fogva; tehetségtelenség és tehetségtelenség... Ön nevet? Hogy? Mi?

- Semmi - nevetett végre Vszevolodovics Miklós - az jutott eszembe, hogy én önt tényleg tehetségtelennek mondtam, de ön akkor nem volt jelen, tehát valakitől hallotta... Nagyon kérném önt, hogy térjen mentől előbb a dologra.

- Hiszen a dolognál vagyok, t. i. a vasárnapi esetről! - hebegett Sztepanovics Péter - nos, hát miért lettem volna én vasárnap, hogy is mondta csak ön? igen: siető, középszerű, tehetségtelen ember, mikor én a legtehetségtelenebb voltom mellett is uralkodtam a beszélgetésen. S nekem mindenki megbocsátott, mert először is én a holdból ugrottam le, amiről most - amint látom - mindenki meg van itt győződve; másodszor pedig azért, mert igen kedves históriácskát mondtam el s azzal önöket mind kihuztam a sárból, no nem igaz?

- Vagyis úgy mondta el a históriát, hogy mindenkiben kétséget hagyott és nyitva hagyta a gyanut az iránt, hogy mi összebeszéltünk és hamisan kevertük a kártyánkat, holott semmi összebeszélés nem volt s én önt semmire sem kértem.

- Ugy van, helyes! - vágott közbe szinte elragadtatással Sztepanovics Péter. - Én épen azért cselekedtem úgy, hogy ön az egész machináció rugóit észre vehesse; hiszen én főképen önért követtem el mindent, mert így megfogtam és kompromittálni akartam önt. Főképen azt akartam megtudni, hogy mennyire fél ön?

- Érdekes, hogy ön most mennyire őszinte!

- Ne haragudjék, ne szikráztassa a szemét... Egyébiránt nem is szikráztatja. Szeretné tudni, hogy miért vagyok én oly őszinte? Hát azért, mert most minden megváltozott, elmúlt, behordott mindent a por. Én hirtelen megváltoztattam az ön felől táplált nézeteimet. A régi út egészen véget ért; most már én soha sem fogom önt a régiekkel kompromittálni; most majd csak az új úton?

- Taktikát változtatott?

- Nincs itt semmi taktika. Most már ön teljesen ura az akaratának; ha akarja, azt mondja: *igen*, ha akarja, azt, hogy *nem*. Ez az én egész új taktikám. A *mi dolgunkról* pedig még csak egy kukkot sem szólok mindaddig, míg ön azt maga nem akarja. Nevet? Kedves egészségére! Én magam is nevetek. Csakhogy én most komolyan beszélek, komolyan, komolyan, ámbár az, aki ennyire siet, persze tehetségtelen, ugy-e bár? Mindegy, hadd legyen tehetségtelen, de én komolyan beszélek, komolyan, komolyan...

És tényleg komolyan beszélt, egészen más hangon és valami különös izgalommal, úgy hogy Vszevolodovics Miklós kíváncsian nézett rá.

- Ön azt mondja, hogy felőlem táplált nézeteit megváltoztatta? - kérdezte tőle.

- Megváltoztattam abban a pillanatban, amelyben ön Satovról visszarántotta a kezét; elég legyen ez, elég! kérem, ne is kérdezzen, mert többet nem mondok.

Föl akart ugrani, hadonázott a kezével, mintha el akarta volna magától kergetni a kérdéseket, minthogy azonban kérdések nem voltak, elmenni meg nem volt miért, hát vissza ereszkedett a székébe s némileg lecsillapult.

- Zárjel közt mondván - kezdte újra a darálást - némelyek itt azt fecsegik, hogy ön őt megöli, még fogadtak is rá, úgy hogy Lembke már a rendőrséget is igénybe akarta venni, de ezt Mihajlovna Julia megtiltotta neki... De elég erről! én csak el akartam mondani, amit hallottam. Hogy el ne felejtsem: Lebjadkinékat én még aznap elküldtem innen, hallotta? megkapta a leveletem az ő címükkel?

- Megkaptam akkor mindjárt.

- Ezt már nem a tehetségtelenségem folytán tettem, hanem őszinte szolgálatkészségemből. Ha tehetségtelenül sikerült is, de a szándék őszinte volt.

- Jól van, talán úgy is kellett - szólt eltűnődve Vszevolodovics Miklós - de több levelet nekem ne írjon, kérem.

- Ez az egy elkerülhetetlen volt.

- E szerint Liputin mindent tud?

- Lehetetlen volt hallgatni; de Liputin nem mer mukkanni sem, azt ön is tudja... El kellene már menni egyszer a mieinkhez, vagyis azokhoz, nem a *mieinkhez*, különben megint hézag támad a sorok közt. Ne nyugtalankodjék; nem rögtön most, hanem valamikor. Most esik az eső. Majd én értesitem őket, ők összegyűlnek s mi elmegyünk hozzájuk este. Ugy várnak már tátott szájjal, mint a fészken ülő kis fecskék, hogy hoztunk-e nekik valami lakomára valót? Tüzes nép! A füzeteket előszedték, vitára készülnek. Virginszkij általános emberi, Liputin

fourierista, nagy hajlammal a rendőri dolgok iránt; mondhatom, hogy egy tekintetben megbecsülhetetlen ember, de egyebekben szigorú bánásmódot igényel; végre az a hosszú fülű a saját rendszeréről tart előadást. S tetszik tudni: rossz néven veszik tőlem, hogy én elhanyagolom és meg-megmosdatom őket, he-he! Okvetetlenül el kell hozzájuk menni.

- Ön ott engem valami főnöknek ad ki? - szólt hanyagul Vszevolodovics Miklós.

Sztepanovics Péter gyorsan ránézett s úgy tett, mintha nem hallotta volna:

- Megjegyzem, hogy vagy kétszer-háromszor megjelentem Petrovna Borbálánál is és neki is sokat kellett beszélnem.

- Képzelem.

- Ne képzeljen pedig semmit; én csak azt mondtam, hogy ön nem fogja őt megölni, meg hasonló kellemes dolgokat. S képzelje: ő már másnap tudta, hogy én Timofejevna Máriát a vizen tülra telepítettem; ön mondta neki?

- Eszem ágában sem volt.

- Mindjárt tudtam, hogy nem ön. De ki lehetett hát? Érdekes!

- Ki más, mint Liputin.

- N-nem, nem Liputin, - dünnyögött a szemöldökét összevonva Sztepanovics Péter; - majd megtudom én, hogy ki. Ez inkább Satovra hasonlít... Egyébiránt hagyjuk ezt az ostobaságot! Pedig ez nagyon fontos... Egyre vártam különben, hogy az ön mátuskája egyszer csak fölteszi nekem a főkérdést... Ah, igaz a! az első napokban ő nagyon kedvetlen volt, ma pedig, amint nála megjelentem, hát csak úgy ragyogott. Mi lehet ennek az oka?

- Ez azért van, mert ma megígértem neki, hogy öt nap múlva megkérem Nikolajevna Lizavetát - szólt Vszevolodovics Miklós váratlan őszinteséggel.

- Á! nos... igen, persze - hebegett Sztepanovics Péter megzavarodva; - ott pedig valami kéz-fogóról beszélnek; hallotta? S a hír igaz. De önnek is igaza van: Nikolajevna Lizaveta az esküvő kellő közepén is elszalad onnan, csak egyet kiáltson ön neki. Nem haragszik, hogy így beszélek?

- Dehogya haragszom.

- Ugy látom, hogy ma nagyon nehéz önt megharagítani és félni kezdek öntől. Roppant kíváncsi vagyok rá, hogy fog ön holnap megjelenni? Bizonyára sok dologgal fog ön előállni. Nem haragszik, hogy így beszélek?

Vszevolodovics Miklós egy hanggal sem felelt, ami végkép fölingerelte Sztepanovics Pétert.

- De kérem, komolyan megígérte ön a mamájának... Nikolajevna Lizavetát illetőleg? - kérdezte aztán.

Vszevolodovics Miklós fürkésző, hideg tekintettel nézett rá.

- Á! értem; csak azért, hogy megnyugtassa.

- S ha komolyan? - kérdezte szilárd hangon Vszevolodovics Miklós.

- Nos, isten hírével! mint az ilyen esetekben mondani szokás; az ügynek nem árt (látja: nem mondtam, hogy a *mi ügyünknek*; ön a *mi* szót nem szereti), én pedig... hiszen én az ön szolgálatára állok, azt jól tudja.

- Azt képzelem?

- Én semmit sem képzelek - sietett nevetve Sztepanovics Péter - mert jól tudom, hogy ön a dolgát megfontolta, hogy ön mindent megfontolva cselekszik. Én csak azt akartam mondani, hogy én önnek szolgálatára állok mindig és mindenben, már hogy minden esetben, érti?

Vszevolodovics Miklós ásitott.

- Megunt már, amint látom - ugrott föl Sztepanovics Péter, fölkapva egészen új, kerek kalapját, mintha el akarna menni, pedig tovább is csak ott állt, tovább beszélt, néha egy-egy lépést tett a szobában s beszéde nyomatékosabb helyeinél megbillentgette kalapjával a térdét.

- Szerettem volna még önt Lembkéékkel fölvidítani - mondotta vidáman.

- Nem, majd máskor. Különben hogy van Mihajlovna Julia?

- Lám, milyen nagyvilági szokásaik vannak önöknek, mindnyájoknak; önt az ő hogyléte annyit érdeklí, mint a kendermagos macskájoké, mégis kérdezősködik felőle. Szerintem ez nagyon szép. No hát egészséges és önt szinte a babonássáig becsüli és a babonássáig sokat vár öntől. A vasárnapi esetről nem beszél és meg van győződve, hogy ön az egyszerű megjelenésével mindenkit el fog hallgattatni. Bizony isten azt gondolja, hogy ön mindenre képes. Különben ön most még sokkal talányosabb és regényesebb alak, mint volt valaha is: ez rendkívül előnyös helyzet. Hihetetlen, hogy mennyire várják önt. Mikor a napokban elutaztam, akkor is forró volt a levegő, de most még inkább. Igen: még egyszer köszönöm a levelet. K. gróftól mind félnek. Hát azt tudja-e, hogy önt itt spionnak tartják? Én csak jelentem; nem haragszik?

- Van eszemben!

- Az nem is baj; a jövőre nézve nagyon szükséges. Ezeknek itt megvan a maguk rendje. Én persze még buzdítom őket; elől jár Mihajlovna Julia, Gaganov meg... Ön nevet? Csakhogy én taktikával élek ám; darálok, darálok, de egyszerre csak okos szót is mondok épen akkor, mikor azt várják. Arra ők körülfognak engem, én pedig újra darálok. Le is tettem már rólam: „tehetséges ember - azt mondják - de mintha a holdból ugrott volna le”. Lembke hivatalt kínál, hogy ott megjavuljak. Tudja kérem, én őt roppantul kezelem, vagyis kompromittálom, csak úgy meresztgeti a szemét. Mihajlovna Julia meg még biztat. Igaz ni: Gaganov szörnyen haragszik önre. Tegnap Duhovóban roppant csuful emlegette önt. Én neki rögtön előadtam a teljes igazságot, vagyis nem a teljeset, ez magától értetődik. Egy egész napot töltöttem nála Duhovóban. Pompás birtok, szép ház!

- Hát ő most is Duhovóban van? - vágott közbe hirtelen Vszevolodovics Miklós, szinte fölugorva.

- Nincs; ő hozott be engem az imént, reggel, együtt tértünk vissza - felelt Sztepanovics Péter, mintha észre sem vette volna a Vszevolodovics pillanatnyi fölindulását. No lám, elejtettem a könyvem - hajolt le, hogy fölemeljen egy leejtett csomagot. - „A nők” Balzactól, képekkel - nyitotta ki mindjárt - még nem olvastam. Lembke is ír regényeket.

- Igazán? - kérdezte Vszevolodovics Miklós, mintha érdeklődnék.

- Orosz nyelven, de persze csak titokban. Mihajlovna Julia tud róla és megengedte neki. Papucs alatt van; máskülönben finom ember: erre ők be vannak gyakorolva. Mekkora szigorú formások és mekkora kitartás! Efélét kellene nekünk is megpróbálni.

- Ön az adminisztrációt dicséri?

- De nagyon! Az egyedüli Oroszországban, ami természetes és tökéletes... no, nem fogok többet, nem - szakította félbe hirtelen - nem arról beszélek... a delikát dologról egy szót sem. No de isten önnel; mintha zöld volna ön.

- Lázam van.

- Könnyen elhiszem. Feküdjék le. Még valamit; itt a mi kerületünkben szkopcok²¹ vannak; érdekes nép... Különbözik majd máskor. Egyébként van még egy anekdotám: a kerületünkben egy gyalogezred van. Pénteken este B.-ben a tisztekkel iszogattam. Mert hiszen nekünk ott három emberünk van, *vous comprenez*? Az ateizmusról beszéltünk és természetesen az istent konfiskáltuk. Örvendeztek, ujjongtak. Itt helyén valónak tartom fölemlíteni, hogy Satov szerint, ha Oroszországban valaha lázadást akarnak kezdeni, hát legjobb az ateizmust előrántani. Meglehet, hogy igaza van. Egy ősz fejű, mogorva százados ült, ült, hallgatott, egy szót sem szólt, egyszer csak kiállt a szoba közepére és mintha magában beszélt volna, de azért fenhangon szólt: „Ha nincs isten, hát akkor micsoda kapitány vagyok én?” Azzal fogta a sapkáját és távozott.

- Nem is mondott rosszat - ásitott már harmadszor Vszevolodovics Miklós.

- Igazán? Én nem értettem meg, öntől akartam megkérdezni. No mit is mondjak még: Spigulinéknak igen érdekes gyáruk van; amint tudja, ötszáz munkással dolgoznak, valóságos kolera-fészek, már tizenöt év óta nem takarítottak, a munkások béréből pedig egyre levonogatnak; a gyár gazdái milliommások. Biztosítom önt, hogy a munkások némelyikének van fogalma az *Internacionáléről*. Miért mosolyog? Majd meglátja, csak egy kicsit, nagyon kicsit várjon. Már kértem öntől haladékat és most is kérek, aztán majd... egyébiránt, bocsánat, nem fogok többet, nem fogok... nem arról akartam, ne vonja össze a szemöldökét. No de isten önnel! No de mit csinálok én? - fordult vissza a küszöbről, - a legfontosabbat el is felejtettem: az imént hallottam, hogy az ön ládája Pétervárról megérkezett.

- Hogyan? - nézett Vszevolodovics Miklós, mintha nem értené.

- Mondom, hogy a ládája, a holmija, a frakkokkal, nadrágokkal és fehérneműekkel; hát megérkezett? Igaz?

- Igen: az imént említették.

- Nem lehetne most mindjárt...

- Kérdezze meg Elektől.

- No majd holnap, majd holnap. Mert hiszen az ön holmijával van az én kabátom, frakkom és három nadrágom is, mind Charmeurtól; ön ajánlotta nekem azt a szabót, emlékszik?

- Azt hallottam, hogy ön itt ficsuroskodik? - mosolygott Vszevolodovics Miklós. - Igaz, hogy ön a lovásztól lovagolni tanul?

Sztepanovics Péter görbén mosolygott.

- Tudja kérem - kezdte valami rendkívüli siető, rángó és meg-megujuló beszéddel - tudja Vszevolodovics Miklós, a személyes dolgokat egyszer s mindenkorra hagyjuk el, igaz-e? Önnek persze jogában van engem lenézni, amennyire csak tetszik, ha én önnek nevetséges vagyok, hanem azért mégis csak jobb lenne egy kis ideig személyeskedések nélkül. Igaz-e?

²¹ Öncsonkitást üzők szektája.

- Jól van, nem bántom többet - szólt Vszevolodovics Miklós. Sztepanovics Péter elmosolyodott, megbillentgette a térdét a kalapjával egyik lábáról a másikra nehezedett és megint az iménti volt.

- Itt némelyek engem az ön vetélytársának is tartanak Nikolajevna Lizavetát illetőleg, hát hogy ne törődném a külsőmmel? - mondta nevetve. De ki mondta már ezt el önnek? Hm! Épen nyolc óra; no, én már megyek; megigértem, hogy bemegyek Petrovna Borbálához; még elkésem; ön pedig feküdjék le és legyen jobban holnapra. Kint esik, sötét is van; különben bérkocsival vagyok, mert itt éjjel nem biztos az ember... Ah, jó, hogy eszembe jut: itt és a környéken egy Szibériából megszökött, Fedjka nevű deportált kóborol s képzelje: az nekem egy volt jobbágyom, udvari cselédem, akit az apám ez előtt tizenöt évvel beadott katonának. Nagyon érdekes alak.

- Ön... beszélt tán vele? - nézett rá erősen Vszevolodovics Miklós.

- Beszéltem. Én tőlem nem bujkál. Mindenre kész ember, mindenre; persze: pénzért, de vannak meggyőződései is, természetesen a maguk nemében. Erről jut eszembe, hogy ha ön az imént komolyan szólt a Nikolajevna Lizavetát illető szándékáról, hát én még egyszer ismétlem önnek, hogy én is mindenre kész ember vagyok, minden tekintetben, amit csak elképzelhet és én teljesen szolgálatára állok önnek... Mi az? ön bot után nyul? Ah, nem; nem bot után... Képzelje, én azt hittem, hogy ön botot keres.

Vszevolodovics Miklós semmit sem keresett és egy szót sem szólt, de tényleg fölkel, még pedig egész váratlanul, valami különös arckifejezéssel.

- Ha szüksége volna önnek valamire, Gaganov urat illetőleg - köpte ki egyszerre Sztepanovics Péter, most már egyenesen a levélnehezékre intve - hát én persze mindent elintézhetek s remélem, hogy ön nem fog engem mellőzni.

S feleletet nem is várva, hirtelen kiment, hanem azért még egyszer visszadugta a fejét az ajtóból:

- Ezt csak azért mondtam - szólt szaporán - mert hiszen Satovnak sem volt joga az életét kockáztatni akkor vasárnap, mikor önhöz ment, ugy-e bár? Szeretném, ha ön ezt figyelembe venné.

És eltűnt, megint anélkül, hogy feleletet várt volna.

IV.

Meglehet: azt gondolta, mikor eltűnt, hogy Vszevolodovics Miklós egyedül maradván, öklével a falat fogja döngetni s persze: szerette volna ezt meglesni, ha lehetett volna. De nagyon csalódott: Vszevolodovics Miklós nyugodt maradt. Vagy két percig megállt az asztalnál, láthatóan mély gondolatokba merülve; de aztán nem sokára lassu, hideg mosoly jelent meg ajakán. Lassan leült a divánra, az előbbeni szögletébe és mintha kifáradt volna, behunyta a szemét. A levél széle most is kikandikált a nehezék alól, de ő meg sem mozdult, hogy azt jobban helyezze el.

Nem sokára egészen megfeledkezett magáról. Petrovna Borbála, aki az utóbbi napok alatt holtra gyötörte magát, nem birt magával s a Sztepanovics Péter távozása után, (aki megígérte, hogy be fog hozzá menni, de szavát meg nem tartotta), megkockáztatta, hogy bemegy maga Nicolashoz, jóllehet az időpont erre alkalmas nem volt. Mindig azon tűnődött, hogy nem mond-e neki végre is valami határozottat a fia? Mint az imént, olyan csöndesen kopogtatott be

most is és választ most sem kapván, benyitott. Meglátván, hogy Nicolas valahogy nagyon is mozdulatlanul ül, óvatosan, dobogó szívvvel közeledett a divánhoz. Meglepetten látta, hogy Nicolas olyan hirtelen el tudott aludni s hogy olyan egyenes-ültében, olyan mozdulatlanul aludni tud; még a lélegzését is alig lehetett észrevenni. Arca halvány, komor volt, de olyan mozdulatlan, mintha megdermedt volna; szemöldökei kissé össze voltak huzva; nagyon hasonlított az élettelen viasz-figurákhoz. Petrovna Borbála mozdulatlanul, lélegzetét is visszafojtva állt fölötte vagy három percig s hirtelen félelmet kezdett érezni. Lábujjhegyen kiment, megállt az ajtóban, gyorsan keresztet vetett az alvóra s észrevétlenül távozott, szívében újabb nehéz érzésekkel, újabb szomorúsággal.

Sokáig aludt, egy óránál tovább és végig olyan dermedten; meg nem mozdult arcának egy izma, egész testének egy porcikája sem; szemöldökei is épen olyan összehuzottan maradtak. Ha még vagy három percig maradt volna Petrovna Borbála, bizonyosan kétségbeesett volna e letargikus mozdulatlanságtól és fölébresztette volna. De most hirtelen kinyitotta maga a szemét s előbbeni mozdulatlanságában még vagy tíz percig megmaradva mintha valami nagy érdeklődéssel vizsgált volna a szoba szögletében valamit, ámbár ott semmi különös nem volt.

Végre a fali óra csendesen, ércesen egyet ütött. Bizonyos nyugtalansággal fordult az óra felé, ránézett a számlapra, de csaknem abban a pillanatban kinyílt a hátulsó ajtó, amely a folyosóra vezetett és megjelent a kamarás Jegorücs Elek. Egyik kezében meleg felöltőt, nagykendőt és kalapot hozott, a másikban ezüst tányéron egy levelet.

- Fél tíz óra - mondotta halkan s a ruhát a szögletben egy székre helyezve, a tányéron odavitte a lepecsételetlen, ceruzával irt kis levélkét. Vszevolodovics Miklós átfutván a két sornyi írást, szintén ceruzával oda vetett két szót a levél végére s visszatette azt a tányérra.

- Távozásom után azonnal kézhez adni, most pedig öltözzünk, - mondotta, fölkelve a divánról.

Észrevevén, hogy csak könnyű, bársonykabát van rajta, elgondolkozott, aztán nehezebb, posztókabátot adatott magának, aminőt különben kiválóbb alkalmakkor szokott fölvenni. Végre egészen fölöltözvén és föltéve a kalapját, bezárta azt az ajtót, amelyen Petrovna Borbála jött be hozzá, kivette a nehezék alól a levelet és Jegorücs Elek kíséretében szótlanul kiment a folyosóra. A folyosóról keskeny, hátulsó kőlépcsőre mentek, onnan pedig a kertbe vezető ajtóhoz. Az ajtószögletben már előre el volt készítve egy kézilámpás és egy nagy esernyő.

- A rendkívüli esőzések miatt az itteni utcák sara feneketlen, - jelentette Jegorücs Elek, távoli célzással még egy utolsó próbát téve, hogy urát a kimenés szándékától eltérítse. De az úr, kinyitva az esernyőt, szótlanul kiment a sötét és nyirkos kertbe. A szél süvitett és rázta a félig már kopasz fák teteit, a kavicsolt, keskeny utak süppedékesek és sikosak voltak. Jegorücs Elek, ahogy volt, úgy ment, frakkban, hajadon fővel, megvilágítva vagy három lépésre előre a lámpással az utat.

- Nem látnak meg? - kérdezte most Vszevolodovics Miklós.

- Az ablakokból nem; különben mindent előre rendbehoztam - felelt a szolga szeliden és tisztelettel.

- Anyám lefeküdt?

- Bezárkózott, mint az utóbbi időben rendszeren, kilenc órakor és semmit sem tudunk ilyenkor róla. Mikorra várjuk nagyságodat? - bátorkodott megkérdezni.

- Egykor vagy fél kettőkor; kettőnél tovább nem maradok.

- Értem.

Végigmenve a kert kanyargó utain, amelyeket mindketten sötétben is jól ismertek, elértek a kökerítéshez, ahol fölkerestek egy szűk, elhagyott sikátorra vezető kis ajtót, amely csaknem örökösen zárva volt, de amelynek a kulcsa most Jegorücs Eleknél volt.

- Nem fog az ajtó nyikorogni? - kérdezősködött újra Vszevolodovics Miklós.

Jegorücs Elek jelentette, hogy az ajtót már tegnap megkente, „hasonlóképen ma is”. A jó kamarás már egészen megázott. Kinyitván az ajtót, átadta a kulcsot Vszevolodovics Miklós-nak.

- Ha hosszabb útra tetszik menni, hát jelentem, hogy nem igen bizom az itteni járókelőkben, különösen az elhagyott sikátorokon s még inkább a víz mentén - szólt még egyszer, sehogy sem bírván magán erőt venni. Régi szolga volt, Vszevolodovics Miklóst is a karján hordta, dajkálta, azon kívül komoly, szigorú ember, bár szolgálatra kész és tisztességtudó.

- Ne félts engem, Jegorücs Elek.

- Az isten oltalmazza meg önt, uram, de csak, ha jóban jár.

- Mi? - állt meg Vszevolodovics Miklós, mikor már átlépte a küszöbét.

Jegorücs Elek bátran megismételte az áldását; ez előtt soha sem mert volna ilyen kifejezést használni az urai előtt.

Vszevolodovics Miklós bezárta az ajtót, zsebetette a kulcsot és elindult a sikátoron, minden lépésével mélyen besüppedve a sárba. Végre kivergődött egy hosszú, néptelen utca kövezetére. A várost úgy ismerte, mint a tenyerét; de a Bogojávlenszkájá-utca még mindig messze volt. Elmult már tíz óra, mikor végre megállt a Filippov-féle régi, sötét ház bezárt kapuja előtt. A földszinti rész most, Lebjadkinék kiköltözése után egészen üresen állt, ablakai be voltak szögezve. De az első emeleten, Satovnál világ volt. Minthogy csengetyű nem volt, Vszevolodovics Miklós öklével a kaput kezdte döngetni. Kinyílt egy ablak és Satov kinézett az utcára. Roppant sötét volt, nehéz volt valamit látni; Satov vagy egy percreg kémlelt.

- Ön az? - kérdezte végre.

- Én - felelt a hivatlan vendég.

Satov becsapta az ablakot, lejött és kinyitotta a kaput. Vszevolodovics Miklós átlépett a magas küszöbön s szó nélkül elhaladt Satov mellett, egyenesen a Kirilov szállítására.

V.

Itt minden tárva-nyitva állt. A bejáró és a két első szoba sötét volt, de az utolsóban, amelyben Kirilov lakott és most teázott, világ fénylett, nevetés és valami különös kiáltozás hallatszott. Vszevolodovics Miklós elindult a világosság után, de nem ment be a szobába, hanem megállt a küszöbnél. Az asztalon tea gőzölgött. A szoba közepén egy öreg asszony állt, a háziur rokona; hajadonfővel volt, egyszerű szoknyában, cipőben és nyulprémes ujjasban. Karján egy másfél éves gyereket tartott; a gyerek egy ingecskében volt, csupasz lábacskákkal, napégette arccal, fehér borzas hajjal, amint épen a bölcsőből kivették. Ugy látszott, hogy csak nem régen sirta ki magát, a könnyek még ott rezegtek a szemecskéi alatt; ebben a pillanatban épen a kis kezeit nyujtogatta, tapsolt, kacagott. Előtte Kirilov egy nagy, vörös gummilabdát csapkodott a földhöz; a labda fölgrált a padlásig, megint leesett s a gyerek egyre azt kiabálta: „la, la!” Kirilov megkapta a „la”-t, odaadta, neki az most maga dobta el azt az ő gyereki ügyetlenségével s Kirilov megint utána szaladt, hogy fölvegye. Végre a „la” begurult egy szekrény alá.

„La, la!” - sivitott a gyerek. Kirilov lehasalt a földre és kinyújtózott, igyekeztén a szekrény alól a „la”-t kikaparni. Vszevolodovics Miklós belépett a szobába; a gyerek meglátva őt, átölelte az öreg asszony nyakát és csillapíthatatlan gyerekes sírásra fakadt; az öreg asszony azonnal kivitte.

- Sztavrogin? - szólt Kirilov, fölkelve a földről, kezében a labdával, de egy cseppet sem csodálkozva a váratlan látogatáson - parancsol téát?

Aztán egészen fölállt.

- Kérek, kivált, ha jó meleg - felelt Vszevolodovics Miklós; - csurom víz vagyok.

- Meleg, sőt forró, - mondta elégedetten Kirilov, - tessék leülni; ön egy kicsit sáros, nem baj; majd feltörülöm a padlót vizes ruhával.

Vszevolodovics Miklós leült s csaknem egy hajtásra kiitta a téát.

- Még egy csészével?

- Köszönöm.

Kirilov, aki eddig nem ült le, most helyet foglalt Sztavroginnal szemben.

- Miért jött ön?

- Dolgom van önnel. Olvassa el ezt a levelet, Gaganov írta; említettem őt önnek Pétervárott.

Kirilov elvette a levelet, elolvasta, letette az asztalra és várakozva nézett.

- Ezzel a Gaganovval én, mint ön tudja, egy hónap előtt találkoztam először életemben, Pétervárott. Vagy háromszor botlottunk egymásba az emberek közt. Nem ismerkedett meg velem, soha szót sem váltottunk, hanem ő azért módot keresett és talált, hogy szemtelenül viselkedjék velem. Említettem ezt akkor önnek; de amit ön nem tud, az a következő: amint ő akkor Pétervárról engem megelőzve elutazott, egy levelet írt nekem, ha nem is olyat, mint ez, de elég illetlen hangút, ami annál különösebb volt, mert a levélben nem adta okát az írásának. Én akkor rögtön feleltem neki, ugyancsak levélben, őszintén kijelentve, hogy ő bizonyára az apjával volt esetem miatt haragszik, amely itt a klubban ezelőtt négy évvel történt és hogy én kész vagyok ezért ő tőle minden képzelhető módon bocsánatot kérni azon az alapon, hogy az én tettem nem volt rossz szándékú, amennyiben azt beteg állapotomban követtem el. Kértem őt, hogy fontolja meg mentegetődzésemet. Nem felelt, hanem elutazott. Itt aztán egészen feldühödött állapotban találom őt. Hallom, hogy egy párszor nyilvánosan összeszidott és képtelen vádakkal illetett. Végre ma ezt a levelet kapom tőle, aminőt bizonyára sosem kapott még senki s azt a kifejezést használja, hogy „az ön megütött pofája”. Abban a reményben jöttem önhöz, hogy elvállalja a párbaj-segédi tisztet.

- Ön azt mondja, hogy ilyen levelet bizonyára senki sem kapott, - jegyezte meg Kirilov, - dühös emberek bizony szoktak ilyet írni; Puskin is írt Hekernnek. Jól van, elmegyek hozzá. Mondja: mit tegyek?

Vszevolodovics Miklós elmondta, hogy a párbajt mindjárt holnap akarja, de mindenáron az ő bocsánatkérési ajánlatával kezdjék meg a tárgyalást, sőt azzal az ígéretével, hogy ő még egy második bocsánatkérő levelet is kész írni, más felől azonban Gaganov is ígérje meg, hogy több ilyen levelet nem ír, eddig írt levele pedig tekintessék meg nem írottak.

- Sok az engedékenységből, - vetette ellen Kirilov.

- Én mindennek előtt azt akarom tudni, hogy kész-e ön ilyen üzenettel oda menni?

- Szívesen. Az ön dolga. De az ebbe bele nem megy.

- Tudom.

- Az verekedni akar. Beszéljünk hát a verekedés módozatairól.

- Az a fő, hogy holnap okvetlenül végezni akarok. Reggeli kilenc órakor nála leszünk. Ő meghallgatja a mi ajánlatunkat s nem fogadja el; erre össze hozza önt az ő segédjével, mondjuk: tizenegy óra tájban. Ön azzal megállapodik s két óra körül a hely színén lehetünk. Kérem: legyen szíves így eljárni. A fegyver persze pisztoly, de különösen arra kérem, hogy a távolságot tíz lépésben határozzák meg; e tíz lépésnyi távolság megett ugyancsak tíz lépésnyire állítanak fel bennünket, hogy onnan adott jelre a fix távolsági pontokig előre mehessünk egymás ellen. Mindegyik fél köteles a fix pontig előre menni, de löni hamarabb, menet közben is lehet. Azt hiszem, ez elég.

- A fix pontok közti tíz lépésnyi távolság kevés, - jegyezte meg Kirilov.

- Hát legyen tizenkettő, de nem több, mert ő komoly verekedést akar. Tud ön pisztolyt tölteni?

- Tudok. Nekem vannak is pisztolyaim; szavamat fogom adni, hogy ön ezekből sohasem lőtt. Az ő segéde is köteles szavát adni e tekintetben az ő pisztolyaikról. A két pár pisztolyra aztán sorsot húzunk, hogy melyiket használják.

- Helyes.

- Megmutassam a pisztolyokat?

- Lehet.

Kirilov leült a szögletben az úti táskája mellé, amely még mindig nem volt kikapolva s amelyből az egyes tárgyakat a szükség szerint szokta kiszedegetni. Kihúzott a táska fenekéről egy pálmafatókot, amely belől piros bársonnyal volt bevonva, a tokból pedig kivett egy pár igen szép és rendkívül drága pisztolyt.

- Van minden: lőpor, golyó, patronok. Van még egy revolverem is, várjon csak.

Megint belekotort a táskába s kihúzott egy másik tokban egy hatlövetű amerikai revolvért.

- Önnek elég fegyvere van, még pedig ugyancsak drága.

- Nagyon! Rendkívül!

A szegény, szinte koldus Kirilov, aki különben nem is tudta az ő szegénységét, most látható dicsekedéssel mutogatta az ő drága fegyvereit, amelyeket bizonyára csak nagy nélkülözések árán tudott magának megszerezni.

- Ön még mindig olyan gondolatokat táplál? - kérdezte Sztavrogin némi szünet után bizonyos udvariassággal.

- Igen, - felelt röviden Kirilov, a kérdésnek a hangjából rögtön megértve, hogy miről van szó, aztán elrakosgatta az asztalról a fegyvereket.

- S mikor? - kérdezte még óvatosabban Vszevolodovics Miklós némi szünet után.

Kirilov ezalatt visszatette a táskába a két tokot és visszaült a helyére.

- Az nem én tölem függ, amint ön is tudja; ha majd rendelik, - dűnnyögött, mintha kissé bántotta volna a kérdés, egyuttal azonban készséget mutatva minden más kérdésre szívesen felelni. Sztavroginra nyugodtan, jóságosan, barátságosan nézett az ő fénytelen fekete szemével.

- Én persze értem, hogy mit jelent az embernek magát meglőni, - kezdte vagy három percnyi hosszú hallgatás után Sztavrogin, kissé megint összehuzva a szemöldökét; - néha magam is gondoltam már, de akkor mindig valami új eszmém támadt: ha az ember elkövetne valami nagy bűnt, vagy még inkább valamely szégyenletes tettet, aljasságot, de nagyon hitványat és... nevetségeset, hogy azt az emberek ezer évig is emlegethetnék és ezer év múltán is leköpnék érte, akkor milyen helyén való gondolat: „egy lövés a halántékba és mindennek vége!” Mert mi közünk akkor az emberekhez meg ahhoz, hogy ezer esztendő múltán is leköpnék: igaz-e?

- Ön azt mondja, hogy ez új eszme? - kérdezte Kirilov elgondolkozva.

- N-nem... gondolom... de mikor egyszer erre gondoltam, egészen új eszmét éreztem.

- „Eszmét érzett?” - ismételte Kirilov, - ez szép mondás. Vannak eszmék, amelyek mindig újaknak látszanak, ismét mások, amelyek csak hirtelen mutatkoznak újaknak. Ez igaz. Én sok dolgot most is úgy nézek, mintha először látnám.

- Tegyük fel, hogy valaki a holdban élt, - vágott közbe Sztavrogin, nem hallgatva oda, hanem folytatta a maga tünődését, - s ez a valaki minden képzelhető komizságokat elkövetett ottan... és biztosan tudja, hogy ott ezer esztendeig is nevetni fogják, leköpi a nevét, az egész holdban. De ön most itt van és innen nézi a holdat: hát mi közünk nekünk itt mindahhoz, ami ott történt s hogy az ottaniak leköpi az ön nevét még ezer év múlva is? igaz-e?

- Nem tudom, - felelt Kirilov, - én a holdban nem voltam, - tette hozzá minden irónia nélkül, csak épen a tény megállapítása végett.

- Kié volt az az iménti gyerek?

- Az öreg asszony anyósa jött meg; nem is: a menyé... mindegy. Három napja. Betegen fekszik, ez a gyerek azé; éjjelenként nagyon jajgat. Míg az anya alszik, addig az öreg kihozza a gyereket. Én labdával mulattatom. A labda Hamburgból való. Hamburgban vettem, hogy dobáljam és kapdossam; erősíti a hátat. A gyerek, leányka.

- Szereti ön a gyerekeket?

- Szeretem - felelt Kirilov elég közömbösen.

- E szerint az életet is szereti.

- Szeretem az életet is; miért?

- Hát azért, hogy mégis meg akarja ön löni magát.

- Nos? minek ezt a kettőt együvé állítani? Az élet más, az is más. Élet van, halál pedig egyáltalán nincs.

- Ön kezdett hinni a másvilági örök életben?

- Nem a másvilági örök életben, hanem az itteni örök életben. Vannak pillanatok; az ember elér azon pillanatokhoz s az idő egyszeribe megáll és örökké tartó lesz.

- Azt reméli, hogy ön is elér ilyen pillanatig?

- Igen.

- Aligha lehetséges az a mi időnkben, - mondotta szintén minden irónia nélkül, lassan, mintegy álmodozva Vszevolodovics Miklós. - Az Apokalipszisben az angyal azt igéri, hogy idő többé nem lesz.

- Tudom. Az ott nagyon jól van mondva; érthetően és világosan. Mikor az ember egészen eléri a boldogságot, akkor többé idő nem lesz, mert nem kell. Igen helyes gondolat.

- Hát hova teszik?
 - Sehova sem teszik. Az idő nem tárgy, hanem idea. Kialszik az ember gondolatában.
 - Régi filozófikus közhelyek, szakadatlan egyformaságban az idők kezdete óta - dörögött kicsinylő szájalommal Sztavrogin.
 - Szakadatlan egyformaságban! Az idők kezdete óta! És soha más nem került fölszínre! - mondotta Kirilov csillogó szemekkel, mintha abban a gondolatban csaknem diadal volna.
 - Ugy látszik, ön nagyon boldog, Kirilov.
 - Igen, én nagyon boldog vagyok - felelt az, mintha a legközönségesebb szavakat mondotta volna.
 - S még csak nem régen is heveskedett - haragudott Liputinra.
 - Hm! most már nem bántom. Akkor még nem tudtam, hogy boldog vagyok. Látott ön már falevelet?
 - Hogyne.
 - Én nem régen láttam egy sárga, kissé zöldes, a szélein megrothadt levelet. Vitte a szél. Mikor tiz esztendő voltam, télen behunytam a szemem és képzeltem magamnak egy zöld levelet, erezett, friss levelet s hozzá fényes napot. Aztán kinyitottam a szemem és nem hittem magamnak, mert igen szép volt, hát újra behunytam a szemem.
 - Mi akar ez lenni? valami allegória?
 - N-n-em... ugyan minek? Dehogymondok én allegóriát! Csak a levélről, egy levélről... A levél szép. Minden szép.
 - Minden?
 - Minden. Az ember azért nem boldog, mert nem tudja, hogy boldog; csak ezért. Ez az egész. Aki megtudja, az mindjárt boldog lesz, abban a pillanatban. Az a meny meghal, a kis leányka pedig megmarad és ez egészen jól lesz. Ezt én egyszeribe fölfogtam.
 - Hát aki éhen hal, vagy ha valaki egy leányt megbecstelenít, - az is mind jól van?
 - Az is. Ha valaki betöri a fejét egy gyerek miatt, az is jól van, ha valaki nem töri be, az is jól van. Minden jól van, minden. Ha némelyek tudnák, hogy jól megy a dolguk, hát jól menne a dolguk, de amíg ezt meg nem tudják, addig nem megy jól a dolguk. Ez az egész gondolat, egyéb nincs.
 - S mikor tudta meg ön, hogy ön olyan boldog?
 - A múlt héten, kedden, nem is: szerdán, mert akkor már szerda volt, éjjel.
 - És milyen körülmények közt?
 - Már nem emlékszem; csak úgy; járkáltam a szobában... az mindegy. Megállítottam az órát. Éppen két óra harminchét perc volt.
 - Annak a jelképeül, hogy az időnek meg kell állania?
- Kirilov elhallgatott egy kis ideig.
- Az emberek nem jók, - kezdte újra hirtelen - mert nem tudják, hogy jók. Ha megtudják, akkor nem fogják a leányokat megbecsteleníteni. Meg kell tudniok, hogy jók és azonnal mind jók lesznek, egytől-egyig.

- Ön megtudta, tehát ön jó?
 - Én jó vagyok.
 - Ezt különben én is elismerem - dünnyögött komoran Sztavrogin.
 - Aki megtanítja azt, hogy mindenki jó, az befejezi a világot.
 - Aki ezt tanította, *azt* megfeszítették.
 - Eljön az még és a neve annak ember-isten.
 - Isten-ember?
 - Ember-isten; a kettő közt különbség van.
 - Csak nem ön gyújtja meg itt a szent lámpát?
 - De én gyújtottam meg.
 - Rátért a hitre?
 - Az öreg asszony szereti a lámpáskát... s ő ma nem ért rá, - dünnyögött Kirilov.
 - De ön még nem imádkozik?
 - Én mindenben imádkozom. Nézze: a falon egy pók mászik, én nézem s hálás vagyok iránta azért, hogy ő mászik.
- Szemei megint kigyultak. Egyenesen, szilárdan, tétova nélkül nézett Sztavroginra. Sztavrogin komoran, egykedvűen ült mellette, de tekintetében gúny nem volt.
- Fogadni mernék rá, hogy mire újra eljövök önhöz, hát már az istenben is hinni fog - mondotta fölkelve és a kalapja után nyulva.
 - Miért? - kérdezte Kirilov.
 - Ha megtudná ön, hogy hisz az istenben, akkor hinne is; de mert még nem tudja, hogy hisz az istenben, hát nem is hisz - mosolyodott el Vszevolodovics Miklós.
 - Ez nem úgy van - mondotta Kirilov elgondolkozva - ön kiforgatta az én gondolatomat. Nagyvilági tréfa. Képzelve csak el, Sztavrogin, hogy mit jelentett ön az én életemben.
 - Isten önnel, Kirilov.
 - Eljön éjjel megint, mikor?
 - Csak nem feledkezett meg talán a holnapiról?
 - Ah, most jut eszembe! ne féljen, nem alszom el; kilenc órákor. Én akkor tudok fölébredni, mikor akarok. Lefekszem és azt mondom: hét órákor és fölébredek hét órákor; tíz órákor - és fölébredek tíz órákor.
 - Különös sajátságai vannak önnek - mondotta a Kirilov sápadt arcára tekintve Vszevolodovics Miklós.
 - Megyek, kinyitom önnek a kaput.
 - Ne fáradjon, majd kinyitja Satov.
 - Á! Satov! Jól van, isten önnel.

VI.

Annak az üres háznak a bejáró ajtaja, amelyben Satov lakott, nem volt bezárva, de Sztavrogin, amint fölment a tornácra, teljes sötétségbe jutott és tapogatva kereste az emeletre vivő lépcsőt. Felülről most kiáltás hallatszott és világosság kezdett derengeni; Satov nem jött ki, csak kinyitotta az ajtaját. Mikor Vszevolodovics Miklós a küszöbre ért, meglátta őt, amint várakozva egy szögletben az asztala mellett állt.

- Bemehetek önhöz? - kérdezte a küszöbről.

- Tessék bejönni és leülni - felelt Satov - zárja be az ajtót; egyébiránt majd én magam.

Satov bekulcsolta az ajtót, visszatért az asztalhoz és leült Vszevolodovics Miklóssal szemben. Satov a lefolyt hét alatt lesoványodott és most, amint látszott, láza volt.

- Ön engem halálra kintzett - mondta lesütött szemmel, csöndes suttogással - miért nem jött el mostanig?

- Hát olyan nagyon biztos volt benne, hogy el fogok jönni?

- Megálljon csak, kérem... félrebeszéltem... lehet, hogy most is félrebeszélek... Megálljon csak.

Fölállt és a három polcos könyvtartójának a legfelső polcáról, a széliről, levett valamit. Egy revolver volt.

- Egy éjszaka arról fantáziáltam, hogy ön eljön engem megölni s korán reggel az ócskás Lyasinnál az utolsó pénzemen revolvért vettem. Nem akartam megadni magamat. Később magamhoz tértem... Nincs sem löporom, sem golyóm; attól kezdve ott feküdt a polcon. Megálljon csak.

Megint fölállt és ki akarta nyitni az ablakot.

- Ne dobja ki! minek? - állította meg őt Vszevolodovics Miklós - pénzt ér az s holnap hire mehetne, hogy a Satov ablaka alatt revolverek hányódnak. Tegye le, úgy; és üljön le. Mondja csak: miért beszél ön olyan bűnbánólag arról a gondolatáról, hogy én ide jövök önt megölni? Most sem békülni jöttem én, hanem beszélni önnel valamiről, ami elkerülhetetlen. Mondja meg legelőbb is, hogy ugy-e bizony, nem azért ütött meg ön engem, mert a feleségével ismeretségem volt?

- Ön jól tudja, hogy nem - felelt Satov megint a földre nézve.

- Se nem azért, mintha elhitte volna azt az ostoba mendemondát Pavlovna Dáriát illetőleg?

- Nem, nem, persze, hogy nem! Ostobaság! A hugom mindjárt kezdetben elmondta nekem - szólt türelmetlenül és élesen Satov, kissé még a lábával is toppantva.

- E szerint jól gondoltam, hogy ön kitalálta a helyzetet - folytatta nyugodtan Sztavrogin - s önnek igaza van: Lebjadkina Timofejevna Mária nekem törvényes feleségem, aki ezelőtt négy és fél évvel esküdött meg velem Pétervárott. Ugy-e, ő miatta ütött meg ön engem?

Satov roppantul meg volt lepetve és nem felelt.

- Ezt én sejtettem, de nem hittem, - dünnyögött végre, furcsán nézve Sztavroginra.

- És mégis megütött?

Satov elvörösödött és csaknem összefüggéstelenül dünnyögött:

- Én az ön sülyedéseért... azért, mert hazudott. Nem azért mentem én akkor önhöz, hogy megüssöm; mikor elindultam, akkor még nem tudtam, hogy meg fogom ütni... Én azt azért tettem, mert ön oly sokat jelentett az én életemben... Én...

- Értem, értem, ne beszéljen. Sajnálom, hogy láza van; igen sürgős dolgom van önnel.

- Nagyon sokáig vártam önre - szólt Satov szinte reszketve és föl akart állni; - mondja el a sürgős dolgát, majd én is elmondom... aztán.

Leült.

- Ez a dolog nem abból a kategóriából való - kezdte Vszevolodovics Miklós, kíváncsian nézve Satovra - bizonyos körülményeknél fogva kellett ilyen időpontot választanom s eljönni önhöz azzal a figyelmeztetéssel, hogy önt igen könnyen megölhetik.

Satov vadul nézett rá.

- Én tudom, hogy engem veszély környékezhetsz - szólt aztán lassan - de honnan tudhat ön erről?

- Mert én is ő hozzájuk tartozom, épen úgy, mint ön, épen olyan tagja vagyok az ő társaságuknak, mint ön...

- Ön... ön tagja annak a társaságnak?

- A szeméből látom, hogy mindent várhatott volna tőlem, csak ezt nem - mondta Vszevolodovics Miklós alig-alig elmosolyodva, - de kérem, e szerint hát ön is megtudta már, hogy merényletet terveznek ellene?

- Távolról sem. Most sem hiszem, dacára az ön szavainak, ámbár... ugyan ki állhat jól ez ostobáknak bármely cselekedetért! - kiáltott föl aztán és dühösen vágott öklével az asztalra. - Én nem félek tőlük! Én szakítottam velük. Ez négyszer futott el hozzám s azt mondta, hogy lehet... de mit tud ön voltaképen? - kérdezte Sztavroginra nézve.

- Ne nyugtalankodjék, én nem csalom meg önt, - folytatta elég hidegen Sztavrogin, mint olyan ember, aki csak kötelességét teljesíti. - Ön az iránt faggat engem, hogy mit tudok? Tudom, hogy ön ezelőtt két évvel, külföldön lépett be a társaságba, még ennek a régi szervezete mellett, épen akkor tehát, amikor Amerikába készült és amint látom: nem sokára a mi beszélgetésünk után, amelyről oly sokat irt ön nekem Amerikából. Most kérek öntől bocsánatot, hogy nem feleltem akkor önnek levélben, hanem csak arra szorítkozva, hogy...

- Hogy pénzt küldjön; várjon csak - mondotta Satov, gyorsan kihuzva az asztal fiókját és a papirosok közül kikaparva egy színes bankjegyet - itt van száz rubel, melyet ön nekem küldött; e nélkül én ott elvesztem volna. Sokáig nem tudtam volna visszaadni, ha nincs az ön mamája: ő adta nekem ezt a száz rubelt ezelőtt kilenc hónappal a betegségem után, segítségül a szegénységemben. Most pedig tessék folytatni...

Nagy lélegzetet vett.

- Amerikában megváltoztak az ön nézetei és visszatérve Svájcba, ki akart lépni. Ők önnek nem feleltek, de rábizták, hogy itt, Oroszországban, vegyen át valakitől valami nyomdát és tartsa magánál addig, míg megjelen önnél valaki, aki azt átveszi. Nem tudok mindent apróra, de főbb vonásokban, ugy-e, hogy így van? Ön pedig abban a reménységben, vagy azzal a föltétellel, hogy ez az ő utolsó követelésük s hogy ez után önt elbocsátják, vállalkozott a megbízatásra. Hogy így van-e ez, vagy sem, azt én nem ő tőlük tudtam meg, hanem egészen véletlenül. De azt hiszem, hogy amit ön nem tud, az a következő: azok az urak egyáltalában nem szándékoznak önt elbocsátani.

- Az hitványság! - kiáltott föl Satov, - én becsületesen kijelentettem nekik, hogy én végképen nem osztom már az ő nézeteiket. Ehez nekem jogom van, a gondolkozás és lelkiismeret joga... Ezt nem tűröm! Nincs az a hatalom, amely...

- Jobb lesz, ha nem kiabál - állította meg őt igen komolyan Vszevolodovics Miklós - az a Verhovenszkij olyan ember, hogy az talán most is hallgat minket, a maga vagy a más fülével, még itt az ön lakásán is, talán a tornácra. Még a részeges Lebjadkin is aligha nem azzal van megbizva, hogy önt szemmel tartsa, ön pedig talán azzal, hogy ő rá vigyázzon, vagy nem? Inkább arra feleljen, hogy elfogadja-e most már Verhovenszkij az ön argumentumait, vagy sem?

- Azt mondta, hogy igen; azt mondta, hogy lehetséges és hogy nekem jogom van...

- No hát akkor megcsalta önt. Én még azt is tudom, hogy még Kirilov is, aki pedig egyáltalán nem tartozik ő hozzájuk, adatokat szolgáltatott önről nekik; sok ágensök van azoknak, meg olyanok is, akik maguk sem tudják, hogy a társaságot szolgálják. Önre mindig leskelődtek. Verhovenszkij Péter a többi közt azért utazott ide, hogy végképen elintézzé az ön ügyét s erre teljes hatalma van, még pedig arra, hogy önt, mint aki nagyon is sokat tud és sokról tehet följelentést, alkalmas pillanatban kiirtsa. Ismétlem önnek, hogy ez bizonyos s engedje még hozzátennem, hogy ők önt határozottan spionnak tartják s meg vannak győződve afelől, hogy ha még idáig föl nem jelentette őket, hát majd följelenti. Igaz?

Satov e kérdés hallatára, mely oly közönséges hangon szólt, elgörbitette a száját.

- Még ha spion volnék is, ugyan kinek tennék följelentést? - felelt mérgesen, nem válaszolva egyenesen. - Ej, hagyjanak nekem békét, hagyjanak engem az ördögnek! - kiáltott fel aztán, visszatérve megint első gondolatához, amely egészen megrázta őt s amely minden jel szerint sokkal erősebben megkapta őt, mint a saját veszedelmének a híre; - hogy adhatta ön magát, ön, Sztavrogin, olyan közönséges, inasi szerepre? Hogy ön tagja az ő társaságuknak! Hát ez a Sztavrogin Miklós sikere! - kiáltott csaknem kétségbeesetten.

Még a kezét is összecsapta, mintha ennél keserűbb és vigasztalanabb fölfedezést nem is tehetett volna.

- Bocsásson meg - szólt nagy csodálkozással Vszevolodovics Miklós - de amint látom, ön úgy néz én rám, mint valami napra, magára pedig, mint valami féregre. Ezt én már az Amerikából irt leveléből is észrevettem.

- Ön... ön tudja... Ah, legjobb, ha én rólam egyáltalában nem beszélünk! - hebegett Satov. - Ha van valami mondanivalója magáról, hát mondja el... Feleljen az én kérdésemre! - ismételte hevesen.

- Szívesen! Ön azt kérdezi: hogyan adhattam én magam ő velük össze? Azok után, amiket mondtam, köteles is vagyok némi őszinteséget tanusítani. Látja, kérem, a szó szigorú értelmében én ahoz a társasághoz nem is tartozom, régebben sem tartoztam, tehát sokkal több jogom van kilépni a társaságból mint önnek, mert én belé sem léptem. Ellenkezőleg; mindjárt eleitől kezdve kijelentettem, hogy én az ő társuk nem vagyok és ha segitettem is nekik véletlenül, hát csak, mint dologtalan ember. Volt valami kis részem a társaság ujjaszervezésében, ez az egész. Most pedig ők összedugták a fejüket és elhatározták, hogy engemet is veszedelmes volna elbocsátani s azt hiszem: én rám is kimondták az ítéletet.

- Oh, ők egyre csak halálos ítéletekkel dolgoznak és mindig a szabályok szerint, pecsétes írással, amelyet három és fél ember ír alá. S ön hiszi azt, hogy ők erre képesek!

- Részben igaza van önnek, részben nincs - folytatta közömbösen, csaknem hanyagul Sztavrogin. - Kétségtelen, hogy itt is sok a képzelődés, mint a hasonló esetekben mindig: egy kis kör nagyobbban nézi a jelentőségét, mint amekkora. Pedig körülbelül úgy áll a dolog, hogy az egész csak maga Verhovenszkij Péter, ő pedig van akkora szerény ember, hogy magát csak a társaság ügynökének tekinti. Egyébiránt az alap-eszméjük semmivel sem rosszabb, mint más hasonló társaságoké. Összeköttetésben állanak az Internacionáléval; sikerült nekik Oroszországban ágenseket szerezni, még igen eredeti módhoz is folyamodtak... de persze csak elméletileg. Ami pedig az ő itteni céljaikat illeti, hát a mi orosz organizációnk mozgalma mindig homályos és csaknem mindig oly váratlan, hogy itt valami ténylegest kockáztatni igazán nem lehet. Jegyezze meg különben, hogy Verhovenszkij makacs ember.

- Az a poloska, az a tudatlan, az a bolond, aki semmit Oroszországról nem tud! - kiáltott föl mérgesen Satov.

- Ön nem ismeri őt jól. Igaz, hogy ők általában nem igen ismerik Oroszországot, de csak valamivel kevésbbé, mint én meg ön; ezen kívül Verhovenszkij entuziaszta.

- Verhovenszkij entuziaszta?

- Oh, igen. Van olyan pont, amelyen megszűnik bohóc lenni és fél örültté lesz. Emlékezzék csak vissza az ön saját kifejezésére: „Tudja-e, milyen erős lehet egy ember?” Ne nevéssen, kérem: ő nagyon is képes a puska ravaszát meghuzni. Ők meg vannak győződve, hogy én is spion vagyok. Minthogy nem tudják az ügyeiket úgy vezetni, amint kell, nagyon szeretnek spionokat kinevezni.

- De ön csak nem fél?

- N-n-nem, én nem nagyon félek... De az ön dolga egészen más. Figyelmeztetem, hogy vigyázzon magára. Szerintem az nem sértheti az embert, hogy a veszedelem ostoba emberek részéről fenyeget; itt nem az ő eszük a lényeges: különb emberekre is fölemelték ők már a kezöket, mint én meg ön. No de egy negyed tizenkettőre - nézett az órájára és fölkel - csak igen mellékes kérdést tennék még.

- Az istenért! - kiáltott Satov hirtelen felugorva a helyéről.

- Mi ez? - nézett kérdően Vszevolodovics Miklós.

- Kérdezzen, kérdezzen, az istenért! - ismételte Satov kimondhatatlan izgalommal - de azzal a föltétellel hogy én is kérdezek öntől valamit. Könyörgök, engedje meg... én nem... kérdezzen hát!

Sztavrogin várt egy kissé, aztán így kezdte:

- Azt hallottam, hogy önnek itt némi befolyása volt Timofejevna Máriára s hogy ő szívesen látta és hallgatta önt. Igaz ez?

- Igen - hallgatott - felelt Satov némi zavarral.

- A napokban nyilvánosságra akarom hozni, hogy ő az én feleségem.

- Lehetséges volna az? - suttogott csaknem rémülten Satov.

- Miért ne? Nincs itt semmi nehézség: a házasságkötésnek megvannak a tanui. Az egész a legtörvényesebb és legnyugodtabb módon ment végbe akkor Pétervárott s ha ez ideig nyilvánosságra nem hozatott, hát csak azért, mert a házasságkötés két tanuja, Kirilov és Verhovenszkij Péter, no meg maga Lebjadkin kapitány (mely utóbbit most már rokonomnak van szerencsém tisztelhetni), akkor megfogadták, hogy hallgatni fognak.

- Nem azt értettem... Ön oly nyugodtan beszél... de folytassa. De kérem csak: ugy-e bár, hogy nem erőszakolták önt arra a házasságra?

- Nem; senki engem nem erőszakolt - mosolygott Vszevolodovics Miklós a Satov házastársakódó, siető kérdésére.

- Hát mit beszél akkor az a szerencsétlen az ő kis gyerekeiről? - sietett megint a kérdésével Satov.

- A kis gyerekeiről beszél? Bah! ezt nem is tudtam; most hallom először. Nem volt neki gyereke, nem is lehetett: Timofejevna Mária ma is szüz.

- Á! Ezt én is gondoltam! Hallja csak!

- Mi lelte önt, Satov?

Satov eltakarta kezével az arcát, elfordult, hanem aztán hirtelen megkapta a Sztavrogin vállát.

- De tudja-e legalább, hogy miért követte el azt és hogy miért szánja el magát most ilyen áldozatra?

- Kérdése okos és boszus, de én is meg fogom önt valamivel lepni: igenis, én csaknem tudom, hogy miért nősültem meg akkor s hogy miért szánom rá magamat most ilyen „áldozatra”, mint ahogy ön magát kifejezte.

- Hagyjuk ezt... erről majd később, beszéljünk a fő dologról: én önt két évig vártam.

- Igazán?

- Nagyon sokáig vártam önt, szünetlenül önre gondoltam. Ön az egyetlen ember, aki képes volna... Már Amerikából irtam erről önnek.

- Jól emlékszem az ön hosszú levelére.

- Sokkal hosszabb volt, mintsem elolvashatta volna? Igaza van: hat levélnyi volt. Ne szóljon, hallgasson! Mondja: adhat-e még nekem tíz percet, de most mindjárt?... Nagyon sokáig vártam én önt!

- Tessék; maradhatok még egy fél óráig, de nem tovább.

- És azzal a kikötéssel, hogy ön okvetetlenül megváltoztatja a tónusát. Érti: én követelek, holott könyörögnöm kellene... Érti-e, mit jelent a követelés akkor, mikor könyörögni kellene?

- Értem: ön felül emelkedik a közönségesen, bizonyos felsőbb célokért - mosolyodott el alig láthatóan Vszevolodovics Miklós; - és nagy sajnálatomra azt is látom, hogy önnek láza van.

- Tiszteletet kérek, követelek! - kiáltott Satov - nem a személyem iránt, azt vigye az ördög, hanem más iránt és csak egy kis időre, míg néhány szót szólhatok... Mi két lény vagyunk s összejöttünk a végtelenségben... az életben utoljára. Hagyja el ön eddigi tónusát és vegye föl az emberit. Nem magamért, hanem önmagáért. Szóljon életében egyszer emberi nyelven. Megérti-e ön azt, hogy meg kell bocsátania az arculütésemet már csak azért is, mert én azzal alkalmat adtam önnek arra, hogy tudatára ébredjen az ön véghetetlen erejének. Ön megint mosolyog az ön nagyvilági, lenéző mosolygásával. Oh, mikor ért ön meg engem! Félre a nemes urfival! Értse meg, hogy én ezt követelem, máskülönben semmi szín alatt sem fogok beszélni.

Egészen kikelt magából, mintha önkivületben lett volna. Vszevolodovics Miklós elkomorodott és mintha óvatosabb lett volna.

- Ha egyszer itt maradtam egy fél órára - mondotta komoly, rábeszélő hangon - holott nekem az időm igen drága, hát csak elhiheti, hogy legalább is érdeklődéssel akarom önt meghallgatni... és... meg vagyok győződve, hogy sok érdekes dolgot hallok öntől.

Ezzel leült egy székre.

- Üljön le! - kiáltott Satov s valahogy furcsán maga is gyorsan leült.

- De engedje meg azt a figyelmeztetésem, - szólt még egyszer közbe Sztavrogin - hogy én egy hosszabb kérdést kezdtem önhöz intézni Timofejevna Máriát illetőleg, amely őt legalább is igen érdekelteti...

- Nos? - komorodott el Satov, mint az olyan ember, akit a beszéde legfontosabb pontjánál szakítanak félbe s ki, ha ránéz is a beszélő társára, még nem érti, hogy mit kérdeztek tőle.

- S ön nem engedte befejeznem a kérdésemet - mondotta Vszevolodovics Miklós mosolyogva.

- Eh! ostobaság az egész! majd azután! - legyintett a kezével Satov, megértve végre, hogy miről van szó s azzal egyenesen áttért a maga dolgára.

VII.

- Tudja-e, - kezdte fenyegető hangon, a székén előre hajolva, szemét szikráztatva és a jobb keze mutató ujját maga előtt fölemelve (ezt, amint látszott, maga sem vette észre), - tudja-e, hogy az egész föld kerekiségén melyik az egyetlen „istenes” nép, amely hivatva van a világot megmenteni, új életre kelteni egy új isten nevében s amelynek adattak az élet és az új Ige kulcsai... tudja-e, melyik az a nép és mi az ő neve?

- Az ön hangja után okvetetlenül azt kell következtetnem, még pedig, amint látom, mentől gyorsabban, hogy az az orosz nép...

- És máris nevet hozzá! Oh, emberek! - dohogott Satov.

- Csillapuljon, kérem; ellenkezőleg: én épen efélét vártam.

- Efélét várt? Hát ön nem ismeri ezeket a szavakat?

- De nagyon ismerem; mindjárt láttam, hogy ön hova céloz. Az ön egész frázisa, még az „istenes” nép kifejezése is, csak záradéka annak a mi beszélgetésünknek, amelyet több mint két éve folytattunk külföldön, nem sokkal az ön amerikai útja előtt... Legalább, amennyire én most vissza tudok emlékezni.

- A frázis egészen az öné, nem az enyém. Az ön saját frázisa s nem a beszélgetésünk záradéka. „Mi beszélgetésünk” egyáltalán nem is volt, hanem volt egy tanító, aki roppant súlyos szavakat mondott és volt egy tanítvány, aki halottaiból föltámadott. Én vagyok az a tanítvány és ön a tanító.

- De ha jól emlékszem: ön épen az én szavaim után lépett be abba a társaságba s csak azután utazott Amerikába.

- Ugy van s én erről is irtam önnek Amerikából: mindenről irtam én önnek. Hiszen nem szakadhattam el egyszeribe attól, amihez gyerekségetől kezdve hozzánöttem, amire minden lelkesedésemet pazaroltam, gyűlöletem minden könyvét ontottam... Isteneket változtatni nem könnyű. Én akkor nem hittem önnek, mert nem akartam hinni és még egyszer, utoljára belekapaszkodtam abba a piszok-vezető csatornába... De az elvetett mag megmaradt és kikelt.

Mondja meg, de komolyan: ön nem olvasta végig az én amerikai levelemet. Vagy tán egyáltalán nem is olvasta?

- Elolvastam belőle három oldalt, a két elsőt, meg az utolsót, azon kívül végigfutottam a közepét. Egyébként mindig készültem...

- Eh, mindegy; hagyja, az ördögbe is! - legyintett a kezével Satov. - Ha ön már eltávozott a népről mondott akkori szavaitól, hát hogy tudta azokat akkor kiejteni? Ez a kérdés gyötör most engem.

- Akkor sem tréfáltam én önnel; meglehet, hogy míg önt meg akartam győzni, addig még jobban törődtem magammal, - mondotta talányosan Sztavrogin.

- Nem tréfált! Amerikában én három hónapig feküdtem szalmán egy... szerencsétlennel együtt s megtudtam attól, hogy amíg ön a szivembe oltotta az istent és a hazát, addig s talán épen azokon a napokon, megmérgezte a szívét annak a szerencsétlennel, annak a mániákusnak, Kirilovnak... Ön megerősítette benne a hazugságot és rágalmat, értelmét pedig a szertelenkedésre vitte. Nézze meg csak most őt, az ön alkotását... De hiszen látta.

- Először is megjegyzem, hogy maga Kirilov csak az imént mondta nekem, hogy ő boldog, hogy ő jó. Az a föltevése, hogy mindez egy és ugyanazon időben történt, körülbelül igaz, de hát mi következik ebből? Ismétlem, hogy én sem önt, sem mást meg nem csaltam.

- Ön atheista? Most atheista?

- Igen.

- Hát akkor?

- Akkor épen úgy, mint most.

- Én nem magam iránt követeltem tiszteletet akkor, mikor a beszélgetést elkezdtük; ön ezt - amilyen okos ember - megérthetné - dűnnyögött méltatlankodva Satov.

- Én az ön első szava óta föl nem keltem, nem vettem végét a beszélgetésnek, nem mentem el, hanem itt ülök most is és békésen válaszolok az ön kérdéseire és... kiáltásaira, következésképp nem sértettem meg az ön iránti tiszteletet.

Satov hadonázva szakította őt félbe.

- Emlékezik még az ön kifejezésére: „az atheista nem lehet orosz”, „az atheista rögtön megszűnik orosz lenni”, emlékezik ezekre?

- Csakugyan? - kérdezte Vszevolodovics Miklós.

- Ön még kérdezi? Elfelejtette? pedig ez egyik legpontosabb rámutatás az orosz lélek egyik legfőbb sajátságára. Nem feledhette el ön ezt! Még többet is juttatok eszébe, akkor még ezt is mondta: „aki nem pravoszlavnüj”²², az nem lehet orosz”.

- Azt tartom, hogy ez szlávjánofil²³ gondolat.

- Nem; a mai szlávjánofilek ezt tagadják. Most már megokosodtak. De ön még tovább is ment; ön azt erősítette, hogy a római katolicizmus már nem is keresztyénség; azt magyarázta ön, hogy Róma azt a Krisztust hirdeti, aki a harmadik kakasszóra megadta magát a kísértésnek s azt hirdetvén, hogy a Krisztus földi hatalom és ország nélkül meg nem lehet, a

²² Pravoszlavnüj: igazi, orthodox vallású.

²³ Szlávjánofileknek nevezik magukat a mi terminológiánk szerinti pánszlávok.

katholicizmus ezzel megteremtette az antikrisztust és veszélybe döntötte az egész Nyugatot. Még arra is rámutatott ön, hogy ha Franciaország szenved, hát ez egyes-egyedül a katolicizmus bűnétől van, mert eltávozott a meggyűlölt római istentől, új istent azonban nem keresett magának. Ilyeneket tudott ön akkor mondani! Én jól emlékszem a beszélgetésünkre.

- Ha vallásos volnék, hát bizonyára most is megismételném ezeket; nem hazudtam, mikor mint hívő beszéltem - mondotta nagyon komolyan Vszevolodovics Miklós. - De biztosítom önt, hogy e rég mondott gondolataimnak ismétlése igen kellemetlenül hat rám. Nem hagyhatná ezt abban?

- Ha vallásos volna ön? - szólt Satov, ügyet sem vetve a kérelemre. - De nem ön mondta-e azt is, hogy ha matematikailag bebizonyítanák is önnek, hogy az igazság nem a Krisztusban van, hát ön inkább maradna a Krisztussal, mint az igazsággal? Mondta ön ezt? Mondta?

- De engedjen meg már nekem is egy kérdést - emelte föl hangját Sztavrogin - mit akar ön ezzel a türelmetlen és... mérgelődő examinálással?

- Ez az examinálás belemerül az örökkévalóságba és soha többé nem hozzuk elő.

- Ön egyre azt hajtja, hogy mink kívül esünk téren és időn...

- Hallgasson! - kiáltott föl hirtelen Satov - én ostoba és ügyetlen vagyok, de vesszen el az én nevem a nevetségesben! Megengedi-e, hogy elismételjem ön előtt az ön akkori legfőbb eszméjét... Oh, mindössze csak tíz sor, befejezésül...

- Ismétlje, ha csakugyan befejezés...

Sztavrogin az órára szeretett volna nézni, de aztán erőt vett magán és nem nézett oda.

Satov megint előre hajlott a székén és már megint majd fölemelte a mutatóujját. Aztán, mintha írásból olvasná, közben azonban mégis szigorúan Sztavroginra nézve a következőket mondta:

- Egy nép sem rendezkedett be a tudomány és észszerűség alapján; soha sem volt erre példa, legfőleg csak elvétele, ostobaságból. A szocializmus már az ő lényegénél fogva okvetetlenül ateizmus, mert mindjárt első sorban azt hangoztatja, hogy ő ateisztikus szervezet s a tudomány és észszerűség alapján akar fölépülni. Az ész és tudomány a népek életében mindig, most is, az idők kezdetén is csak másodrangú, szolgálattelévő szerepet vitt; így is lesz az az idők végéig. A népeket egészen más erők hozzák össze és mozgatják, ezek az erők ellenállhatatlanul uralkodnak rajtuk, bár eredetüket meghatározni nem lehet. Ez erők lényege az ellenállhatatlan vágy elérni a véget, amely vég egyidejűleg tagadtatik. Ezek az erők egy és ugyanazon időben folytonos, szakadatlan megerősítései az ő létezőeknek és tagadásai a halálnak. Ez az élet lelke, mint az írás mondja: „a folyó élő vize”, amelynek kiszáradásával annyira ijesztget az Apokalipszis. Ez az esztétikai elem, mint a filozófusok mondják, az erkölcsi elem, amint ugyancsak ők mondják, vagy „az isten keresése”, mint én egyszerűen mondom. A nép minden mozgalma, életének minden szakában egyedül csak az isten keresése, még pedig határozottan a maga istenének a keresése, még abban, mint egyedül igazban való hit. Az isten az egész népnek a szintetikus személye. Soha sem volt még az, hogy minden vagy sok nemzetnek és népnek egy istene lett volna, hanem mindegyiknek megvolt a magáé. Az már a nép pusztulásának a jele, mikor közös istenhez fordul. Mikor az istenek közösek lesznek, akkor az istenek, az istenekbe vetett hit és a népek meghalnak. Mentől erősebb valamely nép, annál különlegesebb az istene. Soha nép még vallás nélkül nem volt, vagyis anélkül, hogy ne lett volna fogalma rosszról és jóról. Minden népnek saját fölfogása van rosszról és jóról, minden népnek megvan a magarossza és jója. Mihelyt több népnél közössé lesz a rossz és jó fogalma, azok a népek kihalnak és elmosódik, eltűnik a rossz és a jó közti különbség is. Az ész soha

sem volt képes meghatározni a rosszat és jót, sőt még csak el is választani a jót a rossztól; ellenkezőleg a kettőt mindig csuful és százalmasan összetévesztette, a tudomány meg ököllel intézte el a pert. Különösen kitüntette magát ebben a féltudomány, a tudákosság, az emberiség legszörnyűbb csapása, amely rosszabb a pestisnél, éhínségnél és háborúnál. A tudákosság olyan nagy zsarnok, aminő idáig még soha sem volt. S ennek a zsarnoknak megvannak a maga papjai és rabjai, e zsarnok előtt készségesen és babonásan hajtanak térde-fejet, retteg tőle még az igazi tudomány is és segíti őt. Mindezek az ön saját szavai, Sztavrogin, kivéve a féltudományról mondottakat; ezek az én szavaim, mert én magam is féltudomány vagyok, következésképpen különösen gyűlölöm azt. Hanem az ön gondolataiban és szavaiban én semmit, egy hangot sem változtattam meg.

- Nem hiszem, hogy semmit nem változtatott volna - jegyezte meg óvatosan Sztavrogin - nagy hévvel fogadta és nagy hevében meg is változtatta azokat. Már magában az, hogy ön az istent a nép egyszerű attributumává teszi...

Kettőzött figyelemmel kezdte kísérni Satovot s nem annyira annak a szavait, mint őt magát.

- A nép egyszerű attributumává teszem az istent? - riadt föl Satov - ellenkezőleg: a népet emelem föl az istenhez. De hát volt-e ez valaha másképpen? A nép az isten teste. Minden nép csak addig nép, míg saját istene van és a világ minden más isteneit kirekeszti; míg hisz abban, hogy a saját isteneivel győz és kikergetheti a világból mind a többi isteneket. Így hittek mindnyájan az idők kezdete óta, mind a nagy népek, legalább a jelentékenyebbek, az emberiség előtt haladók. A tények ellen tenni nem lehet. A zsidók csak azért éltek, hogy elvárják az igaz istent és igaz istent adtak a világnak... A görögök a természetet imádták s ráhagyták a világra a vallásukat, t. i. a filozófiát és művészetet. Róma megistenítette a népet az államban és ráhagyta a népekre az államot. Franciaország az ő hosszú történetében csak a római isten eszméjének megtestesülése és tökéletesítése volt s mikor végül eldobta az ő római istenét és az ateizmus felé hajlott (amit egyelőre szocializmusnak neveznek), hát ezt csak azért tette, mert elvégre az ateizmus is egészségesebb, mint a római katolicizmus. Ha valamely nagy nép azt hiszi, hogy csak ő benne magában van az igazság (épen csak, kizárólagosan ő benne!), ha nem hiszi, hogy csak ő van hivatva, csak ő képes az ő igazságával valamennyit új életre kelteni, megváltani, akkor rögtön puszta ethnografiai adalék lesz és nem nagy nép. Igazi nagy nép soha sem békülhet ki azzal, hogy az emberiség életében másodrangú szerepet vigyen, vagy azzal, hogy elsőrangú ugyan, de nem legelső rangú. Amely nép elveszti ezt a hitét, az már nem nép. De az igazság csak egy s következésképpen csak egyetlen egy népek lehet igazi istene, ha van is a többi népeknek saját, nagy istenök. Egyetlen „istenes” nép pedig az orosz nép és... és... olyan ostobának tart ön engem, Sztavrogin - kiáltott föl hirtelen fel-dühödve - hogy meg sem tudnám különböztetni, hogy ócska, elhasznált és a moszkvai szlávjánofilek által már untalanszor ledarált szavak-e ezek, vagy teljesen újak, a megújulás és föltámadás egyetlen igaz igéi és... mit bánom én, hogy ön most e percben kinevet engem! Mit bánom én, hogy ön engemet egyáltalában meg nem ért, hogy nem ért meg egy szót, egy betűt sem! Oh, mennyire megvetem én e pillanatban az ön fenhéjazó mosolygását és nézését!

Felugrott; ajaka szinte tájékozott.

- Ellenkezőleg, Satov, ellenkezőleg, - szólalt meg rendkívül komolyan és tartózkodóan Sztavrogin, anélkül, hogy a helyéről fölkelt volna, - ellenkezőleg: ön az ön tüzes szavaival felélesztett bennem sok rendkívül erős emléket. Az ön szavaiban én felismerem az én két év előtti hangulatomat és most már nem mondom azt, amit az imént, hogy ön az én akkori gondolataimat túlozza. Sőt nekem úgy rémlik, mintha azok még kizárólagosabbak, önkényesebbek lettek volna s harmadszor is biztosítom önt, hogy nagyon szeretném mindazt meg-erősíteni, amit ön most mondott, mind az utolsó szóig, de...

- De önnek a nyúl kell?

- M-i-i-i?

- Ez is az ön hitvány kifejezése, - mondotta Satov boszúsan és újra leülve, - „ha nyúlpecsenyét akarunk, ahhoz legelőbb is nyúl kell, ha istent akarunk hinni, ahhoz legelőbb is isten kell”, ezt ön - amint hallottam, - Pétervárott mondta, mint Nozdrev, aki a hátsó lábánál akarta megfogni a nyulat.²⁴

- Nem; az épen azzal dicsekedett, hogy már meg is fogta. De engedje meg, hogy én is kérdezzek valamit, annyival is inkább, mert szerintem most már nekem is van erre jogom. Mondja csak: hát az ön nyula meg van már fogva, vagy szalad még?

- Ne merjen én tőlem ilyen szavakkal akármit is kérdezni; kérdezzen más szavakkal! - felelt Satov egész testében megrezegve.

- Jól van, hát más szavakkal, - mondá Vszevolodovics Miklós komor nézéssel; - csak azt szeretném tudni: hisz-e ön maga az istenben, vagy sem?

- Hiszek Oroszországban, hiszek az ő pravoszláviájában...²⁵ Hiszek a Krisztus testében... Hiszem, hogy új áramlat megy végig Oroszországon... Hiszem... - dadogott magából kikelve Satov.

- De hisz-e istent? istent?

- Majd... hinni fogok istent is.

Sztavrogin arcának egy izma sem moccan meg. Satov oly kihívóan, oly lángoló tekintettel nézett rá, mintha meg akarta volna perzselni a szemével.

- Hiszen nem mondtam én azt, hogy egyáltalában nem hiszek, - szólt végül; - én csak azt akartam jelezni, hogy én egy szerencsétlen, unalmas könyv vagyok, egyéb semmi - egyelőre, csak egyelőre... De vesszen az én nevem! Önről van szó, nem én rólam. Én tehetségtelen ember vagyok, aki csak a véretem áldozhatom, egyebet semmit, - mint minden tehetségtelen ember. Hát vesszen az én vérem is! Én önről beszélek, akit én itt két év óta várok. Már fél órája táncolok ön előtt meztelen. Ön, egyedül csak ön emelhetné fel ezt a zászlót!

Félbe szakította magát s valami kétségbeesetten könyökölt le az asztalra, fejét a két kezével föltámasztva.

- Ez alkalomból megjegyzem, mint különösséget, - szólt Sztavrogin, - hogy nem tudom: mért akar mindenki valami zászlót én velem felemeltetni? Verhovenszkij Péter is meg van győződve, hogy én „emelhetném fel az ő zászlójokat”, legalább így közölték velem az ő nyilatkozatát. Az a rögeszméje támadt, hogy én lehetnék az ő főnökük, „mert rendkívüli képességem van a bűnök iránt”, - ez is az ő kifejezése.

- Hogyan? - kérdezte Satov, - „rendkívüli képessége a bűnök iránt?”

- Igen.

- Hm! Hát az igaz-e, - nevetett Satov boszúsan, - hogy ön Pétervárott egy állatias, kéjelgő, titkos társasághoz tartozott? Hogy de-Sad márki tanulhatott volna öntől? Igaz-e, hogy ön gyerekeket csalt magához és becsuteltetett meg? Feleljen és ne merjen hazudni, - kiáltott

²⁴ Nozdrev, a Gogoly „Holt lelkek” c. regényének egy hazudozó alakja, aki azt beszélte, hogy ő csak úgy kézzel fogdosta a birtokán a nyulat.

²⁵ Pravoszlavije = igaz, orthodox vallás.

egészen kikelve magából, - Sztavrogin Miklós nem hazudhat Satovnak, aki őt arcul ütötte. Mondjon el mindent s ha igaz, akkor én önt rögtön, ezen a helyen megölöm.

- Nyilatkoztam úgy, de gyerekeket én soha sem bántottam, - szólt Sztavrogin, de csak hosszú hallgatás után. Elsápadt és szemei kigyúltak.

- De nyilatkozott úgy, - folytatta fensőbbsséggel Satov, le nem véve róla szikrázó tekintetét. - Igaz-e, hogy azt mondta ön, hogy nem talál különbséget valamely rendkívüli állatias kéjelgő tett és bármilyen nagy hősiesség - például az emberiségért hozott valamely áldozat közt? Igaz-e, hogy ön mind e két végleten egyforma szépet, egyforma élvezetet állapított meg?

- Így téve föl a kérdést, felelni nem lehet... nem is felelek, - dörögött Sztavrogin, aki bátran felkelhetett és elmehetett volna, de nem kelt fel és nem ment el.

- Én magam sem tudom, hogy miért rút a rossz és szép a jó, de azt tudom, hogy e különbség érzése miért homályosodik és vész el olyan uraknál, mint a Sztavroginok, - folytatta reszketve Satov, - tudja-e: miért nősült meg ön akkor oly ostobán és aljasan? Azért, mert itt a hitványság és képtelenség a genialitásig ment. Oh, ön nem kuporog a parton, hanem bátran beugrik fejjel. Ön azért nősült meg, mert szenvedelme a gyötrődés, a lelkiismeret-furdalás, mert kéjeleg az ilyenekben. Ez volt az első elhatározó lépés... Nagyon is csábította önt az, hogy kihívja a józan ész. Sztavrogin és egy nevetséges, féleszű, koldus, sánta nő! Volt-e akkor kéjelgő érzése, mikor a kormányzó fülét megharapta? Volt? Feleljen, dologtalan úrfi!

- Ön pszichológus, - felelt egyre jobban sápadozva Sztavrogin, - ámbár a nősülésem okát illetőleg ön téved... De ki szolgáltathatta önnek ezeket az adatokat? - mosolyodott el erőt véve magán, - csak nem Kirilov tán? De ő nem vett részt...

- Ön elsápad?

- De mit akar ön? - emelte fel végre a szavát Vszevolodovics Miklós, - én már egy félóra óta ülök itt az ön vesszője alatt, hát legalább szíves udvariassággal bocsátana el... Ha csakugyan nincs semmi észszerű célja így bánni velem.

- Észszerű cél?

- Igen. Legalább a célját mondaná meg. Mindig vártam, hogy ön ezt megteszi, ahelyett azonban csak szertelen mérgelődését látom. Kérem, jöjjön, nyissa ki nekem a kaput.

És felállt a székéről. Satov magából kikelve sietett utána.

- Boruljon le a földre és hintse meg könyeivel: kérjen bocsánatot! - kiáltott, megragadva a Sztavrogin vállát.

- Hiszen én nem öltem meg önt akkor... vissza kaptam a kezem... - mondta Sztavrogin csaknem fájdalommal, szemét lesütve.

- Mondja csak ki, amit akart! Ön eljött figyelmeztetni engem a veszedelemre, megengedte, hogy beszéljek, holnap nyilvánosságra akarja hozni a házasságát!... Azt hiszi: nem látom az arcán, hogy valami új, fenyegető gondolata van? Sztavrogin, miért vagyok én arra kárhoztatva, hogy önben örökké bízzam? Vagy beszélhetnék én mással így? Én szemérmes vagyok, de azért meztelenre vetkeztem, mert Sztavroginnal volt dolgom. Nem féltem, hogy a nagy eszmét az én hozzá nyúlásommal eltorzítom, mert Sztavrogin előtt beszéltem... Vagy azt hiszi, nem fogom csókolgatni a léptei nyomát, mikor távozik? Nem tudom én kitépni önt a szivemből, Vszevolodovics Miklós.

- Én meg sajnálom, Satov, hogy nem tudom önt szeretni - szólt hidegen Vszevolodovics Miklós.

- Tudom, hogy nem tud, azt is tudom, hogy nem hazudik. Hallja csak: én mindent jóvá tehetek; én megkeritem önnek azt a nyulat.

Sztavrogin nem szólt.

- Ön atheista azért, mert urfi, az utolsó urfi. Nem tud különbséget tenni jó és rossz közt, mert nem ismeri a népét... Jön egy új generáció egyenesen a nép kebeléből s önök azokat nem fogják ismerni, sem ön, sem Verhovenszkij, sem az apa, sem a fia, sem én, mert én is urfi vagyok, az ön jobbágy lakájának, Paskának, a fia... Hallja csak: érje el az istent arra való törekvéssel; ebben van a dolog lényege; vagy pedig tűnjék el, mint a hitvány penész; törekedjék az istent munka útján megismerni.

- Micsoda munka útján? Az istent?

- Paraszt munka útján. Menjen és dobja el magától a gazdagságát... Á! ön nevet, attól fél, hogy ebből valami fogás kerülne ki?

De Sztavrogin nem nevetett.

- Ön azt hiszi, hogy az istent munka, még pedig paraszt munka útján lehet megismerni? - szólt aztán komolyan elgondolkozva, mintha csakugyan érdemesnek találná, hogy erről gondolkozzék. - De erről eszembe jut valami, - mondta aztán más gondolatra térve - eszembe juttatta ön csak az imént, hogy ön tán nem is tudja, hogy én egyáltalában nem vagyok gazdag s nincs mit eldobnom magamtól. Alig vagyok képes arra is, hogy a Timofejevna Mária jövőjét biztosítsam... Aztán még valamit; arra akartam önt kérni, hogy ezután se hagyja el Timofejevna Máriát, mert egyedül csak ön képes hatni az ő gyöngé elméjére. Minden eshetőségre nézve beszélek.

- Jól van - hadonászott Satov az egyik kezével, míg a másikban a gyertyát tartotta - ön megint Timofejevna Máriáról... jól van; magától értetődik, hogy majd... Tudja mit: menjen el Tihonhoz...

- Kihez?

- Tihonhoz. Az egy volt esperes; betegsége miatt nyugalomba vonult, itt lakik a város határában, a mi Jefimjevi kolostorunkban.

- Mit csináljak én vele?

- Semmit. Sokan járnak hozzá. Menjen el ön is. Mibe kerül az önnek?

- Most hallom először és... soha még nem láttam olyanféle embereket. Köszönöm, majd elmegyek.

- Erre, erre - világított a lépcsőn Satov - lépjen ki - nyitotta ki neki az utcára nyíló kaput.

- Többet én önhöz el nem jövök, Satov - mondta halkán Sztavrogin, mialatt a küszöbön átlépett.

Az eső és sötétség tovább tartott.

II. FEJEZET.

Éjjel (Folytatás.)

I.

Végigment az egész Bogojávlenszkája-utcán; annak a végefelé hegynek kellett menni; lábai besüppedtek a sárba, aztán hirtelen széles, ködös pusztaság tűnt fel: a folyó. A házak már csak kunyhók voltak, az utca töméntelen apró zeg-zugban, sikátorban folyt szét. Vszevolodovics Miklós sokáig ment a sövények mellett, a part mentén és le nem tért az útról, ámbár aligha gondolt arra. Egészen mással volt ő elfoglalva s elcsodálkozva nézett széjjel, mikor mély gondolatokba merültében egyszerre csak ott találta magát a mi hosszú, széles, nedves hidunknak majdnem a kellő közepén. Sehol egy lélek, úgy, hogy szinte különösnek tetszett neki, mikor egész váratlanul, csaknem a könyökénél hizelgően bizalmasan másfél méterre elém állt, azzal az édeskésen ütemezett akcentussal, amelylyel nálunk a nagyon civilizált polgárok és kereskedőlegények szeretnek hivalogni.

- Nem volna szives megengedni, tisztelt uram, hogy én is behúzódjam az esernyője alá?

S egy valamicsodás figura tényleg bebujt, vagy legalább be akart bujni az esernyője alá. Egy csavargó volt, aki vele lépést tartva haladt, csaknem „érintkezést tartva a könyökkel”, mint a katonák szokták mondani. Vszevolodovics Miklós meggyorsította a menését és amennyire a sötétségben lehetett, igyekezett fölismerni a kísérőjét: középtermetű ember volt s mintha valami kaptos polgárocská; ruhája nem valami meleg és nem valami rendes; borzas, göndör fején ázott posztósapka billegett, amelynek a szem-ernyője félig le volt szakadva. Ugy látszott, hogy erős, szikár, barna ember, szemei nagyok, biztosan feketék és csillogók voltak azzal a sárgasággal a szemfehéren, aminőt cigányoknál láthatni; ezt a sötétben is ki lehetett találni. Valószínűen vagy negyven éves lehetett. És nem volt részeg.

- Ismersz engem? - kérdezte Vszevolodovics Miklós.

- Sztavrogin úr; Vszevolodovics Miklós; a múlt héten mutatták önt nekem a vasuti állomáson, rögtön, mihelyt a masina megállt. Azonkívül már régebben is hallottam a hírét.

- Sztepanovics Pétertől? Te... te a kényszermunkára ítélt Fedjka vagy?

- Fjodorovics Fedornak kereszteltek; mai napig is él a természetes édes szülém ezen a vidéken, egy töpörödött vén asszony, aki immáron a föld felé nő, én értem mindennap imádkozik az istenhez, hogy ne töltse öreg napjait tétlenül a suton.

- Megszöktél a kényszermunkából?

- Levegőt változtattam. Beadtam a könyveket és egyházi szereket, meg a harangokat, mert életfogytiglan voltam elítélve, tehátlag nagyon is sokáig kellett volna várnom a határidőre.

- Mit csinálsz itt?

- Éjjel-nappal sétálgatok az urakkal. A nagybácsikám a múlt héten az itteni tömlőben hamis pénzek végett meghalt, hát engesztelő áldozatot tartok az emléke iránt: két tucat követ dobáltam a kutyák után, ebből állt eddigelé a dolgom. Ezen kívül Sztepanovics Péter remény-séget nyújtott egy passzusra nézvést is, már mint hogy valamelyes kupec személyére, hát az ő kegyességét is várom. „Azért - azt mondja - mert a papám téged az angol klubban kártyán

elvesztett²⁶, én pedig - azt mondja - ezt igazságtalan embertelenségnek tartom”. Nagy jó uram, legyen kegyes vagy három rubelt teára adni, hadd melegüljek föl.

- Ugy látom, hogy te itt rám lestél; ezt én nem szeretem. Ki küldött ide?

- Hogy valaki ide küldött volna, arról szó sincs, csak épen, hogy tudom az ön emberszeretetét, amelyet az egész világ ismer. A magamféle jövedelme, mint tudni tetszik, egy füttyöt sem ér. Pénteken ettem utoljára egy kis kenyeret, attól kezdve egy nap éheztem, más nap nem ettem. Viz - az van elég a folyóban, de már azzal kárászt tenyészthetek a hasamban... Hát talán lesz olyan bőkezű nagyságod; innen nem messzire vár rám a komám, de ahhoz pénz nélkül nem tanácsos közeledni...

- Mit ígért neked én tőlem Sztepanovics Péter?

- Igérni nem ígért, de azt mondta szóval, hogy talán szüksége lehetne rám nagyságodnak, ha úgy kerül a sor, de hogy miben, azt nem magyarázta meg pontosan, mert Sztepanovics Péter engemet kozáki türelemre²⁷ szoktat és erányomban semmi bizalommal sincs.

- Miért?

- Sztepanovics Péter - asztrolómus, megesmerte az isten minden plánétáját és ő maga is kritika alatt áll. Ugy beszélek ön előtt, uram, mintha az isten előtt állnék, mert önről sokat hallék vala. Sztepanovics Péter más, ön pedig, uram, talántán megint más. Az, ha valakiről egyszer azt mondták neki, hogy gazember, hát arról a gazemberségnél egyebet nem akar tudni sem; vagy ha az mondódik, hogy számár, hát akkor nincs annak az embernek ő előtte más nevezeti, mint - számár. Már pedig én talán csak keddi, meg szeredai napokon vagyok számár, de a csütörtökieken okosabb vagyok, mint ő. Most például tudja rólam, hogy nagy szükségét érzem egy passzusnak, mert hogy Oroszországban dokumenta nélkül meglenni nem lehet, hát azt hiszi, hogy már a lelkemet is megvette. Mondhatom önnek, nagy jó uram, hogy Sztepanovics Péternek nagyon könnyű a világon élni, mert nagyon tudja magát kellelni és abból él. Azonkívül szörnyen fősvény. Ő azt képzei, hogy én ő nélküle nem is merem önt, uram, háborgatni, pedig az egy élő isten a tanum, hogy én már a negyedik éjjel lesem nagyságodat ezen a hidon azzal a témával, hogy én ő nélküle is megglelem óvatos lépésekkel a magam útját. Mert azt gondolom, hogy inkább a csizma előtt hajlok meg, mintsem a bocskor előtt.

- Hát azt ki mondta neked, hogy én éjjel ezen a hidon fogok átmenni?

- No, ez már az igazat megvallva, mellékesen jött ki, leginkább a Lebjadkin kapitány ostobasága révén, mert abban sehogy sem marad meg a szó... No hát, kegyes uram, például mondván, a három napi és éjjeli mulatozás erányában három rubel jár. Arról, hogy a ruhám is átázott, szerénységgel hallgatok.

- Én jobbra megyek, te meg balra: vége a hidnak. Ide hallgass, Fedor: én szeretem, ha a szavamat egyszer s mindenkorra megjegyzik: nem adok neked egy kopejkát sem, nekem sem a hidon, sem egyebütt előmbe ne kerülj, nincs rád semmi szükségem, nem is lesz s ha nem engedelmeskedel a kijelentésemnek, hát megkötozlek és átadlak a rendőrségnek. Mars!

- Ejha! Legalább a kiséretért tessék valamit juttatni; az is csak valami, hogy társaságban ment végig a hidon.

- Takarodj!

²⁶ A jobbágyság idejében a jobbágy adás-vevés tárgya volt, tehát el is lehetett kártyázni.

²⁷ Régi kozák közmondás; „terpi kazak, ataman budjes”, vagyis türj, kozák, vezér lesz belőled.”

- De tudja-e erre felé az utat? hiszen errefelé annyi az apró mellékutca... én elkísérhetném, mert az itteni város olyan, mintha az ördög kosárra szedve összerázta volna.
- Vigyázz, mert megkötozlek! - fenyegette meg Vszevolodovics Miklós.
- Talán meggondolná, uram; az árvát nem nehéz ám megsérteni.
- Ugy látom, nagyon bizol magadban.
- Én önben bizom, uram, nem az, hogy valami nagyon magamban.
- Mondtam már, hogy nincs rád semmi szükségem.
- Csakhogy nekem van önre szükségem, uram, ez a mottó! Megvárom, míg visszajön, ha másképp nem lehet.
- Szavamat adom neked, hogy ha megint találkozom veled, hát megkötozlek.
- Akkor hát majd elkészítem hozzá a derékszíjamat. Szerencsés utat kívánok, uram; halálom órájáig hálás leszek érte, hogy az esernyője alatt egy kicsit mégis csak fölmelegített.

Fedjka elmaradt. Vszevolodovics Miklós elgondolkozva ment a hid végéig. Ez a felhőkből lepottyant ember teljesen meg volt győződve arról, hogy ő rá szükség van és nagyon is vakmerően sietett ezt kinyilvánítani. Általában azt látta Vszevolodovics Miklós, hogy nem sokat teketóriáztak vele. De az is meglehet, hogy a csavargónak nem csak a szája járt és valóban csak a maga jószántából ajánlotta föl a szolgálatait és csakugyan a Sztepanovics Péter tudta nélkül; és ez volt már a legkülönösebb dolog.

II.

A ház, amelybe Vszevolodovics Miklós bement, egy pusztá telken állt, sövények közt, amelyek mögött kertek voltak. Ez volt a szó szoros értelmében a város vége. A ház egészen magában álló kis faépület volt; csak épen most épült és még nem volt bekerítve. Az ablakok egyike nem volt fatáblával bezárva s a párkányán gyertya égett: láthatóan azért, hogy útbaigazítójaul szolgáljon a mára várt vendégnek. Vszevolodovics Miklós már vagy harminc lépésről észrevette a tornácon egy magas termetű ember alakját; ez valószínűleg a házigazda lehetett, aki türelmetlenségében kijött széjjelnézni. Meg is szólalt türelmetlen, mégis félénk hangon:

- Ön az? Ön?
 - Én - felelt Vszevolodovics Miklós, de csak mikor egészen a tornáchoz ért, ahol összevonta az esernyőjét.
 - No végre! - tipegett és izgett-mozgott a kapitány, Lebjadkin, mert ő volt; - tessék ide adni az esernyőjét; nagyon nedves; itt a szögletben kifeszítem; tessék besétálni, legyen szerencsém.
- A pitvarból a szobába vezető ajtó széltere volt nyitva, a szobában két gyertya égett.
- Ha nem ígérte volna meg, hogy eljön, hát én már le is tettem volna a reményről.
 - Háromnegyed egyre - nézte meg az óráját Vszevolodovics Miklós a szobába belépve.
 - Kivált, mikor ilyen eső van és olyan érdekes távolság... Nekem óráim nincsen, az ablakból meg csak kerítéseket látok... az ember elmarad az eseményektől... amit én azonban nem panaszképpen... mert azt én nem is mernék... hanem egyedül csak türelmetlenségemben, amely egész héten emésztett, hogy végre... határozzunk.

- Miről?

- Az én sorsomról, Vszevolodovics Miklós. Tessék helyet foglalni.

Meghajította magát, helyet mutatott Sztavroginnak egy diván előtt állott asztalkánál.

Vszevolodovics Miklós körülnézett; a szoba kicsinyke, alacsonyka volt; butorból a legszükségesebb, fadiván és faszékek, ezek is mind újak, húzatok és párnák nélkül, két asztalka, egyik a diván előtt, másik a szögletben, megrakva valamivel és tiszta asztalkendővel leterítve. Az egész szobát - amint látszott - igen tisztán tartották. Lebjadkin kapitány már napok óta nem volt részeg; arca valahogy elfolyt és megsárgult, tekintete nyugtalan, kíváncsi és láthatóan zavart volt; nagyon észre lehetett venni rajta, hogy nem tudja még: milyen hangon szóljon és milyet volna legjobb eltalálnia.

- Ime, - mutatott körül - itt élek én, mint a - remete Zoszim. Kitartásban, elvonultságban és szegénységben, mint a régi lovagok.

- Azt hiszi, hogy a régi lovagok ilyen fogadalmakat tettek?

- Meglehet, hogy tévedek. Fájdalom, én nem művelődhettem! Mindent elvesztettem. Higgye el, Vszevolodovics Miklós, hogy csak itt ébredtem föl szégyenletes szenvedelmeimből; egy pohárkányit, de egy cseppet sem iszom. Megvan itt a zugom és hat napokig élvezem a lelkiismeretem tisztulását. Még a falak is szuroktól²⁸ illatoznak, ezzel is a természetet juttatva eszünkbe. S mi voltam én eleddig?

Éjjel szállást nem lelek,
Nappal éh-nyálat nyelek,

mint a költő igen genálisan mondja. De... ön nagyon megázott... Nem parancsol teát?

- Ne fárasza magát.

- A szamovár nyolc óra óta forrt, de aztán... kialudt... mint a világon minden. Azt mondják: annak idején a nap is ki fog aludni. Egyébként, ha tetszik, újra felforraltatom. Agáta még nem alszik.

- Mondja csak: Timofejevna Mária...

- Itt van, itt van, - felelt készségesen és suttogva Lebjadkin, - be méltóztatik tekinteni? - mutatott a másik szobába vezető ajtóra.

- Nem alszik?

- Oh nem, nem; ugyan hogy' aludnék! Ellenkezőleg, este óta várakozik, s mihelyt az imént megtudta, azonnal toalettet csinált, - tette hozzá ajkát tréfás mosolyra akarván görbíteni, de aztán abban hagyta.

- Általában hogy' van ő? - kérdezte Vszevolodovics Miklós, összevonva a szemöldökét.

- Általában? Hiszen tetszik tudni - itt szánakozva vállat vont - most pedig... most bent ül és kártyát vet...

- Jól van, majd később; előbb önnel kell végeznem.

Vszevolodovics Miklós leült egy székre. A kapitány nem mert a divánra ülni s ő is egy széket vett magának és előre hajolva várakozott.

²⁸ Mert Oroszországban nagyrészt fából építik a házakat.

- Mi az ott a szögletben, asztalkendővel letakarva? - nézett egyszerre az asztalra Vszevolodovics Miklós.

- Az? - fordult arra Lebjadkin is - az az ön bőkezűségéből való, hogy úgy mondjam, az új lakás fölavatására, de az ön hosszú útjára való tekintetből is, amely bizonyára kifáraszthatta - tette hozzá ellágyult heherészéssel, aztán fölkelte és tisztelettudás kedvéért lábujjhegyen a szögletben álló asztalhoz menve, óvatosan levette arról a terítőt. Az asztalon harapnivalók voltak összerakva: sonka, borjusült, szardínia, sajt, egy kis zöld üveg, meg egy hosszú nyaku palack bordóival. Mindez csinnal, szakértelemmel, csaknem cifrán volt elhelyezve.

- Ezt ön szedte össze?

- Én. Már tegnap; és mindent elkövettem, hogy megadjam a kellő tisztességet... Timofejevna Mária erre nézvést - amint tudni tetszik - közömbös. A fő azonban az, hogy ez az ön bőkezűségéből van, az ön sajátja, mert ön itt a gazda, nem én; én úgyszólván csak az ön gazdatisztje vagyok, hanem azért én lelkemben független vagyok ám, Vszevolodovics Miklós. Ezt az utolsó önérzetemet csak nem veszi el tőlem! - fejezte be érzékenyen.

- Hm!... de jobb volna, ha megint leülne.

- A kínálást köszönettel veszem és - függetlenséggel. (Leült.) Ah, Vszevolodovics Miklós, annyi gyűlt össze ebben a szívből, hogy én már azt sem tudtam: hogy várjam meg önt. Most ön dönteni fog az én sorsom fölött... meg ennek a szerencsétlennek a sorsa fölött, aztán... aztán úgy, mint ezelőtt, régen, kiöntöm ön előtt a szívemet, úgy mint négy év előtt! Hiszen akkor is méltónak tartott arra, hogy kihallgasson, olvasta a strófáimat... S ha a Shakespeare szerinti Falstaffjának nevezett is engem, azért ön oly sokat jelentett az én sorsomban!... Most pedig nagy a félelmem s egyedül csak öntől várok tanácsot és kalácsot. Sztepanovics Péter rettentően bánik velem.

Vszevolodovics Miklós érdeklődéssel hallgatott és figyelmesen nézte a kapitányt. Látni lehetett, hogy a kapitány, ha megszűnt is részegedni, azért még mindig nem volt harmonikus állapotban. Az ilyen régi korhelyekben végre megállandósul valami félszeg, gőzös állapot, valami hiány és ferdeség, ámbár azért csak úgy tudnak ravaszkodni, csalni, fortélyoskodni, mint akárki más.

- Ugy látom, kapitány, hogy ön e négy év alatt semmit sem változott, - szólalt meg, mintha szívesebb hangon Vszevolodovics Miklós. - Ugy tetszik: igaz az, hogy az emberi életnek második fele csak az első felében szerzett szokások ismétlése.

- Magasztos szavak! Ön megfejté az élet talányait! - kiáltott föl a kapitány, félig ravaszkodva, félig azonban valódi lelkesedéssel, mert nagyon szerette a jó mondáskákat.

- Az ön mondásaiból különösen megjegyeztem egyet, Vszevolodovics Miklós, amelyet még Pétervárott tetszett mondani: „Igazi nagy ember képes arra csak, hogy még a józan észnek is ellent álljon!” Ez az!

- No, igazi nagy bolond is.

- Jól van, tegyük föl, hogy igazi nagy bolond is, de ön egész életében csak úgy szórta az elmésségeket; hanem ők? Próbáljon csak Liputin, vagy Sztepanovics Péter ilyet mondani! Oh, mily kegyetlenül bánt el én velem Sztepanovics Péter!

- No de ön is hogy viselte magát, kapitány?

- A részegességem volt az oka, meg rémitő sok az ellenségem. De most vége mindennek, vége! s én megújodom, mint a kigyó. Vszevolodovics Miklós, tudja-e, hogy én a végrendeletemet írom most és már meg is irtam?

- Érdekes! S mit hagy ön és kire?

- A hazára, az emberiségre és a diákokra. Vszevolodovics Miklós, én egy amerikainak az életrajzát olvastam egy hirlapban. Egész roppant vagyonát a gyárakra és a tételes tudományokra testálta, a csontvázát egy orvos-akadémia diákjaira, a bőrét pedig egy dobra, azzal a kikötéssel, hogy azon éjjel-nappal az amerikai himnuszt dobolják. Fájdalom, mi csak pigmeusok vagyunk az észak-amerikai státusokban röpködő szellemhez képest; Oroszország a természet játéka, nem pedig az észé. Próbáljam én csak dobra testálni a bőrömet, például az Akmolinszki-ezred számára, amelyben szolgálatomat kezdeni szerencsés voltam, rátestálni azzal a kikötéssel, hogy mindennap eldobolják rajta az ezred előtt az orosz himnuszt, mindjárt liberalizmust orrontanának benne, megtiltanák a bőrömet... azért hát csak a diákokra szorítottam. Ráhagyom a csontvázamat az akadémiára, de azzal a kikötéssel, hogy örökre egy fölirat legyen a homlokára ragasztva a következő szavakkal: „megtért szabadonc”. Ez, amit akarok.

A kapitány hévvel beszélt s persze: nagyszerűnek ítélte az amerikai végrendeletet, csak hogy sunyi is volt ő s ezúttal nagyon szerette volna megnevetetni Vszevolodovics Miklóst, akinél ő sokáig a házi bolond tisztét töltötte be. De az el sem mosolyodott, sőt gyanusan kérdezte:

- Ön bizonyára még életében publikáltatni akarja a végrendeletét, hogy valami kitüntetést kapjon érte?

- No, ha úgy volna, Vszevolodovics Miklós, ha úgy volna is? - nézett rá óvatosan Lebjadkin. - Hiszen mi az én életem? Már verseket sem írok, régen pedig még ön is elmulatott a verseimen, egy pohár borocska mellett, emlékszik-e? De vége a nótának. Csak egy verset irtam még, mint Gogoly az ő „Utolsó elbeszélését”. Emlékszik-e rá: Oroszországnak ajánlotta, mint a lelkéből utoljára fakadt dalt. Én is elmondtam utolsó dalomat, azzal vége!

- Micsoda vers az?

- „Arra az alkalomra, ha ő kitörné a lábát!”

- Mi-i-i-i?

Csak ezt várta a kapitány. A verseit ő rendkívül nagyra tartotta és becsülte, de a fülének valami ördögi kettősségénél fogva az is tetszett neki, hogy Vszevolodovics Miklós mindig nagyon mulatott az ő versein s néha annyira kacagott rajtuk, hogy az oldalát fogta. Ilyen módon kettős célt ért el: költői és szolgálati célt. Ezúttal azonban volt még egy harmadik, különös és kényes cél: a kapitány, előhozakodhatván a verssel, igazolni akarta magát egy bizonyos dologban, amelyet egyre veszedelmesebbnek kezdett tartani magára nézve s amelyben maga is igen hibásnak érezte magát.

- „Arra az alkalomra, ha ő kitörné a lábát”, t. i. lovaglás közben. Fantázia Vszevolodovics Miklós, képzelődés, de a költő képzelődése: egyszer nagyon meg voltam lepetve egy lovagló hölgy láttára és föltettem magamban ezt a materiális kérdést: „mi volna akkor?” t. i. azon alkalommal? A dolog világos: minden udvarló meghökölne, minden kérő elszaladna, csak a költő maradna hű kebelében megtört szívével. Vszevolodovics Miklós, hiszen még a tetű is lehet szerelmes, annak sem tiltja a törvény. Hanem hát az illető személy sértve érezte magát a levéltől is, a verstől is. Sőt hogy még ön is megharagudott volna: igaz-e? Ez engem bánt; el sem akartam hinni. Ugyan, kinek árthattam volna én az én egyszerű képzelődésemmel? Azon

kivül becsületemre mondom, hogy csak Liputin az oka: „küldd el és küldd el; minden embernek joga van levelezni”. Én aztán elküldtem.

- Ugy tudom, hogy ön mint kérő lépett föl?
- Az ellenségeim mondják, csak az ellenségeim!
- Mondja el a versét - szakította őt félbe Sztavrogin kedvetlenül.
- Képzlődés, csupa képzlődés.

Hanem azért kihuzta magát, kinyújtotta a kezét és rákezde:

A szépségek szépsége
Egy tagját kitörte,
S szerelmesét a szerelem
Még jobban gyötörte.

- No, elég ebből ennyi! - intett a kezével Vszevolodovics Miklós.
- Most Pétervárról álmodozom - ugrott át más témára a kapitány, mintha versről soha szó sem lett volna, - megújulásomról álmodozom... Jótevőm! Számithatnék-e arra, hogy nem tagadja meg tőlem az utravalót? Ugy vártam önt egész héten, mint a messiást.
- No, megbocsásson, azt már nem teszem. Nekem alig van már valamim s miért is adnék én önnek pénzt?

Sztavrogin mintha egyszerre megharagudott volna. Elszámolta szárazon és röviden a kapitány minden vétkeit: a részegeskedést, hazudozást, pénzpazarlást, a Timofejevna Máriát illető pénzek elherdálását, a fenyegető leveleket, amelyekben a titok leleplezését ígérgette, a Pavlovna Dáriával elkövetett komizását, stb... A kapitány kapkodott, gesztikulált, cáfolgatott, de Vszevolodovics Miklós mindig elhallgattatta.

- Aztán ön mindig a „családi becsület megsértéséről” irkál. Micsoda becstelenséget lát ön abban, hogy az ön huga egy Sztavroginnak a törvényes felesége?
- De a házasság még nem nyilvános, Vszevolodovics Miklós, még végzetes titok. Én öntől pénzt kapok, aztán egyszerre csak azzal a kérdéssel áll elő, hogy miért kapom én a pénzt? Én meg vagyok kötve és nem felelhetek, hogy ne ártsak a hugomnak, a családnak méltóságának.

A kapitány fölemelte a hangját: szerette ezt a témát és nagyon kapaszkodott bele. Fájdalom, nem is sejtette, hogy mennyire körül fogják őt! Vszevolodovics Miklós, mintha a legközönségesebb, mindennapi házi dolgokról lenne szó, nyugodtan és pontosan közölte vele, hogy ő a házasságát a napokban, talán holnap, vagy holnapután, nyilvánosságra fogja hozni, „úgy a hatóság, mint a közönség előtt” s következésképp a családi méltóság kérdése és ezzel együtt a tartási járandóság kérdése is eldőlt. A kapitány kimeresztette a szemét: még csak nem is értette a dolgot, úgy kellett neki apróra megmagyarázni:

- De hiszen ő... feleszü!
- Már én így rendelkezem.
- Hát az ön... tisztelt szülője?
- Az megint az ő dolga.
- De hiszen akkor ön a maguk házába viszi a feleségét?
- Meglehet, hogy igen. Egyébként ez nem az ön dolga, önre egyáltalában nem tartozik.

- Hogyne tartoznék? - kiáltott a kapitány: - hát én velem mi lesz?
 - No persze, ön nem jöhet a házukhoz.
 - Hiszen én rokon vagyok.
 - Az ilyen rokonokat kerülni szokták. Miért adnék én önnek még ezután is pénzt - gondolja csak meg?
 - Vszevolodovics Miklós, ez nem lehet, talán még jobban meggondolja, nem fog engem megölni... mit gondolnak, mit mondanak majd az emberek?
 - Félek is én az ön embereitől! Hiszen elvettem én az ön hugát is, mikor egy jó ebéd után, részeg állapotban, egy pár üveg bort érő fogadásból virtuskodni akartam s most - miután úgy tetszik nekem - ezt nyilvánosságra is hozom.
- Ezt különös ingerültséggel mondta; Lebjadkin rémüldözve kezdett neki hinni.
- De hát én! mit csinálok én? hiszen itt főképen én rólam van szó! Ön talán csak tréfál, Vszevolodovics Miklós.
 - Nem, én nem tréfálok.
 - Már akármit mond, Vszevolodovics Miklós, én önnek nem hiszek... akkor én perre viszem az ügyet.
 - Nagy számár maga, kapitány.
 - Meglehet, de ez már mindenem, ami megmarad - szólt a kapitány, maga sem tudva már, hogy mit beszél - ez előtt az illemhelyi szolgálatért legalább kvártélyt kaptunk, de mi lesz most belőlem, ha ön végkép elcsap?
 - Hiszen Pétervárra készül ön, hogy új foglalkozást keressen. Erről jut eszembe: igaz-e, hogy ön azért akar odautazni, hogy másokat följelentsen s ezen az áron magának bocsánatot eszközöljön ki?
- A kapitány eltátotta a száját, kimeresztette a szemét és nem felelt.
- Hallja csak, kapitány - kezdte Sztavrogin igen komolyan, az asztal felé hajolva. Eddig valahogy kétértelműen beszélt, annyira, hogy Lebjadkin, aki a házi bolond szerepével is próbát tett, még az utolsó pillanatig is reménykedett, nem tudván, hogy tényleg haragszik-e az ura vagy csak tréfál, nyilvánosságra akarja-e hozni házasságát, vagy csak ijesztgetődzik? Most azonban a Vszevolodovics Miklós szigorú arca annyira kizárt minden kétséget, hogy attól a kapitány hideg borzongást érzett a hátán. - Ide hallgasson és igazat mondjon, Lebjadkin: följelentett ön már valamit, vagy még nem? Nem küldött-e levelet pusztá ostobaságból?
 - Nem, semmit sem csináltam és... nem is gondoltam, - nézett a kapitány mozdulatlanul.
 - Csakhogy ön hazudik, mikor azt mondja, hogy nem is gondolt rá. Éppen azért akar ön Pétervárra is menni. No de ha nem irt, hát nem fecsegett-e valakinek valamiről, itt? Igazat mondjon, mert én egyet-mást hallottam.
 - Részeg állapotomban Liputinnak. Liputin áruló. Én megnyitottam előtte a szívemet - suttogta a szegény kapitány.
 - A szíve, mint a szíve, de azért nem kell ostobának lenni. Ha volt valami gondolata, hát tartotta volna meg magának; mai napság az okos emberek hallgatnak és nem beszélnek.
 - Vszevolodovics Miklós, hiszen ön nem vett részt semmiben sem - reszketett a kapitány - hiszen én nem önről...

- No, a fejős tehenét csak nem is fogja följelenteni.

- Vszevolodovics Miklós, ítélje meg a dolgomat - fakadt sirva kétségbeesetten a kapitány és sietve mondta el az élete négy évi történetét. A legostobább elbeszélés volt az egy bolondról, aki nem neki való dologba ártotta magát, aki annak a dolognak a fontosságát nem értette az ő részegességében és dőzsölésében még az utolsó pillanatban sem. Elmondta, hogy még Pétervárotra elragadtatta magát „puszta barátságból, mint igazi diák, bár ő diák nem volt” és nem tudva, hogy mit csinál, „nem vétkezvén semmiben”, különféle iratokat dobált el a lépcsőkön, rakott az ajtók elé, aggatott a csengettyűhúzókra, hordott szét hirlapok helyett, színházakban kalapokba, zsebekbe dugdosott. Később pénzt is kapott az illetőktől, „mert miből élhettem volna, miből?” Két guberniumban árasztotta el a kerületeket mindenféle „hitványságokkal” - Oh, Vszevolodovics Miklós, mindig csak az gyötört engem - kiáltott föl - hogy ez teljesen ellenkezik a hazai törvényekkel! Egyszerre csak azt nyomtatták ki, hogy jöjjenek ki az emberek vasvillákkal s ne feledjék, hogy aki reggel, mint szegény ember jön ki, este az, mint gazdag térhet haza - tessék csak elgondolni! S én remegek, de azért szórom a fölhevítést! Vagy egyszerre csak minden igaz ok nélkül öt-hat sor egész Oroszországhoz intézve: „zárjátok be a templomokat, semmisítsétek meg az istent, bontsátok meg a házasságokat, töröljétek el az öröklés jogát, fogjátok kést” és az ördög tudja, hogy még mi. Ezzel az öt soros fölhevítéssel csaknem rosszul jártam, egy ezredben a tisztek megraktak, de - adjon isten nekik erőt, egészséget - szabadon eresztettek. De a múlt évben majd elcsiptek, mikor egy francia készítményű ötven rubeles hamis bankjegyet adtam Korovájevnek; szerencsére Korovájev részeg állapotában akkor hamarosan belefult egy tóba s engem nem tudtak kiutatni. Itt Virginszkijnél a szociális feleség szabadságát kiáltottam ki. Most július hónapban az x-i kerületben góráltam szét proklamációkat. Azt mondják, hogy még van is belőlük... Sztepanovics Péter tudtomra adta, hogy engedelmessékednem kell; már régen fenyeget. Hogy bánt velem azon a vasárnapon is! Vszevolodovics Miklós: én rab és féreg vagyok, de nem vagyok isten s csak ebben különbözöm Derzsavintól²⁹. De hát miből éljek, miből!

Vszevolodovics Miklós érdeklődéssel hallgatta ki őt.

- Ebből én sokat nem is tudtam - mondotta - persze, magával minden megtörténhetik... Hallja csak: ha akarja, mondja meg ott - no, akinek szükséges, hogy Liputinnak eljárt a szája s ön csak engem akart megijeszteni a följelentéssel, azt gondolván, hogy én is kompromittálva vagyok s hogy ez uton pénzt csikarhat ki tőlem... Érti?

- Vszevolodovics Miklós, galambocskám, hát olyan veszély fenyegetne engem? Csak önt vártam, hogy megkérdezzem.

Vszevolodovics Miklós elmosolyodott.

- Pétervárra önt persze nem bocsátják, még ha én pénzt adnék is önnek az útra... no de ideje lesz benézni Timofejevna Máriához - és fölkel.

- Vszevolodovics Miklós, hát hogy leszünk Timofejevna Máriával?

- Ugy, ahogy mondtam.

- Hát csakugyan igaz volna?

- Még mindig nem hiszi?

- Hát csakugyan eldob ön engem, mint egy ócska, elviselt csizmát?

- Majd meglátom - nevetett Vszevolodovics Miklós - no, bocsásson.

²⁹ Hirneves orosz költő.

- Nem parancsolja, hogy a tornácon vigyázzak... nehogy véletlenül valamit meghalljanak... mert a szobák nagyon kicsinyek.
- Jó lesz; álljon a tornácon. Vegye az esernyőmet.
- Az ön esernyőjét... nem vagyok én arra érdemes, - szerénykedett a kapitány.
- Egy esernyőre mindenki érdemes.
- Egyszerre meghatározza az emberi jogok minimumát...

De a kapitány már csak gépiesen hebegett; nagyon le volt sujtva a hallottaktól és kiesett a sodrából. De alig ment ki a tornácsra s nyitotta ki a feje fölött az esernyőt, azonnal kísértetni kezdett az ő könnyelmű és sunyi fejében az az ő mindenkori megnyugtató gondolata, hogy ő vele csak tréfálnak, hogy az egészből egy szó sem igaz s ha ez így van, akkor nem neki kell félnie, hanem ő tőle félnek.

„Ha hazudnak és ravaszkodnak, akkor mit akarnak?” birizgált a fejében. A házasság nyilvánosságra való hozatalát képtelenségnek ítélte. „Igaz, hogy ilyen csodálatos emberrel minden megtörténhetik; csak az emberek bajára él. De hátha épen ő fél a vasárnapi eset óta, még pedig úgy, mint eddig még soha? És most ide szaladt azzal a hírrel, hogy nyilvánosságra hozza, attól féltében, hogy én hozom nyilvánosságra. Eszeden légy, Lebjadkin! S minek jön éjjel, lopva, ha maga akarja a nyilvánosságot? Ha pedig fél, hát most fél, épen most, épen a jelenlegi napokon... Eszeden légy, Lebjadkin!

Sztepanovics Péterrel ijesztget. Ez baj, nagy baj. Az ördög vitt rá, hogy Liputin előtt fecsegyek. Az ördög tudja, hogy mit főznek azok a gazemberek; ezt soha sem tudtam megérteni. Megint úgy mozgolódnak, mint öt év előtt. De hát kinek jelenthetnék én föl valamit? „Nem irt-e levelet pusztá ostobaságból?” Hm! E szerint lehetne írni az ostobaság örve alatt. Vajon nem tanács akar ez lenni? „Azért akar ön Pétervárra is menni”. A gazember! én még csak álmodtam erről s ő már kitalálta! Mintha maga készítené, hogy menjek. Itt két eset lehetséges: vagy ő fél, mert nagyon henceg, vagy ő maga nem fél, csak azt akarja a számba rágni, hogy én amazokat följelentsem. Mindenképen baj ez, Lebjadkin! eszeden légy!...”

Annyira elgondolkozott, hogy elfeledkezett hallgatózni. Egyébiránt ez nehéz is lett volna: az ajtó vastag volt, egyszárnyú és halkan beszélgettek; csak bizonytalan hangokat lehetett hallani. A kapitány nagyot köpött és megint kiment a tornácsra, ahol eltűnődve füttyörészett magában.

III.

A Timofejevna Mária szobája kétszer akkora volt, mint a kapitányé, a butorzata azonban csak olyan közönséges; hanem a diván előtti asztal csinos, színes abroszszal volt leterítve. Az asztalon lámpa égett; a szoba egész földje igen szép szőnyeggel volt bevonva; az ágy hosszú, az egész szoba szélét elfoglaló függönnyel volt elkülönítve, az asztalnál egy nagy, puha karosszék is állt, amelybe azonban Timofejevna Mária soha sem ült. A szögletben ép úgy, mint az előbbeni szálláson szentkép volt, előtte égő lámpával, az asztalon pedig elszórva különféle eszközök: egy csomag kártya, egy kis tükör, még a szokott, félig megett zsemlye is. Volt ott két könyv is színes képekkel, egyik valami útleírás kivonata a serdülő ifjúság számára, a másik könnyű, erkölcsös, többnyire lovagkori elbeszélések gyűjteménye, aminőket a karácsonyfákra szoktak aggatni. Volt egy fotografiai album is. Timofejevna Mária várta a vendéget, mint azt a kapitány is mondta, de mikor Vszevolodovics Miklós belépett hozzá,

félíg fekvő helyzetben, fejét egy harasztpárnára nyugtatva aludt a divánon. A vendég nesztelenül betette maga után az ajtót és egy helyben maradva kezdte az alvót nézni.

A kapitány hazudott, mikor azt mondta, hogy a huga toalettet csinált. Timofejevna Mária ugyanebben a sötét ruhában volt, amelyben vasárnap, Petrovna Borbálánál. Ép olyan kis kontyba volt felkötve a haja, ép olyan meztelen volt a hosszú, sovány nyaka. A Petrovna Borbálától kapott fekete nagykendője gondosan összehajtogatva a divánon feküdt. Most is vastagon ki volt pirosítva és fehérítve az arca. Alig állt ott Vszevolodovics Miklós egy percig, Timofejevna Mária fölébredt, mintha megérezte volna magán a vendég nézését: gyorsan kinyitotta a szemét és kiegyenesedett. De valami különös dolog történt a vendéggel is: tovább is ott maradt az ajtó melletti álló helyében és szótlanul, mozdulatlanul nézte a Timofejevna Mária arcát. Meglehet, hogy ez a tekintet fölöslegesen komor volt, meglehet, hogy undor fejeződött ki benne, sőt tán kárörvendő élvezet is afőlött, hogy a nő megijedt; aztán hirtelen, egy pillanatnyi várakozás után a szegény teremtes arcában teljes rémület látszott; arcán görcsös rángás futott végig, fölemelte reszkető kezét és sirva fakadt, mint a megijesztett gyerek; még egy pillanat és bizonyosan fölsikoltott volna. De a vendége magához tért: egy pillanat alatt megváltozott az arca és a legszivesebb, gyöngéd mosolylyal közeledett az asztalhoz:

- Bocsásson meg, Timofejevna Mária, hogy váratlan megjelenésemmel megijesztettem, fölébresztettem - szólt kezét nyujtva.

A szives szavaknak megvolt a hatása, az ijedelem eltűnt, bár még mindig félénken nézett, láthatóan igyekezőn valamit megérteni. Félénken nyujtotta ki a kezét is. Végre félénk mosoly jelent meg ajkán.

- Isten hozta, herceg - mondotta suttogva, anélkül, hogy Sztavroginra nézett volna.

- Bizonyára valami rosszat álmódott? - folytatta ez tovább is szives mosolylyal.

- Honnan tudja, hogy én *arról álmódtam*?

És újra reszketni kezdett és hátrahanyatlott, mintegy védelemre emelve a kezét maga elé és mintha újra sirva akart volna fakadni.

- No, térjen magához, mitől fél? hát nem ismert meg? - próbálta Vszevolodovics Miklós megnyugtani őt, de ez most sokáig nem sikerült: Timofejevna Mária sokáig szótlanul nézte őt ugyanazon gyötrő bizonytalansággal, szegény fejében ugyanazon nehéz gondolkozással, igyekezőn valamit megérteni. Hol lesütötte a szemét, hol gyors, átható tekintettel nézte végig a jövővényt. Végre nem az, hogy megnyugodt, hanem mintha elhatározta volna magát.

- Kérem, üljön le ide mellém, hogy majd jól láthassam - szólt elég szilárdan, mintha valami célja lett volna. - Most pedig legyen nyugodt, én sem fogok önre nézni, hanem a földre. Ön se nézzon rám addig, míg erre kérni nem fogom. Üljön le hát! - tette hozzá szinte türelmetlenül.

Valami új érzés láthatóan egyre jobban erőt vett rajta.

Vszevolodovics Miklós leült és várt; meglehetősen hosszú szünet állt be.

- Hm! különös ez - szólalt meg Timofejevna Mária csaknem kényeskedve - persze: rossz álmaim voltak; de miért láttam én önt éppen ilyennek álmomban?

- No, hagyjuk az álmokat - mondotta türelmetlenül Sztavrogin és a tilalom ellenére ránézett, miközben talán megint az iménti kifejezés rebbent meg a tekintetében. Láta, hogy Timofejevna Mária többször nagyon szeretett volna ő rá nézni, de makacsul erőt vett magán és a földre nézett.

- Hallja csak herceg - szólt megint, a hangját fölemelve.

- Miért fordul el? miért nem néz rám? minek ez a komédia? - kiáltott föl Sztavrogin türelmetlenül.

De az, mintha nem is hallotta volna ezt.

- Hallja csak herceg, - ismételte harmadszor is szilárd hangon, arcán kellemetlen, siető kifejezéssel - mikor ön azt mondta a multkor a kocsiban, hogy a házasságot nyilvánosságra hozza, én nagyon megijedtem, hogy a titoknak vége lesz. Most már nem is tudom, mit gondoljak; sokat gondolkoztam és rájöttem, hogy én arra alkalmas nem vagyok. Föl tudok szépen öltözni, vendégeket fogadni is tudnék: nem nagy sor egy csésze teára vendégeket híni, kivált, ha vannak hozzá lakájok; de hát azért mégis hogy néznének rám? Akkor vasárnap én sokat megnéztem abban a házban. Az a szép kisasszony folytonosan engem nézett, különösen, mikor ön bejött. Mert ön jött be akkor, ugy-e? De a kisasszony mamája nevetséges nagyvilági öreg asszony. Az én Lebjadkinom is ugyancsak kitett magáért; én, hogy el ne nevessem magam, egyre a padlásra néztem; nagyon szépen van ott a padlás kifestve. De az ifju úr anyja kolostori főnöknőnek való volna; nagyon félek tőle, pedig egy fekete nagykendőt ajándékozott nekem. Azt hiszem: mindenki meg volt akkor lepetve tőlem; én pedig nem haragszom, csak ülök és gondolom magamban: ugyan micsoda rokonuk lehetnék én ezeknek! Igaz, hogy a grófnétól csak szellemi tulajdonságokat várnak, mert a háziasszonyiakra ott vannak a lakájok, no meg némi nagyvilági kacérkodást, amelylyel a külföldi utazókat fogadni kell. Mindazonáltal akkor, vasárnap olyan reménytelenül néztek rám. Csak az egy Dása - angyal. Nagyon félek, hogy valami rám vonatkozó vigyázatlan megjegyzéssel elkeserítik őt.

- Legyen nyugodt, ne féljen - huzta el a száját Sztavrogin.

- Különb en ez mit sem jelent, mert ha ő szégyenleni fogja is magát egy kicsit miattam, itt inkább csak szánalomról lehet szó, nem szégyenről - persze: emberileg ítélve. Hiszen ő jól tudja, hogy inkább én sajnálhatom őket, mint ők engem.

- Ugy látszik: nagyon megbántották kegyedet, Timofejevna Mária?

- Engem? Nem - nevetett egykedvűen - egyáltalában nem. Megnéztem én akkor mindnyájukat, látom: mindnyájan haragusznak, patvarkodnak; összejönnek és nem tudnak szívük szerint nevetgél ni. Milyen nagy gazdagság és mily kevés vidámság: nem tartom én azt szépnek. Egyébiránt én most senkit sem sajnálok, csak magamat.

- Azt hallottam, hogy a bátyja rosszul bánt kegyeddel, mig én tőlem távol voltak.

- Ki mondta azt? Mesebeszéd! Most sokkal rosszabbul megy a dolgom; most rosszakat álmodom; azért rosszak pedig az álmaim, mert ön megérkezett. Ugyan mondja, kérem: minek jött ön ide?

- Nem szeretne kegyed visszamenni a kolostorba?

- No, tudtam előre, hogy megint a kolostorral állnak elő! Nagy dolog nekem az önök kolostorja! Miért mennék én oda és mivel mennék? Most már egyesegyedül vagyok. Késő már nekem harmadik életet kezdeni.

- Kegyed nagyon haragszik valamiért; csak nem fél talán attól, hogy kiszeretek belőle?

- Önnel én egyáltalában nem törődöm; inkább attól félek, hogy én szeretek ki valakiből, de nagyon!

És lenézően nevetett.

- Ugy kell lenni, hogy én valami nagyot vétkeztem ő ellene - tette hozzá mintegy magában - csak azt nem tudom, hogy mit? ezen fogok én busulni halálomig. Az elmúlt öt év alatt egyre,

de egyre, éjjel és nappal, azon ijedeztem, hogy én ő ellene valamit vétettem. Imádkozom, imádkozom és mindig csak arra az én nagy vétkemre gondolok. Hát ime, kisült, hogy igazam volt!

- Mi sült ki?

- Csak attól félek, hogy nincs-e az ő részéről is valami - folytatta, nem felelve a kérdésre, sőt azt tán nem is hallva. - Mert csak nem ő hozzá való emberek amazok! A grófné fölfalna engem, ha lehetséges volna, még hogyha beültetett is magához a hintóba. Mindnyájan összeesküdtek, tán még ő is? Ő is áruló volna? (Itt az álla megremegett.) Hallja csak: olvasott-e ön Otrepjev Griskáról, akit hét székesegyházban átkoztak ki?

Vszevolodovics Miklós nem felelt.

- No, különben most már ön felé fordulok és rá fogok nézni, - határozta el magát hirtelen - forduljon ön is felém és nézzon rám, de állhatatosabban! Még egyszer utoljára meg akarok győződni.

- Én már régen nézem kegyedet.

- Hm! - mondotta Timofejevna Mária, erősen megnézve Sztavrogint, - nagyon meghizott...

Akart még valamit mondani, de az iménti ijedtség megint eltorzította az arcát, ő maga megint megingott a helyén és megint maga elé emelte a kezét.

- De mi lelte már? - kiáltott rá Vszevolodovics Miklós csaknem dühösen.

De az ijedtség csak egy pillanatig tartott, arca különös gyanakodó, kellemetlen mosolyra torzult:

- Kérem, herceg, álljon föl és lépjen be - mondotta szilárd hangon.

- Hogy lépjek be? Hova?

- Az egész öt év alatt csak arra gondoltam: hogy *fog ő belépni*. Álljon fel rögtön és menjen annak az ajtónak a háta mögé, a másik szobába. Én majd úgy ülök, mintha senkit sem várnék, könyvet veszek a kezembe s ön akkor, öt évi utazás után, hirtelen megjelen és belép. Látni akarom: hogy lesz az?

Vszevolodovics Miklós összecsikorította a fogát s érthetetlenül dörmögött magában.

- Elég! - szólt aztán, tenyerével az asztalra ütve. - Kérem, Timofejevna Mária, hallgasson meg engem. Hiszen végre sem egészen örült kegyed, - szalasztotta ki önkéntelenül. - Holnap én nyilvánosságra hozom a mi házasságunkat. Arról a gondolatról tegyen le, hogy majd palotában fog lakni. Akar-e velem együtt élni, csak hogy innen nagyon messzire? A hegyek közt, Svájcban... ott van egy hely... Ne féljen, én soha kegyedet el nem hagyom, sem az örültek házába be nem tétetem. Annyi pénzem lesz, hogy megéljünk. Kegyednek lesz egy szolgálója; nem lesz semmi dolga. Mindent megkap, amit kíván, ha csak lehetetlenséget nem kíván. Imádkozhatik, amennyit akar, járhat ahova tetszik és azt teheti, amit akar. Én kegyedhez nem nyulok. Arról a helyről én sem távozom egész életemben. Ha akarja: egész életemben nem szólok kegyedhez; ha akarja: beszéljen nekem egész estéken, mint beszélgette akkor Pétervárott a meséit. Ha akarja, fel fogok kegyednek olvasni. Hanem ezért aztán egész életét ott kell azon az egy helyen töltenie. Az a hely pedig elég elhagyatott. Akarja-e? Elhatározza-e magát? Nem fogja-e megbánni? Nem fog-e engem a könyeivel gyötörni, megátkozni?

Timofejevna Mária kíváncsian hallgatta ezeket, aztán sokáig némán gondolkozott.

- Hihetetlen ez nekem mind, - szólt aztán gúnyosan, kényeskedve. - E szerint én negyven évig is ott maradnék a hegyek közt. - És felkacagott.

- Nos, hát ha negyven évig is, - szólt Vszevolodovics Miklós erősen összerántva a szemöldökét.

- Hm! Nincs az a kincs, amiért oda mennék.

- Velem sem?

- Hát kicsoda maga, hogy én magával oda menjek? Hogy én negyven évig ott üljek ő vele - még mi nem jut eszébe! Igazán furcsa emberek vannak a világon. Nem, az nem lehet, hogy a sólyom bagolylyá legyen. Az én hercegem nem olyan! - emelte föl büszkén a fejét.

Sztavrogin mintha csak most kapott volna észbe, gyorsan kérdezte:

- De miért hí kegyed engem mindig hercegnek... kinek tart engem?

- Hogyan, hát ön nem herceg?

- Soha nem voltam.

- E szerint ön egyszerűen bevallja, hogy nem herceg?

- Mondom, hogy soha sem voltam.

- Uram-istenem! - csapta össze a kezét Timofejevna Mária - mindent vártam volna az ő ellenségeitől, de ilyen szemtelenséget soha! Él-e ő? - kiáltott föl magából kikelve és közelebb huzódva Vszevolodovics Miklóshoz - megölted te őt, vagy nem? valld be!

- Hát kinek tartasz te engem? - ugrott föl eltorzult arccal Sztavrogin; de azt már nem lehetett megijeszteni, az már diadalmasan folytatta:

- Hát tudom is én, hogy kiféle vagy és honnan kerültél ide! Hanem az én szívem az egész öt év alatt egyre érezte a cselszövést. Én meg csak ülök itt, mint a bolond és bámulok, hogy kicsoda vak bagoly repült ide? Jaj, galambocskám, rossz színész vagy te, még Lebjadkinnál is rosszabb. Mondd meg a grófnénak, hogy nagyon tiszteltetem, de küldjön valamivel különbet, mint te vagy. Fölfogadott ő téged? no csak valld be. Bizonyosan kegyelemből tart a konyháján. Átlátok minden cselszövésteken, átlátok mindnyájatokon.

Sztavrogin megkapta a Timofejevna Mária karját a könyöke fölött, de az a szemébe kacagott és folytatta:

- Hasonlitasz ő hozzá, nagyon hasonlitasz, talán a rokona vagy, ravaszok vagytok ti. Csakhogy az enyém gyönyörű sólyom, te meg füles bagoly vagy, valami kupececske. Az enyém, ha akarja, hát meghajlik az isten előtt, ha akarja, hát nem, téged pedig, Satuska, - oh, az én derék jó emberem! - arcul vágott, amint az én Lebjadkinom beszéli. Miért voltál akkor olyan gyáva? Miért jöttél be olyan félve? ki ijesztett meg? Amint megláttam a te aljas arcodat, mikor elestem és te fölemeltél, mintha csak valami féreg mászott volna a szívembe: nem ő, gondoltam magamban, nem ő. Az én sólymom nem szégyelt volna engem semmiféle nagyuri kisasszony előtt. Oh, istenem! Hiszen én már csak azért is boldog voltam ez öt év alatt, mert tudtam, hogy az én sólymom valahol a hegyek mögött él és röpked és a napba néz... Valld be csak, te bitorló, hogy mennyit kaptál? Sok pénzt adtak-e a vállalkozásodért? Én egy fityinget sem adnék neked. Ha-ha-ha! ha-ha-ha!

- Uh! kicsoda idióta! - csikorgatta a fogát Vszevolodovics Miklós, még mindig fogva a hülye karját.

- Takarodj innen, bitorló! - kiáltott az parancsolóan - én az én hercegem felesége vagyok, nem félek a te késedtől.

- A késemtől!

- Igen, a késedtől! A te zsebedben kés van. Azt hitted, hogy alszom, pedig én jól láttam, hogy mikor az imént bejöttél, egy kést huzzál ki.

- Mit beszélsz, te szerencsétlen, mit álmódol! - ordított föl Vszevolodovics Miklós és teljes erejéből ellökte magától a félkegyelműt, úgy hogy az meg is ütötte a vállát és fejét a diván fájába; aztán gyorsan elfutott, de Timofejevna Mária rögtön kiszaladt utána az ő sánta ugrálásával s a tornácról, ahol alig bírta őt fentartani a megijedt Lebjadkin, sikoltozva és hahotázva kiáltott utána a sötétbe:

- Otrepjev Griska, légy átkozott!

IV.

„Kés, kés!” - mondogatta magában leküzdhetetlen dühvel Sztavrogin, nagy léptekkel dagasztva a sarat és pocsolyákat, nem keresve, merre jobb az út. Igaz, hogy időnkint roppant szeretett volna fölkapagni, hangosan, dühösen, de valamiért erőt vett magán és elfojtotta a nevetését. Csak a hidon tért magához, épen azon a helyen, ahol az imént Fedjkával találkozott; ugyanaz a Fedjka most is ott várt rá s meglátván őt, levette a sapkáját, vidáman vicsorgatta a fogát és azonnal elkezdett valamit gyorsan és vigan fecsegni. Vszevolodovics Miklós eleinte megállás nélkül tovább ment, egy ideig nem is hallva az újra beleakadt csavargó szavait. Hanem aztán hirtelen eszébe jutott, hogy ő el is feledkezett erről az emberről, még pedig épen akkor, mikor ő maga egyre azt hajtotta magában, hogy „kés, kés”. Torkon ragadta a csavargót és összegyűlt boszusága minden erejével odavágta a hidhoz. Az az első pillanatban birokra akart kelní, de aztán rögtön meggondolva, hogy ő az ő ellenségéhez képest annyi, mint egy szalmaszál, elhallgatott, lecsendesült, még csak nem is ellenkezett. A térdén állva, a földhöz szorítva, hátracsavart kezekkel a ravasz csavargó nyugodtan várta a dolog végét, meg lévén győződve - amint látszott - hogy semmi baja sem lesz.

Nem csalódott. Vszevolodovics Miklós már le akarta tekerni bal kezével a meleg kendőjét, hogy megkötözze a foglya kezét, de akkor hirtelen mást gondolt és ellökte azt magától. Fedjka rögtön talpra ugrott, megfordult s kezében egy széles csizmadia-kés villant meg.

- Tedd el azt a kést rögtön! - parancsolta türelmetlen gesztussal Vszevolodovics Miklós s a kés épen olyan hirtelen, mint ahogy megjelent, el is tűnt.

Vszevolodovics Miklós szótalánul, hátra sem nézve, tovább ment, hanem a szemtelen csavargó nem maradt el; igaz, hogy már nem fecsegett, sőt tisztelettel megtartotta az illő távolságot egy egész lépésnyire Sztavrogin mögött. Így mentek végig a hidon, elérték a partot, ezuttal balra fordultak, ott is egy hosszú, néptelen sikátorba, de amelyen át hamarabb el lehetett érni a város központjába, mint az imént a Bogojavlenszkája-utcán.

- Igaz, amit beszélnek, hogy te a napokban itt a kerületben egy templomot kiraboltál? - kérdezte hirtelen Vszevolodovics Miklós.

- Hát... voltaképen előbb csak imádkozni mentem be - felelt udvariasan és méltóságosan a csavargó, mintha semmi különös sem történt volna. Az iménti „barátságos” bizalmaskodásnak nyoma sem volt már. Fedjka már csak a komoly, üzleti ember volt, akit érdemetlenül megsértettek ugyan, de aki a sértéseket el tudja ám felejteni.

- Hanem amint bevezetett oda az isten - folytatta - hát így gondolkoztam: eh, ez menyébi utmutatás! Árva mivoltomnál fogva esett meg a dolog, mert a mi sorsunkban segítyezés nélkül megélni nem lehet. De higye el, uram, hogy még vesztettem rajta, utóért az Ur büntetése: a tömjénezőért meg a diakónus székéért mindössze tizenkét rubelt kaptam. A csodatevő szent Miklós állazójáért pedig, amely tiszta ezüst, úgyszólván semmit sem adtak; azt mondták, hogy hamisítvány.

- A templomszolgát leszurtad?

- Már tudniillik, hogy együtt mentünk be az illető szolgával, hanem aztán reggel felé a folyó mellett kölcsönös veszekedésre került köztünk a dolog annak az irányában, hogy melyikünk cipelje a zsákot. Megesett biz az, hogy megcsapoltam egy kicsit a vérit.

- No csak lopj és ölj tovább is.

- Rittig ezt tanácsolja Sztepanovics Péter is, ugyanezen szavakkal, mert ő igen szűk marku és kemény szívű a segedelemnyújtásra nézvést. Azonkivül a Menyébi Teremtőben, aki bennünket földből teremtett, egy hajszálnyit sem hisz és azt mondja, hogy mindent csak a természet teremtett, állítólag még az utolsó vadállatot is. Arra nem is gondol, hogy a magunkfélének jótékony segedelmezések nélkül egyáltalában képtelenség exisztálni. Ha erről beszél neki az ember, hát csak bámul, mint birka a vízre, hogy az ember szinte csodálkozik rajta. Tessék elhinni, hogy Lebjadkin kapitánynál, (akit épen most tetszett meglátogatni), mikor ő még a Filippov-házban lakott, a lakása néha egész éjjeleken tárva-nyitva állt, ő maga holt részegen aludt s a pénze minden zsebéből kihullt; alkalmam volt ezt saját szemeimmel szemlélni, mert a magunkféle embernek segedelmek nélkül megélni sehogy sem lehetséges...

- Hogy, hogy, a saját szemeiddel? talán bejártál oda?

- Meglehet, hogy be is jártam, csak hogy azt senki sem tudja.

- S miért nem ölted meg?

- Tiszta számításból; megembereltem magamat. Mivelhogy egyszer hiteles értesülést szereztem arra nézvést, hogy másfél száz rubelt mindig elvihetek tőle, de minek bántsam én azt, mikor másfélezeret is szerezhetek tőle, ha egy kicsit várok. Mert Lebjadkin kapitány, mint azt ő tőle magától hallottam, az ő részeg állapotában - nagyon számított nagyságodra s nincs itt az az utolsó traktér vagy lebuja, ahol ő erről a legnyilvánosabban ne dicsekedett volna. Elannyira, hogy ezt mások szájából is hallván, én is nagy reményeket fűztem méltóságodhoz. Én úgy beszélek önnel, uram, mint az apámmal vagy édes testvéremmel, mert ezt én tőlem sem Sztepanovics Péter, sem egy teremtett lélek soha meg nem tudja. No hát megemberel-e méltóságod három rubelecskével vagy sem? Helyezzen abba az állapotba, uram, hogy megtudjam a teljes való igazságot, mert a magam félének segedelmezés nélkül megélni nem lehet...

Vszevolodovics Miklós hangosan föl kacagott s kivéven a zsebéből a tárcáját, amelyben vagy ötven rubel volt apró bankjegyekben, odadobott a csavargónak egy bankót, aztán egy másodikat, harmadikat, negyediket. Fedjka röptében kapkodta el a bankjegyeket; a bankjegyek lehulltak a sárba, Fedjka ugrált utánok, miközben egyre kiáltozott: „eh! eh!” Vszevolodovics Miklós végre odadobta az egész pénz-csomagot és még mindig hahotázva tovább ment a sikátoron, most már egyedül. A csavargó ottmaradt a bankjegyeket összeszedni, térdre állva keresgált a sárban és pocsolyákban és még egy óra múlva is lehetett hallani szakadozott kiáltozásait: „eh! eh!”

III. FEJEZET.

Párbaj.

I.

Másnap délután két órakor megtörtént a párbaj. Az ügy hamaros elintézését nagyon elősegítette Gaganov Pavlovics Artemijnak az a hajthatatlan kívánsága, hogy minden áron verekedni akart. Nem birta megérteni az ellenfele magatartását és dühösködött. Már egy hónap óta sértegette azt büntetlenül s még mindig nem tudta a türelméből kilóditani. Minden áron azt akarta, hogy Vszevolodovics Miklós híjja ki őt, mert neki magának nem volt ürügye a kihívásra. A rejtett gyűlölködését pedig a családján négy év előtt történt sértés miatt, nem tudni, hogy miért: nem akarta nyilvánítani. Különben is képtelenségnek tartotta ezt az ürügyet, különösen, mikor Vszevolodovics Miklós már kétszer is följánlotta, hogy kész bocsánatot kérni. Föl is tette már magában, hogy az ellenfele szemérmetlenül gyáva; nem tudta elképzelni: hogy viselhette el az a Satov pofonját; így határozta el végre, hogy megírja azt a rendkívül durva levelet, amely arra készítette Vszevolodovics Miklóst, hogy őt kihíjja. Elküldvén azt a levelet, lázas türelmetlenséggel várta a kihívást, betegesen mérlegelte a kihívás lehetőségét és elmaradását, de minden eshetőségre már az előtt való nap gondoskodott segédről, még pedig a Drozdov Nikolajevics Móric személyében, aki neki jó barátja, tanulótársa s máskülönben is nagyrabecsült embere volt. Így aztán Kirilov, mikor másnap reggel kilenc órakor a megbízásával megjelent, már mindent készen talált.

Vszevolodovics Miklósnak minden bocsánatkérését és hallatlan engedékenységet rögtön az első szónál határozottan visszautasították. Nikolajevics Móric, aki csak előtte való nap értesült a dolgok állásáról, a Vszevolodovics Miklós részéről följánlott engedékenység hallatára eltátotta a száját s már a kibékülést akarta ajánlani, de észrevevén, hogy Pavlovics Artemij ezt megsejtve, csaknem reszketett ültében, hallgatott. Ha nem adta volna szavát a jó barátjának, rögtön távozott volna; így is csak azért maradt, hogy legalább valamennyire segítségül legyen az ügy elintézésében.

Kirilov átadta a kihívást; a verekedés föltételeit úgy, amint azokat Vszevolodovics Miklós megállapította, minden ellenvetés nélkül azonnal elfogadták. Csak egy, de elég kegyetlen kikötést tettek még hozzá, t. i. ezt: ha az első összetűzésnél nem történik sebesülés, akkor újra lőnek, ha ekkor sem találnak, akkor harmadszor is lőnek. Kirilov elkomolyodott, alkudozni kezdett a harmadik lövést illetőleg, de nem bírván semmire sem menni, beleegyezett, azzal a kikötéssel azonban, hogy „jól van, lőjjenek háromszor, de négyszer semmi esetre sem”. Ezt az engedményt megadták neki. Így történt meg a párbaj délután két órakor Brükovban, vagyis egy kis erdőben a Spigulinék gyára és Szkoversnyiki közt. A tegnapi eső megszűnt, de az idő nyirkos és szeles volt. Az alatt járó szürke felhő-rongyok gyorsan futottak a hideg égen, a fák zugtak, recsegtak, ropogtak; nagyon szomorú nap volt.

Gaganov és Nikolajevics Móric egy két lótól vont könnyű kocsiban jelentek meg a helyszínén; a lovat Gaganov hajtotta és egy inast is hoztak magukkal. Csaknem ugyanazon percben jelent meg Kirilov kíséretében Vszevolodovics Miklós is, de nem kocsin, hanem lóháton; ők is hoztak magukkal egy lovasinast. Kirilov, aki soha sem ült még lovon, bátran és egyenesen ült a nyeregben, jobb kezében a pisztoly-ládikát tartva, amelyet nem akart a szolgára bízni, bal kezével pedig egyre rángatva a kantárszárat, ezért a lova a fejét hányta s két lábra akart állni, amitől azonban Kirilov egy csöppet sem ijedt meg. A képzelődő Gaganov abban is sértést

látott, hogy ezek lóháton jöttek, mintha az ellenfelei nagyon is biznának a sikerükben s nem tartották szükségesnek kocsit hozni magukkal a sebesült elszállítására. A dühtől egészen elsárgultan szállt le a kocsijáról s érezte, hogy a keze reszket, amit mindjárt meg is mondott Nikolajevics Móricnak. A Vszevolodovics Miklós főhajtására nem felelt, hanem elfordult. A segédek sorsot vetettek: a sors Kirilov pisztolyaira esett. Kimérték a távolságot, fölállították a feleket, a kocsit és lovakat a szolgálkkal vagy háromszáz lépésnyire visszaküldték. A pisztolyokat megtöltötték és a felek kezébe adták.

Kár, hogy sietni kell az elbeszéléssel és nem érek rá hosszabban leírni, de egyet-mást mégis el kell mondani. Nikolajevics Móric szomorú és komor volt, ellenben Kirilov nagyon nyugodt és közömbös, nagyon pontos a vállalt tisztében, de a legkisebb hamarkodás nélkül s mintha egyáltalában nem érdeklődött volna a dolog kimenetele iránt. Vszevolodovics Miklós a szokottnál halványabb volt; könnyen volt öltözve, fején bolyhos, fehér kalappal. Pavlovics Artemij azonban rögtön olyan feltűnő volt, hogy lehetetlen el nem mondani róla egyet-mást.

II.

Eddig még nem volt alkalmunk a Gaganov külsejéről szólni. Magas termetű, fehér arcú, jól táplált, csaknem hizott ember volt, szőke hajjal; körülbelül harminchárom éves lehetett s elég szép. Mint ezredes lépett ki a szolgálatból s ha tábornokságig szolgál, még tekintélyesebb lett volna s talán derék vezér válik vala belőle.

Jellemző, hogy a szolgálatból való kilépésének legfőbb oka is az volt, ami örökösen bántotta őt, t. i. hogy a családja meg van gyalázva azzal a sértéssel, melyet az apával szemben Vszevolodovics Miklós ezelőtt négy évvel a klubban elkövetett. Becsületbeli kötelességének tartotta, hogy e miatt kilépjen a szolgálatból, máskülönben bepiszkolná az ezredét és bajtársait, pedig ezek semmit sem tudtak az egésztől. Igaz, hogy egyszer régebben is ki akart már lépni, még a sértés előtt, tehát egészen más okokból, de nem bírta magát akkor elhatározni. Bármily furcsának tessenek is, de el kell mondanunk, hogy első kilépési szándékát a jobbagyok fölszabeditását elrendelő február 19-iki manifesztum érlelgette meg benne. Pavlovics Artemij, aki a mi guberniumunk leggazdagabb földesura volt, aki nem is vesztett valami sokat a manifesztum kibocsátásával, sőt aki nagyon is föl tudta fogni annak humánus voltát és gazdasági előnyeit, a manifesztum megjelenésével úgy érezte, mintha őt személyében sértették volna meg. Valami önkéntelen érzés volt ez, de annál erősebb, mentől önkéntelenebb. Különben az apja haláláig nem tudta magát semmire sem elhatározni, de Pétervárott terjesztgetni kezdte - bár igen tisztességes módon - a nézeteit az ő előkelő ismerősei közt, akikkel mindenképen igyekezett összeköttetéseit fentartani.

Magába zárkózott ember volt. Még egy jellemző vonása: azon, Oroszországban még mindig előforduló nemesek közé tartozott, akik roppant nagyra vannak eredetök ősi mivoltával és nemességök tisztaságával s ez iránt komolyan érdeklődnek. Ezzel együtt azonban ki nem állhatta az orosz történelmet s általában az orosz erkölcsöket és szokásokat disznóságoknak ítélte. Még gyerekkorában, abban az előkelőbb és gazdagabb ifjak számára tartott hadi iskolában, amelyben nevelkedett és iskoláit végezte, bizonyos poétikus nézeteket szedett magába: tetszettek neki a várak, a középkori szokások, különösen ennek operetti része, a lovagvilág; már akkor csaknem sirt a fölött való szégyenében, hogy a moszkvai uralkodás idejében a cár testileg megfenyithette a bojárokat és csak pirulva tudott arra gondolni. Ez a szigorú ember, aki rendkívül helyén volt a szolgálatában és kifogástalanul teljesítette kötelességét, lelkében ábrándozó volt. Azt állították, hogy tudott volna beszélni a gyűléseken, mert volt szónoki tehetsége; de azért az egész harminchárom esztendeje alatt soha meg nem szólalt. Még abban

az előkelő társaságban is, amelyben az utóbbi időkben Pétervárott forgott, igen méltóságos szótlanságot tanusított. A külföldről hazatért Vszevolodovics Miklóssal való pétervári találkozója csaknem megörjítette őt. E pillanatban, amint a párbaj színhelyén állt, rendkívül nyugtalan volt. Még mindig attól tartott, hogy a mérkőzés elmaradhat, a legkisebb késlekedés megre-megtette. Beteges kifejezés jelent meg az arcán, mikor Kirilov ahelyett, hogy jelt adott volna a kezdésre, beszélni kezdett, persze csak a forma kedvéért, amit különben ő maga is hangoz-tatott:

- Csak pro forma szólok; most, mikor a pisztolyok már kézben vannak és vezényelni kellene, még egyszer megteszem a békéltetésre való kísérletet. Ez a segédek kötelessége.

Nikolajevics Móric, aki ez ideig egy szót sem szólt, de aki tegnap óta furdalásokat érzett a lelkében az ő engedékenységeért, egyszerre fölkapta a Kirilov ajánlatát és ő is beszélni kezdett:

- Én a legnagyobb készséggel csatlakozom a Kirilov úr szavaihoz... az a felfogás, hogy kiállítás után már nincs helye a kibékülésnek, csak előítélet, csak a franciáknak való... Különben is én nem értem a sértést, ezt már régen akartam mondani... mert hiszen minden képzelhető bocsánatkérés följánltatott, igaz-e?

Egészen belepirult. Ritkán volt alkalma ilyen sokat és ilyen izgatottan beszélni.

- Én újra följánlom a bocsánatkérés minden lehető módját - szólt rendkívüli készséggel Vszevolodovics Miklós.

- Hát lehetséges ilyesmi? - kiáltott magából kikelve és Nikolajevics Móric felé fordulva Gaganov; még a lábával is toppantott hozzá; - Nikolajevics Móric, ha ön nekem szekundán-som és nem ellenségem, magyarázza meg ennek az embernek (itt pisztolyával Vszevolodovics Miklós felé bökött), hogy az ilyen engedékenység csak növeli a sértést! Ő lehetetlennek tartja azt, hogy én őt megsérthessem! Hát kinek tart ő engem... az ön felfogása szerint? S ön még az én szekundánsom! Ön csak ingerelni akar engem, hogy ne találjak.

És megint toppantott a lábával; ajkairól csak úgy frecegett a nyelv.

- A békéltetés nem sikerült. Tessék a vezényszóra hallgatni! - kiáltott teljes erejéből Kirilov. - Egy, kettő, három!

A „három” felhangzása után az ellenfelek elindultak egymás ellen. Gaganov rögtön fölemelte a pisztolyát s az ötödik vagy hatodik lépésnél már lőtt. Egy pillanatra megállt, látván, hogy hibázott, gyorsan a barrierhez ment. Előrejött Vszevolodovics Miklós is és fölemelte a pisztolyát, de valahogy magasra és célozás nélkül lőtt. Aztán kivette a zsebkendőjét és bekötötte a jobb keze kisujját. Csak most vették észre, hogy Pavlovics Artemij nem egészen hibázott, de a golyója csak horzsolta a Sztavrogin ujját, csontot nem ért; jelentéktelen volt a sérülés. Kirilov azonnal jelentette, hogy a mérkőzés, ha a felek akarják, tovább folyik.

- Kijelentem - hörgött Gaganov (a torka egészen kiszáradt), újra Nikolajevics Mórichoz fordulva - hogy az az ember (itt megint Sztavrogin felé bökött) készakarva a levegőbe lőtt... Ez újabb sértés. Ő lehetetlenné akarja tenni a párbajt!

- Nekem jogom van úgy lőni, ahogy nekem tetszik, csak megtartsam a szabályokat - jelentette ki szilárdan Vszevolodovics Miklós.

- Nem; nincs joga! Magyarázzák meg neki! - kiabált Gaganov.

- Én teljesen igazat adok Vszevolodovics Miklósnak - szólt Kirilov.

- Miért kimél ő engem? - dühöngött Gaganov, oda sem hallgatva. - Én megvetem az ő kiméletét... Köpök rá... én... én...

- Szavamat adom rá, hogy én nem akartam önt megbántani - mondta türelmetlenül Vszevolodovics Miklós - azért lőttem fölfelé, mert én senkit többé megölni nem akarok, legyen az ön vagy bárki más s ehez önnek a személyében nem lehet köze. Igaz, hogy én magamat megsértettek nem tartom s én nagyon sajnálom, hogy ön ezért haragszik. De azt nem tűröm, hogy bárki is az én jogomba avatkozzék.

- Ha ez annyira fél a vértől, hát kérdezzék meg tőle, hogy akkor minek hitt ki? - ordított Gaganov, mindig Nikolajevics Mórichoz fordulva.

- Hogy ne hitta volna ki önt - szólt közbe Kirilov - hiszen ön nem akart hallani semmiről sem, hát hogy szabadulhatott volna meg öntől?

- Én csak egyet jegyzek meg - mondta Nikolajevics Móric - ha valamelyik fél előre kijelenti, hogy a levegőbe fog lőni, akkor a párbaj igazán nem folytatható... még pedig... delikát... és világos okokból...

- Én nem jelentettem ki, hogy mindig a levegőbe fogok lőni! - kiáltott Sztavrogin, most már végkép elvesztve a békétűrését; - önök nem tudhatják, hogy én mit gondolok és hogy fogok most lőni... én a párbajt semmivel sem akadályozom.

- Ha így áll a dolog - fordult Gaganovhoz Nikolajevics Móric - akkor folytathatjuk.

- Uraim, foglalják el a helyüket! - vezényelt Kirilov.

Megint elindultak egymás ellen, Gaganov megint hibázott, Sztavrogin megint fölfelé lőtt. E fölfelé irányzott lövésekről vitatkozni is lehetett volna: Vszevolodovics Miklós azt mondhatta volna, hogy ő úgy lő, amint kell, ha maga nem nyilatkozott volna arról, hogy szándékosan lő félre. Nem egyenesen az égre vagy valamely fára tartotta a pisztolyát, hanem úgy, mintha az ellenfelére is célozna, bár annak a kalapja fölött csaknem arsinra tartotta a fegyverét. Sőt a második lövésnél még lejjebb is célozott, tehát az még szabályszerűbbnek látszhatott; de Gaganovot már nem lehetett a rögeszméjétől eltéríteni.

- Már megint! - csikorgatta a fogát; - mindegy! Én ki vagyok híva és élek a jogommal. Harmadszor is lőni fogok... nem bánom én!

- Ahoz teljes joga van! - vetett véget a dühöngésének Kirilov. Nikolajevics Móric egy szót sem szólt. Fölállították a feleket harmadszor is, elhangzott a vezényszó; ezuttal Gaganov a barrierig ment és tizenkét lépésről célozott. Keze sokkal jobban remegett, hogysen jól lőhetett volna. Sztavrogin lebocsátotta a fegyverét, úgy várta mozdulatlanul a lövést.

- Nagyon sokáig céloz, nagyon sokáig! - kiáltott Kirilov; - lőjjön! lőj-jön!

A lövés eldőrdült s ezuttal leröpitette a Vszevolodovics Miklós fehér kalapját. A lövés meglehetősen jó volt, a kalap oldala igen lent volt átfurva; egy negyed hüvelyknyivel lejjebb, ha éri a golyó, mindennek vége lett volna. Kirilov elkapta és visszaadta a kalapot Sztavroginnak.

- Lőjjön és ne tartóztassa az ellenfelét! - kiáltott rendkívül izgatottan Nikolajevics Móric, látván, hogy Sztavrogin a lövésről megfélekezve a kalapot nézegette Kirilovval.

Sztavrogin összerendezte, ránézett Gaganovra, félrefordult s most már minden kötöttség nélkül belőtt a csalitosba. A párbaj véget ért. Gaganov elképedten állt. Nikolajevics Móric hozzáment és mondott neki valamit, de az mintha nem értette volna. Kirilov elmentében megemelte a kalapját és a fejével biccentett Nikolajevics Móricnak, Sztavrogin azonban elfelejtette iménti udvariasságát: amint a csalitosba kilőtte a pisztolyát, vissza sem fordult a barrier felé, odaadta a fegyverét Kirilovnak s gyorsan a lova keresésére indult. Szótlanul maradt, arcán boszuság látszott. Hallgatott Kirilov is. Felültek a lovaikra és elvágtattak.

III.

- Miért hallgat ön? - kiáltott Vszevolodovics Miklós Kirilovra, már nem messze a házuktól.

- Mit akar ön? - kérdezte az, majd leesve a felágaskodott lováról.

Sztavrogin uralkodott magán.

- Nem akartam én megbántani azt a... félbolondot és megint megbántottam - mondotta csendeskén.

- Igen, megint megbántotta - szólt Kirilov - különben pedig az épen nem félbolond.

- Én minden lehetőt elkövettem.

- Nem.

- Mit kellett volna még tennem?

- Nem kellett volna kihíni.

- Elviseljem még azt is, hogy az utcán megverjen?

- Igen, elviselni azt is.

- Kezdek már semmit sem érteni - szólt boszusan Sztavrogin - miért várnak én tőlem olyasmit, amit mástól nem várnak? Miért viseljek el én olyasmit, amit más el nem visel? Miért akarják, hogy én olyan terhet vegyek a vállamra, aminőt senki sem bírna el?

- Én azt hittem, hogy ön maga keresi a megterhelését.

- Én?

- Igen.

- Láta ön ezt?

- Láttam.

- Annyira észrevehető az?

- Igen.

Vagy egy percnyi szünet következett. Sztavrogin elgondolkozott, szinte meg volt lepelve.

- Azért nem lőttem rá, mert nem akartam megölni, ez az egész, erről biztosítom önt, - mondta gyorsan és izgatottan, mintha mentegődnék.

- Akkor nem kellett volna elkövetni a sértést.

- Mit kellett volna hát tennem?

- Megölni.

- Sajnálja ön, hogy meg nem öltem?

- Én semmit sem sajnálok. Azt hittem, hogy ön őt tényleg meg akarta ölni. Ön azt sem tudja, mit akar.

- Terhet akarok magamra venni - nevette el magát Sztavrogin.

- Ha ön nem kívánt vért, miért adott neki alkalmat arra, hogy ő ölhessen?

- Ha ki nem hívom, ő engem megölt volna, párbaj nélkül is.

- Az nem az ön dolga. Meglehet, hogy nem ölte volna meg.

- Csak megvert volna?
- Az sem az ön dolga. Viselje a terhet. Máskülönben nincs érdem.
- Füttyölök az ön érdemeire; én sehol érdemet nem keresek.
- Én meg azt hittem, hogy keres - felelt rettenetes hidegvérrel Kirilov.

Beértek az udvarra.

- Bejön hozzám? - kérdezte Vszevolodovics Miklós.
- Nem, én hazamegyek, isten önnel.

Kirilov leszállt a lováról és a hóna alá vette a ládikáját.

- De legalább nem haragszik rám? - nyújtotta neki a kezét Sztavrogin.
- Eszem ágában sincs - fordult vissza Kirilov, hogy kezét fogjon vele; - ha nekem könnyű a terhem, mert az a természettől van, akkor önnek bizonyára nehezebb, mert olyan a természete. Nem kell nagyon szégyenkeznie, csak egy kicsit.
- Tudom, hogy én hitvány karakter vagyok, de nem is akarom mutatni, hogy erős vagyok.
- Ne is mutassa; ön erős ember. Jöjjön el hozzám egy csésze teára.

Vszevolodovics Miklós erős fölindulással ment be a lakásába.

IV.

Jegorücs Elek, a kamarás, azonnal jelentette neki, hogy Petrovna Borbála nagyon örült, mikor megtudta, hogy Vszevolodovics Miklós kilovagolt - nyolc napi betegsége után először, befogott a hintóba és elment „egyedül, úgy, mint régen szokott, tiszta levegőt színi, mert nyolc nap alatt már el is felejtette, hogy mi a friss levegő”.

- Magában kocsizott ki, vagy Pavlovna Dáriával? - szakította félbe gyors kérdéssel az öreget Vszevolodovics Miklós és nagyon elkomorult, meghallván, hogy Pavlovna Dária „lemondott a kikocsizásról, minthogy nem érzi jól magát s jelenleg a szobájában van”.

- Figyelj csak, öreg - szólt Vszevolodovics Miklós, mintha hirtelen gondolt volna valamit - tartsd szemmel őt ma egész nap s ha észreveszed, hogy hozzám akar jönni, állítsd meg rögtön és mondd meg neki, hogy legalább pár napig nem fogadhatom el őt... hogy én kérem erre... s hogy majd, ha eljön az ideje, magam fogom kéretni - érted?

- Meg fogom mondani - felelt Jegorücs Elek kedvetlen hangon, a szemét lesütve.

- De csak akkor szólj, ha világosan látod, hogy ő egyedül jön hozzám.

- Tessék nyugodtan lenni, nem lesz hiba. Hiszen eddig is mindig az én közbenjárásommal történt a látogatás.

- Tudom. De csak akkor, ha egyedül jön. Hozz teát nekem, ha lehet, mentől hamarabb.

Alig ment ki az öreg, abban a pillanatban kinyílt ugyanazon ajtó és a küszöbön megjelent Pavlovna Dária. Nézése nyugodt volt, de arca halvány.

- Hogy került ide kegyed? - kiáltott föl Sztavrogin.

- Itt álltam és vártam, míg ő elmegy, hogy bejöhessek. Hallottam, mit parancsolt ön neki s mikor ő kijött, én oldalt elbujtam és ő nem látott engem.

- Már régen szakítani akartam kegyeddel, Dásá... legalább... ideje... Nem fogadhattam el kegyedet a múlt éjjel, dacára a levelének. Felelni akartam, de én nem tudok írni, - tette hozzá boszusan, szinte undorral.
- Én magam is gondoltam már, hogy szakítani kell. Petrovna Borbála nagyon gyanakodik.
- Hát gyanakodjék.
- Ne nyugtalanítsuk őt. Tehát most már ebben maradunk a végső pontig?
- Kegyed még mindig várja a végső pontot?
- Egész bizonyosan.
- A világon semminek sincs vége.
- Ennek lesz vége. Majd híjjon akkor és én eljövök. Most pedig isten önnel!
- S milyen lesz az a vég? - mosolyodott el Vszevolodovics Miklós.
- Nem sebesült meg ön... és nem ontott vért? - kérdezte Pavlovna Dária, nem felelve a kérdésre.
- Ostobán ütött ki az egész; ne féljen, nem öltem meg senkit. Egyébiránt mindent meg fog hallani még ma, mindenkitől. Én egy kissé rosszul érzem magam.
- Megyek már. A házasságát nem hozza ma nyilvánosságra? - tette hozzá határozatlanul.
- Ma nem; holnap sem; holnapután pedig talán mindnyájan meghalhatunk s annál jobb. Hagyjon már magamra, kérem.
- Nem dönt ön veszélybe egy másik... esztelen nőt?
- Nem döntöm veszélybe sem azt, sem mást, de úgy látom, hogy egy eszest igen: én oly rossz és utálatos vagyok, Dásá, hogy talán csakugyan híni fogom kegyedet „az utolsó ponton”, ahogy kegyed mondja s kegyed - ellenére a józan eszének - el fog jönni. Miért vesztí el kegyed önmagát?
- Mert tudom, hogy a legutolsó ponton csak én maradok ön mellett s én... várom ezt.
- S hát ha én az utolsó ponton nem hívom kegyedet, hanem elkerülöm?
- Az nem lehet; ön híni fog.
- Ebben a mondanásban sok a lenézés.
- Ön jól tudja, hogy nemcsak lenézés.
- De lenézés mégis van?
- Nem úgy értettem. Isten a tanum, hogy nagyon szeretném, ha önnek soha sem lenne rám szüksége.
- Egyik frázis olyan, mint a másik. Én is szeretném, ha nem veszteném el kegyedet.
- Soha,- semmiképen ön engem el nem veszthet s ön ezt maga tudja a legjobban - mondta gyorsan és szilárdan Pavlovna Dária. - Ha nem kell önhez mennem, akkor elmegyek irgalmasrendi apácának, betegápolónak, vagy könyv-házalónak az Evangéliumot árulni. Ez az én határozatom. Én senkinek a felesége nem lehetek; én nem élhetek ilyen háznál sem, mint ez. Én nem ezt akarom... ön azt jól tudja.
- Nem, én soha sem bírtam megtudni, hogy kegyed mit akar; én azt hiszem, hogy kegyed úgy érdeklődik én irántam, mint érdeklődik valamely öreg betegápoló valamely beteg iránt, vagy mint valamely halott-sírató vén asszony, aki egy bizonyos holtat másnál különbnek tart. Miért néz rám olyan különösen?

- Nagyon beteg ön? - kérdezte Pavlovna Dária, valami különösen nézve rá. - Istenem! S még ez az ember akar én nélkülöm meglenni!

- Hallja, Dásá, nekem most nincsenek látományaim. Egy ördögi ember tegnap éjjel a hídon ajánlkozott, hogy megöli Lebjadkint és Timofejevna Máriát és ezzel véget vet az én törvényes házasságomnak. Csak három rubel foglalót kért, ezzel jelezve, hogy az egész operáció másfél ezerbe kerülne. Ugy-e, milyen ügyes számító, gazember! Könyvvezető! Ha-ha-ha!

- De meg van ön erősen győződve, hogy ez nemcsak hallucináció volt?

- Oh nem; épen nem hallucináció! Senki más nem volt, mint a Szibériából megszökött Fedjka, a csavargó gazember. De ez mellékes; hanem mit gondol; mit tettem én? Odaadtam neki minden pénzemet, ami a tárcámban volt s ő most tökéletesen meg van győződve, hogy én foglalót adtam neki.

- Ön éjjel találkozott vele, s ő ilyen ajánlatot tett önnek? Hát nem látja ön, hogy ők mindenfelől körülhálózták önt?

- Bánom is én! Hanem, amint látom, kegyed valami kérdést szeretne tenni; a szeméből látom, - tette hozzá boszús, ingerült mosolylyal.

Dásá megijedt.

- Nekem semmi kérdésem nincs, semmiért nem tépelődöm s ön jobban teszi, ha hallgat! - kiáltott fel aztán izgatottan, mintha azt a kérdést el akarná magától távolítani.

- Más szóval, kegyed meg van győződve, hogy nem megyek el Fedjkához a lebujba.

- Oh istenem! - csapta össze a kezét Pavlovna Dária, - mért kínozt ön engem?

- No, bocsássa meg az ostoba tréfámat; úgy látszik: rám ragad azoknak a rossz modora. Tudja, a mult éjszaka óta nagyon szeretnék nevetni, nevetni egyre, hosszan, sokáig. Mintha a nevetés járványa ragadt volna rám... Aha! megjött az anyám; megismerem a zörgésről, mikor az ő kocsija áll meg a kapunál.

Dásá megragadta a kezét.

- Őrizze meg az isten önt az ön démonától és... híjjon engem mentől előbb!

- Oh, mi az az én démonom! Egyszerűen egy kis, csúf, görvélyes, náthás ördögöcske, az is a sikerületlenebbek közül. De kegyed megint nem mer valamit megmondani, Dásá.

Pavlovna Dária fájdalmasan, szemrehányóan nézett rá és az ajtó felé fordult.

- Várjon csak! - kiáltott utána Vszevolodovics Miklós boszus, torz mosolylyal. - Ha... no, ott... egyszóval, *ha...* érti? no, ha tán a lebujba is elmennék és azután hínám kegyedet, eljönne-e azután is?

Pavlovna Dária vissza sem fordulva, nem is felelve, eltakarta kezével az arcát, aztán kiment.

- Eljön a lebuj után is! - suttogta magában Vszevolodovics Miklós elgondolkozva, és kényeskedő lenézés mutatkozott az arcán: - betegápoló! Hm! Különben meglehet, hogy csakugyan arra van szükségem.

(Vége a II. kötetnek.)

HARMADIK KÖTET.

IV. FEJEZET.

Várákózó helyzet.

I.

A párbajnak hirtelen elterjedt a híre a társaságban s az volt benne a legkülönösebb, hogy kivétel nélkül mindenki a Vszevolodovics Miklós pártjára állt. Volt ellenségei közül sokan barátjául szegődtek. A közvélemény ilyen váratlan megváltozásának legfőbb oka egy nyilvános, találó megjegyzés volt, amelyet egy idáig még nem nyilatkozott személy tett, s amely azonnal rendkívüli hatással volt a túlnyomó többségre. Történt pedig ez a következőképpen: éppen a párbaj után következő nap, a mi kormányzóságunk nemességi marsalljának a feleségénél, ennek a nevenapja alkalmából összegyűlt az egész város. Jelen volt, - helyesebben mondva: elől járt Mihajlovna Júlia is, aki magával hozta Nikolajevna Lizavetát; ez az ő ragyogó szépségében különösen jó kedvű volt, amit a hölgyek rögtön gyanúsnak ítéltek. Mellékesen megjegyezve: a Nikolajevics Móriccál való eljegyzése már minden kétségen felül állt. Egy öreg, de előkelő generális tréfás kérdésére azon az estén maga Nikolajevna Lizaveta jelentette ki, hogy ő menyasszony. S még sem akadt egy sem a mi hölgyeink között, aki az eljegyzést elhitte volna! Mindnyájan makacsul gyanakodtak valami regényre, valami végzetes családi titokra, amely állítólag Svájcban játszódott volna le, még pedig a Mihajlovna Júlia közreműködésével. Mihelyt ez megjelent, mindenki különös, várákózó nézéssel fordult feléje. Megjegyzendő, hogy a párbaj-esetről, mint nemrég történt dologról, még igen óvatosan, halkan beszéltek. E mellett még a hatóság intézkedéséről mit sem tudtak.

Hogy az ellenfeleket háborgatták volna, arról senki sem tudott. Azt például mindenki tudta, hogy Pavlovics Artemij korán reggel minden akadály nélkül haza mehetett Duhovóba. Eközben persze mindenki égett a vágytól, hogy valaki fenszóval megemlítsen az esetet s ezzel szabad folyást engedjen az általános türelmetlenségnek. És éppen a fent említett generálistól várták ezt, mely várákózásukban nem is csalatkoztak.

Ez a generális, a mi klubunk egyik legtekintélyesebb tagja, nem valami gazdag földbirtokos, de igen eredeti gondolkozású ember volt, aki régi divat szerint mindig a kisasszonyok körül sürgött-forgott, nagyon szeretett az összejöveleteken nagy hangon, tábornoki nyomatékos-sággal beszélni, kivált olyan dolgokról, amelyekről mások még csak suttogni mertek. Ebben állt az ő specialitása a mi társaságunkban. Felszólalásaiban meghúzogatta és édeskésen ejtette ki a szavakat, mely szokását bizonyosan a külföldön utazott oroszoktól kölcsönözte, vagy pedig azon régi gazdag földesuraktól, akik a jobbágysági reform után a legtöbbet veszítettek. Trofimovics István még azt is megjegyezte egyszer, hogy a földesúr, mentől többet veszített, mentől jobban elszegényedett, annál édeskésebben beszélt, annál jobban selypített, de magamán ezt nem vette észre.

A generális, mint kompetens ember szólalt fel. Azon kívül, hogy ő Pavlovics Artemijjal valami távoli rokonságban volt, - habár azzal nem volt jó viszonyban, sőt perben is állt, - neki magának is volt két párbaja, sőt ezek egyikéért közkatonává degradálták és a Kaukázusba internálták. Megemlékezett Petrovna Borbáláról, aki a „betegsége” után már kezdett kijárni, - különben nem is éppen arról magáról, hanem inkább annak a pompás szürke négyesfogatáról, amely a Sztavroginék méneséből került ki. A generális felemlítette, hogy látta ma a „fiatal Sztavrogint” lóháton... Erre mindnyájan elhallgattak. A generális csettentett az ajakával, aztán az ajándékba kapott arany burnót-szelencéjét az ujjai közt forgatva, így szólt:

- Sajnálom, hogy ezelőtt pár évvel nem voltam itt... vagyis, hogy Karlsbadban voltam... Hm! Nagyon érdekel engem ez a fiatal ember, akiről akkoriban oly sokat hallottam. Hm! De igaz volna az, hogy elmebajos? Ezt is beszélték akkor. Most aztán azt hallom, hogy itt valami diák többek jelenlétében vérig megsértette s ő az elől az asztal alá bujt; tegnap meg azt hallom Viszockij Istvántól, hogy párbajt vívott azzal a... Gaganovval. És csupa udvariasságból oda tartotta a homlokát annak a dühöngőnek csak azért, hogy szabaduljon már egyszer tőle. Hm! Ez a gárdisták szokása volt a huszas években. Megfordul az itt valahol társaságban?

A generális, mintha feleletet várt volna, elhallgatott. Meg volt nyitva szabad folyása a türelmetlenségnek.

- A dolog nagyon egyszerű, - szólalt meg Mihajlovna Mária, akit felboszantott az, hogy egyszerre, mintegy kommandó-szóra mindenki ő rá nézett. - Mi csodálni való van azon, hogy Sztavrogin megverekedett Gaganovval, a diáknak pedig nem felelt meg? Hiszen csak nem híhatta ki a volt jobbágyát?

Jelentős szavak! Egyszerű és világos gondolat, amely azonban eddig senkinek eszébe nem jutott. E szavaknak nem közönséges következményei voltak. Minden skandalózus szószátyárkodás, minden aprólékos anekdotizálás háttérbe szorult; egészen új felfogás jutott előtérbe. Új személy jelent meg, amelyben mindnyájan csalódtak, személy, akinek csaknem ideálisan szigorú nézetei voltak. Ez a személy: akit halálosan megsértett egy diák, vagyis egy már tanult és többé nem jobbágyember, s aki ezt a sértést megveti, mert a megsértője neki egy volt jobbágy! A társaság zúg, szószátyárkodik; a könnyelmű társaság lenézi az arculütött embert; ő azonban lenézi a társaság vélekedését, mint amely társaság nem emelkedett fel a helyzet magaslatára.

- Mi meg itt ülünk önnel, Alekszandrovics Iván, és a helyes felfogásról okoskodunk, - jegyzi meg nemes beismeréssel egy klubbeli öregeske a másíknak.

- Ugy van, Mihajlovics Péter, úgy van, - hagyja helyben örömmel a másik; - hát így ítélkezünk mink a fiatalok dolgában!

- Nem a fiatalságról van szó, - jegyzi meg egy harmadik, - itt egy csillaggal van dolgunk, nem pedig egyszerűen egy fiatal emberrel; így kell ezt az esetet felfogni.

- És ilyenre van nekünk szükségünk; máris kevés a jóra való emberünk.

Az volt pedig ebben a fődolog, hogy az „új ember”, azonkívül, hogy „kétségtelenül nemes” ember, egyszersmind a kormányzóság egyik leggazdagabb földesura is volt, következésképpen okvetlenül sokat lehetett tőle várni. A földesurak hangulatáról különben már futólag előbb is megemlékeztem.

Már túlságosan is nekimelegedtek:

- Nemcsak, hogy ki nem hitta a diákot, hanem még a kezét is visszarántotta tőle: ezt ne feledje ám, méltóságos uram, - mondotta az egyik.

- És nem idéztette az új divatú bíróság³⁰ elé sem, - tette hozzá a másik.

- Ellenére annak, hogy az új bíróság az ő *nemesi személyének* a megsértésért ötven rubelt ítelt volna meg neki, hehehe!

- No az új bíróságok titkairól tudnék én valamit mondani, - jött oda magából kikelve egy harmadik: - ha valaki lopott vagy csalt és tetten kaptott, az csak siessen rögtön haza s ölje meg az anyját. Rögtön felmentik minden vád alól s a hölgyek batiszt-zsebkendőiket fogják feléje lengetni: ez szent igaz!

³⁰ Az esküdtbíróságokra céloz, amelyek az oroszoknál sokkal korábban rendszeresítették, mint nálunk.

- Ugyvan! igaz!

Anekdóták is voltak. Beszéltek Vszevolodovics Miklósnak K. gróffal való összeköttetéséről. K. grófnak a legutóbbi reformra vonatkozó szigorú nézetei ismeretesek voltak. Hasonlóképpen ismeretes volt az ő jelentékeny köz-tevékenysége is, amely az utóbbi időben kissé megcsappant. S ime, most egyszerre köztudomásra jutott, hogy Vszevolodovics Miklós el van jegyezve K. gróf egyik leányával, ámbár e hírek semmi biztos alapja nem volt. Ami pedig az állítólagos svájci kalandokat és Nikolajevna Lizavetát illeti, hát arról már a dámák sem beszéltek. Itt megjegyezzük, hogy Drozdovék végre az eddig elmulasztott látogatásokat mind megtették. Már Nikolajevna Lizavetát is csak „közönséges” leánykának kezdték tartani, aki csak „híreskedik” az ő idegességével. Elájulását, amely a Vszevolodovics Miklós megérkezésekor vett rajta erőt, egyszerűen azzal magyarázták, hogy nagyon megijedt a diák képtelen fellépésétől. Sőt az esetnek igyekeztek igen prózai színt adni, holott addig valami fantasztikus jelentőséget tulajdonítottak annak. Arról a „valami” sánta nőről meg egészen meg is feledkeztek: szégyennek tartották még csak szóba is hozni. „Meg aztán, ha száz sántáról volna is szó; ugyan, ki nem volt fiatal!” Kiemelték Vszevolodovics Miklósnak az anyja iránt tanúsított tiszteletét, felruházták különféle erényekkel, magasztalták a tanultságát, amelyet négy év alatt a német egyetemeken szerzett. A Pavlovics Artemij eljárását végkép tapintatlannak ítélték: „suba a subához simuljon”; azt meg általában elismerték, hogy Mihajlovna Júliának nagy ítélőképessége van.

Igy aztán, mikor végre Vszevolodovics Miklós is megjelent, mindenki a legbávbabb komolysággal fogadta őt, minden rászégezett szemben a legtürelemtelenebb várakozás volt olvasható. Vszevolodovics Miklós mindjárt szigorú hallgatagságba zárkozott, amivel persze még jobban megerősítette a felőle mondottakat, mint hogyha egy szekérra való összebeszélt volna. Egy szóval: minden sikerült neki s ő divatba jött. A kormányzósági társaságban pedig, aki egyszer megjelent, az többé el nem bujhatott. S Vszevolodovics Miklós újra úgy teljesítette a kormányzósági lakos kötelességeit, mint azelőtt. Vidámnak azonban nem tartották: „sokon átment ember; nem olyan, mint más; van annak miről gondolkoznia.” Még azt a büszkeségét és megközelíthetetlen voltát is tetszéssel fogadták most, amelyet ezelőtt négy évvel annyira ki nem állhattak.

Legnagyobb volt a Petrovna Borbála diadala. Nem mondhatnám, hogy valami nagyon búsult volna a Nikolajevna Lizavetához fűzött ábrándok megszűnésén. Ebben persze a családi büszkeség is segített neki. A legkülönösebb volt, hogy Petrovna Borbála is a legnagyobb mértékben hitte, hogy Nicolas-nak „választottja” van K. grófnál, de még különösebb, hogy ő is csak úgy, mint mindenki, hallomás után hitte ezt, Vszevolodovics Miklóst egyenesen megkérdezni nem merte. Kétszer-háromszor azonban mégis csak megjegyezte a fiának, de vidám enyelgéssel, hogy az nem őszinte ő vele; Vszevolodovics Miklós elmosolyodott és tovább hallgatott. A hallgatása pedig beleegyezésnek vétetett. De azért Petrovna Borbála eszéből soha ki nem ment a sánta lábú. A sántára való gondolása pedig úgy megfeküdte a szívét, mint valami nehéz kő, találgatásokkal és látományokkal gyötörte őt, de egyidejűleg a K. gróf leánya iránt táplált reménykedéseivel. Magától értetődik, hogy a társaságban Petrovna Borbála iránt megint rendkívüli előzékenységgel és tisztelettel viseltettek, de ő ezt nem igen vette igénybe és nagyon ritkán tett látogatásokat.

Hanem a kormányzónénál ünnepies vizitet csapott. Természetes, hogy senki sem volt annyira megkapatva és elragadtatva a Mihajlovna Júlia azon emlékezetes szavaitól, amelyeket az a nemességi marsallné estélyén mondott, mint ő; sok szomorúságot oszlattak el azok a szavak és sokat megmagyaráztak abból, ami Petrovna Borbálát ama bizonyos, szerencsétlen vasárnapon érte. „Én nem értettem eddig ezt a hölgyet!” vallotta be és egyenesen, az ő megszokott

hirtelenségével, kijelentette Mihajlovna Júliának, hogy a *hálóját leróni* jött hozzá. Mihajlovna Júliának ez hízelgett, de azért méltóságosan viselte magát. Már ebben az időben kezdte érezni az értékét, sőt talán a kelleténél is jobban. Beszélgetés közben például kijelentette, hogy ő soha semmit sem hallott a Trofimovics István tudós voltáról és tevékenységéről.

- Én persze mindig szívesen látom a fiatal Verhovenszkijt; kissé meggondolatlan, de hiszen még fiatal. Egyébként szolid, tanult ember. Egy szóval nem valami elmaradt, volt kritikus.

Petrovna Borbála sietett megjegyezni, hogy Trofimovics István kritikus soha sem volt, hanem ellenkezőleg egész életét az ő házában élte le. Nevezetes ember pedig a pályája kezdetén elért sikereinél fogva, amelyek „az egész világon ismeretesek”, ujabban pedig a spanyol történet terén kifejtett munkássága révén, azonkívül írni akar a német egyetemekről és - amint látszik - a drezdai madonnáról is. Egy szóval Mihajlovna Júlia ellen ugyancsak megvédte Trofimovics Istvánt.

- A drezdai madonnáról! Már hogy a sixtiniről? Chère Petrovna Borbála, én két óra hosszat ültem azon kép előtt és egészen kiábrándultam belőle. Nem értettem belőle semmit és - nagyon csodálkoztam. Karmazinov is azt mondja, hogy nehéz megérteni. Mai napság már senki sem tart róla sokat, sem az oroszok, sem az angolok. Az egészet csak a régi emberek fújták fel annyira.

- Hát ebben is új divat van?

- Én szerintem a mi fiatalságunkat sem kell elhanyagolni. Azt kiabálják róluk, hogy kommunisták; én meg azt mondom, hogy kimélni kell őket és megbecsülni. Én most mindent olvasok, kommunisztikus dolgokat és természettudományi munkákat csak úgy, mint hírlapokat, járatok mindent, mert végre is tudnunk kell, hogy hol élünk és kivel van dolgunk. Nem élheti le az ember az egész életét a saját fantáziája szerint. Én számot vettem magammal és feladatomul tűztem ki a fiatalság pártfogását, hogy ezzel visszatartsuk a szélsőségektől. Higyje el, Petrovna Borbála, hogy csak mink, a társaság, vagyunk képesek őket jótékony befolyásunkkal és főképpen szíves bánásunkkal az örvénytől visszatartani, amelybe őket az öregek türelmetlensége kergeti. Különben pedig örülök annak, amit kegyedtől Trofimovics Istvánról megtudtam. Erről jut eszembe, hogy mi hasznát vehetnők neki az irodalmi előadásainkon. Mert én egy egész napra terjedő mulatságot tervezek a kormányzóságunkból való szegény nevelőnők felsegélésére. Ezek egész Oroszországban el vannak szórva; csak a mi kerületünkben van hat; ezeken kívül van két telegrafista, kettő akadémián tanul, mások szeretnének tanulni, de nincs rá módjuk. Szörnyű sorsa van az orosz nőnek, Petrovna Borbála! Ebből most egyetemi kérdést csinálnak s már tanácskozott is benne az állam-tanács. A mi furcsa Oroszországunkban minden lehetséges. Ugyanazért megint csak azt mondom, hogy ebben is csak kimélettel és az egész társadalom közvetlen, meleg részvételével vezethetjük igaz útjára ezt a nagyjelentőségű kérdést. Oh istenem, hiszen oly kevés nálunk a kiválóság! Van, van, de oly szétszórta! Fogjunk hát össze és erősek leszünk. Egy szóval lesz nálam előbb irodalmi matiné, aztán rövid reggeli, arra szünet, este pedig bál. Az esteli mulatságot élőképekkel akartuk kezdeni, de az sokba kerül, ugyanazért a közönség számára lesz egy vagy két négyes álarcban és karakterisztikus kosztümökben, amelyek bizonyos irodalmi irányzatokat fognak jelképezni. Ez a tréfás ötlet a Karmazinové; ő sokat segít nekem. Fel fogja itt olvasni legujabb, még egészen ismeretlen munkáját. Leteszi a tollat és többé nem fog írni; ez az utolsó műve, egyúttal búcsúzás a közönségtől. Remek kis dolog, a címe: „Merci!” A cím franciául van, de ő ezt mulatságosabbnak, finomabbnak tartja. Én is, sőt én tanácsoltam neki. Azt hiszem: Trofimovics István is felolvashatna valamit, de mentől rövidebben és lehetőleg ne valami mély tudományú dolgot. Azt hiszem: Sztepanovics Péter s még nem tudom én ki,

szintén afélét olvasnak fel. Sztepanovics Péter majd elfut kegyetekhez és tudatni fogja a programot; vagy még jobb lesz, ha megengedi, hogy én magam vigyem el.

- Engedje meg, hogy én is aláíratkozzam a kegyed ívén. Majd közlöm a dolgot Trofimovics Istvánnal és magam fogom őt felkérni.

Petrovna Borbála végkép elbájoltan tért haza; egészen a Mihajlovna Júlia pártjára állt, sőt valamiért egészen megharagudott Trofimovics Istvánra; pedig az, az istenadta, semmiről sem tudott magános otthon-ültében.

- Egészen szerelmes vagyok abba az asszonyba - lelkengett Petrovna Borbála, - nem is tudom: hogyan csalódhattam annyira benne - mondotta Vszevolodovics Miklósnak s az este felé átjött Sztepanovics Péternek.

- Hanem azért az öreggel kegyednek mégis ki kell békülnie - mondta Sztepanovics Péter - egész kétségbe van esve. Hiszen mintha csak a konyhára küldte volna ki őt. Tegnap találkozott a kegyed hintójával, ő köszönt, kegyed pedig elfordult. Tetszik tudni: majd előtérbe hozzuk az öreget; nekem van vele némi célom s ő még hasznavehető lehet.

- Oh, olvasni ő szívesen fog!

- Nem csak arról beszélek. Magam is be akartam ma hozzá fordulni. E szerint hát tudathatom vele?

- Ha akarja. Különben nem tudom: hogy szándékozik ön eljárni - szólt Petrovna Borbála - én magam akartam vele beszélni s erre napot és órát kitüzni. És e szavai után erősen elkomolyodott.

- No, napot kitüzni nem érdemes. Egyszerűen értesitem őt.

- Jól van, értesitse. Különben tudassa vele, hogy okvetetlenül kitüzök neki egy napot. Ezt okvetetlenül mondja meg neki.

Sztepanovics Péter mosolyogva szaladt el. Általában ebben az időben nagyon boszus volt s rendkívül szeszélyesen bánt csaknem mindenkiel. Különös, hogy mindenki elnéző volt iránta. Megjegyzendő, hogy rendkívül haragudott a Vszevolodovics Miklós párbájára. Egészen meg volt lepetve; csaknem elzöldült, mikor azt neki elbeszélték. Talán a hiúságát sértette az, hogy ő csak másnap hallott róla, mikor már mindenki beszélt.

- Hiszen önnek nem volt joga verekedni - sugta Sztavroginnak, amint öt nap múltán találkoztak a klubban. Érdekes, hogy ez öt nap alatt sehol sem találkoztak, ámbár Petrovna Borbálához csaknem mindennap beszaladt Sztepanovics Péter.

Vszevolodovics Miklós szórakozottan, szótlanul nézett rá, mintha nem értené, hogy miről van szó és elment mellette anélkül, hogy megállt volna. Bement a klub ebédlőjébe.

- Ön Satovnál is volt... ön ki akarja publikálni Timofejevna Máriát - futott utána Sztepanovics Péter, mintegy szórakozásból megfogva a vállát.

Vszevolodovics Miklós azonnal lerázta magáról az alkalmatlankodó kezét s gyorsan megfordulva, fenyegetően huzta össze a szemöldökét. Sztepanovics Péter különös, hosszú mosolylyal nézett rá. Mindez egy pillanatig tartott.

Vszevolodovics Miklós tovább ment.

II.

Sztepanovics Péter Petrovna Borbálától egyenesen az öregéhez szaladt; azért sietett annyira, hogy megboszulja magát egy korábbi sértésért, amelyről eddig én nem tudtam. Arról van szó, hogy utolsó találkozásunkkor, pontosan mondván a múlt hét csütörtökén, Trofimovics István, aki különben maga kezdte a veszekedést, azzal vetett véget a dolognak, hogy a fiát, Sztepanovics Pétert, bottal kergette ki. Ezt ő akkor én előttem eltitkolta; most azonban, mihelyt Sztepanovics Péter beszaladt az ő örökös gúnyos és lenéző mosolyával, kellemetlenül kíváncsi és minden zugot átkutató tekintetével, Trofimovics István azonnal jelt adott nekem, hogy el ne menjek. Ilyen módon derült ki előttem az ő jelenlegi egymáshoz való viszonyuk, mert ezuttal végighallgattam a beszédjüket.

Trofimovics István egy kereveten féloldalra dülve ült. Ama bizonyos csütörtök óta megfogyott és megsárgult. Sztepanovics Péter a legbizalmasabban ült le mellé, feszélytelenül maga alá szedte a lábait és sokkal nagyobb helyet foglalt el a kereveten, mint amennyit az apja iránt való tisztelet megengedett volna. Trofimovics István szótlanul és méltóságosan huzódott odább.

Az asztalon egy nyitott könyv feküdt: a „Mit tegyünk”³¹ című regény. Fájdalom, rá kell vallanom a mi barátunkra egy kishitűséget: az az ábránd, hogy neki ki kell bujni az elvonultságból s meg kell vívni a döntő csatát, egyre jobban tért foglalt a képzelődésében. Sejtettem, hogy ő ezt a regényt egyedül csak azért tanulmányozta, hogy az „ordítózókkal” való kikerülhetetlen összeütközésében előre tudhassa azok fogásait, argumentumait épen az ő „katekizmusokból” s ilyen módon diadalmasan leverhesse azokat *ő előtte*. Hajh, mennyire gyötörte őt ez a könyv! Sokszor kétségbeesetten dobta el, fölugrott a helyéről s csaknem magából kikelve járt alá s föl:

- Megengedem, hogy a szerző alapeszméje helyes - mondotta nekem lázasan - de annál szörnyűbb! Hiszen ez a mi eszménk is, a mienk; mi ültettük azt el, mi neveltük, készítettük elő - de mit is mondhatnának ők valami újat mi utánunk? De mennyire félrecsavartak, eltorzítottak mindent! - kiáltott föl, ujjával a könyvet bökdösve. - Hát ilyen következtetésekre törekedtünk mi? Ki ismeri föl itt az alapvető eszmét?

- Haladásra adtad magad? - nevetett Sztepanovics Péter, fölvéve a könyvet az asztról és elolvasva annak a címét. - Ideje is már! Ennél én még különbet is hozhatok neked, ha akarod.

Trofimovics István megint, még pedig méltóságosan hallgatott. Én egy diván szögletében ültem.

Sztepanovics Péter gyorsan előadta jövetele célját. Trofimovics István persze rendkívül meg volt lepelve s különös, méltatlankodással vegyes ijedelemmel figyelt.

- S az a Mihajlovna Julia még arra számít, hogy én elmegyek ő hozzá felolvasni?

- A dolog úgy áll, hogy ő nekik nincs valami nagy szükségük te rád. Ellenkezőleg: mindez csak azért történik, hogy neked szivességet tegyenek s ez úton Petrovna Borbálának hizelegjenek. Magától értetődik, hogy le ne merj mondani a fölolvasásról. Különben azt hiszem, hogy magad is nagyon szeretnél szerepelni - nevetett megint; - nektek, valamennyi öregecskének, roppant nagy az ambíciótok. Csak arra figyelmeztetlek, hogy nagyon unalmas ne légy. Miről akarsz? talán a spanyol történelemből? Mutasd meg nekem vagy három nappal előbb, mert még valami hosszú dologgal állnál elő.

³¹ Csernisevskij híres forradalmi regényének a címe; a regényt magyarra fordította Sasvári Ármin.

A csipkedéseknek ilyen szapora hangon előadott és nagyon is leplezetlen nyersesége szemmel láthatóan szándékos volt. Olyan színe volt az esetnek, mintha Trofimovics Istvánnal más, finomabb hangon nem lehetett volna beszélni. Trofimovics István tovább is úgy tett, mintha nem venné észre a sértéseket. De a mondottak egyre megrázóbb hatással voltak rá.

- És ezt ő maga, *maga* izenteti nekem... *ön* által? - kérdezte sápadozva.

- Ő neked voltaképpen napot és helyet akar kitűzni kölcsönös fölvilágosítások végett; ezek a ti szentimentáliskodások maradékai. Te husz évig kacérkodtál ő vele és a legnevetségesebb dolgokra szoktattad őt. De ne félj, most már egészen másképpen lesz; ő maga mondja minden pillanatban, hogy ő csak most kezd „látni”. Nyíltan megmondtam neki, hogy a ti barátságotok nem egyéb, mint a moslékotok kölcsönös kiöntözése. Piha! milyen lakájszerű hivatásod volt neked az egész idő alatt!

- Nekem volt lakájszerű hivatásom? - fakadt ki végre Trofimovics István.

- Még rosszabb; élősködő voltál, vagyis önkéntes lakáj. Restek vagyunk dolgozni, de a pénzecske nagy szeretjük. Ezt most már ő is jól látja; legalább szörnyű dolgokat beszél rólad. No, pajtás, volt mit nevetnem a hozzáírt leveleiden! Szégyenletes, utálatos dolog! Hiszen ti egészen romlottak vagytok! Az alamizsnában mindig van valami erkölcstelenség - erre élő példa vagy te.

- Megmutatta neked az én leveleimet?

- Mind. Hanem persze ki bírná azokat végigolvasni? Tyűh! mennyi papírost telefirkáltál! azt hiszem két ezernél több leveled van ott... S tudod-e, öreg, hogy az én véleményem szerint volt egy pillanat, mikor ő kész lett volna hozzád férjhezmenni? Nagyon ostobán viselted magad. Persze én a te nézőpontodból beszélek, de persze még akkor is okosabban állt a dolgod, mint most, mikor a „mások bűnéért” csaknem megházásítottak, csupa tréfából, mint valami bolondot és persze - pénzért.

- Pénzért! Ő mondta, hogy pénzért, ő? - jajdult föl fájdalmasan Trofimovics István.

- Hát ki? De én védelmedre keltem. Hiszen ez a te igazolásodnak egyetlen útja. Ő megértette, hogy neked pénz kell, mint mindenkinek s hogy neked e nézőpontból tekintve igazad van. A kétszerkettőnél világosabban bebizonyítottam neki, hogy ti egymás kölcsönös hasznára voltatok: ő kapitalistáskodott, te meg mint udvari bolond szentimentáliskodtál mellette. Egyébként ő a pénzért nem haragszik, ámbár te úgy fejtetted őt, mint a jól tejelő kecskét. Csak azért boszankodik, hogy husz évig hitt neked, hogy úgy becsaptad a nemességgeddel és oly sokáig készítettetted őt, hogy hazudjék. Egyébiránt azt, hogy ő is hazudott, ő be nem ismeri, hanem aztán annál jobban kijut neked! Nem értem: hogy nem jutott az neked soha eszedbe, hogy utoljára is csak elkövetkezik a leszámolás. Hiszen csak volt valamelyes kis eszed. Én azt tanácsoltam neki tegnap, hogy adjon be téged a szegények házába - légy nyugodt: valami tisztességesebbe, nehogy megsértődjél. Azt hiszem: úgy is tesz. Emlékszel még arra a leveledre, amelyet az x-i kormányzóságba írtál nekem ezelőtt három héttel?

- Csak nem mutattad meg neki? - ugrott föl rémülten Trofimovics István.

- Ugyan miért ne mutattam volna meg? Az volt első dolgom. Azt a levelet értem, amelyben tudatod velem, hogy ő téged kihasznál, mert irigyli a talentumodat, no meg a „mások bűnéről” is szólsz. No, pajtás, nagy a te hiuságod. Annyit kacagtam! A te leveleid általában igen unalmasak; rettenetes a stílusod. Némelyik leveledet el sem olvastam; most is fölbontatlanul hányódnak; majd holnap visszaküldöm neked. Hanem a legutolsó leveled - az mindent felülmúl. Hogy kacagtam, de hogy!

- Szörnyeteg, szörnyeteg! - kiáltozott Trofimovics István.

- Piha! az ördögbe is! hiszen veled nem lehet beszélni. Megint sértve érzed magad, mint a mult csütörtökön?

Trofimovics István fenyegetően kiegyenesedett:

- Hogy mersz te velem így beszélni?

- Hogy beszélni? egyszerűen és világosan beszélek.

- Mondd meg te szörnyeteg; fiam vagy-e te nekem, vagy nem?

- Azt te tudhatod jobban. Persze minden apa könnyen hajlik ilyen esetekben az elvakulásra...

- Hallgass! - reszketett egész testében Trofimovics István.

- Látod, már megint orditozol és fenyegetődzöl, mint a mult csütörtökön, amikor a botod rám emelted, pedig én akkor csak a dokumentumomat kerestem. Kíváncsiságból egész este kutattam a ládában. Igaz, hogy semmi bizonyosra nem bukkantam, légy nyugodt. Amit találtam, csak egy levél ahoz a polyákhoz. Az anyám levele. De az anyám karaktere után ítélve...

- Még egy szót és pofon váglak.

- Tessék! ez is ember! - fordult hozzám hirtelen Sztepanovics Péter. - Ez már a mult csütörtök óta van így. Örülök, hogy legalább ön itt van most és megítélheti a helyzetet. Először is lássuk a tényt: ő azzal vádol, hogy így beszélek az anyámról, de nem ő vitt-e rá engem erre? Nem ő költött fel engem éjjelenként kétszer is Pétervárotra, mikor még gimnázista voltam, hogy engem átölelve sirjon, mint egy vénasszony s mit képzél ön: mit beszélt ő nekem azon éjjeleken? Feslett anekdotákat az anyámról. Ő volt az első, aki azokat nekem elmondta.

- Oh, én azokat egészen más értelemben mondtam. Oh, te nem értettél meg engem! Semmit meg nem értettél, semmit!

- De mégis te cselekedtél rosszul, nem én: ismerd be. Hiszen nekem végre is egészen mindegy. Én a te nézőpontodból beszélek. Ne félj: én az én nézőpontomból az anyámat nem vádolom; ha te, hát te, ha a polyák, hát a polyák, nekem mindegy. Én annak oka nem vagyok, hogy olyan bolondul jártatok Berlinben. De hát ugyan történhetett volna-e veletek valami okosabb? Hát nem vagytok ti nevetségesek? Hallja csak, kérem - fordult megint hozzám - én neki egész életemben egy rubelére sem kerültem, tizenhat éves koromig nem is ismert, itt kifosztott, most meg azt hajtja, hogy egész életében fájt utánam a szive és illeg előttem, mint valami színész. De kérlek, én nem vagyok ám Petrovna Borbála.

Fölállt és a kalapja után nyúlt.

- Légy átkozott! - terjesztette ki feléje a kezét Trofimovics István halálsápadtan.

- Eh, micsoda ostobaságokra nem képes némely ember! - kiáltott föl Sztepanovics Péter szinte csodálkozva; - no, isten veled, öreg; nem jövök többet hozzád. A fölolvadni valódat ne felejtse el idejekorán megmutatni, nehogy valami ostobaság kerekedjék ki belőle. Fődolog, hogy tényekről beszélj, tényekről s mentől rövidebben! Isten áldjon meg.

III.

Egyébként itt más okok is közreműködtek. Sztepanovics Péternek valami céljai voltak az apjával. Szerintem kétségbeesésbe akarta kergetni az apját, hogy az aztán valami nyilvános botrányt kövessen el. Erre neki bizonyos távoleső célokból volt szüksége, amelyekről majd később szólunk. Ilyen számítások és tervek abban az időben halomszámra fogamzóztak meg ő benne, persze csaknem valamennyi fantasztikus természetű. Volt neki Trofimovics Istvánon

kivül még egy másik vértanuja is; általában - amint később kiderült - elég sok vértanuja volt neki, hanem arra az egyre különösen számított s az nem volt más, mint Fon-Lembke úr.

Fon-Lembke Antonovics András azon (a természettől) favorizált nemzetséghez tartozott, amely Oroszországban a naptárak kimutatásai szerint több százezer lelket számlált s amely talán maga sem tudja, hogy a nagy tömege egy organizált szövetséget képez. Persze ez a szövetség nem rendszeres és nem előre szervezett, hanem csak maga-magától létesült a nemzetség kebelében, tehát minden szó és összebeszélés nélkül, mint valami erkölcsi kötelezettség arra, hogy tagjai egymást mindig, mindenütt és mindenben támogassák. Antonovics Andrásnak szerencséje volt azon felsőbb orosz tanintézetek egyikében fölnevelkedni, amelyeket a nagyobb összeköttetésekkel bíró vagy gazdagabb családok fiaival szoktak megtölteni. Ez iskola növendégeit csaknem mindig a tanfolyam elvégzése után az állami hivatalok elég jelentékeny helyeire szokták kinevezni. Antonovics Andrásnak volt egy mérnökkari alezredes, meg egy pék bátyja; ez nem nagy összeköttetés, hanem azért bejutott a felsőbb iskolába és ott sok nemzetségbelijét találta. Vidám cimbora volt; nem valami fényes eredménnyel tanult, de mindenki szerette. S mikor a felsőbb osztályokban a fiatalok közül sokan, kivált az oroszok, megtanultak vitázni a legmagasabb kérdésekről, még pedig olyan módon, mintha csak az életbe való kilépésüket kellene várni, hogy minden kérdést megoldjanak és elvégezzenek, Antonovics András még mindig a legártatlanabb iskolás dolgokkal volt elfoglalva. Mindenkit megnevettezett az ő nem valami különös tréfáival, amelyek inkább cinikusak voltak és ez neki elég volt. Hol valami furcsán fujta ki az orrát, mikor a tanár fölhívta, megnevetteztén ezzel a pajtásait is, a tanárt is, hol minden instrumentum nélkül, egyedül az orrán játszotta el - még pedig elég művésziesen - a Fra Diavolo nyitányát. Kivált a rendetlen ruházatával is, amelyet igen szellemes dolognak ítélt. A legutolsó évben elkezdett orosz verseket írni. A saját nemzetsége nyelvét igen hibásan tudta, mint a legtöbb fajbelije Oroszországban. Ez a verselő szenvedelmé összehozta őt egy sötét kedélyű, társaitól szinte elfelejtett barátjával, egy szegény orosz tábornok fiával, akit az intézetben úgy tekintettek, mint a jövő nagy literátorát. Ez pártfogásába vette őt. S az történt, hogy az a sötét kedélyű tanuló társ az intézetből történt kijövetelük után vagy 3 év múlva elhagyván a hivatalát az orosz irodalom kedvéért s ennek okáért rongyos csizmát hordván, késő őszzel egy szál nyári kabátban, vacogó fogakkal egyszerre csak összetalálkozott az Anicskov-hid mellett az ő volt pártfogoltjával, „Lembkóval”, amint azt az iskolában hitták. S mit látott? Első tekintetre meg sem ismerte azt és bámulva állt meg előtte. Kifogástalanul öltözött fiatal ember volt az, csodaszépen ketté választott, vörhenyes pofaszakállal, orrcsütyű szemüveggel, lakkcipőben, vadonat új keztyűben, a Charmeur műhelyében készült bő köpenyegben, hóna alatt iromány-tárcával. Lembke igen szíves volt a tanuló társához, megmondta neki a lakása címét és meghívta valamelyik estére. Kisült az is, hogy ő már nem Lembke, hanem Fon-Lembke. A tanuló társa azonban valószínűleg csak boszúságból ment el hozzá. A legkevésbé sem szép, de vörös posztóval bevont lépcső alján megállította a kapus, megkérdezte, hogy kit keres, aztán hangosan fölcsegetett. De gazdagság helyett, amelyben Lembkét találni reménylette, egy kis oldalszobában találta az ő „Lembkóját.” Régi, homályos szoba volt az, egy sötétzöld függönnyel ketté osztva, puha ugyan, de ócska bútorokkal, a magas és szűk ablakokon sötét függönyökkel. Fon-Lembke egy igen távoli rokonánál, az őt protegáló tábornoknál lakott. Vendégét szívesen fogadta, komoly és választékosan udvarias volt. Beszéltek irodalomról is, de csak illő korlátok közt. A fehér nyakravalós inas szintelen teát hozott be, valami apró, gömbölyű, száraz téstával.

A tanuló társ, csupa boszúságból, savanyú vizet kért. Hoztak neki, de némi késedelmezzel, mi alatt Lembke mintha konfundálódott volna, a kelletténél többször behívogatta az inast és rendelkezett. Különben megkínálta a vendéget valami harapni-valóval is és láthatóan meg volt

elégedve, mikor az azt el nem fogadta és végre elment. Röviden szólva: Lembke megkezdte a karrierjét és a jeles tábornoknál lakott.

Akkor a generális ötödik leányának udvarolt s úgy látszik: szíves fogadtatásban részesült. Hanem azért Amáliát mégis férjhez adták, mikor annak az ideje eljött, egy vén német gyáros-hoz, az öreg tábornok öreg barátjához. Antonovics András nem nagyon búsult, hanem papirosból színházat csirizelt. A színházban felszaladt a függöny, kijöttek a színészek és gesztikuláltak; a páholyokban vendégek ültek, a zenekar tagjai külön gépezettől mozgatva ráncigálták a vonóikat a hegedűkön, a karmester hadargott a pálcikájával, a földszinten meg urak és katonatisztek tapsoltak. Az egész papirosból volt csinálva, minden fortélyát maga Lembke fundálta ki és csinálta meg. Félévig dolgozott ezen a színházon. A tábornok adott egy intím estélykét, ott bemutatták a színházat, a generális öt leánya, azok közt a fiatal asszony, Amália, ennek a gyárosa, sok kisasszony és asszony, valamennyi a maga németjével figyelmesen megnézték és megdicsérték a színházat; aztán táncoltak. Lembke nagyon meg volt elégedve és szerelmi bánatából hamarosan magához tért.

Multak az évek és a karrierje jó kerékvágásba jutott. Mindig szem előtt álló helyeken szolgált és mindig a nemzetségbeliei alatt, míg végre korához képest hamarosan elérte a legkülönb rangokat. Rég szeretett volna már megházasodni és nagy óvatossággal már régen kinézte a magának valót. A feljebbvalói tudta nélkül titokban írt is egy folyóirat számára valami cikket, de nem adták ki. Kárpótlásul megint a csirizelésre adta magát: ezúttal egy vasúti vonatot csinált papirosból és megint igen sikerülten: a váróteremből kijött a közönség az úti táskáival, gyerekeivel és kis kutyáival és beszállt a kocsikba. A kalauzok és vasúti alkalmazottak jártak-keltek, a harangok szóltak, megadták a jelt az indulásra és a vonat elindult. Ennek a furfangos masinának a készítésével egy egész évig pizmogott. Hanem azért mégis csak meg kellett házasodni. Ismerőseinek köre meglehetősen széles volt, leginkább a német világban; de orosz körökben is forgolódott, persze a feljebbvalói révén. Végre, mikor már harmincnégy éves elmúlt, örökséget is kapott. Meghalt a pék nagybátyja és végrendeletileg harmincezeret hagyott rá. Ez nagyon jól esett neki. Fon-Lembke úr, ellenére az ő elég előkelő rangjának, igen szerény ember volt. Nagyon megelégedett volna valamely önálló kincstári álláskával, amelyben az ő kezelésére lettek volna bízva a kincstári erdők vagy valami más eféle, és azzal egész életére beérte volna. E közben valamely Minna vagy Ernesztina várása közben egyszerre csak Mihajlovna Júlia került az útjába. Ezzel a karrierje egy fokkal megint emelkedett. A szerény és akkurátus Fon-Lembke érezte, hogy ő is tarthat magára valamit.

Mihajlovna Júliának a régi számítás szerint kétszáz jobbagyságra való vagyona volt, ezen kívül igen szép protekció is járt vele. Ezenkívül Fon-Lembke csinos ember volt, Mihajlovna Júlia pedig túl a negyvenen. Említésre érdemes, hogy Fon-Lembke lassankint és már akkor szeretett bele a jövődöbelijébe, mikor már annak a vőlegénye volt. A lakodalom napjának a reggelén egy verset küldött neki. Mihajlovna Júliának mindez nagyon tetszett, még a vers is: negyven év nem tréfa! Lembke úr mihamar megkapott bizonyos rangot és bizonyos érdemrendet, aztán kinevezték hozzánk kormányzónak.

Azalatt, míg hozzánk készültek, Mihajlovna Júlia erősen munkába vette a férjét. Véleménye szerint Lembke úr nem volt minden képességek híjján, tudott megjelenni, valakit bölcsen kihallgatni és arra semmit sem mondani, elsajátított bizonyos előkelő modort, még beszédet is tudott tartani, sőt voltak bizonyos gondolat-töredékei is és nem idegenkedett az újabb liberalizmus némely fogásaitól. Mindazonáltal Mihajlovna Júliát nagyon nyugtalanította az, hogy a férjének igen kevés volt a fogékonysága s az előmenetele hosszú keresése után határozottan nyugalomra vágyott. Szerette volna átönteni belé a maga becsvágyát, az meg erre el kezdett

egy kirkát³² csirizelni: a lelkipásztor kijön prédikációt tartani, a gyülekezet hallgatja, áhítatosan össze teszi a kezét, egy dáma zsebkendővel törli le a könyét, egy öregecske kifújja az orrát, végre megszólal az orgona, amelyet egyenesen Svájc-ból kellett hozatni, még ha olyan sokba került is. Mihajlovna Júlia szinte megijedt, mikor erről a munkáról értesült, elszedte azt a férjétől és elzárta egy fiókba. E helyett megengedte neki, hogy titokban regényt írjon, s attól kezdve már csak magára számított. Csak az volt a baj, hogy az egészben sok volt a könnyedén való gondolkodás és kevés a megfontolás. A sors a kelleténél tovább tartotta őt aggszúzi állapotban. Becsvágyó és kissé ingerült gondolkodásában egyik eszme a másikat kergette. Törekvései voltak, határozottan ő akarta kormányozni a guberniumot, arról ábrándozott, hogy rögtön környezet fogja őt körül venni, kitűzött magának bizonyos irányt. Fon-Lembke a kineveztetésekor szinte megijedt, ámbar a hivatalnoki tapintatával hamar megértette, hogy a kormányzósági méltóságtól voltaképpen nincs miért megijedni. Az első két-három hónap nagyon is jól sikerült. Ekkor került oda Sztepanovics Péter és ennek a megjelenésével valami különös dolog vette kezdetét.

A fiatal Verhovenszkij ugyanis mindjárt a megjelenésétől kezdve határozottan tiszteletlenül viselkedett Antonovics Andrással szemben és valami különös jogokat gyakorolt felette. Mihajlovna Júlia pedig, aki mindig oly féltékenyen őrködött a férje reputációja felett, semmiképpen sem akarta ezt észre venni, vagy legalább is nem tulajdonított annak semmi fontosságot. A fiatal ember kedvencévé lett neki, a háznál evett, ivott s úgyszólván ott is aludt. Fon-Lembke védekezni kezdett ellene, mások előtt „fiatal embernek” hitta, pártfogói módon veregette meg a vállát, de ezzel bizony nem sokra ment: Sztepanovics Péter mindig mintha szembe nevette volna őt, még ha látszólag komolyan beszélt is, mások jelenlétében pedig a legváratlanabb dolgokat mondta neki.

Egyszer valahonnan hazatért a fiatal embert ott találta a dolgozó szobájában, a divánon aludva, anélkül, hogy arról valakinek tudomása lett volna. Az azzal mentegetődzött, hogy bejött ide s nem találván itt senkit, hát egyúttal kialudta magát. Fon-Lembke meg volt sértve s újra panaszkodott a feleségének; az kinevette az ingerültségét s csak annyit jegyzett meg, hogy a kormányzó úr - úgy látszik - nem bír magának tiszteletet szerezni, ő vele például az a „legényke” soha sem mer magának eféle bizalmaskodást megengedni, egyébként pedig a fiatal ember „báva és élénk, bár a társadalmi illendőségen kívül álló.”

Fon-Lembke duzzogott. Mihajlovna Júlia aztán ez egyszer kibékítette őket. Nem az, mintha Sztepanovics Péter bocsánatot kért volna, hanem inkább valami vastag tréfával ütötte el a dolgot, amelyet más körülmények közt újabb sértésnek lehetett volna venni, de amelyet ezúttal megbánásnak vettek. A dolog bibéje ott volt, hogy Antonovics András mindjárt eleinte elhibázta a dolgot azzal, hogy elmondta a fiatal embernek a regényét. Heves fiatal embernek nézven Sztepanovics Pétert, akiben bizonyára poétikus érzések is vannak, és régen keresvén már valamely hallgatót, akinek a művét felolvashatná, egy este, mindjárt megismerkedésük első napjaiban felolvasott annak a regényéből két fejezetet. Az nem titkolta unatkozását a felolvasás alatt, udvariatlanul ásítózott, egy szónyi dicséretet sem mondott, elmenetelekor azonban elkérte a kéziratot, hogy otthon nyugodtabban véleményt alkothasson felőle. Antonovics András pedig oda adta. Attól kezdve nem adta vissza a kéziratot Sztepanovics Péter, jóllehet mindennap beszaladgált a kormányzóékhoz s a reklamálásra mindig csak nevetéssel válaszolt; végül kijelentette, hogy elvesztette mindjárt akkor az utcán. Mihajlovna Júlia ezt megtudván, roppantul megharagudott a férjére.

³² Az oroszok a különféle felekezeti templomokat külön-külön névvel különböztetik meg: az orosz templom = cerkovj; a r. kath. templom = kasztyol, a luteránus templom = kirká (a német kirche-ből).

- Csak nem beszéltél neki a kirkáról is? - kérdezte szinte ijedten.

Fon-Lembke gondolkozóvá lett, a gondolkozást pedig, mint neki ártalmas dolgot, az orvosok megtiltották. Ezen kívül sok tenni való volt a guberniumban is, amiről majd később szólunk, itt csak annyit jegyezvén meg, hogy nemcsak a tisztviselői önérzete, hanem a szive is szenvedett. Antonovics András, mikor megházasodott, távolról sem gondolt arra, hogy a jövőben családi perpatvarokra is kerülhet a sor. Így gondolkozott egész életében, míg Minnákról és Ernesztinákról ábrándozott. Érezte, hogy családi viharokat elviselni nem bírta. Végre Mihajlovna Julia egész őszintén nyilatkozott előtte.

- Haragudnod neked ő rá nem lehet - mondotta - már csak azért sem, mert te háromszorta józanabb vagy s megmérhetetlenül magasabban állsz a társadalomban, mint ő. Ebben a legénykében még sok van a régi szabad gondolkozás tüneteiből, amit én egyszerűen szeleskedésnek mondanék. De ezt egyszerre megszüntetni nem lehet, ahhoz fokozatosság kell. Becsüljük meg a mi fiatal embereinket; én szeliden bánok velük és visszatartom őket a szélsőségektől.

- De az ördög tudja, hogy mit darál - felelt Fon-Lembke. - Én nem viselhetem magam toleránsul, mikor ő mások előtt s az én jelenlétemben azt állítja, hogy a kormány készakarva itatja a népet pálinkával csak azért, hogy azt elbutítsa és a fölkeléstől visszatartsa. Képzeld el az én helyzetemet, mikor nekem mások előtt ilyeneket kell meghallgatnom.

Ezeket mondva Fon-Lembke fölhozta a Sztepanovics Péterrel legutóbb folytatott beszélgetését. Azzal az ártatlan céllal, hogy a fiatal emberre rábizonyítsa a liberalizmust, megmutatta annak az ő különféle proklamációkból összeállított gyűjteményét, amelyet ő az 1859-ik évtől kezdve orosz és külföldi nyomtatványokból nagy fáradsággal gyűjtött össze, nem annyira műkedvelésből, mint hasznos kíváncsiságból. Sztepanovics Péter megsejtván a célját, gorombáskodott, azt mondván, hogy a proklamációk némely sorában több gondolat van, mint némely egész hivatalos kancelláriában, „ki nem véve még az önét sem”.

Lembke elkomorult.

- De az még nálunk korai, nagyon korai - mondta csaknem kérő hangon, a proklamációkra mutatva.

- Nem korai biz az! lám, ön fél tőle, következésképp nem korai.

- De itt van például egy fölhívás a templomok lerombolására.

- Miért ne volna? Hiszen ön maga is jól tudja, hogy a hitre csak azért van szükségünk, hogy a népet elbutítván, zabolázhassuk. Az igazság becsületesebb a hazugságnál.

- Helyes, helyes, én önnel egészen egyet értek, csak hogy az önök föllépése még korai - komorkodott Fon-Lembke.

- Hát akkor micsoda hivatalnok a ön a kormánynak, ha maga is egyetért abban, hogy le kell rombolni a templomokat és vasvillával menni Pétervár ellen s külön véleménye csakis az időpontra nézve van?

Az ily kiméletlenül megfogott Lembke nagyon meghökkent.

- Nem arról van szó, nem úgy áll a dolog - ragadtatta el magát egyre ingerültebben; - ön, mint fiatal ember, aki a mi céljainkat nem ismeri, nagy tévedésben van. Nézze csak kedves Sztepanovics Péter, ön minket a kormány hivatalnokainak tart? Helyes. Önálló hivatalnokoknak? Ez is helyes. De kérem, milyen természetű a mi működésünk? Nagy a mi felelősségünk s mink ép úgy a köznek szolgálunk, mint önök. Mi csak összetartjuk azt, amit önök szétráznak s

a mi nélkülünk széthullna jobbra, balra. Mi nem vagyunk az önök ellenségei, világért sem, mi azt mondjuk önöknek: menjetek előre, haladjatok, még romboljatok is, t. i. azt, ami elavult és megújításra szorult; de mikor szükség van rá, mi önöket kellő korlátok között is tartjuk s ezzel megmentjük önöket önmaguktól, mert mi nélkülünk önök csak megbontanák Oroszországot, megfosztanák őt a tekintélyétől, a mi feladatunk pedig éppen abban áll, hogy ezt a tekintélyt fentartsuk. Értse meg, hogy nekünk és önöknek egymásra kölcsönösen szükségünk van. Angliában is kölcsönös szükségük van egymásra a toriknak és vigeeknek. Nos, mi vagyunk a torik és önök a vigeek; ezt én így fogom föl.

Antonovics András átcsapott a pathoszba. Szeretett még Pétervár óta okosan és liberálisan beszélgetni s itt különösen, mert senki sem hallgathatta ki. Sztepanovics Péter hallgatott s valahogy szokatlanul komoly volt. Ez még jobban ingerelte a szónokot.

- Látja: én a „gubernium gazdája” vagyok - folytatta a szobában járkálva - annyi a kötelességem, hogy éppen ezen sokasága miatt egyet sem teljesíthetek, másfelől pedig biztosan kijelenthetem, hogy én rám itt semmi szükség. Mindennek abban van a titka, hogy itt minden a kormány fölfogásától függ. Csinálhat a kormány akár köztársaságot is, politikából vagy a kedélyek lecsillapítása céljából, másfelől pedig még növelheti a kormányzók hatalmát, s mi, kormányzók, elnyeljük a köztársaságot; s ha csak a köztársaságot! de elnyelünk mi mindent, amit csak akarnak; én legalább úgy érzem, hogy kész volnék... Egy szóval, ha a kormány azt telegrafálja nekem, hogy „activité dévorante”, hát lesz a részemről activité dévorante. Én itt nyíltan megmondtam az embereknek: „tisztelt uraim, a kormányzósági intézmények megszilárdítása és fölvirágzása érdekében egyre van szükség: a kormányzói hatalom kiszélesítésére”. Vagyis szükséges, hogy ezek az intézmények - úgy a zemsztvo körébe tartozók, mint a bíróságiak - hogy úgy mondjam, kettős életet éljenek, más szóval: szükséges, hogy létezzenek (s ennek a szükségességét én belátom), másfelől pedig - nos, hogy ne létezzenek. Minden csak a kormány fölfogásától függ. Ha úgy kerül a sor, hogy ezek az intézmények elengedhetetleneknek mutatkoznak, rögtön meg is lesznek. De ha megszűnik a szükségességük, hát nem lesz belőlük hirmondó sem. Ez én szerintem az „activité dévorante”, ez pedig a kormányzói hatalom kiszélesítése nélkül lehetetlen. Mi most négyszem közt beszélünk. Én már jelentést is tettem Pétervárotról az iránt, hogy a kormányzói palota elé okvetetlenül őrt kell állítani. Most várom a feleletet.

- Két ór kell - mondta Sztepanovics Péter.

- Minek kettő? - állt meg előtte Fon-Lembke.

- Egy kevés volna arra, hogy önnek kellő tiszteletet szerezzen. Önnek okvetetlenül kettő kell.

Antonovics András elhuzta a száját.

- Ön... ön nagyon sokat megenged magának, Sztepanovics Péter. Visszaélve az én jószágommal, ön sérteget engem s úgy viseli magát, mint valami bourru bienfaisant...

- No, amint vesszük - dünnyögött Sztepanovics Péter - elég az hozzá, hogy ön utat készít nekünk és elősegíti a mi sikerünket.

- De kik azok, akikről ön többes számban beszél és micsoda sikert gondol ön? - nézett rá Fon-Lembke meglepetten, de választ nem kapott.

Mihajlovna Julia meghallgatván e beszélgetés előadását, nagyon elégedetlen volt.

- De hiszen csak nem bánhatok el hivatalosan a te favorizáltaddal, kivált, mikor négyszem közt vagyok vele - védekezett Fon-Lembke - elszólhatom magamat, csupa jószívűségből...

- A jószívűséged már tulságosan is jó. Nem is tudtam, hogy neked olyan gyűjteményed van proklamációkból; kérlek, mutasd meg nekem.

- De... de azt is elkérte egy napra.

- S ön azt is odaadta! - csattant föl haragosan Mihajlovna Julia - micsoda tapintatlanság!

- Rögtön elküldök hozzá, hogy adja vissza.

- De nem adja ám vissza.

- Követelni fogom! - heveskedett Fon-Lembke s még föl is ugrott a helyéről. - Ki ő, hogy annyira féljünk tőle s ki vagyok én, hogy semmit se merjek tenni?

- Üljön le és csillapodjék - szólt Mihajlovna Julia - felelek az ön első kérdésére: nekem őt igen kiváló helyről ajánlották; tehetséges ember s néha igen okos dolgokat mond. Karmazinov állítása szerint csaknem mindenütt vannak összeköttetései és rendkívül hatással van az ifjúságra. S ha az ő közvetítésével magam köré gyűjthetem a fiatal embereket, akkor megmentem őket attól, hogy vesztükbe rohanjanak; új utat mutatok a becsvágyuknak. Ő nagy hódolattal van irántam és nekem mindenben engedelmeskedik.

- Csakhogy, amíg dédelgetjük őket, addig isten tudja, mit nem csinálhatnak. Persze, ez a gondolat... nem volna épen - védekezett félig-meddig Fon-Lembke, - de... nem régen hallottam, hogy az x-i kerületben már valami proklamációk forognak közkézen.

- Az még nyárban volt; proklamációk, hamis pénzek, meg mi egyéb, de mostanig még egy darabot sem tudtak belőlük bemutatni. Kitől hallotta?

- Fon-Blümer mondta.

- Ah, hagyjon nekem békét a maga Fon-Blümerjével; ne beszéljen nekem többé róla.

Mihajlovna Julia szinte fortyogott, annyira, hogy vagy egy percig szólni sem tudott. Fon-Blümer a kormányzósági kancelláriának egyik hivatalnoka volt, akit ő különösen ki nem állhatott. Erről majd később.

- Verhovenszkij miatt pedig ne nyugtalankodjál - fejezte be a beszélgetést - ha ő neki része volna valamely bolondságban, hát nem beszélne úgy, mint beszél veled és másokkal is. A frázisok emberei nem veszedelmesek; biztos vagyok benne, hogyha valami mégis történék, hát az ő révén én tudnék arról leghamarabb. Ő fanatikusan, de fanatikusan ragaszkodik hozzám.

Az eseményeket megelőzve megjegyzem, hogy ha Mihajlovna Julia nem lett volna annyira önhitt és becsvágyó, hát talán semmi meg nem történt volna abból, amit ezek a mákvirágok elkövettek nálunk. Mihajlovna Juliát sok felelősség terheli ebben a tekintetben.

V. FEJEZET.

Ünnep előtt.

I.

Az ünnepséget, melyet Mihajlovna Julia a szegény nevelőnők fölsegítésére tervezett, már többször kitűzték és elhalasztották. A kormányzóné körül örökösen ott sürgött-forgott Sztepanovics Péter, meg egy lótás-futásra használt kishivatalnok, Lyámsin, aki egy időben Trofimovics Istvánhoz is járt s aki a zongorajátéka révén egyszerre kedvelt emberévé lett a kormányzói háznak, aztán Liputin, akit Mihajlovna Julia a kormányzóság területére tervezett Független Hírlap szerkesztőjéül szemelt ki; ezeken kívül sok asszony és kisasszony s végül Karmazinov, aki ha nem sürgött és forgott is, de nyiltan és elégedetten jelentette ki, hogy kellemesen fog meglepni mindenkit, amint az irodalmi négyes-tánc megkezdődik. Az aláírók és adakozók nagy számmal voltak, az egész városi társaság, nem zárván ki az alsóbb rangúakat sem, ha pénzt hoztak. Mihajlovna Julia kijelentette, hogy a kevertebb közönséget is el kell fogadni, „máskülönben ugyan kitől tanuljon az valamit?” Alakítottak egy házi bizottságot, amely elhatározta, hogy az ünnep demokratikus jellegű lesz. A rendkívül nagy számu aláíratkozás bővebb költekezésre csábított és épen ezért halogatták az előadást: valami csodálatos szépet akartak produkálni. Még mindig nem állapodtak meg az iránt, hogy hol tartsák meg az esti bált: a nemességi marsall roppant nagy házában, amelyet a marsallné szívesen átengedett volna, vagy a Petrovna Borbála szkoversnyiki lakásán? Szkoversnyiki egy kissé távol volt, de a bizottság több tagja azt hangoztatta, hogy ott szabadabban lennének. Maga Petrovna Borbála nagyon szerette volna, ha a választás az ő házára esik vala. Nehéz megmondani, hogy ez a büszke nő miért kapaszkodott annyira Mihajlovna Juliába. Valószínűleg az tetszett neki, hogy az viszont szinte megalázkodik Vszevolodovics Miklóssal szemben s úgy kedveskedik vele, mint senki mással. Ismétlem még egyszer: Sztepanovics Péter az egész idő alatt egyre azt suttogetta a gubernátoréknak, amit már eleinte szélnek bocsátott, hogy Vszevolodovics Miklósnak a legtitkosabb összeköttetései vannak a világ legtitokzatosabb társulatával s hogy itt bizonyosan valami megbízatásban jár.

Különös volt akkor a hangulat mindenfelé. Különösen a nők közt dult valami könnyelműség. Mintha a forgószél dobott volna közibük valami rakoncátlankodást. Valami vidám, könnyed s nem mondhatnám, hogy mindig kellemes hangulat vett rajtuk erőt. A házakban bizonyos rendellenesség volt észrevehető. Azután, mikor mindennek vége volt, a Mihajlovna környezetét, őt magát és a befolyását hibáztatták. Mások viszont, az áramlat kezdetén, magasztalták az új kormányzónét azért, hogy össze tudta tartani a társaságot és egyszeribe fölvidult az élet. Történt néhány botrányos eset is, amelyeknek már csakugyan nem Mihajlovna Julia volt az oka; de akkor mindenki csak kacagott, mulatott, nem akadt senki, aki a dolgok menetét megakadályozta volna. Igaz, hogy voltak akkor is sokan, akik félreállva nézték a történeteket, de akkor még ezek sem elégedetlenkedtek, sőt mosolyogtak.

Emlékezem, hogy akkoriban valahogy magától egy eléggé nagy kör alakult, amelynek középpontja bizony a Mihajlovna Julia szalonja volt. Ez intim körben persze történetek, sőt szokásba jöttek némi bolondozások, néha nagyon is meggondolatlanok. Ebben a társaságban több, igen kedves dáma volt. A fiatalság rendezett pikniket, estélyeket, néha egész kavalkáddal járták be a várost, kocsikon és lóháton. Kalandokat kerestek, sőt készakarva rendeztek csak valamely vidám anekdota kedvéért. Városunkkal úgy bántak, mint valami bolondok városával. Bolondozóknak, komédiásoknak hitták őket, mert mindenre készek voltak.

Megesett például, hogy egy helybeli hadnagynak még igen fiatal felesége, akit a férje nem valami kényelemben tartott, egy estélyen csupa könnyelműségből leült *jerálást* játszani, még pedig nagyban, azt remélvén, hogy nyer magának egy köpenyegre valót, de nyeres helyett elvesztett ötven rubelt. Félvén a férjétől és nem tudván a veszteségét kifizetni, eszébe jutott a régi bátorsága s elhatározta, hogy titokban, mindjárt ott az estélyen kölcsönt kér a városi polgármester fiától, egy roppant haszontalan fickótól, aki korához képest máris igen ledér életet folytatott. A fickó nemcsak megtagadta a kölcsönt, hanem ott nyomban kacagva mondta el az esetet az asszonyka férjének. A hadnagy, aki valóban csak a fizetéséből élt, hazavezetvén a feleségét, ugyancsak megtáncoltatta azt, dacára a szegény teremtés jajgatásainak és térden álló könyörgéseinek. Ez a vérlázító história az egész városban csak kacagást keltett, s ámbár a szegény hadnagyné nem tartozott a Mihajlovna Julia közvetlen környezetéhez, a „kavalkádok” egyik hölgye, egy különcködő, eleven dáma, aki valahonnan ismerte a hadnagynét, elment ehez és egyszerűen elvitte magához vendégül. Itt rögtön körülfogták a mi tréfakedvelőink, dédelgették, megajándékozták és négy napig nem adták vissza a férjének. Ott lakott az eleven dámánál s egész napokon kocsikázott azzal, meg a kocsikázó, lovaglós társasággal a városban, résztvett a multságokban, táncokban. Egyre unszolták, hogy idéztesse a férjét bíróság elé, csináljon „históriát”. Biztatták, hogy mindannyian az ő pártján lesznek, tanuskodni fognak. A férj hallgatott, nem mert velük kikötni. A szegény asszonyka végre sejteni kezdte, hogy bajba keveredett s a negyedik nap esti szürkületében roppant félelmek közt megszökött a pártfogóitól és hazament a hadnagyához. Biztosan nem tudható, hogy mi történt a házasságok között, de a kis faházikóban kvártélyozó hadnagyi pár lakásának két ablaka két hétig folytonosan fatáblával volt bezárva. Mihajlovna Julia megharagudott a tréfacsinálókra és nagyon elítélte az eleven hölgy eljárását, ámbár az mindjárt az eljárása első napjában bemutatta neki a hadnagynét. Különben ezt az esetkét mihamar elfeledték.

Másik eset. Egy jóra való, kishivatalnok családapától megkérte ennek a leányát egy szomszéd kerületből ideszakadt, szintén kishivatalnok fiatal ember; a leányka tizenhét éves, szép nő volt, akit az egész város ismert. Egyszerre csak megtudták, hogy a nász-éjszakán a fiatal férj igen udvariatlanul bánt a szép menyecskével, boszut akarván állni ennek a multjáért, amelyet nem egészen tisztának tartottak. Lyámsin, aki csaknem tanuja volt az esetnek (mert a lakodalmon berugott és ott hált a háznál), kora hajnalban befutotta a várost, hogy a vidám történetet elfecsege. Rögtön kompániába verődött vagy tíz ember, valamennyien lóháton, némelyek kölcsönvett kozáklovakra ülve, mint például Sztepanovics Péter és Liputin, mely utóbbi dacára öszülő voltának, akkoriban a mi fiatalságunk minden skandalózus járatában élénk részt vett. Amint ez a társaság meglátta az utcán a helyi szokás szerint mindjárt az esküvő után következő nap vizitálni kötelezett fiatal házaspárt, az egész kavalkád vidám kacagás közt fogta körül a vizitelők kocsiját és egész délelőtt kísérette azokat a városban, a kapukban várakoztak a lovaikon, a menyasszonyt és vőlegényt sem bántották különösebben, hanem azért mégis csak botrányt csináltak. Az egész város arról beszélt. Természetesen kacagtak. De erre megharagudott Fon-Lembke s megint élénk összeszólalkozása volt Mihajlovna Juliával. Ez is megharagudott és el akarta zárni a házat a tréfacsinálók elől. De már másnap a Sztepanovics Péter elbeszélése és Karmazinov megnyugtató szavai után megbocsátott nekik. Karmazinov a tréfát még elmésnek is mondta.

- Helyi szokás - mondotta - elég karakterisztikus és... elég merész; s tessék nézni: mindenki nevet, csak épen kegyed haragszik.

De a tréfák az ő bizonyos árnyalatukkal már tűrhetetlenekké váltak.

Megjelent a városban egy könyv-házaló, egy tisztességes, bár csak polgári származású nő, aki az evangéliumot árulta. Beszéltek róla, mert csak nem régen érdekes hírek jelentek meg a

fővárosi hírlapokban a könyv-házalókról. Ugyancsak az a semmirekellő Lyámsin, összefogva egy seminaristával, aki tanítói állást lesve, a városban lebzsel, a könyv-házaló asszony zsákjába vásárlás ürügye alatt belopott egy egész csomó, külföldről származott obszcén fotografiát, amelyeket, mint később kisért, egy öreg uracska áldozott erre a célra; ennek a nevét elhallgatom, csak annyit jegyezven meg, hogy köztiszteletnek örvendő, igen kiváló érdemrend tulajdonosa volt, aki a saját szavai szerint szerette az „egészséges kacagást és vidám tréfákat”. Mikor aztán a szegény asszony a főpiacon a szent könyveket a zsákjából kirakosgatta, előkerültek a fotografiák is. Erre az emberek kacagni, zugolódni kezdtek: tömeg verődött össze, szitkozódtak és ütlegetésre is került volna a dolog, ha a rendőrség idejekorán oda nem érkezik. A házaló asszonyt elzárták s csak este felé bocsátották szabadon a Nikolajevics Móríc közbenjárására, aki fölháborodással tudta meg a csiny részleteit. Ezuttal Mihajlovna Julia már határozottan el akarta kergetni Lyámsint, de akkor még aznap este egész társaság kísérté ezt a kormányzónéhoz azzal a hirdetéssel, hogy ez valami új tréfát talált ki zongorán és kérték, hogy ezt már csak hallgassa meg Mihajlovna Julia. A tréfa csakugyan igen mulatságosnak bizonyult; a címe: „A francia-porosz háború”. Kezdődött a Marseillaise viharos hangjaival:

„Qu’ un sang impur abreuve nos sillons!”

Erre sipító kihívás következett, a remélt győzelem mámorával. Hanem egyszerre csak a himnusz mesterien variált taktusai közt fölhangzott valahonnan oldalról, alulról, a szögletből a „Mein lieber Augustin” hitvány melódiácskája. A Marseillaise ezt föl sem veszi, a Marseillaise az ő mámorának a tetőfokán van; de Augustin egyre erősödik, Augustin egyre szemtelenebb s egyszerre csak az Augustin hangjai valahogy váratlanul együtt haladnak a Marseillaise taktusaival. Ez mintha kezdene haragudni; végre észreveszi Augustint, félre akarja azt lökni, elkergetni, mint valami alkalmatlankodó legyet, de a Mein lieber Augustin erősen megkapaszkodott, vidám és elbizakodott, örvendő és vakmerő, a Marseillaise pedig mintha egyszerre megbutulna: nem titkolja már, hogy ingerült és meg van bántva: csupa méltatlankodás minden hangja, csupa sirás és bögés, mintha a Mindenhatóhoz emelné kezeit:

Pas un pouce de notre terrain,
Pas une pierre de nos forteresses!

De most már kénytelen egy nótát fujni a *Mein lieber Augustinnal*. Hangjai a legfurább módon átmennek az *Augustin* hangjaiba, aztán egész mivoltában megadja magát, elenyészik. Csak nagy néha, szaggatottan hallatszik még: „qu’un sang impur...” aztán rögtön átugrik egy hitvány keringőbe. Végre egészen megadja magát: *Jules Favre* zokog a *Bismarck* kebelén és átad mindent, mindent, mindent... Most már *Augustin* szinte dühöng: rekedt hangok ujjonganak, temérdek sörnek a megivását véli a hallgató hallani, bűg az elbizakodottság pökhendisége, a milliárdok, finom szivarok harácsolása, pezsgő és tuszok követelése; *Augustin* örülten ordít... Ezzel véget ért a francia-porosz háború. A mi embereink tapsolnak, Mihajlovna Julia elmosolyodik és így szól: „no hát, hogy kergessem én ezt el?” Megkötetik a béke. A semmirekellőnek csakugyan volt talentuma. Trofimovics István egyszer azt mondta nekem, hogy a legkiválóbb művészi talentumok néha a leghaszontalanabb fráterek lehetnek s hogy egyik tulajdonság nem zárja ki a másikat. Beszélték később, hogy Lyámsin az egész darabot egy átutazó fiatal ismerőstől lopta, aki végkép ismeretlen is maradt, de ez mellékes.

A semmirekellő Lyámsin, aki több évig lebzsel Trofimovics István körül, kívánságra különféle előadásokat tartva ennek az estélyein, móriskálván a többi közt zsidó alakokat, süket vénasszony gyónását, gyerek születését, stb. most Mihajlovna Juliánál valami kacagtató

karrikatúrákban mutogatta be magát Trofimovics Istvánt „A negyvenes évek liberálisa” cím alatt. A kacagástól mindenki az oldalát fogta annyira, hogy a gazembert végre sem lehetett elkergetni: nagyon is nélkülözhetetlenné vált. Emellett Lyámsin rabszolgai odaadással volt Sztepanovics Péter iránt, aki ez idétt már igazán tulságosan erős befolyást gyakorolt Mihajlovna Juliára...

Nem hoztam volna szóba azt a gazembert és nem is érdemli meg, hogy vele hosszabban foglalkozzunk, de olyan fölháborító dolog történt (s abban - mint mondják - neki is nagy része volt), hogy azt semmiképen sem hallgathatom el.

Egy reggel az egész városban hire terjedt egy képtelen és vérlázító blaszfémianak. A mi nagy piacunk bejáratánál állt a Boldogságos Szüz régi temploma, amely a mi régi városunknak is egyik legnevezetesebb régisége volt. A templom-kapunál az isten anyja képe vasrács alatt volt a falba illesztve. Hát egy reggelre ez a kép meg volt csonkítva, az üvegje összetörve, a rács hasonlóképen, a koronájából meg eltűnt néhány nemes kő, nem tudom már, hogy nagyon értékes-e? Fődolog az, hogy a lopáson kívül fölháborítóan megszenségtelenítették a képet: a széttört üveg mögött reggel egy élő egeret leltek. Most, négy hónap után, már biztosan megállapított dolog, hogy a lopást a rab Fedjka követte el, de azt is beszélnek, hogy Lyámsinnak is része volt benne. Akkor senki sem emlegette Lyámsint, de most mindenki azt állítja, hogy akkor ő eresztette be oda az egeret. Emlékszem, hogy összes hatásaink zavarba jöttek. A nép kora reggeltől kezdve tömegben állt a tett színhelyén, ha nem is valami nagy számban, de legalább száz ember. Egyik jött, másik ment. Az érkezők keresztet hánytak magukra, csókolására járultak a képnek; megjelent egy szerzetes egy templomi tállal és megindult az adakozás s a hatóság csak délutáni három óra tájban jött rá, hogy intézkedjék, hogy a nép ne verődjék tömegbe, hanem, aki imádkozott és a szentkép csókolására járult, leadván az adakozását, menjen tovább. Fon-Lembkére ez a szerencsétlen esemény igen sötét hatással volt. Mihajlovna Julia később azt beszélte, hogy ő a baljóslatu reggel óta vette észre a férjén azt a különös komorságot, amely meg nem szűnt akkor sem, mikor az ezelőtt két hónappal betegségi okokból városunkból elutazott s úgy látszik: nem szűnt meg még Svájcban sem, ahol az az ő rövid kormányzósága fáradozalmait pihengeti.

Emlékszem, én akkor délután egy órakor kimentem a piacra. A tömeg csendes volt, az arcok komoly sötétek. Megérkezett kocsin egy kövér és sárga bőrű kupec, lemászott a kocsijából, földre borult, megcsókolta a szentképet és elhajtatott. Megjelent egy hintó is, abban két dáma, a tréfakedvelő fiatalság két tagjának a kíséretében. A fiatal emberek (akik közül az egyik már nem volt fiatal), szintén leszálltak a hintóból és odafurakodtak a szentképhez, meglehetősen fesztelenül háritva el maguk elől a népet. Egyik sem vette le a kalapját s az egyik föltette az orrára az orrcsüptető szemüvegét. A tömegben zugolódtak, persze csak csendeskén, de mégis türelmetlenül. A szemüveges ficsur kivette a jól megtömött tárcáját és egy rézpénzt dobott a tálba; aztán mind a ketten nevetve és hangosan beszélve a hintó felé fordultak. E pillanatban hirtelen megjelent Nikolajevna Lizaveta a Nikolajevics Móric kíséretében. Leugrott a paripájáról, oda dobta a kantárszárat a kísérlőjének, aki az ő kívánságához képest a lován maradt s épen akkor ért a szentképhez, mikor a rézpénz a tálba csördült. Arcát a méltatlankodás pirossága futotta el; levette a kerek kalapját, levetette a keztyűjét, letérdelt a szentkép előtt egyenesen a sáros gyalogjáróra és áhitatosan háromszor a földig hajtotta magát. Aztán kivette az erszényét, de mert abban csak néhány félrubeles volt, gyorsan lekapcsolta a gyémántos kösöntyűjét és a tálra tette.

- Lehet, lehet? a riza³³ diszítésére? - kérdezte izgalommal a szerzetestől.

³³ Riza = a szentképek és papok ruhája.

- Igenis lehet - felelt az - minden adomány kedves.

A nép hallgatott, nem szólva sem jót, sem rosszat; Nikolajevna Lizaveta felült a besározott ruhájában a lovára és elporoszkált.

II.

A leirt jelenet után két nap múlva Nikolajevna Lizavetát egy nagyobb társaságban láttam, amint valahová három kocsiban mentek, körülvéve lovasoktól. Intett nekem a kezével, megállította a kocsit és határozottan követelte, hogy csatlakozzam a társasághoz. Akadt hely a kocsiban a számomra s nevetve mutatott be a vele volt elegáns dámának, nekem meg elmagyarázta, hogy ők most igen érdekes expedícióra mennek. Kacagott és már tulságosan is jól érezte magát. Az utóbbi időkben valahogy csapongóan vidám kezdett lenni. A kirándulás csakugyan excentrikus volt: a folyó tulsó oldalára mentek, a Szevasztjánov kupec házába, amelynek egyik szárnyában lakott már vagy tíz év óta nyugodtan és megelégedetten a mi boldogságos³⁴ és prófétáskodó Jákovlevics Szemjonunk, aki ismeretes volt nem csak nálunk, hanem a szomszédos kormányzóságokban is. Sokan látogatták, különösen idegenek s miután tisztelettel és pénzzel adóztak neki, megkapták a kívánt jós ígét. A nem ritkán jelentékeny áldozatok, ha nem rendelkezett felettük Jákovlevics Szemjon azonnal, legnagyobb részt az isten házába kerültek, legfőképpen a mi Szent Szüzzről nevezett templomunkba. Ugyanezért e templom kolostorából egy barát mindig nála tartózkodott.

Az útrakelt társaságból még senki sem látta Jákovlevics Szemjont. Az egy Lyámsin volt nála valamikor s most azt beszélte, hogy a szent ember őt seprővel kergette el és két nagy főtt krumplit dobott utána. A lovasok közt láttam Sztepanovics Pétert is, megint kölcsönvett kozák lovon, amelyen nagyon ügyetlenül tartotta magát, meg Vszevolodovics Miklóst is, aki soha sem huzódzott a közös mulatságoktól s olyankor mindig vidám volt, ámbár ép olyan szűkszavu, mint rendesen. Mikor az expedíció összegyűlve a hidnak tartott, a városi vendéglőből valaki azzal a hírrel jött eléje, hogy a vendéglő egy szobájában éppen most fedeztek föl egy embert, aki meglötte magát s hogy várják a rendőrséget. Rögtön megnyilatkozott a vágy, hogy meg kellene nézni az öngyilkost. Az ötletnek több pártolója akadt: a mi hölgyeink még soha sem láttak öngyilkost. Egyikök kijelentette hangosan, hogy „minden olyan unalmas már, hogy a szórakozást illetőleg nincs mit teketóriázni, csak érdekes legyen”. Csak kevesen maradtak kint a kapu előtt, a többiek tolongva mentek be a piszkos folyosóra s ezek közt nagy csodálkozásomra ott láttam Nikolajevna Lizavetát is. Az öngyilkos szobája nem volt becsukva s magától értetődik, hogy nekünk a bemenést megtiltani nem merték. Az illető még fiatal, mintegy tizenkilenc éves legényke lehetett, valószínűleg igen csinos volt, sűrű szőke hajjal, szabályos, ovális arccal, szép, tiszta homlokkal. Már egészen megdermedt és fehér arcocskája, mintha márványból lett volna. Az asztalon egy sajátkezűleg készített irata volt, amelyben jelenti, hogy haláláért senkit okolni nem kell s hogy ő azért ölte meg magát, mert „ellumpolt” négyszáz rubelt. Ugy állt a levélben, hogy „ellumpolta” a pénzt; négy sorában három grammatikai hiba volt. Különösen sóhajtozott fölötte egy valaki, valószínűleg a szobaszomszédja, egy testes földesúr. Ennek a szavai szerint a családja (özvegy anyja, nőtestvérei és néneje), azért küldték be őt a falujokból a városba, hogy egy itteni nőrokon segítségével egyet-mást vásároljanak a legidősebb nőtestvére menyasszonyi kelengyjéhez és azokat hazavigye. Rábízták az évek hosszú során összekuporgatott négyszáz rubelt, aztán sóhajtozva, rémülködve, végtelen

³⁴ Boldogságos azért, mert boldogok az - együgyűek. Az orosz vallásos nép a félkegyelműeket különös tiszteletben részesíti.

figyelmeztetésekkel és könyörgésekkel, meg keresztvetésekkel jól meghintve eresztették útnak. A fiú eleddig szerény és megbízható volt. Megérkezvén ezelőtt három nappal, a nő-rokonához el sem ment, megszállt a vendéglőben s egyenesen a klubba ment azzal a szándékkal, hogy ott a hátsó szobákban fölkeressen valamely járókelő bankadó játékost s ha mást nem, hát legalább „sztukolkát”³⁵ játsszék. De aznap este sem sztukolki, sem bankadó nem volt. Éjfél felé visszatérve a vendéglői szobájába, pezsgőt, havanna-szivart és hat vagy hét fogásos vacsorát rendelt. De a pezsgőtől úgy megrészegeedett s a szivarozástól annyira rosszul lett, hogy a feladott vacsorát meg sem kóstolta és öntudatlan állapotban feküdt le. Másnap egész frissen fölkelvén, azonnal a cigánytáborba³⁶ ment, amely a vizen túl volt s amelyről a klubban hallott, aztán két napig nem tért vissza a vendéglőbe. Végre tegnap délután öt óra tájt mámorosan megkerült, rögtön lefeküdt és esti tíz óráig aludt. Fölébredvén, kotelettet, szőlőt, és egy üveg finom bort, aztán papírt, íróeszközöket rendelt és a számláját kérte. Senki semmi különöset nem vett észre rajta; nyugodt, csendes és szives volt. Valószínűleg már éjfél táján meglőtte magát, bár különös, hogy lövést senki sem hallott, csak ma délután egy órakor gondoltak rá s miután hiában kopogtattak, dörömböltek, rátörték az ajtót. Az üveg bor félig el volt fogyasztva, a szőlőnek is megmaradt a fele. Három lövetű kis revolverből lőtt egyenesen a szívébe. Igen kevés vére folyt ki; a revolver kiesett a kezéből a földre. Maga az ifju félig dőlt helyzetben ült a diván szögletében. Valószínű, hogy a halál egy pillanat alatt bekövetkezett; az arcon nyoma sem volt a halállal való küzdelemnek, kifejezése nyugodt, szinte boldog volt, mintha csak élt volna. A mieink mind nagy kíváncsisággal nézegették. Általában minden felebarátunkat ért szerencsétlenségben van valami, ami a szemünket megcsillantja, bárkik legyünk is. A mi hölgyeink némán nézgelődtek, de a gavallérok szellemeskedtek és nagyon megőrizték hidegvérüket. Egyik azt mondta, hogy ez a legjobb megoldás és hogy a fiú okosabbat nem is tehetett, egy másik megjegyezte, hogy a legényke, ha csak pár pillanatig is, de pompásan élt. Egy harmadik egész váratlanul azzal állt elő, hogy miért oly gyakori újabb időben az öngyilkosság, mintha csak kiugrott volna a föld az emberek lába alól? Az okoskodóra barátságtalanul néztek. Hanem aztán Lyámsin ezúttal is meg akarván maradni az ő komédiási szerepében, elvett a tényerről egy szőlő-billengett, úgy tett egy másik is, egy harmadik pedig a boros üveg után akart nyulni, de e szándékában megakadályozta a rendőrmester megjelenése, aki még a szoba kiürítését is elrendelte. Minthogy mindenki eleget látott, rögtön minden ellenvetés nélkül ki is mentek, bár Lyámsin még fecsegni kezdett a rendőrmesterrel. Az általános jókedv, vidámság, kacarászás, beszélgetés az út hátra volt részén szinte megkétszereződött.

Jákovlevics Szemjonhoz épen déli egy órakor érkeztünk meg. A meglehetősen nagy kupeci ház kapuja széltére volt nyitva, és a szárny-épület bejárása is szabad volt. Rögtön tudatták velünk, hogy Jákovlevics Szemjon ebédel, de azért elfogad bennünket.

A mi egész társaságunk egyszerre tódult be. A szoba, amelyben a derék ember ebédel és vendégeket fogadott, elég nagy volt; volt három ablaka, a közepén pedig széltében egy övig érő farácscsal volt kettéválasztva. Közönséges látogatók a rácson kívül maradtak, a kiváltságosabbakat pedig a boldogságos ember rendeletére bebocsátották a rács-ajtón át az ő fél-szobájába, ahol - ha kedve tartotta - leültette azokat az ő ócska bőrös székére vagy divánjára; ő maga pedig mulhatatlanul az ő régi Voltaire-székében foglalt helyet. Meglehetősen nagy, fölfujtnak látszó, sárga arcu ember volt, lehetett vagy ötven éves, szőke hajjal, kopasz fejjel, a szakállát borotválta, jobb arcfele föl volt puffadva s a szája mintha görbén állt volna, az orra

³⁵ Orosz kártyajáték neve.

³⁶ A cigányok mint énekesek rendkívül kedveltek Oroszországban.

mellett balra nagy szemölcsse volt, szeme apró, tekintete szolid, álmos. Németesen, fekete kabátba volt öltözve, de mellény és nyakravaló nélkül. A kabátja alól meglehetősen durva, de tiszta fehérnemű látszott ki. Betegnek látszott lábain papucs volt. Hallottam, hogy régebben hivatalnok volt és van most is hivatali rangja. Épen most ette meg a hallevését és a második tál ételhez akart fogni, amely sós főtt burgonyából állt. Egyebet soha sem szokott enni; csak sok teát ivott. Három személyből állt a kiszolgálata, amelyet a kupec tartott neki; a szolgálk egyike frakkban volt, a második napszámoshoz hasonlított, a harmadik harangozóhoz. Volt még ott egy igen pajkos, mintegy tizenhat éves fiú is. E szolgáliszemélyzetten kívül jelen volt egy tisztességes ősz barát is, kissé nagyon is gömbölyű testtel. Egy asztalon egy roppant nagy szamovár forrt, mellette egy tálcán tén két tucatnyi pohár. Egy másik asztalon a hozott ajándékok álltak: néhány font cukor, vagy két font tea, egy pár himzett papucs, egy meleg kendő, egy vég posztó, stb. A pénzbeli áldozatok csaknem kivétel nélkül mind a barát perseyébe vándoroltak. A szobában sokan voltak: csak a látogatók vagy tizenketten, akikből kettő bent ült a rácson túl, Jákovlevics Szemjon mellett; ezek egyike ősz fejű, egyszerű bucsujáró öreg volt, a másik egy kis töpörödött, vézna barát, aki szerényen, szemét lesütve ült. A többi látogatók mind a rácson innen álltak, többnyire parasztok, kivéve egy kövér kupecet, aki közönségesen, oroszosan volt öltözve, de akiről mindenki tudta, hogy százezrekkal bír; aztán egy éltebb, szegény nemes asszonyt és egy földesurat. Mindezek várták a szerencséjüket, anélkül, hogy maguktól szólani mertek volna. Vagy négy ember térdepelt, de leginkább magára vonta a figyelmet a mintegy negyvenöt éves, testes földesur, aki egészen a rács mellett térdepelt és áhitattal várta a Jákovlevics Szemjon tekintetét vagy megszólítását. Már vagy egy órája térdelt ott s az még mindig nem vette őt észre.

A mi hölgyeink a rács mellett csoportosultak, vidáman, nevetgélve susogtak. A térdepelő és a többi látogatókat félretolták, kivéve a földesurat, aki makacsul előretartotta a fejét, még a rácsba is belekapaszkodván. Jákovlevics Szemjonra vidám, kíváncsi szemek, nyeles szemüvegek és orrcsüptetők villogtak; Lyámsin egy színházi látókével nézegette. Jákovlevics Szemjon nyugodtan és hanyagul nézett rajtuk végig az ő apró szemeivel.

- Vigszeműek, vigszeműek! - méltóztatott végre rekedtes, basszus hangon megszólalni.

A mieink fölnevettek: „Mit jelent a vigszemű?” De Jákovlevics Szemjon hallgatásba merült és tovább majszolta a burgonyáját. Végre megtörülközött az asztalkendőjébe s föladták neki a teáját.

Rendszerint nemcsak maga ivott teát, hanem töltött a látogatóinak is, de világért sem mindegyiknek, hanem rendszeren maga mutatott rá arra, akit e szerencséjében részesített. E rendelkezések mindig meglepők voltak. Elkerülve a gazdagokat és előkelőket néha valamely parasztnak vagy vénasszonynak adatott egy-egy csészét, máskor meg a parasztokat kerülve ki, valamely egyedül álló kövér kupecet tüntetett ki. A porciók is különfélék voltak: némelyik úgy kapta a teát, hogy benne volt a cukor is, másik úgy, hogy csak egy darab cukrot kapott s azon kellett a fogai közt átszűrni az italt, némelyiknek meg egyáltalán nem is adott cukrot. A kolostorból való kövér barátnak meg semmit sem adott, ámbár az hozzá volt szokva a mindennapi teázáshoz.

- Jákovlevics Szemjon, mondjon nekem valamit, én már oly régen szerettem volna önnel megismerkedni - szólt éneklő hangon és hunyorogva az a mutatós dáma a mi kocsinkból, aki az imént azt mondta, hogy a mulatsággal nem kell teketóriázni, csak érdekes legyen. Jákovlevics Szemjon még csak rá sem nézett. A térdepelő földesúr hangosan és mélyen felsóhajtott, mintha valami nagy kovács-fujtatót hoztak volna működésbe.

- Cukrot ennek a csészéjébe! - mutatott Jákovlevics Szemjon a százezres kupecre; az előremozdult és egy sorba állt a földesurral.

- Még cukrot neki! - rendelkezett Jákovlevics Szemjon, mikor már a porciót kiöntötték; s mikor az illető már két csészével megivott, ő még tovább rendelkezett: no még egyszer! s adtak harmadik, majd negyedik csészével. A kupec ellenkezés nélkül kiiszogatta az adagokat.

- Uram, teremtőm! - fohászkodott a nép keresztet hányva. A földesúr megint nagyot sóhajtott.

- Bátyuskám, Jákovlevics Szemjon! - hallatszott fájdalmas, de szinte váratlanul éles hangja a szegény nemes asszonynak, akit a mieink a falhoz szorítottak. - Már egy egész órája várom az áldást. Szólj már hozzám és ítélj meg engem, árvát.

- Kérdezd ki! - mondta Jákovlevics Szemjon a harangozónak. Az a rácshoz ment.

- Teljesítetted-e azt, amit a multkor Jákovlevics Szemjon elrendelt? - kérdezte az özvegytől csendes, kimért hangon.

- Ugyan, hogy teljesíthettem volna, bátyuskám, Jákovlevics Szemjon! bírok is én azokkal! - siránkozott az özvegy asszony - rosszabbak azok az emberevőknél, beperelnek, a szenátussal fenyegetnek; engem, az édes anyjokat!

- Adjátok neki! - mutatott Jákovlevics Szemjon egy süveg cukorra. A fiú odaugrott, felfogta a süveg cukrot és az özvegyhez cipelte.

- Oh, bátyuskám, nagy a te kegyességed! De mit tegyek én ennyi sokkal? - sirt tovább az özvegy.

- Adjatok még neki! - bőkezűsködött Jákovlevics Szemjon.

Odavittek neki még egy süveget. „Még, még!” - rendelkezett a boldogságos; hoztak még egy harmadik süveget is, negyediket is. Az özvegyet megrakták cukorral. A kolostori barát sóhajtott: mindez még ma a kolostornak juthatott volna úgy, mint eddig.

- Minek nekem ennyi? - panaszkodott az özvegy - el sem bírom magam. Nem talán valami prófétai cselekedet ez, bátyuska?

- Igenis, prófétai - szólalt meg valaki a tömegből.

- Még egy fontot neki, még! - vezénylett Jákovlevics Szemjon.

Az asztalon még egy egész süveg maradt, de Jákovlevics Szemjon egy fontot parancsolt, hát egy fontot adtak oda.

- Uram istenem! bizonyosan prófétai cselekedet! - sóhajtozott a nép keresztet hányva.

- Máskor enyhítse meg a szívét jószággal és kegyességgel s csak azután jöjjön panaszkodni a gyerekeire, akik kegyelmednek csontjából való csontok, azt hiszem: ezt jelenti ez a jelkép - szólt csendesen és eléggülten a kövér, de a teától elesett kolostori barát, hiuságának rohamában magára véve a magyarázatot.

- Mit akarsz te, bátyuskám - csattant föl hirtelen az özvegy - hiszen azok engem a tűzbe akartak dobni, mikor Verhisinéknél a nagy tűz volt. Döglött macskát tettek a ládámba, vagyis minden aljasságra készek...

- Hajtsátok ki! - hadargott a kezével Jákovlevics Szemjon.

A harangozó és a fiú kijöttek a rác innenső oldalára. A harangozó karonfogta az özvegyet, aki lecsillapultan vonult az ajtó felé, visszatekintgetve a kapott cukor-süvegekre, amelyeket a fiú cipelt utána.

- Egyet vegyetek el tőle! - parancsolta Jákovlevics Szemjon a vele maradt napszámosnak. Ez utánok szaladt s néhány perc multán mind a három szolga visszatért, magukkal hozva az egyszer odaajándékozott, aztán visszavett cukorsüveget: hanem azért az özvegy mégis elvitt magával hármat.

- Jákovlevics Szemjon! - szólalt meg valaki egészen az ajtó mellől - álmomban egy madarat láttam, egy csókát; kirepült a vízből és berepült a tűzbe. Mít jelenthet ez az álom?

- Fagyot - felelt Jákovlevics Szemjon.

- Jákovlevics Szemjon, miért nem felel nekem, én már oly régen érdeklődöm ön iránt, - kezdte újra a mi dámánk.

- Kérdezd ki! - parancsolta Jákovlevics Szemjon oda sem hallgatva és a térdelő földesurra mutatva.

A kolostori barát, akinek a parancs szólt, odament a földesurhoz.

- Mivel vétkezett? s volt-e valami vezeklés róva önre?

- Igen: nem verekedni, a kezemet tartóztatni - felelt rekedten a földesur.

- Teljesítette? - kérdezte a barát.

- Nem birom teljesíteni, a saját erőm akadályoz meg benne.

- Kergessétek ki! seprőt neki! - hadonázott Jákovlevics Szemjon. A földesur be nem várva a parancs teljesítését, fölugrott és kiszaladt a szobából.

- Egy aranyat hagyott a helyén - mondá a barát, fölvéve egy aranypénzt a földről.

- Add ennek! - mutatott Jákovlevics Szemjon az ujjával a százezres kupecre. Az nem merte visszautasítani és elvette.

- Aranyakhoz még több arany - nem birta magát a barát türtőztetni.

- Ennek pedig egy csésze cukrozott teát! - mutatott Jákovlevics Szemjon Nikolajevics Móricra. A szolga teát öntött és egy szemüveges ficsurnak akarta adni.

- A hosszúnak, a hosszúnak! - utasította Jákovlevics Szemjon.

Nikolajevics Móric elvette a csészét, katonásan meghajtotta magát és elkezdte a teát szürcsölni. Nem tudom, miért: a mieink valamennyien majd megszakadtak a nevetéstől.

- Nikolajevics Móric - fordult hozzá Liza - miután az az úr, aki itt térdelt, elment, térdeljen le ön a helyére.

Nikolajevics Móric zavartan nézett rá.

- Kérem, nagy örömet szerezne nekem. Hallja csak, Nikolajevics Móric - folytatta aztán kötekedő, makrancos, keserű és szapora szóval - térdeljen le okvetetlenül; látni akarom: hogy áll önnek a térdelés. Ha le nem térdel, akkor ne jöjjön többet hozzám. Minden áron akarom, akarom...

Nem tudom, mit akart ezzel mondani, de ellenvetést nem tűrő, könyörtelen hangon beszélt, mintha valami rohama lett volna. Az ilyen szeszélyességeit, amelyek különösen gyakoriak voltak az utóbbi időkben, Nikolajevics Móric az ő iránta való vak gyűlölködésre vezette vissza, mely gyűlölet nem volt ám gonosz indulatu, mert Nikolajevna Lizaveta tisztelte és szerette őt, hanem valami öntudatlan gyűlölködés, amelyen némely pillanatokban maga sem tudott uralkodni.

Nikolajevics Móric átadta egy mögötte álló öregasszonynak a csészéjét, kinyitotta a rács ajtaját, meghívás nélkül bement a Jákovlevics Szemjon intim helyére és a szoba közepén valamennyiök láttára térdreborult. Azt hiszem, hogy nagyon bántotta az ő szelid, jó lelkét Lizának az a nyers és megalázó kötekedése az ott jelen voltak előtt. Azt is gondolta tán magában, hogy Liza majd szégyenleni fogja magát, látva azt a megalázást, amelyet annyira követelt. Persze: ő rajta kívül senki sem próbálta volna meg ilyen báva és kockáztatott módon valamely hölgyet észretériteni. Változatlan komolysággal állt a térdén az ő egész hosszú, esetlen, nevetséges mivoltában. De a mieink nem nevettek; a jelenet váratlansága beteges, fájdalmas hatással volt. Mindenki Lizára nézett.

- Olajat, olajat! - dörögött Jákovlevics Szemjon.

Liza hirtelen elsápadt, fölsikoltott és átrohant a rácson. Erre gyors, hisztérikus jelenet következett: teljes erejéből föl akarta emelni Nikolajevics Móricot a térdeplő helyzetéből, ráncigálta annak könyökeit.

- Álljon fel, álljon fel! - kiabált magánkivül - álljon föl rögtön, rögtön! Hogy mert letérdelni?

Nikolajevics Móric fölállt. Liza megragadta könyökön felül a karját és merően a szemébe nézett. Tekintetében ijedelem volt.

- Vigszemüek, vigszemüek! - ismételte még egyszer Jákovlevics Szemjon.

Nikolajevna Lizaveta végre kivonszolta Nikolajevics Móricot a rács mögül; a mieink közt nagy kavarodás támadt. A mi kocsinkból való dáma, hogy a jelenetnek véget vessen, harmadszor is hangosan és megint szerénykedő mosolylyal szólította meg Jákovlevics Szemjont:

- No hát, Jákovlevics Szemjon, nem mond nekem valami „igét?” Pedig úgy számítottam rá!

- Pokolba veled, pokolba! - fordult hozzá hirtelen Jákovlevics Szemjon, kinyomtatni nem való szavakat téve hozzá, még pedig igen dühösen és fenyegetően. A mi hölgyeink sikoltoztak és nyakra-főre szaladtak ki, a gavallérok homéri kacajjal utánok. Ezzel végződött a látogatásunk Jákovlevics Szemjonnál.

De amint mondják, történt még egy titokzatos eset is, és én bevallom, hogy csak ennek a kedvéért irtam le ilyen részletesen a kirándulásunkat.

Azt beszélnek, hogy mikor összekavarodva kifelé rohantak, Liza, akit Nikolajevics Móric vezetett, az ajtóban a tolongásban összeakadt Vszevolodovics Miklóssal. Megjegyzendő, hogy a vasárnapi nap és az elájulás óta, ha többször találkoztak is, de egymáshoz nem közeledtek és egymásnak semmit sem mondtak. Én láttam, mikor az ajtónál összekerültek: úgy rémlik nekem, mintha egy pillanatra mindketten megálltak és egymásra különösen néztek volna. De az is lehet, hogy én a tolongásban nem jól láttam. Mások ellenkezőleg azt állították, hogy Liza meglátván Vszevolodovics Miklóst, gyorsan fölkapta a kezét, egészen annak az arcáig és biztosan arcul ütötte volna, ha az gyorsan félre nem kapja a fejét. Meglehet, hogy nem tetszett neki a Sztavrogin arckifejezése, vagy éppen gúnyos nézése, kivált most, a Nikolajevics Móriccal történt jelenet után. Megvallom, hogy én semmit sem láttam ebből, de a többiek komolyan állították, hogy úgy történt, ámbár a nagy tolongásban mindnyájan nem, legfőlegb néhányan láthatták. Emlékszem, hogy Vszevolodovics Miklós az egész visszatérő úton kissé halvány volt.

III.

Ugyanezen a napon megtörtént végre a találkozás Trofimovics István és Petrovna Borbála közt, amelyet ez már régen tervezett és amelyről már korábban értesítette a volt barátját, de amelyet valamiért mindig halogatott. A találkozás Szkvoresnyikiben történt meg. Petrovna Borbála nagyon izgatottan jelent meg az ő városon kívül eső házában; az előtt való nap végleg elhatározták, hogy a tervezett ünnepség a nemességi marsallnénál lesz. De Petrovna Borbála rögtön arra gondolt, hogy az ünnepség után senki sem akadályozhatja meg őt egy külön multság adásában s hogy arra újra összehívja az egész várost. Akkor majd mindenki meggyőződhetnék, hogy kinek a háza különb s ki tudja a vendégeket különbül ellátni. Alig lehetett ráismerni. Ugy látszott, mintha egészen újjászületett volna, a régi, megközelíthetetlen „magasabb hölgy”, (mint őt Trofimovics István elnevezte volt), közönséges, kényeskedő, világi nővé lett. Egyébként meglehet, hogy ez csak úgy látszott.

Megérkezvén az üres házba, bejárta a szobákat a hű és öreg Jegorücs Elek, meg a Tamás inas kíséretében, mely utóbbi sokat látott ember volt és specialista a dekoratív munkákban. Megkezdődtek a tanácskozások: milyen butorokat, képeket hozzanak át a régi lakásból, hova állítsák azokat, hogy helyezték el az élő növényeket és virágokat, hol pótolják a kárpitokat ujjakkal, hol állítsák föl a buffét s egy legyen-e vagy kettő? stb., stb. S a legnagyobb tevésevés közt egyszerre csak eszébe jut, hogy kocsit küldjön Trofimovics Istvánért.

Az már régen értesülve volt és mindennap várta ezt a váratlan meghívást. Felülvén a kocsira, keresztet vetett magára; sorsa eldöntéséről volt szó. Barátnőjét a nagy teremben, egy fürkében elhelyezett divánon találta, előtte márványasztalkával, kezében papirossal és ceruzával: Tamás egy arsinnal az ablakok és a karzat magasságát méregette, Petrovna Borbála meg maga jegyezte a számokat és csinált jeleket a földön. A dolgát abban sem hagyva biccentett a fejével Trofimovics Istvánnak, s mikor az valami köszönésfélét dünnyögött, gyorsan kezét nyújtott neki s anélkül, hogy ránézett volna, helyet mutatott maga mellett.

Vagy öt percig ültem ott és vártam „szorongó szívvel” - beszélte nekem később. - Nem azt a nőt láttam, akit husz esztendeig ismertem. Az a teljes meggyőződésem, hogy mindennek vége, olyan erőt adott nekem, amely még őt is meglepte. Esküszöm, hogy csodálatba ejtette őt ez utolsó órában tanusított szilárdságom.

Petrovna Borbála hirtelen letette a ceruzát és gyorsan Trofimovics Istvánhoz fordult.

- Trofimovics István, nekünk komoly megbeszélni valónk van. Biztosra veszem, hogy önnek egy csomó virágos szava és mondókája van készletben, de talán jobb lenne egyenesen a dologra térni.

Trofimovics István megrettent: a barátnéja nagyon is sietett a hangot megadni: mit lehetett azután még várni?

- Várjon, hallgasson, majd azután; különben nem tudom, hogy mit is válaszolhatna ön az én szavaimra - folytatta Petrovna Borbála szapora szóval. - Az ön ezerkétszáz rubelnyi penzióját én az ön haláláig kötelezőnek tartom magamra nézve. Ha akarja, ezt írásba is foglalhatjuk. Az én halálom esetére külön intézkedtem. Ezenkívül ön most szállást, kiszolgálást és teljes ellátást kap tőlem. Ezt pénzre átszámolva, ezerötszáz rubelben lehet megállapítani: igaz-e? Hozzáadok még külön kiadásokra háromszázat - s kikerekitem három ezerre: helyes? Elég lesz ez egy évre? Azt hiszem: nem lesz kevés. Egyébiránt rendkívüli esetekben valamivel még meg is szerzem. E szerint most már fogja a pénzét, küldje haza az én cselédeimet és éljen magában ott, ahol tetszik: Pétervárott, Moszkvában vagy itt, csak ne én nálam. Érti?

- Nem régen ugyanilyen szigorú hangon, ugyanily hirtelen s ugyanezen ajkáról egészen más parancsot hallottam én - szólalt meg csendesen és szomorúan Trofimovics István. - *Oui, la comparaison peut être permise. C'était comme un petit cozak du Don, qui sautait sur sa propre tombe.* Most pedig...

- Hagyja el, Trofimovics István, ön szörnyen bőbeszédű. Ön semmit sem táncolt, mert ön fehér nyakkendővel, új fehérneműben, új keztyűben, kikenve és fenve, illatosan jelent meg; biztosítom önt, hogy ön maga is szeretett volna megházasodni; le lehetett ezt olvasni az arcáról s higgye el, hogy ez az arckifejezése egy csepp sem volt elegáns. Ha ezt akkor nem említettem volna önnek, hát csak kiméletből. De ön szeretett volna megházasodni, szeretett volna! dacára annak, hogy olyan aljasságokat irt rólam is, a menyasszonyáról is. Most másról van szó. S mi akar lenni az a *cozak du Don* az ön sirja fölött? Nem értem ezt a hasonlatot. Ellenkezőleg: ne haljon meg, hanem éljen; éljen mentől tovább s én annak nagyon fogok örülni.

- A szegények házában?

- Micsoda szegények házában? Három ezer rubel évi jövedelemmel senki sem megy a szegények házába. Ah, értem már - mosolyodott el; - tény, hogy Sztepanovics Péter tréfálkozott egyszer a szegények házával. Csakhogy az egy különös szegények háza, amelyről érdemes gondolkozni. Igen tiszteletreméltó személyek vannak benne: ezredesek például s most egy tábornok is készül belé. Ha ön az ön pénzével be akar oda menni, hát nyugodtan, kényelmesen élhet ott. Tudományokkal foglalkozhatik és mindig talál preferánsz-partit...

- Passons.

- Passons? - mondá félvállról Petrovna Borbála. - Jól van, én megmondtam a magamét; mától kezdve teljesen külön fogunk élni.

- Hát ez az egész, ami husz évből megmaradt? Ez a kegyed bucsuszava?

- Ön roppant szereti a fölkiáltásokat, Trofimovics István. Ma már ez nem divat. Az emberek nyersen, de őszintén beszélnek. S mit akar ön azzal a mi husz évünkkel? Az mindkét részről az önzés husz éve volt, egyéb semmi. Önnek valamennyi hozzám címzett levele nem nekem szól, hanem az utókornak. Ön stilita és nem jóbarát, a barátság pedig csak szóbeszéd, valóságban pedig a moslékok kölcsönös kiöntözése...

- Istenem, mennyi idegen szó! Mennyi betanult lecke! Már kegyedre is ráadták azok a maguk ruháját! Már kegyed is ujjong! *Chère, chère*, hogy eladta kegyed egy tál lencséért a szabadságát!

- Nem vagyok én papagáj, hogy idegen szavakat ismételjek, - fortogott Petrovna Borbála. - Legyen nyugodt afelől, hogy a saját szavaim gyűltek össze bennem. Mit tett ön én értem e husz év alatt? Ön még azokat a könyveket is megtagadta tőlem, amelyeket én hozattam önnek s ha nem kerülnek a könyvkötő kezébe, hát a mai napig is fölúgatóan lennének. Mit adott ön nekem olvasni, mikor az első években arra kértem önt, hogy legyen a tanácsadóm? Kapfigot és megint csak Kapfigot. Féltékeny volt ön még arra is, hogy tanulhassak és igyekezett azt megakadályozni. Pedig önt mindenki kineveti már. Megvallom, én önt mindig csak kritikusnak tartottam; ön csak irodalmi kritikus, egyéb semmi. Mikor Pétervárra utaztunkban tudattam önnel, hogy folyóiratot akarok kiadni s egész életemet annak szentelni, ön mindjárt ironikusan nézett rám és szörnyű rátartian viselte magát...

- Az nem azért volt... nem azért... akkor mi az akadályoktól, a kellemetlenségektől féltünk...

- Biz az azért volt, mert Pétervárott ön semmiféle kellemetlenségtől, üldözéstől nem tarthatott. Emlékszik az után februárban, mikor azok a hírek keringeni kezdtek, mint szaladt ön hozzám ijedten és azzal a követeléssel, hogy azonnal adjak önnek írásbeli nyilatkozatot arról, hogy a fiatal emberek nem önhöz járnak, hanem én hozzám, hogy ön csak házitánító, aki csak azért lakik még a háznál, mert a fizetését még meg nem kapta, nem így volt? Gondoljon csak vissza! Ön akkor leleplezte az egész életét, Trofimovics István.

- Az csak egy pillanatnyi kishitőség volt, az is csak négy szemközt - kiáltott föl keserűen Verhovenszkij - de hát csakugyan eltépünk mindent ilyen kicsiségekért? Hát semmi sem marad meg köztünk ebből a húsz évből?

- Ön igen számító; ön minden áron úgy szeretné a dolgunkat rendezni, hogy még én legyek önnek adója. Mikor ön külföldről visszatért, nagyon magasról nézett le rám, nem engedett szóhoz jutnom s mikor én magam jártam külföldön, aztán beszélgetni kezdtem önnel, előadtam a Madonnáról szerzett benyomásaimat, ön nem hallgatott ki, lenézően belenevetett a nyakkendőjébe, mintha én nekem nem is lehetnének olyan érzelmeim, mint önnek.

- Nem úgy volt, bizonyára nem úgy volt... J'ai oublié.

- De bizony úgy volt; különben nem is volt mivel olyan nagyra lenni velem szemben, mert az egész csupa merő ostobaság és csak az ön rögeszméje: ma már senki sincs elragadtatva a Madonnától, senki sem ér rá azzal törődni, legfőlebb a megcsontosodott öregecskék. Ez már be van bizonyítva.

- Bebizonyítva?

- A Madonnának semmi haszna nincs. Itt ez a korsó hasznos, mert vizet lehet bele önteni; ez a ceruza hasznos, mert ezzel bármit is írni lehet, az pedig egy női arc, amelynél bármely természetes, élő arc különb. Próbáljon csak ön egy almát festeni és letenni hozzá egy igazi almát: vajon melyikhez fog nyulni? Tudom, hogy el nem téveszti. Hát ide lyukad ki az önök minden elmélete, mihelyt a szabad kutatás első fénysugara rájuk esik.

- Ugy, úgy.

- Ön gúnyosan nevet. S mit mondott ön nekem például az alamizsnáról? Pedig az alamizsna-osztás élvezete kevélykedő és erkölcstelen élvezet, élvezete a gazdagnak az ő gazdagsága, hatalma, valamint annak tudatában, hogy ő összehasonlíthatja a maga jelentőségét a koldusával. Az alamizsna erkölcstelen úgy arra nézve, aki adja, mint arra, aki elfogadja, azonkívül céltalan is, mert csak szaporítja a koldulók számát. A dologkerülők ép úgy körülveszik az alamizsna-osztót, mint a játékosok a játék-asztalokat abban a reményben, hogy nyerni fognak. Pedig az odadobott fillér a századrészt sem elégíti ki. Sokat osztott-e ki ön például? Vagy nyolc tizkopejkást, ha jól összeadja. Jusson csak eszébe, hogy mikor adott utoljára; lesz legalább két éve, de lesz tán négy is. Ön kiabál, de csak árt vele. Az alamizsnát a mostani társadalomban törvénnyel kellene eltiltani. Az új berendezkedésben egyáltalán nem lesznek szegények.

- Oh, mily félremagyarázása a mások szavainak! Hát már az új berendezkedésig jutottak? Szerencsétlen asszony, isten legyen kegyednek irgalmas és kegyelmes!

- Igen, Trofimovics István, az új berendezkedésig jutott a dolog; hiában rejtegette ön én előlem az új eszméket: azokat már mindenki ismeri; ön csak féltékenykedésből cselekedett, hogy megtartsa felettem a hatalmát. Most aztán még ez a Julia is száz versztára jár előttem. De átláttam én is a szitán. Védelmeztem önt, Trofimovics István, amennyire birtam; csakhogy önt határozottan mindenki elítéli.

- Elég! - mozdult meg Trofimovics István, hogy felálljon - elég! Kivánjam-e kegyednek, hogy mihamarabb magához térjen?

- Várjon még egy pillanatig, Trofimovics István, valamit akarok kérdezni. Önt meghívták az irodalmi estélyre felolvasni; ezt az én ajánlatomra tették. Mondja: mit akar felolvasni?

- Hát éppen arról a királynék királynéjáról, az emberiség ideáljáról, a sixtini madonnáról, amely kegyed szerint nem ér annyit, mint egy korsó vagy egy ceruza.

- Hát nem a történelemből? - kérdezte keserű meglepetéssel Petrovna Borbála.. - De hiszen akkor nem fogják önt meghallgatni. Meg van akadva azzal a Madonnával! Micsoda öröme telik benne majd, ha mindenkit elaltat? Legyen meggyőződve, Trofimovics István, hogy én csak az ön érdekében beszélek. Egészen más volna, ha valami rövid, de érdekes, középkori udvari történetkét adna elő a spanyol történelemből, jobban mondva egy anekdotát, amelyet kibővítene más anekdotákkal és a saját elmésségeivel. Hiszen voltak ott nagyszerű udvarok, pompás hölgyek, mérgezések; Karmazinov azt mondja, hogy furcsa volna, ha még a spanyol históriákból sem lehetne valami érdekeset kikerekíteni.

- Karmazinov, az a magát kiirt fajankó keres nekem témát!

- Karmazinov csaknem államférfiúi elme! Önnek nagyon vakmerő nyelve van, Trofimovics István.

- A kegyed Karmazinovja egy magát kiirt vénasszony! Chère, chère, hát mióta dolgozták meg azok ennyire kegyedet!?

- Én őt most sem szenvedhetem az ő rátartiságaért, de az eszét elismerem. Ismétlem, hogy én önt védelmeztem, ahogy csak tudtam. De minek legyen az ember minden áron nevetséges és unalmas! Ellenkezőleg: jelenjék meg ön a dobogón méltóságos mosolylyal, mint a multak képviselője, mondjon el három anekdotát azzal az ön szellemességével, amelylyel oly sokszor kitüntette magát. Hadd legyen ön öreg úr, hadd legyen a letűnt kor embere, aki az újabbaktól elmaradt, de hiszen ön mosolyogva ismeri ezt el magáról a bevezetésben és mindenki be fogja látni, hogy ön kedves, jó és szellemes törmelék... Egy szóval régi szabásu ember, de annyira okos, hogy meg tudja értékelni, hogy mire vezetett amaz eszmék képtelensége, amelyek önöket idáig lelkesítették. No, tegye meg nekem ezt a szivességet, kérem önt.

- Elég, chère! Ne is kérjen, azt én meg nem tehetem. Én a Madonnáról fogok felolvasni s olyan vihart keltek, amely vagy őket seprí el, vagy engemet.

- Bizonyosan csak önt, Trofimovics István.

- Ha az a sorsom! Arról a semmirekellő rabról fogok beszélni, arról a бүдös, erkölcstelen lakájáról, aki elsőnek tolakodik föl a lépcsőn, kezében ollóval, hogy az egyenlőség, gyűlölet és... gyomor érdekében összeszabdálja a nagy ideál képét. Hadd dörögjön föl az én átkom s azután...

- Aztán... az örültek házába?

- Meglehet. De akár győzzek, akár bukjam, én még aznap este veszem az én koldustarisznymat, itt hagyok mindent, a kegyed adományait, penzióját, a jövőre tett ígéreteit s elmegyek gyalog, hogy mint valamelyik kupec házitanítója végezzem életemet, vagy éhen haljak valamely sövény alatt. Végeztem! Alea jacta est!

És megint fölállt.

- Biztos voltam benne - kelt föl Petrovna Borbála is szikrázó szemekkel - már évekkel előbb megbizonyosodtam abban, hogy ön éppen csak arra törekszik, hogy végre engem és házamat megszégyenítse. Mit akar ön azzal mondani, hogy valami kupec házitanítója lesz vagy valami sövény alatt hal meg? Ez merő szószátyárkodás, mérgelődes.

- Kegyed engem mindig lenézett; én azonban úgy végezek, mint a hölgyéhez hű lovag, mert én a kegyed véleményét mindig nagyrabecsültem. Ettől a pillanattól kezdve semmit el nem fogadok, a fölolvadásomat pedig a magam fölfogása szerint tartom meg.

- Mily ostobaság!

- Kegyed engem soha sem becsült meg. Meglehet, hogy tengernyi sok a hibám. Ugy van, én kegyeden élősködtem (a nihilisták nyelvén mondom ezt); de az élősködés soha sem volt vezérlő elve az én viselkedésemnek. Ez magától történt, magam sem tudom: hogyan... Én azt hittem, hogy mi köztünk valami magasztosabb is van, mint a koszt és kvártély s - én soha sem voltam gazember, soha! E szerint hát most már mehetek utamra, hogy vezekeljek az eddigiekért. Kései út, kint kései ősz van, a mezőket köd ülte meg, dér fedi, az öregség zuzmarája körüti utamat és közeli sirom felől fuj rám a szél... De menni kell!

Telve tiszta szerelemmel,
Bizva édes ábrándokban...

Isten veletek, édes ábrándjaim. Húsz év! Alea jacta est!

Arcát megnedvesítették hirtelen megeredt könnyei. Kezébe vette a kalapját.

- Én nem értek diákul - szólt Petrovna Borbála, igyekezőn magán uralkodni.

Ki tudja? tán ő is sirva akart fakadni, de a méltatlankodás és szeszélyesség még egyszer felülkerekedett benne:

- Én csak egyet tudok, azt, hogy mindez csak komédia. Soha sem lesz ön képes önzésből eredő fenyegetéseit végrehajtani. Nem megy ön sehova, semmiféle kupechez, hanem egész nyugodtan itt fogja életét eltölteni, megkapja a penzióját és maga köré gyűjti tovább is a furcsa barátait minden kedden. Isten önnel, Trofimovics István.

- Alea jacta est! - hajtotta meg magát mélységesen Trofimovics István és izgatottságától alig élve ment haza.

VI. FEJEZET.

Sztepanovics Péter munkája.

I.

Az ünnepség napja végleg megállapított, s Fon-Lembke egyre szomorúbb és tűnődőbb lett. Különös, rossz sejtelmek voltak s ez igen nyugtalanította Mihajlovna Júliát. Igaz, hogy nem is volt minden a kellő rendben: az előbbi, gyenge kormányzó nem valami jó állapotban adta át az ügyeket az utódjának; most meg épen kolera fenyegetett; némely helyeken erős marha-vész dúlt; a nyár folyamán a városokban és falvakban tűzvészek pusztítottak s a nép közt egyre jobban terjedt a zúgolódás azzal a képtelen felfogással, hogy gyújtogattak. A rablások száma az eddigiehez képest megkétszereződött. Ez persze rendes dolognak lett volna mondható, csak ne lettek volna más súlyosabb okok is, amelyek az Antonovics András nyugalmát zavarták.

Leginkább meglepte Mihajlovna Júliát, hogy a férje napról-napra szótalanabb és zárkózottabb lett. Pedig hát mi rejtegetni valója lehetett? Igaz, hogy eddig is ritkán felelgetett a nejének és a legtöbbször engedelmeskedett annak. A Mihajlovna Júlia ösztönzésére hoztak be például két-három rendkívül kockáztatott és csaknem törvénytelen rendszabályt a kormányzói hatalom kibővítésére. Történtek ugyanilyen céllal elnézések is; így például olyan emberek, akik bíróságot és Szibériát érdemeltek volna, a Mihajlovna Júlia kényszerítése folytán kitüntetésre ajánlottak. Némely panaszokra és feljelentésekre rendszeresen nem válaszoltak. Mindez később napfényre került. Lembke nemcsak mindent aláírt, de még csak meg sem gondolta, hogy milyen helytelen az, ha a feleségének ilyen beavatkozását megtűri. Ahelyett néha a „legcsekélyebb semmiségek miatt” is kikelt magából, a Mihajlovna Júlia nagy csodálkozására. Persze: engedelkenységei után mindig szükségét érezte, hogy egy-egy kis lázadással kárpótolja magát. Fájdalom! Mihajlovna Julia, dacára az ő éleslátásának, nem volt képes felfogni ezt a nemes finomságot az ő nemes karakterében. Egészen más dolga volt annak és ebből keletkezett a sok zavar.

Nem az én dolgom, de nincs is hozzá bátorságom, hogy az ő némely dolgaikat elmondjam. Az adminisztratív hibák elmondása sem az én dolgom. Egészen más feladatot tűztem én magam elé, mikor e krónikámba kezdtem. De némely felvilágosítást még sem mellőzhetek.

Folytatom azonban előbb a Mihajlovna Júlia dolgát. A szegény hölgy (én nagyon sajnálom őt!) elérhette volna mindazt, amire annyira vágyott, anélkül, hogy oly erős és excentrikus tevékenységre adja magát, aminőt nálunk rögtön az első lépésével kezdett. De a poézis túltengésétől-e, vagy első fiatalságának hosszú és sikertelen szomorúságai folytán, sorsa változával egyszeribe túlságosan is hivatottnak, csaknem felkentnek kezdte magát tartani. Ilyenekben pedig a legnehezebb az asszonyokat észre téríteni; aztán, aki mindig igazat ad nekik, az célját éri; Mihajlovna Júliának pedig tüskön-bokron át igazat adtak. A szegényke rögtön különféle befolyások játékszerévé lett s ő valami originális személynek kezdte magát tartani. Sokan megfűtöztek az ő melegénél, sokan felhasználták az ő jóságát az ő rövid idejű kormányzói tevékenysége alatt. (Mert hiszen ő kormányzott és nem a férje). És micsoda habarodás lett ebből az ő főztjéből! Tetszett neki a nagybirtok is, az arisztokratizmus is, a kormányzói hatalom kibővítése is, de a demokratizmus is, az új intézmények is, a szabad gondolkodás is, a szociális eszmék is, az arisztokrata szalónok szigorú szelleme is s az őt környékező fiatalságnak csaknem kocsmai viselkedése is. Arról ábrándozott, hogy boldogságot hint szét, kibékíti a kibékíthetetleneket, igazat mondván: egyesít mindenkit és mindent a

maga személye imádásában. Voltak kedvencei is: például Sztepanovics Péter, aki a legnagyobb hízelgéssel kezelte őt, nagyon tetszett neki. De tetszett ez neki más okból is, ami a legkülönösebb színben tünteti föl a mi dámánkat: Mihajlovna Júlia ugyanis folyton abban a reménykedésben élt, hogy Sztepanovics Péter egy egész országos összeesküvést fog ő előtte felfedezni. Bármily nehéz ezt elképzelni, mégis úgy volt. Valamiért egyre úgy rémlett neki, mintha a kormányzóságban államellenes összeesküvés volna. Ezt a különös eszmét Sztepanovics Péter hol hallgatásával, hol távoli célzásokkal táplálgatta. Mihajlovna Júlia meg úgy képzelte magának a dolgot, hogy Sztepanovics Péter összeköttetésben áll ugyan Oroszország minden forradalmi mozgalmával, de ő neki az imádásig hódolója. Az összeesküvés felfedezése, a Pétervárról jövőendő köszönet, a további rang-emelkedés, a fiatalságra való szelid hatás, hogy azok az örvény szélén visszatartóztassanak: mindez a legélénkebben foglalkoztatta a Mihajlovna Júlia fantáziáját. Ha megmentette és észretérítette Sztepanovics Pétert (s ez iránt ő teljesen meg volt győződve), akkor megmenti a többi is. Senki sem fog közülök elveszni, senki, mert ő mindnyájokat megmenti; külön osztályokba sorozza őket és úgy tesz rólok jelentést; a felsőbb igazságosság szerint fog velök bánni s meglehet, hogy a história és az egész orosz liberalizmus áldani fogja az emlékét; s az összeesküvés mégis fel lesz fedezve. Egy csapásra több haszon.

De mindamellett szükséges volt, hogy Antonovics András legalább az ünnepségre vidámabb legyen. Mindenáron fel kellett őt vidítani és megnyugtatni. E célból Mihajlovna Júlia hozzá vezényelte Sztepanovics Pétert, abban a reményben, hogy ez valahogyan fel fogja őt villanyozni. Talán valami közléssel, amelyet úgyszólván első kézből kapott. Sztepanovics Péter már rég nem volt a Fon-Lembke dolgozó szobájában. Ezúttal éppen abban a pillanatban repült be hozzá, mikor a paciens a legrosszabb hangulatában volt.

II.

Egy bonyodalmas eset történt, amelyen Fon-Lembke sehogy' sem tudott eligazodni. Ugyanabban a kerületben, ahol nem régen Sztepanovics Péter a tisztekkel mulatott, egy hadnagyot a közvetetlen feljebbvalója lehordott. Történt pedig ez az egész század előtt. A hadnagy még fiatal ember volt, nem régen került ide Pétervárról; szóvalan legény volt, amellet komor, fontoskodó magatartású, alacsony, testes és piros képű. Nem tűrte a lehordást s az egész századot csodálatba ejtő ordítással, fejét vadul előre szegve, rávetette magát a feljebbvalójára, megütötte azt és erősen a vállába harapott; alig bírták onnan elvinni. Kétségtelennek tartották, hogy megőrült, legalább az utóbbi napokban nem egyszer a lehető legkülönösebb állapotban találták őt. Kidobott például a házigazdája lakásából két szent képet s azok egyikét fejszével összevagdalta; a maga szobájában három könyvtartó pulpituson elhelyezte a Vogt, Moleschott és Büchner könyveit és mindegyik pulpitus előtt meggyújtott egy templomi viasz-gyertyát. A nála talált könyvek mennyisége után azt lehetett róla tartani, hogy olvasott ember volt. Ha lett volna neki vagy ötvenezer frankja, bizonyára elment volna valamely utópiai szigetre. Mikor elfogták, a zsebében és a szállásán egy csomó kétségbeejtő proklamációt találtak.

A proklamációk egymagukban eléggé jelentéktelen dolgok. Milyeneket láthattunk már ebből a fajtából! Azonkívül ezek nem is voltak újabb keletűek: éppen olyanok, mint aminőket nem régen az x-i kormányzóságban osztogattak szét s Liputin, aki másfél hónappal ezelőtt a kerületben járt s onnan a szomszéd kormányzóságba is átrándult, azt állította, hogy ő már akkor látta ott ezeket a felhívásokat. Antonovics Andrást leginkább az lepte meg, hogy a Spigulin-féle gyár igazgatója éppen akkor két csomag éppen ilyen proklamációt küldött be a rendőrségre, mint amelyeket éjjel dobáltak szét a gyárban. A csomagok még felbontatlanul voltak s a

munkások nem olvastak el abból egy darabot sem. Az eset meglehetősen jelentéktelen volt, de Antonovics András nagyon elgondolkozott rajta. Igen gyanúsak ítélte azt.

Spigulinéknak ebben a gyárában épen akkor kezdődött az a „spigulini história”, amely olyan nagy port vert föl nálunk s amelyről olyan változatok jelentek meg a fővárosi ujságokban. Két hét előtt ázsiai kolerát kapott és meghalt ott egy munkás; később megint megbetegedett néhány ember. A városban mindenki megrémült, mert a kolera a szomszéd kormányzóságból terjedezett. Nálunk lehetőleg kielégítő előkészületeket tettek a kellemetlen vendég fogadására. De a milliomos és összeköttetésekkel bíró Spigulinék gyárát valahogy soron kívül felejtették. Most aztán mindenki azt kiabálta, hogy ott van a járvány fészke és terjesztője s hogy a gyárban, különösen pedig a munkások lakásaiban annyi a pizok, hogy ha kolera nem volna is, ott az bizonyosan kicsiráznék. Természetes, hogy rögtön megtétettek a kellő intézkedések és Antonovics András szigorúan követelte azok foganatosítását. A gyárat három hétig tisztogatták, de aztán Spigulinék - nem tudni: miért? - bezárták. Az egyik Spigulin állandóan Pétervárott lakott, a másik pedig, mihelyt a hatóság rendelete a tisztogatás iránt megjelent, rögtön elutazott Moszkvába. Az igazgató hozzálátott a munkások kifizetéséhez s amint most kisült: szemtelenül csalt. A munkások zúgolódtak, igazságos kifizetést követeltek, tudatlanságukban a rendőrségre mentek, szerencsére minden zaj nélkül és bizony nem is indulatoskodtak valami nagyon. Hát épen ekkor küldte be az igazgató a proklamációkat Antonovics Andrásnak.

Sztepanovics Péter minden bejelentés nélkül, mint jóbarát és közelálló ember, azonkívül a Mihajlovna Júlia küldetésében repült be a szobába. Antonovics András meglátván őt, elkomorult és barátságtalan tekintettel állt meg az asztalnál. Eddig fel és alá járt és valamiről tanácskozott a kancelláriája egyik hivatalnokával, Blümerrel, egy roppant esetlen és komor képű némettel, akit Pétervárról hozott magával, ellenére a Mihajlovna Júlia leghevesebb ellenzésének. A hivatalnok a Sztepanovics Péter megjelenésekor félre vonult az ajtó felé, de nem ment el. Sztepanovics Péternek úgy rémlett, hogy Blümer jelentősen össze is nézett a főnökével.

- Aha! mégis csak megkaptam önt, bujdosó vezérünk! - harsogott Sztepanovics Péter nevetve és tenyerével befedett egy proklamációt, amely az asztalon feküdt, - ez is a kollekciója szaporítására?

Antonovics András elvörösödött. Arca szinte eltorzult.

- Hallgasson! egy szót se! - kiáltott rá, reszketve a haragtól, - ne merjen... uram...

- Mi ez? Ugy látom: haragszik?

- Engedje tudtára adnom, tisztelt uram, hogy mától kezdve az ön bizalmaskodását eltűnni hajlandó nem vagyok; kérem ezt el nem felejtetni.

- Tyüh, az ördögbe is, hát csakugyan!

- Hallgasson! - topogott a lábával a szőnyegen Fon-Lembke, - egy szót se!

Isten tudja, mi lehetett volna ennek a vége. Ezenkívül volt még egy körülmény, amelyről mitsem tudott még Sztepanovics Péter, de még Mihajlovna Júlia sem: a szerencsétlen Antonovics András annyira jutott a rossz hangulatában, hogy az utóbbi napokban féltetni kezdte a feleségét Sztepanovics Pétertől. Magányában, kivált éjjelenként a legkellemetlenebb percek voltak.

- Én meg azt hittem, hogy ha valaki egymásután két nap késő éjjélig felolvassa valakinek a regény-kéziratát és kikéri annak a valakinek a véleményét, hát azt a valakit legalább is kívül hagyja a hivatalos formáságokon... Mihajlovna Júlia engem minden ceremónia nélkül szokott

fogadni, hát hogy értsem én ezek után önöket? - mondta bizonyos méltósággal Sztepanovics Péter. - Különben itt van az ön regénye, - tett le egy testes, kék papirosba göngyölt füzetet az asztalra.

Lembke elpirult és megzavarodott.

- Hogy kerítette elő? - kérdezte óvatosan, de örömmel, amelyet alig birt titkolni, hanem azért mégis csak eltitkolt.

- Képzelve: amint így összegöngyölve volt, ott találtam a komód-szekrényen. Ugy kell lenni, hogy amint akkor hazavittem, rosszul dobtam oda a szekrényre. Csak harmadnapja került elő, amint a padlót surolták. No, volt vele dolgom!

Lembke komolyan nézett a földre.

- Egymás után két éjjel nem aludtam ön miatt. Még tegnapelőtt megkerült a kézirat s attól kezdve egyre olvastam, persze csak éjjel, mert nappal nem érek rá. Nos - és nem vagyok vele megelégedve: a témája nem az én felfogásom szerint való. Különben bánom is én! én kritikus soha sem voltam, de azért, ha a témája nem is tetszik, bátyuskám, letenni a kezemből még sem tudtam! A negyedik és ötödik fejezet... az... az... az ördög tudja, hogy micsoda! És mennyi humor! Csak úgy kacagtam. Mennyire ki tud ön egyetmást gúnyolni, anélkül, hogy a szándékosság meglátszanék! No, az, ami a kilencedik, tizedik fejezetben a szerelemről szól, nem az én szakmámba való, de hatásos. Az Irgenyev levelén majd elszundítottam, bár az is igen finomul van megírva... Tudja, kérem, az a levél érzékeny, ön azonban hamis oldaláról akarja bemutatni, igaz? Kitaláltam, vagy sem? No, a végéért meg egyszerűen szeretném önt megverni. Mert mit akar ön? Hiszen az nem egyéb, mint a régi családi boldogság dicsőítése, dicsőítése a gyermekek szaporaságának, a tökepeng gyűjtésének! Az olvasót elbájolja, hiszen én sem tudtam tőle szabadulni, de annál rosszabb. Az olvasó csak olyan ostoba most is, mint volt eddig, okos emberek feladata az volna, hogy fölvilágosítsák, ön pedig... No de elég! ajánlom magamat. Máskor ne legyen ilyen haragos; azért jöttem, hogy néhány szót mondjak önnek, de hát ön most...

Antonovics András fogta a regényét és bezárta egy nagy tölgyfa-szekrénybe, ez alatt a szemével intett Blümernek, hogy távozzék, mire az hosszú arccal kiment.

- Én pedig most nem vagyok más, csak egyszerűen - motyogott aztán, de már harag nélkül és leült az asztalához; - üljön le és mondja el azt a néhány szót. Régen nem láttam önt, Sztepanovics Péter, de máskor ne rohanjon be az ön modorával... néha olyan dolgom lehet épen...

- Az én modorom mindig egyforma...

- Tudom és hiszem, hogy szándékosság nélkül történt, de néha épen olyan dolgom lehet... üljön le hát.

Sztepanovics Péter elnyult a divánon és rögtön fölhozta maga alá a lábait.

III.

- Mivel van ön annyira elfoglalta? tán csak nem ezekkel a semmiségekkel? - mutatott a proklamációkra. - Ilyen papirost én annyit hozok önnek, amennyit akar; láttam őket még az x-i kormányzóságból.

- Vagyis akkor, mikor ön ott tartózkodott?

- Persze; nem is akkor, mikor ott nem voltam; van egy, amely még képpel is el van látva: felül egy fejsze rajza van. Szabad látnom? (itt fölvette a proklamációt), nos igen, ez az épen; itt van rajta a fejsze.

- Igenis, fejsze. Nézze ezt a fejszét.

- Hát tán a fejszétől ijedt meg ön?

- Nem a fejszétől... nem is ijedtem meg: de ez a dolog olyan... itt bizonyos körülmények vannak.

- Milyenek? Hogy a gyárból hozták? He-he-he! Tudja kérem, abban a gyárban a munkások nem sokára maguk fognak proklamációkat írni.

- Hogy-hogy? - kérdezte szigoruan Fon-Lembke.

- Hát úgy. Vigyázzon csak rájuk. Nagyon lágy ember ön, Antonovics András. Regényeket ír! Pedig itt a régi módit kellene elővenni.

- Micsoda régmódit? micsoda tanácsok ezek? A gyárat kitisztították; megparancsoltam és kitisztították.

- A munkások meg lázonganak. Jó huszonötöt rájok és azzal vége!

- Lázonganak? Bolondság; megparancsoltam és kitisztították.

- Eh, Antonovics András, nagyon lágy ember ön!

- Először is én nem vagyok épen olyan nagyon lágy ember, másodszor pedig - próbálta megint a rendreutasító hangot Fon-Lembke. Erős küzdelmébe került, hogy a fiatal emberrel beszéljen s inkább a kíváncsiság vitte rá, hogy nem mond-e az valami ujságot.

- Á-á! megint egy régi ismerős! - vágott közbe Sztepanovics Péter, egy másik proklamáció-félére mutatva, amely szemmel láthatólag külföldön készült, de versben volt írva; - no, ezt én könyv nélkül tudom: *Fényes személyiség!* Nézzük csak; igenis: csak ugyan a *Fényes személyiség*. Ismerem ezt a személyiséget még külföldről. Hol vette ezt?

- Azt mondja ön, hogy külföldön is látta már? - rezzent meg Fon-Lembke.

- Hogyne! ezelőtt négy vagy öt hónappal.

- Sok mindent látott ön külföldön - nézett rá fürkészve Fon-Lembke. Sztepanovics Péter oda sem hallgatva szétnyitotta a nyomtatványt és hangosan fölolvasta a verset:

Fényes személyiség.

Nem tudni, hogy hol született,
A nép között növekedett,
Bujdosásba kergette őt
A bojárok s cár haragja.
S attól kezdve ő a népet
Oktatgatta, tanítgatta,
Hirdetgette a szabadság
És egyenlőség malasztját.
S hogy fölkelte a nép, ő egybe
Elmenekült idegenbe,
Itt hagyta a cár bakóját,
Börtönét és kancsukáját;

A nép pedig fellázadt és
Nagy merészen talpra állott
És Szmolenszktől le Taskentig
Várta, várta a diákokat.
Várta, hogy a hányan vannak,
Kövessék a szavát annak,
S végezzenek a bojárral
És egyúttal szint a cárral,
Hogy a vagyon közös legyen,
Duljon bosszú völgyön-hegyen,
S vesszen vallás és család, a
Régi világ nehéz átka.

- Bizonyosan attól a katonatisztől kobozták el, ugy-e? - kérdezte Sztepanovics Péter.

- Hát ön azt a tisztet is ismeri?

- Hogyne! Két napig dőzsöltem ott velük. Annak nem is lehetett más vége, mint hogy megbolonduljon.

- Meglehet, hogy nem is bolondult meg.

- Talán azért, mert harapott is?

- De kérem, ha ön ezt a verset már külföldön is látta s most a tisztnél megint...

- Mi? Ez célzás. Amint látom, ön engem examinálni akar? Nézze, csak kérem - kezdte hirtelen nem közönséges fontoskodással - azt, hogy én ezt külföldön már láttam, ide jöve futólag már említettem is itt-amott s az én akkori megjegyzéseimet kielégítőnek találták, máskülönben nem is szerencséltettem volna jelenlétemmel ezt a várost. Ugy tartom, hogy az én dolgom ebben az ügyben be van fejezve és senkinek számadással nem tartozom. S nem azért van befejezve, mintha én denunciáns volnék, hanem azért, mert én másképpen nem cselekedhettem. Azok, akik Mihajlovna Juliának ebben az ügyben irtak, rólam mint becsületes emberről irtak... Egyébiránt ördög vigye az egészet, nekem más megbeszélni valóm van önnel s jól tette, hogy ezt a kéményseprőjét kiküldte. A dolog rám nézve fontos, Antonovics András; rendkívüli kérésem volna önhöz, Antonovics András.

- Kérése? Hm... adja elő; megvallom, hogy kíváncsi vagyok. Megjegyzem, hogy ön bámulatba ejt engem, Sztepanovics Péter.

Fon-Lembke kissé izgatott volt. Sztepanovics Péter áttette egyik lábát a másikon.

- Pétervárott én sokban igen őszinte voltam - kezdte aztán - de némiemben, például erre nézve (itt ujjával megbökte a „Fényes személyiség”-et) hallgattam, először azért, mert nem volt érdemes róla beszélni, másodszor azért, mert csak arról nyilatkoztam, ami iránt kérdeztek. Nem szeretek az ilyenekben előre szaladni; épen ebben látom a különbséget a gazember és a becsületes ember között, akit a körülmények fedeznek... Nos, egy szóval: ez mellékes. De most... most, mikor ezek a bolondok... nos, mikor mindez kivilágosodott s már a szálak az ön kezében vannak és amint látom: ön előtt már semmi sem titok, mert ön éles látású ember, akit előre kiismerni nem lehet, én... én... nos, egy szóval, azért jöttem, hogy megkérjem önt egy ember megmentése érdekében, aki szintén bolond, sőt tán örült is, de kérem, önt az ő ifjúságára, szerencsétlenségére és az ön humanizmusára való hivatkozással... Hiszen nemcsak a regényeiben humánus ön, - szakította félbe a beszédét nyers szárkázmussal.

Egy szóval látni lehetett benne az egyenes, de ügyetlen és nem politikus embert, ami az ő humánus érzelmeinek túláradásától volt, főképen azonban attól, hogy nem volt valami nagy esze, mint amit ő már régen észlelt rajta s különösen meghányta-vetette azt a múlt héten, mikor a dolgozósobájában egyedül volt, de különösen éjjelenként, mikor kiméletlenül szidta magában a fiatal embert annak a Mihajlovna Juliánál elért, megmagyarázhatatlan sikerei miatt.

- Ki az, akinek érdekében szól? és mit akar ez jelenteni? - kérdezte komoly hivatalossággal, igyekeztén a kíváncsiságát leplezni.

- Az... az... izé... hiszen csak nem vagyok hibás azért, hogy bizom önben. Mit vétettem én azzal, hogy önt a lehető legnemesebb szívű embernek tartom s ami fő: értelmesnek, aki képes megítélni... izé...

A szegényke láthatóan nem bírt magával.

- Ön beláthatja, hogy ha közlöm önnek a nevét, hát annyi, mintha följelentem önnek; ugy-e, hogy följelentem?

- De kitől tudjam meg én az illető nevét, ha ön nem tudja magát elhatározni, hogy őt megnevezze?

- Hiszen épen az; ön mindig így meg fog engem a logikájával; no hát... izé... no, az a „Fényes személyiség”, az a „diák” - Satov... ez az egész.

- Satov? hogy-hogy Satov?

- Satov az a „diák”, akiről ebben a versben szó van. Ő itt lakik; egy volt jobbágyfiú, no, aki a pofont adta.

- Tudom, tudom! - huzta össze a szemét Lembke - de mit csinált az olyast, amiért ön az érdekében közben jár?

- Hát arra kérem önt, hogy mentse meg őt! Hiszen én már nyolc éve ismerem őt, hiszen én neki tán barátja is voltam - kelt ki magából Sztepanovics Péter. - Nos, én nem vagyok köteles önnek az én korábbi életemről számot adni - hadarintott a kezével, - mindez mellékes, az egész csak harmadfél emberből állt, külföldön sem lehet tizen összeszedni; a fő az, hogy én bízam az ön humanizmusában, értelmességében. Ön bizonyára helyesen fogja fel és ítéli meg majd az esetet, mint a magával eltelt ember ábrándozását... ami csak szerencsétlenségből származott, hiszen ön érti ezt: hosszas szerencsétlenségekből származott s az egész nem tán valami - isten tudja - milyen államellenes összeesküvés.

Szinte pihegett.

- Hm! Ugy látom, hogy ő a hibás a fejszés proklamációban, - szólalt meg csaknem magasztosan Lembke; - de kérem, ha csak ő maga csinálta az egészet: hogy tudta ő elárasztani ezzel az egész környéket, sőt a szomszéd guberniumot is és... ami főkérdés: hol vette e nyomtatványokat?

- Hiszen mondtam, hogy vannak vagy öten, mondjuk: tizen, vagy tudom is én hányan.

- Nem tudja?

- Honnan tudjam én, az ördögbe is!

- Hanem azt tudja, hogy Satov egyike a tetteseknek!

- Eh! - hadarintott a kezével Sztepanovics Péter, mintha a kérdések kellemetlenségét akarná magától ellegyezni - no hát elmondok mindent: a proklamációkról semmit sem tudok, épen

semmit sem; remélem, megérti ön, hogy mit jelent a *semmi*? No persze, a hadnagy, meg még valaki s innen is valaki... talán épen a Satov és még tán valaki, valamennyi nagyon hitvány ember... De én a Satov érdekében jöttem; őt meg kell menteni, mert ez a vers az övé, a saját szerzeménye és ő nyomtatta ki külföldön; ez az, amit bizonyosan tudok, de a proklamációkról a semminél is kevesebbet.

- Ha a verset ő írta, akkor a proklamációkat is bizonyosan ő. De mi alapon gyanakodik ön Satovra?

Sztepanovics Péter, mint a béketüreséből végkép kihozott ember, kivette a tárcáját s abból egy levelet.

- Ime, az adatok! - kiáltott föl, az asztalra dobva azt. Lembke szétnyitotta az iratot; kitünt, hogy a levél ezelőtt vagy egy félévvel íródott innen, valahova külföldre; mindössze csak néhány szóból állt:

„A *Fényes személyiséget* itt nem nyomtathatom ki; nyomassák ki külföldön.

Satov Iván”

Lembke átható tekintettel nézett Sztepanovics Péterre. Petrovna Borbála igazat mondott, hogy Lembkének meglehetősen birkanézése volt, kivált néha.

- Ez azt jelenti - igyekezett megint Sztepanovics Péter - hogy ő ezt a verset itt egy félévvel ezelőtt írta, de nem tudván itt kinyomtatni (persze, valamely titkos nyomdában), kéri, hogy nyomtassák ki külföldön... Azt hiszem elég világos?

- Igenis, világos, de kit kér? Ez még nem világos - jegyezte meg Lembke a legravaszabb iróniával.

- No hát Kirilovot, ha már meg kell mondanom; a levél Kirilovnak szól külföldre... Nem tudta mindjárt? Az a boszantó, hogy ön tán csak tetteti magát előttem, holott talán már régen tud erről a versről is, meg egyébről is. Hogy kerülhetett ez a vers az ön asztalára? Mert oda-kerítették. Mit faggat hát engem, ha a dolog így áll?

Görcsösen törülte le zsebkendőjével a homlokáról az izzadtságot.

- Meglehet, hogy tudok valamit - tért ki ügyesen Lembke; - de ki az a Kirilov?

- Egy ide került mérnök, szekundánsa volt Sztavroginnak; maniákus, őrült; az ön hadnagya csak hagymázban cselekedhetett, de ez már egészen őrült, erről jól állok. Eh, Antonovics András, ha tudná a kormány, hogy micsoda hitvány nép ez, hát a kezét sem mozdítaná meg miattuk. El kellene őket toloncolni; én már Svájcban, a kongresszuson megfigyeltem őket.

- Ott, ahonnan az itteni mozgalmakat dirigálják?

- Ugyan ki dirigálja? Három ember meg egy fél. Hiszen ásithatnékja van az embernek, ha csak rájuk néz is. És micsoda itteni mozgalmakat? Talán proklamációkkal? Aztán kiket toboroztak? Egy hagymázos hadnagyot, meg két diákot! Ön okos ember, hát kérdek öntől valamit: honnan van az, hogy jelentékeny emberek nem állnak melléjük, hanem csupa diákok és husz, huszonkét éves suhancok? S az is mennyi? Mondom, hogy ásithatnékja van az embernek.

Lembke figyelmesen kihallgatta őt, de olyan tekintettel, amely mintha azt mondta volna: „a fülemilét meséssel jól nem tartod”.

- De kérem, ön azt mondja, hogy a levél külföldre volt címezve; csak hogy ezen semmi címzés sincs; honnan tudta ön meg azt, hogy a levél Kirilovnak szolgált, még pedig külföldre és... és... hogy azt tényleg Satov írta?

- Keritsen ön egy kéziratot Satovtól és hasonlitsa össze. Az ön kancelláriájában minden bizonynyal lesz tőle valami aláírás. Hogy pedig Kirilovnak szolgált, azt onnan tudom, mert Kirilov azt nekem akkor megmutatta.

- Ön bizonyára maga is...

- No persze, bizonyára én magam is. Mi mindent mutogattak ott nekem! Ami pedig ezt a verset illeti, hát azt állítólag Gercen³⁷ írta Satovnak, mikor ez még külföldön csavargott; állítólag találkozásuk emlékére, a Satov dicséretére, ajánlására, meg az ördög tudná, hogy mire... Satov pedig terjeszti az ifjúság közt. Hogy - azt mondja - így vélekedik Gercen én felőlem.

- Te-te-te! - kapott végre észbe Lembke - töröm én a fejem és gondolom magamban: a proklamáció - az érthető, de a vers?

- Ugyan, mi van azon, ami nem érthető? Az ördög vitt rá, hogy önnek annyit kifecsejtek. Kérem, adja ki nekem csak az egy Satovot, a többit vigye az ördög, még Kirilovot is, aki bezárkózott most a Filippov-féle házba, ahol Satov is lappang. Ők engem nem szeretnek azért, hogy idejöttem... no ígérje meg, hogy Satovot nem bántja s én akkor a többit valamennyit egy tálcán hozom el önnek. Megszolgálok, Antonovics András! Én az egész származás bandát nem becsülöm többre, mint kilencre, tízre. Én magam kísérem őket figyelemmel, minden megbízás nélkül. Már háromról tudunk, ezek: Satov, Kirilov és a hadnagy. A többiek meg csak megfigyelem... s én nem is vagyok ám valami rövidlátó. Éppen így történt az x-i kormányzásban: rajtakaptak ott a proklamációkon két diákot, egy gimnázistát, két husz éves nemes fiút, egy tanítót és egy hatvan éves, részeges, nyugalmazott őrnagyot; ez az egész s higgye el, hogy az egész; szinte csodálkoztak rajta, hogy ez az egész. De hat napot kérek rá. Én már azt is kiszámítottam; hat nap és nem kevesebb. Ha valami eredményt akar ön elérni, hat napig meg se mozduljon s én egy kévébe kötöm őket; ha jókorabb zajt ütünk, akkor a fészék szétrebben. De Satovot adja ki. Én ezt Satovért teszem... Legjobb volna őt titokban, barátságosan elhivatni, p. o. ide az ön szobájába s kifaggatni, felvonván előtte a függönyt... Biztosra veszem, hogy ő térdreborul ön előtt és sirva fakad! Ideges, szerencsétlen ember; a felesége Sztavroginnal éli világát. Círogassa meg s ő maga magától elmond mindent, hat nap sem kell rá... Fődolog pedig, hogy Mihajlovna Juliának egy szót se! Maradjon ez titokban. Tud ön titkot tartani?

- Mi? - meresztette ki a szemét Lembke, - hát ön Mihajlovna Juliával semmit sem közölt?

- Ő vele? Isten őrizzen attól engem! E-eh, Antonovics András! Nézze, kérem: én nagyra becsülöm az ő barátságát s őt magát mélyen tisztetem... és a többi... de én hibát ő vele szemben el nem követek. Én nem mondom neki ellent, mert ön tudja a legjobban: milyen veszedelmes dolog ő vele ellenkezni. Meglehet, hogy ő előtte is elejtettem egy-egy szavacskát, mert ő azt szereti, de hogy én neki neveket vagy efélét mondtam volna, - ej, bátyuskám! Minek fordulnék én akkor önhöz? Hanem ön férfi, komoly ember és régi szolgálati gyakorlatban megedzett hivatalnok. Ön nem kezdő. Ön az ilyen dolgokat könyv nélkül tudja még a pétervári példákban. De próbálnám csak ő előtte fölemlíteni például ezt a két nevet, ő rögtön dobra ütné... Hiszen ő innen akarja Pétervárat bámulatba ejteni! Nem; ő túlságosan heves.

³⁷ Gercen (Hercen) Sándor hírneves emigráns publicista, a „Kolokol” szerkesztője, Kossuth Lajosunknak is jó ismerőse.

- Igaz, van benne egy kis ereszték a heveességből, - dünnyögött Lembke, nem minden megelegedés nélkül, egyúttal fájdalmasan gondolva arra, hogy ez a faragatlan ember, amint látszik, túlságosan szabadon nyilvánítja a véleményét Mihajlovna Juliáról. Sztepanovics Péter pedig arra gondolt, hogy ez még mind kevés s még tovább kell mennie, hogy „Lembkót” a hiúsága legyezésével egészen legyőzze.

- Nagyon helyes az ereszték szó, - hagyta helyben - ő kétségtelenül genialitás, irodalmilag képzett hölgy, de - a verebeket szétrebbenti. Hat óráig sem bírja magát türtőztetni, nem az, hogy hat napig. Eh, Antonovics András, asszonyban hat napig sem lehet megbízni. Remélem: elismeri, hogy ebben a tekintetben nekem van egy kis gyakorlatom. Hiszen én is értek egyhez-máshoz s ön ezt jól tudhatja. Nem mulatságból kérem én öntől a hat napot, hanem az ügy érdekében.

- Azt hallottam, - szólt Lembke, nem igen merte a gondolatát kimondani, - azt hallottam, hogy ön, mikor külföldről visszatért, illetékes helyen bűnbánó fogadalmat tett.

- No, volt, ami volt.

- Nem is akarom én ezt piszkálni... de nekem úgy tetszik, hogy ön itt eddig egészen más stílusban beszélt például a keresztyén vallásról, a társadalmi rendről és persze a kormányról is...

- Tudom is én, hogy mit beszéltem. Beszélek én most is, csakhogy ezeket az eszméket nem úgy kell ám feltálatni, mint azok a bolondok: Ebben ön is egyet értett velem, csak azt mondta, hogy korán volt.

- Én bizony nem arra nézve értettem önnel egyet s nem arra mondtam, hogy korán volt.

- Ön minden szavára köt egy csimbókot, hehehe! Óvatos ember! - jegyezte meg vidáman Sztepanovics Péter. - Nézze csak, apám, nekem szükségem volt arra, hogy önt kiismerjem, azért beszéltem olyan stílusban. Másokkal is így szoktam tenni, nemcsak önnel. Talán a karakterét akartam önnek tanulmányozni.

- Minek önnek az én karakterem?

- Tudom is én, hogy minek? - nevetett megint. - Nézze csak drága és mélyen tisztelt Antonovics András, ön ravaszkodik, csakhogy még *odáig* nem jutottunk ám s valószínűleg nem is jutunk, érte? Csak érte talán? S ha én külföldről visszatértem illetékes helyen magyarázatokat adtam is, igazán nem tudom: miért ne cselekedhetnék bizonyos meggyőződésekkal bíró ember az őszinte meggyőződése szerint?... de engem *ott* az ön karaktere felől senki fel nem világosított és én még eddig *onnan* semmiféle megbízatást nem vállaltam magamra. Gondolja meg csak: én azt is megtehettem volna, hogy nem önnek mondom meg először azt a két nevet, hanem egyenesen *oda* futok vele, ahol az első magyarázatokat megtettem; ha pedig pénzügyi tekintetek vezettek volna, hát így semmi haszonra sem számíthatok, mert nem nekem fognak köszönetet mondani, hanem önnek. Én csak a Satov érdekében cselekszem, - tette hozzá nemesen Sztepanovics Péter, - csak a Satov érdekében, a régi barátságunk révén... Már aztán mikor ön majd tollat ragad, hogy *oda* írjon, egészen az ön dolga, hogy engemet megdicsérjen; azt én ellenezni nem fogom, hehehe! No, de sokáig is itt felejtettem magamat; adieu; nem kellett volna annyit fecsegnem! - tette hozzá barátságosan s fölkel a dívánról.

- Ellenkezőleg, én meg nagyon örülök, hogy a dolog úgyszólván meghatározódik, - kelt fel Fon-Lembke is, szintén barátságosan, láthatóan az utóbbi szavak hatása alatt. - Köszönettel fogadom az ön szolgálatait s legyen meggyőződve, hogy ami az én részemről megtehető az ön odaadó közreműködését illetően...

- A hat nap a fő, a hat nap, s hogy ez alatt ön meg se mozduljon, ez az, amit én kérek.

- Jól van.

- Természetes, hogy én önnek a kezét meg nem kötöm, olyat nem is mernék tenni. Hiszen azt nem teheti, hogy ne nyomozzon; csak a fészket idő előtt meg ne bolygassa: ez iránt bizakodom én az ön eszében és tapasztalt voltában. Azt hiszem: ugyancsak sok kopója és vizslája van önnek készletben, hehehe! - bökte ki vígan és könnyelműen (mint fiatal ember) Sztepanovics Péter.

- Nem olyan sok, - mentegetőzött kellemes mosolylyal Lembke. - Az csak a fiatalság előítélete, hogy olyan sok volna a készlet... De, engedjen meg még egy pár szót: hiszen ha Kirilov a Sztavrogin szekundánsa volt, akkor Sztavrogin úr is...

- Mit Sztavrogin?

- Tudniillik, ha ők olyan jó barátok?

- Eh, nem, nem! No, ezt elhibázta ön, még ha oly ravasz is. Még engem is meglep vele. Hiszen én azt hittem, hogy erre nézve ön nincs minden értesültség nélkül... Hm... Sztavrogin - az egészen az ellenkező, egészen... Avis au lecteur.

- Csakugyan? Lehetséges volna? - szólt Lembke kétkedően. - Nekem Mihajlovna Julia azt mondta, hogy az ő pétervári értesülései szerint ez az úr - hogy úgy mondjam - bizonyos utasításokkal...

- Én semmit nem tudok, semmit, semmit! Adieu! Avis au lecteur! - tért ki gyorsan és határozottan Sztepanovics Péter, és az ajtó felé sietett.

- Megálljon csak, Sztepanovics Péter, megálljon, - kiáltott Lembke - még egy igen kis dolog volna itt, azután nem tartóztatom tovább.

Az asztalfiából egy levélborítékot vett ki.

- Ime, egy kis példánya ugyanazon kategóriának s ezzel bizonyítom be, hogy én a legnagyobb bizalommal vagyok ön iránt.

A borítékban egy furcsa levél volt Lembkének címezve, aki azt csak tegnap kapta. Abból Sztepanovics Péter az ő nagy boszúságára a következőket olvasta:

„Méltóságos úr!

Mert ez a megszólítás illeti meg önt. Ezennel jelentem, hogy tábornokok személye és a haza ellen merénylet készül; mert csak ez lehet a cél. Magam is folytonosan szórtam a nép között sok éveig. Hasonlóképen istentelenségeket is. Lázadás készül és több ezer proklamáció is, és mindegyik után száz ember szalad, hogy a nyelvük is kilóg, ha a hatóság idejében el nem szedi, mert nagy hasznok vannak ígérve, a közönséges nép pedig ostoba, meg a pálinka is. A nép, tisztelve a bűnöst, megtámadja ezt is, azt is és mind a két féltől rettegven, olyanokat is magára vesz, amikben nem vétke, minthogy ilyenek az én környülállásaim. Ha ön azt akarja, hogy följelentés legyen a haza, valamint az egyház és szent képek megmentése végett, hát ezt csak én tehetem. De csak úgy, hogy nekem egymagamnak bocsánat-adás jöjjön a harmadik osztályból³⁸, telegramm útján, a többiek pedig ám lássák, hogy mi lesz velük. Jeladásul tessék minden este hét órakor a kapus ablakában egy gyertyát kitenni és meggyújtani. Ha ezt meglátom, hinni

³⁸ A hirhedt rendőrségi osztály.

fogok és meg fogok jelenni a pétervári kegyes kéz csókolására, de azzal a feltétellel, hogy penzió is legyen, mert különben miből éljek? Ön pedig ne féljen, mert ordót fog kapni. Csendben kell dolgozni, nem nyakrafőre.

Méltóságodnak
kétségbeesett embere.
Térdre borúl ön előtt
a szabad-gondolkodását megbánó
Incognito”.

Fon-Lembke elmondta, hogy a levél tegnap került a kapus asztalára, mikor ott senki sem volt.

- No és mit szándékozik ön tenni? - kérdezte csaknem gorombán Sztepanovics Péter.
- Én azt gondolnám, hogy ez nem egyéb, mint tréfát üző anonym pasquillus.
- Ez a legvalószínűbb. Önt ugyan nem lehet felültetni.
- Azért gondolom, mert olyan ostoba.
- Kapott ön már eddig ilyen pasquillusokat?
- Igen, vagy kétszer, névtelenül.
- Természetes, hogy nem írják alá magukat. Különféle fogalmazásban? különféle kézírással?
- Különféle fogalmazásban és különféle kézírással.
- És ilyen bolondok voltak, mint ez?
- Igen, bolondok és... nagyon ocsmányak.
- No, ha már eddig is voltak, hát ez megint ugyanaz.
- Én is azt hiszem, főképen azért, hogy olyan ostoba. Hiszen azok az emberek tanultak és nem irnak ilyen ostobán.
- Ugy van, úgy.
- De hátha tényleg följelentést akar valaki tenni?
- Nem valószínű, - mondá szárazon Sztepanovics Péter. - Mit jelent az a harmadik osztály és a penzió! Szemmel látható pasquillus.
- Igen, igen - restelte el magát Lembke.
- Tudja mit: hagyja ezt nálam egy ideig. Én biztosan kikutatom az illetőt. Hamarabb, mint amazokat.
- Tessék - egyezett bele Lembke, bár némi habozással.
- Megmutatta már valakinek?
- Ugyan, mit gondol? senkinek.
- Mihajlovna Juliát értem.
- Ah! isten őrizzen! Az istenért: meg ne mutassa neki! - kiáltott Lembke ijedten. - Nagyon felindulna és nagyon megharagudnék rám.
- Igaz; ön kapna ki legelőbb; azt mondaná, hogy rászolgált ön, ha ilyen leveleket írhatnak önnek. Ismerjük a női logikát. No, isten önnel. Meglehet, hogy már három nap mulva előállítom önnek a levél szerzőjét. Ne feledje a megállapodásunkat.

IV.

Sztepanovics Péter tán nem is volt olyan ostoba ember s a rab Fedjka jól mondta róla, hogy „maga képez magának embert s azzal működik”. Fon-Lembkétől azzal a meggyőződéssel ment el, hogy azt legalább hat napra megnyugtatta, ez a határidő pedig nagyon szükséges volt neki. De az ürügy hamis volt s csak arra alapított, hogy ő kiképezte magának Antonovics Andrást mindjárt kezdettől óta, még pedig egyszer s mindenkorra a legeggyűbb emberül.

Mint minden betegesen képzelődő ember, Antonovics András mindig és rendkívüli készséggel hitt a legtávolabbi ismeretlenségből felbukkant embernek is. A dolgok új fordulatával eleinte eléggé meg volt elégedve, dacára némely újabb bonyolultságnak. Legalább a régi nyugtalanságok eloszlottak. Különben is annyira fáradtnak érezte magát az utóbbi napokban, hogy a lelke szomjazta a nyugalmat. De hajh, újra elővette a nyugtalanság. A pétervári huzamosabb élet eltörülhetetlen nyomokat hagyott a lelkében. Az „újabb nemzedék” hivatalos, sőt titkos élete eléggé ismeretes volt előtte (kiváncsi ember volt, proklamációkat gyűjtött) és soha sem értette azt meg. Most pedig mintha valamely erdőbe tévedt volna: érezte minden érzékével, hogy a Sztepanovics Péter szavaiban valami rendkívüli, minden formát és föltételt nélkülöző képtelenség foglaltatik, „bár az ördög tudja, hogy mi történhetik és hogy történhetik ebben az új nemzedékben” - gondolta, töprengésekbe merülve.

S ekkor megint bedugta hozzá a fejét Blümer. Ez a Sztepanovics Péter egész látogatása alatt a közelben settenkedett. Ez a Blümer különben még rokona is volt Antonovics Andrásnak; távoli rokonság, amelyet gondosan és féltékenyen rejtegettek. Bocsánatot kérek az olvasótól, hogy e jelentéktelen emberrel legalább néhány sorban foglalkozzam. Blümer a régi „szerencsétlen” németek közül való volt, szerencsétlen nem tán a tehetségtelen volta miatt, hanem minden igaz ok nélkül. A „szerencsétlen” németek nemcsak mesebeli alakok még Oroszországban sem, és megvan a maguk külön típusuk. Antonovics András egész életében a legmeghatóbb részvételt volt iránta s ahol csak a saját előmenetele folytán tehetett, mindenütt csinált neki valami kis állaskát a saját hivatali körében; de az sehogy sem birt zöld ágra vergődni. Hol megszüntették az állását, hol a főnökei változtak, sőt egyszer minden hibáján kívül másokkal együtt csaknem bíróság elé állították őt is. Nagyon akkurátos volt, de nagyon is szükségtelenül, aztán oly sötét kedélyű, hogy azzal is ártott magának; magas, hajlott állásu, rőt, unalmas képű, sőt érzelő ember volt, de minden alázatossága mellett is önfejű és makacs, mint egy ökör és mindig épen ott, ahol nem kellett volna. Antonovics Andráson kívül soha senki sem szerette őt. Mihajlovna Julia mindjárt le akarta őt rázni a nyakukról, de nem birt a férje makacsságán kifogni. Ez volt az első házi perpatvaruk, amely mindjárt az esküvő után, a mézes hetek kellő közepén kitört, mihelyt az addig gondosan rejtegetett Blümer a színen megjelent. Antonovics András összetett kézzel könyörgött, nagy érzéssel beszélt el a Blümer történetét, gyerekkoruk óta ápolt barátságukat, de Mihajlovna Julia örökre megalázottnak mondta magát s még ájulásokkal is dolgozott. Fon-Lembke egy lépésnyit sem tágitott s kijelentette, hogy Blüمرت a világon semmiért el nem hagyja, mire Mihajlovna Julia nagyon elcsodálkozott és Blümernek megkegyelmezett. Azt azonban elhatározták, hogy még az apai- és keresztnévét is megváltoztatják, mert valamiért őt is Antonovics Andrásnak tisztelték. Blümer nálunk senkivel sem kötött ismeretséget, kivéve a német patikáriust, sehol látogatásokat nem tett s elvonultan és szerényen élt. Régen tudta már az Antonovics András irodalmi vétkezéseit is. Lembke rendesen meghitta őt titokban, hogy fölolvassa előtte a regényét s olyankor az egy folytában hat óráig is megült egy helyben, mozdulatlanul; izzadt, összeszedte minden figyelmét, hogy el ne aludjék és mosolyogjon, hazamenve pedig azon sóhajtozott a hosszalábu és ösztövére feleségével, hogy mily szerencsétlen gyöngéje az ő jötevőjüknek az orosz irodalom!

Antonovics András fájdalmasan nézett a belépett Blümerre.

- Kérlek, Blümer, hagyj nekem békét - szólt izgatott, szapora beszéddel, láthatóan meg akarván akadályozni iménti beszélgetésük megújítását, amelyet Sztepanovics Péter megjelenése szakított félbe.

- Meg lehetne pedig azt csinálni egész diszkréten, a nyilvánosság mellőzésével is; hiszen önnek megvan a kellő hatalma - hajtotta a magáét Blümer alázatosan ugyan, de makacsul, miközben hátát meggörbitve, apró léptekkel egyre közelebb ment Antonovics Andrásához.

- Blümer, te annyira hű és szolgálatra kész vagy irányomban, hogy én mindig félve nézek rád.

- Ön mindig elmés dolgokat mond s ettől örömeiben nyugodtan alszik, de ezzel csak magának árt.

- Blümer, épen most győződtem meg, hogy nem úgy áll a dolog, épen nem úgy.

- Talán ennek a hamis, romlott fiatal embernek a szavaiból? akit pedig ön is gyanuba vett. Bizonyára levette önt a lábáról, dicsérvén az ön irodalmi tehetségét.

- Blümer, te nem gondolkozol; biztosítalak, hogy a te terved képtelenség. Nem találunk semmit és csak lármázni fognak az emberek, aztán kinevetnek bennünket, végül meg Mihajlovna Julia...

- Kétségtelenül megtalálunk mindent, amit keresünk - lépett hozzá szilárdan Blümer, jobb kezét a szívére téve - váratlanul, korán reggel lepjük meg őket, meg nem sértve a személyek iránt köteles diszkréciót és a törvényes formákat. A fiatal emberek, Lyámsin és Teljátnyikov határozottan állítják, hogy megtaláljuk a kívánt dolgokat. Ők sokszor megfordultak ott. Verhovenszkij urat senki sem kedveli, Sztavrogina tábornokné nyíltan megvonta tőle a támogatását s minden becsületes ember, ha ugyan van ilyen ebben a goromba városban, meg van győződve, hogy mindig ott volt a forrása a hitetlenségnek és a szocialisztikus tanoknak. Megvannak nála mind a tiltott könyvek, a Rüljejev „Töprengései”, Gercen összes művei... Nekem minden eshetőségre meg is van erről a megközelítő jegyzékem.

- Istenem, hiszen azok a könyvek mindenkinél megvannak; milyen együgyű vagy te, szegény Blümerem!

- Azonkívül a temérdek proklamáció, - folytatta Blümer oda sem hallgatva. - Bizonyosan rábukkanunk az itteni proklamációk eredetére. Ez a fiatal Verhovenszkij nekem nagyon, de nagyon gyanus.

- De te egynek veszed az apát a fiával. Az öreg rossz viszonyban van a fiával. A fiú nyilvánosan kineveti az apját.

- Csak alakoskodik.

- Blümer, úgy látom, hogy te minden áron kizárni akarsz engem. Ne feledd, hogy ő itt végre is jelentékeny ember. Tanár volt, nevezetes férfiú; lármát csap s rögtön kinevet bennünket az egész város és... elrontjuk a dolgunkat. Aztán képzelj csak el, hogy mit csinálunk Mihajlovna Juliával?

Blümer oda sem hallgatva ment egyre előbbre.

- Csak docens volt, mindössze csak docens, rangjára nézve pedig mindössze csak nyugalmazott kollegiumi asszeszor, kitüntetései nincsenek, szolgálatából pedig kormányellenes gondolkozása miatt bocsátották el. Titkos felügyelet alatt állt és valószínűleg áll ma is. Önt pedig a napfényre jött rendellenességekre nézve utasítja a kötelessége. Ön elszalasztja a kitüntetésre való alkalmat, midőn pártfogásába veszi az igazi vétkezt.

- Mihajlovna Julia jön! Takarodj ki, Blümer! - riadt föl Lembke, meghallván a szomszéd szobában a felesége hangját.

Blümer megrezzent, de nem tágitott.

- Egyezzek bele, kérem, egyezzek bele, - lépett még egyet, még erősebben szívéhez szorítva a kezét.

- Tisztulj innen! - sipegett Lembke - tégy, amit akarsz... majd később... Oh, istenem!

Szétvált az ajtó-függöny és megjelent Mihajlovna Julia. Méltóságosan és büszkén állt meg, amint Blümer meglátta és sértően kevély tekintettel nézte azt végig, mintha annak az embernek a pusztája megjelenése is vétek volna ő ellene. Blümer tisztelettel és szótlánul hajtott magát előtte és a nagy tisztelettől meggörnyedten, lábujjhegyen, kezeit kissé szétterjesztve ment az ajtó felé.

Késpénzül vette talán az Antonovics András azon hisztérikus fölkiáltását, hogy tegyen, amit akar, vagy mindenképen elő akarta segíteni a főnöke sikerét, mert föltétlenül bízott abban, hogy sikeresen fog eljárni, elég az hozzá, hogy a főnöknek és alárendeltjének az imént folytatott beszélgetéséből olyan váratlan dolog fejlődött, amely sokaknak nevetséges volt, Mihajlovna Juliát azonban rettenetes haragra lobbantotta, Antonovics Andrást pedig végkép kihozta a sodrából, ezt éppen a legsürgősebb időpontban a legsiralmasabb tehetetlenség állapotába döntve.

V.

Sztepanovics Péternek igen szorgos napja volt. Fon-Lembkétől a Blagojávlepszkája-utcába sietett, de útközben a Bükovája-utcán a Karmazinov szállása előtt haladván el, megállt, elmosolyodott és bement a házba. A szolga már előre értesítette, hogy várják, ami nagyon felkeltette az érdeklődését, mert ő egyáltalában nem adott hírt a jöveteléről.

De a nagy író csakugyan várta őt, várta már tegnap, sőt tegnapelőtt is. Ezelőtt négy nappal átadta neki a „Merci” kéziratát (amelyet a Mihajlovna Julia irodalmi estélyén készült felolvasni) s tette ezt csupa kedveskedésből, teljesen meg lévén győződve, hogy hizelegni fog a fiatal ember hiuságának, ha előre megismerteti vele a nagy művet. Sztepanovics Péter már régen észrevette, hogy ez a hiú, elkényeztetett és némelyek irányában a sértésig megközelíthetetlen úr, ez a „csaknem államférfiúi tehetség” egyszerűen keresi az ő barátságát. Én azt hiszem, hogy a fiatal ember végre is rájött, hogy Karmazinov, ha nem is fővezére egész Oroszország titkos forradalmárainak, de legalább is egyike a forradalmi dolgokba jól beavatottaknak és hogy kétségtelen befolyása van a fiatalságra. „Oroszország legokosabb emberének” a gondolkozása érdekelte Sztepanovics Pétert, de idáig még bizonyos okoknál fogva, mindig kitért a közelebbi megismerkedés elől.

A nagy író a hugánál, egy kamarás-földesúr feleségénél lakott; ezek - a férj úgy, mint a feleség - áhitattal voltak eltelve az ő híres rokonuk iránt, de ezúttal nagy sajnálatukra mind a ketten Moszkvában tartózkodtak, úgy, hogy csak egy öreg asszonyság, a kammerherr távoli rokona fogadhatta őt; ez az öreg asszonyság különben már régen náluk lakott és ő vezette az egész háztartást. A Karmazinov úr megjelenése után az egész ház lábujjhegyen járt. Az öreg asszony csaknem mindennap jelentést tett Moszkvába arról, hogy mit méltóztatott neki enni, egyszer pedig telegramhírt küldött arról, hogy a polgármesternél elköltött ebédje után egy kanálnyi orvosságot kellett bevennie. A szobájába az öreg asszony csak ritkán mert bemenni, ámbár Karmazinov udvariasan, jóllehet kissé szárazon bánt vele s csak a legvégső szükségben szólt

hozzá. Mikor Sztepanovics Péter bement hozzá, épen kotletet evett és vörös bort ivott hozzá. Sztepanovics Péter már máskor is volt nála s mindig ennél a reggeli kotletjénél találta, amelyet a látogató jelenlétében meg is evett, de azt soha meg nem kínálta. A kotlet után egy kis csésze kávé következett. A fõlszolgálo lakáj frakkban, keztyûben volt, lábán puha talpu, zajt nem csináló cipõvel.

- Á-á! - állt fel a divánról Karmazinov, megtörülközve a szalvétájába és a legtisztább örõm mutatásával indult el, hogy a jövevénynyel összeesõkolódzzék; ez a jellemzõ szokása az orosz embereknek, ha már nagyon is híresek. De Sztepanovics Péter tudta már régi tapasztalatból, hogy Karmazinov készül ugyan a csókra, de õ maga csak az arcát tartja oda, ezuttal tehát õ is úgy tett, mire a két arc összetalálkozott. Karmazinov nem árulva el, hogy ezt észrevette, leült a divánra s barátságosan mutatott helyet a vendégének magával szemben, egy karosszéken.

- Ön persze, nem... Nem parancsol egy kis reggelit? - kérdezte a házigazda, megváltoztatva ezuttal a szokását, de természetesen olyan formában, amelyre csak udvarias szabadkozás következhetett. Sztepanovics Péternek azonban ezuttal kedve kerekedett megreggelizni. A házigazda arcát bántó meglepetés sötétítette el, de csak egy pillanatra; idegesen csengetett az inasra s dacára a jó neveltségének, kényeskedõ, fõlebb emelt hangon parancsolt még egy reggelit.

- Mit parancsol: kotletet vagy kávé?

- Kotletet is, kávé is, meg bort is; nagyon megéheztem - válaszolt Sztepanovics Péter, nyugodt figyelemmel vizsgálgatva a házigazda öltözékét. Karmazinov úr valami vattás, házi kacabajkában volt, gyöngyház gombocskákkal, csak tulságosan rövid volt az a ruhadarab, ami egyáltalában nem illett az õ eléggé pohos hasához és a sódarai meglehetõs gömbölyûségéhez. De hát az izlés különféle. Térdén földig érõ, kockás pléd volt, bár a szobában nem volt hideg.

- Talán beteg ön? - kérdezte Sztepanovics Péter.

- Nem biz én, de félek, hogy ez égalj alatt megbetegszem - felelt az író az õ rikácsoló hangján, máskülõnben kellemesen skandálva a szavakat és ugyancsak kellemesen, urasan selypítve - vártam õnt.

- Miért? hiszen nem mondtam, hogy eljövök.

- Igen, de önnél van a kéziratom: elolvasta?

- A kézírata? micsoda kézirat?

Karmazinov rettenetesen elbámult.

- Remélem, hogy magával hozta? - nyugtalankodott egyszerre annyira, hogy a kávézását is abban hagyta és ijedten nézett Sztepanovics Péterre.

- Ah, az a „Bonjour” vagy mi is...

- „Merci”.

- No mindegy. Egészen megfeledkeztem róla s el sem olvastam. Nem értem rá. Igazán nem tudom... a zsebeimben nincs... bizonyosan otthon van az asztalomban. Ne féljen, majd megkerül.

- De bizony inkább mindjárt elküldök õnhöz. Elhányódhatik, vagy még ellopják.

- Ugyan, kinek kell az! De miért ijedt meg annyira, hiszen azt hallottam Mihajlovna Juliától, hogy ön minden dolgát egyszerre több példányban készítteti el; egyet a közjegyzõnél másoltat a külföld számára; egyet Pétervárra, egyet Moszkvába küld, aztán valami bankba.

- Csakhogy Moszkva is leéghet ám s vele együtt az én kéziratom is. Legjobb mégis, ha mindjárt elküldök érte.

- Megálljon, itt van - vett ki a hátulsó zsebéből Sztepanovics Péter egy írat-csomagot - egy kicsit összegyűrődött. Képzelve; amint akkor öntől elvittem, úgy volt ott mostanig egy zsebkendővel a zsebemben. Megfeledkeztem róla.

Karmazinov szinte elkapta a kéziratot, figyelmesen megvizsgálta, összeszámolta a lapokat és tisztelettel tette le egyelőre maga mellé egy kis asztalkára, de úgy, hogy mindig a szeme előtt legyen.

- Amint látom, ön nem igen olvasgat - rikácsolt aztán, nem bírva magát türtőztetni.

- Biz én keveset olvasok.

- Az orosz szépirodalomból pedig - semmit?

- A szépirodalomból? Megálljunk csak, mintha olvastam volna valamit.. „Uton...” vagy „Utazás...” vagy „Utleírás”, vagy valami efélét, már nem tudom. Régen volt, ezelőtt vagy öt évvel. Nem érek rá.

Némi szünet következett.

- Én, mikor ide megérkeztem, mindenkinek azt mondtam, hogy ön rendkívül eszes ember s amint látom: most mindenki belé bolondul önbe.

- Köszönöm - felelt nyugodtan Sztepanovics Péter.

Behozták a reggelit. Sztepanovics Péter roppant étvágygyal vetette magát a kotletre, egy perc alatt elnyelte azt, ivott rá bort és kiszűrölte a kávéját.

„Ez a fajankó”, nézte őt félszemmel Karmazinov, mialatt utolsót nyelt a kávéjából, „ez a fajankó bizonyára megértette iménti frázisomnak az élet... persze hogy szinte falva olvasta el a kéziratomat, csak valami célból füllent. De az is meglehet, hogy nem hazudik, hanem egész őszintén ostoba. Szeretem, ha a geniális ember kissé ostoba. Hátha csakugyan valami lángesze azoknak, hogy az ördög vinné el különben”.

Fölkelt a divánról s elkezdett a szobában járkálni, hogy egy kicsit mozogjon, amit minden reggelije után meg szokott cselekedni.

- Sokáig marad itt? - kérdezte Sztepanovics Péter a karosszékből, cigarettára gyújtva.

- Voltaképen a birtokom eladása végett jöttem ide s most a gazdatisztemtől függök.

- De én úgy tudom, hogy azért jött ide, mert ott a háboru után mutatkozott epidémiától félt.

- N-nem; nem épen azért - folytatta Karmazinov úr, tovább skándálva a frázisait. - Való igaz - tette hozzá mosolyogva, de minden epesség nélkül - hogy szándékom mentől tovább itt tartózkodni. Az orosz uraságban van valami gyors kopásnak induló anyag... minden tekintetben. De én szeretnék mentől későbben elkopni s most külföldre készülök örökre; ott az égalj is jobb, az épületek is kőből vannak és erősek. Azt hiszem, hogy amíg én élek, addig elég nekem Európa. Mit gondol ön?

- Tudom is én!

- Hm. Ha az ottani Babylon tényleg összeomlik és az az összeomlás nagy méretű lesz (ami iránt én önnel teljesen egyet értek, bár azt hiszem, hogy én azt már meg nem érem), akkor nálunk Oroszországban nincs is minek összedülni - aránylag értvén. Nálunk nem kövek omlanak össze, hanem minden sárrá válik. A szent Oroszország a világon a legkevésbé képes

valaminek ellentállni. Az egyszerű népet megtartja valahogy az oroszok istene; de az oroszok istene, mint a legutóbbi események mutatták, nem nagyon megbízható és a jobbagy-reform mellett is alig bírt megállni, legalább erősen ingadozott. Most pedig jönnek a vasutak, meg egyebek... az oroszok istenében én már semmit sem hiszek.

- Hát az európaiban?

- Semelyikben sem hiszek. Nekem rossz híremet költötték az orosz fiatalság előtt. Pedig én mindig rokonszenveztem a mozgalmaival. Mutatták nekem az itteni proklamációkat. Mindenki meg van lepetve tőlük, mert mindenkit megijeszt azoknak a formája, de mindenki meg van győződve azok jelentősége felől, még ha nem értenek is egyet azokkal. A régiek elhullnak s már régen tudják, hogy nincs mibe kapaszkodniok. Én már csak azért is meg vagyok győződve a titkos propaganda sikerében, mert jelenleg az egész világon csak Oroszország az, ahol minden megtörténhetik a legkisebb ellentállás nélkül. Nagyon jól értem én, hogy a tehetősebb oroszok miért rajzoltak ki a külföldre és rajzanak még most is. Ez egyszerűen az ösztön. Ha a hajó sülyed, legelőbb a patkányok menekülnek róla. A szent Oroszország fából van épülve, szegényes... és veszedelmes, országa a hiú koldusoknak a felsőbb körökben, legnagyobb része pedig kacsalábon forgó kunyhókban kucorog. Megörül minden változásnak, csak rá kell beszélni. Csak a kormány próbál még ellenkezni, de sötétben verekedik és a maga embereit is üti. Itt már minden megy a maga útján. Oroszországnak úgy, amint van, nincs jövője. Én nématté lettem s azt tartom, hogy ez becsületemre válik.

- De a proklamációkról kezdett ön beszélni; mondja el nyíltan, hogy mit tart azokról.

- Mindenki fél tőlük, tehát hatalmat képviselnek. Nyíltan leleplezik a csalásokat és bebizonyítják, hogy nálunk nincs mibe kapaszkodni s nincs mire támaszkodni. Hangosan beszélnek addig, míg mások hallgatnak. Legnagyobb erősségük, eltekintve a formától, az az eddig hallatlan merészség, amelylyel egyenesen szembenéztek az igazsággal. Az igazságnak ilyen szembe való nézése egyedül az újabb orosz generáció sajátja. Oh, Európában még nem ilyen merészek az emberek; ott kőből épült országok vannak, ott még van mire támaszkodni. Amennyire én látom és megítélni tudom, az orosz forradalom lényeges ideája az, hogy tagadja a becsületet. Nekem tetszik az, hogy ez oly bátran és leplezetlenül kifejeződik. Oh, Európában még ezt nem értik, nálunk meg éppen erre teszik a fősúlyt. Az orosz embernek a becsület csak felesleges teher. És mindig csak terhe volt, egész történetében. A „becstelenség jogával” a lehető legkönnyebb őt meghódítani. Én a régi nemzedékhez tartozom s megvallom, hogy még a becsület mellett állok, de persze csak megszokásból. Nekem a régi formák még tetszenek, de talán csak kishitűségem folytán; hiszen valahogy csak le kell élni az életet.

Itt hirtelen elhallgatott.

„Hanem én csak beszélek-beszélek” - gondolta magában, - „ez meg csak hallgat és szemlélődik. Bizonyosan azért jött, hogy egyenes kérdést intézzek hozzá. No, hát ezt meg is teszem”.

- Mihajlovna Julia megkért engem - szólalt meg eközben Sztepanovics Péter - hogy vegyem ki önből: micsoda meglepetést készít ön a holnaputáni bálra?

- Az bizony csakugyan meglepetés lesz - felelt büszkélkedve Karmazinov - de én azt önnek el nem árulom.

Sztepanovics Péter nem faggatta tovább.

- Van itt valami Satov - tudakozódott a nagy író - s képzelje: én azt még nem láttam.

- Nagyon derék ember, miért kérdi?

- Csak úgy; az valamiről beszélt ott... Ő az, aki Sztavrogint arcul ütötte?

- Ő.

- Hát Sztavroginról hogy vélekedik ön?

- Nem is tudom; valami henye ember.

Karmazinov ki nem állhatta Sztavrogint, mert az őt egyáltalában észre sem vette.

- Azt a henye embert - mondotta heherészve - ha valamikor ténnyé válik az, amiről a proklamációk szólnak, bizonyosan a legelső fára felhuzzák.

- Talán még korábban is - jegyezte meg Sztepanovics Péter.

- Ugyis kell neki - hagyta helyben Karmazinov, de most már nem nevetve, hanem nagyon is komolyan.

- Ezt ön már mondta egyszer s én elmondtam neki.

- Csak nem tette azt? - nevetett Karmazinov.

- S ő azt felelte, hogy ha őt felhuzzák, hát őnt elég lesz megvesszőzni, de nem csak a látszat kedvéért, hanem olyan alaposan, mint a muzsikokat szokták.

Sztepanovics Péter fogta a kalapját és fölkel. Karmazinov bucsuzásra a kezét nyújtotta neki.

- No és ha csakugyan létesül mindaz... amire gondolnak... mikor történhetik az meg? - kérdezte mézes hangon s valami különös sulyozással, még mindig a kezében tartva a vendége kezét.

- Honnan tudjam én azt? - felelt kissé gorombán Sztepanovics Péter. S mind a ketten áthatóan néztek egymás szemébe.

- Csak például? megközelítőleg? - sipegett Karmazinov még édesebben.

- Ráér ön a birtokát is eladni, ráér elmenekülni is - dünnyögött Sztepanovics Péter még gorombábban.

Egy kis ideig elhallgattak.

- A jövő május elején megkezdődik és Mária napjára már véget is ér - tette hozzá aztán Sztepanovics Péter.

- Nagyon köszönöm - szólt Karmazinov megszorítva a kezét.

„Ráérsz a sülyedő hajóról menekülni, te patkány!” - gondolta Sztepanovics Péter az utcára kimenve. „No, ha már ez a csaknem államférfiúi ember is oly biztosra akarja tudni a napot és órát s oly szívesen hálálkodik a kapott fölvilágosításért, akkor mink már csakugyan nem kételkedhetünk magunkban” - tette hozzá nevetve. „Hm. Nem is olyan ostoba ember, különben csak... menekülő patkány. Az ilyen nem denunciál!”

És szaladt a Blagojávlepszkája-utcába, a Filippov-féle házba.

VI.

Sztepanovics Péter először Kirilovhoz ment be. Az szokása szerint egyedül volt s ezúttal a szobája közepén gimnasztizált, vagyis a lábát szétvetve a karjaival a feje fölött malmozott. A földön egy labda hevert. Az asztalon el nem takarított, kihűlt tea állt. Sztepanovics Péter megállt a küszöbön.

- Ön nagyon is ápolja az egészségét - szólt hangosan és vidáman, belépve a szobába; - ejnye, beh pompás labda, mekkorákat ugrik! Ez is a gimnasztikához tartozik?

Kirilov felöltötte a kabátját.

- Igen, azzal is az egészségemet ápolom - felelt szárazon - üljön le.

- Csak egy percre jöttem. No, azért leülök. Egészség mint egészség, de én a megállapodásunkról akarok önnel beszélni. Közeledik „bizonyos tekintetben” a mi határidőnk - tette hozzá némi kellemetlenséggel.

- Micsoda megállapodás?

- Hogy micsoda megállapodás? - kérdezte Sztepanovics Péter szinte ijedten.

- Az nem megállapodás, sem kötelezettség, mert én nem kötöttem le magamat, ön téved.

- De kérem, hát akkor mit akar ön? - szólt szinte felugorva Sztepanovics Péter.

- Azt, ami tetszik.

- Mi az, ami tetszik?

- Ami eddig tetszett.

- Hogy értsem ezt? E szerint ön a régi föltevésénél marad?

- Igen. Csakhogy megállapodás nem volt és nincs s én semmire nem köteleztem magamat. Megvolt eddig is a szabad akaratom, megvan most is.

Kirilov lenéző, nyers hangon beszélt.

- Helyes, helyes, legyen meg a szabad akarata, csak aztán ez az akarat meg ne változzék - ült le megint megbékélt tekintettel Sztepanovics Péter. - Önt felingerlik a szavak. Ön az utóbbi időkben nagyon haragos; ezért nem voltam már itt olyan régen. Különben teljesen nyugodt voltam afelől, hogy nem változtatja meg a föltevését.

- Én önt ki nem állhatom, hanem azért teljesen nyugodt lehet, ámbár annak a feszegetését, hogy megtartom-e továbbra is amit eltökéltem, jogosnak el nem ismerem.

- De azért megint csak meg kellene beszélni, nehogy tévedésben legyünk - szólt újra Sztepanovics Péter. - Az ügy pontosságát követel, ön pedig roppantul trémáztat. Megengedi, hogy beszéljek?

- Beszéljen - felelt Kirilov a szögletbe nézve.

- Ön már régen eltökélte, hogy megfosztja magát az életétől... vagyis ilyen eszméje volt. Helyesen mondom? Nem tévedek valamiben?

- Ez az eszmém nekem most is megvan.

- Jól van. De ne feledje, kérem, hogy erre önt senki sem kényszerítette.

- Még csak az kéne! Ön nagyon ostobául beszél.

- Lehet, lehet; nagyon ostobán fejeztem ki magamat. Kétségtelen, hogy nagy ostobaság volna valakit arra kényszeríteni. Folytatom. Ön tagja volt a társaságnak még a régi szervezetkor és akkor nyilatkoztatta ezt ki a társaság egy tagja előtt.

- Nem nyilatkoztattam ki, csak mondtam.

- Legyen úgy. Nevetséges volna kinyilatkoztatásról vitázni. Egyszerűen csak mondta: jól van.

- Nem; nem jól van, mert ön nagyon kertel. Én önnek semmiféle számadással nem tartozom s ön az én gondolataimat nem képes megérteni. Én meg akarom fosztani magamat az élettől, mert olyan eszmém van, mert én nem akarom tűrni a halál félelmét, mert... mert... önnek nincs egyéb mondani valóm... Mit akar? Iszik teát? Már hideg. Várjon, majd más poharat hozok.

Sztepanovics Péter már a teás kanna után nyult és üres poharat keresett. Kirilov a szekrényből tiszta poharat vett ki.

- Épen most reggeliztem Karmazinovnál - jegyezte meg a vendég - aztán hallgattam, hogy mit beszél és szinte beleizzadtam; ide is azért jöttem, hogy izzadjak; nagyon ihatnám.

- Igyék. A hideg tea nagyon jó.

Kirilov megint leült és megint a szögletbe nézett.

- A társaságban az a gondolat támadt - folytatta előbbi hangján - hogy én hasznára lehetnék a társaságnak, ha megölném magamat; hogy ha önök itt valamit elkövetnek és keresni fogják a tettest, akkor én hirtelen megölöm magamat s egy levelet hagyok hátra, amelyben megírom, hogy én vagyok a keresett tettes s ilyenformán önöket legalább egy teljes évig nem gyanúsíthatják.

- Ha csak egy napig is; egy nap is drága idő.

- Jól van. Ebben az értelemben azt mondták, hogy ha akarok, hát még várjak. Azt mondtam, hogy várni fogok, míg a társaság megjelöli a határidőt, mert nekem mindegy.

- Igen, de ne feledje, hogy azt ígérte, hogy mikor a halála előtti levelet megírja, azt csak az én utasításom szerint fogja tenni s visszajöve Oroszországba, az én... egy szóval az én rendelkezésemre bocsátja magát, persze csak épen ebben az egy esetben; egyebekben persze ön egészen szabad - tette hozzá csaknem kedveskedve Sztepanovics Péter.

- Nem köteleztem magam, nem ígértem, csak beleegyeztem, mert nekem mindegy.

- Nagyon helyes; nekem távoli szándékom sincs az ön önérzetét megbántani...

- Itt nincs szó önérzetről.

- De jusson eszébe, hogy önnek százhusz tallért gyűjtöttek az útra, következésképpen ön pénzt is fogadott el.

- Szó sincs róla - csattant fel Kirilov - a pénzt nem azért adták. - Olyasmire nem adnak, nem gyűjtenek.

- Néha igen.

- Hazudik. Meg is irtam ezt Pétervárról s ugyancsak Pétervárott vissza is fizettem épen az ön kezébe a százhusz tallért... ha ugyan ön meg nem tartotta magának.

- Jól van, jól, én nem akarok erről pörölni; a pénz visszaküldetett. Az a fő, hogy önnek most is megvan a régi eltökélése.

- Teljesen. Ha ön eljön és azt mondja: itt az ideje, én azonnal végrehajtom a szándékomat. Talán már sietős?

- Nem sok napunk van még... De ne feledje, hogy a levelet az illető éjszakán együtt fogalmazzuk meg.

- Nappal is ráérünk. A proklamációkat kell magamra vállalnom?

- Meg egyebet.

- Mindent nem veszek magamra.

- Például mit nem? - riadt meg Sztepanovics Péter.

- Amit nem akarok. Elég! Nem akarok erről tovább beszélni.

Sztepanovics Péter erőt vett magán és másra vitte a beszélgetést.

- Beszéljünk hát másról; eljön ma a mieinkhez. Virginszkijnek nevenapja van, ez ürügy alatt ma összegyűlnek.

- Nem megyek.

- Legyen olyan jó, jöjjön el. Szükség van rá. Hangulatot kell csinálni a megjelenők számával is, személyeivel is. Az ön arca pedig... egy szóval az arca olyan... fatális.

- Igazán? - nevetett Kirilov - jól van, elmegyek; de nem a fatális arcom miatt. Mikor?

- Mentől korábban, félhétkor. Tudja: úgyis csinálhatja, hogy bejön, leül, senkihez sem szól, akárhányan legyenek is ott. De ne feledjen magával papirost és ceruzát hozni.

- Minek az?

- Az önnek mindegy; ez az én külön kérésem. Ön csak ül, senkivel szót nem vált, hallgat s néha mintha jegyzeteket csinálna; vagy hát rajzoljon valamit.

- Micsoda bolondság! minek?

- No, ha önnek ugyanis mindegy; hiszen ön egyre azt mondja, hogy önnek mindegy.

- De mégis?

- No, hát annak, hogy a társaság egy tagja, a revizor eltöltötte az időt Moszkvában, én pedig már némelyekkel tudattam, hogy valószínűleg jelen lesz a revizor is; hát majd azt képzelik, hogy ön a revizor s minthogy ön már három hete itt van, még jobban fognak csodálkozni.

- Huncutság. Nincs önöknek semmiféle revizora Moszkvában.

- Hát ha nincs is, vigye az ördög, de mi köze önnek ahhoz és mit akad fenn ezen? Hiszen ön is tagja a társaságnak.

- Mondja meg nekik, hogy én vagyok a revizor, de papirost és ceruzát nem viszek.

- Miért?

- Mert nem viszek.

Sztepanovics Péter megharagudott, még el is zöldült, de megint erőt vett magán, fölállt és a kalapja után nyult.

- Önnél van *az a bizonyos*? - kérdezte halkan.

- Nálam.

- Helyes. Nem sokára elviszem innen, legyen nyugodt.

- Én nyugodt is vagyok. Csak háltni jár ide. Az öreg asszony kórházban van, a menyé meghalt. Két nap óta egyedül vagyok. Megmutattam neki a kerítésen, hogy hol jár ki a deszka, ott mászkál be, senki észre nem veheti.

- Nem sokára elviszem.

- Azt mondja, hogy neki van elég helye, ahol meghálhat.

- Hazudik; őt keresik s itt egyelőre biztonságban van. Hát szokott ön beszélgetni vele?

- Egész éjjeleken. Nagyon szidta őnt. Éjjel az Apokalipszist olvasom neki, meg teázunk. Nagyon figyel, talán a kelletén is túl; egész éjjel.
- Az ördögbe is! hiszen ön még a keresztyén hitre téríti!
- Hiszen úgyis keresztyén ő. Ne féljen, le fogja szúrni. Kit akar ön vele leszuratni?
- Nem arra kell ő nekem, hanem másra... Hát Satov tud-e Fedjkáról?
- Satovval én nem találkozom, nem beszélek.
- Haragszik, vagy mi?
- Nem haragszik, csak kikerüljük egymást. Nagyon sokáig feküdtünk egymás mellett Amerikában.
- Most ő hozzá akarok menni.
- Amint tetszik.
- Onnan majd Sztavroginnal megint bejövünk önhöz, úgy tíz óra tájban.
- Tessék.
- Fontos beszélni valóm van vele... Ugyan adja nekem a labdáját; minek az most önnek? Én is gimnasztizálni akarok. Inkább megadom az árát.
- Anélkül is elviheti.

Sztepanovics Péter a labdát a hátulsó zsebébe tette.

- Sztavrogin ellen pedig én semmit sem teszek önnek, - dűnnyögött Kirilov, amint a vendégét kikísérte. Ez elbámulva nézett rá, de semmit sem szólt.

A Kirilov utóbbi szavai rendkívül megzavarták Sztepanovics Pétert. Nem ért rá még, hogy azokat jól átgondolja, de már a Satovhoz vezető lépcsőn igyekezett arcára az elégedetlenség helyett kellemes kifejezést ölteni. Satov otthon volt és kissé rosszul érezte magát. Ágyban feküdt, de felöltözve.

- Milyen rosszkor jöttem! - kiáltott Sztepanovics Péter a küszöbről - komolyan beteg ön?
- Dehogyan vagyok! - ugrott föl idegesen Satov - semmi bajom sincs, csak egy kicsit a fejem...

Szinte zavarba jött: ilyen vendég megjelenése határozottan megijesztette.

- Épen olyan dologban jövök, ami a betegeskedést meg nem engedi - kezdte Sztepanovics Péter gyorsan és némi hatalmaskodással; - engedjen leülnöm (és rögtön leült), ön pedig üljön vissza az ágyára, úgy! Ma Virginszkijnél a nevenapja alkalmából a mieink közül többen összegyűlnek; másfélék nem is lesznek; gondoskodva van róla. Én Sztavrogin Miklóssal jövök oda. Önt persze nem akarom odahíni, tudván az ön jelenlegi gondolkozását... t. i. abban az értelemben, hogy önt ott ne boszantsuk s nem tán azért, mintha attól félnénk, hogy denunciál bennünket. De a dolog mégis úgy fordult, hogy önnek is el kell jönnie. Azokkal fog ott találkozni, akikkel végkép megállapodunk abban, hogy mi módon bocsássuk ki önt a társaság kötelékéből s hogy ki vegye át az önnél levő dolgokat. Ez minden feltűnés nélkül fog megtörténni; majd bevezetem önt valami zugba; sokan lesznek, hát minek volna a dolgot mindenkivel tudatni. Megvallom: sok rábeszélésembe került az ön ügye, de most már, amint látszik, mindnyájan beleegyeztek, persze azon föltétellel, hogy ön a nyomdát és az iratokat kiszolgáltatja. Aztán mehet, amerre akar.

Satov komoran és boszusan hallgatott. Iménti ideges ijedelmé egészen eltűnt.

- Nem ismerek el semmiféle kötelezettséget arra nézve, hogy én az ördög tudja, kinek számadással tartozom - senkitől én szabadságot nem kaphatok.
 - Nem egészen úgy van. Önre sok minden volt bízva. Önnek nem volt joga olyan hirtelen szakítani velünk. Annyival kevésbé, mert ezt ön soha be nem jelentette és kényes helyzetbe hozta őket.
 - Mihelyt ide megérkeztem, azonnal bejelentettem írásban. Még pedig egész világosan.
 - Nem egész világosan - válaszolt nyugodtan Sztepanovics Péter - én például megküldtem önnek a „Fényes Személyiség”-et, hogy azt kinyomtassa s a példányokat addig, míg szükség lesz rájuk, dugja el valahol magánál; megküldtem hasonló céllal két proklamációt is, ön pedig visszaküldte azokat nekem egy kétértelmű, semmit nem mondó levél kíséretében.
 - Egyszerűen lemondtam a kinyomtatásukról.
 - Nem olyan egyszerűen. Ön azt írta: „nem tehetem”, de nem mondta meg, hogy miért? A „nem tehetem” nem jelenti azt, hogy „nem akarom”. Azt lehetett képzelni, hogy anyagi okok miatt nem vállalkozott rá. Így magyarázták ezt mindnyájan s ugyanazért azt tartották, hogy ön különben folytatni akarja a társasággal való összeköttetését, következésképp megint megbizhatják önt valamivel, vagyis kompromittálhatják magukat. Itt mind azt mondják, hogy ön egyszerűen rá akarta őket szedni, hogy valami fontosabb adat birtokába jutva följelenthesse a társaságot. Én önt minden erőmből védelmeztem és fölmutattam az ön két sornyi feleletét, mint ön mellett bizonyító okmányt. De, miután most még egyszer elolvastam azt, kénytelen voltam magam is belátni, hogy az a két sor nem világos és mindenképen magyarázható.
 - Olyan gondosan megőrizte ön azt a levelét?
 - Nemcsak, hogy megőriztem, hanem most is nálam van.
 - No, hát jól van, ördög vigye! - kiáltott fel dühösen Satov. - Mit bánom én, hogy az ön fél-eszüi engem denunciánsnak tartanak! Szeretném én látni, hogy mit tehetnek önök én ellenem!
 - Szemmel tartanak önt és a forradalom legelső sikere után fölakasztanak.
 - Már hogy akkor, mikor önök kezükbe ragadják a legfőbb hatalmat és meghódítják Oroszországot?
 - Kár gúnyolódnia. Ismétlem, hogy én önt megvédelmeztem. De bármint álljon is a dolog, nagyon tanácslom önnek, hogy ma megjelenjék. Minek a hiába való szószaporítás pusztá albüszkeségből? Nem jobb-e barátságosan elválni? Hiszen elvégre is ki kell szolgáltatnia a nyomtató gépet, betűket és régi papirokat: erről akarunk beszélni.
 - Ott leszek - szólt dörögve és a fejét lehajtva. Sztepanovics Péter alattomban erősen megfigyelte őt.
 - Sztavrogin ott lesz? - kérdezte Satov a fejét fölemelve.
 - Biztosan ott lesz.
 - He-he-he!
- Satov megvetően és ingerülten nevetett.
- Hát az a hitvány „Fényes Személyiség”, amelyet én itt kinyomtatni nem akartam, ki van nyomtatva?
 - Igen.
 - Azt hitetik el a gimnázistákkal, hogy azt maga Gercen írta önnek?

- Igenis, maga Gercen.

Egy ideig hallgattak. Végre Satov fölkel az ágyról.

- Menjen ki tőlem; nem akarok önnel együtt ülni.

- Megyek - szólt szinte vidáman Sztepanovics Péter, rögtön fölállva - csak még egy kérdést: amint látom, Kirilov egyesegyedül, minden kiszolgálat nélkül van most a szárny-épületben?

- Egyesegyedül. Menjen, én nem tudok önnel egy fedél alatt meglenni.

„No, te is derék legény vagy ám!” - gondolta vidáman Sztepanovics Péter elmenet; „jó kedved lesz neked este is, nekem pedig épen ilyen jókedvedben kellesz; jobbat nem is kívánhatnék. Maga az oroszok istene van segítségemre!”

VII.

Bizonyosan sokat lótot-futott ma különféle dolgaiban s bizonyára sikeresen, amit észre lehetett venni elégedett arcán, mikor este pont 6 órakor Vszevolodovics Miklósnál megjelent. De ott nem bocsátották be azonnal: Vszevolodovics Miklóssal csak az imént zárkózott be a szobába Nikolajevics Móric. Ez rögtön nyugtalanságot okozott neki. Leült a szoba ajtajához, hogy várja a vendég távozását. A beszélgetés kihallatszott, de az egyes szavakat megérteni nem lehetett. A látogatás nem tartott sokáig; nem sokára zaj keletkezett, rendkívül éles és hangos szavak hallatszottak, aztán kinyílt az ajtó és egész halványan kijött Nikolajevics Móric. Nem vette észre Sztepanovics Pétert és gyorsan elhaladt mellette. Sztepanovics Péter rögtön besurrant a szobába.

Nem hagyhatom szó nélkül a két „vetélytárs” rövid találkozását, amely - tekintve a körülményeket - lehetetlennek látszott, mindazáltal mégis megtörtént.

A találkozás lefolyása a következő volt: Vszevolodovics Miklós ebéd után a kereveten szundikált, mikor Jegorücs Elek a váratlan vendéget bejelentette. Meghallván a látogató nevét, fölugrott és nem akart hinni a fülének. De mihamar mosoly látszott ajakán; a kevély diadal mosolya, egyúttal azonban a kételkedő meglepetése. A belépő Nikolajevics Móricot ez a mosolygás - amint látszott - meglepte, mert hirtelen megállt a szoba közepén, mintha nem tudná elhatározni: tovább menjen-e vagy sem? A házigazda rögtön megváltoztatta az arcát és komoly meglepetéssel indult a vendége elé. Az nem fogadta el az eléje nyújtott kezét és ügyetlenül huzott magának egy széket s leült, mielőtt a házigazda üléssel megkinálta volna. Vszevolodovics Miklós visszaült a kerevetre s a vendégét nézve szótlanul várt.

- Ha teheti, hát vegye el Nikolajevna Lizavetát - szólalt meg Nikolajevics Móric, még pedig olyan hangon, amelyből semmikép sem lehetett megérteni, hogy mi volt az: kérés, ajánlás, engedmény vagy parancsolás.

Vszevolodovics Miklós nem szólt; a vendég pedig - amint látszott - elmondott mindent, amit akart és mereven nézett, feleletet várva.

- Ha nem csalódom (sőt biztosan tudom): Nikolajevna Lizaveta már el van önnel jegyezve - szólt végre Sztavrogin.

- Igen - hagyta helyben szilárdan és világosan Nikolajevics Móric.

- Tán... összevesztek?... Bocsásson meg a kérdésért.

- Nem; ő engem „szeret és tisztel”, ezek az ő saját szavai. S az ő szavai mindennél szentebbek.

- Kétségtelenül.

- De ő, ha már az oltár előtt, a korona alatt fog is állni s ön akkor híni fogja őt, hát ő engem mindenki szeme láttára otthagya és őt fogja követni.

- A korona alól?

- Még az esküvő megtörténte után is.

- Nem téved ön?

- Nem. Az ön iránti szakadatlan, őszinte és legteljesebb gyűlöletéből minden percben kicsillag a szerelem és... esztelenség... a legőszintébb, legmérhetlenebb szerelem és - esztelenség! A szeretetéből pedig - ellenkezőleg; az én irántam érzett szeretetéből épen oly őszintén és minden pillanatban kiszikrázik a legnagyobb gyűlölet. Soha nem képzeltem volna ilyen metamorfózisokat.

- Még így sem értem: hogy jöhetett ön ide rendelkezni a Nikolajevna Lizaveta kezével. Van önnek erre joga? Vagy meghatalmazta őnt Nikolajevna Lizaveta?

Nikolajevics Móric elkomorodott és egy pillanatra lehorgasztotta a fejét.

- Ez az ön részéről csak kárörvendő és boszuálló kifogás - szólalt meg aztán - de hát van-e itt helye a kicsinyes hiúságnak? Nem elég önnek ez az elégtétel? Hát még piszkálódni is akar? pontot tenni az i-re? Jól van, én fölteszem azt a pontot, ha önnek annyira szüksége van az én megaláztatásomra: jogom nekem nincs, a meghatalmazás ki van zárva; Nikolajevna Lizaveta semmit sem tud, a vőlegénye pedig elvesztette az utolsó eszét is és a bolondok házába való és ő maga jön el, hogy erről önnek jelentést tegyen. Az egész világon egyedül csak ön teheti őt boldoggá s egyedül csak én boldogtalanná. Ön őt a magáénak vitatja, ön őt üldözi, nem tudom hát, hogy miért nem akarja őt feleségül venni? Ha ez még külföldön kezdődött szerelmi perpatvarnak a folytatása s ha ennek a megszüntetése céljából az én föláldozásomra van szükség, hát áldozzanak fel. Ő rendkívül boldogtalan s én ezt elviselni nem tudom. Az én szavaim nem jelentenek átengedést vagy útmutatást, következképpen az ön hiúságát sem érinthetik. Ha ön el akarná foglalni az én helyemet az oltár előtt, hát önnek erre nézve az én részemről semmi engedelemre szüksége nincs, annival kevésbbé, mert e lépésem után a mi házasságunkról már szó sem lehet. Hiszen csak nem lehetek olyan gazember, hogy őt oltár elé vezessem. Az, amit én itt teszek, hogy átadom őt önnek, talán az ő legengesztelhetlenebb ellenségének, szerintem olyan gázság, amelyet én soha sem fogok elviselni.

- Agyonlővi magát, ha mi megesküszünk?

- Nem; majd később. Minek piszkolnám be az ő menyasszonyi ruháját az én véremmel? Az is meglehet, hogy egyáltalán agyon sem lövöm magamat, sem most, sem később.

- Ön bizonyára csak engem akar ezzel megnyugtatni.

- Önt? Egy csöppel több vér mit jelenthet önre nézve?

Elsápadt és szemei szikrát vetettek. Kinos szünet állt be.

- Bocsásson meg a kérdéseimért - kezdte újra Sztavrogin; - némelyiküket nem is volt jogom fölteni, de egyhez szerintem teljes jogom van: micsoda adatokból következteti ön az én érzelmeimet Nikolajevna Lizaveta iránt? Az érzelmek olyan fokát értem, amelynek a tudatában ön idejött, hogy... ilyen ajánlatot megkockáztasson.

- Hogyan? - kiáltott föl szinte megrezzenve Nikolajevics Móric - hát ön nem vágyik arra? Nem vágyik és nem is akar vágyni?

- Én valamely nő iránt táplált érzelmeimről nem nyilatkozhatom harmadik személy előtt. Bocsánat, de már az én szervezetem ilyen. De viszont megmondhatom önnek az én utolsó igazságomat: én már nős vagyok s megházasodni, vagy azt „kivánni” nekem már nem lehet.

Nikolajevics Mórictól e kijelentés annyira meglepte, hogy a székében visszahanyatlott s egy ideig mozdulatlanul nézett Sztavrogin arcába.

- Képzelse - dörmögött aztán - erre én nem is gondoltam; akkor délelőtt ön azt mondta, hogy nem nős... és én azt elhittem.

Rémségesen elsápadt. Aztán öklével az asztalra csapott.

- Ha ön e beismerése után békét nem hagy Nikolajevna Lizavetának és szerencsétlenné teszi őt, akkor én önt bottal ütöm agyon, mint a kutyát.

Fölugrott és gyorsan távozott a szobából. A besurrant Sztepanovics Péter a házigazdát a legváratlanabb hangulatban találta.

- Á! Ön az! - kacagott fel Sztavrogin; úgy látszik: Sztepanovics Péteren kacagott, aki olyan siető kíváncsisággal rontott be.

- Ön hallgatódzott? Várjon csak: miért is jött ön ide? Mert ígértem önnek valamit... Aha! tudom már: a „mieinkhez!” Jerünk; nagyon örülök; jobbat nem is találhatott volna ön ki ezuttal.

Fogta a kalapját, mire kimentek a házból.

- Ön már előre nevet, hogy meglátja a „mieinket?” - heherészett vigan Sztepanovics Péter, hol lépést tartva utitársával a keskeny téglajárón, hol leszaladva az utcára a legnagyobb sárba, mert Sztavrogin észre sem vette, hogy a gyalogjáró közepén menve, egymaga foglalja el azt egész szélteben.

- Nem nevetek én - felelt hangosan és vidáman Sztavrogin - ellenkezőleg meg vagyok győződve, hogy ott a legkomolyabb emberekkel találkozom.

- „Sötét butaságok”, mint ahogy egyszer mondani tetszett.

- Némely sötét butaság a legmulatságosabb valami.

- Á! Ezt ön Nikolajevics Mórictól érte! Meg vagyok róla győződve, hogy ő most azért járt itt, hogy átengedje önnek a menyasszonyát, igaz? Én biztattam fel rá, úgy célozgatva. S ha át nem engedi, akkor elveszük tőle, mi? Sztepanovics Péter persze jól tudta, hogy kockáztatás tőle ilyen dologba avatkozni, de ha egyszer neki valami a begyében volt, inkább mindent kockáztatott, hogy sem a mondani valóját elnyelje. Vszevolodovics Miklós csak nevetett.

- S ön még mindig számít arra, hogy nekem segítsen? - kérdezte.

- Csak híjjon! Tudja, mi volna a legjobb út?

- Ismerem az ön útját.

- Nem biz azt. Ez még egyelőre titok. De ne feledje, hogy a titok pénzbe kerül.

- Azt is tudom: mennyibe kerül - dörmögött magában Sztavrogin, de erőt vett magán s nem szólt hangosan.

- Mennyibe? Mit mondott? - rezzent meg Sztepanovics Péter.

- Azt mondtam, hogy vigye önt az ördög a titkával együtt. Beszéljen inkább arról, hogy kik vannak ott? Tudom, hogy névnapi mulatságra megyünk, de kik lesznek ott?

- Oh, a lehető legkülönbélebbek. Még Kirilov is.
 - Mind a társaság tagja?
 - Jaj be siet ön! Itt még egy kör sem alakulhatott.
 - Hogy tudott hát annyi proklamációt szétosztani?
 - Ott, ahova megyünk, csak négy körbeli tag lesz. A többiek egyelőre még csak abban versenyeznek, hogy egymásra spionkodnak s nekem jelentéseket tesznek. Jóralaló, megbízható emberek. Mindez csak anyag, amelyet szervezni kell. Egyébiránt ön fogalmazta a szabályzatot, mit beszéljek önnek!
 - Nos, nehezen megy a szervezés?
 - Dehogy nehezen. Ugy megy, mint a parancsolat. Nevetni fog: legjobban hatnak a rangok. A rangnál erősebb ösztöke nincs. Én azon vagyok, hogy mentől több rangot és hivatalt találjak ki: vannak titkárok, titkos felügyelők, pénztárosok, elnökök, regisztrátorok, mindezeknek segédek; ez rendkívül tetszik nekik. Az ezután következő erő persze a szentimentalizmus. Tudja kérem, nálunk a szocializmus leginkább csak szentimentalizmusból terjed. Csak az a baj, hogy ilyen harapdáló hadnagyok is akadnak; egyszer csak bajt csinálnak. Azután következnek a szemenszedett gazfickók; no hiszen, jóralalók ezek is, sőt néha igen hasznavehetők, de sok időt rabolnak: örökösen szemmel kell őket tartani. No, a legerősebb kötő cement pedig a szégyenkezés. Ez nagy erő! De ki dolgozhatta meg őket annyira, hogy egyiknek sem maradt egy csipetnyi önálló gondolata sem a fejében?! Ezt is szégyennek tartanák.
 - Ha így áll a dolog, hát akkor minek lótfut ön annyit?
 - Mintha ön komolyan nem hinne a sikerben! Csak akarni kell. Épen az ilyenekkel lehet sikert elérni. Mondhatom, hogy akármelyik kész tűzbe rohanni, csak azt mondjam neki, hogy nem eléggé liberális. Azt mondják, hogy én ezeket mind bolonddá tettem a központi bizottsággal és a „mindenfelé kiterjedő elágazásokkal”. Ezt ön is szememre vetette már egyszer. Pedig hol itt a bolonddá tartás? a központi bizottság - én és ön, elágazás pedig lesz, amennyi csak kell.
 - Csupa ilyen söpredékből.
 - Anyagnak ez is igen jó.
 - De ön még mindig számít én rám?
 - Ön a vezér, ön az erő; én csak oldalt állok ön mellett, mint a titkárja. Mink beülünk a csónakunkba, evezőnk kőrisfa, vitorlánk meg selyem, a kormányon gyönyörűséges leány ül, a szépséges Nikolajevna Lizaveta... vagy tudom is én: hogy éneklik őket a nótájukban...
 - Azt sem tudja! - kacagott Sztavrogin; - hanem jobbat mondok én önnek. Ön az újján számolja el, hogy miféle elemekből tartja ön össze a kört? az a rang és hivatal és szentimentalizmus jó ragasztó, de van még sokkal egyszerűbb mód is őket összetartani: vegye rá a kör négy tagját, hogy öljék meg az ötödik tagot azon ürügy alatt, hogy az denunciáns és az ártalok kiontott vérről rögtön a legerősebben egymáshoz köti őket. Rabjaivá lesznek önnek, soha püssenni sem mernek. Haha!
- „No, e szavaidért... e szavaidért meglakolsz” - gondolta magában Sztepanovics Péter, - „még pedig ma este. Már nagyon is sokat megengedsz magadnak!”
- Ez alatt odaértek a Virginszkij lakásához.
- Ön persze úgy beszélt én rólam, mint valami külföldi tagról, mint az Internacionale revizoráról? - kérdezte Sztavrogin.

- Nem; a revizor nem ön lesz; ön alapító tag a külföldről, aki a legfontosabb titkokba is be van avatva. Reménylem, hogy fog beszélni?

- Hogy jut ilyesmi eszébe?

- Pedig most beszélnie kell.

Sztavrogin annyira elbámult, hogy megállt az utca közepén, közel egy lámpáshoz. Sztepanovics Péter szemtelenül és nyugodtan elviselte a nézését. Sztavrogin vállat vont és tovább ment.

- Hát ön fog beszélni? - kérdezte aztán Sztepanovics Pétertől.

- Nem, már én csak önt fogom hallgatni.

- Ördög vigye el önt! Ön tényleg egy jó eszmét ad nekem.

- Milyen eszmét? - ugrott eléje Sztepanovics Péter.

- Hát meglehet, hogy fogok ott beszélni, de meg fogom önt jól tépázni.

- Hogy el ne felejtsem: az imént azt mondtam Karmazinovnak, mintha ön azt mondta volna, hogy őt meg kell vesszőzni, még pedig jó erősen, mint ahogy' a muzsikokat szokás.

- De én azt sohase mondtam, hahaha!

- Nem baj az. Se non e vero.

- No, köszönöm, őszintén köszönöm.

- Aztán Karmazinov azt mondta, hogy lényegében a mi tanunk nem egyéb, mint a becsület tagadása és hogy az orosz embert a legkönnyebben megnyerhetjük, ha jogot adunk neki, a becsstelenségre.

- Nagyszerű mondás! Arany szavak! - kiáltott Sztavrogin; - fején találja a szöveget! A becsstelenség jogosultsága - erre mindenki hozzánk szegődik, egy sem marad amott. De megálljon csak, Verhovenszkij: nem áll ön a felsőbb rendőrség szolgálatában?

- Akinek ilyen kérdések ötlenek az agyába, az nem mondja ki azokat.

- Értem; de magunk közt vagyunk.

- Nem; egyelőre még nem vagyok a felsőbb rendőrség szolgálatában. Elég ebből ennyi. Megérkeztünk. Szedje össze az arcát, Sztavrogin; én mindig más arcot vágok, mikor hozzájuk belépek. Mentől több komorság - és egyéb semmi; ez épen nem nehéz dolog.

VII. FEJEZET.

A mieinknél.

I.

Virginszkij a maga házában lakott, jobban mondva a felesége házában, a Muravjina-utcában. A ház fából épült, földszintes volt, idegen lakói nem voltak. A háziúr nevenapja ürügye alatt vagy tizenöt ember gyült össze ott, hanem az összejövetel egyáltalában nem hasonlított a vidéki névnapi összejövetelekhez. A Virginszkij-házaspár mindjárt egybekelésök alkalmával elhatározta, hogy névnapi összejöveteleket soha sem fognak tartani, mert az ostoba szokás, de meg „úgy sincs minek örülni.” Pár év alatt sikerült nekik a társaságtól egészen elkülönülni. A férjet, aki nem volt épen tehetségtelen ember, sem „valami szegény”, mindenki valami különnek tartotta, aki szerette a magánosságot s ezen felül rátartian beszélt. Virginszkijné pedig, aki bábasággal foglalkozott, már ezért is alatta állt minden társaságnak, alább még a papnénál is, dacára annak, hogy Virginszkijnek tisztí rangja volt. A foglalkozásával járó szelídség egészen hiányzott nála. Az az ostoba és nem menthetően nyílt viszony azzal az isten tudja miféle csalóval, Lebjadkin kapitánynyal pedig azt vonta maga után, hogy még a legelnezőbb dámák is észrevehető megvetéssel fordultak el tőle. De Virginszkijné mindezt úgy vette, mintha épen csak az kellene neki. Érdekes azonban, hogy azért azok a szigorú dámák szükség esetén lehetőleg Prohorovna Arinához, (t. i. Virginszkijnéhez) fordultak, kikerülve városunk három más bábaasszonyát. Még a vidéki úrinőkhöz is őt hítták, annyira bíztak az ő tudásában. Ebből az következett, hogy végre csak a legelőkelőbb házaknál praktizált; a pénzt pedig szertelenül szerette. Tudásának ilyen érzetében végre elbízta magát. Megtette, hogy a legelőkelőbb házakban is ijesztgette a betegágyasakat az illendőséget tekintetbe nem vevő nihilista históriákkal, vagy „minden szent dolgok” kigúnyolásával s épen olyankor, mikor az áhítatra nagy szükség lett volna. A mi törzsorvosunk, Rozanov, aki egyúttal szülész is volt, határozottan bizonyította, hogy egyszer, amint a betegágyas kínjában ordított és a mindenható istent hitta segítségül, Prohorovna Arinának egy szabadszájú megjegyzése, amely úgy hatott, „mintha puskából lőtték volna”, olyan ijedséget okozott a betegnél, hogy ez sokkal gyorsabban átesett a kínos processzuson. De bárha nihilista volt Prohorovna Arina, némely esetekben nem vetette meg nemcsak a nagyvilági, hanem a régi módi és babonás fogásokat sem, ha azoknak hasznát láthatta. Így például soha el nem mulasztotta volna megjelenni a kisdedek keresztelőin, mikor is fodros zöld selyemruhát öltött, haját fürtökbe és vuklikba fésülte, míg egyébkor szinte kéjelgett a rendetlen öltözkéiben. S ámbár a keresztelés szakramentuma alatt mindig „a legszemtelenebbül” nézett is, annyira, hogy zavarba ejtette a szertartást végző egyházi személyeket, a keresztelés bevégezése után mindig ő adta fel a pezsgőt (épen ennek a kedvéért is öltözött föl) és próbált volna csak valaki a pohár elvételekor nem adni neki „kására valót!”

A Virginszkijéknél ezuttal összegyűlt vendégek (leginkább férfiak), mintha csak véletlenül találkoztak volna ott. Nem volt sem harapni való, sem kártya. Az ócska, kék kárpittal bevont nagy vendéglátó szoba közepén össze volt tolva két asztal s leterítve egy nagy, de nem valami tiszta abroszsal; az asztalokon két számovár pőfögött. Egy roppant nagy tálcán huszonöt pohár volt föladván s egy kosár közönséges francia fehér kenyér, amely temérdek apró darabkára volt vagdalva, mint ahogy a nemes fiú- és leánynevelőintézetekben szokás. A teát egy tizenhárom éves leányka, a háziasszony testvére, öntögette poharakba; a leányka szemöldöktelen, hirtelen szöke, szótalán és epés teremtmény volt, azonban az új irányzatok híve, akitől

a házi életben maga Virginszkij is roppantul félt. A szobában mindössze három dáma volt: a háziasszony, a szemöldöktelen leányka s a Virginszkij huga, aki éppen akkor érkezett oda Pétervárról. Prohorovna Arina, a mintegy huszonhét éves, tekintélyes és elég csinos, kissé kócos háziasszony az ő nem ünneplő, zöld színű gyapjuruhájában ültéből végignézegetett fényes szemeivel a vendégeken s mintha azt sietett volna mondani a tekintetével: „látjátok, én semmitől sem félek”. A Virginszkij huga szintén csinos, tanuló és nihilista leány volt, kövérke és gömbölyűcske, mint egy golyóbis, alacsony termetű és igen piros arcú; ez csaknem uti ruhában, kezében valami papirtekercset tartva s a vendégeket türelmetlen, ugráló tekintetével nézegetve Prohorovna Arina mellett ült. Maga Virginszkij ez estén nem érezte egészen jól magát, hanem azért kijött és leült egy karosszékbe a teázó asztal mellé. A többi vendégek is ültek és székeiknek az asztal körött való elhelyezéséből látni, érezni lehetett, hogy itt „ülés” van. Látható volt, hogy valamit vártak s addig, ámbár hangosan, de közömbös dolgokról beszélgettek. Mihelyt Sztavrogin és Verhovenszkij beléptek, mindenki elhallgatott.

Jobb megértés kedvéért némi fölvilágosítást kell előre bocsátanom.

Azt hiszem, hogy ezek az urak abban a kellemes hitben gyűltek össze, hogy valami érdekes dolgot fognak hallani, mert az összejövetelre meg voltak híva. Azt hitték, hogy ebben a mi régi városunkban a liberalizmusnak a legrikítóbb virága nyílik s Virginszkij a mai „ülésre” a leggondosabban, információkkal hitta meg őket. Megjegyzendő, hogy a meghívottak némelyike ezelőtt egyáltalában nem is szokott hozzájárni. Persze a legtöbbször fogalma sem volt arról, hogy miért értesítették őket jó előre. Csak annyi az igaz, hogy Sztepanovics Pétert valamennyien külföldről érkezett emisszáriusnak tartották; ez a föltevés mihamar hitelre talált és a kör tagjainak nagyon hízelt. Különben a névnapi alkalomra összegyűltek közt olyanok is voltak, akik már határozott instrukciókkal bírtak. Sztepanovics Péternek sikerült nálunk összehozni egy ötös szövetséget annak a mintájára, amelyet már Moszkvában s mint most kiderült: a kerületünkben levő katonatisztek közt is összehozott. Mondják, hogy az x-i kormányzásában is volt ilyen szövetség. Ez az öt kiválasztott most a közös asztalnál ült, nagyon ügyesen tudták viselni magukat úgy, mintha a legközönségesebb emberek volnának és senki sem ismerhette föl őket. Ezek - minthogy ma már ez nem titok - a következők voltak: Liputin, maga Virginszkij, a hosszú fülű Sigalyev (a Virginszkijné testvére), Lyámsin és egy Tolkacszenko nevű különös, már vagy negyven éves ember, akiről az volt a hír, hogy nagyon jól ismeri a népet, különösen a csalókat és rablókat, aki bejárta a kocsmákba (egyébként nem éppen csak a nép tanulmányozása végett) és rongyos öltözkéssel, hájas csizmájával, hunyorgó ravasz nézésével és népies szólásmódjával szerezte meg a kívánt bizalmat. Régebben Lyámsin elvitte ezt néhányszor a Trofimovics István összejöveteleire is, ahol azonban semmi különösebb effektust el nem ért vele. Tolkacszenko a városban rendesen akkor jelent meg, mikor hely nélkül volt; mert a vasutaknál szolgált különben.

Ezek öten azzal a szent meggyőződéssel kötötték az ő szövetségüket, hogy ez csak egyike az országszerte százával és ezrével létesült hasonló ötös szervezeteknek s hogy ezek mind függenek valami roppant nagy, központi helytől, amely viszont összeköttetésben áll valami egyetemes, európai forradalmi szervezettel. De a legnagyobb sajnálatomra kénytelen vagyok kijelenteni, hogy már ekkor bizonyos széthúzás volt köztük észrevehető. Mert ámbár már tavasz óta várták Verhovenszkij Pétert, akit előbb Tolkacszenko, majd Sigalyev látogatott meg; s mert ámbár rendkívüli csodákat vártak attól és valamennyien az első fölszólításra minden okoskodás nélkül beléptek az ötös szövetségbe, mégis egyszerre csak mintha mind meg lettek volna sértve s amint én gondolom, azért, hogy olyan hirtelen engedelmeskedtek. Beléptek az ötös szervezetbe már csak nagylelkű restelkedésből is, nehogy azt mondassák később, hogy nem mertek belépni; de azért Verhovenszkij Péter kötelessé lett volna kellően méltányolni az ő elszántságukat, legalább annyival, hogy elmondott volna nekik a fő-főszervezetből

valami anekdotát. De Verhovenszkij sehogy sem akarta kielégíteni az ő jogos kíváncsiságukat és semmit sem mondott, sőt nagyon szigorúan és lenézően bánt velük. Ez határozottan fölingerelte őket és Sigalyev fölbujtatta a tagtársait, hogy „számadást” követeljenek, csak hogy persze nem most, Virginszkijnél, ahol annyi az idegen.

Az idegeneket illetőleg azt gondolom, hogy a most említett ötös szervezet tagjai hajlandók voltak ez este a Virginszkij vendégei közt más, ismeretlen szövetségek tagjait is gyanítani, mint amely szövetségek szintén a városban alakultak, ugyancsak a Verhovenszkij révén és ugyanazon titkos szervezet érdekében, annyira, hogy végül az összegyűlték mind gyanakodtak egymásra s egyik a másik előtt különféle illegéssel komolykodott, ami az összejövetelnek igen zavart, szinte regényes szint adott. Egyébiránt voltak ott olyanok is, akikre semmi tekintetben sem lehetett gyanakodni. Például egy tényleges szolgálatban levő őrnagy, a Virginszkij rokona, akit meg sem híttak, de aki magától eljött a névestére s akit lehetetlen volt el nem fogadni. Azért a nevenapját tartó teljesen nyugodt volt, mert az őrnagy „semmi esetre sem jelentené föl őket”, mert eltekintve az ostobaságától, egész életében mindig szerette az orrát a szélső liberálisok dolgaiba ütni: maga nem vett aktív részt az ilyen liberális beszélgetésekben, de szerette azokat hallgatni. Sőt egyszer baja is volt: megesett fiatal korában, hogy az ő kezén mentek keresztül a „Kolokol”-nak és különféle proklamációknak egész csomagjai s bár ő azokat még kinyitni sem merte, de már a terjesztésüket megtagadni aljasságnak tartotta volna - és ilyenek ám némely orosz emberek a mai napig is. A vendégek többi része vagy olyan volt, akiket a szertelen hiúság bántott vagy a fiatalság nemes hevülékenysége. Volt ott két vagy három tanító is, ezek egyike egy sánta, mindig mérges és rendkívül becsvágyó gimnáziumi tanár, meg két-három katonatiszt. Az utóbbiak egyike fiatal tüzérhadnagy volt, aki csak most jött ki egy katonai intézetből; szóvalan fiú, aki még meg sem ismerkedhetett; ez egyszerre csak Virginszkij mellé került s úgyszólván semmi részt sem véve a beszélgetésben, ceruzával jegyezgetni kezdett a jegyzőkönyvecskéjébe. Ezt mind látták, de valamiért úgy tettek, mintha nem látnák. Volt ott még egy hely és állás nélkül lődörgő seminarista, ugyanaz, aki Lyamsinnal együtt a könyvházaló asszony zsákjába a szemtelen képeket belopta, tagbaszakadt legény, fesztelen, de egyuttal gyanakodó manérokkal, mindig valami leleplező mosolylyal, ezzel együtt pedig az ő benne rejlő diadalmas tökéletesség nyugodt tekintetével. Ott volt, nem tudom, minek, a polgármester fia is, az a korához képest annyira romlott fiú, akit már említettem, a kis hadnagyocskáné esetének az elmondásánál. Ez az egész estén hallgatott. Végül ott volt egy heves és borzas, mintegy tizennyolc éves gimnázista, aki úgy ült ott komor nézésével, mintha méltóságában megsértették volna és láthatóan sokat szenvedett a fiatalsága miatt. Ez a vakarcs már vezére volt egy összeesküvő csoportnak, amely a gimnázium felsőbb osztályu tanulói közt keletkezett, amint az később, mindenki csodálkozására, lelepleződött. Nem említettem még Satovot, ő az asztal legvégső szögleténél telepedett le, kissé félrehuzva székét a sorból; tekintetét a földre szegezte, sötétén hallgatott, a teát nem fogadta el és az egész idő alatt le nem tette kezéből a sapkáját, mintegy azt akarva ezzel jelezni, hogy ő nem névnap vendég, hanem dolgát akarja itt végezni s amikor akarja, el is megy. Tőle nem messzire foglalt helyet Kirilov; ez is szóvalan volt, de nem nézett a földre, hanem inkább mereven végignézegette a beszélőket az ő fénytelen és mozdulatlan szemével, anélkül azonban, hogy a beszédeken csodálkozott vagy legkevésbé is fölindult volna. Némelyek, akik őt még nem látták, tűnődve és lopva nézegették. Nem bizonyos, hogy maga Virginszkijné tudott-e valamit az ötös szövetségről. Fölteszem azonban, hogy tudott, még pedig a férjétől. A diák-leány persze nem vett részt semmiben, mert neki megvolt a maga dolga; mindössze egy vagy két napig akart itt vendégeskedni, aztán tovább akart menni, bejárni az összes egyetemi városokat, hogy „résztvegyen a szűkölködő tanulók sorsában és tiltakozásra bírja azokat”. Nehány száz litografált fölhívást hozott magával, amelyet, amint látszott, maga fogalmazott. Érdekes, hogy ezt a gimnázista mindjárt az első pillanattól kezdve halálosan meggyűlölte, bár csak most látta

először, valamint az is őt. A diák-kisasszony arca, mikor Sztavrogin és Verhovenszkij bejöttek, vörös volt, mint a láng: éppen akkor civakodott a bátyjával a női kérdésről.

II.

Verhovenszkij feltűnően fesztelenül vetette el magát az asztal felső végénél volt széken s úgy-szólván senkinek sem köszönt. Magatartása kényeskedő, sőt lenéző volt. Sztavrogin illedelmesen köszönt, de annak dacára, hogy mindenki csak őket várta, mégis valamennyien, mintha csak vezényszóra tették volna, észre sem vették őket. A háziasszony, mihelyt Sztavrogin leült, komolyan kérdezte tőle:

- Sztavrogin, iszik-e teát?

- Kérek - felelt az.

- Sztavroginnak teát! - vezényelt a kisleányhoz fordulva - hát önnek kell-e? - kérdezte Verhovenszkijtől.

- Persze hogy kell; minek az ilyet még kérdezni is; itt mindig valami mosogató vizet adnak tea helyett; pedig ma névnap ünnep is van.

- Hogyan? hát ön is elismeri a névnapokat? - nevetett a diák-kisasszony - éppen most beszélünk erről.

- Kopott téma! - dörögött a gimnázista az asztal tulsó végéről.

- Mi kopott? Agyonütni a régi babonákat, még ha azok a legártatlanabbak is, nem kopott dolog, sőt általános szégyenül legyen mondva, nagyon is új - jelentette ki rögtön a diák-kisasszony, szinte előre rándulva a székében. - Különben ártatlan babona nincs is, - tette hozzá haragosan.

- Csak azt akartam mondani - szólt a gimnázista izgatottan - hogy ámbátor a babona csak-ugyan régi valami és ki kell irtani, de a névnapokról már mindenki tudja, hogy azok csupa merő, régi bolondság és kár rá a drága időt vesztegetni, amelyet már úgy is vesztegetett rá az egész világ, annyira, hogy okosabb dolog volna a szellemes megjegyzéseket sokkal szükségesebb dolgokra fordítani...

- Nagyon hosszú lére ereszti; nem lehet érteni - kiáltott a diák-kisasszony.

- Én azt hiszem, hogy mindenkinek egyforma joga van szólani s ha én elő akarom adni a véleményemet úgy, mint akárki más, hát...

- Senki sem veszi el öntől a szólás jogát - szólt közbe élesen most már a háziasszony - csak arra figyelmeztetik önt, hogy ne kacskaringózzon, mert senki sem érti.

- Kérem, úgy veszem észre, hogy engemet semmibe sem vesznek; ha nem fejezhettem is be a gondolatomat, az nem azt jelenti, mintha nekem gondolataim nem volnának, hanem inkább azt, hogy nagyon is bőven tódulnak a gondolataim - dörögött csaknem kétségbeesetten a gimnázista és végkép zavarba jött.

- Ha nem tud beszélni, akkor jobb, ha hallgat, - csattant rá a diák-kisasszony.

- Sztavrogin - kezdte a háziasszony, - mielőtt ön megjelent volna, itt a családi jogról kiabáltak, p. o. ez a tiszt úr - mutatott az ő őrnagy rokonára. - Persze én nem alkalmatlankodnám önnek ilyen rég eldöntött ostobasággal. De mégis: hol vette magát a családi jog és kötelezettség abban a babonás értelmében, amelyben jelenleg létezik? Ez a kérdés. Mit gondol ön?

- Hogy hol vette magát? - kérdezte Sztavrogin.

- Mert például azt tudjuk, hogy az isten babonája a menydörgéstől és villámlástól származott - szólt közbe megint a diák-kisasszony, szinte neki ugorva a szemével Sztavroginnek - köztudomásu dolog, hogy az ősember megijedvén a dörgéstől és villámlástól, imádni kezdte a láthatatlan ellenségét, minthogy magamagát azzal szemben tehetetlennek érezte. De honnan származott a család babonája? Hol vette magát maga a család?

- Ez nem ugyanaz, - próbálta őt a háziasszony félbeszakítani.

- Én azt hiszem, hogy ilyen kérdést nem lehet csak úgy futtában elintézni, - válaszolt Sztavrogin.

- Miért? - kérdezte a diák-kisasszony előre rándulva.

A tanítók csoportjában heherészés hallatszott, amelyhez azonnal csatlakozott Lyámsin és a gimnázista, azután pedig a rokon őrnagy is az ő rekedt hahotájával.

- Önnek vaudeville-eket kellene írnia, - jegyezte meg a háziasszony Sztavroginhez fordulva.

- Ez - nem is tudom, hogy hívják önt - egy csöppet sem válik az ön becsületére, - vetett véget a vitának határozottan a diák-kisasszony.

- Te meg ne ugrálj! - dörrent rá az őrnagy. - Te kisasszony vagy, tehát szerényen kell viselkedned; pedig úgy teszel, mintha tűkön ülnél.

- Hallgasson és ne illessen engem ilyen hitvány hasonlatokkal. Én most látom önt először és tudni sem akarok arról, hogy ön nekem rokonom.

- Hiszen nagybátyád vagyok, csecsszopó korodban a karomon hordtalak.

- Bánom is én, hogy hordott vagy nem hordott. Én nem kértem önt, hogy hordjon, tehát úgy kell lenni, tisztelt udvariatlan tiszt úr, hogy önnek telt benne mulatsága. Engedje megjegyez-nem azt is, hogy engem ne tegezzen, ha csak nem a polgári kölcsönös tegezés jogán; meg-tiltom önnek.

- No hát ilyenek ezek mind! - vágott az öklével az asztalra az őrnagy, szavait a vele szemközt ülő Sztavroginhez intézve. - Bocsánat! Én a liberalizmust és a korral való haladást szeretem, és szeretem hallgatni az okos beszédeket, de kijelentem, hogy csak - férfiaktól. De nőktől, ilyen újmódi, ugráló tücsköktől: az nekem halálom. Ne izegj-mozogj! - kiáltott a diák-kisasszonyra, aki föl akart ugrani a székéről, - én is szót kérek, mert meg vagyok sértve.

- Maga csak zavarja a többieket, mert mondani semmit sem tud, - dörögött méltatlankodva a háziasszony.

- Nem; már csak elmondom a magamét, - tüzelt az őrnagy Sztavroginhez fordulva. - Számítok önre, Sztavrogin úr, mint új jövevényre, bár nincs szerencsém önt ismerni. Férfiak nélkül ezek úgy elhullnak, mint a legyek: ez az én véleményem. Az ő egész női kérdésük csak azt mutatja, hogy nem tudnak originálisak lenni. Biztosítom önt, hogy az egész női kérdést csak a férfiak találták ki nekik tiszta ostobaságból, hogy a nyakukra zúdítsák őket; hála legyen az égnek, hogy én nem vagyok nő. Semmi változatosságot nem képesek kitalálni, még a nekik való himzéseket is a férfiak találják ki. Itt van például ez is: én őt a karomon hordtam, tiz esztendő korában mazurkát táncoltam vele; ma idejött, én persze repülök az ölelésére, ő meg már a második szavával kijelenti nekem, hogy isten nincs. Ha még a harmadik szavával! De mindjárt a másodikkal! Ugy siet. Megengedem, hogy okos emberek nem hisznek, de az az észtl van; ellenben te, te pukkancs, mit értesz te az istenhez? Hiszen téged csak valamelyik diák tanított erre, s ha arra tanított volna, hogy a szent képek előtt lámpát gyujts, hát most azt gyujtanál.

- Ön szószátyár és igen rossz ember s én önnek az imént elég világosan megmondtam a véleményemet, rámutatva az ön képtelenségére, - felelt olyan lenéző hangon a diák-kisasszony, mintha nem tartaná érdemesnek ilyen emberrel szóba állni. - Elmondtam már az imént önnek, hogy a katekizmusból a következőre tanítottak bennünket: „Ha tisztelni fogod apádat és anyádat, hosszú életed lesz a földön.” Ez a Tizparancsolatban van. Ha az isten szükségesnek látta a szeretetért jutalmat tűzni ki, akkor az önök istene erkölcstelen. Hát ezekkel a szavakkal bizonyítottam én önnek, nem pedig a második szavammal. Ki az oka, hogy ön tompa eszű s még most sem érti, amit mondok. Ön sértettnek érzi magát és dühöng: ez az önök nemzedékének minden fegyvere.

- Bolond! - mondta az őrnagy.

- Ön meg ostoba.

- Még gorombáskodol!

- De bocsásson meg, Makszimovics Kapiton, hiszen ön maga is kijelentette volt nekem, hogy istent nem hisz, - sipított az asztal végéről Liputin.

- Hát aztán? én - az egészen más! Meglehet, hogy hiszek, csak nem egészen. S ha nem hiszek is egészen, azért nem mondom azt, hogy az istent le kell lőni. Én már akkor gondolkoztam az istenre nézvést, mikor a huszároknál szolgáltam. Minden versben azt mondják, hogy a huszár iszik és korhelykedik; hát meglehet, hogy én is iszogattam, de akár hiszik, akár nem: éjjelenként gyakran leugrottam az ágyról egy szál harisnyában és keresztet hánytam magamra a szent kép előtt, hogy hitet szerezzek, mert már akkor sem tudtam megnyugodni attól a gondolattól, hogy van-e isten vagy nincs. Reggelre kelve persze elszórakozott az ember s a hit mintha megint eltűnt volna; általában megjegyeztem már akkor, hogy napközben a hit kissé meggyengül.

- Hát kártyázni nem fogunk? - fordult Verhovenszkijhez a háziasszony, nagyot ásítva.

- Nagyon, de nagyon helyes kérdés, - kapott a szón a diák-kisasszony, akit az őrnagy szavai már vérig boszantottak.

- Elvesztegetjük a drága időt ilyen ostoba beszédek hallgatásával, - szólalt meg a háziasszony, kérdő tekintet vetve a férjére.

A diák-kisasszony fölállt:

- Én a tanulók szenvedéseiről és tiltakozásáról akartam a gyűlésnek jelentést tenni, de minthogy erkölcstelen disputával töltjük az időt...

- Sem erkölcstelenség, sem erkölcsösség nincs! - vágott közbe a gimnázista, mihelyt a diák-kisasszony szólni kezdett.

- Azt én régebben tudtam, mintsem azt önnel bemagoltatták, gimnázista uram.

- Én pedig azt mondom, - felelt az, - hogy kegyed egy Pétervárról ide került gyerek, aki csak azért jött ide, hogy minket fölvilágosítson, holott mi ön nélkül is mindent tudunk. A Tizparancsolatnak az a tétele, hogy „tiszteld apádat és anyádat”, amelyet kegyed nem is tudott jól elolvasni, meg hogy az erkölcstelen: mindezt már egész Oroszország régen tudja, még Bjelinszkijtől.³⁹

³⁹ Bjelinszkij hírneves kritikus és publicista volt.

- Lesz-e ennek valaha vége? - kérdezte igen határozottan Virginszkijné a férjétől. Ő, mint háziasszony, pironkodott az üres beszédek miatt, kivált mikor az ujonan meghívottak ajkain mosolygást, sőt megütődést vett észre.

- Uraim, - szólalt meg most Virginszkij, - ha valakinek valami érdekesebb előadni valója, vagy indítványa volna, kérem: legyenek szivesek azzal előállni, hogy ne vesztegessük az időt.

- Bátorkodom egy kérdést tenni, - szólt igen lágyan az eddig szótlanul és igen illedelmesen ülő sánta tanár, - szeretném tudni, hogy ülés-e ez, vagy csak közönséges halandók összejövedele vendégség végett? Ezt leginkább a rend kedvéért kérdezem, s hogy tisztában legyünk magunkkal.

A „ravasz” kérdés hatással volt; mindnyájan összenéztek, mintha egymástól várnának feleletet és hirtelen, mintegy vezényszóra, mindnyájan Verhovenszkij és Sztavrogin felé fordultak.

- Én azt indítványozom, hogy bocsássuk szavazás alá a kérdést: „ülést tartunk-e mink most, vagy sem?” - mondta Virginszkijné.

- Teljesen csatlakozom az indítványhoz, - szólt Liputin, bár egy kissé határozatlan.

- Én is csatlakozom! Én is! Én is! - hallatszott mindenfelől.

- Én is azt hiszem, hogy mindjárt nagyobb lesz a rend, - szólt Virginszkij.

- E szerint hát szavazzunk! - jelentette ki a háziasszony. - Lyámsin, ön üljön addig a zongorához; onnan is leadhatja majd a szavazatát.

- Már megint! - kiáltott föl Lyámsin, - hiszen már úgyis eleget játszottam.

- Nagyon kérem önt, hogy játsszék; vagy nem akar ön a köznek használni?

- De biztosítom kegyedet, Prohorovna Arina, hogy senki sem fog hallgatódzni. Ez csak a kegyed szeszélye. Az ablakok is nagyon magasak, meg a nélkül sem lehet ebből semmit sem megérteni, még ha hallgatódznék is valaki.

- Magunk sem értjük, hogy mit csinálunk, - dörmögött valaki.

- Értse meg, hogy az óvatosság sohasem árt. Ez arra az esetre szükséges, - fordult Verhovenszkijhez, - ha talán spionkodnának; hadd hallják az utcán, hogy itt néveste és zene van.

- Eh, hogy az ördög vigye el! - boszankodott Lyámsin, leült a zongorához és egy keringőt kezdett verni, csak úgy könyv nélkül, szinte öklözve a billentyűket.

- Azok, akik ülést kívánnak, emeljék föl a jobb kezüket, - szólt Virginszkijné.

Némelyek fölemelték, mások nem. Voltak olyanok is, akik fölemelték ugyan, de rögtön visszarántották. Visszarántották, aztán megint fölemelték.

- Ejh, én semmit sem értettem, - kiáltott föl egy katonatiszt.

- Én sem értek semmit sem, - szólt egy másik.

- De én értem, - kiáltott egy harmadik; - ha *igen*, akkor föl a kézzel.

- De mit jelent az *igen*?

- Azt jelenti, hogy ülés.

- Nem; nem ülés.

- Én az ülést megszavaztam, - kiáltott a gimnazista, Virginszkijéhez fordulva.

- Hát akkor miért nem emelte föl a kezét?

- Én mindig kegyedre néztem s minthogy kegyed sem emelte föl, hát én sem.
- Jaj, beh ostoba! Hiszen én tettem föl a kérdést, hát én azért nem emeltem föl a kezem. Uraim, most ellenpróbát teszünk; aki ülést akar, az maradjon ülve és ne emelje föl a kezét, aki pedig nem akar, az emelje föl a jobb kezét.
- Ki nem akarja? - kérdezte a gimnázista.
- Készakarva csinál ön zavart? - kiáltott rá Virginszkijné.
- Nem, kérem, hanem aki akarja, vagy aki nem akarja? Mert ezt pontosabban meg kell határozni, - hallatszott egy-két hang.
- Aki nem akarja, az *nem* akarja.
- Jól van, de mit kell tenni: fölemelni a kezét, vagy nem? T. i., hogyha nem akarja, - kérdezte egy katonatiszt.
- Eh, mi még nem értünk meg az alkotmányra, - jegyezte meg az őrnagy.
- Lyámsin úr, ne csapjon olyan zajt, nem lehet szót hallani, - szólt a sánta tanár.
- Bizonyisten, senki sem leselkedik ránk, Prohorovna Arina, - ugrott föl Lyámsin. - Én tovább nem játszom; vendégnek jöttem én ide, nem dobosnak.
- Uraim, - szólt Virginszkij, - jelentsék ki szóval: ülés vagyunk mi, vagy sem?
- Ülés! Ülés! - hallatszott mindenfelől.
- No hát akkor nincs miért szavazni. Helyes, uraim, vagy szavazzunk még tovább?
- Nem! Nem!
- De hát mi az az ülés? - kérdezte egy hang. Erre nem is feleltek.
- Válasszunk elnököt! - kiabáltak több felől.
- A házigazdát, természetes, hogy a házigazdát!
- Uraim, ha így áll a dolog, - kezdte a megválasztott Virginszkij, - akkor megismétlem iménti javaslatomat: ha valaki valami lényegesebb dologról akar szólni vagy valami indítványt tenni, hát álljon elő vele, hogy ne vesztegessük a drága időt.
- Általános csend. Megint mindenki Sztavroginra és Verhovenszkijra nézett.
- Verhovenszkij, nincs önnek semmi mondani valója? - kérdezte egyenesen a háziasszony.
- Épen semmi, nyújtózkodott az ki a székén, nagyot ásitva; - hanem egy pohárka konyakot nagyon szeretnék.
- Hát önnek, Sztavrogin?
- Köszönöm, én nem iszom.
- Nem a konyakról beszélek, hanem hogy van-e valami mondani valója?
- Miről? Nincs nekem.
- Mindjárt megkapja a konyakot, - fordult aztán Verhovenszkijhez.
- Fölállt a diák-kisasszony. Már eddig is többször föl akart ugrani a helyéről.
- Azért jöttem ide, hogy jelentést tegyek a tanulók szenvedéseiről és arról, hogy őket közös tiltakozásra bírjuk...

De itt elakadt. Az asztal másik végén rögtön jelentkezett egy konkurens és minden szem arra irányult. A hosszúfülű Sigalyev komor, sötét tekintettel, lassan fölkelt a helyéről és melanchólikusan tett le maga elé az asztalra egy vastag és apró betűkkel beírt füzetet. Nem ült le és hallgatott. Sokan zavartan néztek a füzetre, de Liputin, Virginszkij és a sánta tanár láthatólag meg voltak valamivel elégedve.

- Szót kérek, - szólt komoran, de szilárdan Sigalyev.

- Öné a szó, - jelentette ki Virginszkij.

A szónok leült, vagy egy fél percig szünetet tartott, aztán fontosán szólt:

- Uraim!

- Itt a konyak! - szólt kényeskedve és lenézően a tea kiosztásával foglalkozó leányka, aki kiment volt a konyakért s odatette azt most egy pohárkával együtt Verhovenszkij elé.

A félbeszakított szónok méltóságosan nézett fel.

- Sebaj, csak folytassa, én úgy sem hallgatom - mondta Verhovenszkij, konyakot töltve magának.

- Uraim - kezdte újra Sigalyev - midőn önökhöz fordulok s midőn az önök segítségét kérem egy igen fontos dologban, kénytelen vagyok egy kis bevezetéssel élni.

- Prohorovna Arina, nincs önnek egy ollója? - kérdezte váratlanul Verhovenszkij.

- Minek önnek az olló? - meresztette ki az a szemét.

- A körmömet szeretném lenyesni; már harmadnapja készülök rá - felelt az, törhetetlen nyugalommal vizsgálva hosszú és tisztátalan körmeit. Prohorovna Arina méregbe jött, de a Virginszkij kisasszonynak mintha tetszett volna ez a dolog.

- Ugy tetszik, hogy az imént itt láttam az ablakpárkányon - szólt az asztaltól fölkelve s elment, megkereste és elhozta az ollót. Sztepanovics Péter még rá is nézett, elvette tőle az ollót és babrálni kezdett azzal. Prohorovna Arina rájött, hogy ez reális cselekedet és elröstelte magát a mérgeződéseért. A gyülekezet tagjai szótlánul néztek össze. A sánta tanár boszusan és irigyen nézte Verhovenszkijt. Sigalyev folytatta:

- Minden energiámat ama jövőbeli társadalom szociális szervezetének a tanulmányozására fordítván, amely a jelenlegit fölvaltani fogja, arra a meggyőződésre jutottam, hogy a szociális rendszer valamennyi próbálkozója, a legrégibb időktől a mi 187...-ik évünkig mind ábrándozók voltak, vagy éppen mesemondók, szamarak, önmaguknak ellentmondók, akik semmit sem értettek a természettudományokhoz s ahhoz a különös állathoz, amelyet embernek neveznek. Plato, Rousseau, Fourier csak madárijesztők, de nem az emberi társadalom oszlopai. Mint-hogy azonban a jövőbeli társadalmi formára már most van szükségünk, mikor elvégre további okoskodások nélkül tenni akarunk, ezennel előterjesztem az én rendszeremet a világ berendezkedésére nézve. Ez az! - bökött ujjával a füzetre. - Lehetőleg rövid kivonatban akartam az ülés elé terjeszteni az én könyvemmet, de látom, hogy sok szóbeli fölvilágosításra is van szükség, erre pedig legalább tíz este kell, mint ahány fejezete van a könyvemnek. (Nevetés hallatszott.) Ezen kívül meg kell jegyezni, hogy a rendszerem még nincs befejezve. (Ujabb nevetés.) Eltévedtem az adataimban s egészen más következtetésre jutottam, mint amilyenek a föltételéből kiindultam. A legkorlátlanabb szabadságból indultam ki s a legkorlátlanabb despotizmusban lyukadtam ki. Hozzáteszem azonban, hogy az én társadalmi rendszeremen kívül más nem lehetséges.

Hangos nevetés tört ki erre, de leginkább csak a fiatalok nevettek, meg - hogy úgy mondjam - a kevésbé fölvilágosultak. A háziasszony, Liputin és a sánta tanár arcán inkább boszankodás volt látható.

- Ha ön maga sem volt képes összezsírozni a rendszerét, hanem kétségbeesett fölötté, hát akkor mit csináljunk vele mink? - jegyezte meg óvatosan egy katonatiszt.

- Igaza van, tényleges szolgálatban levő tiszt úr - fordult feléje Sigalyev - s leginkább abban, hogy a „kétségbeesés” szót használta. Igen, én kétségbeestem, hanem azért az, amit én a könyvemben kifejtettem, megváltozhatatlan és más megoldás, mint az, nincs; senki semmi mást ki nem találhat. Ugyanazért nem vesztegetve az időt, sietek fölkerülni a társaságot, hogy tiz estén át kihallgatván az én előadásomat, mondja el a véleményét. Ha pedig az összejövetel tagjai nem akarnak engem kihallgatni, akkor legjobb lesz mindjárt most szétmennünk - a férfiak azért, hogy állami szolgálatba lépjenek, a nők azért, hogy ellássák a konyhájukat, mert ha az én könyvemet visszautasítják, akkor más tennivaló nem lehet. Nem le-het! Ha pedig most az időt elszalasztják, akkor már később erre visszatérni nem lehet.

Mozgás keletkezett: „Mi lelte ezt? megbolondult vagy mi?” - hallatszott innen is, onnan is.

- Ez azt jelenti, hogy Sigalyevnek az egész eredménye a kétségbeesés - jegyezte meg Lyámsin - a lényeges kérdés pedig az, hogy kétségbe legyen-e ő esve, vagy ne legyen?

- Sigalyevnek a kétségbeesése személyi ügy - mondta a gimnázista.

- Kérem, szavazat alá bocsátani, hogy mennyiben érinti a Sigalyev kétségbeesése a közügyet, ezzel pedig azt, hogy érdemes-e őt meghallgatni, vagy sem? - indítványozta vidáman a katonatiszt.

- Nem arról van itt szó - magyarázta a sánta, aki mindig bizonyos gúnnyal szokott beszélni, annyira, hogy nem lehetett tudni: komolyan kell-e venni a szavait, vagy sem. - Sigalyev, uraim, nagyon át van hatva az ő feladatától s emellett nagyon szerény. Én ismerem az ő könyvét, ő a kérdés megoldása céljából azt ajánlja, hogy az emberiséget két nem egyenlő részre kell osztani. Egy tizedrész kapja meg a személyes szabadságot és a korlátlan hatalmat arra, hogy a többi kilenc-tizedrész fölött rendelkezessék. Ez a kilenc-tizedrész kénytelen elveszteni a személyiségét és bizonyos csordává kell alakulnia és határtalan engedelmissége mellett ujjászületnie az őseredeti ártatlanságra, az őseredeti paradicsomi állapotra, ámbar máskülönben dolgozniok is kell. Azok az intézkedések, amelyek mellett az emberiség kilenc-tizedrészének a szabad akarata elvétetnék és ez a rész csordává alakíthatnák - persze több nemzedék ujjánevelésével - igen figyelemreméltók, igen logikusak és természettudományi alapokra vannak fektetve. Lehet kifogásokat tenni e megállapítások némelyike ellen, de a szerző eszésségében és tudományában kételkedni legalább is nehéz. Kár, hogy a tiz estére tervezett előadás a körülményekkel össze nem egyeztethető, mert különben igen sok érdekes dolgot hallhatnának önök.

- Komolyan beszél ön? - kérdezte bizonyos nyugtalansággal Virginszkijné a sántától. - Ez az ember nem tud mit csinálni az emberiség kilenc-tizedrészével, hát rabbá teszi! Én már régen gyanakodtam ő rá!

- Már hogy a fitestvére? - kérdezte a sánta.

- Ön a rokonságot emlegeti? gúnyolni akar engem?

- S azonfelül még, hogy dolgozzanak az arisztokratákra és úgy engedelmeskedjenek azoknak, mint az isteneknek - ez aljasság! - jegyezte meg mérgesen a diák-kisasszony.

- Én nem aljasságot ajánlok, hanem paradicsomot, egyéb a földön nem is lehet - jelentette ki fensőbbiséggel Sigalyev.

- Én meg - szólt közbe Lyámsin - paradicsom helyett fognám azt a kilenczizedrészt és ha már semmiképen sem tudnék mit csinálni vele, a levegőbe röpteném, úgy hogy csak egy kis csomó művelt ember maradna meg; ezek aztán élnének tudományosan.

- Így csak bolond ember beszélhet - csattant föl a diák-kisasszony.

- Hiszen bolond is ő, de hasznos - sugta neki Virginszkijné.

- S meglehet, hogy az volna még a legjobb megoldás - fordult Lyámsinhoz Sigalyev - persze, ön nem is sejti, hogy milyen mély értelmű gondolatot sikerült önnek kifejezni, tisztelt bolondozó úr. Minthogy azonban az ön ideája ki nem vihető, hát a földi paradicsomra kell szorítkoznunk, ha már egyszer ezt a nevet adtuk neki.

- No, ez már butaság - szólt el magát mintegy önkéntelenül Verhovenszkij, aki különben egész közömbösen folytatta a körme nyesisét.

- Miért volna butaság? - szólt a sánta, mintha csak várta volna az első szót Verhovenszkijtól, hogy beléköthessen. - Miért volna olyan butaság? Sigalyev úr némiképen az emberszeretet fanatikusa; ne tessék felejtetni, hogy Fouriernek, sőt Proudhonnak is a legdespotikusabb és legfantasztikusabb eszméi vannak e kérdés megoldására. Sigalyev úr tán még sokkal józanabban fogja föl a dolgot. Biztosíthatom önt, hogy ha az ő könyvét elolvassuk, szinte lehetetlen némely eszméivel egyet nem értenünk. Ő tán valamennyi közt a legkevésbé távozott el a realizmustól s az ő földi paradicsoma csaknem az igazi, t. i. az, amelynek elvesztésén az emberiség kesereg.

- No, tudtam, hogy csetepatéra adok okot - dörögött Verhovenszkij.

- Bocsánat! - tüzelt egyre jobban a sánta - a jövő szociális berendezkedés meghányása-vetése minden gondolkozó embernek kötelessége. Gercen egész életét ennek szentelte. Bjelinszkij, amint hiteles forrásból tudom, egész estéket töltött a barátaival, vitatkozva a jövőbeli szociális berendezkedésnek a legapróbb, hogy úgy mondjam: még a konyhai részleteiről is.

- Némelyek még bele is örülnek - jegyezte meg az őrnagy.

- Elvégre is csak jobb talán megvitatni a dolgot, mint diktátor módra ülni és hallgatni - sipitott Liputin, mintha végre eltökélte volna magát, hogy támadjon.

- Én nem Sigalyevre értettem a butaságot - nyámogott Verhovenszkij. - Látják, uraim - folytatta, kissé fölneézve a körméről - szerintem mindazok a Fourier- és Proudhon könyvek, a munkához való jog, a Sigalyeveskedések, nem egyéb, mint regények, aminőket ezerszámra lehet írni. Esztétikus megölései az időnek. Belátom én azt, hogy önöknek ebben a kis fészekben unalmas az életük, tehát az írott papirosra vetik magukat.

- Kérem - feszengett a székén a sánta - ha vidékiek vagyunk is és megérdemeljük a szájalmat, mindazáltal tudjuk, hogy a világon még eddig soha olyasmi nem történt, amit meg kellene siratnunk azért, hogy észre nem vettük. Különféle külföldi keletű lapocskákban azt ajánlgatják nekünk például, hogy képezzünk apró csoportocskákat kizárólag az általános rombolás céljával és azzal a megokolással, hogy bármint próbáljuk is a világot meggyógyítani, ez soha sem sikerülhet s csak úgy lehet a vigasztalan helyzetből kikászolódnunk, ha néhány száz millió fejet egyszerűen és radikálisan levágunk. Az eszme kétségen kívül igen szép, de legalább is annyira kivihetetlen, mint a „Sigalyeveskedés”, amint ön azt lenézően nevezte.

- Csakhogy én nem vitatkozni jöttem ide - szólta el magát megint Verhovenszkij, mintha nem is venné észre az elszólását és közelebb huzva magához a gyertyát, hogy jobban lásson.

- Kár, nagyon kár, hogy ön nem vitatkozni jött ide és nagyon kár, hogy annyira elfoglalja önt a körme nyesése.

- Mi köze önnek ahhoz?

- A száz millió fejek levágása éppen olyan kivihetetlen, mint a világot propagandával megváltoztatni. Sőt tán még nehezebb, különösen Oroszországban - szólalt meg újra Liputin.

- Pedig éppen Oroszországban biznak - jegyezte meg a katonatiszt.

- Hallottuk, hogy biznak - folytatta a sánta. - Azt is tudjuk, hogy a mi szép hazánk külön indexen van, mint olyan ország, amely leginkább alkalmas a nagy feladat megoldására. Csakhogy ha a feladatot lassankint, propaganda útján próbáljuk megoldani, abból valami nyereségem mégis csak van, no ha egyéb nem, hát az, hogy kellemesen elbeszélgetek s a felsőbbbségtől kitüntetést kapok a szociális dolgokban szerzett érdemeimért. A másik esetben azonban, t. i. a száz milliónyi fejek gyors levágásából mi hasznom lehet nekem? Ha ezt kezdjük propagálni, hát még a nyelvünket is kivágatják.

- Az önét okvetetlenül kivágják, - mondá Verhovenszkij.

- No hát tetszik látni! Minthogy pedig a legkedvezőbb esetben sem lehet ilyen nagy kaszabolást ötven, vagy mondjuk: harminc esztendőnél hamarább elvégezni, mert azok sem birkák ám és nagyon könnyen megesik, hogy nem hagyják magukat, hát nem tanácsosabb-e, ha összeszedi az ember a cók-mókját és elköltözik túl a csendes tengeren, csendes szigetekre s ott hunyja be nyugodtan a szeméit?

És látható diadallal fejezte be a mondókáját. Ez egy erős guberniumi fej volt. Liputin ravaszul mosolygott, Virginszkij kissé kedvetlenkedett, a többiek mind nagy figyelemmel hallgatták a vitát, különösen a katonatisztek és a dámák. Mindenki látta, hogy a száz milliónyi fejek ügynökét falhoz szorították és várták, hogy mi lesz ebből?

- Ezt nagyon jól mondta - szólt még közömbösebben, szinte unottan Verhovenszkij, - az eszme jó. De azért, ha az öntől emlegetett akadályok dacára is napról-napra több katonája akad a közügynek, hát ön nélkül is elvégzik a teendőjüket. Itt új vallás készül elfoglalni a régi helyét, azért jelentkezik annyi katona; nagy dolog ez! Ön meg emigráljon. De azt tanácslom önnek, hogy ne a csendes tengeren túlra, hanem Drezdába. Először azért, mert az a város még soha semmiféle epidémiát sem látott, ön pedig, mint kifejlett ember, bizonyára fél a haláltól; másodszor pedig, közel van az orosz határhoz s hamarabb kaphatja meg a jövedelmeit a szeretett hazából; harmadszor, mert abban a városban ügynevezett műkincsek vannak, ön pedig esztétikus ember, ha jól tudom: az irodalom volt tanára; végül pedig megvan neki a saját zseb-kiadásu Svájca, ami nagyon jó a költői ihlet szempontjából, mert ön bizonyára szokott verseket is írni.

Mozgalom keletkezett; különösen a katonatisztek mozgolódtak. Egy pillanat és valamennyien egyszerre kezdtek volna beszélni. De a sánta ingerülten dörrent fel a gúnyolódásra:

- Nem úgy van ám! mi még talán nem szökünk meg a közügy elől! Ezt meg kell érteni...

- Hogyan? hát talán belépne ön egy ötös szövetségbe, ha én erre fölszólitanám? - bökte ki hirtelen Verhovenszkij, letéve az asztalra az ollót.

Mintha mindnyájan összerezzenetek volna. A talányos ember nagyon hirtelen leplezte le magát. Egyszerűen az „ötös szövetséget” említette.

- Mindenki becsületes embernek tartja magát és a közügytől nem huzódozik - hetvenkedett a sánta - de...

- Hja, itt *de*-ről beszélni nem lehet - szakította félbe hatalmaskodó és éles hangon Verhovenszkij - kijelentem, uraim, hogy nekem egyenes feleletre van szükségem. Nagyon jól tudom én, hogy mikor itt megjelentem és önöket ide meghíttam, fölvilágosítással tartozom önöknek (ez megint váratlan nyilatkozat volt), de addig semmiféle fölvilágosítást nem adhatok, míg meg nem tudom: mik az önök nézetei. Elhagyva a beszélgetéseket, mert hiszen csak nem fogunk megint harminc esztendeig beszélni, mint ahogy beszéltek eddig harminc esztendeig, azt kérdezem én önöktől: mi a jobb: a lassu út-e, szociális regények írása, irodai meghatározása az emberiség sorsának ezer esztendőre, míg a despotizmus nyugodtan nyelegeti azt a sültet, mely az önök szájába repül s amelyet önök a szájok mellett elszalasztanak, vagy pedig az, ha gyors tevésre határozzák el magukat, bármi legyen is az, csak ha fölszabadítja az önök megkötött kezeit és módot ad az emberiségnek, hogy maga rendezkedjék be a társadalmában, még pedig tényleg, nemcsak papiroson? Azt kiabálni, hogy „száz milliónyi fej” ez talán még csak metafora, de minek attól félni, ha egyszer a lassu, papiros-tevékenység mellett a despotizmus egy száz év alatt nem is száz, hanem ötszáz millió fejet is elpusztít? Jegyezzük meg azt is, hogy a gyógyíthatatlan beteget végre sem lehet kigyógyítani, bármennyi receptet irjanak is neki papiroson, ellenkezőleg: ha sokáig senyved, annyira megromlik, hogy minket is megfertőztet, elrontja minden erőnket, amelyre most még számíthatunk, annyira, hogy végül magunk is mind elpusztulunk. Elismerem, hogy liberálisan és szónokiasan fecsegni kellemes, cselekedni pedig kissé kellemetlen... No különben én nem tudok beszélni; én ide értesítésekkel jöttem, ugyanazért kérem az egész tisztelt gyülekezetet, nem arra, hogy szavazza meg, hanem hogy jelentse ki egyszerűen: mi a jobb: a teknős béka mászása-e a sárban, vagy a gyors elrepülés a sár fölött?

- Én határozottan a repülés mellett vagyok - szólt a gimnázista.

- Én is! - kiáltott Lyámsin.

- A választás kétségtelenül nem nehéz - szólt egy katonatiszt, aztán egy másik s még valaki. Legjobban meglepett mindenkit az, hogy Verhovenszkij az „értesítéseket” maga ajánlotta föl.

- Uraim, úgy látom, hogy csaknem mindnyájan a proklamáció értelmében akarnak cselekedni - szólt Verhovenszkij körülnézve.

- Mindnyájan, mindnyájan! - hallatszott a legtöbb felől.

- Én bevallom, hogy én a humánus határozathoz szítok inkább - szólalt meg az őrnagy - de ha mindenki úgy szavaz, hát én is a többséggel tartok.

- E szerint ön sem mond ellent? - fordult Verhovenszkij a sántához.

- Én... nem az, hogy - pirult el az, - de ha a többséghez csatlakozom is most, hát csak azért, hogy diszharmónia ne legyen.

- Hát ilyenek önök! Készek félesztendeig vitatkozni a liberális ékesszólás kedvéért s az a vége, hogy mindent megszavaznak. De gondolják meg csak jól, uraim, csakugyan egy véleményen vannak-e önök mind?

(Hogy mire nézve egy véleményen? az nem világos, de annál könnyebben be lehet neki ugrani.)

- Természetes, hogy mind - hallatszottak a feleletek. Megjegyzendő azonban, hogy mind egymásra nézegettek.

- Hátha később megbánják, hogy olyan könnyen beleegyeztek? Mert ez többnyire meg szokott önökkel esni.

Megint izegtek-mozogtak. A sánta nekiesett Verhovenszkijnek.

- Engedje azonban megjegyeznem, hogy az ilyen kérdések eldöntését föltételekhez szokták kötni. Ha mi beleegyezésünket adtuk is, az ilyen kérdés, amelyet ön olyan különösen tett föl...

- Milyen különösen?

- Hát olyan különösen, hogy hasonló kérdéseket nem így szoktak föltenni.

- Ugyan tanítson meg hát rá. S tudja-e, hogy én meg voltam győződve, hogy ön lesz az első, aki megbánja?

- Ön kikényszerítette a mi beleegyezésünket a rögtön való cselekvésre, de hol vette ön erre a jogot? Hol van az ön teljes erejű meghatalmazása arra, hogy ilyen kérdéseket tehessen föl?

- Ezt előbb kellett volna kérdeznie. Aztán miért felelt ön? Beleegyezett s most meggondolta magát.

- Az ön főkérdésének könnyelmű öszinteségéből én azt következtetem, hogy önnek sem joga, sem meghatalmazása nincs erre, csak kíváncsiskodott.

- Miről beszél ön, miről? - kiáltott fel Verhovenszkij, mintha nagyon izgatott kezdene lenni.

- Hát arról, hogy az affiliációkat legalább is négyszemközt szokták csinálni, nem pedig husz tagból álló ismeretlen emberek társaságában, - mérgelődött a sánta. Kiöntötte ami a szívében volt, de már nagyon is ingerülten. Verhovenszkij rögtön a legnagyobb izgatottság tettetésével fordult a társasághoz:

- Uraim, kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy mindez merő ostobaság s hogy beszélgetésünkben messzire mentünk. Én senkit sem affiliáltam és senkinek sincs joga azt állítani rólam, hogy én affiliálok; mi itt egyszerűen csak eszméket cseréltünk. Nem úgy van? De bármint álljon is a dolog - fordult megint a sántához - ön engem nagyon fölizgatott; eszembe sem jutott, hogy ilyen ártatlan dolgokról négyszem között kellene beszélni. Vagy följelentéstől fél ön? Hát lehet mi közöttünk denunciáns?

Nagy izgalom keletkezett; valamennyien beszélni kezdtek.

- Ha ez lehetséges volna - folytatta Verhovenszkij - akkor én kompromittálnám magam a legjobban, ugyanazért feleletet kérek egy kérdésemre, persze csak úgy, ha ezt önök is akarják. Teljes szabadságuk van felelni, vagy nem felelni.

- Halljuk a kérdést, halljuk! - hallatszott mindenfelől.

- A kérdés olyan, amely után világossá lesz, hogy együtt maradjunk-e, vagy fogjuk a sapkáinkat és szóttanul széttaszoljunk.

- Halljuk! Halljuk!

- Ha valamelyikünk valamely politikai merényletről, gyilkosságról tudna, elmenne-e az illető azt följelenteni, tudván annak a következményeit, vagy otthon maradna, várva az eseményeket? E tekintetben a nézetek eltérők lehetnek. Az adandó felelet megmondja világosan, hogy együtt maradjunk-e, vagy széttaszoljunk, még pedig nemcsak ma estére. Engedje meg, hogy először öntől kérjek erre feleletet - fordult a sántához.

- Miért először én tölem?

- Mert ön kezdte az egészet. Legyen szives felelni, ne térjen ki, itt a furfang nem használ. Egyébként, amint tetszik: teljes szabadsága van.

- Bocsánat, az ilyen kérdés szinte sértő.

- Határozottabb feleletet kérnék.

- A titkos rendőrség ügynöke én soha sem voltam - ötölt-hatolt az tovább.

- De kérem, legyen szives határozottan felelni, ne tartóztasson.

A sánta annyira méregbe jött, hogy már nem is felelt. Szótlanul, dühös tekintettel nézett a pápaszeme alól a kötekedőre.

- Igen vagy nem? följelentené ön vagy nem? - kiáltott rá Verhovenszkij.

- Természetes, hogy *nem* jelentem föl, - kiáltott vissza még egyszer olyan hangosan a sánta.

- És senki sem jelentené föl, természetes, hogy nem jelentené föl - hallatszott több oldalról.

- Engedje meg, őrnagy úr, hogy most önt kérjem föl a feleletadásra: följelentené ön vagy nem?

- folytatta Verhovenszkij. - És jegyezze meg, hogy készakarva fordulok most önhöz.

- Nem jelentem fel.

- No, de ha arról értesülne, hogy valaki egy másikat, egy közönséges halandót meg akar ölni, kirabolni, hát azt csak följelentené?

- Természetesen; de ez polgári eset volna, itt meg politikairól van szó. A titkos rendőrség ágense soha sem voltam.

- Közülünk senki sem volt - hallatszott újfent többfelől. - Fölösleges kérdés. Mindenkinek egy a felelete. Itt denunciánsok nincsenek.

- Miért áll föl az úr? - kiáltott föl a diák-kisasszony.

- Az Satov. Miért állt fel ön, Satov? - szólt oda a háziasszony.

Satov csakugyan felállt, sapkáját a kezében tartotta és Verhovenszkijra nézett. Ugy látszott, hogy valamit akart annak mondani, de habozott. Arca halvány, boszus volt; de aztán erőt vett magán, nem szólt egy szót sem és kiment a szobából.

- Satov, ez rossz színben tünteti fel önt! - kiáltott utána rejtélyesen Verhovenszkij.

- Annál jobb neked, gazember spionnak! - kiáltott neki vissza Satov a küszöbről, aztán egészen kiment.

Megint mozgás, fölkiáltások.

- Ime, a próba! - kiáltott egy hang.

- Jól bevált! - tette hozzá egy másik.

- De nem késtünk-e el vele? - jegyezte meg egy harmadik.

- Ki hitta ezt ide? Ki vezette be? Ki ez a Satov? Följelent bennünket vagy sem? - hallatszottak a kérdések.

- Ha denunciáns volna, akkor eltitkolná, de ő megveti az egészet és azért ment el - jegyezte meg valaki.

- Ni, Sztavrogin is föláll, ő sem akar a kérdésre felelni - kiáltott a diák-kisasszony.

Sztavrogin csakugyan fölkelt s vele együtt az asztal másik végén Kirilov is.

- De kérem, Sztavrogin úr - fordult hozzá éles hanggal a háziasszony - mink itt mindnyájan feleltünk a kérdésre, hát ön miért távozik szótlanul?

- Nem tartom szükségesnek felelni arra a kérdésre, amely önöket annyira érdekli - dünnyögött Sztavrogin.

- Csakhogy mi kompromittáltuk magunkat, ön meg nem, - kiáltottak fel többen.

- Mi közöm nekem ahoz, hogy önök magukat kompromittálták? - nevetett Sztavrogin, de a szemei szikráztak.

- Hogyne volna köze? - kiabáltak több felől. Többen fel is ugráltak.

- Kérem, csak uraim, hiszen Verhovenszkij úr sem felelt még a kérdésre, ő csak föltette azt - kiáltott a sánta.

A megjegyzés meglepő hatással volt. Mindnyájan összenéztek. Sztavrogin hangosan szembe-kacagta a sántát és kiment, utána Kirilov. Verhovenszkij utána szaladt az előszobába.

- Mit tesz ön velem? - szólt hebegve, megkapva és teljes erejéből szorítva a Sztavrogin kezét. Az szótlanul rántotta el a kezét.

- Menjen rögtön Kirilovhoz, én is odamegyek... Okvetetlenül, okvetetlenül!

- Nekem nincs semmi sürgős dolgom önnel - felelt Sztavrogin.

- Ott lesz Sztavrogin - szólt közbe Kirilov. - Sztavrogin, önnek bizony van sürgős dolga. Majd elmondom önnek ott, hogy mi.

Távoztak.

VIII. FEJEZET.

Iván cárevics.

Elmentek. Sztepanovics Péter vissza akart menni az „ülésbe”, hogy a chaoszt megszüntesse, de valószínűleg meggondolván, hogy vesződni nem érdemes, ott hagyott mindent s két perc múlva már futva ment az elmentek után. Futtában eszébe jutott egy sikátor, amelyen át még hamarabb el lehetett jutni a Filippov-féle házhoz. Térdig mászva a sárban, nekiment a sikátornak és csakugyan épen abban a percben érkezett meg, mikor Sztavrogin és Kirilov a kapuhoz értek.

- Hát ön már itt van? - kérdezte Kirilov, - jól van, gyérünk be.

- Miért mondta ön, hogy egyedül lakik? - kérdezte Sztavrogin, egy már javában pőfögő szamovár mellett haladva el a pitvarban.

- Mindjárt meglátja, hogy kivel lakom - dűnnyögött Kirilov - tessék bemenni.

Alig értek be, Verhovenszkij rögtön kivette a zsebéből azt a névtelen levelet, amelyet Lembkétől vett el és letette azt Sztavrogin elé. Mind a hárman leültek. Sztavrogin szótlanul olvasta végig a levelet.

- Nos? - kérdezte aztán.

- Az a semmire való, mintha csak parancsszóra cselekednék, - magyarázta Verhovenszkij. - Minthogy ő vele mi rendelkezhetünk, hát mondja meg: mit csináljunk vele? Biztosíthatom önt, hogy ez képes már holnap Lembkéhez menni.

- Hát hadd menjen.

- Hát hadd menjen? Kivált, mikor megakadályozhatjuk!

- Ön téved: ő nem függ én tőlem. Különben is nekem egészen mindegy; az ő részéről engem semmi sem fenyeget s ha valaki félhet tőle, hát az csak ön.

- És ön.

- Nem hiszem.

- Értse meg, hogy akadhatnak mások, akik önt nem fogják kimélni. Nézze, Sztavrogin, ez csak játszás a szavakkal. Talán sajnálja a pénzt?

- Hát pénzre volna szükség?

- Föltétlenül! Legalább kétezer vagy másfélezer rubelre. Adjon ön holnap vagy még ma s én őt holnap este Pétervárra expedíálom, mert ő odatörekszik; ha akarja, Timofejevna Máriával együtt, ezt ne feledje.

Zavartan, ijedten, vigyázatlanul beszélt. Sztavrogin csodálkozva nézte őt.

- Nekem semmi okom sincs arra, hogy Timofejevna Máriát elküldessem.

- Talán nem is szeretné elküldetni? - nevetett irónikusan Sztepanovics Péter.

- Az is lehet.

- Egy szóval: lesz-e pénz vagy nem lesz? - kiáltott, boszus türelmetlenséggel és bizonyos hatalmaskodással Sztavroginra. Az komoly tekintettel nézett rá.

- Pénz nem lesz.

- Ej, Sztavrogin, ön tud valamit, vagy már tett valamit! Ön valamit rejteget.

Arca eltorzult, ajkszélei megremegtek s hirtelen, minden ok nélkül kacajra fakadt.

- Hiszen ön a birtokáért most kapott pénzt az apjától - jegyezte meg nyugodtan Sztavrogin; - az anyám hat vagy nyolc ezeret fizetett ki önnek az ön apja helyett. Hát fizesse ki azt a másfél ezeret a magáéból. Én már meguntam másokért fizetni; máris annyit elosztottam, hogy szinte szégyenlem - tette hozzá, maga is nevetve a szavain.

- Ah! hát ön tréfálni akar...

Sztavrogin fölkelt, de rögtön fölugrott Verhovenszkij is és gépiesen háttal állt az ajtónak, mintha a kijárást el akarná torlaszolni. Vszevolodovics Miklós már olyan mozdulatot tett, mintha el akarta volna azt lóditani az ajtó mellől, hogy kimehessen, de aztán hirtelen megállt.

- Satovot én önnek föl nem áldozom - mondotta. Sztepanovics Péter összerezzen; mind a ketten egymásra néztek.

- Megmondtam már, hogy mire kellene önnek a Satov vére - folytatta Sztavrogin szikrázó szemekkel. - Ön azzal az ön embereit akarja elvakítani. Az imént nagyon ügyesen kergette ki ön Satovot: ön nagyon jól tudta, hogy ő nem felelt volna azt, hogy „nem teszek följelentést”, azt pedig, hogy ön előtt hazudjék, ő aljasságnak tartja. De mi szüksége volt önnek én reám? Ön nem tágit mellőlem már csaknem a külföldi tartózkodásunk óta. Az, amivel ön ezt nekem meg akarta magyarázni, csupa merő álomlátás. S ön mégis azt kívánja, hogy megadván a másfél ezeret Lebjadkinnak, ezzel ingert adjak Fedjkának, hogy őt meggyilkolja. Tudom én az ön gondolatát: ön azt hiszi, hogy azzal együtt én a feleségemet is szeretném megöletni. S megkötvén engem egy bűnnel, természetesen teljes hatalmába akar ön keríteni: nem így van? De minek önnek az a hatalom? Mi az ördögnek kellek én önnek? Nézzen meg már egyszer jól: nem vagyok én az önök embere s hagyjanak már nekem békét.

- Fedjka maga keresi fel önt? - kérdezte lihegve Verhovenszkij.

- Igen: az ő dija is másfél ezer... De hiszen itt van ő maga, meghallhatja tőle - mutatott az ajtó felé Sztavrogin.

Sztepanovics Péter hirtelen megfordult. A küszöbön feltűnt Fedjka, ködmönben, de hajadonfővel, otthonosan. Megállt és mosolygott, kimutatva ép, fehér fogait. Fekete szemeit óvatosan jártatta körül a szobában. Az urakat vizsgálta. Valamit mintha nem értett volna. Ugy látszik: most kerítette őt elő Kirilov s kérdő tekintetével ehez fordult; a küszöbön állt s a szobába bejönni nem akart.

- Ez bizonyára azért van itt készenlétben tartva, hogy hallhassa a mi alkudozásunkat, sőt hogy láthassa a pénzt is a kezünkben, ugy-e bár? - kérdezte Sztavrogin, aztán feleletet sem várva, kiment a házból. Verhovenszkij csaknem örülten futott utána s elérte a kapuban.

- Állj! Egy lépést se! - kiáltott rá, megragadva a karját. Sztavrogin ki akarta rántani a karját, de nem sikerült. Erre dühbe jött: balkezevel megragadta Verhovenszkijt a hajánál és teljes erőből földhöz vágta és kiment a kapun. De alig tett harminc lépést, az megint mellette termett.

- Béküljünk ki, béküljünk ki! - suttogott görcsösen.

Vszevolodovics Miklós csak vállat vont és tovább ment.

- Hallgasson rám: ha akarja, én holnap elhozom önnek Nikolajevna Lizavetát; jó lesz, nem? Miért nem felel? Mondja hogy mit akar: én mindent megteszek. Visszaadom önnek Satovot: jó?

- E szerint tehát igaz, hogy ön őt meg akarja ölni? - szólt Vszevolodovics Miklós.

- Hát minek önnek az a Satov? minek? - folytatta lihegő, szapora szóval, a Sztavrogin karját egyre kapkodva s ezt valószínűleg maga sem tudva Verhovenszkij. - Hát jól van: én visszaadom őt önnek, csak béküljön meg. Az ön számlája igen nagy, de... béküljünk meg.

Sztavrogin végre rátekintett és nagyon meg volt lepelve. Nem azt a Verhovenszkijt látta, akit az imént a szobában, más volt az arca, szava, nézése: Verhovenszkij kért, könyörgött.

- Mi lelte önt? - kiáltott rá Sztavrogin. Az nem felelt, csak futott mellette és könyörgő, egyúttal azonban kitartó tekintettel nézett rá.

- Béküljünk meg! - sugta még egyszer. - Nekem is kés van a csizmám szárában, mint Fedjkának, de én önnel megbékélek.

- De elvégre is, minek kellek én önnek? - kiáltott föl Sztavrogin haragosan, magából kikelve. - Valami titok van itt, vagy mi? Micsoda talizmánja vagyok én önnek?

- Nézze kérem, mi fölkelést csinálunk - dörögött Verhovenszkij gyorsan és mintha álmában beszélne. - Nem hiszi, hogy fölkelést csinálunk? Olyan kavardás lesz, hogy fenekestől fölfordul minden. Karmazinovnak igaza van, hogy nincs már más mód. Csak tíz kis szövetség kell az egész országban s akkor én legyőzhetetlen vagyok.

- Mind csupa ilyen bolond emberekből - szólt kelletlenül Sztavrogin.

- Oh, csak legyen ön is mentől bolondabb, Sztavrogin! Különben ön nem is olyan nagyon okos, hogy ezt külön kívánni kellene; ön fél, ön nem hisz, önt megijeszti az intézkedések. És miért volnának ezek bolondok? Nem olyan bolondok ők. Mai napság senki sem él a maga eszével. A saját, külön eszű ember mai napság nagyon ritka. A legkülönb ember Virginszkij, különb, mint mi akármelyikünk; egyébiránt mit törődünk vele! Liputin gazember, de annak meg tudom egy bibéjét. Nincs olyan gazember, amelyiknek valami bibéje ne volna. Az egy Lyámsin van minden különös szándék nélkül, de azért azt is a kezemben tartom. Még néhány ilyen szövetség s nekem mindenfelé szóló passzusom és hozzá pénzem, aztán mi kell egyéb? Meg hogy rejtékhelyek legyenek; akkor aztán kereshetnek! Ha egy szövetséget szétrobbantanak, ott van még a többi. Kavardást csinálunk... Vagy nem hiszi ön, hogy mi ketten mindezt megcsinálhatjuk?

- Fogja meg magának Sigalyevet, nekem meg hagyjon békét.

- Sigalyev genális ember! Higyje el, hogy olyan lángész, mint Fourier, de merészebb, erősebb, mint Fourier; én neki sok hasznát akarom venni. Ő találta ki az „egyenlőséget”.

„Ez önkivületben beszél; ezzel valami nagyon különös történhetett” - gondolta Sztavrogin, még egyszer reá nézván. Mindketten megállás nélkül tovább mentek.

- Nagyon szép dolgok vannak az ő füzetében - folytatta Verhovenszkij - ő a kémkedési rendszerrel tart. Az ő szövetségében mindegyik tag megfigyeli a másikat és köteles jelentéseket tenni. Minden egyes tag az összes felügyelete alatt áll, és az összes az egyesek felügyelete alatt. Valamennyien rabok, de a rabságban egyenlők. Végző esetekben vád és gyilkosság, de ami fő: az egyenlőség. A legelső dolog, hogy alsóbb szintre helyeztetik a műveltség, tudomány és talentum. A magasabb tudomány szintje csak kiválóbb tehetségek számára tartatik fenn, kiválóbb tehetségek tehát nem szükségesek, mert a kiválóbb tehetségek mindig magukhoz ragadták a hatalmat és zsarnokokká lettek, ilyen minőségükben pedig több kárt tettek, mint hasznat; ezeket vagy elüldözik, vagy kivégzik. A Ciceroknak kivágják a nyelvüket, Kopernikusoknak kivágják a szemüket, a Shakespeareokat megkövezik: ez a sigalyevi tan. A rabok kötelesek mind egyenlők lenni: despotizmus nélkül nem volt még sem szabad-

ság, sem egyenlőség, de a csordában egyenlőségnek kell lenni: ez a sigalyevi tan. Hahaha! Ez önnek furcsa? Én meg a sigalyevi tan hive vagyok.

Sztavrogin meggyorsította a menését, hogy mentől hamarabb hazaérjen. És ez alatt így gondolkozott: „Ha ez az ember részeg, hát ugyan hol itta le magát? tán az a konyak ártott meg neki?”

- Nézze csak, Sztavrogin; a hegyeket le-szintelni - szép gondolat, nem nevetni való. Én Sigalyevvel tartok. Nem kell műveltség! le a tudományokkal! Tudományok nélkül is van elég dolog akár ezer évre is, csak engedelmeskedni kell. A világon csak egy hiányzik: az engedelmesség. A tudomány szomjazása már egyuttal az arisztokratizmus szomjazása. Mihelyt van család vagy szerelem, mindjárt megterem a tulajdon kívánsága is. Mi ezt a kívánságot kiirtjuk; megengedjük az iszákosságot, a rágalmakat, a denúciálást; megengedjük a leghallatlanabb fajtalanságokat; minden lángelmét kioltunk még csecsemő korában. Mindent egy algebrai nevezőre viszünk vissza, hogy teljes egyenlőség legyen. „Mi mesterséget tanultunk és mi becsületes emberek vagyunk, egyéb nekünk nem kell”: ezt mondták csak nem régen az angol munkások. Csak az szükséges, ami szükséges: ez a föld kerekiségének a legujabb jelszava. De kell egy kis változatosság is: erről mink, intézők gondoskodunk. Mert a raboknak intézők is kellenek. Teljes engedelmesség, teljes személytelenség, de úgy harminc évi időközönként Sigalyev egy kis változatosságról is gondoskodik s olyankor elkezdik egyszeribe egymást fölfalni csak azért, hogy meg ne unják az egyformaságot. Az unalom arisztokratikus érzés, de a sigalyevi rendszer mellett nem lesznek vágyak. Vágyakat és szenvedéseket csak mi fogunk érezni, a rabok meg csak a sigalyevi rendet.

- E szerint önmagukat kiveszik? - kérdezte önkéntelenül Sztavrogin.

- Magunkat és önt. Tudja, kérem, én arra gondoltam, hogy a világot átadjuk a pápának. Hadd jelenjék meg ő gyalog és mezitláb a csöcselék előtt, mondván: „Lássátok, mire juttattak!” és mindenki a pártjára áll, még a katonaság is. Álljon a pápa legfelül, mi körülötte és mi alattunk a Sigalyevség. Csak arra volna szükség, hogy a pápával az Internacionále megegyezzen s az meg is lesz. Az öregecske persze, hogy rögtön beleegyezik. Egyebet úgy sem tehet, emlékezzék a szavamra, hahaha! Ostobaság? Feleljen: ostobaság vagy sem?

- Elég! - dörögött Sztavrogin boszusan.

- Elég?! De hallja kérem, én a pápa tervéről letettem. Vigye az ördög a Sigalyevséget! Vigye az ördög a pápát! Folyó dolgokról kell beszélni, a Sigalyevség pedig ötvösmunka. Az a jövő ideálja. Sigalyev ötvös és ostoba, mint minden filantróp. Közös munkára van szükség, Sigalyev meg lenézi a közös munkát. A dolog tehát úgy lesz, hogy nyugaton a pápa, nálunk... nálunk pedig - ön!

- Hagyjon nekem békét, maga részeg ember! - dörögött Sztavrogin és meggyorsította a lépését.

- Sztavrogin, ön szép ember! - kiáltott Verhovenszkij csaknem mámorosan - tudja azt, hogy ön szép ember? És az a legtöbbet érő önben, hogy ön soha sem tudta ezt. Oh, én tanulmányoztam önt! Sokszor nézem én önt valamely zugolyból, félszemmel. Önben még jólelkűség és bávaság is van, tudja-e azt? Van még, van. Ön bizonyára sokat szenved és őszintén szenved a jólelkűsége miatt. Én szeretem a szépet. Vagy tán a nihilisták nem szeretik a szépet? Ők csak a bálványokat nem szeretik, csakhogy én a bálványt is szeretem. Ön az én bálványom. Ön senkit sem bánt s önt mégis mindenki gyűlöli; ön mindenkivel úgy bánik, mint magával egyenlővel, mégis mindenki fél öntől; ez nekem tetszik. Önnek senki sem meri a vállát megveregetni. Ön szörnyű arisztokrata. Az arisztokrata, mikor a demokráciához szegődik, elbájoló. Ön előtt semmi jelentőséggel sem bír az, hogy feláldozza magát vagy másokat. Ön

épen olyan, amilyennek lenni kell. És nekem... nekem épen olyanra van szükségem, mint ön. Ön előljáró ember, ön nap, én meg csak féreg vagyok...

És hirtelen megcsókolta a Sztavrogin kezét. Ennek hideg futott végig a hátán és ijedten kapta el a kezét. Megálltak.

- Örült! - suttogott Sztavrogin.

- Meglehet, hogy magamon kívül vagyok, meglehet! - szólt az szaporán, - de az első lépést én gondoltam ki. Sigalyev soha sem képes valamely első lépést kieszelni. Sigalyev igen sok van a világon. De első lépést épen csak egyetlen egy ember talált ki egész Oroszországban és meg is tudja azt tenni. Az az ember én vagyok. Mit néz úgy rám? Nekem önre van szükségem. Ön nélkül én nulla vagyok. Ön nélkül én egy légy vagyok, üveg alá helyezett idea, Kolumbus Amerika nélkül.

Sztavrogin mereven nézett a Verhovenszkij esztelen szemeibe.

- Először is zavargásokat szítunk - sietett Verhovenszkij minden pillanatban kapkodva a Sztavrogin balkeze után. - Mondtam már önnek, hogy a nép kellő közepébe hatolunk be. Tudja-e, hogy mi már most is roppant erősek vagyunk? Nemcsak azokból állanak a mieink, akik gyilkolnak és gyújtogatnak, klasszikus lövéseket tesznek vagy harapdálnak. Az ilyenek csak zavart csinálnak. Diszciplína nélkül én semmit sem tudok csinálni. Hiszen én csaló vagyok, nem szocialista, hahaha! Már én számbavettem őket: a tanító, aki a gyerekekkel kineveti az istent, a mienk. Az ügyvéd, aki a művelt gyilkost azzal védi, hogy az fejlődöttebb, mint az áldozata s ha pénzhez akar jutni, elkerülhetetlenül gyilkolnia kell, már a mienk. A tanulók, akik megölik a muzsikot csak azért, hogy kipróbálják az érzéseket, hasonlóképpen a mieink. Az esküdtek, akik egymás után mentik föl a bünösöket, egytől-egyig a mieink. Az állami ügyész, aki a tárgyaláson attól remeg, hogy hátha nem látszik elég liberálisnak, a mienk, a mienk! Az adminisztrátorok, a literátorok, oh és még mennyi mások, rémségesen sokan - mind a mieink, anélkül, hogy ők maguk ezt tudnák. Másfelől az iskolások és félbolondok fészkelődése a legfelsőbb fokra hágott; a tanítók epehólyagja elpattant; mindenféle szertelen hiúság, hallatlan állati falánkság... Nem is képzelem ön, hogy mennyit nyerünk mi a mi kész eszmécskéinkkel. Mikor elutaztam, akkor az a Littré-féle tétel dühöngött, hogy a bűn - téboly; visszajövök, hát a bűn már nem is téboly, hanem józanság, csaknem kötelesség, vagy legalább is nemes indulatu tiltakozás. „Hogy ne öljön a fejlett gyilkos, mikor pénzre van szüksége!” Ezek azonban csak apró részletek. Az oroszok istene már meghátrált a bundapálinka előtt. A nép részeges, az anyák részegesek, a gyerekek részegesek, a templomok üresek, a bíróságokon pedig az a jelszó, hogy „kétszáz vesszőt neki”. Oh, csak nőjjön fel a legújabb nemzedék! Csak az a kár, hogy sokáig kell rá várni. Ah, milyen kár, hogy nálunk nincs proletárság! De lesz, lesz: minden jel arra mutat...

- Az is kár, hogy mi el-elostobásodtunk - dörmögött Sztavrogin és tovább haladt.

- Magam láttam, hogy egy hat éves fiucska vezette haza a részeg anyját, aki őt ocsmány szavakkal szidta. Azt hiszi, hogy én ennek örülök? Ha a mi kezünk közé kerül, mi talán ki is gyógyítjuk... ha szükség lesz rá, kihajítjuk negyven esztendőre a pusztába... De egy vagy két nemzedéknek a megromlása most föltétlenül szükséges; arra van szükségünk, hogy az ember átváltozzék hallatlanul hitvánnyá, ocsmány, gyáva, kegyetlenkedő, önző állattá. Meg hogy a „friss vérecskét” megszokja. Mit nevet? Én nem mondok ellent magamnak. Én csak filantróp vagyok s nem magamnak mondok ellent, hanem a Sigalyevségnek. Én csaló vagyok és szocialista, hahaha! Csak az a kár, hogy kevés az időnk. Karmazinovnak azt ígértem, hogy májusban elkezdjük és Mária napjára elvégezzük. Hamar lesz? Hahaha! Tudja, mit mondok én önnek, Sztavrogin: az orosz népben idáig még nem volt cinizmus, ha ocsmány szavakkal

káromkodott is. Tudja-e, hogy ez a jobbágy rab nagyobbban nézte magát, mint nézi magát Karmazinov? Nyuzták, de megmaradt a maga isteneinél, Karmazinov ellenben elhagyta az isteneit.

- No, Verhovenszkij, én először hallom önt és meg vagyok lepetve - szólt Vszevolodovics Miklós - én azt hiszem, hogy ön nem szocialista, hanem valami politikai... kalandor?

- Csaló, csaló! Ön szeretné tudni, hogy ki s mi vagyok? Mindjárt megmondom; épen most akarok rájönni. Hiszen nem hiában csókoltam én önnek kezét. Arra semmi szükség, hogy a nép is tudja, hogy mit akarunk mi. Eh, ha volna elég időnk! Az a baj, hogy nincs. Mi a rombolást hirdetjük... mert ez az eszmecske oly csábító. Ki kell egy kicsit a tagjainkat nyujtóztatni... Gyujtogatni fogunk. Legendákat költünk... Erre minden kis csoport alkalmas. Ezekben a kis szövetségekben, csoportokban olyan vállalkozókat kapunk, akik nekimennek a puskatüznek is, sőt még virtust csinálnak belőle. No és megkezdődnek a zavargások. Olyan kavargás lesz, amelyet még a világ nem látott. Ködbe borul egész Oroszország, sirva keresi a föld a régi isteneiket... S ekkor elővesszük... ugyan kit?

- Kit?

- Iván cárevicset.

- Ki-i-it?

- Iván cárevicset; önt, önt!

Sztavrogin egy percre elgondolkozott.

- Trónkövetelőül? - kérdezte aztán roppant meglepetéssel nézve a magából kikelt Verhovenszkijra. - Eh, hát ilyen terveik vannak önöknek!

- Azt fogjuk mondani, hogy ő bujdosik - folytatta Verhovenszkij valami csöndes, szerelmes hangon, mintha csakugyan részeg lett volna. - Tudja-e ön, hogy mit jelent ez a szó: „ő bujdosik?” De ő meg fog jelenni, meg! Olyan legendát keltünk róla! Ő létezik, de még senki sem látta őt! Oh, milyen legendát lehet elterjeszteni! És ami fő: új erő jön vele! Pedig ez kell, ez után sirnak. Mi az a szocializmus? a régi erők szétrombolása anélkül, hogy újak jönnének helyükbe. Itt pedig erő van, még pedig milyen hallatlan nagy erő! Hiszen csak egy lökést kell adnunk, hogy meglódditsuk a földet. Mindenki a talpára áll!

- Ön tehát komolyan én rám számított? - nevetett Sztavrogin boszusan.

- Miért nevet ön? s még hozzá oly boszusan? Ne hordjon le engem! Én most olyan vagyok, mint a gyerek: holtra lehet ijeszteni ilyen nevetéssel. Én önt senkinek sem fogom elárulni, senkinek. Ő létezik, de senki nem látta, mert ő bujdosik. Sőt meg is lehetne mutatni, például százezer közül egynek. És rögtön híre fut az egész országban: „látták, látták”. Hiszen Filippovics Ivánt⁴⁰, a zebaót-istent is látták, mikor az egy szekéren fölszállt az égbe, „saját szemeikkel” látták. Ön pedig nem Filippovics Iván; ön szép ember, büszke, mint egy isten, nem akar magának semmit; önt, a bujdosót, az áldozat dicsfénye veszi körül. Földolog a legenda! Ön győzni fog; megérkezik és győz. Új igazságot hoz magával és „bujdosik”. Mink ketten-hárman aztán salomoni ítélkezéshöz látunk. A kis szövetségesek, az ötös csoportcskák - egészen elég. Hírlapok nem is kellenek. Ha százezer közül csak egynek szolgáltatunk igazságot, valamennyien hozzánk tódulnak, hogy tőlünk igazságot nyerjenek. Minden községben minden muzsik tudni fogja, hogy van valahol egy odvas fa, amelynek az odujába az instanciákat be kell dobni. És megremeg a föld a hirtől: „új, igazságos törvény jött” és miután

⁴⁰ Egy vallási szekta alapítója.

összeroppan a régi alkotásu rend, hozzáfogunk az új rend fölépítéséhez. Először! Mi fogunk építeni, mi magunk!

- Örültség! - mondá Sztavrogin.

- Miért nem akarja, miért? Fél? Hiszen én épen azért kapaszkodtam önbe, mert ön semmitől sem fél. Vagy nem tartja észszerűnek? Hiszen én még eddig Amerika nélkül való Kolumbus vagyok. Hát képzelhető Kolumbus Amerika nélkül?

Sztavrogin hallgatott. E közben elérték a házhoz és megálltak a kapunál.

- Hallja csak - hajolt egészen a füléhez Verhovenszkij - én megteszem azt önnek pénz nélkül is... holnapi nap végzek Timofejevna Máriával... nem kell érte pénz... s ugyancsak holnap elhozom önhöz Lizát. Akarja Lizát? mindjárt holnap?

- „Csakugyan megörült ez?” - mosolyodott el Sztavrogin. A kis kapu kinyílt.

- Sztavrogin, a mi Amerikánk? - kapta meg még egyszer a kezét Verhovenszkij.

- Minek az? - szólt Vszevolodovics Miklós komoly, szigorú hangon.

- Nincs rá kedve! ezt én mindjárt tudtam! - kiáltott föl Verhovenszkij örületes boszusággal. - Nem mond ön igazat, hitvány, tétlenkedő, elkényeztetett urfi! Nem hiszek én önnek: farkas étvágya van erre önnek. Ne feledje, hogy az ön számlája most igen nagy, én pedig önről le nem tehetek. Nincs más a földön, csak ön. Én már a külföldön önre gondoltam, mikor önt nézegettem. Ha nem nézegettem volna fél szemmel a zugolyból, soha semmi sem jutott volna nekem eszembe.

Sztavrogin egy szót sem felelve, fölment a lépcsőn.

- Sztavrogin! - kiáltott utána Verhovenszkij - adok önnek egy napot, egy napot... vagy ha kell, kettőt... hármát; háromnál többet nem adhatok, akkor várom a feleletét.

IX. FEJEZET.

Trofimovics Istvánt fölirták.

Ezalatt olyan dolog történt nálunk, amely engem bámulatba, Trofimovics Istvánt pedig kétségbe ejtette. Reggel nyolc órakor átfutott hozzám Násztászja azzal a hírrel, hogy az urat „fölrirták”. Eleinte nem értettem, hogy miről van szó, csak annyit birtam megtudni, hogy a fölrírást hivatalnokok végezték: odajöttek, összeszedték az írásokat, egy katona csomóba kötötte és egy talicskán elvitte. Vad hír volt ez. Rögtön siettem Trofimovics Istvánhoz.

Csodálatos állapotban találtam őt: leverte és nagyon izgatott volt, de egyúttal kétségtelenül diadalmas volt a tekintete. Az asztal közepén számovár gőzölgött egy csésze ki nem itt, ott felejtett teával. Trofimovics István az asztal körül lódörgött, bejárta a szoba összes szögleteit, anélkül, hogy tudta volna mit csinál. A szokott vörös meleg ingében volt, de engem meglátva, rögtön fölkapta a mellényét és kabátját, amit azelőtt soha sem tett, ha valamely közeli ismerőse a vörös ingében találta őt. Gyorsan és melegen szorította meg a kezemet.

- Enfin un ami! (Nagyon mélyet sóhajtott.) Cher, én egyedül csak önhöz küldtem és senki semmit sem tud. Meg kell hagyni Násztászjának, hogy csukjon be minden ajtót és senkit be ne bocsásson, kivéve persze azokat... Vous comprenez?

Nyugtalanul nézett rám, mintha feleletet várt volna. Én persze rögtön kérdezősködni kezdtem és zavart, sürgősszerű kitérésekkel tarkázott beszédéből megtudtam, hogy reggeli hét órakor „hirtelen” megjelent nála egy kormányzósági hivatalnok...

- Pardon, j'ai oublié son nom. Il n'est pas du pays, de úgy látszik: Lembke hozta magával, quelque chose de bête et d'allemand dans la physionomie. Il s'appelle Rosenthal.

- Talán Blümer?

- Blümer! Csakugyan úgy hívják. Vous le connaissez? Quelque chose d'hébété et de très content dans la figure, pourtant très sévère, roide et sérieux. A mindenben engedelmes rendőri alakok közül való, je m'y connais. Én még aludtam s képzelje, ő azt kérte, hogy „belepillant-hasson” a könyveimbe és irataimba, oui, je m'en souviens, il a employé ce mot. Engem nem fogott el, csak a könyveimet foglalta le... Il se tenait à distance és mikor elkezdte nekem a jövetele okát előadni, hát úgy nézett, mintha én... enfin il avait l'air de croire que je tomberai sur lui immédiatement et que je commencerai à le battre comme platre. Tous ces gens du bas étage sont comme ça, mikor uriemberrel van dolguk. Persze én rögtön megértettem mindent. Voilà vingt ans que je me prepare. Fölnyitottam neki minden fiókot és átadtam neki az összes kulcsokat; magam kínáltam neki oda; mindent odaadtam neki. J'étais digne et calme. A könyvek közül elvitte a Gercen külföldi kiadványait, a „Kolokol” egy bekötött példányát, az én poémám négy példányát et enfin tout ça. Aztán néhány iratot és levelet et quelques unes de mes ébauches historiques, critiques et politiques. Mindezt elvitték. Násztászja azt mondja, hogy talicskán vitte a katona, és ponyvával letakarta.

Olyan volt ez, mint az önkivületi beszéd. Ki tudott volna ebből valamit megérteni? Elárasztottam őt kérdésekkel; magában volt-e Blümer vagy nem? Kinek a nevében? Milyen jogon? Hogy mert az ilyet tenni? Mivel magyarázta meg az eljárását?

- Il était seul, bien seul, egyébiránt még valaki volt az előszobában, oui, je m'en souviens, et puis... Egyébiránt úgy hiszem, hogy még más valaki is volt; a folyosón meg őr állt. Kérdezzük meg Násztászját; ő jobban tudja. J'étais surexcité, voyez vous. Il parlait, il parlait... un tas de choses; egyébiránt ő nagyon keveset beszélt, hanem én beszéltem egyre... Elmondtam egész

életemet, persze egy bizonyos nézőpontból... J'étais surexcité, mais digne, je vous l'assure. Csak attól félek, hogy tán sirva is fakadtam. A talicskát a szomszéd szatócstól kérték.

- Istenem, hogy eshetett ez meg! De beszélje el már pontosabban, Trofimovics István, hiszen, amit ön elmondott, az olyan, mint az álom.

- Cher, hiszen magam is, mintha álmodnám... Savez vous, il a prononcé le nom de Teliatnikoff s én azt hiszem, hogy az rejtőzött el a folyosón. Igen: ajánlotta volt az állami ügyészt és Mitrics Demetert, qui me doit encore quinze roubles de jerálás, soit dit en passant. Enfin je n'ais pas trop compris. De én ravaszabb voltam, mint ők s mi közöm nekem Mitrics Demeterhez? Azt hiszem: nagyon kértem őt, hogy tartsa titokban a dolgot, nagyon kértem, nagyon; sőt attól félek, hogy tán meg is aláztam magamat, comment croyez vous? Enfin, il a consenti... Igen, emlékszem, hogy ő ajánlotta a titoktartást, mert ő csak „bepillantani” jött, et rien de plus... s ha semmit sem találunk, akkor semmi sem lesz. Így aztán egész barátságosan váltunk el, je suis tout-à-fait content.

- De kérem, hiszen ő ajánlotta önnek az ilyen esetekben szükséges eljárást s ön azt vissza-utasította! - kiáltottam én fel barátságos méltatlankodással.

- Jobb az így, eljárás nélkül. Minek a botrány? Egyelőre en amis... Ha megtudnák a városban... mes ennemis... et puis à qui bon ce procureur, ce cochon de notre procureur, qui deux fois m'a manqué de politesse et qu'on a rosé à plaisir l'autre année chez cette charmante et belle Pavlovna Natália, quand il se cacha dans son boudoir. Et puis, mon ami ne akadékoskodjék ön velem, ne ijesztgessen, mert nincs annál elviselhetlenebb, mint mikor az ember szerencsétlen. Üljön le és igyék egy csésze teát; én, megvallom, nagyon fáradt vagyok... mit gondol: nem volna-e jó lefeküdnöm és a fejemre ecetes borogatást raknom?

- De igen - feleltem én - sőt jeget is. Ön nagyon oda van: sápadt és a kezei is reszketnek.

Nem tudta magát elhatározni a lefekvésre, de én nem hagytam neki békét. Násztászja egy csészében ecetet hozott, én abba belemártottam egy törülközőt és a fejére kötöttem. Násztászja felállt egy székre, hogy a szoba szögletében álló szentkép előtt meggyujtsa a lámpát. Ezen én elbámultam: soha sem volt idáig lámpa a szentkép előtt s most hirtelen megjelent.

- Az imént intézkedtem, mihelyt azok elmentek - dűnnyögött Trofimovics István, ravaszul nézve rám - quand on a de ces choses-là dans sa chambre et qu'on vient vous arreter, hát ez hatással van és kötelesek is jelteni, hogy látták...

Elvégezvén a lámpagyújtást, Násztászja megállt az ajtóban, jobb tenyerét az arcához támasztotta és siralmas arccal nézegette Trofimovics Istvánt.

- Eloignez-la valami ürügy alatt - szólt Trofimovics István Násztászja felé intve a fejével - ki nem állhatom ezt az orosz sajnálkozást, et puis ca m'embête.

De az magától is elment. Észrevettem, hogy Trofimovics István egyre az ajtót vigyázta és a folyosóra hallgatódzott.

- Il faut être prêt, voyez-vous - nézett rám jelentősen - chaque moment... bejöhetnek, elfognak és pihh! el van fújva az ember.

- De ki jöhet be? ki fogja el?

- Én egyenesen megkérdeztem tőle, mikor elment, hogy mit csinálnak most már velem?

- Már azt is megkérdezhetné volna, hogy hová küldik számkivetésbe - kiáltottam én rá boszusan.

- Hiszen azt értettem a kérdésemmel, de az szó nélkül távozott. Ha megengedik, hogy fehérneműt, felsőruhát, különösen pedig meleg kabátot vihessek magammal, hát az még jó, de hátha csak egy katonaköpenyeget akasztanak rám! Minden eshetőségre eldugtam a mellényzsebembe harmincöt rubelt, ide ni: tapogassa meg - szólt hirtelen meghalkítva a szavát és az ajtó felé lesve. - Azt hiszem, hogy a mellényemet le nem veszik rólam; a látszat kedvéért pedig a tárcámban hagytam hét rubelt, hogy - mondok - „ez az egész vagyonom”. Van itt az asztalon aprópénz is, tehát nem gondolhatnak arra, hogy eldugtam valamit, hanem azt hiszik, hogy mindenem itt van. Hiszen az isten tudja: hol fogok én ma hálni.

És e képtelenség elgondolásánál lehorgasztottam a fejemet. Világos volt, hogy sem elfogni, sem házkutatást nem lehet úgy tartani, mint ahogy ő előadta és bizonyos, hogy ő csak rémeket látott. Igaz, hogy mindez még akkor történt, a jelenlegi törvények behozatala előtt. Az is igaz, hogy az ő előadása szerint rendesebb eljárást javasoltak neki, de ő ravaszkodott és azt el nem fogadta... Persze régebben, vagyis nem is olyan régen, a kormányzó sürgős esetekben megtehetette, hogy... De hát hol van itt a sürgős eset? Ez vetett ki engem a sodromból.

- Bizonyosan Pétervárról jött telegramm - szólalt meg Trofimovics István.

- Telegramm? önre vonatkozólag? A Gercen munkái s az ön poémája miatt? Megörült ön? hát el lehet ilyenért valakit fogni?

Egészen méregbe jöttem. Ő grimászt vágott és meg volt sértődve, nem a fölkiáltásomért, hanem azért a föltevésért, hogy itt az elfogatásra semmi ok sincs.

- Ki tudhatja azt a mostani időben, hogy miért fogják el az embert? - dörmögött talányosan. Erre igen képtelen gondolatom támadt:

- Trofimovics István, mondja meg ön nekem, mint igazi barátjának - én önt el nem árulom - tagja ön valami titkos társaságnak vagy nem?

Hát a legnagyobb meglepetésemre ő ebben sem volt egészen bizonyos.

- Ahogy vesszük, voyez vous...

- Mit ahogy vesszük?

- Ha az ember teljes szívével a haladás mellett van... és ki tudja... azt hiszi az ember, hogy nem tartozik semmilyen társasághoz, aztán kisül, hogy valahová mégis csak tartozik.

- Hogy lehet az? itt a felelet csak igen vagy nem lehet.

- Cela date de Petersbourg, mikor mi Petrovna Borbálával folyóirat alapítása végett utaztunk oda. Ott van a gyökere mindennek. Akkor kisiklottunk a kezeik közül és elfelejtettek, de most eszökbe jutottunk. Cher, cher, hát nem ismer ön engem! - kiáltott föl fájdalmasan - elfognak bennünket, beültetnek egy kibitkába és mars egész életünkre Szibériába, vagy ott felejtene bennünket valami kaszamatában...

És keserves sirásra fakadt. Csak úgy omlott a könye. Eltakarta a szemét egy vörös zseb-kendővel és görcsösen zokogott, zokogott vagy öt percig. Én egészen kikeltem magamból. Ez az ember, aki husz esztendeig volt a mi vezérünk, prófétánk, tanítónk, pátriarchánk, aki oly magasan és méltóságosan állt mindannyiunk felett, aki előtt mi oly lelkesen hajlottunk meg - most egyszerre sirva fakad, rí, mint egy elkényeztetett gyerek, aki a megvesszőztetését várja a tanítójától. Roppantul megsajnáltam őt. A „kibitkában” szemmel láthatólag oly bizonyosan hitt, mint abban, hogy én mellette ültem és várta azt épen azon a reggelen, rögtön, ebben a pillanatban s mindezt csak a Gercen műveiért és az ő poémájáért. A mindennapi körülményeknek ilyen teljes nem ismerése megható is volt, de másfelől boszantó is.

Végre megszűntette a sirását, fölkelt a divánról s megint járkálni kezdett a szobában, tovább beszélgetett velem, de minden pillanatban kinézett az ablakon és kifigyelt a folyosóra. Beszélgetésünk összefüggéstelen volt. Minden arra való kísérletem, hogy őt észretéritsem, megnyugtassam, sikertelen volt. Nem igen hallgatott a beszédemre, de azért nagy szükségét érezte annak, hogy én őt megnyugtassam s szünetlenül csak ilyen értelemben beszéltem. Láttam, hogy ő most nélkülem el nem lehet és hogy most semmi szín alatt sem bocsátana el magától. Ott maradtam tehát, több mint két óra hosszat beszélgettünk. Beszéd közben főlemlítette, hogy Blümer elvitt tőle két ott talált proklamációt is.

- Micsoda proklamációkat? - riadtam én fel - hát ön talán...

- Ej, hát beloptak hozzám tiz darabot - felelt boszusan (velem ő hol boszusan, hol fensőbb-séggel, hol roppant panaszosan, hol pedig nagyon megalázkodva beszélt), de nyolcat már rendeltetése helyére juttattam s Blümer csak kettőt lelt nálam.

És elvörösödött a méltatlanságtól.

- Vous me mettez avec ces gens-lá! Hát fölteszi ön, hogy én egy kalap alá kerülhetek azokkal a gazemberekkel, bujtogatókkal, az én drága fiammal, Sztepanovics Péterrel, avec ces esprits-forts de la lacheté! Oh, istenem!

- Jól van, de nem keverték-e be önt valahogy... Egyébiránt bolondság! Nem lehet az!

- Savez vous - bökte ki váratlanul - vannak pillanatok, mikor azt gondolom, que je ferai là-bas quelque esclandre. Oh, ne menjen el, ne hagyjon egyedül. Ma carrière est finie aujourd'hui, je le sens. Tudja, kérem, megeshetik velem, hogy ott rávetem valakire magamat és megharapom, mint az a hadnagy...

Különös tekintettel nézett rám: e tekintet mintha ijedt lett volna, de mintha egyidejűleg engemet is meg akart volna ijeszteni. Egyre ingerültebb lett, nem tudni, hogy miért, nem tudni, hogy kire, de abban az arányban, amint az idő mult és a „kibitka” még sem jött; már szinte mérgeződött. Végre Násztászja kijövén a konyhából a folyosóra, beleakadt ott az álló ruhafogasba és feldöntötte azt. Trofimovics István összerázkódott és megmeredt a helyén, de amint a zaj oka kiderült, csaknem rásivalkodott Násztászjára, topogott a lábával és visszakergette Násztászját a konyhába. Vagy egy percnyi szünet után kétségbeesetten nézett rám és így szólt:

- Elvesztem! Aztán leült mellém és nagyon meghatottan nézett a szemembe: cher, nem Szibériától félek én, esküszöm önnek, o, je vous jure; egészen mástól félek én...

Már a nézéséből észrevettem, hogy valami rendkívüli dolgot készül elmondani, aminek az elmondását eddig magába fojtotta.

- A meggyalázástól félek - suttogetta titokzatosan.

- Micsoda meggyalázástól? Ellenkezőleg! Legyen nyugodt, Trofimovics István, hogy minden kiderül még ma és az egész az ön javára fog eldőlni.

- Olyan biztos ön abban, hogy nekem megbocsátanak?

- Ugyan, mit bocsátának meg? Micsoda szavak! Mit követett el ön? Biztosítom önt, hogy ön semmit sem csinált.

- Qu'en savez vous; az én egész életem... cher... ők mindenre visszaemlékeznek... s ha semmit nem találnak is, hát annál rosszabb - tette hozzá váratlanul.

- Rosszabb?

- Rosszabb.
 - Nem értem.
 - Kedves barátom, nem félek Szibériától, Arkhangelszktól, jogaim elvesztésétől - ha el kell vesznem, hát vesszek el! De... én mástól félek - tette hozzá megint suttogva, ijedt és titokzatos nézéssel.
 - Ugyan mitől?
 - Attól, hogy megbotoztatnak - mondta rémülten nézve rám.
 - Ki botoztatja meg önt, hol, miért? - kiáltottam én fel rémülten, attól riadozva, hogy tán megőrült.
 - Hol? hát ott, ahol az ilyet végezni szokás.
 - Hát hol szokás ilyet végezni?
 - Eh, barátom - suttogta csaknem a fülembe - az ember alatt hirtelen megnyílik a padló, azon a nyíláson az ember lesüllyed félig... hiszen ezt mindenki tudja.
 - Mese! - kiáltottam én, megértve, hogy mire céloz - régi mesék; hát ön hitt ezekben idáig? És fölkacagtam.
 - Mesék! De valahonnan csak vették magukat ezek a mesék, ha a megbotozottak el nem beszélnek is. Én már tizezerszer is elképzeltem azt magamnak.
 - De hát miért bántanák önt? hiszen ön semmit sem csinált.
 - Annál rosszabb; látják, hogy semmit sem csináltam, hát megbotoztatnak.
 - S ön azt hiszi, hogy azután majd Pétervárra hurcolják?
 - Kedves barátom, mondtam már, hogy én semmit sem sajnálok, ma carrière est finie. Attól kezdve, hogy ő Szkvoresnyikiben elbucsuzott tőlem, már én az életemet sem bánom... de a gyalázat! a gyalázat! Mit mond ő, ha megtudja?
- Kétségbeesetten nézett rám és egészen elvörösödött. Én is lesütöttem a szememet.
- Nem tud meg semmit, mert nem történik önnel semmi. Nekem úgy rémlik, Trofimovics István, mintha életemben először beszélnék önnel, annyira bámulatba ejt engem.
 - De kedves barátom, hiszen ez nem rettegés. De ha megbocsátanak is nekem, ha visszahoznak is ide és semmit sem csinálnak velem, hát akkor itt ér engem a végveszedelem. Elle me soupçonnera toute sa vie... engem, engem, a poétát, a gondolkozót, az embert, akit ő huszonkét évig tisztelt!
 - Eszébe sem jut.
 - De eszébe jut - suttogta mély meggyőződéssel. - Beszéltünk már erről Pétervárott is, a nagy böjtben, az elutazásunk előtt, mikor mind a ketten féltünk... Elle me soupçonnera toute sa vie... de hogy is verjük ki a fejéből? Valószínűtlen volna az. De ki is hinne nekem ebben a kis fészekben? c'est invraisemblable... Et puis les femmes... Még örülni fog. Nagyon el lesz keseredve, nagyon őszintén, mint igazi barát, de titokban örülni fog. Egész életemre fegyvert adok neki a kezébe magam ellen. Oh, az én életemnek vége! Husz évig oly teljes boldogság ő velem s most!
- Eltakarta kezével az arcát.
- Trofimovics István, nem kellene most mindjárt tudatni a történeteket Petrovna Borbálával?

- Isten őrizzen! - kiáltott megrezzenve és a helyéről felugorva. - Semmi szín alatt, soha! azok után, amiket egymásnak Szkvovesnyikiben, a bucsuzásnál mondtunk. So-ha-a!

Szemei szikrát vetettek.

Még vagy egy fél óráig, vagy tán tovább is ültünk együtt, egyre várva valamit, mert ez a gondolat már én rám is elragadt. Ő megint lefeküdt, még a szemét is behuntya és vagy husz percig egy szót sem szólt; én már azt hittem, hogy tán elaludt, vagy megfeledkezett mindenről. Egyszerre hirtelen fölugrott, letépte a fejről a törülközőt, a tükörhöz szaladt, remegő kezével megkötötte a nyakkendőjét és dörgő hangon behivta Násztászját, hogy adja be neki a felöltőjét, uj kalapját és pálcáját.

- Ezt már nem birom ki tovább - szólt szakadozott hangon - nem birom, nem! Megyek magam.

- Hova? - ugrottam fel én is.

- Lembkéhez. Barátom, ezt meg kell tennem. Ez kötelességem. Én polgár vagyok és ember, nem pedig valami rongy, nekem jogaim vannak, én követelem a jogaimat... Husz évig nem követeltem a jogaimat. Ő köteles nekem mindent megmondani, mindent. Ő telegrammot kapott. Nem engedem, hogy engemet gyötörjön, hanem, ha akarja, hát fogasson el, fogasson el, fogasson el.

Ezt valami rikácsoló hangon kiabálta és topogott a lábaival.

- Ezt helyesen teszi - mondtam én lehetőleg nyugodt hangon, bár nagyon féltettem őt - mindenesetre jobb, mint itt ilyen kétségek közt ülni; csak az ön hangulatát nem helyeslem; nézze meg csak magát: hiszen nem ismer magára s így akar ön odamenni! Il faut être digne et calme avec Lembke. Ilyen hangulatában ön csakugyan rávetheti magát valakire és megharaphatja.

- Én átadom magam magamat. Nekimegyek egyenesen az oroszlán torkának...

- Én is önnel megyek.

- Ezt vártam is öntől s elfogadom ez áldozatot, az igazi barát áldozatát - de csak a házig, csak odáig: önnek nem lehet, nem szabad magát az én társaságommal kompromittálni. O, croyez moi, je serai calme! Én e pillanatban fent érzem magam, à la hauteur de tout ce qu'il y a de plus sacré...

- Meglehet, - szóltam én - hogy én a házba is bemegyek önnel. Tegnap arról értesítettek Viszockij által az ő ostoba bizottságukból, hogy számítanak rám és meghívtak a holnapi ünnepségre, mint rendezőt... mint azon hat fiatal ember egyikét, akiknek feladata lesz a tálcákra felügyelni, a dámáknak udvarolni, a vendégeknek helyet csinálni és a balvállukon fehér-piros szalagot viselni. Én erről le akartam mondani, de most miért ne mennék be a házba azon ürügy alatt, hogy Mihajlovna Juliával értekezzem... Így hát együtt mehetünk be...

Szavaimat bólintgatva hallgatta, de úgy látszott, hogy semmit sem értett. Ez alatt a küszöbön álltunk.

- Kedves barátom - mutatott a szögleti szentképre az égő lámpával - én ebben soha sem hittem, de hát legyen... legyen. S keresztet vetve magára, hozzátette: Allons!

- Jobb is így - gondoltam én, kimenve véle a tornácra, útközben majd segít a friss levegő, lecsillapodunk, aztán hazajövünk és lefekszünk egy jót aludni...

De gazda nélkül csináltam a számadást. Utközben olyan történt, ami még jobban megrázta és végképen leverte Trofimovics Istvánt, annyira, hogy én nem is vártam volna a mi barátunktól olyan gyors sietést, aminőt akkor elkövetett. Szegény jó barátom!

Vége a harmadik kötetnek.

NEGYEDIK KÖTET.

X. FEJEZET.

Végzetes nap.

I.

Az eset útközben történt velünk és igen különös volt. Elindulásunk előtt vagy egy órával a városban sokan kíváncsian néztek egy 70, vagy több főből álló munkás tömeget; a munkások a Spigulin-gyárból valók voltak. A tömeg rendben, csaknem szótlanul haladt. Később azt mondták, hogy ezek a Spigulin-gyárban dolgozó, mintegy kilencszáz főnyi munkások kiválasztottjai voltak azzal a céllal, hogy menjenek a kormányzóhoz s miután a gazdáik nincsenek itthon, kérjenek intézkedést a gyár igazgatójára vonatkozólag, aki a gyárat bezárván, a leszámolásnál szemtelenül megcsalta őket, mely tény most már kétségtelen volt. Mások mai napig is azt állítják, hogy nem választás szerint történt a menet összeállítása, mert hetven választott nagyon sok lett volna, hanem hogy ez a tömeg a leginkább megcsaltak közül verődött össze s hogy ezek csak a maguk ügyében jártak, úgy hogy általános gyári „lázapászló”, amit később oly hangosan emlegettek, szó sem lehetett. Ismét mások azt állítják, hogy az a hetven ember nem volt csak egyszerű zavargó, hanem határozottan politikai tüntető, vagyis a legrakoncátlanabb emberek, akiket közjük csempészett iratokkal bujtogattak föl. Hanem a mai napig sem bizonyos, hogy belejátszott-e itt valakinek a keze. Az én véleményem az, hogy a munkások bujtogató iratokat nem olvastak, de ha olvastak volna is, nem értettek volna abból egy szót sem, már csak azért sem, mert az ilyen iratok szerzői nagyon homályosan szoktak írni. Minthogy azonban a munkások csakugyan rosszul jártak, a rendőrség pedig, amelyhez fordultak, nem akarta a pártjukat fogni, mi természetesebb, mint hogy az a gondolatuk támadt, hogy elmennek hát tömegesen „magához a gubernátorhoz”, szépen rendbe állnak az ajtója előtt s mihelyt az kijön, mindnyájan térdreborulnak előtte és könyörögnek, mint a Gondviselés előtt? Erre nem kell sem lázapászló, sem választott deputáció, mert ez régi, történelmi szokás; az orosz nép ősidőktől fogva szeretett „magával a generálissal” beszélni, már csak a hire kedvéért is, bármi legyen is a beszéd eredménye.

Ugyanezért én teljesen meg vagyok győződve, hogy ha talán Sztepanovics Péter, vagy Liputin, vagy mások, sőt tán Fedjka is, megelőzőleg kavargatták is a gyári munkásokat (amint hogy erre nézve tényleg vannak eléggé erős bizonyítékok), de legfőleg csak kettővel-hárommal, mondjuk öt-öt-hatallal beszélhettek próbaképpen s hogy e beszélgetéseknek semmi eredménye sem volt. Ami pedig a lázapászlót illeti, hát ha megértettek is valamit az ő propagandájukból a munkások, hát bizonyosan ott is hagyták őket, nem akarván végig hallgatni a céltalan és ostoba beszédet. Egészen más a Fedjka dolga: ez bizonyára eredményesebben dolgozhatott, mint Sztepanovics Péter. A három nappal később kiütött tűzben, mint később bebizonyult, csakugyan része volt Fedjkával együtt két munkásnak is, sőt egy hónappal később még három volt gyári munkást fogtak el a kerületben gyújtogatás és fosztogatás miatt. Ám ha Fedjkának sikerült is ezeket egyenes, közvetlen tevékenységre bírni, de utoljára is csak ezt az ötöt, mert többről ilyesmit soha sem lehetett hallani.

Bármint legyen is a dolog, a munkások rendben megérkeztek a kormányzó lakása előtti térre s ott épen oly rendben és csendben fölálltak. Aztán eltátották a szájukat és bámultak és váraakoztak. Azt mondják, hogy alig álltak fel, azonnal levették a sapkájukat, vagyis vagy egy félórával előbb, mint a kormányzó megjelent, aki akkor véletlenül épen nem volt otthon. A rendőrség rögtön mutatkozni kezdett, eleinte egyenkint, azután lehetőleg teljes összességében; a rendcsinálást természetesen fenyegetéssel kezdték, szétoszlásra szólítva föl a tömeget. De a

munkások nem mozdultak, mint egy birkanyáj s lakonikusan azt felelték, hogy ők „magához a generálishoz” jöttek; látszott rajtuk az erős eltökélés. A kiabálások megszűntek, ezek helyét titokzatos suttogás vette át, azután komor csend, ami a rendőrséget megdöbbenettette. A rendőrkapitány helyén valónak tartotta a Fon-Lembke megérkezésének beérését. Nem igaz, hogy ő vágtatva érkezett meg a trojkáján s már a kocsijából szitkozódott. Igaz ugyan, hogy nagyon szeretett az ő sárgára festett kocsiján repülni egész addig, míg a „megveszekedésig nekihevült lógósok” egyre jobban hányták a fejüket, önkivületi elragadtatásba hozva az ajtaik előtt álló kupeczeket⁴¹, szeretett ilyenkor fölállni a kocsijában, megkapaszkodva az evégből oldalt alkalmazott szijban és jobb kezével a levegőbe mutatni, mint valamely szobor és így széjjelnézni a városon; de ez alkalommal még sem káromkodott s bár a kocsiból leszálltában nem nyelhetett el néhány kemény szót, de ezt csak azért, nehogy a népszerűségét kockáztassa. Még kevésbbé igaz az, hogy szuronyos katonákat rendelték ki s hogy telegramm útján tüzéreket és kozákokat kértek volna: mindez olyan mese, amelyben már a kitalálóik sem hisznek. Ostoba találmány az is, mintha a népet a tüzoltók vízzel fecskendezték volna. Egy-szerűen csak Ilyics Illés kiáltotta el magát az ő hevességében, hogy ezt ő neki senki szárazon el nem viszi; valószínűleg ebből építették a tüzoltó fecskendőt s így jutott be a hír a fővárosi hírlapokba. A legigazabb az, hogy a tömeget az egész rendőrség körülfogta, Lembkéért elküldték az első kerület rendőrmesterét, aki a rendőrkapitány kocsiján el is repült a Szkvoresnyikibe vezető uton, tudván, hogy a kormányzó egy félóra előtt arra hajtattott el a saját hintójában...

Megvallom azonban, hogy egy kérdés megfejthetetlen maradt előttem: mi úton és módon formálták át az egyszerű - bár igaz, hogy hetven főből álló - csoportot mindjárt az első pillanattól kezdve lázadássá, amely „a fundamentumokat megrázhatja?” Miért vetette magát Lembke is erre a gondolatra, mikor az utána küldött rendőrmesterrel husz perc múlva visszaérkezett? Én azt gondolom, hogy Ilyics Illésnek, aki komaságban volt a gyárigazgatóval, érdekében állt ilyen színben feltüntetni a munkás-csoportot Fon-Lembke előtt épen azért, hogy ezt megakadályozza az eset helyes kinyomozásában; különben maga Lembke is szinte rávitte őt erre a gondolatra. Az utóbbi két napon kétszer is volt titkos értekezésük, amelyek igen zavarosak voltak ugyan, de amelyekből Ilyics Illés mégis arra a következtetésre jutott, hogy a felsőbbtség nagyon foglalkozik a proklamációkkal, a szociális forrongásokkal s ezek iránt annyira el van fogulva, hogy szinte sajnálná, ha az egész lázadási összeesküvés képtelenségnek bizonyulna. „A kormányzó szeretné magát Pétervárott valahogy kitüntetni” - gondolta a mi furfangos Ilyics Illésünk, mikor a kormányzótól kijött - „hátszen jól van, ez nekünk sem árt”.

De én biztosra veszem, hogy a szegény Antonovics András nem óhajtotta a lázadást még a saját kitüntetése érdekében sem. Ő nagyon akkurátus hivatalnok volt, egész a házasságáig a lehető legártatlanabb. De hát hibás-e ő abban, hogy az ártatlan kincstári fakezelés és az épen oly ártatlan Minnák és Ernesztinák helyett egy negyven éves hercegkisasszony kapta meg őt? Én csaknem bizonyosan tudom, hogy épen e nappal kezdődött az az ő állapota, amelynek folytán kénytelen volt egy svájci külön intézetbe menni, ahol állítólag még most is pihen és erőt gyűjt. De ha elfogadjuk, hogy ezen a napon mutatkoztak valaminek a világos jelei, akkor azt is föltehetjük szerintem, hogy már a megelőző napon is mutatkozhattak hasonló jelek, ha nem is oly világosak. Tudom a legintimebb forrásból (nos, tegyék fel önök, hogy maga Mihajlovna Julia ha nem is ünnepiesen, de legalább csaknem megbánóan közölte velem a história némi részletét, mert a nők teljesen megbánni soha sem tudnak), tudom, hogy a

⁴¹ A trojka igen szép hármasság, amelyben két „lógós” van, középtűt két rud közé fogott „rudassal”; a gazdag kupeczek különösen bolondjai a szép lovaknak.

megelőző napon Antonovics András bement a feleségéhez, még pedig késő éjjel, éjfélutáni három órakor, felköltötte azt és követelte, hogy hallgassa meg az ő „ultimátumát”. A követelés oly erős volt, hogy Mihajlovna Julia kénytelen volt méltatlankodva és a hajába csavart papilonokkal az ágyából kikelni, leülni egy kerevetre s a férjét szarkasztikus lenézéssel ugyan, de kihallgatni. Csak akkor látta, hogy milyen messzire ment Antonovics András és elrémült magában. Neki persze erőt kellett volna magán venni és szeliden viselkednie, de ő ehelyett elrejtette a rémületét és még makacsabb volt, mint addig. Neki (mint valószínűleg minden feleségnek), megvolt a maga külön bánásmódja a férjével szemben, amelyet ő már többször kipróbált s amely a férjét már nem egyszer dühbe hozta.

A Mihajlovna Julia manérja a lenező hallgatásban állt, hol egy órára, hol kettőre, hol huszonnégyre, de néha csaknem három napra is; hallgatott minden áron, bármit beszélt, bármit tett is a férje, még akkor is, ha az felmászott volna az ablakra, hogy a második emeletről leugorjék; ilyen manért pedig érzékeny ember elviselni nem bír. Megboszulta-e magát Mihajlovna Julia a férje legutóbbi baklövéséiért, valamint azért, hogy az annyira irigyelte őt az adminisztratív képességeiért; megharagudott-e Antonovics Andrásra azért, hogy az kritika tárgyává tette az ő viselkedését a fiatal emberekkel és az egész társasággal szemben, nem érvén föl észszel az ő finom, messzeható politikai eszméit; mérgeződött-e azért, hogy a férje oly ostobán és oktanul féltékenykedett Sztepanovics Péter miatt, elég az hozzá, hogy meg nem adta magát, meg nem szelidült, dacára a kései éjjeli időnek és dacára az Antonovics András eddig nem tapasztalt ingerültségének. Antonovics András magánkívül járt le s föl, meg minden oldalra, a budoár szőnyegén és előadott neki mindent, mindent, igaz, hogy minden összefüggés nélkül, de mindent, ami benne összegyűlt, mert - amint mondá - „mindennek van határa”. Azzal kezdte, hogy őt mindenki kineveti és mindenki „az orránál fogva vezeti”. - „Bánom is én, hogy milyen kifejezést használok - tette hozzá rögtön, észrevevén a felesége mosolyát, - igenis, az orromnál fogva, mert ez igaz!...” „Nem, asszonyom, ez így tovább nem tarthat; tudja meg, hogy most nincs helye a gúnyos mosolynak, sem a női kacérkodásnak. Mi most nem vagyunk valamely szemérmes nő budoárjában, hanem mint két elvont lény egy léghajóban, akik azért találkoztak, hogy elmondják az igazukat. (Persze, kiesett a sodrából és nem tudta máskülönben igaz gondolatait kellő formában előadni.) Ön vetett ki engemet, asszonyom, az én előbbeni állapotomból, én ezt az állást csak az ön kedvéért, az ön hiusága kielégítésére fogadtam el... Ön szarkasztikusan mosolyog? Ne diadalmaskodjék, várjon még egy kicsit. Tudja meg, asszonyom, hogy én el tudnám látni ezt az állásomat s nemcsak ezt, hanem tiz ilyen állást is, mert megvan rá a tehetségem; de önnel, asszonyom, ön mellett, nem tehetek semmit, mert az ön oldala mellett nincs semmi képességem. Két centrum nem lehetséges, ön pedig kettőt teremtett: egyet én nálam, egyet meg önmagánál, a budoárjában, ez a hatalom két centruma, asszonyom, de én ezt tovább nem tűröm, nem tűröm! Hivatalban és házasesetben csak egy centrum lehetséges, kettő nem... Mivel fizetett ön nekem? - kiáltott föl továbbá; - a mi házasesetünk csak abból állt, hogy ön mindig, minden órában azt bizonyitgatta nekem, hogy én ostoba semmiség, sőt rossz ember vagyok s én az egész idő alatt, minden órában megalázottan voltam kénytelen önnek bizonyitgatni, hogy én nem vagyok olyan semmiség, nem vagyok ostoba, hogy mindenkit megnyerek a nemességemmel: hát nem megalázó ez mindkettőnkre nézve?” Itt elkezdett a szőnyegen mindkét lábával gyorsan toporzékolni annyira, hogy Mihajlovna Julia kénytelen volt szigorú méltósággal fölkelni. Antonovics András erre hamar lecsendesült, ahelyett azonban elérékenyült és zokogni kezdett (igenis zokogni), verte a mellét csaknem öt percig és egyre jobban kikelt magából a Mihajlovna Julia szótlanságától. Végre egészen elvesztette a higgadságát s kijelentette, hogy féltékenykedik Sztepanovics Péterre. Észrevevén, hogy tullött a célon, dühöngeni kezdett és azt orditozta, hogy „az istent megtagadni nem engedi”, hogy ő „szétkergeti az ő istent nem ismerő erkölcs-telen szalonját”, hogy a kormányzóság feje „szinte köteles istent hinni, következésképp a

felesége is”, hogy ő ezeket a fiatal embereket nem tűri, hogy „önnek, asszonyom, épen önnek kellene saját jóra valóságának a kifolyásából pártját fogni a férjének és védelmezni annak a képességeit, még ha azok gyöngék volnának is (pedig én nem vagyok olyan hitvány talentumu ember), ahelyett azonban épen ön az oka annak, hogy itt engem mindenki lenéz, ön uszította rám az embereket...!” Orditozott, hogy a női kérdést megsemmisíti, hogy a nevelőnők számára (vigye el azokat is az ördög) és fölsegélyezésére tervezett illetlen ünnepséget holnap nap betiltja és szétkergeti; hogy a legelőször kezeügyébe eső nevelőnőt „kozákkal” kergetteti ki a guberniumból. Csak azért is, csak azért is! - rikoltzott mérgében. „Tudja-e, hogy a gyári munkásokat az ön emberei bujtogatják s hogy én erről értesülve vagyok? Tudja-e, hogy proklamációkat osztogatnak köztük? Tudja-e, hogy már négy ilyen gazembernek tudom a nevét s hogy én megőrülök, végképen megőrülök?” Itt Mihajlovna Julia hirtelen megszakitotta a hallgatását és szigorú hangon kijelentette, hogy ő is régen tud már tilos mozgalmakról, hogy az csupa merő ostobaság s hogy Antonovics András tulságos komolyan veszi a dolgot, ami pedig a helytelenkedő fiatal embereket illeti, hát ő nemcsak négynek a nevét tudja, hanem valamennyit (persze hazudott); de hogy ő emiatt egyáltalában nem szándékozik megőrülni, hanem ellenkezőleg, még jobban bizik a saját eszébe és reméli, hogy mindent szépen rendbe fog hozni: észretériti a fiatalságot, váratlanul és meglepetésszerűen tudatni fogja az ifjú emberekkel, hogy üzelmeik kitudódtak, egyuttal pedig célravezetőbb, észszerűbb és hozzájuk illőbb tevékenységre fogja őket téríteni. Oh, hogy mit érzett e pillanatban Antonovics András! Megtudván, hogy Sztepanovics Péter őt megint csuful rászedte, kinevette, hogy hamarabb és többet fölfedezett a feleségének, mint neki s végül, hogy talán épen maga, Sztepanovics Péter az üzelmek főmozgatója, egészen kikelt magából: „Tudd meg, te esztelen és lelketlen asszony - kiáltott föl egyszerre széttépve minden köteléket - tudd meg, hogy én a te haszontalan szeretődöt rögtön elfogatom, bilincsbe veretem és tömlőcbe záratom, vagy a szemed láttára kiugrom ezen az ablakon!” E tirádára Mihajlovna Julia a méregtől elzöldülve hosszú, hangos, többször megismétlődött kacajra fakadt, mint az a francia színésznő, akit százezer rubelért hozattak a francia színházba s aki kokottokat játszva szemébe kacag a féltékenykedni merészülő férjének. Fon-Lembke nekiszaladt az ablaknak, de aztán hirtelen megállt, mellére tette a kezét és halotthalványan, baljóslatu tekintettel nézett a nevető feleségére: „tudod-e, Julia, tudod-e - szólt lihegve, könyörgő hangon - tudod-e, hogy én is képes vagyok valamit elkövetni?” De az erre következett, még hangosabb hahotára összeszorította a fogát, felnyögött és rávetette magát a feleségére, fölemelve arra az összeszorított öklét. Ám nem csapott le az öklével, oh, nem, hanem azonnal eltűnt. Nem érezve maga alatt a lábát, beszaladt a szobájába, ott, amint volt, ruhástól együtt levetette magát a megvetett ágyára, görcsösen begubózta magát a fejével együtt a takarójába s úgy feküdt vagy két óráig, álmatlanul, gondolatok nélkül, nehéz szívvvel, tompa mozdulatlanságban. Néha egész testében megremegett a gyötrő, lázas hidegrázástól. Eszébe jutottak valami összefüggéstelen, képtelen dolgok; hol egy régi fali órára gondolt, amely ezelőtt tizenöt évvel Pétervárott a szobájában volt s amelynek a percmutatója letört, hol a nagy vidámságu Milbois hivatalnokra, akivel egyszer a Sándor-parkban egy verebet fogtak, aztán az egész parkra szóló nevetéssel csak akkor jutott eszökbe, hogy hiszen ő közülök az egyik már kollegiumi asszesszor. Valamikor reggeli hét óra felé aludt el és pompásul, édesdeden aludt, szépeket álmodott. Tíz óra körül felébredvén, gyorsan kiugrott az ágyából, rögtön eszébe jutott minden és a tenyerével homlokra csapta magát; nem fogadta el sem a reggelit, sem Blüمرت, sem a rendőrkapitányt, sem azt a hivatalnokot, aki figyelmeztetni jött, hogy az x-i gyűlés várja őt, mint elnökét, nem hallott semmit, nem akart semmit sem megérteni és mint a bolond futott át a Mihajlovna Julia lakosztályába. Ott Antropovna Zsófia, egy öreg nemes asszony, aki már régóta Mihajlovna Juliánál élösködött, azt mondta, hogy ez már tíz órakor elment hazulról egy nagy társasággal, három kocsin, Petrovna Borbálához, Szkvoresnyikibe, hogy megnézzék ott a helyiséget a későbbi, két hét

mulva tervezett, második ünnepség részére s hogy ezt a kirándulást ezelőtt harmadnappal maga Petrovna Borbála állapította meg. A hirtől meglepett Antonovics András visszament a szobájába és sürgősen elrendelte, hogy fogjanak be. Alig birta a kocsiját megvárni. A lelke Mihajlovna Juliát szomjazta, - alig várta, hogy azt megláthassa, hogy legalább öt percig vele lehessen; meglehet, hogy az majd rá néz, észreveszi őt, rámosolyog, mint régen, megbocsát neki - óh! „Hol késik már az a kocsi?” Gépiesen fölnyitott egy vastag könyvet, (szokása volt néha egy-egy könyvet kinyitni, csak úgy találomra s elolvasni a jobboldali lapon felülről vagy három sort). Ezúttal ezt olvasta: „Tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles.” Voltaire *Candide*. Lecsapta a könyvet és szaladt a kocsijához: „Szkvoresnyikibe!” A kocsis elbeszélte, hogy az úr az egész úton egyre sürgette őt, hogy gyorsabban hajtson, de amint közeledni kezdtek az illető úri házhoz, hirtelen megfordította a kocsit és visszahajtatott a városba: „Hajts! Siess!” De alig értek a városi sorompóhoz, „az úr megint megállított, le szállt a kocsiról és elment egy mezei útra; én azt hittem, hogy valami gyöngesség miatt, de megállt és a virágokat nézegette; úgy állt egy darabig, hogy engem már majd megölt a csudálkozás.” Így beszélt a kocsis. Emlékezem az akkori időre: napfényes, de hideg szeles, szeptemberi nap volt; a mezei útra kiment Antonovics Andrást pusztá, már rég letarolt mezőség vette körül; a bűgő szél az elhaló sárguló virágok közül már nem sokat lengethetett... Talán a fonnyadó és a dértől megtépott virágokhoz akarta hasonlítani a maga sorsát? Nem hiszem. Sőt bizonyosra veszem, hogy nem s hogy nem is vette észre a virágokat, hiába állította ennek az ellenkezőjét a kocsis, meg az akkor a rendőrkapitány kocsiján odaérkezett rendőrmester, aki később még azt is állította, hogy ő a kormányzót kezében egy virágcsomóval találta. Ez a rendőrmester lelkes adminisztratív személyiség volt, névszerint Flibusztyerov Ivanovics Bazil; még csak nem régen került a mi városunkba, de már is híressé vált nagy szorgalma s a végrehajtói dolgokban tanúsított energiája, valamint veleszületett iszákossága révén. Leugorván a kocsiból és nem sokat törődve a főbbvalója elfoglaltságával, örült, de komoly formájával, első szuszra előadta, hogy „a városban baj van!”

- Hogy? mi? - fordult hozzá Antonovics András szigorú arccal, de a legkisebb megütődés nélkül, egészen úgy, mintha csak a szobájában lettek volna s mintha a kocsija és kocsisa nem is várnának rá.

- Az első kerület rendőrmestere vagyok, méltóságos uram, Flibusztyerov. A városban lázadás van.

- A Flibusztyerek? - kérdezte Antonovics András eltűnődve.

- Parancsolatjára, méltóságos uram. A Spigulin-gyáriak zavarganak.

- A Spigulin-gyáriak!...

Mintha valami eszébe jutott volna a Spigulin név hallatára. Szinte összerezett és az ujját a homlokához emelte: „a Spigulin-gyáriak!” Lassan, gondolatokba merülten ment a kocsijához, fölült és a városba hajtattott. A rendőrmester a bricskáján utána.

Gondolom, hogy útközben homályosan eszébe jutott neki sok mindenféle, de aligha volt valamely határozott ideája vagy szándéka, mikor a kormányzóság előtti térre ért. De mihelyt meglátta a sorbaállott „lázkodók” tömegét, a rendőrök láncozatát, a tehetetlen (s meglehet, hogy készakarva tehetetlen) rendőrkapitányt és az ő reá irányult általános várakozást, hirtelen elöntötte a vér a szívét. Halványan szállt le a kocsijából.

- Le a sapkákkal! - szólt alig hallhatóan, lihegve. - Térdre! - rikoltott egész váratlanul, váratlanul maga-magának, és talán éppen ebben a váratlanságban rejlett az ezután következett dolgoknak a magyarázata. Ugy ment az egész, mint a szánka farsangban; mert elképzelhető-e az, hogy a szánka a hegyoldal közepén megálljon? Nagy bajára Antonovics András egész

életében tiszta karakterű ember volt, soha senkire sem kiabált, nem toporzékolt; az ilyenekkel pedig nagyobb baj szokott esni, ha a szánkájok valamiért váratlanul lecsusszan a hegyről. - Minden forgott előtte.

- Flibuszyterek! - rikoltott még élesebben és furcsábban és megakadt a hangja. Nem tudta még, hogy mit fog tenni, de egész lényében érezte, hogy okvetetlenül rögtön fog valamit tenni.

- Uramisten! - hallatszott valahonnan a tömegből. Egy legény keresztet hányt magára; három-négy ember csakugyan le akart térdelni, de a többiek egész tömegestől előre nyomultak vagy három lépésre és egyszerre valamennyien rákezdték a mondókáikat: „méltóságos uram... megrövidítettek bennünket... negyvenig... a gyárigazgató... hadd mondjuk el...” stb., stb. Nem lehetett abból semmit sem érteni.

Oh, jaj! Antonovics András meg épen nem értett semmit: a virágok még ott voltak a markában. A lázadás olyan bizonyos volt neki, mint az imént Trofimovics Istvánnak a kibitka. S a meredt szemmel bámuló „lázadók” tömegében egyre káprázott a szeme előtt a „bujtogató” Sztepanovics Péter, aki tegnap óta egy pillanatra sem tűnt el a szeme elől, az a Sztepanovics Péter, akit ő annyira gyűlölt...

- Vesszőt! - kiáltott még váratlanabban.

Halálos csönd állt be.

Igy történt a dolog a legbiztosabb tanúzások és az én gyanításom szerint. A továbbiakra vonatkozó tanúzások, valamint az én gyanításaim azonban nem ily pontosak. De némely tények beigazolódtak.

Először is: a vesszők valahogy nagyon is hamar előkerültek; ezeket a rendőrkapitány bizonyosan jóelőre készletben tartotta. Különbön csak két embert vesszőztek meg, hármat már aligha: e mellől nem tágitok. Merő terefere, hogy az egész tömeget, vagy annak csak a felét is megverték volna. Mese az is, hogy egy arra elmenő szegény, de tisztességes asszonyt is lefogtak és megvesszőztek volna, pedig erről az asszonyról én is olvastam később egy pétervári lapban. Sokat beszéltek egy szegényházi asszonyról is, Tarapügina Petrovna Avdotyáról, aki látogatóból hazatért a téren áthaladtában befurakodott a báméskodók közé és a történeteket látva, állítólag azt kiáltotta, hogy „gyalázat!” és nagyot köpött volna, meg hogy ezért állítólag őt is „ellátták” volna. Ezt nemcsak a lapok írták meg, hanem első fölindulásban még gyűjteni is kezdtek a szegény asszony javára. Magam is aláírtam husz kopejkát. S mi lett a vége? Kiderült, hogy Tarapügina nevű szegényházi asszony nincs is a városunkban. Én magam jártam a temetőbeli szegényházban kérdezősködni, de ott soha semmiféle Tarapügina nevet nem is hallottak, sőt még meg is nehezteltek, mikor a híresztelést ott elmondtam. Azért emlitem pedig ezt a nem létező Petrovna Avdotyát, mert Trofimovics Istvánnal is majdnem ilyesmi történt, sőt tán épen az ő esetéből fonták a Tarapügina meséjét, t. i. úgy, hogy a pletyka további füzésében átkenték az ő esetét valami Tarapüginára. Lényeges ebben, hogy nem tudom: mi módon tűnt el mellőlem Trofimovics István rögtön, mihelyt a térre értünk. Valami rosszat sejtve, a téren körül akartam őt egyenesen a kormányzó lakása elé vezetni, de magam is elbáméskodtam egy pillanatra, szóbaálltam valakivel, hogy kérdezősködjem s amint széjjel nézek, hát Trofimovics Istvánt sehol sem látom. Ösztönszerűen siettem őt a legveszedelmesebb ponton keresni; úgy éreztem, hogy az ő szánkája is lecsusszant a hegyről. S tényleg: a kavargás kellő közepén találtam meg őt. Megragadtam a kezét; de ő csöndesen, büszkén és mérhetetlen fensőbbiséggel nézett rám:

- Cher, - szólalt meg olyan hangon, amelyben mintha valami elszakadt húr rezdült volna meg, - ha már ezek itt, a téren, a mi szemünk láttára ilyen fesztelenül csinálnak rendet, hát akkor mit várjunk *ettől*... ha ez majd önállóan cselekedhetik.

És a fölindulástól remegve, a kihívás mérhetetlen vágyával odamutatott a tőlünk két lépésnyire, ránk meresztett szemmel álló Flibusztjerovra.

- *Ettől!* - bődült föl az dühösen. - Micsoda ettől? Hát te ki vagy? - lépett közelebb ökölre fogott kézzel. - Ki vagy te? - ordított dühösen, fájdalmasan és kétségbeesetten, megjegyezvén, hogy ő látásból nagyon jól ismerte Trofimovics Istvánt.

Még egy pillanat s Flibusztjerov torkon ragadta volna őt, de szerencsére Lembke a kiáltozás hallatára erre fordította a fejét: méltatlankodva, de merően nézett Trofimovics Istvánra, mintha valamiről gondolkoznék, aztán hirtelen türelmetlenül hadonázott a kezével. Flibusztjerov meghökkent. Én magammal vonszoltam Trofimovics Istvánt a tömegbe. Különbözik meg lehet, hogy már magától is elment volna onnan.

- Most csak haza! - unszoltam én, - csak Lembkének köszönhetjük, hogy meg nem vertek bennünket.

- Menjen, kedves barátom; hibáztam, hogy önt kivettem a veszedelemnek. Önnek még jövője van, nekem pedig - mon heure a sonné.

Szilárd léptekkel ment föl a kormányzó háza kapujába. A kapus ismert engem; mondtam neki, hogy mind a ketten Mihajlovna Juliához megyünk. Leültünk az elfogadó teremben és vártunk. A barátomat otthagyni nem akartam, de fölöslegesnek tartottam, hogy valamit is mondjak neki. Ugy viselte magát, mint aki eltökélte, hogy meghal - például a hazáért. Nem egymás mellett foglaltunk helyet, hanem különböző szögletekben, én a kijáráthoz közelebb, ő átellenben, távolabb; gondolatokba merülten hajtotta le a fejét, mindkét kezével a botjára támaszkodva. Széles karimájú kalapját a balkezeiben tartotta. Így ültünk vagy tíz percig.

II.

Lembke sietve jött be a rendőrkapitánytól kísérve, szórakozottan nézett meg bennünket, aztán nem törődve tovább velünk, jobb felől eső szobájába akart menni, de Trofimovics István elibe kerülve, elállta az útját. A Trofimovics István magas termete imponált; Lembke megállt.

- Ki ez? - motyogott meglepetten, mintha a rendőrkapitányhoz szólana, de ahhoz nem fordulva, hanem tovább vizsgálgatva Trofimovics Istvánt.

- Nyugalmazott kollégiumi asszessor, Verhovenszkij Trofimovics István, méltóságos úr! - felelt Trofimovics István, magát méltóságosan meghajtva. Ő méltósága pedig tovább vizsgálódott, de igen tompa nézéssel.

- Mit akar? - kérdezte aztán lakonikus, hivatalos hangon, kedvetlenül és türelmetlenül fordítva a fülét Trofimovics István felé, valami közönséges folyamodónak nézve azt, aki valami írásos kérvényt akar átadni.

- Ma házkutatást tartott nálam egy, a méltóságod megbízásából eljáró hivatalnok; ugyanazért...

- A neve? A neve? - kérdezte türelmetlenül Lembke, mintha hirtelen valamire emlékezett volna. Trofimovics István még méltóságosabban nevezte meg magát.

- Á-á-á! Ez... ez az a melegágyas... Tisztelt uram, ön olyan színben tüntette föl magát... Ön professzor? professzor?

- Valamikor volt szerencsém néhány előadást tartani az ifjúságnak az x-i egyetemen.

- Az if-jú-ság-nak! - rezzent össze Lembke, bár fogadni mertem volna, hogy még aligha értett valamit, sőt azt sem tudta, hogy kivel van dolga.

- Tisztelt uram, ezt én nem tűröm! - csattant föl hirtelen haraggal. - Én a fiatalságot nem tűröm. Mindig csak proklamációk. Ez, tisztelt uram, a társadalom megtámadása, flibusztéria... Mi a kívánsága?

- Ellenkezőleg: az ön neje kívánta, hogy én az ő holnapi ünnepségén felolvassak. Én meg semmit sem kérek, csak a jogaim orvoslásáért jöttem...

- Az ünnepségen? Ünnepség nem lesz. Én az önök ünnepségét meg nem engedem. Felolvasás? Felolvasás? - rikoltozott dühösen.

- Nagyon szeretném, ha udvariasabban beszélne ön velem, méltóságos úr, s ha nem topogna a lábával és nem orditozna rám, mint a gyerekre.

- Tudja tán, hogy kivel beszél? - vörösödött el Lembke.

- Nagyon jól tudom, méltóságos úr.

- Én védem a társadalmat, ön pedig szétrombolja. Szét-rom-bol-ja! Ön... különben én emlékezem önre: ön az, aki a Sztavrogina tábornokné házában nevelősködött?

- Igen... nevelő voltam... Sztavrogina tábornoknéjánál.

- És húsz év alatt melegágyat tartott mindannak, ami most kiviritott... a gyümölcsök... Azt hiszem, hogy csak az imént láttam önt a téren. Vigyázzon, tisztelt uram, vigyázzon: ismerem az ön gondolkozási módját. Legyen róla meggyőződve, hogy szemmel tartom önt. Én, tisztelt uram, az ön felolvasásait nem engedhetem meg, nem és nem! Ilyen kérésekkel ne én hozzám forduljon.

Megint távozni akart.

- Ismétlem, méltóságos úr, hogy ön téved: az ön felesége kért meg engem, hogy valami irodalmi dologról, - tehát nem társadalmi kérdésről, - felolvasást tartsak a holnapi estélyen. De most már én magam mondok le a felolvasásról. Az én alázatos kérésem pedig csak oda terjed, hogy - ha lehet - méltóztassék nekem fölvilágosítást adni: miért tartottak ma én nálam házkutatást? Elvittek tőlem néhány könyvet, iratot, több igen kedves magánlevelet; talicskában tolták végig a városon...

- Ki tartott házkutatást? - rezzent meg egészen magához térve Lembke és egészen elpirult. Gyorsan fordult a rendőrkapitányhoz. E pillanatban feltűnt az ajtóban a Blümer hosszú, esetlen alakja.

- Ez a hivatalnok, - mutatott rá Trofimovics István. Blümer alázatos, de épen nem félő arccal lépett előre.

- Vous ne faites, que des bêtises, - szólt hozzá Lembke boszúsan és egyszeribe mintha egészen megváltozott volna.

- Bocsásson meg... - hebegett rendkívül zavartan és pironkodva, - az... az... bizonyára csak ügyetlenség... félreértés lehetett... csak félreértés.

- Méltóságos úr, - szólt Trofimovics István, - fiatal koromban szemtanúja voltam egy jellemző esetnek. Egyszer a színház folyosóján valaki hirtelen odament egy másik valakihez s azt az egész közönség szemeláttára hangosan arcul ütötte. Látván azonban rögtön, hogy a megütött ember nem az, akinek a pofonütés szánva volt, csak hasonlít ahoz, ott rögtön, mint aki nem vesztegetheti az idejét, épen úgy szólt, mint az imént méltóságod: „Tévedtem... bocsásson

meg, félreértés volt az egész, csak félreértés.” S mikor a megbántott ember még azután is sértve érezte magát és kiabált, a másik boszankodva magyarázta neki: „Hiszen mondtam már, hogy az egész csak félreértés volt, hát mit kiabál mégis?”

- Ez... persze... igen nevetséges, - mondotta görbe mosolylyal Lembke, - de... de nem látja ön, hogy én magam is mennyire szerencsétlen vagyok?

Szinte elkiáltotta magát és mintha el akarta volna takarni a kezével az arcát.

Ez a váratlan fölkiáltás, csaknem sirás, elviselhetetlen volt. Valószínűleg ez volt tegnap óta az első teljesen világos pillanata, amelyben tudatára ébredt a történeteknek egyfelől, másfelől pedig teljes, megalázó, önmegadó, kétségbeesett; még egy pillanat - s talán hangos zokogásra fakadt volna. Trofimovics István elébb vadul nézett rá, aztán lecsüggesztette a fejét és mély megindulással így szólt:

- Méltóságos úr, ne törődjék tovább az én kicsinyes panaszommal, csak annyit tessék elrendelni, hogy adják vissza a könyveimet és irataimat...

Nem folytathatta tovább. E pillanatban nagy zürrel-zajjal tért vissza Mihajlovna Julia a társaságával. De ezt lehetőleg pontosan le akarom írni.

III.

A három kocsiból, mind, ahányan voltak, egy tömegben tódultak be az elfogadó terembe. A Mihajlovna Julia lakosztályába külön bejárat volt balról, egyenesen a kapu alól; de ezúttal valamennyien a termen mentek keresztül, szerintem azért, mert tudták, hogy ott van Trofimovics István s mert Mihajlovna Julia már értesülve volt a Spigulin-gyáriakkal történetek felől. Mindjárt a városba érkezükkor értesítette őt Lyámsin, aki valami dolga miatt otthon maradt és nem vehetett részt a kirándulásban. Ravasz örvendezéssel sietett egy kölcsönvett kozáklovon a Szkvoresnyikibe vezető útra a visszatérő kavalkád elé a vidám hírekkel. Én azt hiszem, hogy Mihajlovna Julia, ellenére az ő szilárd elhatározottságának, kissé zavarba jött, mikor a különös újságokat meghallotta; meglehet azonban, hogy csak egy pillanatra. Például az eset politikai oldalával nem törődött: Sztepanovics Péter ugyanis többször bizonyítgatta neki, hogy a Spigulin-gyár munkásai közt levő izágákat egytől-egyig jól végig kellene veretni, már pedig Sztepanovics Péter egy idő óta rendkívül nagy tekintély volt ő előtt. „Hanem azért... majd felelni fog ő nekem.” - gondolta bizonyára magában, persze az urát értve az ő alatt. Mellékesen megjegyzem, hogy Sztepanovics Péter véletlenül nem vett részt a mai kirándulásban és reggel óta sehol sem volt látható. Ne feledjük el azt sem, hogy Petrovna Borbála, miután a vendégeit ellátta, szintén visszatért a társasággal a városba (Mihajlovna Juliával egy kocsin) azzal a szándékkal, hogy a holnapi ünnepség rendező bizottságának utolsó ülésében ő is részt vegyen. Természetes, hogy őt is érdekelték a Trofimovics Istvánra vonatkozó, Lyámsin által közölt hírek, sőt tán izgatták is.

Antonovics Andrással a leszámolás rögtön megkezdődött. Oh jaj! ezt ő első pillanatra észrevette a feleségén. Mihajlovna Julia nyílt arccal, elbájoló mosolylyal gyorsan közeledett Trofimovics Istvánhoz, odanyújtotta annak az ő szép, keztyüs kezét és a legszivesebb szavakkal üdvözölte, mintha reggel óta egyéb gondja sem lett volna, mint mentül hamarabb meglátni és megcírógatni Trofimovics Istvánt azért, hogy ő azt végre a saját házában láthatja. Egy igével sem érintette a reggeli házkutatást, mintha arról semmit sem tudott volna. S nem elég ez: Trofimovics Istvánt rögtön lefoglalta magának és bevezette a vendéglátójába, - mintha semmi beszéde sem volna Lembkével, vagy ha volna is, hát nem érdemes azt most

elvégezni. Én azt hiszem, hogy Mihajlovna Julia, dacára az ő hangos voltának, ezúttal megint bakot lőtt. Segített neki ebben Karmazinov, aki a Mihajlovna Julia különös kérésére vett részt a kirándulásban s ilyen módon - habár csak mellékesen - végre első vizitet csapott Petrovna Borbálánál, aki az ő kislelkűségénél fogva ettől egészen el volt ragadtatva. Karmazinov, aki legutolsónak jött be, már az ajtóból kiabálni kezdett Trofimovics Istvánra, ölelésére sietett annak, megelőzve még Mihajlovna Juliát is.

- Ezer esztendeje nem láttuk egymást! No végre-valahára... Excellent ami!

Csókolózni akart és persze: csak a képét tartotta oda. A megrökönyödött Trofimovics István kénytelen volt vele összecsókolózni.

- Cher, - mondotta nekem már este, amint az aznapi eseményekre visszagondolt, - abban a pillanatban az jutott eszembe, hogy kettőnk közül ki a hitványabb: ő-e, aki csak azért ölelt meg engem, hogy nyomban megalázzon, vagy én, aki őt megvetem, mégis megcsókoltam a képét, holott el is fordulhattam volna... piha!

- No, beszéljen, beszéljen, - nyámogott és selypített Karmazinov, mintha csak olyan könnyen el lehetne beszélni húsz év történetét. De az ilyen bolondos könnyelműség hozzá tartozott a „magasabb” tónushoz.

- Emlékezik-e, hogy utoljára Moszkvában találkoztunk, a Granovszkij tiszteletére adott ebéden s hogy azóta huszonnégy év mult el, - kezdte egész helyesen (következésképp nem épen „magas” tónusban) Trofimovics István.

- Ce cher homme, - vágott közbe rikácsolva és túlságosan is konfidensül Karmazinov, a kelletténél barátságosabban veregetve a Trofimovics István vállát, - vigyen be már bennünket magához, Mihajlovna Julia; ott ő majd leül és mindent apróra elbeszél.

- Pedig én azzal az ingerült vénasszonnyal soha közeli ismeretségben nem voltam - mondotta Trofimovics István ugyanazon estén, panaszosan, a haragtól remegve. - Akkor mi még egészen fiatalok voltunk s én már akkor ki nem állhattam őt... ő meg - természetesen - engem...

A Mihajlovna Julia szalonja mihamar benépesedett. Petrovna Borbála nagyon izgatott hangulatban volt, bár mindenképen közömbösnek akart látszani, de én észrevettem, hogy vagy két gyűlöletes pillantását Karmazinov s vagy két haragosat Trofimovics István felé lövelt; e pillantások haragosak voltak féltésből, szeretetből: ha Trofimovics István ezúttal valahogy elhagyta volna magát, mindenki szemeláttára és füle hallatára engedte volna magát Karmazinovtól lefőzetni, hát én azt hiszem, hogy Petrovna Borbála ott nyomban fölugrik és elpüföli az én barátomat. Elfelejtettem mondani, hogy jelen volt Liza is, akit én soha sem láttam még örvendezőbbnek, vidámabbnak és elégedettebbnek. Természetes, hogy ott volt Nikolajevics Móric is. Ezenkívül a Mihajlovna Julia szokásos kíséretét képező fiatal hölgyek és nevetlenkedő ifju urak közt, akik a nevetlenkedést vidámságnak tartották, a garasos cinizmust pedig okosságnak, észrevettem még két-három új arcot is: valami nagyon is sürgőforgó lengyelt, valami egészséges, öreg német doktort, aki hangosan és nagy élvezettel kacagott a saját viccein, végül valami nagyon fiatal, pétervári hercegecskét, aki mintha rugókra járt volna, mintha valami nagy államférfiúnak tartotta volna magát és rendkívül magas gallért viselt. Látni lehetett, hogy erre a vendégére sokat adott Mihajlovna Julia s ennek miatta nem volt egészen meglegedve a vendéglátó termékével...

- Cher m-r Karmazinov - szólalt meg Trofimovics István, miután festőiesen helyet foglalt a diványon s ő is elkezdett úgy selypíteni, hogy Karmazinov sem különben - a mi korunkból való és bizonyos meggyőződésekkel bíró emberek élete még husz évi időköz után is egyhangunak tűnhet föl...

A német itt hangosan föl kacagott, mintha nyert volna, valószínűleg azt gondolva, hogy Trofimovics István valami szörnyű nevetségest mondott. Ez különös elámulással nézett a németre, de az azt föl sem vette. Odanézett a herceg is, a német felé fordítva a fejét, dacára a magas gallérjának s föltéve az orrcsüptető pápaszemét, bár semmire sem volt kíváncsi.

- ... egyhangunak tűnhet föl - ismételte készakarva Trofimovics István, lehetőleg hosszúra nyújtva a szavakat. - Ilyen volt az én életem is e negyedszázad alatt, et comme on trouve partout plus de moins, que de raison s minthogy én ezt természetesnek tartom, hát én ez egész negyedszázad alatt...

- C'est charmant, les moins - sugta Mihajlovna Julia a mellette ülő Petrovna Borbálának.

Petrovna Borbála csak egy büszke tekintettel felelt. De Karmazinov nem bírta elviselni a francia frázis sikerét s gyorsan, rikácsolva félbeszakította Trofimovics Istvánt:

- Ami engem illet, én e tekintetben egészen nyugodt vagyok s már hetedik éve ülök Karlsruhéban. S mikor a múlt évben a városi tanács elhatározta, hogy új vízvezetéki csöveket rakat le, hát én azt éreztem a szívemben, hogy az a vízvezetéki cső, az a vízvezetéki kérdés nekem kedvesebb és drágább, mint az én kedves hazámnak bárminemű kérdése... amiket itt három év óta helyi reformnak nevezgettek.

- Igazat kell adnom önnek, bár az érzelmeim ellenére - sóhajtott Trofimovics István, jelentősen csüggesztve le a fejét.

Mihajlovna Juliának nagy volt a diadala: a beszélgetés mélyen járó is volt, irányzatos is.

- Piszok levezető csatornáról van szó? - kérdezte hangosan a doktor.

- Vízvezetőről, doktor, vízvezetőről! Én még segitettem is nekik a tervezet megírásában.

A doktor harsogó hahotára fakadt. Utána mások is kacagni kezdtek, még pedig ezuttal egyenesen a doktor szeme közé, aki ezt nem értette el és roppant meg volt elégedve, hogy mindenki nevet.

- Bocsásson meg, Karmazinov, de én nem értek egyet önnel, - sietett Mihajlovna Julia közbeszólni. - Karlsruhe mint Karlsruhe, de ön szeret másokat felültetni, mink azonban ez egyszer nem hiszünk önnek. Hol van az az orosz ember, az az orosz író, aki annyi korszerű típust teremtett, aki annyi égető kérdést oldott meg és mutatott rá épen azokra a korunkbeli főpontokra, amelyekből a korával élő, közpályán működő férfi útmutatást nyer a tevékenységéhez? Itt az ön személyében, csakis az önében és senki máséban. Beszélhet ön nekem arról, hogy ön közömbös a hazája iránt és szenvedelmesen érdeklődik a karlsruhei vízvezeték iránt! Hahaha!

- No hát igaz - selypitett Karmazinov - hogy én meghatároztam a Pogozsev típusában a szlávjánofilek minden hibáját, a Nikodimov típusában pedig a nyugatiaskodók minden hibáját...

- Vajon mindet-e? - suttogta Lyámsin csendeskén.

- De én ezt csak úgy mellékesen csinálom, hogy valamiképen megöljem az időt és... eleget tegyek a nyakamra járó honfitársaimnak.

- Bizonyosan hallotta már, Trofimovics István - folytatta ünnepiesen Mihajlovna Julia - hogy holnap élvezhetni fogjuk a Jegorovics Simon legutóbbi ihlettségének gyönyörű sorait; a mű címe: „Merci”. Kijelenti e művében, hogy többet nem fog írni, semmi szín alatt, még ha az égből leszálló angyal kérné sem, más szóval mondva: még ha a legfelsőbb körök kérnék is elhatározása megváltoztatására. Egy szóval végképen leteszi a tollat s ez a graciózus „Merci”

a közönséghez van intézve, megköszönéséül annak a nagy elragadtatásnak, amelylyel az oly sok évig kísérte az ő műveit, amelyekkel ő a becsületes orosz eszmét szolgálta.

Mihajlovna Julia nem tudott hova lenni nagy boldogságában.

- Igen, bucsuzom; elmondom az én „Merci”-met és elmegyek... aztán majd ott... Karlsruhéban behunyom a szemeimet - kezdett Karmazinov lassankint elérzékenyülni.

Mint nagy íróink közül sokan, (már pedig nálunk igen sok a nagy író), ő sem bírta elviselni a dicséreteket és azonnal gyöngeség vett erőt rajta, ellenére a szellemességének. De én azt hiszem, hogy ez megbocsátható. Azt mondják, hogy egy ilyen Shakespearünk egyszer egyenesen ki is rukkolt vele, hogy - azt mondja - „mi nagy emberek, másképp nem is tehetünk”, stb. s ezt észre sem vette.

- Ott, Karlsruhéban, majd behunyom a szemeimet. Nekünk, nagy embereknek, az a kötelességünk, hogy elvégezvén a feladatunkat, mentől előbb behunyjuk a szemeinket, nem várva jutalmat. Én is úgy cselekszem.

- Adja ide nekem a címét; én majd fölkeresem a sirját Karlsruhéban - kacagott föl a német szertelenül.

- Most már a holttesteket is lehet vasuton szállítani - szólalt meg valaki a jelentéktelen fiatal emberek közül.

Lyámsin szinte nyihogott elragadtatásában. Mihajlovna Julia összehuzta a szemöldökét.

Ekkor belépett Sztavrogin Miklós.

- Én meg azt hallottam, hogy önt bevitték a rendőrségre, - szólt hangosan mindjárt Trofimovics Istvánhoz fordulva.

- Nem biz a! csak a rendet őrizték - felelt Trofimovics István a szokott kalamburjával.

- De remélem, hogy ennek semmi befolyása sem lesz az én kérésemre - mondá Mihajlovna Julia - remélem, hogy ön ellenére e kellemetlenségnek, amelyről nekem idáig még nem is volt tudomásom, nem hagyja cserben a mi várakozásunkat és nem foszt meg bennünket attól az élvezettől, hogy hallhassuk az ön fölolvását az irodalmi estélyen.

- Nem tudom... én most...

- Én igazán oly szerencsétlen vagyok, Petrovna Borbála... s képzelje, épen akkor, mikor annyira szomjaztam személyesen megismerni az orosz előkelő szellemek egyik legkiválóbb, független képviselőjét s most Trofimovics István egyszerre el akar hagyni bennünket.

- A dicsérő szavak oly hangosan hangzottak el, hogy azokat hallatlanokká nem tehetem - szólt Trofimovics István - de nem hiszem, hogy az én szerény személyemre oly föltétlen szükség volna a holnapi estélyen. Egyébiránt én...

- Egészen elkényeztetik! - kiáltott Sztepanovics Péter, gyorsan beszaladva a terembe. - Alig vettem őt a kezem alá s ime: rögtön házkutatás, konfiskálás... a rendőr torkon ragadja, most pedig a dámák dédelgetik őt a kormányzó szalonjában! Hiszen neki most minden porcikája remeg az örömtől, ő még álmában sem látott ilyen ünneplést. Bizony még eszébe jut, hogy följelentse a szocialistákat.

- Az lehetetlenség, Sztepanovics Péter. A szocializmus sokkal fenségesebb eszme, hogy sem azt Trofimovics István föl ne fogná - védelmezte őt energikusan Mihajlovna Julia.

- Az eszme fenséges, de a hirdetői nem mindig fenségesek, et brisons là, mon cher - fejezte be Trofimovics István a fiához fordulva és elegánsan fölkelve a helyéről.

De itt igen különös dolog történt. Fon-Lembke már régen bent volt a szalonban, de mintha senki sem vette volna észre, pedig jól látták, mikor bejött. Az iménti eszmétől megkapatva Mihajlovna Julia tovább ignorálta őt. Lembke az ajtó közelében helyezkedett el és sötét, szigorú tekintettel hallgatta a beszélgetést. Hallván a reggeli eseményekre vonatkozó megjegyzéseket, nyugtalanul izgett-mozgott s igyekezett a herceget nézni, akinek előre álló, erősen ki-keményített gallérja láthatóan meglepte őt; azután meglátva a beszaladó és kiabáló Sztepanovics Pétert, összeresztette s mihelyt Trofimovics István elmondta a szocializmust illető szentenciáját, hirtelen ehez ment, félrelökte utközből Lyámsint, aki meglepetten és furcsa mórlikával ugrott félre, kezével a vállát tapogatva, mintha nagyon megütötték volna.

- Elég! - szólt Fon-Lembke, energikusan megfogva és teljes erejéből szorítva a megijedt Trofimovics István kezét. - Elég! Korunk filibuszterjei lépen vannak. Egy szót se! Megvannak téve az intézkedések...

Hangosan beszélt, szavait erélylyel végezte be. A hatás fájdalmas volt. Mindenki valami szerencsétlenséget érzett. Láttam, hogy Mihajlovna Julia elsápadt. Az effektus egy furcsasággal végződött. Lembke, miután kijelentette, hogy az intézkedések meg vannak téve, gyorsan megfordult és kiment, de a második lépésénél megbotlott a szőnyegben, előrebillent az orrával és kevésbe mult, hogy el nem esett. Egy pillanatra megállt, megnézte azt a helyet, ahol megbotlott, hangosan megjegyezte, hogy „ki kell cserélni”, aztán eltávozott. Mihajlovna Julia utána sietett. Távozása után zajongás keletkezett, amiből nehéz lett volna valamit megérteni. Némelyek azt mondták: „ideges”, mások azt: „oda van”, ismét mások ujjaikkal a homlokukra mutattak, Lyámsin egy szögletben két ujját a homlokán felül tartotta, szarvakat mórlikálva. Céloztak valami házi perpatvarra, persze csak suttogva. Senki sem készült elmenni, mindenki várt. Nem tudom, mit végzett Mihajlovna Julia, de vagy tíz perc múltán visszajött és mindenképpen nyugodtnak igyekezett látszani. Kitérőleg azt válaszolta, hogy Antonovics András kissé föl van izgatva, de hogy máskülönben semmi baj, hogy ez nála még gyerekkorától fogva gyakori eset, hogy ő ezt „sokkal jobban” tudja s hogy a holnapi mulatság - természetesen - föl fogja őt vidítani. Erre még illendőségből néhány hizelgő szót mondott Trofimovics Istvánnak, aztán jóval hangosabban fölhívta a jelenlevőket, hogy kezdjék meg azonnal a rendező bizottsági ülést. A bizottsághoz nem tartozók csak most kezdtek haza szedelőzködni. Hanem a végzetes nap fájdalmas esetei ezzel még nem érték végüket...

Már akkor, mikor Vszevolodovics Miklós bejött, észrevettem, hogy Liza gyorsan és áthatóan ránézett, aztán még sokáig rajta felejtette a tekintetét, annyira, hogy ez végre fel is tűnt. Láttam, hogy a háta mögül Nikolajevics Móríc feléje hajlott és valamit sugni akart neki, de aztán mást gondolt, gyorsan kiegyenesedett és úgy nézett szét a társaságban, mintha bocsánatot akart volna kérni. Vszevolodovics Miklós is feltűnést keltett: arca a szokottnál halványabb, nézése rendkívül szórakozott volt. Odadobván a kérdését bejövetelekor Trofimovics Istvánnak, mintha rögtön el is feledkezett volna erről és legalább nekem úgy tetszett, hogy el is felejtette a háziasszonyt üdvözölni. Lizára rá nem nézett egyszer sem, nem azért, mintha nem akart volna, de amint ezt biztosan állithatom, csak azért, mert azt észre sem vette. S egyszerre csak, a Mihajlovna Julia fölhívása után, megszólalt Liza hangosan, szántsándékkal nagyon hangosan: Vszevolodovics Miklóst hívta magához.

- Vszevolodovics Miklós, valami kapitány, aki magát az ön rokonának, az ön felesége bátyjának mondja, név szerint Lebjadkin, nekem egyre egyetlen levelet írkál, panaszkodik önre és ajánlkozik, hogy valami önre vonatkozó titkot fölfedez előttem. Ha az csakugyan rokona önnek, tiltsa meg neki ezt az illetlenséget és kiméljen meg engem ilyen kellemetlenségektől.

Mindenki megértette, hogy e szavakban szörnyű kihívás van. Olyanforma volt ez, mint mikor valaki behunyja a szemét és leveti magát a háztetőről.

Hanem a Sztavrogin Miklós felelete még szörnyűbb volt.

Már az maga különös volt, hogy egy csöppet sem volt meglepetve, hanem a legnagyobb nyugalommal végighallgatta a Liza szavait. Arcán nyoma sem látszott haragnak vagy zavartságnak. Egyszerűen, szilárdan, teljes készséggel felelt a végzetes kérdésre:

- Igen, szerencsétlenségemre, én rokona vagyok annak az embernek. Férje vagyok immár csaknem öt éve az ő hugának, született Lebjadkinának. Legyen nyugodt: közölni fogom vele mentől előbb a kegyed kívánságát és jót állok róla, hogy ő kegyedet többé háborgatni nem fogja.

Soha sem felejttem azt a rémületet, amelyet akkor a Petrovna Borbála arcán láttam. Tébolyodottnak látszó arccal kelt föl székéről, jobb kezét maga elé tartva, mintha valamitől védekezne. Vszevolodovics Miklós ránézett, azután Lizára, azután a körülállókra és - mérhetetlen göggel elmosolyodott, végül pedig lassan kiment a teremből. Mindenki látta: mint ugrott föl Liza a divánról, mihelyt észrevette, hogy Vszevolodovics Miklós kifelé indul és határozottan olyan mozdulatot tett, mintha annak utána akart volna szaladni, de aztán meggondolta magát, nem szaladt utána, hanem lassan ment ki ő is, nem szólt ő sem senkihez, nem nézett senkire. Persze: Nikolajevics Móric azonnal utána sietett.

A városban ezek után következett zajról és beszédekről nem szólok. Petrovna Borbála bezárkózott városi házába, Vszevolodovics Miklós pedig, amint beszéltek, egyenesen Szkvoresnyikibe ment, anélkül, hogy az anyjával találkozott volna. Trofimovics István este elküldött engem „cette chère amie”-hez, kieszközölni, hogy az őt elfogadja, de be sem bocsátottak. Trofimovics István roppantul el volt keseredve és sirva mondogatta: „Micsoda házasság! milyen házasság! Milyen csapás a családra!” Megemlékezett Karmazinovról is, akit rettenetesen szidott. Nagyon készült a másnapi fölolvasásra is, még pedig - oh, a művész-természet! - tükör előtt! és vissza szedte emlékezetébe az egész életében mondott elmésségeit és kalamburjait, amelyeket külön leírt egy füzetkébe, hogy azokat a fölolvasásban alkalmazhassa.

- Kedves barátom - mondta nekem, láthatóan igazolásképen - mindezt én a nagy idea érdekében teszem. Megmozdultam végre az én huszonöt éves helyemből és elmentem - nem tudom: hova, de elmentem...

Harmadik rész.

I. FEJEZET.

Az ünnepség első része.

I.

Az ünnepséget, ellenére a Spigulini-nap eseményeinek, megtartották. Én azt hiszem, hogyha Lembke meg is halt volna azon az éjszakán, az ünnepséget akkor is elkezdték volna reggel, annyira nagy jelentőséget tulajdonított annak Mihajlovna Julia. Fájdalom! ő az utolsó pillanatig el volt vakulva és nem értette meg a közönség hangulatát. Senki sem hitte, hogy az ünnepség napja valami kolosszális esemény nélkül muljon el, vagy amint a kezüket előre dörzsölők magukat kifejezték, valami „megoldás” nélkül. Igaz, hogy némelyek igen komor, politikus kifejezést öltöttek; de hát általában szólva az orosz embert rendkívül mulattatja minden társaságbeli skandalum. Igaz, hogy volt nálunk valami komolyabb felfogás is, mint a skandalum szomjazása: általános, boszus ingerültség; mintha mindenki megunta volna az életét. Mintha valami általános, zavart, kényszeredett cinizmus vett volna erőt az embereken. Csak a dámák nem zavartatták magukat, de azok is csak egy pontban: a Mihajlovna Julia iránt érzett feneketlen gyűlöletben. Ebben valamennyien megegyeztek. Az pedig, a szegényke, ezt nem is sejtette, sőt az utolsó óráig abban a meggyőződésben élt, hogy őt még mindig „körülveszik” és hogy neki mindenki „fanatikus hódolója”.

Pedzettem már azt, hogy mindenféle alakok jelentek meg nálunk. A habozások és átmenetek zavaros idejében előbb mindig ilyen különös alakok szoktak megjelenni. Nem az úgynevezett „vezérembereket” értem, akik mindenkit meg akarnak előzni (és ez a legfőbb céljuk), nem azokat, akiknek a célja gyakran igen ostoba, de legalább többé-kevésbbé határozott. Nem, én csak az aljas hitványokról beszélek. Ez a söpredék minden átmeneti időben fölszínre vetődik, pedig minden társaságban van ilyen és ezek nincsenek is minden cél nélkül s ámbár a gondolkozásnak még csak a látszatával sem bírnak, a legjobban ezek fejezik ki magukkal a nyugtalanság és türelmetlenség erejét. Máskülönben pedig ez a söpredék, anélkül, hogy azt tudná, mindig szolgálatába áll a „vezető emberek” azon apróbb csoportjainak, amelyek határozott céllal dolgoznak és odalökdösis ezt a szemetet, ahová akarják, ha csak nem szemenszedett idióták, ami szintén gyakori eset. Most, mikor mindennek a végén vagyunk, mindenki tudja nálunk, hogy Sztepanovics Péterrel egy, az Internacionále rendelkezett, Sztepanovics Péter pedig Mihajlovna Juliával, aki az ő utasításai szerint intézkedett a söpredékkel. Okosabb embereink most csodálkoznak már, hogy nem látták ők ezt akkor mindjárt?

Miben állt a zavaros idő és az átmenet: én nem tudom, de azt hiszem: más sem tudja, legfőlebb a jövevények tudták. És mégis a leghitványabb emberkéek kerültek fölszínre, hangosan kritizálták a legszentebb dolgokat, holott azelőtt a szájukat sem merték kitérni, az első emberek pedig, akik eddig felül voltak, kezdtek amazoknak engedelmeskedni s most már ők sem merték a szájukat kinyitni; némelyek meg félreállva csufondárosan nevettek. A Lyámsinok, Teljatnyikovok, a Tentetnyikov⁴²-féle földesurak, a parlagi Radiscsev-féle takonypolcok, a búsan, de fenhéjázón mosolygó zsidólegények, a hahotázó átutazók, a fővárosból való irányköltők, akik a tehetségüket paraszt ködmönnel és hájas csizmával helyettesítették, a saját rangjukat és hivatásukat kinevető őrnagyok és ezredesek, akik egy rubellel jobb fizetésért képesek letenni a kardjukat és beállni vasuti hivatalnoknak; tábornokok, akik átszöktek

⁴² A Gogoly „Holt lelkek” c. korrajzában.

üggyédeknek; megtollasodott ügynökök, tollasodó kupecceskék, a számtalan szemináristák, nők, akik már maguk női kérdést képeznek: mindezek hirtelen felülkerekedtek nálunk, és kik felé? A klub, a tiszteletreméltó főhivatalnokok, a famankón járó tábornokok, a legszigorubb megközelíthetlenséggel dicsekedhető női társaságaink felé. S ha már Petrovna Borbála is, egész a fiával történt katasztrófaig, csaknem hordárjává lett e szemét népnek, hát a többi Minerváinknak szinte készségesen megbocsátható az ő akkori elbódulásuk. Most mindent az Internacionálénak tulajdonítanak. Ez az idea annyira gyökeret vert, hogy a meg-megjelenő idegeneknek is ebben az értelemben panaszkodnak. Csak nem régen történt, hogy Kubrikov tanácsos, egy hatvankét éves úr, nyakában a Sztaniszláv-rendjellel, minden hívás nélkül egyszer csak megjelent és töredelmesen megvallotta, hogy ő teljes három hónapig minden kétséget kizáróan az Internacionále hatása alatt állt. Mikor pedig korára és érdemeire való tekintetből fölszólították, hogy részletesebben adja elő a jelentését, hát habár nem is tudott egyéb dokumentummal előállni, mint azzal, hogy ő „minden érzésével érezte ezt”, mégis szilárdan megmaradt a kijelentésénél, annyira, hogy tovább nem is firtatták a dolgot.

Nálunk is volt az óvatosabbaknak egy kis csoportja, akik már eleinte külön váltak és a többiektől elzárkóztak. De van-e olyan zár, mely a természet törvényeinek ellentállhat? A legszigorubb családokban is nőnek olyan leányok, akik szeretnek táncolni s így történt, hogy az ilyen elzárkózott családok is aláíratkoztak a nevelőnők fölsegélyezésére rendezett ünnepség ivére. A bál fényesnek, páratlannak ígérkezett: csodákat beszéltek róla; beszéltek hercegekről, akik színházi látókákkal jöttek, aztán husz rendezőről, akik mind csupa fiatal gavallérok, balvállukon csokorral, valami pétérvári előkelőségekről, arról, hogy Karmazinov a bevétel gyarapítása kedvéért vállalkozott arra, hogy a „Merci” című munkáját nevelőnői kosztümben fogja felolvasni, hogy lesz egy „irodalmi kadril”, ez is csupa kosztümös táncolókkal, meg hogy minden kosztüm valami irányzatot fog jelenteni. Végül, hogy ugyancsak kosztümben fog táncolni valami „tiszteséges orosz eszme”, ami már magában véve tökéletes ujdonság. Hát hogyne iratkoztak volna alá? Mindenki aláíratkozott.

II.

A nap ünnepsége a program szerint két részre volt osztva: délelőtt irodalmi matiné, este kilenc órától pedig egész reggelig bál. De már e rendezkedésben benne volt a rendetlenségek csirája. Először is: a közönségben már kezdettől óta megerősödött az a hit, hogy reggeli is lesz, mindjárt a matiné után, vagy éppen annak a tartama alatt, egy emiatt tartandó szünetben; természetes, hogy a reggelit ingyenesnek gondolták és persze pezsgővel. E hit megerősítésére nagyon alkalmas volt az, hogy a belépti díj nagyon nagy volt: három rubel. „Máskülönben nem is irtam volna alá ilyen hiábavalóságnak. A multság huszonnégy óráig tart, az ember megéhezik, hát csak kell valamit enni!” - így gondolkoztak az emberek. Nem tagadhatom, hogy Mihajlovna Julia az ő könnyelműségében maga is okot adott rá, hogy ez a felfogás gyökeret verjen. Egy hónappal előbb, a nagy terv első közzététele alkalmával mindenkinek, akivel csak találkozott, egyre az ő ünnepségéről beszélt, azt pedig, hogy ez alkalommal nála jelentős tósztokat is fognak mondani, még ki is iratta egy fővárosi hírlapban. Különösen legyezgették a hiuságát ezek a tósztok; ő maga is akart egyet mondani s egyre annak a fogalmazásával bibelődött. Ezek a tósztok lettek volna hivatva megmagyarázni a mi zászlónkat (de micsoda zászlót? fogadni mernék rá, hogy a jó asszony nem is fogalmazta meg a mondókáját), belejutván a tósztok a tudósítások révén a fővárosi ujságokba és meghatván, elragadván a felsőbbiséget, végül pedig elterjedvén az összes guberniumokban, mindenütt lelkesedést és utánzást keltve. Csakhogy a tósztokhoz okvetetlenül kell pezsgő is, minthogy pedig a pezsgőt éhgyomorral csak nem fogják inni, hát magától értetődik, hogy lesz reggeli is. Később, mikor

már sok utánjárása következtében megalakult a rendező bizottság és komolyan hozzáláttak a dologhoz, rögtön világos lett előtte, hogy ha lakoma is lesz, hát a nevelőnők részére még a legnagyobb bevétel mellett is nagyon kevés marad. Két eshetőség közt lehetett választani: legyen lukullusi lakoma és tósztózás, a nevelőnőknek pedig vagy kilencven rubel, vagy pedig csak formaszerinti ünnepség, hogy a bevételből mentől több maradjon a nevelőnők számára. Különben a bizottság csak ijesztgetődött és egy harmadik módot talált ki, amely szerint az ünnepség minden tekintetben kifogástalan legyen ugyan, de pezsgő nélkül; így elég szép, kilencven rubelnél sokkal nagyobb summa maradhat jótékony célra. De Mihajlovna Julia ezt nem fogadta el; ő ki nem állhatta a polgáriasságot. Rögtön megállapította, hogyha az első terv kivihetetlen, akkor át kell térni egyenesen a másik szélsőségre, vagyis kolosszális bevételt biztosítani, hadd irigyeljék őket a többi guberniumok. „Lásd be a közönség - fejezte be lángoló bizottsági beszédét - hogy az emberi célok elérése sokkal fenségesebb a pillanatnyi testi élvezeteknél, hogy az ünnepség voltaképpen csak a nagy eszme népszerűsítésére van, ugyanazért meg kell elégedni a leggazdaságosabb, német divatu bállal, amely voltaképpen csak allegória, hogy ha már anélkül a kiállhatatlan bál nélkül el nem lehetünk!” Persze, hogy siettek őt megnyugtatni. Például akkor találták ki és határozták el az „irodalmi kadrilt” és más esztétikus dolgot a testi élvezetek kárpótlására. Ugyancsak akkor ígérte meg határozottan Karmazinov, hogy a „Merci” felolvassa (addig csak kérte magát és nyámogott) s ezzel egyszerre kiirthatónak vélték a mi publikumunkból az evés-ivás kívánságát. Azért a bál mégis csak nagyszerűnek terveződött, ha nem is eredeti formában. S hogy végkép mégse zárkózzanak el, elhatározták, hogy a bál kezdetén adhatnak majd egy kis teát citrommal és apró, kerek süteményekkel, azután limonádét, végül fagyaltot is, de egyebet már nem. Azok számára pedig, akik evés, de különösen ivás nélkül el lenni nem tudnak, a szobák végén lehet egy külön buffet-t állítani, annak kezelését rábízni Prohorucsra, a klub szakácsára, ahol a bizottság külön felügyelete mellett kapható lesz minden, de csak külön fizetés mellett, figyelmeztetve a közönséget az ajtókra függesztendő plakátokkal, hogy a buffet programon kívül van. Az ünnepség reggelén azonban elhatározták, hogy buffet mégse legyen, nehogy az a felolvasásokat zavarja, ellenére annak, hogy az épen az ötödik szobában lett volna attól a fehér teremtől, amelyben Karmazinov a „Merci” felolvasására vállalkozott. Érdekes, hogy ennek a felolvasásnak a bizottságban valami roppant nagy jelentőséget tulajdonítottak, még a legtapasztaltabbak is. Ami pedig a poétikus gondolkozásuakat illeti, hát a nemességi marsallné például kijelentette Karmazinovnak, hogy ő felolvasás után rögtön arany feliratos márványlapot illesztett az ő fehér terme falába, amely jelezze, hogy ekkor meg ekkor a nagy európai és orosz író, örökre letéve a tollát, ezen a helyen olvasta fel az ő „Merci”-jét, következésképpen itt bucsuzott el először a közönségtől s hogy ezt a felirást már mindenki olvashatni fogja a bál alatt, más szóval öt órával az után, hogy a „Merci” felolvasása elhangzott. Bizonyosan tudom, hogy reggel maga Karmazinov követelte, hogy az alatt, míg ő felolvas, buffet semmi szín alatt se legyen, hiában tiltakoztak a bizottság némely tagjai azzal az ellenvetéssel, hogy ez a mi szokásainkkal meg nem egyezik.

Igy álltak a dolgok, mikor a városban még egyre reménykedtek a lukullusi lakomában, vagyis a bizottság buffetjében: reménykedtek az utolsó pillanatig. Még a kisasszonyok is tömérdek cukorkáról, befőttéről s még valami eddig hallatlan dologról ábrándoztak. Mindenki tudta, hogy rendkívül nagy bevétel lesz, hogy az egész város talpra állt, hogy a kerületekből is sokan lesznek s nem lesz elég hely. Az is köztudomásu volt, hogy a belépő díjakon kívül nevezetes adakozások is történtek, így például Petrovna Borbála háromszáz rubellel váltotta meg a jegyét és a terem diszítésére odaadta a télikertje összes virágait és növényeit. A nemességi marsallné adta a helyiséget és a világítást, a klub a zenekarát és az összes szolgaszemélyzetét, Prohorucsot pedig egész napra átengedte. Voltak más hozzájárulások is, ha nem is oly jelentékenyek, annyira, hogy már arra is gondoltak, hogy a belépőjegy árát az eredetileg

megállapított három rubelről leszállítsák kettőre. A rendező bizottság eleinte attól tartott, hogy három rubeles belépővel nem igen fognak kisasszonyok jönni és valami családi jegyre gondolt olyan formán, hogy minden család csak egy kisasszonyért fizessen, a családhoz tartozó többi kisasszonyok pedig, akár tíz példányban is, ingyen léphessenek be. De az aggodalom alaptalannak bizonyult: éppen a kisasszonyok jelentek meg nagy számban. Még a legszegényebb csinovnyikok is elhozták a leánykáikat és nagyon is bizonyos, hogy ha leánykáik nem lettek volna, nekik maguknak eszükbe sem jutott volna megjelenni. Egy szegény szekretárius a feleségén kívül elhozta mind a két leányát, sőt még a hugát is s ezek mindannyian kezükben tartották belépéskor a három rubeles jegyeiket. El lehet képzelni, mekkora volt a városban a felfordulás! Vegyük csak azt, hogy miután az ünnepség két részre volt osztva, minden hölgynek két kosztümről kellett gondoskodnia: a délelőtti felolvasáshoz egyről és a bálra másíkról! A kevésbbé tehetősek - mint később kisélt - zálogba rakták mindenüket, még a fehérneműiket is, sőt lepedőiket is a helybeli zsidónál, akik éppen, mintha kapóra jöttek volna, éppen ekkor nagyon elszaporodtak a mi városunkban és szaporodnak még most is. Csaknem valamennyi hivatalnok előre kivette a fizetését, némely földesurak eladták a marháikat s mindezt csak azért, hogy úgy mutathassák be a leányaikat, mint valami konteszeket és hogy másoknál rosszabbaknak ne látszassanak. Hallatlanul pompás kosztümöket lehetett látni. A városban már két héttel előbb különféle családi anekdoták keringtek, amelyeket a ficsurok siettek behordani a Mihajlovna Julia udvarába. Voltak családi karrikaturák is. Magam is láttam néhány ilyen rajzot a Mihajlovna Julia albumában. Mindezt pedig nagyon jól tudták ott, ahol az anekdoták keletkeztek s én azt hiszem, hogy éppen ezért gyökerezett meg utóbbi időkben akkora gyűlölet a családokban Mihajlovna Julia iránt. Most mindenki szitkozódik és a fogát csikorgatja, ha a mulatságra visszagondol. És előre tudni lehetett, hogyha a bizottság valamiben hibát ejt, a bál kifogás alá eshetik, akkor jaj lesz. Éppen ezért várt mindenki skandalumot; ha pedig mindenki skandalumot várt, hát hogyne lett volna meg az?

Tizenkét órákor fölharsant a zene. A rendezők, vagyis a „vállszalagos husz fiatal ember” közt lévén magam is, saját szememmel láttam: mint kezdődött ez a csúf emlékezetű nap. Már a bejáratnál képzelhetetlen tolongás volt. Hogy történhetett az, hogy oly szertelen gondatlanság mutatkozhatott mindjárt az elején, még a rendőrség részéről is? Magát a voltaképeni közönséget nem okolom: a családapák nemcsak nem tolongtak, ellenére bármilyen rangbeli voltak, sőt amint mondják, már az utcán zavarba jöttek, meglátván azt a nagy tömeget, amely nem az, hogy be akart volna menni, hanem valósággal ostrom alá vette a bejáratot. Ez alatt a fogatok egyre jöttek és eltorlaszolták az utcát. Most, mikor ezt írom, kétségtelen adataim vannak az iránt, hogy Lyámsin és Liputin a város legaljasabb söpredékéből többeket belépő jegyek nélkül vittek be, egyetértve a rendezőség némely tagjaival. Megjelentek egészen ismeretlen alakok a vidékről és isten tudja honnan. Ezek a duhajok, mihelyt a terembe beértek, mintha külön rábiztatták volna őket: rögtön a buffet után tudakozódtak s megtudván, hogy buffet nincs, minden teketória nélkül s nálunk még eddig soha sem hallott szemtelenséggel szitkozódni kezdtek. Igaz, hogy némelyikük már részegen jött. Némelyek vad meglepetéssel nézték a marsallné pompás termeit, amihez hasonlót idáig még soha sem láttak s belépve, elhallgattak és eltátották a szájukat. Az a nagy, fehér terem, dacára régi voltának, valóban grandiózus volt: nagy méretei mellett mind a két oldalán ablakok voltak, a falak régi festményekkel ékeskedtek, a padlás aranyos cirádákkal, körülfutó karzatokkal, tükrös ablakközökkel, vörös virágú fehér kárpitozással, márványszobrokkal (amelyek, ha nem is voltak első minőségűek, de mégis csak szobrok voltak), régi divatu, nehéz, Napoleonkorabeli butorokkal, a butorok mind fehérén aranyozottak, behuzva vörös bársonnyal. A terem végében magas emelvény volt a felolvasók számára, a terem földje pedig be volt rakva székekkel úgy, mint a színházakban szokás, a közönség számára. De a bámulás első pillanatai után a legképtelenebb kérdések és megjegyzések indultak meg. „Az is lehet, hogy nekünk nem kell a felolvasás... Mi

megfizettünk a belépésért... A közönséget becsapták... Itt mi vagyunk a gazdák, nem Lembke és társai!” Egy szóval, mintha csak azért bocsátották volna be őket. Különböző emlékszem egy összekoccanásra, amelyben a tegnap érkezett hercegecske tüntette ki magát, ugyanaz, aki tegnap délelőtt Mihajlovna Juliánál tünt fel az ő fölmeredő gallérjával és fabábszerű alakjával. A sok kérésre ő is feltűzte a balvállára a csokrot és rendező társunkká lett. Kitűnt aztán, hogy ez a rugókra járó viasz-figura tudott ám, ha nem is beszélni, de a maga módja szerint cselekedni. Mikor elébe állt egy ragyás, kolosszális kapitány, követve egy sereg hitvány fickótól és azt kérdezte, hogy merre kell a buffetbe menni? a fabáb odakacsintott a rendőrbiztosnak. Ez az adott jel azonnal foganatosítva lőn: a részeg kapitányt, bármint rugaszkodott és káromkodott is, kituszkolták a teremből. Ez alatt végre kezdett megjelenni az „igazi” közönség is, három hosszú csoportban haladva be a székek közt hagyott három kis utcán. A rendetlenkedők lecsendesültek, de a közönség, még a legtisztességesebb is, elégedetlen volt, megütődve nézegetett szét, sőt a hölgyek némelyike meg is ijedt.

Végre elhelyezkedtek; elhallgatott a zene is... Kezdetét vette az orrfujkálás, a körülnézegetés. A legünnepesebb hangulatban kezdtek várakozni, ami már magában is rossz jel. De Lembkéék még nem voltak ott. Mindenfelé csillogott a selyem, bársony és briliánt, a levegőt kellemes illat töltötte meg. A férfiak mind fölaggatták a rendjeleiket, sőt az öregek felöltötték a diszruháikat is. Végre megjelent a nemességi marsallné is Lizával. Soha még Liza ily vaki-tóan szép nem volt. Haja fürtökbe volt szedve, szemei ragyogtak, ajkai mosolyban ringtak. Láthatóan feltűnt mindenkinek; mindenfelé suttoztak róla. Azt mondogatták, hogy szemeivel Sztavrogint keresi, de nem volt ott sem Sztavrogin, sem Petrovna Borbála. Én akkor nem értettem az ő arckifejezését: miért volt abban annyi boldogság, öröm, energia és erő? Eszembe jutott a tegnapi és nem tudtam, mit gondolni. De Lembkéék még mindig nem jelentek meg. Ez már hiba. Később tudtam meg, hogy Mihajlovna Julia az utolsó pillanatig várta Sztepanovics Pétert, aki nélkül egy lépést sem tudott tenni, dacára annak, hogy ezt soha beismerni nem akarta. Megjegyzem, hogy Sztepanovics Péter az utolsó rendező bizottsági ülésen lemondott a rendezői válszalagról, amivel Mihajlovna Juliát szinte a könyvezésig elkészerítette. Sztepanovics Péter a Mihajlovna Julia nagy meglepetésére, aztán még nagyobb zavarára az egész délelőtt eltűnt és a felolvasásra meg sem jelent, annyira, hogy egész estig senki nem is látta őt. Végre a közönség nyíltan türelmetlenkedni kezdett. Az emelvényen sem mutatkozott senki. Az utolsó sorokban tapsolni kezdtek, mint a színházban szokás. Az öregek és dámák kedvetlenkedtek: „Ugy látszik, hogy Lembkéék nagyon is rátartósak”. Már az előkelőbbek is arról kezdtek suttozni, hogy talán csakugyan semmi ünnepség sem lesz s hogy Lembke talán csakugyan nagyon beteg, stb. De szerencsére végre is megjelentek Lembkéék: Lembke karon fogva vezette be a feleségét. Az igazat megvallva, már én is féltem, hogy nem jönnek el. A közönség, mintha föllélegzett volna. Maga Lembke teljesen egészségesnek látszott s ezt mindnyájan konstataálták, mert amint elképzélhető, mindenki megnézte őt. Jellemző különben, hogy a társaságban különben sem sokan hitték, hogy Lembkének olyas valami baja lehetne; tetteit, rendelkezéseit teljesen normálisnak tartották, a tegnapi munkástüntetés elintézését meg éppen nagyon helyesnek. „Igy kellett volna már régen - mondogatták a főbb emberek - mindegyik, mint filantróp jön ide, de mindegyik ezzel végzi, nem is tudva, hogy ez éppen a filantrópia érdekében való dolog”, legalább a klubban így okoskodtak. Csak azt kifogásolták, hogy heveskedett: „Az ilyesmit hidegvérrel kell végezni; no de hát ő még új ember ezen a téren”. Éppen olyan kíváncsian fordult minden szem Mihajlovna Julia felé is. Persze én sem tudhatok mindent, de annyit igenis tudok, hogy ő tegnap este felé bement az Antonovics András szobájába és éjfélén túl sokkal tovább ott maradt. Antonovics András bűnbocsánatot nyert és megnyugtattatott. A házasfelek teljesen kibékültek, mindent elfeledtek s mikor a kölcsönös kimagyarázások után Fon-Lembke mégis térdreborult és a múlt esteli befejező epizódról megemlékezett, hát a feleség szép keze, azután meg az ajkai zárták le a lovagiasan

delikát, de ellágyult férj bocsánatkérő lelkendezéseit. A Mihajlovna Julia arcán mindenki csak boldogságot látott, amint nyílt tekintettel és pompás toilettben megjelent. Látni lehetett rajta, hogy teljesen meg van elégedve: az ünnepség létrejött s ezzel az ő politikájának a koronája föl van téve. Lembkéék az emelvény közvetlen közelében volt helyökre érve, szívesen viszonozták a köszöntéseket. Rögtön körülvették őket. A nemességi marsallné elibük ment... De itt valami kellemetlenség történt: a zenekar minden igaz ok nélkül tust játszott, nem ám valami közönséges marsot, hanem olyan tust, aminőt a klubunkban akkor szoktak játszani, mikor valamely hivatalos tóoszt hangzik el valakinek az egészségére. Most már tudom, hogy ezt Lyámsin intézte az ő rendezői minőségében, állítólag a belépő „Lembkéék” tiszteletére. Persze ő bátran védekezhetett azzal, hogy ezt tudatlanságból és tulságos jóigyekezetből tette... Fájdalom! akkor én még nem tudtam, hogy ők a mentegetődzésre nem is gondoltak s hogy a mai nappal mindennel végeztek! De a tussal még nem ért véget a dolog: a boszantó tévedés, meg a közönség mosolygásai mellett a terem végéből és a karzatokról egyszerre csak hangos „urrá!” harsant fel s mintha ez is a Lembkéék tiszteletére. A kiáltozók nem sokan lehettek, de a harsogás elég jó ideig tartott. Mihajlovna Julia elvörösödött, szemei szikráztak, Lembke megállt a helyénél, visszafordult a kiabálók felé s méltóságosan és szigorúan végignézett a teremben... Aztán mihamar leültették. Én megint ijedten vettem észre arcán azt a veszedelmes mosolygást, amelylyel tegnap délelőtt a felesége vendéglátójában állt és Trofimovics Istvánt nézegette, mielőtt ahhoz hozzáment. Ugy rémlett nekem, hogy most is volt az arcában valami rosszat jelentő s ami még rosszabb: kissé komikus kifejezés, mint olyannak, aki kénytelen-kelletlen föláldozza magát azért, hogy kezére járjon a feleségének a magasabb céljai elérésében... Mihajlovna Julia mindjárt magához intett engem és sugva kért, hogy szaladjak Karmazinóért és könyörögjek neki, hogy kezdje el a fölolvast. Alig tértem azonban vissza s ujabb, még pedig sokkal csunyább szemtelenség történt. Az üres emelvényen, amelyen nem volt még egyéb, mint egy kis asztalka, amellet egy székhöz, az asztalon ezüst-tálca egy pohár viz, hirtelen feltűnt a Lebjadkin kolosszális alakja frakkban és fehér nyakkravalóval. Én annyira meg voltam lepetve, hogy nem hittem a szemeimnek. A kapitány mintha zavarba jött volna, megállt az emelvény háttérében. A közönségből most valaki fölkiáltott: „Te vagy az, Lebjadkin?” A teljesen részeg kapitány ostoba, vörös arca e kiáltásra széles, tompa mosolyra fitult. Felemelte a kezét, megtörülte azzal a homlokát, megrázta a kócos fejét, aztán, mintha mindenre elhatározta volna magát, két lépést tett előre és - elvihantotta magát, nem hangos, de nyihogó, hosszú, boldog nevetéssel, amelytől megremegett egész hustömege és összehúzódtak a szemei. Ezek láttára a közönségnek egy jó része nevetni kezdett, vagy huszan pedig még tapsoltak is. A közönség komolyan, indignálódva nézett össze; de az egész nem tartott egy félpercnél tovább. Az emelvényre fölzaladt Liputin a rendezői szalagjával és két szolgálal; óvatosan karon fogták a kapitányt és Liputin valamit sugott neki. A kapitány összevonta a szemöldökét és azt dörmögve, hogy: „No jó, ha úgy áll a dolog”, egyet hadarintott a kezével, a publikum felé fordította roppant nagy hátát és eltűnt a kísérelőivel. De egy pillanat multán Liputin megint megjelent az emelvényen. Ajkán olyan mosoly kellemetlenkedett, amely együtt cukorra és ecetre emlékeztet, kezében egy levélpapírost tartott. Apró lépésekkel jött az emelvény elejére és így szólt:

- Tisztelt közönség! vigyázatlanság folytán komikus félreértés támadt, amely már meg is szüntettetett. De magamra vállaltam egy helyi versirónk megbizását és tisztelettel teljes, alázatos kérésének a tolmácsolását... Ez a versiró... ellenére az ő külsejének... ugyanazt a célt óhajtja szolgálni, amely minket is összegyűjtött ez alkalommal: letörülni a mi kormány-zóságunk szegény nevelőnőinek a könyeit... ez az úr, akarom mondani: ez a helybeli poéta... inkognitója megóvása mellett... nagyon szeretné, ha egy versét felolvasnák még a bál... akarom mondani: még a felolvasások előtt. Ámbár ez a vers nincs programmon... mert csak ezelőtt egy félórával jutott ide... mindazáltal nekünk (kik azok a nekünk? szóról szóra közlöm

ezt a szakadozó, akadozó beszédet!!), az a felfogásunk, hogy az érzelmek megkapó bávasága, párosulva feltűnő jókedvűséggel, érdemessé teszi e verset a felolvasásra, nem mint valami komoly szerzeményt, hanem mint olyas valmit, ami beillik az ünnepség keretébe... más szóval illik az ideához... Annyival is inkább, mert néhány sora... Erre kérném a nyájas hallgatóság engedelmét.

- Olvassa fel! - dördült fel egy hang a terem végéből.

- Tehát felolvassam?

- Olvassa, olvassa! - hallatszott több hang.

- Jól van, felolvasom, a közönség engedelmeivel, - alázatoskodott tovább Liputin az ő cukros-ecetes mosolygásával. - De mintha még mindig nem tudta volna magát elhatározni, sőt nekem úgy látszott, hogy izgatott is volt. Mert bármily vakmerőek legyenek is ezek az emberek, gyakran haboznak. Különbözik valamely szeminarista nem igen habozott volna, de Liputin még mindig a régi, társaságbeli ember volt.

- Figyelmeztetem a közönséget, vagyis bátor vagyok figyelmeztetni, hogy ez azért nem valami óda, aminőket régebben ilyen ünnepségekre írni szoktak, hanem úgyszólván csak tréfa, de kétségtelen érzéssel és játszi vidámsággal, s hogy úgy szóljak, őseredeti realitással és igazsággal.

- Olvasni! Olvasni!

Liputin szétnyitotta az ívet. Természetes, hogy senki sem akadályozhatta meg őt. Meg aztán a rendezői válszalagával jelent meg. Hangosan kezdte szavalni:

- A hazai guvernántokhoz, az ünnepség poétájától.

Adjon isten, guvernántka,
Örülj már és légy vidám;
Maradi vagy? George-Sandista?
Ne búsulj már e mián.

Hiszen ezt Lebjadkin írta! Persze, hogy Lebjadkin! - hallatszott több felől. Nevettek, sőt tapsoltak is, bár nem sokan.

Gyakorlod a francia nyelvet
A sok taknyos gyereken,
De a harangozóra is
Kacsintgatsz, hogy elvegyen.

- Urrá! Urrá!

De harangozónak nem kell
A nagy idők reformja,
Kisasszonykák, pénz is kéne,
Vagy tanitsatok újra.

- Ugy van, úgy! Ez aztán realizmus! Pénz nélkül nem kell feleség!

De minthogy ma lakománkból
Szép összeget gyűjtetünk,
S nektek a táncvigalomból
Hozománykát küldhetünk,

Maradi, vagy George-Sandista,
Mindegy az már, csak örülj,
Hozományos guvernánt vagy,
A többire már fűtülj.

Megvallom, hogy én alig hittem a füleimnek. Ez már oly nyilvánvaló szemtelenség volt, hogy Liputin még az ostobaságával sem lehetett menteni. Pedig mennyire nem is volt Liputin ostoba! A szándékosság legalább én előttem nyilvánvaló volt; szinte siettek a rendetlenkedéssel. A hülye versnek némely szakasza, például az utolsó, olyan volt, hogy azt semmi ostobasággal sem lehetett mentegetni. Ugy látszott: maga Liputin is érezte, hogy sokra vállalkozott: túl esván a hősi vállalkozáson, maga is annyira meghökkent a vakmerőségétől, hogy le sem ment az emelvényről, hanem tovább is ott állt, mintha még valamit mondani akarna. Bizonyára azt remélte, hogy másképen fog sikerülni a vakmerősége, de még a duhajkodók csoportja is, amely eleinte tapsolt, egyszeribe elhallgatott, mintha az is meghökkent volna. Az volt pedig még a legostobább, hogy sokan ezek közül egészen patetikusán fogták fel a verset, vagyis nem mint pasquillust, hanem mint reális igazságot a nevelőnők rovására, mint irányzatos költeményt. De a vers túlságos handabandája végre őket is meglepte. Ami pedig a nagy közönséget illeti, hát az nemcsak megbotráncozott, hanem sértve is érezte magát. Mihajlovna Julia beszélte később, hogy még egy pillanat és ő elájult volna. Egy igen tiszteletreméltó öreg úr fogta az ő öreg feleségét és a közönség izgatott tekintetétől kísérv kivezette azt a teremből. Meglehet, hogy ennek a példáját mások is követték volna, de ekkor megjelent az emelvényen maga Karmazinov, frakkban, fehér nyakkendővel, kezében egy írásfüzettel. Mihajlovna Julia örvendő tekintettel nézett rá, mint a megmentőjére... Én azonban már a kulisszák megett voltam: nekem Liputin kellett.

- Ön ezt szántszándékkal követte el! - szoltam én, haragosan ragadva meg a kezét.

- Bizony isten, eszem ágában sem volt, - tette magát, rögtön hazudván és szerencsétlennek mutatva magát; - a versikék csak az imént érkeztek ide s én azt gondoltam, hogy mint jó tréfát...

- Dehogyan is gondolta ön ezt! Hát jó tréfának tartja ön ezt a szertelen silányságot?

- Én bizony annak.

- Hazudik; nem most kapta ön kézhez azt a verset. Ön azt együtt írta Lebjadkinnal, talán még tegnap, a skandalum kedvéért. Az utolsó vers okvetlenül öntől van, a harangozóról szóló szintén. Miért jelent meg ő frakkban? Mert ön biztatta fel a felolvasásra, ha le nem itta volna magát.

Liputin hidegen, mérgesen nézett rám.

- Mi köze önnek ehez? - kérdezte nagyon különös nyugalommal.

- Mi közöm? Hiszen ön is viseli ezt a vállszalagot... Hol van Sztepanovics Péter?...

- Nem tudom; itt lesz valahol; miért?

- Azért, mert én most már mindent világosan látok. Ez egyszerűen összeesküvés Mihajlovna Julia ellen, hogy az ünnepségből botrányt csináljanak.

Liputin megint rám nézett, úgy, féloldalról.

- De mi köze önnek ehez? - kérdezte nevetve, aztán vállat vont és ott hagyott.

Meghökkentem. Gyanakodásom alapos volt. S én még reménykedtem, hogy hátha tévedek! Mit tehettem? Arra gondoltam, hogy Trofimovics Istvánnal beszélek, de az a tükör előtt állt,

különféle mosolygásokat próbálgatott és folytonosan bele nézegetett egy írásba, amelyen jegyzetei voltak. Karmazinov után ő következett s már nem volt képes velem beszélni. Mihajlovna Juliát keressem fel? Az még korán lett volna: annak még nagyobb lecke kellett, hogy kigyógyuljon az ő „környezetéből” és az iránta megnyilatkozó „fanatikus hódolatból.” Ő még nem hitt volna nekem és azt mondta volna, hogy rémeket látok. Meg aztán mivel is segíthetett volna ő a dolgon? „Eh, - gondoltam magamban - voltaképen mi közöm is nekem ehez? Leveszem a vállszalagomat és haza megyek, mihelyt megkezdődik.” Emlékszem, hogy szószerint így mondtam: „mihelyt megkezdődik.”

De be kellett menni, meghallgatni Karmazinovot. Még egyszer körülnézván a kulisszák mögött, észre vettem, hogy ott meglehetősen sokan járnak-kelnek, még nők is. Ez a kulisszák megetti hely meglehetősen keskeny volt, a közönségtől vastag függönyökkel elválasztva; hátul, a többi szobákkal és termekkel, a folyosón át lehetett belőle közlekedni. Itt várták sorjukat a felolvasók. Legjobban meglepett engem a Trofimovics István után következő felolvasó. Ez is valami professzor-féle lehetett, (még most sem tudom, hogy ki volt), aki önként távozott valami tanintézetből, valami tanulói história következtében s aki mindössze csak néhány nappal ezelőtt érkezett a mi városunkba. Ezt is beajánlották Mihajlovna Juliának, aki őt szívesen fogadta. Most már tudom, hogy ez az ember mindössze csak egy este volt nála, akkor egész este hallgatott, a tréfákon kétértelműen mosolygott s mindenkit kellemetlenül érintett fenhéjázó, egyúttal azonban az ijedezésig sérülékeny magatartásával. A felolvasásra maga Mihajlovna Julia kérte fel. Most fel s alá járt, épen úgy, mint Trofimovics István, aki már nem a tükörbe nézett, hanem maga elé a földre és magában valamit suttogott. Nem próbálgatta már a mosolygását, bár most is gyakran, kéjelegve mosolygott. Világos volt, hogy ő vele sem lehetett beszélni. Az idegen alacsony termetű ember volt, vagy negyven éves, kopasz, deres szakállú, rendesen öltözve. A legérdekesebb volt, hogy minden fordulónál fölemelte a jobb öklét, hadonázott a levegőben a feje felett, aztán hirtelen leeresztette, mintha porrá zúzna valami ellenséget. Ezt minden percben ismételte. Én nekem ez sehogysem tetszett. Siettem be, Karmazinovot hallgatni.

III.

A teremben megint valami visszasság volt. Ki kell jelentenem, hogy én meghajlok a nagy tehetségek előtt; de miért viselkednek néha a mi nagy embereink az ő dicsőséges pályájuk vége felé olyan gyerekesen? Mi van abban, hogy ő Karmazinov és őt kamarásra való büszkeséggel jelent meg? És lehetséges-e olyan közönséget, mint a mienk, egy felolvasással egész órára lefoglalni? Én általában arra a meggyőződésre jutottam, hogy bármilyen nagy szellem legyen is valaki, irodalmi, könnyed felolvasással nem foglalhatja le a közönséget húsz percnél tovább - büntetlenül. Igaz, hogy a nagy szellem megjelenését a lehető legnagyobb tisztelettel fogadták, még a legkomolyabb öreg urak is kimutatták érdeklődésüket, a hölgyek meg bizonyos elragadtatásukat is. Hanem a taps rövid ideig tartott s valahogy nem egy-értelemmel csendült fel, hanem szakadozottan. De az utolsó sorok meg sem mozdultak egészen addig, míg Karmazinov úr meg nem szólalt, akkor is csak valami félreértés történt. Már előbb említettem, hogy neki kissé nőies, de nagyon rikácsoló hangja volt, emellett meg nemes-urasan selypített. Mihelyt néhány szót kiejtett, valaki hangosan elnevette magát, bizonyosan valamely tapasztalatlan bolond, aki még nem látott nagyvilági életet. De tüntetés még nem volt; ellenkezőleg: a nevetőt lepisszegték s az egészen megsemmisült. Karmazinov úr legelőbb is kijelentette, hogy eleinte ő semmi szín alatt sem akart felolvasni, (nagy szükség volt ezt kijelentenie!) „Vannak - azt mondja - olyan hangok, amelyek egyenesen a szívből

zendülnek fel s az ilyen szent hangokat semmiképen sem lehet a közönség elé vinni, (hát akkor minek hoztad ide?) de mert nagyon kérték, hát ide hozta, s miután ő ezenfelül a tollát most már végképen leteszi és fogadást tett, hogy többet írni nem fog, hát jól van! Megírta ezt az utolsó művét; s minthogy megfogadta, hogy soha, semmi szín alatt a nyilvánosság előtt felolvasni nem fog, hát jól van! Felolvassa a közönségnek ez utolsó munkáját” stb. stb.

De még mindez hagyján lett volna, mert ugyan ki nem ismeri a szerzők előszóit? Bár megjegyzem, hogy a mi közönségünk fogyatékos műveltségét és az utolsó padsorok ingerültségét tekintve, ennek is meg lehetett a maga hatása. De nem lett volna-é jobb olyan kis elbeszéléskét felolvasni, aminőket ő régebben írogatott, amelyek ha nagyon is fűrtak-faragottak voltak, de néha elmések is? Ezzel mindent megmentett volna. De nem ezt tette. Elkezdődött az okoskodás! Uram isten, mi minden volt abban! Határozottan mondhatom, hogy még a fővárosi közönség is nagyot nézett volna arra, nemcsak a mienk. Tessék elképzelni vagy két nyomtatott ívet a legmesterkétebb és leghaszontalanabb fecsegéssel! S ez az úr még bizonyos göggel olvasott, mintha csak különös kegyelemből tenné, annyira, hogy a közönség szinte sértve érezte magát. A témája... De ki tudná azt a témát meghatározni! Valami beszámolás volt az valami benyomásokról, valami emlékekről. De mikről? Bárhogy erőltették is a figyelmüket a mi guberniumi embereink, a felolvasás első felénél nem bírtak semmit sem megérteni s a másik felét már csak udvariasságból hallgatták. Igaz, hogy sok szó volt szerelemről, a nagy szellemnek valamely személy iránt való szerelméről, de meg kell vallanom, hogy ez nagyon visszásan hatott. A genialis író alacsony, gömbölyű figuráskájához nem nagyon illett az ő első csókja történetét elmesélni... S ami szintén furcsa volt, azok a csókok valahogy nem úgy estek meg, mint más közönséges embernél. Ő nála elengedhetetlen volt a rakottya (okvetlenül rakottya, vagy más olyan növény, amely miatt a botanikához kell folyamodni), aztán az égen okvetetlenül valami viola-szinű árnyalat, aminőt persze soha semmiféle halandó nem látott, vagy látott ugyan, de nem ért rá azt megjegyezni, hanem „én - ugymond - megláttam azt és most leirom nektek, ostobáknak, mint a legközönségesebb valamit.” A fa, amely alatt az érdekes pár helyet foglalt, okvetetlenül olyan virágu volt, mint a narancsfa... Ülnek, ülnek valahol Németországban.

Egyszerre csak eszükbe jut Pompéji, vagy Cassius a csata előtt és mindkettőjükön a jóleső hideg futkos végig. A csalitosban valami nymphea szólal meg. A nádasban Gluck hegedül. A darab, amelyet játszik, olvasható en toutes lettres, mégsem ismeri senki s e miatt is a zenei lexikonhoz kell fordulni. Ezután köd ereszkedik, de olyan nagy köd, hogy az inkább millió párnához hasonlít, mint ködhöz. Aztán egyszerre minden eltűnik s a nagy szellem télvíz idején a Volgán kel át. Az átkelés két és fél oldalon történik meg, mégis veszedelembe kerül. A nagy szellem sülyed, - azt képzeli önök, hogy oda is vesz? Esze ágában sincs; mind csak azért van, hogy mikor már félig lebukott és jókat kortyolt, hát akkor megjelenjék egy jégdarabka, amely nem nagyobb egy tenyérnyinél, de tiszta és átlátszó, mint a „megfagyott könnycsepp” s ebben a jégdarabban visszatükröződjék Germánia, vagy jobban mondva Germánia ege és szivárványos játékával eszébe juttassa neki azt az igazi könyet, mely „emlékszel-e még, mint perdült ki a te szemedből, mikor a smaragdos fa alatt ülve, ujjongva kiáltottad, hogy nincs bűn!” „Igen - feleltem én - de akkor nincsenek becsületes emberek sem”. Erre zokogva fakadtunk és elváltunk örökre. A nő valahová a tenger partjára, ő meg valami katakombákba. Ereszkedik ő, ereszkedik lefelé Moszkvában, a Szuharev-bástya mellett s egyszerre csak a föld gyomrában, a katakombák közepén egy lámpát lát, a lámpa előtt pedig egy aszkéta szerzetest. Az aszkéta imádkozik. A nagy szellem közeledik egy kis rácsablakhoz s egyszerre csak egy sóhajt hall. Önök azt képzelnék, hogy talán az aszkéta sóhajtott? Nem. Az egyszerűen annak a nőnek az első sóhajtását juttatta eszébe, ezelőtt harminchét évvel, mikor „emlékszel-e rá: Germániában egy akácfa alatt ültünk és te azt mondtad nekem: „Minek szeretni? Nézd: köröskörül nő a

burján s én szeretek, de megszünik nőni a burján és én is megszünöm szeretni”. Itt megint köd következett, megjelent Hoffmann, egy tündér füttyült valamit Chopinből, aztán a ködből, Rómában hirtelen megjelent Ancus Martius, fején babérkoszorúval. Az elragadtatás hidege futott végig a hátainkon és örökre elváltunk”, stb. Meglehet, hogy nem helyesen adtam vissza s nem is tudom jól visszaadni a fecsegést, de ilyesmi volt a tartalma. S milyen nevetségesen ragaszkodnak a mi nagy szellemeink a kalamburokhoz! A nagy európai filozófus, tudós, fölfedező, törekedő, vértanu - mindezek terhes munkában élő emberek csak annyit jelentenek a nagy orosz szellem előtt, mint az ő konyháját vezető szakács. Ő nagy úr s azok megjelennek előtte az ő fehér szakács-sapkáikban és várják az ebéd megrendelését. Igaz, hogy ő szívesen gunyolja Oroszországot is és semmi sem kellemesebb neki, mint az európai nagy szellemekkel szemben Oroszország csődjét hirdetni minden tekintetben, de ami már őt magát illeti, oh, ő felülemelkedik amaz európai nagy szellemek fölött: azok nyers anyagot szolgáltatnak az ő kalamburjaihoz. Vesz egy idegen gondolatot, hozzáragaszt ahhoz valami antitézist és kész a kalambur. Van bűn, nincs bűn; nincs igazság, igaz emberek sincsenek; ateizmus, darwinizmus, moszkvai harangok... De fájdalom, ő már nem hisz a moszkvai harangokban; neki Róma és babér-koszorúk kellene... Jönnek aztán a byroni pesszimizmus hivatalos rohamai, a Heine grimásai, valami Pecsorinból⁴³, azzal aztán előre! fűtve a masina!... „Máskülönben dicsérjétek, csak dicsérjétek, azt én nagyon szeretem; hiszen én azt csak úgy mondom, hogy leteszem a tollat; várjatok csak: háromszázszor is holtra untatlak benneteket...”

Természetesen nem úgy végződött az egész, mint kellett volna, de még rosszabb az, amivel kezdődött. Már régen megkezdődött a lábak dobogása, az orrfuvás, köhögés és minden egyéb, ami minden fölolvadáson bekövetkezni szokott, ha a felolvasó husz percnél tovább veszi igénybe a hallgatóságot. De a genális író ezt mind nem vette észre. Tovább selypített és nyámogott, mintha a közönség ott sem lett volna, annyira, hogy már mindenki csak bámult. S egyszer csak a hátulsó padosorokból valaki fölkiáltott:

- Uristen, mekkora hülyeség!

Ez a fölkiáltás akaratlanul szaladt ki az illető száján s biztosra veszem, hogy nem akart demonstráció lenni. Egyszerűen elfáradt az illető. De Karmazinov úr megállt, gúnyosan lenézett a közönségre és a mérges kammerherről selypítésével kérdezte:

- Ugy látom, uraim, hogy untatom önöket?

Az volt a hiba, hogy megszólalt; mert feleletre adván okot, egyuttal alkalmat adott arra is, hogy minden hitvány fráter megszólalhasson, még pedig jogosan, míg, ha hallgatott volna, hát az emberek tovább fujkálták volna az orrukat, köhögtek volna és egyéb nem történik... Meglehet, hogy ő tapsot várt a kérdésére; de taps nem volt; ellenkezőleg, mintha mindenki megijedt volna és lecsendesültek.

- Ön soha sem látta Ancus Martiust, ez csak frázis - szólalt meg váratlanul valami ingerült hang.

- Ugy van - tette hozzá egy másik - ma már látományok nincsenek, van csak természet-tudomány. Tanuljon egy kis természettudományt.

- Uraim, ilyen ellenvetésre igazán nem voltam elkészülve - bámult el rettenetesen a nagy szellem, aki egészen elszokott Karlsruhéban a hazai hangoktól.

⁴³ Pecsorin a Lermontov „Korunk hőse” c. korrajának a hőse.

- A mi korunkban már szégyen olyasmiről felolvasni, hogy a világot három hal tartja a hátán - csörgött valami leány. - Ön, Karmazinov, nem ereszkedhetett le a katakombákba a szerzeteshez. Ugyan ki beszél mai napság aszkétákról?

- Uraim, az ejt engem leginkább bámulatba, hogy önök ezt komolyan mondják. Egyébiránt... teljesen igazuk van. Senki jobban nem becsüli a reális igazságot, mint én...

Írónikusan mosolygott ugyan, de nagyon meg volt lepelve. Szinte olvasni lehetett az arcán: „Nem vagyok én olyan, amilyennek ti engem néztek, hiszen én veletek tartok, csak dicsérjétek engem, dicsérjétek, amennyire csak lehet, ezt én roppantul szeretem...”

- Uraim! - kiáltott aztán egészen haragosan - látom, hogy én az én szegény poémámmal nem jó helyen kereskedem. Ugy látom, hogy magam is rossz helyre jutottam.

- Hollót akart löni s tehenet talált! - ordított tele torokból valamely ostoba, valószínűleg részeg, akit persze figyelemre sem kellett volna méltatni. Bár igaz, hogy erre megbocsáthatatlan röhgés támadt.

- Azt mondja, hogy tehenet? - válaszolt rögtön Karmazinov, egyre erősebb hangon. - A hollót és tehenet illetőleg megengedem magamnak, uraim, hogy hallgassak. Én minden publikumot tisztellek, tehát ilyen összehasonlításokra nem vállalkozom, még ha azok oly ártatlanok is; de én azt hittem...

- De tisztelt úr, kár önnek olyan hegyesen - kiáltott valaki a hátulsó padosorokból.

- De én azt hittem, hogy mikor leteszem a tollat és elbucsuzom a közönségtől, számíthatok meghallgatásra...

- Meg is akarjuk hallgatni! - szólaltak meg végre néhányan a bátrabbak közül, az első sorokból.

- Halljuk, halljuk! - kiáltott néhány lelkes női hang s végre taps is volt, bár meglehetősen apró, ritka. Karmazinov görbén elmosolyodott és fölkel a helyéről.

- Legyen meggyőződve, Karmazinov, hogy mindnyájan szerencsénknak tartjuk - szólalt meg még a nemességi marsallné is.

- Karmazinov úr - csendült fel egy friss, fiatal hang a terem közepéről. Egy kerületi iskola igen jóra való, csöndes, nemes gondolkozású fiatal tanítója volt, aki csak nem régen jött a városunkba. Még fel is állt. - Karmazinov úr, ha szerencsés volnék úgy szerelmeskedni, mint ahogy ön azt leírta, hát én igazán nem írnám meg a szerelmemet egy olyan cikkben, amelyet közönség előtt olvasnék föl.

Szinte belevörösödött a mondókájába.

- Uraim! - kiabált Karmazinov - elvégeztem. Elhagyom a felolvasásom végét és távozom. Csak az egy pár befejező sort olvasom még el:

„Isten veled tehát, olvasó barátom, isten veled!” - kezdte újra az olvasást, vissza sem ülve. - „Még azt sem követelem, hogy mint jó barátok váljunk el. Mert ugyan, miért is háborgatlak én téged? Azt sem veszem rossz néven, ha lehordasz engem! Csak rajta, ha ez neked örömet szerez. De a legjobb volna, ha örökre elfelednők egymást. S ha önök, olvasóim, térden állva kérnének is, hogy „írj, oh, írj tovább is nekünk, a hazának, a jövőndő nemzedéknek a babérkoszoru elnyerése kedvéért”, akkor is azt felelném önöknek - persze hálásan - „Nem, elég sokáig volt dolgunk egymással, kedves hazámfiain, merci! Ideje, hogy elváljunk! Merci, merci, merci!”

Karmazinov módosan meghajtotta magát és oly kipirultan, mintha megfőzték volna, eltűnt a kulisszák mögött.

- Senki sem fogja térden állva kérni; hova gondol!

- Mekkora hiuság!

- Hiszen az csak humor - okoskodott valaki.

- Már csak tartsa meg magának a humorát.

- Ez, uraim, szemtelenség.

- No, csakhogyan vége van már!

- Milyen unalmat zuditott ránk!

De a hátulsó padosoroknak (ámbar nem épen csak a hátulsóknak) ez udvariatlan fölkiáltásait elnémitotta a közönség többi részének a tapsolása. Karmazinovot kihívták. A hölgyek közül sokan az emelvény körül csoportosultak, élükön a nemességi marsallnéval és Mihajlovna Juliával. Mihajlovna Julia egy pompás babérkoszorút tartott egy fehér bársonypárnán, egy másik, élő rózsákból font koszorútól környezetten.

- Babér! - kiáltott fel Karmazinov finom, kissé gunyos mosolylyal - természetes, hogy meg vagyok hatva és elfogadom ezt azt előre elkészített, de még el nem hervadt koszorút, elfogadom a leghálásabb érzelmekkel; de higgyék el, hölgyeim, hogy én egyszeribe olyan realistává lettem, hogy a kegyetek koszoruját helyén valóbbnak találom egy szakácművész kezében, mint az enyémben...

- Bizony a szakács hasznosabb ember is! - kiáltott az a szeminarista, aki résztvett a Virginszkijék „ülésén”. A rend kissé megbomlott. Sokan felugráltak, hogy láthassák a babérkoszoru ceremóniáját.

- A szakács részére én még kész vagyok három rubelt adni, - kapott a szón már nagyon is hangosan valaki.

- Én is.

- Én is.

- Hát nincs itt buffet?

- Uraim, ez csalás...

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a rakoncátlankodók még mindig tartottak a mi főembereinktől, meg a teremben szintén jelen volt rendőrségi hivatalnoktól. Vagy tíz perc múlva mindnyájan visszaültek a helyeikre, de a régi rend többé vissza nem állt. És épen ebbe a kezdődő khaoszba jutott be Trofimovics István...

IV.

Hanem én még egyszer beszaladtam hozzá a kulisszák mögé és magamból kikelve figyelmeztettem, hogy rosszul ütött ki a dolog s ő jobban tenné, ha meg sem jelenve rögtön hazamenne, kimentve magát a kolerinájával; én is ledobnám a rendezői jelvényemet s vele mennék. De ő ekkor már útban volt az emelvény felé, hirtelen megállt s engemet tetőtől-talpig büszkén végignéézve, ünnepiesen szólt:

- Mi okon tart ön engem képesnek ilyen aljasságra, tisztelt uram?

És tovább ment. Biztosan meg voltam győződve, hogy ő arról az emelvényről nem jön le katasztrófa nélkül. Mialatt ezen töprengtem, megint feltűnt előttem az idegen professzor alakja, aki Trofimovics István után következett s aki az imént egyre emelgette az öklét. Még most is úgy járt föl s alá, magába merülve, epés, de diadalmas mosolylyal dörmögve valamit az orra alatt. Én, úgyszólván akaratom ellenére, őt is megszólítottam. (Az ördög vitt rá!)

- Tudja kérem, több példa bizonyítja, hogyha az olvasó tíz percnél tovább veszi igénybe a közönség türelmét, hát már senki sem hallgat rá. Egy félóráig még a leghiresebb nevezetesség sem tarthatja magát...

A professzor megállt és szinte megremegett a megbántódástól. Arcán határtalan gőg látszott.

- Sohase féljen - dörmögött lenézően és tovább ment. E pillanatban fölhangzott a Trofimovics István szava.

„Eh, hogy az ördög vinne el benneteket!” - gondoltam és besiettem a terembe.

Trofimovics István még a tovább tartó rendetlenség alatt ült le a székébe. Az első sorokban ülők láthatóan barátságtalanul fogadták őt. (A klubban az utóbbi időkben nem nagyon kedvelték és tisztelték.) Még szerencse, hogy nem pisszegtek. Különös ideám volt nekem már tegnap óta: azt hittem, hogy őt rögtön kifütyülik, mihelyt meglátják. Pedig hát a még mindig tartó rendetlenség mellett nem is vették mindjárt észre. Mit is várhatott ez az ember, ha már Karmazinovval is úgy bántak? Halvány volt; tíz év óta nem állt már közönség előtt. Amint én őt ismertem, világos volt előttem, hogy e megjelenését az emelvényen ő úgy tekinti, mint sorsának elintézését, vagy valami efélét. S épen ettől féltem én. És mit éreztem még akkor, mikor megszólalt s én meghallottam első frázisát!

- Uraim! - szólalt meg, mint aki mindenre el van készülve. - Csak ma reggel feküdt előttem egy itt nem régen terjesztett tiltott irat s én százszor is fölvettem magamban a kérdést: hol rejlik annak a titka?

Az egész terem egyszerre lecsöndesült, minden szem ránézett, némelyek ijedten. Meg kell adni, hogy már az első szavaival felköltötte az érdeklődést. Még a kulisszák mögül is bedugták némelyek a fejüket; Liputin és Lyámsin különös érdeklődéssel füleltek. Mihajlovna Julia megint magához intett:

- Állítsa meg, állítsa meg minden áron! - suttogta izgatottan. Én csak vállat vontam: hát meg lehet-e állítani egy elszánt embert? Oh, jaj, én megértettem Trofimovics Istvánt.

- Aha! a proklamációkról beszél! - suttogták a közönség körében; az egész terem megmozdult.

- Uraim, én rájöttem a titokra. Az ő hatásuk minden titka az - ostobaságukban rejlik. (Szemei szikrát vetettek.) Hát hiszen ha ez az ostobaság szántsándékos volna, még ha számításból is, oh, akkor azt nagyon genialisnak lehetne mondani. De legyünk igazságosak irántuk: ők semmire sem számítanak. Ez a legmeztelenebb, legeggyűbb, legszelidebb ostobaság, c'est la batise dans son essence la plus pure, quelque chose comme un simple chimique. Ha csak egy cseppel is okosabb volna a formája, rögtön mindenki fölismerné a szelid ostobaság egész semmiségét. Így azonban mindenki meghökken: senki sem hiszi, hogy ez oly kezdetleges ostobaság legyen. „Lehetetlen az, hogy ebben valami ne legyen” - mondja magában mindenki és keresi a titok kulcsát, olvasni akar a sorok közt - és kész a hatás! Soha még ostobaság ilyen diadalt nem aratott, bár sokszor megérdemelte volna... Mert, en parenthése, az ostobaság ép úgy szükséges az emberi életben, mint a legmagasabb elme...

- A negyvenes évekbe⁴⁴ való kalambur! - hallatszott valakinek, különben elég szerény hangja, de amely elég volt arra, hogy megindítsa a zajt és lármát.

- Uraim! Éltetem az ostobaságot! Éljen! - kiáltott Trofimovics István már egészen kikelve magából és szembeszállva a kiabálással.

Hozzászaladtam azon ürügy alatt, hogy vizet öntök neki.

- Hagyja abban, Trofimovics István, Mihajlovna Julia nagyon kéreti...

- Nem, hagyjon el ön engem, alkalmatlan fiatal ember! - kiáltott rám, ahogy csak birt. Én elszaladtam. Messieurs! - folytatta, - miért ez izgalom? minek a kiabálás, amelyet hallok? Én a béke olajágával jöttem. Én elhoztam az utolsó szót, mert ebben a dologban nekem megvan az utolsó szavam, aztán kibékülünk.

- Le vele! - kiáltottak némelyek.

- Csend! halljuk! hadd mondja el, amit akar! - viszonozták mások. Különösen izgatott volt a fiatal tanító, aki miután egyszer bátor volt hangot adni, mintha nem birt volna magával.

- Uraim, ez az utolsó szó: a teljes megbocsátás. Én, a hajlott koru ember, ünnepiesen jelentem ki, hogy az élet szelleme ma is a régi s hogy az élő erő nem veszett ki a fiatal nemzedékből. A korunkbeli fiatalság lelkesedése ép oly tiszta és fényes, mint volt a mi időnkben. Csak egy változás történt: a célok új elhelyezése, egyik szépnek a másikkal való kicserélése. Minden zavar csak annak a meghatározásában van, hogy mi a szép: Shakespeare-e vagy a csizma, Rafael-e vagy a petroleum?

- Ez vád! - dörmögtek némelyek.

- Kompromittáló kérdések!

- Agent provocateur!

- S én kijelentem - kiáltotta Trofimovics István végképen felindulva - hogy Shakespeare és Rafael nagyobb jelentőségűek, mint a jobbagyság fölszabadítása, mint a nemzetiség, mint a szocializmus, mint a fiatal nemzedék, mint a kémia, sőt csaknem mint az emberiség, talán a legnagyobb, amit csak elképzelhetünk. A szép formája már annyira el van érve... s én e forma nélkül talán élni sem szeretnék... Oh, Istenem! - csapta össze a kezét - ezelőtt tíz évvel épen így kiáltottam le Pétervárott egy emelvényről, ugyanezen szavakat hangoztattam s épen így nem értettek meg, épen így nevettek és pisszegtek, mint most; apró emberké, ugyan mi hiányzik belőletek, hogy meg nem érttek? Tudjátok-e azt, hogy a világon meg lehet élni angol nélkül, német nélkül, orosz nélkül meg épen nagyon is, meg lehet élni kenyér és tudomány nélkül, de a szép nélkül megélni egyáltalában nem lehet, mert anélkül nincs mit csinálni a világon. Mindennek a kulcsa, története ebben van. Szépség nélkül maga a tudomány sem élhet egy percig sem: tudjátok-e ti ezt, nevetők? anélkül egy szöveget sem tudtok megcsinálni. Ebből nem engedek! - kiáltott fel végül, erősen az asztalra ütve öklével.

De amíg ő így, minden rend és összefüggés nélkül kiabált, a teremben is rendetlenség keletkezett. Sokan felugráltak ültükből és előre nyomultak az emelvény felé. S mindez hamarabb történt, mintsem én leirom és nem értek rá intézkedéseket tenni. Vagy tán nem is akartak.

- Könnyű önöknek, elkényeztetett embereknek a készben dúskálni! - bődült fel az emelvény közvetlen közelében a szeminárista, Trofimovics Istvánra vigyorogva, aki ezt észrevén, egészen az emelvény szélére sietett s onnan tüzelt le:

⁴⁴ A negyvenes évek humanistái nevezetes korszakot alkottak az orosz irodalomban és társas életben.

- Hát nem jelentettem ki az imént, hogy a lelkesedés a fiatal nemzedékben épen oly tiszta és fényes, mint volt ezelőtt s hogy csak azért vész el, mert téved a szép formájában. Nem elég ez? S ha még hozzáadjuk ehhez, hogy ezt a kijelentést egy megbántott, megkomorodott apa tette, hát lehet-e, oh, apró emberkék, lehet-e azt elfogulatlanság és nyugodt ítélet magasabb pontjára helyezkedni?... Hálátlanok... igazságtalanok... miért nem akartok megbékélni?

És itt hirtelen hisztérikus zokogásban tört ki. Kezével törülgette le kicsordult könyeit. Melle és vállalai rángatództak a zokogásától... Elfelejtett mindent a világon.

A közönség megrémült, csaknem mindenki felugrott a helyéről. Gyorsan felugrott Mihajlovna Julia is, karon fogta a férjét és fölemelte azt a helyéről... Képtelen nagy skandalum keletkezett.

- Trofimovics István! - bőgött kárörvendéssel a szeminarista - itt a városban és a környéken most is bitangol egy Fedjka nevű szökevény rab. Rabol s csak nem régen követett el egy rablógyilkosságot. Engedjen meg egy kérdést: ha ön ezelőtt tizenöt évvel be nem adja őt katonának, hogy kifizethesse a kártyaadósságát, egyszerűen szólva: ha ön őt el nem kártyázza, vajon akkor is ez lett volna-e neki a sorsa, hogy kényszermunkára deportálják? Ölte volna-e az embereket, mint most, a létért való küzdelmében őli? Mit mond erre a tisztelt esztétikus úr?

Az erre következett jelenetet leírni nem vállalkozom. Legelőbb is őrzöngő taps riadt fel. Nem tapsoltak mindnyájan, csak valami ötödrésze a teremnek, de az aztán veszettül. A közönség többi része a kijárat felé tódult, de mert a tapsolók az emelvény köré tolakodtak, ebből általános kavargás keletkezett. A dámák sikoltoztak, több leány sirva fakadt és haza kéredzkedett. Lembke a helyén állva vadul nézegetett széjjel. Mihajlovna Julia nem tudta hol a feje - (először, mióta tevékenységét nálunk megkezdte). A mi Trofimovics Istvánt illeti, az - amint látszott, a szeminarista szavaitól egészen elképedt, de hirtelen felemelte mind a két kezét, mintha kiterjesztené azt a közönség felé és ordítva szólt:

- Leverem a port a lábaimról és átkot mondok... Vége... vége...

Aztán megfordulva a kulisszák megé szaladt, egyre hadonázva és fenyegetve a kezével.

- Megsértette a társaságot! Ide Verhovenszkijjel! - ordították a neki vadultak. Még utána is akarták vetni magukat. Rendet csinálni lehetetlenség volt. S egyszerre csak beütött a társaság kellő közepébe és felrobbant ott, mint valamely bomba, a végleges katasztrófa: a harmadik felolvasó, az a maniakus, aki a kulisszák megett egyre emelgette az öklét, hirtelen beszaladt az emelvényre.

Egészen olyan volt, mint az örült. Széles, diadalmas, mérhetetlenül elbizakodott mosolylyal nézett szét a kavargó termen és láthatóan tetszett neki a rendetlenség. Egy cseppet sem bántotta őt, sőt örült neki, hogy ilyen zavarban kell felolvasnia. Ez oly szemmel látható volt, hogy azonnal feltűnt mindenkinek.

- Hát ez megint mi? - kérdezték néhányan, - ki ez? Pszt! Mit akar ez mondani?

- Uraim! - kiáltott teljes erejéből a maniakus az emelvény szélére állva s csaknem olyan rikácsoló, asszonyos hangon, mint Karmazinov, csak hogy uri selypítés nélkül: - Uraim! Ezelőtt husz évvel, mikor fél Európa háboru előtt állt, Oroszország ideálja volt minden polgári és titkos tanácsosnak. Az irodalom a cenzura szolgálatában állt; az egyetemen sagisztikát⁴⁵ tanítottak, a katonaság baletté alakult, a nép pedig fizette az adóját és hallgatott a jobbágyság kancsukája alatt. A hazafiság abból állt, hogy az illetők a markáikat kenegettették, elevenet és holtat nyuztak. Akik kenegést el nem fogadtak, azokat lázadóknak tartották, mert zavarták a

⁴⁵ Lefordíthatatlan szójáték; ság = lépés; sagisztika tehát: lépéstan; célzás a katonaság drilljére.

hármóniát. A nyir-erdőket kipusztították a rend fentartása érdekében.⁴⁶ Európa remegett... De soha még Oroszország az ő ezredéves fennállása óta olyan szégyenletes állapotban nem volt.

Itt felemelte az öklét, diadalmasan és fenyegetően hadonázott a feje fölött, aztán dühösen lecsapott, mintha az ellenségét zúzná porrá. Örjögő kiáltozás zudult fel mindenfelől, fülsiketítő taps viharzott. Most már csaknem a terem fele tapsolt; elragadtatták magokat a legártatlanabbak is: hiszen nyíltan szidalmazták Oroszországot, hát ugyan ki állhatta volna meg, hogy az elragadtatástól ne tapsoljon?

- Ez már beszéd! Éljen! Ohó, ez már nem esztétika!

A maniakus lelkesen folytatta:

- Azóta husz év mult el. Az egyetemek megnyíltak, megszáporodtak. A sagisztika legendává lett; nincs elég katonatiszt a hadsereg számára. A vasutak megettek minden tőkepénzt és behálózták Oroszországot, mint a pókháló, annyira, hogy vagy tizenöt év múlva akárhova is vasuton lehet menni. A hidak már csak helylyel-közzel égnék le, ám a városok rendszeresen, a megállapított sorrendben, a tűzvészek szezonjában. A bíróságok salamoni ítéleteket hoznak s az esküdtek épen csak a létért való küzdelem szerint hagyják magokat megkenetni, nehogy éhen kelljen halniok. A jobbágyoknak is megvan a szabadságuk: most már nem a földesurak vesszőzik őket, hanem egymás közt verekednek. A pálinkának tengereit és oceánjait vették segítségül az állami költségvetés kikerekítésénél, Novgorodban pedig az ősrégi és immár hasznavehetetlen székesegyházzal szemben ünnepiesen állítottak föl egy kolosszális bronzgömböt az elmúlt ezeréves rendetlenség és ügyefogyottság emlékére... Európa elkomorodik és kezd megint fészkelődni... Pedig Oroszország soha, még a legcsúfabb karrikatúrára való korszakban sem volt...

A szertelen üvöltésben az utolsó szavakat már érteni sem lehetett. Csak azt lehetett látni, hogy a maniakus megint felemelte és diadalmasan megint lecsapta az öklét. Az üdvriadal tul ment minden határon: ordítottak, tapsoltak, még a hölgyek közül is kiáltottak némelyek: „Elég! Ennél jobbat már nem lehet mondani!” Az emberek mintha részegek lettek volna. A szónok körülnézett és mintha olvadásnak indult volna a saját dicsőségétől. Láttam, hogy Lembke valami kimondhatatlan izgatottsággal valakinek valamire mutatott. Mihajlovna Julia sápadtan, szapora szóval mondott valamit a hozzá szaladt hercegnek... Ebben a pillanatban vagy hat ember rohant be a kulisszák mögül az emelvényre, megfogták a szónokot és kituszkolták a kulisszák mögé. Nem tudom, hogy szabadulhatott meg tőlük a maniakus, de megszabadult és kiszaladván megint az emelvény szélire, teljes erejéből kiabált, a kezével hadonázva:

- Pedig Oroszország még soha sem volt...

De már vitték megint kifelé. Láttam, hogy vagy tizenöt ember sietett a kiszabadítására a kulisszák mögé, de nem az emelvényen át, hanem oldal-felől, szétszedve a könnyed korlátot annyira, hogy az végül fel is dült. Láttam aztán, alig híve a szemeimnek, hogy valahonnan előugrott az emelvényre a diák-kisasszony, (a Virginszkijné rokona), hóna alatt ugyanazon iratsomaggal, ugyancsak a volt öltözkében, ugyanolyan kivörösödten, olyan gömbölyűn, körülvetten két-három nőtől, két-három férfitől és az ő halálos ellenségétől, a gimnazistától. Még az első frázisát is hallottam:

„Uraim, azért jöttem ide, hogy jelentést tegyek a szerencsétlen tanulók nyomorgásáról és hogy közös tiltakozásra buzdítsam őket.”

De itt már elszaladtam. A vállszalagomat zsebre dugtam és a hátulsó járatokon át, amelyeket jól ismertem, kimentem a házból az utcára. Persze legelőbb is Trofimovics Istvánhoz siettem.

⁴⁶ T. i. vesszőzéshez való nyir-ágakat vagdaltak bennük.

II. FEJEZET.

Az ünnepség befejezése.

I.

Trofimovics István nem eresztett be. Bezárkózott és írt. Ismételt zörgetésemre és beszélőmre az ajtón át válaszolt:

- Kedves barátom, én mindennel végeztem, ki akar még többet tőlem?

- Ön semmivel sem végzett, csak segítségül volt arra, hogy minden felboruljon. Az istenért, Trofimovics István, most kalamburoknak nincs helyük; nyissa ki. Intézkedni kell; még ide is eljöhetnek, megsérthetik önt még itt is...

Jogosítottam véltem magamat arra, hogy szigorú, sőt kötődő legyek. Félttem, hogy még valami esztelenebb dolgot talál elkövetni. De a legnagyobb csodálkozásomra szokatlan szilárdságra találtam:

- Hát ne sértessen ön se. Fogadja köszönetemet az eddigiekért, de ismétlem, hogy én minden tekintetben végeztem az emberekkel, a jókkal is, a rosszakkal is. Most Pavlovna Dáriának írok, akit idáig oly megbocsáthatatlanul elhanyagoltam. Holnap vigye el neki a levelem, ha akarja, most pedig „merci.”

- Trofimovics István, biztosítom önt, hogy a dolog sokkal komolyabb, mint ön gondolja. Azt hiszi ön, hogy ön ott valakit összetört? Senkit sem tört össze, hanem ön zúzódott darabokra, mint valami üres üveg, (óh, goromba és udvariatlan voltam; elkeseredten gondolkodom most erre!). Pavlovna Dáriának önnek nincs mit írnia... és hova lesz most ön én nélkül? Mit ért ön a gyakorlati élethez? Még valami helytelenséget talál elkövetni. Megint pórul járhat, ha valamit cselekszik...

Fölkelt és az ajtóhoz jött.

- Ön csak kevés ideig volt azokkal és máris eltanulta azok nyelvét és tónusát, *Dieux vous pardonne, mon ami, et Dieux vous garde*. De én mindig láttam önben a jóra valószínűsítő bizonyos jeleit, tehát ön még megtérhet, - *après le temps* persze, mint mi oroszok valamennyien. Ami pedig az ön megjegyzését illeti az én gyakorlatiatlanságomra vonatkozólag, hát figyelmeztetem önt egy régi mondásomra, hogy: nálunk Oroszországban temérdek embernek csak az a dolga, hogy falánkan lepik el a mások gyakorlatiatlanságát, mint a nyári legyek, korholják a mások élehetlenségét, csak a magukét nem. *Cher*, ne feledje, hogy én nagyon fel vagyok indulva és ne gyötörjön engem. Még egyszer „merci” önnek mindenért, váljunk el mint jóbarátok, mint Karmazinov a közönségtől, vagyis feledjük el egymást lehetőleg nagylelkűen. Karmazinov ravaszkodott, mikor olyan nagyon is kérte az ő volt olvasóit, hogy felejtse el; *quant à moi* én nem vagyok annyira hiú és leginkább az ön romlatlan szívére számítok: ugyan minek is emlékeznék ön sokáig egy hasznavehetetlen öreg emberre? „Éljen mentől többet”, kedves barátom, mint a multkori névnapom alkalmából nekem Násztászjá kívánta, (*ces pauvres gens ont quelquefois des mots charmants et pleins de philosophie*). Nem kívánok önnek sok szerencsét, - megunná; nem kívánok bajt sem; csak ismétlem a népies filozófiával, hogy éljen ön sokat és legyen rajta, hogy mentől kevesebbet unatkozzék; ezt a hiú kívánságot már magamtól teszem hozzá. Nos isten önnel, még pedig egész komolyan. Hiában áll az ajtó előtt, én ki nem nyitom.

Elment és nem bírtam vele többre menni. Ellenére a „felindultságának”, egész nyugodtan, lassan, nyomatékosan és meggyőző szándékkal beszélt. Persze, hogy kissé neheztelt rám, és mellékesen boszút állt rajtam, talán még a tegnapi „kibitkáért”, a mai, nyilvánosan ejtett könyei pedig, ellenére az ő ügyvélt győzelmének, kissé komikus helyzetbe hozták őt s ezt ő érezte, már pedig nem igen volt a világon ember, aki annyira ügyelt volna a barátaival való érintkezésben a formák szépségére és szigorúságára, mint Trofimovics István. Oh, én őt nem kárhoztatom! Hanem ez a kényesség és szárkázmus, amely a megpróbáltatása után sem hagyta el őt, akkor egészen megnyugtatót engem: aki láthatóan annyira nem esett ki a sodrából, semmi esetre sem fog valami tragikus vagy szokatlan dolgot elkövetni. Így gondolkoztam akkor, hajh, de mennyire csalódtam! Sok mindenre nem figyeltem én akkor...

Elébe vágva az eseményeknek, idézem néhány sorát annak a Pavlovna Dáriához írt levélnek, amelyet az másnap csakugyan megkapott.

„Mon enfant, kezeim reszketnek, de én már mindennel végeztem. Kegyed nem volt jelen, mikor én legutóbb birokra keltem az emberekkel; nem jött el arra a „felolvasásra” és ezt jól tette. De azért hallani fogja, hogy a mi Oroszországunkban, amely karakterekben tönkre ment, akadt egy bátor ember és a mindenfelől rázúduló halálos fenyegetésekkel is szembeszállva, megmondta a félkegyelműeknek az igazat, t. i. azt, hogy ők félkegyelműek. O, ce sont - des pauvres petits vauriens et rien de plus, des petits duracski⁴⁷ - voilà le mot! A kocka el van vetve; elmegyek ebből a városból örökre, de még nem tudom, hova; mindenki, akit szerettem, elfordult tőlem. De kegyed tiszta, báva, szelid teremtés, akinek a sorsa csaknem egyesült az enyémmel, csaknem egyesült egy szeszélyes, zsarnokoskodó sziv akaratából s kegyed talán megvetéssel nézte azt, mikor én a mi létre nem jött házasságunkat megelőző napon kislelkűen könyeket hullattam; kegyed, aki bármint álljon is a dolog, csak komikus embert láthat én bennem, fogadja most tőlem az én szivem utolsó kiáltását és egyedül csak kegyed! Hiszen csak nem hagyhatom kegyedet örökre abban a gondolatban, mintha én hálátlan fajankó volnék, azonkívül udvariatlan és önző, amint ezt valószínűleg mindennap mondogatja kegyednek egy nemtelen és kegyetlen sziv, amelyet én - fájdalom - elfelejteni nem tudok...”

És így tovább, a nagy alaku levélnek négy lapján át.

Miután az ő „ki nem nyitom” kijelentésére háromszor megdöngettem az öklömmel az ajtaját, bekiáltottam még neki, hogy ő még ma háromszor is el fogja küldeni értem Násztászját, de akkor majd én nem jövök el, - ott hagytam őt és siettem Mihajlovna Juliához.

II.

Ott vérlázító jelenet tanúja voltam: a szegény asszonyt nyiltan rászédték s én semmit sem tehettem. Mit is mondhattam volna neki? Kissé már magamhoz tértem és megítélhettem, hogy nekem csak bizonyos sejtelmeim, gyanúim voltak és lehettek. Mihajlovna Juliát könyek között, szinte hisztériában találtam, kölni vízbe mártott borogatással, mellette egy pohár vízzel. Előtte Sztepanovics Péter állt és szünetlenül beszélt, a herceg ellenben hallgatott, mintha le lett volna lakatolva. Mihajlovna Julia sirva, fel-felkiáltva szemrehányásokat tett Sztepanovics Péternek, hogy az félre állt. Rögtön meglepett engem, hogy ő az egész felsülést, a délelőtti felolvasás minden szégyenét csak annak tulajdonította, hogy Sztepanovics Péter nem volt jelen.

⁴⁷ A nálunk is használatos *durák* diminutivuma; magyarra pontosan nem fordítható; megközelítőleg: bolond pipogya.

Sztepanovics Péterben pedig nagy változást vettem észre: mintha valamivel nagyon is el lett volna foglalva, mintha nagyon is komoly lett volna. Rendszerint sohasem látszott komolynak, mindig nevetett, még ha haragudott is, már pedig sokszor haragudott. Oh, ő most is haragudott, nyersen, fesztelenül, boszúsan és türelmetlenül beszélt. Azt bizonyítgatta, hogy főfájást kapott, vérhányása volt a Gaganov szállásán, akihez véletlenül még korán reggel elment. S a szegény asszony még nagyon szerette volna magát csalódásban ringatni. A főkérdés, amely az én megjelenéssel szőnyegen forgott, ez volt: megtartsák-e a bált, vagyis az ünnepség második részét? Mihajlovna Julia semmi szín alatt sem akart a történetek után a bálon megjelenni, más szóval egész igyekezetével azon volt, hogy a megjelenésére erővel vegyék rá, mégpedig okvetlenül Sztepanovics Péter vegye rá. Ugy nézett Verhovenszkijre, mint valami orakulumra s ha ez talán most távozott volna, ő rögtön ágyba feküdt volna. De az épen nem szándékozott távozni; neki magának is érdekében állt, hogy a bál megtartassék s hogy Mihajlovna Julia azon okvetlenül megjelenjék...

- No, minek ez a sirás? Mindenáron jelenetet akar? Ki akarja tölteni valakin a boszúját? Itt vagyok, töltse ki rajtam, csak mentől előbb, mert az idő telik és határozni kell. Amit elrontottak a felolvasással, azt jóvá tesszük a bállal. A herceg is ezen a véleményen van. Ugy ám; ha nincs ott a herceg, isten tudja, mi lett volna a dolog vége?

A herceg eleinte a bál ellen volt (vagyis az ellen, hogy Mihajlovna Julia a bálon megjelenjék, de a bált okvetlenül meg kell tartani), de egy-két ő rá való hivatkozás után lassankint beleegyezett a Sztepanovics Péter indítványába.

Nagyon meglepett engem a Sztepanovics Péter szokatlanul udvariatlan hangja is. Oh, én méltatlankodva utasítom vissza azt a később elterjedt, aljas rágalmat, mintha Mihajlovna Juliának valami viszonya lett volna Sztepanovics Péterrel. Ilyesmiről szó sem volt, nem is lehetett. Verhovenszkij egyszerűen azzal kerítette hatalmába Mihajlovna Juliát, hogy eleitől kezdve mindig ébren tartotta benne azt az ábrándot, hogy hatással lehet a fiatalságra és a kormányra, dicsérgette a terveit, maga is tervezgetett vele, hizelgett neki a legközönségebben, behálózta tetőtől talpig és olyan nélkülözhetetlenné tette magát, mint az éltető levegőt. Mihajlovna Julia meglátva engemet, szikrázó szemekkel kiáltott fel:

- Kérdezze meg ettől az úrtól, ő is mindig velem volt, mint a herceg. Mondja, kérem, nem világos-e, hogy hitvány, ravasz összeesküvésről van szó abból a célból, hogy ellenem és Antonovics András ellen törjenek? Oh, ez összeesküvés! Kész tervvel jöttek oda. Ez egy egész párt!

- Megint túl lőtt a célon, mint mindig. Örökös poémák vannak a fejében. Különben én örülök, hogy ez az úr... (úgy tett, mintha elfeledte volna a nevemet), hadd mondja el ő is a véleményét.

- Az én véleményem, - siettem én a felelettel - egészen megegyezik a Mihajlovna Juliáéval. Az összeesküvés nagyon is világos. Visszahoztam a vállszalagot, Mihajlovna Julia. Lesz-e bál vagy nem lesz, az persze nem az én dolgom, mert nem én tölem függ, de az én rendezői tisztem véget ért. Bocsássa meg az őszinteségemet, de a józan ész és meggyőződése ellenére én nem cselekedhetem.

- Hallja ezt, hallja? - csapta össze a kezét.

- Hallom és azt felelem önnek, - fordult Verhovenszkij felém - hogy önök valamennyien ettek valamit, amitől félrebeszélnek. Szerintem semmi olyas nem történt, ami ezelőtt nem volt és ami bármikor is meg ne történhetnék ebben a városban. Micsoda összeesküvés? Rendetlenség, szégyenletes ostobaság történt, de hol itt az összeesküvés? S még Mihajlovna Julia ellen? Az ellen, akit ők úgy bálványoztak, aki őket pártfogolja, aki minden további nélkül megbocsátotta

nekik az ő gyerekeskedésöket? Mihajlovna Julia, miről papoltam én kegyednek szüntelenül egy egész hónapig? Mire figyelmeztettem? Minek kellett kegyednek ez az egész népség? Nagy szüksége volt kegyednek ezekre a hitvány emberkékre! Minek? Hogy a társaságot egyesítse? Hát egyesülhetnek ezek az emberek, kérem!?

- Mikor figyelmeztetett ön engem? Ellenkezőleg; ön mindent jóváhagyott, sőt követelte... Megvallom, én annyira csodálkozom... Hiszen ön hozott hozzám annyi különös embert...

- Ellenkezőleg; én egyre vitáztam kegyeddel és nem hagytam helyben sok mindent, hogy pedig embereket hoztam kegyedhez, hát az igaz, de csak akkor, mikor azok már úgyis tuca-tonkint jelentek meg kegyednél, hogy „irodalmi kadrilt” rendezzenek s ennél ilyen lézengők nélkül meglenni nem lehet. Egyébként fogadni mernék rá, hogy ma tiz-húsz ilyen lézengőt loptak be magokkal belépőjegy nélkül.

- Ez bizonyos, - erősítettem én is.

- No látja, ezt már ön is elismeri. Emlékszik-e, milyen hang uralkodott itt, ebben a városban az utóbbi időkben? Hiszen az csupa vakmerőség, szemtelenség volt már. S ki volt annak a főpártolója? Ki fedezte azt a tekintélyével? Ki ingerelte fel a hitványokat? Ki úszította fel őket? Hiszen a kegyed albumában, Mihajlovna Julia, az összes helyi családi titkok meg vannak örökítve! Nem kegyed simogatta, dédelgette a poétáit és rajzolóit? Nem kegyed engedte-e, hogy Lyámsin a kezét csókolgassa? Nem a kegyed jelenlétében szidalmazta-e egy szeminarista a valóságos polgári tanácsot és piszkította be a degetes csizmájával a tanácsos leányának a ruháját? Hogy csodálkozhatik tehát, hogy a közönség kegyed ellen van hangolva?!

- De hiszen ezt ön... maga... Oh, istenem!

- Nem, én kegyedet óva intettem még össze is vesztünk, érti-e; összevesztünk!

- Ön a szemembe hazudik.

- No persze, kegyednek hiába mond az ember valamit. Kegyednek most áldozat kell, akin a haragját kitölthesse; nos, mondtam már, hogy töltsse ki rajtam. Jobb, ha önnel beszélek... uram. (Még mindig nem akarta tudni a nevemet). Vegyük számba az ujjainkon: én azt állítom, hogy az egy Liputinon kívül senki össze nem esküdött, sen-ki-i! Majd bebizonyítom, de lássuk előbb Liputint. Ő vitte fel az emelvényre Lebjadkint a versével, de hát ez ön szerint összeesküvés? Hiszen ezt Lebjadkin tán valami nagyon szellemes dolognak is tartotta! A legkomolyabban szellemesnek. Egyenesen azzal a gondolattal jött ki, hogy mindenkit földerítsen, első sorban persze a pártfogóját, Mihajlovna Juliát. Nem hiszi? Hát nem ahoz a stilushoz tartozik-e ez, amely itt egy egész hónap óta uralkodott? Többet mondok: más körülmények között sikerült volna is a tréfa. A tréfa kissé vastag, vagy mondjuk: erős; de mulatságos, az egyszer bizonyos.

- Hogyan? Ön a Liputin eljárását még szellemesnek mondja? - kiáltott roppantul ingerülten Mihajlovna Julia - azt az ostobaságot? azt a tapintatlanságot? Azt az aljasságot, gazságot, azt a merényletet? Oh, ön tréfál! Hiszen akkor ön is összeesküdött vele!

- Természetes; hátul ültem, elbujtam, rángattam a gépezetet. Hiszen ha én részt vettem volna az összeesküvésben - értse meg ezt legalább - akkor nem végződött volna csak a Liputin dologával. E szerint én tán a papámmal is összebeszéltem, hogy ő olyan skandalumot provokáljon? Hát ki az oka annak, hogy a papámat a felolvasó asztalhoz bocsátották? Ki figyelmeztette kegyedet még tegnap is?

- Oh, hier il avait tant d'esprit, arra támaszkodtam; azonkívül jó manérjai is vannak; azt gondoltam, hogy ő és Karmazinov... Hát itt van ni!

- No látja! Hanem dacára a tant d'espritnek, a papám skandalumot csinált s ha előre tudtam volna, hogy skandalum lesz a vége, hát akkor, - ha az összeesküvéshez tartozom - nem igyekeztem volna kegyedet tegnap rábeszélni, hogy ne bocsássa a kecskét a káposztás kertbe; igaz-e? Én pedig kegyedet tegnap igyekeztem lebeszélni, még pedig azért, mert előérzetem volt. Mindent előre látni persze nem lehetett; bizonyára ő maga sem tudta még egy perccel előbb, hogy mi lesz a dolog vége. Különösek ezek az ideges öregecskék! De őt még meg lehet menteni; a közönség megnyugtatóására küldjön hozzá adminisztratív úton és az illő tisztesség-megadással két orvost, tudakozódni az egészsége felől; ezt még ma meg lehetne tenni, aztán beküldeni őt egyenesen a kórházba egy kis hidegvizes borogatásra. Erre legalább is nevetni fog mindenki s belátják mind, hogy nincs miért apprehendálni. Ezt én még a mai bálon közhirre teszem, mert én a fia vagyok. Egészen másképen áll a dolog Karmazinovval: az mint egy vad-szamar jelent meg és egy álló óráig kihúzta a cikkével. No, ez már csakugyan összeesküvésben van velem. No, - azt mondja - majd adok én nektek! Megemleget engem Mihajlovna Julia!

- O, Karmazinov, quelle honte! Égtem a szégyentől a publikum miatt!

- No, én bizony nem égtem volna, hanem őt magát piritottam volna meg. A közönségnek igaza van. De ki a hibás Karmazinovot illetőleg is? Beszéltem én ő róla kegyednek valamikor? Részt vettem én az ő istenítésében? No hát akkor vigye el őt az ördög! Marad még a harmadik, a maniakus politikus; ez egészen külön dolog. Itt már mindenki hibás, nemcsak én, az összeesküvő.

- Jaj, ne is beszéljen róla, az szörnyűség és egyedül magam vagyok benne a hibás.

- Igaz, de ebben már menteni tudom kegyedet. Ugyan ki tudna a veséjükbe látni az ilyen őszintéknek?! Még Pétervárott sem tudnak ellenők védekezni. Hiszen őt ajánlották nekünk, még pedig mennyire! Reményilem, belátja kegyed, hogy meg kell jelennie a bálon. Mert ez fontos eset ám; hiszen kegyed maga csinált neki utat a felolvasó asztalhoz. Most hát nyilvánosan ki kell jelentenie, hogy kegyed ő vele nem szolidáris, hogy a fickó már a rendőrség kezében van s hogy kegyedet megmagyarázhatatlan módon beugratták. Ki kell jelentenie méltatlankodással, hogy egy örült ember áldozata volt. Mert hiszen az egy tökéletes örült. Ugy is kell róla beszélni. Én az ilyen harapdálókat ki nem állhatom. Meglehet, hogy én néha még furcsábban is beszélek, mint ő, de nem ám a felolvasó asztal mellől. Most meg épen a szenátorról kiabálnak.

- Micsoda szenátorról? Kik kiabálnak?

- Én magam sem értem a dolgot. Hát kegyed, Mihajlovna Julia, semmit sem tud valami szenátorról?

- Szenátorról?

- A dolog úgy áll, hogy az emberek beszéde szerint ide egy szenátort küldenek Pétervárról s önöket fölmentik. Már sokaktól hallottam.

- Én is hallottam, - mondtam én.

- Ki mondta? - kérdezte Mihajlovna Julia egészen felindultan.

- Már hogy ki mondta először? Tudom is én. De azt beszélnek. Mindenki beszéli. És nagyon komolyan, bár én az egészből semmit sem értek. Persze az okosabbak és kompetensebbek nem beszélnek, de azok is hallgatják.

- Mily aljasság! És... mily ostobaság!

- No hát ezért is meg kell jelenni, hogy megmutassa azoknak az ostobáknak.
- Megvallom, magam is érzem, hogy kötelességem, de... hátha megint valami botrány lesz? Hátha össze sem jönnek a vendégek? Senki el nem jön, senki!
- Micsoda képzelődés! Ezek nem jönnének el, ezek? Hát a kész ruhák? a leányok kosztümjei? Ha ilyeneket beszél kegyed, hát azt kell hinnem, hogy nem igazi asszony. Nagyon rosszul ismeri az embereket.
- A nemességi marsallné nem lesz jelen, azt tudom!
- De hát végre is mi történt? Miért ne jönnének el? - kiáltott fel végül Verhovenszkij boszús türelmetlenséggel.
- Szégyen és gyalázat történt, ha nem tudja. Nem tudom én, hogy mi, de olyasvalami, ami után nekem megjelennem lehetetlen.
- Miért? Mert elvégre is mit hibázott kegyed? Miért veszi magára? Nem inkább hibásak-e a közönségbeliek, a kegyed öreg urai, a kegyed családapái? A rendet semmiféle társaságban sem képes egymaga a rendőrség fentartani. Itt mindenki olyan, hogy külön-külön rendőrt kellene mellé állítani. Nem értik meg azt, hogy a társadalom maga ügyel föl magára. S mit tesznek ilyen esetekben a mi család-apáink, főhivatalnokaink, feleségeink, leányaink? Hallgatnak és duzzognak.
- Ah, ez arany-igazság; hallgatnak, duzzognak és... körülnézegetnek.
- No, ha igaz, hát mondja meg ezt ott hangosan, büszkén és szigorúan. Mutassa meg, hogy nem adta meg magát. Oh, arra kegyed nagyon is képes, mert van rá tehetsége, ha a feje világos. Gyűjtse őket maga köré és beszéljen hangosan, de hangosan! Azután egy-egy levél a „Golosz”-ba és „Birezvija Vjedomoszi”-ba.⁴⁸ Majd én magam veszem magamra az egészet elintézés végett. Persze, mentől nagyobb figyelemben kell részesíteni a jelenlevőket, felügyelni a büffére; felkérni... ezt az urat... Ön nem hagyhat el minket, uram, épen akkor, mikor mindent előlről kell kezdeni. No, és magától értetődik, hogy kegyed, Mihajlovna Julia, karonfogva jelen meg Antonovics Andrással. Hogy van Antonovics András?
- Oh, mily igazságtalanul, helytelenül, bántóan ítélte meg ön mindig azt az angyali embert! - szólt váratlanul elérékenyüléssel, csaknem sirva, Mihajlovna Julia, szeméhez emelve a zsebkendőjét. Sztepanovics Péter az első pillanatban szinte meghökkent:
- Kérem... én... hát ugyan mikor... én mindig...
- Soha, soha sem volt ön vele szemben igazságos!
- Soha meg nem érti az ember az asszonyt! - dörögött görbén mosolyogva Sztepanovics Péter.
- Ő a legigazibb, legdelikátabb, legangyalibb ember! A legjobb ember!
- De kérem, hiszen a mi a jóságát illeti, én mindig...
- Soha! Hagyjuk ezt! Tudom, hogy nem kell neki a védelmére kelni. Az imént az a jezsuita nemességi marsallné is elejtett néhány szárkásztikus szót a tegnapiakra vonatkozólag.
- Oh, van is annak most eszében, hogy a tegnapiakra gondoljon; a maiakon jár annak az esze. Miért gondolja kegyed, hogy ő a bálra el nem jön? Persze, hogy nem jön el, mert más a dolga. Meglehet, hogy az egészben nem is hibás, de hát a reputációja... benne van a keze a pizokban.

⁴⁸ Pétervári hírlapok.

- Miről beszél? Nem értem; miért volna a keze piszokban? - bámult Mihajlovna Julia.
- Én nem is állítom, de az egész város arról beszél, hogy ő hozta össze őket.
- De kit?
- Ejha! Hát kegyed még nem is tudja? - kiáltott fel Verhovenszkij igen jól tettetett csodálkozással, - hát Sztavrogint és Nikolajevna Lizavetát!
- Hogyan? Mi az? - kiáltottunk föl mindnyájan.
- Hát igazán nem tudják? Tyüh! Hiszen nagyszerű regény történt: Nikolajevna Lizaveta a nemességi marsallné kocsijából egyenesen átült a Sztavrogin kocsijába és elröpült „ez utóbbival” fényes nappal Szkvresnyikibe. Talán még egy órája sincs.

Elképedtünk. Persze, hogy tovább kezdtük faggatni Verhovenszkijt, de ő, bár „véletlenül”, szemtanúja volt az esetnek, részleteket mondani nem tudott. Az eset állítólag a következőképpen folyt le: Mikor a nemességi marsallné a „felolvasásról” haza vitte Nikolajevna Lizavetát és Nikolajevics Móricot a Liza anyja házába (az öreg asszony még mindig betegen feküdt a lábával), a kaputól nem messzire, vagy húsz lépésnyire, valakinek a kocsija várt. Liza, amint kireppent a kocsiból, egyenesen az idegen kocsihoz futott, annak az ajtaja kinyílt és becsapódott; Liza ezt kiáltotta Nikolajevics Móricnak: „Ne bántson engem!” s azzal a kocsi elvágtatott Szkvresnyikibe. Szapora kérdéseinkre, hogy előre megegyeztek-e, ki ült a kocsiban, Sztepanovics Péter azt felelte, hogy ő semmit sem tud; hogy valószínűleg volt megegyezés, de hogy ő a kocsiban Sztavrogint nem látta; meglehet, hogy csak az öreg kamarásinas, Jegorücs Elek ült benne. Arra a kérdésre, hogy hát ő hol vette ott magát s honnan tudja olyan bizonyosan, hogy Szkvresnyikibe hajtottak, azt felelte, hogy véletlenül arra ment és meglátva Lizavetát, még a kocsihoz is futott, (de mégsem látta, hogy ki ült a kocsiban; az ő kíváncsisága dacára sem) s hogy Nikolajevics Móric nemcsak nem üldözte, de még csak megállítani sem próbálta Lizát, sőt ő tartotta vissza a nemességi marsallnét is, aki tele torokból azt kiabálta: „Sztavroginhoz megy! Sztavroginhoz!” Itt én elvesztettem a türelmemet és dühösen kiáltottam Sztepanovics Péterre:

- Ez a te munkád, gazember! Te rendezted a délelőtti skandalumot is. Te segítettél Sztavroginnak, te jöttél oda a kocsival, te ültetted be a kocsiba... te, te, te! Mihajlovna Julia, ez a kegyed ellensége, kegyedet is el fogja veszíteni. Vigyázzon!

És sietve kirohantam a házból.

Mai napig sem értem és magam is csodálkozom, hogy tudtam én akkor úgy rá kiabálni? De teljesen eltaláltam az igazságot; csaknem minden úgy történt, ahogy mondtam, - mint ez később bebizonyult. Nagyon is feltűnő volt az a ravaszkodás, amelylyel az eseményt előadta. Nem mondta el mindjárt a hirt, mikor megjelent, pedig az ugyancsak szenzációs hír volt, hanem úgy tett, mintha mi már azt tudnók, ami pedig olyan rövid idő alatt lehetetlen volt. De ha tudtuk volna is, csak nem hallgattunk volna vele addig, míg ő elő nem hozta. Azt sem tudhatta - s megint az idő rövideje miatt - hogy már az egész városban beszélnek a nemességi marsallné esetét. Ezenkívül elbeszélése közben nehányszor aljas ravaszsággal mosolygott, mint ha minket már végkép rászedett bolondoknak tartana. De bántam is én már őt! Hittem, hogy az eset igaz és magamon kívül rohantam el Mihajlovna Juliától. A katasztrófa a szíven ütött meg. Csaknem sirtam; sőt talán sirtam is. Nem tudtam, hogy mitévő legyek. Szaladtam Trofimovics Istvánhoz, de a fura ember megint nem eresztett be. Násztászja ájtatos suttogással mondta, hogy lefeküdt pihenni, de én ezt nem hittem. A Lizáék házában kikérdeztem a cselédséget; ezek megerősítették a szökés hírét, de semmi egyebet nem tudtak. A házban nagy volt a felfordulás, a beteg öreg asszony elájult; mellette volt Nikolajevics Móric.

Sztepanovics Péterről azt mondták, hogy az utóbbi napokban az gyakran ólálkodott a házban, néha napján kétszer is megjelent. A cselédek nagyon szomorúak voltak és Lizáról, akit nagyon szerettek, különös tisztelettel beszéltek. Hogy Liza végkép elveszett, abban én nem kételkedtem, de az eset pszichológiai oldalát megérteni nem bírtam, különösen a Sztavroginnal tegnap lefolyt jelenet után. Befutni a várost és kérdezősködni az ismerős, kárörvendő házaknál, ahol már bizonyára tudják a hirt, nem akartam, mert azt utálatosnak és Lizára nézve lealacsonyítónak ítéltam. De különös, hogy beszaladtam Pavlovna Dáriához, ahol azonban nem fogadtak el, (a Sztavroginék házában tegnapról óta senkit sem fogadtak el) nem is tudom: mit mondhattam volna és minek szaladtam oda? Pavlovna Dáriától annak a bátyjához mentem. Satov sötéten, szótlanul hallgatott meg. Megjegyzem, hogy ő már akkor komor hangulatban volt, mikor hozzá beléptem; nagyon el volt mélyedve gondolataiba és nagyon össze kellett szednie magát, hogy engem meghallgasson. Ugyszólván semmit sem felelt, csak járkált a szobájában egyik szögletből a másikba, a szokottnál erősebben kopogva a csizmájával. Amint eljöttem tőle, már a lépcsőn kiáltott utánam, hogy menjek Liputinhoz: „Ott mindent megtudhat ön!” De Liputinhoz én nem mentem, hanem már messze útról visszatérve újra Satovhoz tértem be, ahol az ajtót félig kinyitva és be nem lépve lakonikusan és minden további magyarázat nélkül azt kérdeztem tőle: nem megy-e el ő ma Timofejevna Máriához? Ezért Satov jól leszidott, mire én távoztam. Följegyzem, nehogy elfelejtsem, hogy ő aznap este elment a város végén lakó Timofejevna Máriához, akit már régecskén nem látott. Timofejevna Máriát lehetőleg jó egészségben és jó kedvben találta, Lebjadkint pedig holt részegen, az első szobában aludva. Ez éppen tíz órakor volt. Így mondta el ő ezt nekem másnap, amint velem az utcán lihegve találkozott. Én csak esti tíz órakor határoztam el, hogy elmegyek a bálba, de nem mint „fiatal rendező” (a vállszalagomat is ott hagytam Mihajlovna Juliánál), hanem csak legyőzhetetlen kíváncsiságból, hogy valamit halljak, (anélkül, hogy kérdezősködjem), mit beszélnek a városban az esetről? Meg Mihajlovna Juliát is szerettem volna látni, ha csak messziről is. Nagyon bántott, hogy az imént úgy elszaladtam tőle.

III.

Ez az egész éjjel az ő képtelen jeleneteivel és reggel felé történt szörnyű „megoldásával” most is úgy tűnik föl előttem, mint valami kusza, rossz álom és mint a krónika legkinosabb része - legalább nekem. Ha elkéstem is a bálról, de ott voltam a végén; oly hamarosan ért az véget. Tizenegy óra volt már, mikor megérkeztem a nemességi marsallné házához a Fehér-termébe, amely most táncteremmé volt átalakítva. Bármily rossz előérzetem volt is a bált illetően a délelőtti felolvasás után, mégis meg voltam lepelve; az előkelőbb családokból egyetlenegy személy sem jelent meg, még a jelentékenyebb csinovnyikok is elmaradtak. Ami a dámákat és leányokat illeti, hát a Sztepanovics Péter iménti számítása (most már bizonyos, hogy ravasz biztatása) nagyon is helytelennek bizonyult; nagyon kevesen jelentek meg; négy férfira alig jutott egy hölgy, de még ezek is milyenek! Az ezredi tiszték „valami” feleségei, postahivatalnokok és kisebb hivatalnokok nejei, leányai, három patikárusné a leányaival, három szegényebb sorsú földbirtokosné, hét leánya és egy huga annak a szekretáriusnak, akit már fentebb említettem, néhány kupecné, - de hát ezekre számított-e Mihajlovna Julia? Még a kupeczek fele sem jött el. Ami a férfiakat illeti, hát dacára előkelőbbjeink teljes távolmaradásának, elég sűrű tömeg szedődött össze, de ez igen kétértelmű és gyanús benyomást gyakorolt. Igaz, hogy volt ott néhány rendes és tiszteletreméltó katonatiszt a feleségével, néhány engedelmes családfő a családjával, mint például ugyancsak az a szekretárius a hét leányával. Mindezek a kisebb állású emberek ugyszólván „kényszerűségből” jöttek el, mint ez urak egyike mondotta. Másfelől volt egy csomó vidám vendég, meg egy csomó olyan

egyéniesség, akiket még Sztepanovics Péter is azzal gyanúsított volt az imént, hogy belépőjegy nélkül jelentek meg s ezek száma láthatóan megszorodott a délelőttihez képest. Ezek egyelőre a büffében ültek; amint megjelentek, egyenesen a büffébe tartottak, mint előre kijelölt helyre. Legalább nekem úgy látszott. A büffé a szobák és termek végében egy nagy helyiségben volt, ott helyezkedett el Prohorucs a klub konyhájának csalogató berendezésével, kiállítván közszemlére az izes harapnivalókat és italokat. Láttam ott néhány embert csaknem rongyos öltözetben, bálba nem illő kosztümökben, akik láthatóan kijózanodtak, de csak nagy bajjal és rövid időre, meg az isten tudja, honnan került idegeneket. Én persze tudtam, hogy Mihajlovna Julia a lehető legdemokratikusabb jellegű bált akart rendezni, „nem rekesztve ki még a polgárokat sem, ha ezek is jegyet akarnának váltani”. Ezt a kijelentést ő bátran tehette meg a rendező bizottságban, mert jól tudta, hogy senkinek a város polgárai közül eszébe sem jut jegyet váltani. Hanem azért én kétségeskedtem abban, hogy a legdemokratikusabb szándék mellett is be lehessen ereszteni a bálba ilyen rongyos kabátosokat. De ki eresztette be ezeket és micsoda céllal? Liputint és Lyámsint már megfosztották a rendezői válszalagjoktól, (bár azért ott voltak a bálban, hogy részt vegyenek az „irodalmi kadrilban”); de a Liputin helyét legnagyobb csodálkozásomra az a szeminarista foglalta el, aki annyira megtámadta a felolvasáson Trofimovics Istvánt, a Lyámsin helyét pedig maga Sztepanovics Péter! Mit lehetett várni ilyen körülmények közt? Igyekeztem a beszélgetéseket meglesni. Némely véleménynyilvánítások egészen megleptek a vadságukkal. Egy csoportban például azt állították, hogy a Sztavrogin és Lizaveta históriáját Mihajlovna Julia rendezte, még pedig pénzért. Még az összeget is megnevezték. Erősítették, hogy az ünnepséget is csak azért rendezte; a város fele azért maradt távol, mert megtudta, hogy miről van szó, Lembke pedig annyira frappálódott, hogy „megzavarodott az elméje”, most meg a felesége azt teszi vele, amit akar. Vadul, rekedten hahotáztak. A bált is rettenetesen kritizálták, Mihajlovna Juliát minden feszélyezettség nélkül szidták. Nyugtalanul, részegesen, összevissza fecsegték; nem igen lehetett abból valamit megállapítani. Voltak a büffében már közönséges csőcselékbeliek is, sőt volt néhány olyan hölgy is, akit már semmi meg nem lep, meg nem ijeszt, igen vidám és igen szeretetreméltó hölgyek, többnyire katonatisztek feleségei a férjikkel. Ezek külön asztaloknál társaságba verődtek és nagy-vigan teáztak.

A büffé meleg, otthonos búvó-helyévé lett csaknem a közönség felének. Hanem azért ezek is nemsokára kénytelenek voltak a terembe tódulni. Szörnyűség arra még gondolni is.

Egyelőre a Fehér-teremben a herceg rendezése mellett három, igen ritkás kadril volt. A lányok táncoltak, a szülők meg gyönyörködtek bennök. De e tiszteletreméltó szülők közül már sokan kezdtek azon gondolkozni, hogyan lehetne innen idejekorán elkövetkezni, nem várva be, míg majd „kezdődik”. Mert mindenki tisztában volt azzal, hogy lesz valami. Nehéz volna leírni a Mihajlovna Julia lelkiállapotát. Nem szólitottam meg őt, bár elég közel jutottam hozzá. Köszöntésemet, mikor beléptem, nem viszonzta, mert nem vett észre. Arca szenvedő volt, tekintete lenéző és döllyfős, de nyugtalan és izgatott. Látható erőfeszítéssel igyekezett magán uralkodni, - minek és kinek a kedvéért? Neki rögtön el kellett volna távoznia s ami fő, elvinni a férjét; de ő ott maradt! Le lehetett már az arcáról olvasni, hogy mindennel tisztában van s hogy nincs már mit várnia. Már Sztepanovics Pétert sem intette magához (ez meg őt - mint látszott - kerülte; láttam őt a büffében; rendkívül vidám volt). De ő azért mégis ott maradt a bálban és egy pillanatra sem bocsátotta el maga mellől Antonovics Andrást. Oh, ő a legutolsó szempillantásig is a legnagyobb méltatlankodással utasította volna vissza a férje egészségére vonatkozó célzásokat. De végre e tekintetben is ki kellett nyilni a szemének. Én mindjárt láttam, hogy Antonovics András rosszabb színben van, mint volt a délelőtti ünnepségen. Úgy látszott, mintha valami önfeledtségben lett volna és egyáltalában nem tudná, hogy hol van. Néha hirtelen és szokatlan szigorúsággal nézett széjjel, így például én rám is kétszer.

Egyszer megpróbált szólni is; hangosan kezdte, de nem fejezte be és csaknem megrémített egy öreg urat, aki véletlenül mellette állt. A Fehér-teremben volt publikum békés felerésze is komoran és félénken került ki Mihajlovna Juliát, rendkívül különösen nézegetvén eközben annak a férjére.

- Ez engem is megkapott s én rögtön aggódni kezdtem Antonovics András miatt, - mondotta nekem később Mihajlovna Julia.

Biz ő megint hibát követett el. Ő akkor, mikor én elszaladtam tőle és Sztepanovics Péterrel elhatározták, hogy a bált megtartják s ő a bálon megjelenjék, bizonyára megint bement a férje szobájába, (aki már a felolvasás alatt egészen fel volt indulva) és bizonyára megint elkövetett mindent, hogy azt a megjelenésre rábírja. Hanem aztán szenvedett is most! És mégsem ment el! A büszkesége nem engedte-e, vagy egyszerűen elvesztette a fejét, nem tudom. Minden dölyfössége mellett megalázkodott és mosolyogva kezdett egy-egy hölgygel beszélni, de azok zavarba jöttek, rövid szavakkal feleltek és észrevehetően szabadulni igyekeztek tőle.

A magasabb méltóságok közül csak egy jelent meg a bálon, ugyanaz a nyugalmazott tábornok, akiről már beszéltem egyszer s aki a Sztavrogin és Gaganov párbaja után a nemességi marsall-nénál megnyitotta a mendemonda zsilipjét... Fontoskodva járt-kelt a termekben, nézegetett, hallgatódzott és úgy tett, mintha csak nézegetni és nem szórakozni jött volna. Végül egészen Mihajlovna Juliához csatlakozott s attól egy lépésre sem távozott, igyekeztén azt bátorítani és megnyugtani. Kétségtelen, hogy igen jó ember volt, igen magasrangú és annyira öreg, hogy tőle mindezt el lehetett tűrni, még a részvétet is. De elismerni azt, hogy ez a vén fecsegő merészel ő iránta részvétet lenni, őt csaknem pártfogásába venni, hogy az az ő jelenlétével megtiszteli őt; ez nagyon bosszantotta Mihajlovna Juliát. A tábornok pedig nem tágitott mellőle és egyre fecsegett.

- Azt tartják, hogy hét igaz ember nélkül nem állhat fenn a város... azt hiszem, hét kell... nem emlékszem már határozottan a számra... Nem tudom, hogy a mi városunknak hét igaz embere közül... hányan voltak szerencsések a kegyed báljára eljönni, de én az ő jelenlétök ellenére kezdem magamat nem egészen biztosnak érezni. Vous me pardonnerez, charmante dame, n'est ce pas? Allegorikusan beszélek, de bent voltam a büffében és örülök, hogy onnan ép bőrrel kijöhettem... A mi páratlan Prohorücsünk nem oda való s én azt hiszem, hogy a sátrát reggelig szétszedik. Különben én nevetem az egészet. Csak azt várom, mi lesz az az „irodalmi kadril”. Aztán megyek aludni. Bocsássa ezt meg a vén podagrásnak, de én korán fekszem s kegyednek is ajánlanám „tente” menni, mint a gyerekeknek szokták mondani. Én a fiatal szépségek kedvéért jöttem el... akiket sehol sem láthatok olyan gazdag gyűjteményben, mint itt... Ezek mind a folyón túlról valók, én meg oda nem járok... Egy tisztnek... úgy hiszem, vadász-tisztnek a felesége elég csinos és ezt ő maga is tudja, amint észrevettem. Beszéltem vele és a boszorkányával; tűzről pattant... no és a leánykák is elég frissek, de ez az egész... a frisséségen kívül semmi. Egyébként megjárják. Vannak feshő bimbók is; csak az ajkaik duzzadtak. Általában az orosz nők arcában kevés az a szabályosság... és inkább a cipőhöz hasonlít... Vous me pardonnerez, n'est ce pas... Ezek a feshő bimbók elragadók az ő ifjúságukkal vagy két évig... sőt háromig is... aztán örökre szétmennek, előidézvén a férfiakban azt az indifferentizmust, amely annyira alkalmas fejleszteni a női kérdést... ha ugyan én helyesen fogom föl ezt a kérdést... Hm! a terem nagyon szép, a szobák is meglehetősen vannak diszítve. Rosszabban is sikerülhetett volna. A zene is sokkal rosszabb lehetett volna, nem mondom, hogy rosszabbnak kellett volna lennie. Kellemtelen, hogy a hölgyek általában kevesen vannak. Az öltözékekről nem szólok. Helytelen dolog, hogy az a szürke-nadrágos oly nyíltan megengedi magának a kánkánózást. Megbocsátom neki, mert széles jókedve van és helybeli patikárius... hanem azért tizenegy órákor mégis csak korai a kánkánózás, még ha patikárius

is... A büffében ketten összeverekedtek, de nem vezették ki őket... Tizenegy órakor még ki kellene vezetni a verekedőket, bármilyenek legyenek is a közönség erkölcsi... nem szólok az éjfél utáni három óráról; olyankor már engedni kell a közvéleménynek, - ha ugyan ez a bál megéri a három órát. Petrovna Borbála azonban nem tartotta meg a szavát és nem adott virágokat. Hm! nem törődik ő most virágokkal! Pauvre mère!... Hát a szegény Liza! Hallotta? Azt mondják, valami titokzatos história... és megint Sztavrogin... Hm! Jó lesz haza mennem... már bóbiskolok. Mikor kezdődik az az „irodalmi kadril?”

Végre megkezdődött az „irodalmi kadril” is. A városban az utóbbi időkben ahányszor csak a bálról beszéltek, mindig megemlékeztek az irodalmi kadrilról is s mert senki sem tudta elképzelni, hogy mi legyen az, annál nagyobb lett az érdeklődés. Ennél veszedelmesebb semmi sem lehetett a sikert illetőleg és mekkora volt a csalódás!

A Fehér-teremnek eddig zárva tartott mellék-ajtai kinyíltak és megjelent néhány álarcos. A közönség kíváncsian vette körül ezeket. A büfféből egyszerre mindenki betódult. Az álarcosok felálltak a tánchoz. Nekem sikerült előrefurakodnom s épen Mihajlovna Julia, Lembke és a tábornok mellett álltam. Az eddig nyoma-veszett Sztepanovics Péter is ott termett Mihajlovna Julia mellett.

- Egyre a büffében vagyok és vigyázok, - suttozta, mint valami iskolás gyerek, de szándékos tettetéssel, hogy még jobban felingerelje Mihajlovna Juliát. Ez elvörösödött a haragtól.

- Legalább most az egyszer ne csalna meg, maga vakmerő ember! - szólt csaknem hangosan, annyira, hogy a közönségben is meghallották. Sztepanovics Péter rendkívül elégedetten kotródott el.

Nem lehet képzelni szánalmasabb, hitványabb, szellemtelenebb, vizenyősebb allegóriát, mint ez az „irodalmi kadril”. Nem lehetett volna a mi közönségünknek kevésbé megfelelő dolgot kitalálni. Pedig hát - amint mondták - Karmazinov eszelte ki. Igaz, hogy Liputin rendezte azzal a sánta tanítóval, aki jelen volt a Virginszkijék összejövetelén. De az eszmét Karmazinov adta, sőt állítólag maga is fel akart öltözni valami különleges szerepre. A kadril hat pár szánalmas álarcosból állt, - de nem is voltak azok álarcosok, mert mind közönséges ruhában voltak. Így például egy alacsony termetű éltes úr frakkot viselt, - egészen úgy öltözve, mint akárki más - tisztes, szürkülő szakálla volt, (amelyet felkötött s ebben állt az ő egész „kosztümje”), ez tánc közben egy helyben tipegett, arcán igen szolid kifejezéssel. Valami hangokat adott mérsékeltén, de rekedten és ez a rekedtség lett volna hivatva jelezni egy ismert hirlapot. Ez álarcossal szemben táncolt két gigász, X és Y, ez a két betű fel volt ragasztva a frakkjukra, de hogy mit jelent ez a két betű, az megfejthetetlen maradt. A „tisztes orosz eszmét” egy középkorú pápaszemes, frakkos, keztyűs és bilincsbe (igazi bilincsbe) vert úr személyesítette. Ennek az „eszmének” a hóna alatt irat-tárca volt valami „ügygyel”. Zsebéből egy külföldről jött, feltört pecsétű levél lógott ki, amely a „tisztes orosz eszmében” kételkedőket volt hivatva meggyőzni. Ezt a rendezők már élőszóval magyarázták meg, mert a zsebből kilógó levelet nem lehetett elolvasni. A „tisztes orosz eszme” a jobb kezében serleget emelt magasra, mintha tósztot akart volna mondani. Vele egy sorban két oldalt két nyírott hajú nihilista-lány irgett-forgott, vis-à-vis egy szintén élemedett frakkos úr táncolt, de ennek a kezében egy dorong volt, személyesítve egy „nem pétervári, de félelmes folyóiratot”: „Ha egyet ütök, baj lesz!” De a dorongja dacára sem bírta elviselni a „tisztes orosz eszmének” rászegezett, pápaszemes nézését és igyekezett félre nézni, mikor pedig megcsinálta a pas de deux-t, hát összehúzódott, kuporgott, nem tudott hova lenni, annyira bántotta a lelkiismerete... Egyébiránt nem emlékszem az összes butaságra; valamennyi ilyenforma volt, annyira, hogy végül már kegyetlenül szégyeltem magam. Épen ilyen szégyenérzet látszott a közönségbeliek arcain is, szégyenkeztek még a büfféből bekerültek is. Egy ideig valamennyien hallgattak és

haragos meglepetéssel néztek. A szégyenkező ember rendesen haragudni kezd és hajlandó a cinizmusra. A közönség lassankint zajongni kezdett:

- Mi ez? - dörmögött egy sarokban egy kaptos.
- Valami ostobaság.
- Miféle irodalom ez? A „Goloszt” kritizálják.
- Bánom is én.

Egy másik sarokban:

- Szamarak!
- Nem ők a szamarak, hanem mink.
- Miért vagy te szamár?
- Én nem vagyok szamár.
- Ha te nem vagy szamár, akkor én még kevésbé vagyok az.

Egy harmadik csoportban:

- Ki kellene őket innen dobálni.
- De az egész termet is!

A negyedikben:

- Hogy nem restellik Lembkéék ezt nézni!
- Miért restellnék? Hiszen te sem restelled.
- Én is restellem, ő meg kormányzó.
- Te meg disznó vagy.

- Életemben sohse láttam ilyen közönséges bált, - szólalt meg epésen egy hölgy Mihajlovna Julia mellett, szemmel láthatóan azért, hogy meghallják. - Az a hölgy vagy negyven éves lehetett, testes, világos selyem ruhában, most komoran nézett; a városban csaknem mindenki ismerte, de senki el nem fogadta őt. Polgári tanácsos özvegye volt, a férje egy fa-házat és szűkös nyugdíjat hagyott rá, de ő azért előkelően élt és lovakat tartott. Vagy két hónappal ezelőtt látogatást akart tenni Mihajlovna Juliánál, de ez őt nem fogadta el.

- Ezt előre lehetett látni, - tette az hozzá, szemtelenül nézve a Mihajlovna Julia szemébe.

- Ha előre látta kegyed, hát minek jött el? - felelt türelmetlenül Mihajlovna Julia.

- Csupa meggondolatlanságból, - szólt fürgén az asszony egyszeribe felragyogva (roppantul szeretett a mások nyakába akaszzkodni); de a tábornok kettőjük közé állt és Mihajlovna Juliához hajolva szólt:

- Chère dame, igazán jobb volna innen távozni. Mi csak feszélyezzük őket s ők nélkülünk is jól mulatnak. Kegyed megtette a magáét, megnyitotta a bált, most hagyja őket magukra... Meg Antonovics András sincs nagyon jó kedvében, amint látom... Még valami történhetik...

De már késő volt.

Antonovics András az egész kadril alatt valami haragos megütődéssel nézte a táncolókat s mikor a közönség között hangok keletkeztek, nyugtalankodva nézegetett szét.

Ezúttal tűnt fel neki először néhány büffébeli személyiség; ezeket roppantul megbámulta. Egyszerre hangos kacagás kelt a kadril valamelyik figurájánál: a „nem pétervári, de félelmes” hirlap személyesítője, aki egy doronggal táncolt, végképen belátta, hogy nem képes elviselni a „tisztos orosz eszme” pápaszemes nézését s nem tudván attól hova lenni, az utolsó figurában hirtelen tótágast állt és úgy ment neki a pápaszemesnek, ami egyúttal azt is jelezte, hogy a józan ész a „nem pétervári, de félelmes” hirlapban tótágast szokott állani. Minthogy csak az egy Lyámsin tudott tótágast állva járni, hát ő vállalta a dorongos szerepet. Mihajlovna Julia határozottan nem tudta, hogy tótágast is fognak járni. „Ezt én előttem titokban tartották, titokban!” - mondotta nekem később kétségbeesetten, méltatlankodva. A közönség hahotája persze nem az allegóriának szólt, amely senkit sem érdekelt, hanem a tótágast járónak, a frakk lecsüngő szárnyainak. Lembke méregbe jött:

- Gazember! - kiáltott Lyámsinra mutatva, - meg kell fogni a semmirekellőt és visszafordítani, lábbal lefelé... a fejével... a fejével pedig fölfelé... fölfelé!

Lyámsin talpra ugrott. A kacagás még jobban viharzott.

- Ki kell kergetni mindazokat a gazembereket, akik kacagnak, - rendelkezett Lembke. A tömeg zúgni, zajongani kezdett.

- Az nem lehet ám, méltóságos úr.

- A közönséget nem szabad szidni.

- Ostoba! - hallatszott valahonnan a sarokból.

- Flibuszeristák! - kiáltott valaki a terem másik sarkából.

Lembke hirtelen a kiáltás felé fordult és egészen elsápadt. Ajkán tompa mosoly volt, mintha valamire visszaemlékeznék.

- Uraim, - szólt Mihajlovna Julia a feléjük tolongó közönséghez, amely egyúttal a férjét is magával sodorta, - bocsássonak meg Antonovics Andrásnak, Antonovics András rosszul érzi magát... bocsássonak meg neki, uraim... bocsássonak meg!

Jól hallottam, mikor azt mondta: „bocsássonak meg”. A jelenet nagyon gyors volt. De határozottan emlékszem, hogy a közönség egy része már kifelé törekedett a teremből, megijedve épen a Mihajlovna Julia szavaitól. Még egy hisztérikus női felkiáltásra is emlékszem:

- Megint kezdődik az iménti!

És a kezdődő dulakodás közben megint lecsapott egy bomba, csakugyan „az iménti” szerint:

- Tűz van! Túl a vizen minden lángban áll.

Nem tudom, hol vette magát ez a rettenetes kiáltás, a teremben-e, vagy kívülről futott be vele valaki, de utána olyan kavarodás keletkezett, hogy azt én elmondani nem vagyok képes. A bálban megjelent közönség nagy része a vizen túli városrészből való volt, az ottani fa-házak tulajdonosai vagy lakói. Az ablakokhoz rohantak, egy pillanat alatt letépték a függönyöket. A vizen túli rész lángokban állt. Igaz, hogy a tűz még csak most kezdődött, de több helyen égett s ez ijesztette meg leginkább az embereket.

- Gyújtogatás! A Spigulin-gyáriak! - kiabálták a tömegben.

Megmaradt az emlékezetemben néhány jellemző felkiáltás:

- Előre éreztem, hogy gyújtogatni fognak; az utóbbi napokban egyre olyan sejtelmeim voltak.

- A Spigulin-gyáriak! A Spigulin-gyáriak! Nem lehettek mások!

- Minket csak azért gyűjtöttek ide össze, hogy ott szabadjára gyűjtogathassanak.

Ez az utóbbi, női felkiáltás meglepő, meggondolatlan, akaratlan felkiáltása volt egy kárvallott asszonynak. Mindenki a kijárat felé tódult. Nem irom le a dulakodást a felöltők, kendők és köpenyek körül, a nők sikongását, a megrémült kisasszonyok sirását. Aligha történtek lopások, de nem lehet csodálni, ha a nagy kavarodásban sokan felöltő nélkül mentek el, amiről később sokat beszéltek a városban, persze, még ki is szinezve. Lembkét és Mihajlovna Juliát majd agyon szorították az ajtóknál a nagy tolongásban.

- Megállítani mindenkit! Senkit ki nem bocsátani! - orditozott Lembke, fenyegetően nyújtva ki kezét a tolongók elé, - mindenkit a legszigorúbban át kell kutatni, azonnal!

A teremből káromkodások hallatszottak ki.

- Antonovics András! Antonovics András! - sikoltozott kétségbeesetten Mihajlovna Julia.

- Ezt kell legelőbb is letartóztatni! - kiáltott az ujjával a feleségére mutatva. - Ezt kell legelőbb is megmotozni. A bált a gyűjtogatás érdekében rendezték...

Mihajlovna Julia felsikoltott és elájult. (Ezúttal valósággal elájult). Én, a herceg és a tábornok segítségére siettünk. Voltak mások is, még hölgyek is, akik e nehéz pillanatban segítségünkre jöttek. Kivittük a szerencsétlent a kocsijába; de csak akkor tért magához, mikor a házukhoz ért s első kiáltása megint Antonovics András volt. Minden ábrándja szétfoszolván, nem maradt egyebe, csak Antonovics András. Doktort hívtak. Én egy egész órát töltöttem mellette, a herceg hasonlóképen; a tábornok annyira fölgerjedt a résztvétől, hogy egész éjjel nem akart távozni a „szerencsétlen ágyától”, de tíz perc múltán elaludt a székében, még mielőtt az orvos megérkezett volna; úgy is hagytuk ott.

A rendőrkapitánynak, aki a bálból a tűzvész helyére sietett, sikerült kihozni Antonovics Andrást a bálból és be akarta ültetni a Mihajlovna Julia kocsijába, minden erejéből igyekezvén megnyugtani ő méltóságát, hogy csendesüljön le. Persze Antonovics András hallani sem akart a lecsendesítésről és mindenáron a tűzhöz akart menni; ez persze nem volt okos dolog, de aztán a rendőrkapitány mégis elvitte őt a saját bricskáján. Beszélte később, hogy Lembke az egész úton gesztikulált és „olyan dolgokat parancsolgatott, amelyeket szokatlan voltuk miatt lehetetlen volt teljesíteni”. Később úgy is szólt a jelentés, hogy ő méltósága azokban a pillanatokban a „váratlan ijedelemtől” már hagymázban volt.

Fölösleges elmondani, hogy végződött a bál. Tíz-húsz duhaj s ezekkel még néhány nő is ott maradt a teremben. Rendőrség nem volt. A zenekart nem bocsátották el, az elmenő zenészeket megverték. Reggelre a Prohorücs sátrát csakugyan szétszedték, ittak vég és mód nélkül, járták a „kamarinszkáját” cenzura nélkül, a szobákat bepiszkolták s a részeg banda csak reggel ment a tűzvész helyére, hogy ott újabb rendetlenkedéseket kezdjen... Egy részök azonban ott maradt és holtrészegen ott hált a teremben a bársony divánokon és a földön. Reggel aztán a lábaiknál fogva vonszolták ki őket az utcára. Így végződött a nevelőnök fölsegélyezésére rendezett ünnepség.

IV.

A tűztől a vizen túl lakók épen azért ijedtek meg, mert a gyűjtogatás szemmel látható volt. Figyelemreméltó, hogy amint az első „tűz van!” kiáltás felhangzott, rögtön követte azt a másik kiáltás is: „a Spigulin-gyárbeliek!” Most már köztudomású, hogy a gyűjtogatásban három gyári munkás csakugyan részt vett, de ez az egész; a többi gyárbeli munkások teljesen

tisztázták magukat úgy a közvélemény, mint a hatóság előtt. A három gazemberen kívül (akik közül egyet elfogtak és tettét beismerte, kettő pedig most is bujdosóban van), kétségtelenül részes volt a szökevény rab, Fedjka is... Ennyi a bizonyos a tüzesetre nézve. Egészen más persze a találgatások. Kik bujtogatták fel e gazembereket, ki intézkedett velük? Ezekre a kérdésekre még most is nehéz a felelet.

A tűz, mert erős szél fújt, mert az egész videntúli rész csaknem kivétel nélkül fa-épületekből állt s végül mert három helyen történt a gyújtás, gyorsan elterjedt és az egész részt kimondhatatlan erővel elborította, (egyébaránt a gyújtás csak két helyen sikerült, a harmadikat hamarosan eloltották). Hanem a fővárosi sajtóban mégis túlozták a szerencsétlenséget: nem égett le több, (de tán kevesebb is), mint egy negyedrésze a videntúli házaknak. A tűzoltó-csapatunk, ha a városunk terjedelméhez képest gyenge is, igen pontosan és önfeláldozóan működött. De nem tehetett volna sokat még a lakosság nagy segítsége mellett sem, ha a szél reggel felé meg nem fordult volna. Mikor én a bálban történetek után egy órával a tűznél megjelentem, ez már teljes erejével dühöngött. A folyóval parallel haladó utca lángban állt egészen. Olyan világos volt, mint nappal. Különb ki nem ismeri az oroszországi tüzeket! A közeli mellékutcákban a lőtás-futás, tolongás szertelen volt. Ott is várták a tüzet, a lakók kicipelték a holmijukat, de azért nem távoztak a házaiktól, hanem a kihurcolt ládáikra, párnáikra ülve vártak az ablakaik alatt. A férfiak erős dologban voltak, döntögették, vágták a sövényeket, sőt a tűzhöz közelebb álló apróbb kunyhócskáikat egészen el is hordták. A felébredt gyerekek sirtak, az asszonyok jajgattak, imádkoztak. A tűz-szikrák és a felriadt csókák messze röpködtek. A tűzhöz egész sereg báméskodó özönlött a város minden végéről. Némelyek segítettek oltani, mások mint műkedvelők néztek. Az éjjeli nagy tüzek mindig ingerlő és vidám hangulatot keltenek; erre alapították a tűzijátékokat; hanem a tűzijátékok szabályos, kellemesen megvont körben mozognak s könnyed és játszi hatást csinálnak, mint egy pohár pezsgő megivása. Egészen más a tűzvész: ennél a hatás szörnyű és mindig a személyes veszedelem érzetét költi, bizonyos megrendülést idéz elő a néző agyában s mintha kihivná ennek a pusztító ösztönét, amely - fájdalom - mindenki, még a legbékésebb és legcsaládiasabb címzetes tanácsos lelkében is ott lappang... Ez a sötét érzés mindig mámorító. „Én igazán nem tudom, lehet-e a tűzvészt bizonyos élvezet nélkül nézni?” Ezeket a szavakat Trofimovics István mondja, amint egy éjjeli tüzesettől hazatért. Természetes azonban, hogy az ilyen műkedvelő kész a legnagyobb tűzbe is berohanni, hogy megmentse a veszélyben forgó gyereket vagy öreg asszonyt; de ez más lapra tartozik.

A kíváncsi tömeggel tolongva elértem a legveszedelmesebb pontra, ahol végre megtaláltam Lembkét, akit a Mihajlovna Julia megbízásából kerestem. Lembke egy sövény roncsain állt; tőle balra vagy harminc lépésre egy már teljesen leégett, kétemeletes fa-ház váza feketéllett, ablakok helyett mindenütt tátongó üregekkel; a tetőzet leszakadt s a lángok még faldosták itt-ott a gerendákat. Az udvar mélyében, vagy húsz lépésre a leégett háztól, egy kisebb, szintén kétemeletes épület kezdett égni s ennek a tetején a tűzoltók erejüket megfeszítve dolgoztak. Jobbra a tűzoltók és a nép körülálltak egy meglehetősen nagy fa-épséget, amely még nem égett, de már többször tüzet fogott és amelynek menthetetlenül le kellett égnie. Lembke az udvari épület felé fordulva kiabált és gesztikulált, rendeleteket osztogatva, amelyeket senki sem foganatosított. Én azt hittem, hogy őt egyszerűen itt hagyták és senki sem törődik vele. Legalább az a sűrű és tarka tömeg, amely közelében állt s amelyben a legkülönbébb alakok közt volt például egy székesegyházi esperes is, kíváncsian és hűledezve hallgatta ugyan őt, de senki sem szólt hozzá és nem próbálta meg őt onnan elvezetni. Lembke halványan és szikrázó szemekkel kiabált igen különös dolgokat; hajadon fővel volt, a kalapját már régen elvesztette.

- Mindig gyújtogatás! Ez a nihilizmus! Ha valami lángba borul, az a nihilizmus! - hallottam megrémülve s bár nem volt már min csodálkozni, de a szemünk előtt levő tény mindig meg-rázó szokott lenni.

- Méltóságos uram! - szólalt meg mellette egy rendőrtisztviselő, - méltóztatnék talán hazamenni és lepihenni... Mert itt veszedelmes állni méltóságodnak...

Ezt a tisztviselőt, mint később megtudtam, a rendőrkapitány állította Antonovics Andrásához azzal a meghagyással, hogy vigyázzon rá és ha csak lehet, vigye haza, szükség esetén akár erőszakot is használva.

- Az égettek könyeit letörlik, de a várost felgyújtják! Ezt teszi négy gazember, négy és egy fél. El kell fogni a gazembert! Beszenyezi a család tisztességét. A nevelőnök ürügye alatt felgyújtják a várost! Ez gázság, gázság! Hej, mit csinál ott! - kiáltott, észrevevén a gyuladózó udvar épületen egy tűzoltót, akit már a lángok kezdtek körülfogni, - vegyék le, húzzátok le onnan, hiszen belezuhan a tűzbe, porrá ég, oltjátok... Mit csinál az ott?

- Olt, méltóságos uram.

- Nem valószínű! A tűz az elmékben van, nem a házak fedelén. Le kell onnan rántani és mindent abban hagyni. Inkább abban hagyni, inkább! Majd megszűnik valahogy magától is. Hej, ki sir itt megint? Egy öreg asszony! Halljátok, egy öreg asszony kiabál; miért hagyjátok ott?

A gyuladózó udvari épület földszintjén csakugyan egy ott felejtett öreg asszony kiabált, a háztulajdonos kupecnek egy nyolcvan esztendős rokona. De nem felejtették azt ott, hanem ő maga ment vissza az égő házba, mikor még lehetett, azzal az őrült célzattal, hogy kicipelje a párnáját. A füsttől fuladozva s a hőségtől kiabálva még az utolsó pillanatban is azon volt, hogy az ablakot kitörve, kidobja a párnáját. Lembke segítségére sietett. Mindenki látta, hogy odaszaladt az ablakhoz, megragadta a párna-csücskét és minden erejéből ráncigálta azt az ablakon kifelé. Épen akkor szakadt le a fedélről egy deszkadarab, és megütötte a szerencsétlen embert. Csak a nyakát horzsolta a deszka, de ezzel az Antonovics András pályája véget ért, legalább nálunk; a deszka ütésétől leesett a lábáról és eszméletlenül terült el.

Elkövetkezett végre a komor, sötét virradat. A tűz szünni kezdett; a szél után hirtelen csend állt be, azután apró eső kezdett szitálni. Én már akkor messze voltam attól a helytől, ahol Lembke elesett s itt a tömegben igen különös beszélgetést hallottam. Kiderült egy különös eset: a városrész legszélén, a kerítéseken túl, az épületektől vagy ötven lépésnyire állt külön egy nem régen épült fa-ház s ez a magában álló ház még hamarabb leégett, mint valamennyi. Még ha kigyúlt is, nem csaphatott volna át róla a tűz a városi házakra, sem megfordítva; ez az egy ház a városi nagy tűztől sem gyúlhatott volna meg. Kisült, hogy külön gyúlt meg, tehát nem csak úgy egyszerűen. Fő azonban az, hogy nem égett le s reggel a belsejében meglepő dolgokra bukkantak. A ház gazdája, aki nem messzire lakott egy kis telepen, mihelyt meglátta a háza kigyuladását, rögtön oda rohant és sikerült neki a szomszédok segítségével a falak mentén meggyújtott farakást idejekorán szétdobálni. De a háznak lakói is voltak: a városszerte ismert kapitány és a huga, velök egy éltesebb kiszolgáló asszony s ezek a lakók, a kapitány, a huga és a kiszolgáló asszony megölten és valószínűleg kiraboltan találtattak meg. (Ide jött a rendőrkapitány, mikor Lembke az öreg asszony mentésével volt elfoglalva). Reggelre ez köztudomásra jutott és tömegesen siettek a magában álló házhoz, még a tűzkárvallottak is. Annyian voltak, hogy nehéz volt a házba bejutni. Nekem mindjárt elmondták, hogy a kapitányt a lócán, felöltözötten, elmetszett torokkal találták s hogy valószínűleg holt részeg volt, mikor megölték s hogy annyi vér jött ki belőle, mint egy bikából; hogy a huga, Timofejevna Mária egészen össze van szabdalva késsel s hogy az ajtónál a földön feküdt, tehát való-

szinűleg küzdött a gyilkossal. A cselédnek a feje be volt törve. A háztulajdonos elbeszélése szerint a kapitány már azelőtt való nap korán reggel részegen jött el ő hozzá, dicsekedve mutatott legalább kétszáz rubelt. A kapitány ócska, zöld tárcáját üresen találták a földön; de a Timofejevna Mária ládája érintetlen volt s nem bántották a szent kép ezüst-diszítését sem; a kapitány ruhái is sértetlenül maradtak. Látni lehetett, hogy a rabló sietett s olyan volt, aki a kapitány dolgait jól ismerte, mert csak a pénzeért jött és tudta, hol keresse azt. Ha a háztulajdonos jókor oda nem fut, a meggyújtott farakástól biztosan leégett volna a ház s „a megégett hullákból nehéz lett volna az igazat megtudni”.

Igy adták elő a dolgot. Hozzá tették még ehhez, hogy ezt a lakást a kapitány és huga részére maga Sztavrogin úr Vszevolodovics Miklós, a Sztavrogin tábornokné fia vette ki, maga jött el az alkura, nagyon kérte a háztulajdonostól, mert az nem akarta a házat kiadni, minthogy korcsmát akart benne nyitni, de Vszevolodovics Miklós annyi bért kínált, amennyit a háztulajdonos akart és félesztendei bért előre kifizetett.

- Nem magától égett le ez a ház, - mondogatták a sokaságban.

De a többség hallgatott. Az emberek sötéten néztek, de nagyobb ingerültséget nem vettem észre. A Vszevolodovics Miklós dolgáról azonban tovább is beszéltek, emlegetve, hogy a megölt nő a felesége volt, hogy tegnap az itteni legelső házból, Drozdovéktól, „tisztességtelenül” magához csalt egy leányt, hogy panaszt fognak tenni ellene Pétervárott s hogy a felesége megölése bizonyosan azzal van összefüggésben, hogy Drozdovát elvehesse. Szkvoresnyiki csak harmadfél versztára volt s nekem eszembe jutott, hogy nem kellene-e oda hirt adni? Egyébként nem vettem észre, hogy valaki a tömeget izgatta volna, ámbár láttam néhány „pofát” a báli duhajkodók közül, akik reggel a tüzesethez jöttek s akiket rögtön felismertem. Különösen emlékezem egy szikár, nyurga polgárlegényre, akiről később megtudtam, hogy lakatossegéd. Ez nem volt részeg, de a tömeg sötét hangulatával ellenkezőleg mintha magánkivül lett volna. Egyre beszélt a körülállókhoz, de a szavaira már nem emlékezem. Amit mondott, az nem volt több, mint: „Testvérek, mi ez? Hát így lesz már ez?” s eközben hadonázott a kezével.

III. FEJEZET.

Befejezett regény.

I.

Szkvoresnyikiben abban a nagy teremben, ahol Petrovna Borbála utoljára találkozott Trofimovics Istvánnal, úgy lehetett látni a városi tüzet, mint a legközvetlenebb közelből. Reggeli hat óra tájban a jobboldali szélső ablak mellett állt Liza és állhatatosan nézte a szünedező pirosságot. Egyedül volt a szobában. A tegnapi, ünnepies ruha volt rajta, amelyben a felolvasáson volt; szép, világos zöld ruha volt, csupa csipkében, de már gyűrött, amelyet hirtelen, minden gond nélkül kapott magára. Észrevevén, hogy a melle nem volt egészen jól begombolva, elpirult, gyorsan rendbe hozta magát, felkapta egy székről a tegnapi oda dobott piros kendőjét és bekötötte azzal a nyakát. Festői haja rendetlen fürtökben omlott a jobb vállára. Arca fáradt, borús volt, de összevont szemöldökei alól kilángoltak a szemei. Megint az ablakhoz ment és forró homlokát az ablak-üveghez nyomta. Kinyílt az ajtó és bejött Vszevolodovics Miklós.

- Lovas embert küldtem, - mondotta, - tíz perc múlva mindent megtudunk; azt beszélük, hogy a vizen túli rész partmenti utcája égett le, a híd jobb oldalán. Már tizenkét órakor kiütött a tűz; most szünőben van.

Nem ment az ablakhoz, hanem három lépésnyire Liza megett állt meg, de ez nem fordult feléje.

- A naptár szerint már egy órával előbb meg kellett volna virradni s még most is mintha éjjel volna, - szólt Liza boszúsan.

- Minden kalendárium hazudik, - felelt Sztavrogin kedveskedő mosolylyal, de elrestelvén magát, sietett hozzá tenni: - kalendárium szerint élni nagyon unalmas, Liza.

És végkép elhallgatott, boszankodva magára újabb közönséges mondásáért; Liza görbén mosolygott.

- Önnek olyan rossz kedve van, hogy azt sem tudja, mit mondjon nekem. De legyen nyugodt: jó, hogy a kalendáriumot említette: én mindig kalendárium szerint élek, minden lépésem kalendárium szerint van kiszámítva. Ön csodálkozik?

S gyorsan elfordult az ablaktól és leült egy karos-székre.

- Üljön le ön is, kérem. Ugy sem maradunk sokáig együtt; el kell mondanom egyetmást... azt beszélve, ami nekem tetszik. Mért nem mondja ön is azt, ami önnek tetszik?

Vszevolodovics Miklós leült mellé és csendeskén, csaknem félve megfogta a kezét.

- Mit jelentsen ez a beszéd, Liza? Hol vetted ezt egyszeribe? Mit jelent az, hogy „úgysem maradunk sokáig együtt”? Ez már a második talányos mondás, mióta fölkelteél.

- Számon akarja ön tartani az én talányos mondásaimat? - nevetett Liza. - Hát arra emlékszik, hogy mikor tegnap ide beléptem, halottnak nyilvánítottam magamat? Lám, ezt jónak tartotta észre nem venni. Észre nem venni, vagy elfelejteni.

- Nem emlékszem, Liza. Miért halottnak? Élni kell...

- Megint elhallgatott? Ön egészen elvesztette az ékesszólását. Én átéltem az én órámat a világon s ez elég. Emlékezik Ivánovics Kristófra?

- Nem emlékszem, - felelt Sztavrogin elkomorodva.

- Ivánovics Kristófra, Lausanneban? Ön roppantúl megunta őt. Mindig úgy tett, hogy benyitott és azt mondta: „csak egy perc” és ott ült egész nap. Én nem akarok Ivánovics Kristófhöz hasonlítani s egész nap itt ülni.

Sztavrogin arcán fájdalmas kifejezés jelent meg.

- Liza, nekem fáj ez a kényszeredett beszéd. Ez a grimász kegyednek magának is nehezebbre esik. Minek hát az? minek?

Aztán kigyult szemmel folytatta:

- Liza, esküszöm, hogy most jobban szeretlek, mint tegnap, mikor hozzám bejöttél.

- Mily szörnyű vallomás! Minek itt a tegnap, meg a ma, meg ez az összehasonlítás?

- Te nem hagyhatsz itt engem, - folytatta Vszevolodovics Miklós kétségbeesetten, - együtt utazunk el, még ma, igaz-e?

- Jaj, ne szorítsa olyan nagyon a kezem! Hova utazzunk mi együtt még ma? Valahová megint „újja születni!” Elég volt már a próbálgatásból... meg ez nekem hosszas is; nem is vagyok én arra képes; az nekem nagyon magas. Ha utazni akarunk, hát akkor Moszkvába, ott látogatásokat tenni és fogadni - ez az én ideálom, azt ön jól tudja; én már Svájcban sem titkoltam ön előtt, hogy milyen vagyok. Minthogy pedig Moszkvába nem mehetünk, ott látogatóba nem járhatunk, mert ön nős, hát nincs is mit beszélni róla.

- Liza! Hát mi történt tegnap?

- A mi történt, megtörtént.

- Ez lehetetlen! ez kegyetlenség!

- Hát aztán ha kegyetlenség is! viselje el, ha kegyetlenség.

- Kegyed boszút áll rajtam az én tegnapi képzelődésemért... dűnnyögött Vszevolodovics Miklós boszús nevetéssel. Liza felingerült.

- Mily alacsony gondolat!

- Hát akkor miért ajándékozott nekem... annyi boldogságot? Van-e jogom ezt megtudni?

- No már csak legyen meg valahogy jog nélkül; ne tetézzé aljas szándékát még ostobasággal is. Ma önnek semmi sem sikerül. Talán bizony még a közvéleménytől is fél, hogy az elítéli önt „annyi boldogságáért”! Ha úgy van, akkor az istenért! ne nyugtalankodjék! ön semminek sem oka és senkinek sem tartozik felelősséggel. Mikor én tegnap kinyitottam az ön ajtaját, ön azt sem tudta, hogy ki lépett be önhöz. Itt csak képzelődésről van szó, mint ön az imént megjegyezte. Ön mindenkinek bátran és diadalmasan nézhet a szemébe.

- A te szavaid, a te gúnyolódásod, amelylyel már egy órája tartasz engemet, a rémület hidegét árasztja rám. Az a boldogság, amelyről oly epésen beszélsz, nekem mindenembe került... Hát elveszthetlek én most téged? Esküszöm, hogy tegnap nem szerettelek annyira, mint most. Miért akarsz ma mindent elvenni tőlem? Tudod-e mibe került nekem ez az új reménység? Én az étellel fizettem meg azért.

- A saját életével vagy a máséval?

Sztavrogin gyorsan felkelt.

- Mit jelent ez? - kérdezte, mereven nézve Lizára.

- Azt kérdeztem, hogy a maga életével fizetett-e vagy a máséval? Vagy már érteni sem bír? - indulatoskodott Liza. - Miért ugrott fel olyan hirtelen? Miért néz úgy rám? Ön megijeszt. Mitől fél mindig? Már régen veszem észre, hogy ön fél, különösen most, e pillanatban... Istenem, hogy elsápadt ön!

- Ha te tudsz valamit, Liza, hát én esküszöm, hogy *én* semmit sem tudok... és egyáltalában nem *arról* beszéltem most, mikor azt mondtam, hogy egy élettel fizettem meg.

- Én önt egyáltalában nem értem, - felelt Liza ijedezve.

Lassankint eltűnődő gúnyos mosoly jelent meg ajkán. Csöndesen ült, lekönyökölt a térdeire és kezével eltakarta az arcát.

- Rossz álom és képzelgés... Két különböző dologról beszélünk.

- Nem tudom, hogy ön miről beszélt... Vagy nem tudta ön tegnap, hogy én ma elmegyek öntől? Ne hazudjék: tudta vagy nem?

- Tudtam, - szólt halkán Vszevolodovics Miklós.

- Akkor hát mit akar? Tudta és átélte a „pillanatot”. Mi lehet még hátra?

- Mondd meg igazán, - kiáltott fel Sztavrogin mély gyötrellemmel, - mikor tegnap az ajtót rám nyitottad, tudad-e te azt, hogy csak egy órára nyitottad rám?

Liza gyűlöletes pillanatot vetett rá:

- Igaz az, hogy a legkomolyabb ember is igen furcsa kérdéseket tehet. De miért nyugtalanodik ön? Talán hiúságból, hogy egy nő hagyja el önt, nem pedig ön őt? Nézzé, Vszevolodovics Miklós, mióta itt vagyok, meggyőződtem arról, hogy ön szörnyen nagylelkű irányomban, ez pedig nekem elviselhetetlen.

Sztavrogin felkelt és néhány lépést lett a szobában.

- Jól van, hát legyen úgy... De hogy történhetett ez meg?

- Még ez is gondot okoz önnek! Pedig ön maga is nagyon jól tudja, jobban tudja, mint bárki más a világon és számított is rá. Én leány vagyok, az én szívem az operában nevelődött, hát ezzel kezdődött az egész és a talány meg van fejtve.

- Nincs megfejtve.

- Nincs itt semmi, a mi az ön hiúságát bánthatná, mert mind tiszta igazság. Kezdődött egy szép pillanattal, amelyet én nem bírtam elviselni. Tegnapelőtt, mikor én önt nyilvánosan „megsértettem”, s ön oly lovagiasan viszonzta azt, haza menve azonnal kitaláltam, hogy ön csak azért került engem, mert ön nős és épen nem azért, mintha engem megvetne, amitől pedig én, mint nagyvilági kisasszony, mindennél jobban félek. Megértettem, hogy ön engem, a szeleskedőt kimélni akart, mikor elkerült. Látja: hogy megbecsülöm én az ön nagylelkűségét. De Sztepanovics Péter akkor hozzám szaladt és mindent megmagyarázott. Felfedezte előttem, hogy önt egy nagy eszme foglalkoztatta, amely mellett én és ő teljesen elenyészünk, de hogy azért én mégis útjában vagyok önnek. Maga magát is belevonja a dologba; mindenáron hármában szeretne cselekedni és roppant fantasztikus dolgokról beszélt valami árbocos hajóról és valami jávorfa-evezőről, valami népdalból. Megdicsértem őt, azt mondtam neki, hogy poéta s ezt ő készpénzül vette. S mert én már a nélkül is régen tudtam, hogy én csak egy pillanatot bírok elviselni, fogtam magam és határoztam. No hát ez az egész; elég is erről

ennyi, ne kíváncsi tőlem több magyarázatot. Ne féljen senkitől, én mindent magamra veszek. Én rossz, szeszélyes vagyok, elhagytam magam ragadtatni az operai árbocos hajótól, én kisasszony vagyok... Pedig lássa: én azt gondolom, hogy ön roppantul szeret engem. Ne vesse meg a szegény bolondos leányt és ne nevesse ki azt a könyvet, amelyet az imént ejtettem... Nagyon szeretek sirni, magamon sajnálkozni. No, elég volt! Én semmire se vagyok képes, de ön sem képes semmire sem; mind a ketten egy-egy fricska vagyunk egymással szemben: nyugodjunk meg ebben. Legalább a hiúságunk nem szenved.

- Álom és képzelgés! - kiáltott fel Vszevolodovics Miklós a kezeit tördelve és a teremben fel s alá járva; - Liza, te szegény teremts, mit tettél magaddal?

- Megégettem magam a gyertya lángjánál, ez az egész. Csak nem sir ön? Legyen illedelmesebb, érzékletlenebb...

- Miért jöttél hozzám, miért?

- Ugy látom, hogy nem gondol arra: milyen ferde helyzetbe állítja ön magamagát ilyen kérdésekkel - a nagyvilági felfogás előtt.

- Miért vesztetted el magadat ilyen közönségesen és hitványan? s mit tegyünk most?

- És ez Sztavrogin! a „vérszopó Sztavrogin”, mint önt egy itteni hölgy hívja, aki önbe szerelmes. Hiszen mondtam már, hogy én az életemet csak egy órára számítottam és nyugodt vagyok. Számítsa ön is így a magáét... egyébiránt önnek nincs miért; önre még az „órák” és „pillanatok” nagy sokasága vár.

- Annyi, mint te rád; ünnepiesen megfogadom neked ezennel, hogy semmivel sem több, mint te rád.

Egyre járkált és nem vette észre a Liza gyors, átható tekintetét, amelyet mintha valami reménység derített volna fel. De ez a derűtség rögtön ki is aludt.

- Ha te fel tudnád fogni az én jelenlegi lehetetlen őszinteségemnek az árát, ha felfedezhetném előttem...

- Felfedezhetné? Fel akar valamit előttem fedezni? Isten őrizzen meg engem az ön felfedezéseitől! - szólt közbe Liza csaknem rémülten.

Sztavrogin megállt és nyugtalanul várt.

- Be kell önnek vallanom, hogy nekem még akkor, Svájcban támadt az a gondolatom, hogy önnek valami rettenetes, piszkos és véres dolog nyomja a lelkét... ami azonban egyuttal roppant nevetséges színben tüntethetné fel önt. Ha ez igaz, akkor vigyázzon, fel ne fedje előttem: én kinevetem önt. Az egész életem át szemébe fogok önnek kacagni... Jaj, ön megint elsápad? No, nem bántom többet; rögtön elmegyek, - tette hozzá valami kényes, megvető mozdulattal ugorva fel a helyéről.

- Csak gyötörj, büntess, - kiáltott Sztavrogin kétségbeesetten, - erre neked teljes jogod van. Tudtam, hogy nem szeretlek, mégis vesztetést okoztam. Igen, én átéltem egy pillanatot; reménykedtem... már régen... ez volt az utolsó reményem... Nem bírtam ellentálni a fénynek, mely szívemet beragyogta, mikor te tegnap benyitottál hozzám magadtól, egyedül... Azonnal hinni kezdtem... Meglehet, hogy én még most is hiszek...

- Nemes őszinteségeért hasonlót nyújtok önnek; én nem akarok az ön szíve-fájós testvére lenni. Elmegyek inkább betegápolónak, ha nem tudok ma meghalni; de ha elmegyek is, hát nem önhöz, ámbár ön akármely kezetlen-lábatlan beteggel felér. Én mindig azt képzeltem, hogy ön elvisz engem valami olyan helyre, ahol egy embernyi nagyságu mérges pók lakik s mi

ott egész életünkön át nézni fogjuk azt és félni fogunk tőle. És azzal fog eltelni a mi kölcsönös szerelmünk. Forduljon Dásenkához⁴⁹: az kész önnel odamenni, ahova akarja.

- Itt sem tud anélkül meglenni, hogy őt emlegesse?

- Szegény kis kutya! Mondja meg neki, hogy tiszteltetem. Tudja-e ő azt, hogy ön már Svájcban számított arra, hogy jó lesz ő önnek a vénségére? Milyen előrelátás! Mekkora gondoskodás! Jaj, ki az?

A terem mélyében lassan kinyílt egy ajtó, valaki bedugta, aztán megint visszakapta a fejét.

- Te vagy az, Jegorücs Elek? - kérdezte Sztavrogin.

- Nem biz az, hanem csak én, - tűnt elő megint felére a Sztepanovics Péter alakja. - Jó reggelt, Nikolajevna Lizaveta; minden esetre jó reggelt kívánok. Tudtam, hogy mindkettőjüket ebben a teremben találom. Csak egy pillanatra jöttem; Vszevolodovics Miklós, minden áron közölnöm kell önnel valamit, csak egy pár szó az egész!

Sztavrogin elindult, de néhány lépés után visszatért Lizához.

- Ha most mindjárt hallani fogsz valamit, Liza, hát tudd meg, hogy én ártatlan vagyok.

Liza megrázkódott és ijedten nézett rá; de az elsietett.

II.

A helyiség, amelyből Sztepanovics Péter bekandikált, tágas, ovális váróterem volt. Az ő megjelenéséig Jegorücs Elek ült ott, de ő azt kiküldte. Vszevolodovics Miklós betette maga után az ajtót, amely a terembe nyílt és várakozva állt meg. Sztepanovics Péter gyors, kémlelő pillantással nézte őt végig.

- Nos?

- Ha ön már mindent tudna, - szólt szapora szóval Sztepanovics Péter, mintha a szemével be akart volna ugrani amannak a lelkébe,- hát akkor persze egyikünk sem vétkes a dologban, legkevésbé pedig ön, mert ez az események olyan folyása... olyan összetalálkozása... egy szóval: jogi tekintetben önt nem érintheti s én siettem ezt önnel tudatni.

- Leégtek? Megölték őket?

- Megölték őket, de nem égtek meg, ép ez a hiba, de becsületesemre mondom, hogy én ebben hibás nem vagyok, bármennyire gyanusiton is ön engem, - mert talán még gyanusít is? mi? Az igazat megmondva: én csakugyan gondoltam olyasmire, hiszen ön szuggerálta nekem, nem komolyan ugyan, de ingerkedve, (mert komolyan nem ösztönözne ön olyasmire), - de nem határoztam el magamat s nem is határoztam volna el semmiért, száz rubelért sem, - mert nekem semmi hasznom sem lehetett volna belőle... (Nagyon sietett s úgy járt a nyelve, mint a kelep). De ime, hogy találkoztak az események: én a magaméból, (értse meg: a magaméból, mert öntől egy rubelem sem volt s ezt ön maga is nagyon jól tudja), adtam annak a bolond, iszákos Lebjadkinnak kétszázharminc rubelt; ez tegnapelőtt este volt, értse meg: tegnapelőtt és nem tegnap a felolvasás után, ezt kérem megjegyezni, mert ez igen lényeges körülmény, mert hiszen akkor én semmi bizonyosat nem tudtam arról, hogy elmegy-e önhöz Nikolajevna Lizaveta vagy nem; azért adtam pedig neki a sajátomból, mert ön tegnapelőtt azzal akarta

⁴⁹ Dária diminutivuma.

magát kitüntetni, hogy nyilvánosságra hozza a titkát. No ahoz én nem szólok... az ön dolga... lovag... de megvallom, ezen én úgy megütődtem, mintha doronggal vágta volna homlokunk. Minthogy pedig a tragédiákat én már nagyon unom, - s ezt én igen komolyan mondom, - mert azok nagyon ártanak az én terveimnek, hát feltettem magamban, hogy Lebjadkinékat az ön tudta nélkül eltüntetem Pétervárra, annyival inkább, mert a kapitány maga is odavágyott. Csak egy a hiba: a pénzt az ön nevében adtam; hiba vagy nem? Talán nem is hiba, mi? Most már hallgassa meg: hogy fordult a dolog?...

Verhovenszkij a beszéd hevében egyre közelebb ment Sztavroginhoz s meg akarta fogni annak a kabátja ujját (biz' isten, meglehet, hogy szándékosan). Sztavrogin egy erős mozdulattal a kezére ütött.

- No, mit akar? hiszen eltöri a kezemet! Itt az a fő, hogy miképpen fordult a dolog, - csörgött tovább, nem törődve már az ütéssel. - Én este átadom neki a pénzt azzal a kikötéssel, hogy másnap korán reggel a hugával együtt elutazzék; rábízom a dolgot a gazember Liputinra, hogy ez személyesen ültesse fel és eressze őket utnak. De a semmirevaló Liputinnak eszébe jutott, hogy a felolvasáson gyerekeskedjék, - reményilem: hallotta? Hallja tovább: el kezdenek mindaketten inni, verset írni, amelynek a felét Liputin szerzette; Liputin felöltözteti a kapitányt frakkba, engem azzal áztat, hogy már reggel elküldte őket, pedig valahol eldugva tartotta, hogy aztán megjelentesse a felolvasó emelvényen. A kapitány gyorsan és teljesen leissza magát. Aztán jön az ismert skandalum, aztán Lebjadkint holtrészegen hazaszállítják, Liputin elcsen tőle kétszáz rubelt, csak az aprópénzt hagyva nála. De szerencsétlenségre kiderül, hogy a kapitány már reggel dicsekedett a kétszáz rubelével s kihuzva azt a zsebéből, mutogatta ott, ahol nem kellett volna. Minthogy pedig Fedjka éppen csak ezt várta és Kirilovnál hallott is valami célzást (emlékezhetik ön az ott elejtett szavaira), elhatározta, hogy kihasználja a jó alkalmat. Ez az egész. Én legalább annak örülök, hogy Fedjka nem talált pénzt, pedig ezer rubelre számított a gazember. Sietett és úgy látszik: maga is megrémült a tüztől... Hígyje el: az a tűz úgy hatott rám, mintha taglóval fejen vágta volna. Az ördög tudja, hogy mi akart ez lenni. Ez valami önkénykedés. Látja, hogy semmit sem hallgatok el ön előtt; hát igaz, hogy én már régen gondoltam tűzre, mert az népies és népszerű, csak hogy én azt kritikus pillanatokra tartogattam, például arra a fontos momentumra, mikor mindannyian fölkelünk és... Ők meg egyszerre csak önkényszerűleg és rendelkezés bevétele nélkül most álltak elő, mikor éppen rejtőzködnünk kellene. Ez önkénykedés. Egy szóval én még semmit sem tudok; beszélnek ugyan a Spigulin-gyárbeliéről... de ha a *mieink* közül is vannak köztük, ha csak egy is, jaj annak! Látja, mire visz az, ha csak egy kicsit is megeresztjük a gyeplőt! Már úgy látom, hogy ez a demokrata szemét az ő ötös csoportjaival nem jó támaszték; nagyszabású, zsarnoki akaratra van szükség, amely ne véletlenségekre támaszkodjék, hanem valami kívül állóra... Akkor az ötös csoportok is behúzzák a farkukat és alkalomadtán jobban használhatók lesznek. Hanem azért ha azt trombitálják is mindenfelé, hogy Sztavroginnak szüksége volt a felesége megégettetésére, azért kellett a városnak leégni...

- Hát azt trombitálják?

- Most még éppen nem s az igazat megvallva én még semmit sem hallottam, de hát mit tehet az ember a néppel, kivált a leégettel?! Vox populi vox dei. A legostobább hírek terjednek a leggyorsabban. De jól nézve a dolgot, önnek semmitől sem kell félnie. Jogilag ön egészen tiszta, a lelkiismerete - hasonlóképpen; hiszen ön nem akarta, úgy-e bár? Bizonyíték nincs, csak a dolgok véletlen találkozása... Vagy talán majd eszébe jutnak Fedjkának az ön Kirilovnál elejtett szavai! (miért is mondta akkor azokat!) De még ha eszébe jutnának, akkor sem bizonyítanak semmit... Fedjkáról pedig majd gondoskodunk. Még ma utána nézek...

- Hát a hullák nem is égtek meg?

- Egy cseppet sem. Az a haszontalan semmit sem rendezett úgy, mint kellett volna. De örülök legalább annak, hogy ön oly nyugodt... mert ámbár ön semmiben sem hibás, még gondolatban sem, azért mégis csak... Azonkívül csak ismerje be, hogy ez nagyot fordít az ön dolgán; egyszeribe szabad, özvegy emberré lett és rögtön elveheti a gyönyörű és dúsgazdag leányt, aki még azonfelül már önnél is van. Lám, mit nem tehet az események egyszerű, nyers találkozására, - mi?

- Ön fenyegetődzik, ostoba fráter?

- No, kérem, kérem! Mindjárt ostoba fráter! S micsoda tónus! Ahelyett, hogy örülne... Én készakarva azért repülök ide, hogy önt értesítsem... Aztán mivel is fenyegetném én önt? Kell is nekem önt fenyegetnem! Nekem az ön jóakarata kell, nem a félelme. Ön a nap és a világosság... Én félek öntől roppantul, nem az, hogy ön éntőlem! Hiszen nem vagyok én Nikolajevics Móric... S képzelje csak, én rohanok ide egy könnyű kocsin, Nikolajevics Móric pedig az ön kertje kerítése szögletén ül, a kert hátulján... egy szál köpenyegben; egészen megázott; valószínűleg egész éjjel ott örködött! Különös! Mennyire megörülnek némely emberek!

- Nikolajevics Móric? Igazán?

- Igazán, igazán. A kert rácsa mellett ül. Innen vagy háromszáz lépésre. Én elsiettem mellette, de ő meglátott. Ön nem is tudta? Akkor hát nagyon örülök, hogy nem feledtem el jelteni. Az ilyen ember a legveszedelmesebb, ha revolver van nála, különösen ilyen sárban és éjjel, a természetes ingerültség mellett; mert képzelje el csak az ő körülményeit! Hahaha! Mit gondol, miért ül itt?

- Természetesen Nikolajevna Lizavetát várja.

- U-úgy! De miért menne az ki hozzá? Ilyen... esőben... óh, a bolond!

- Pedig mindjárt kimegy hozzá.

- Ejha! Ez aztán ujság! E szerint... De kérem, hiszen most az ő dolgai egészen megváltoztak, hát minek neki ez a Móric? Hiszen ön szabad özvegy s akár holnap feleségül veheti őt. Ő ezt még nem tudja; - bizza rám, én mindjárt rendbe hozok mindent. Hol van? Hadd örvendeztessem meg őt is.

- Megörvendeztetni?

- Hogyne! Jerünk.

- S ön azt hiszi, hogy ő azokról a holttestekről nem gondol valamit? - kérdezte Sztavrogin valahogy különösen hunyorítva.

- Persze, hogy nem, - határozott Sztepanovics Péter mint valami szeles bolond, - mert hiszen jogilag véve... Eh! Hát aztán ha gondol is valamit! A nőknél minden ilyesmi olyan könnyen elintéződik; ön még nem ismeri a nőket. Azonkívül, hogy neki most a legokosabb önhöz feleségül menni, mert hiszen botrányt csinált, azonkívül, hogy én neki az árbocos hajót is a képzeletébe loptam (jól láttam pedig, hogy a hajó milyen nagy hatással van rá), ő egészen olyan kaliberű leány! Legyen nyugodt, ő oly könnyen átlépi azokat a holttesteket, hogy no! annyival is inkább, mert ön teljesen, de teljesen ártatlan, igaz-e? Csak jól elteszi magának e holttesteket, hogy azokkal önt úgy két év múltán a házasságuk után meg-megcsipkedhesse. Minden asszony vagy leány ellátja magát esküvőre menet ilyenekkel a férje múltjából, mert különben mi lenne egy-két év múltán? Hahaha!

- Ha önnek kocsija van, vigye el őt rögtön Nikolajevics Mórchoz. Épen az imént mondta nekem, hogy engem ki nem állhat és engem itt hagy s persze, hogy én tőlem kocsit nem fogad el.

- U-úgy? Igazán elmegy? Mi lehet ennek az oka? - tündődött Sztepanovics Péter.

- Az éjjel valahogy rájött, hogy én őt egyáltalában nem szeretem... amit persze eddig is tudott.

- Hát ön nem szereti őt? - kérdezte Sztepanovics Péter végtelen csodálkozást mutatva. - De ha a dolog így áll, akkor minek tartotta őt magánál, mikor önhöz bement s miért nem tudatta vele, mint lovagias ember, hogy nem szereti őt? Ez nagy aljasság; de még engem is mily rossz színben tüntetett föl előtte.

Sztavrogin hirtelen felkacagott.

- A majmomat nevetem, - magyarázta rögtön.

- Á! Rájött, hogy paprikajancsiskodtam, - nevetett Sztepanovics Péter is roppant vidáman, - csak azért tettem, hogy önt megkacagtassam. Képzelje, én már akkor megláttam az ön arcából, mikor hozzám kijött, hogy valami szerencsétlenség történt. Sőt talán teljes fiaskó? Mi? Fogadni mernék rá, - folytatta szinte lihegve a lelkendezéstől, - hogy önök az egész éjjel egymás mellett ültek a székeiken és az egész drága időt valami magasabb erkölcsi téma feszegetésével töltötték el... No, bocsásson meg, ne haragudják; mi közöm nekem hozzá? Hiszen én már tegnap előre tudtam, hogy az önök dolga valami ostobasággal fog végződni. Én csak azért hoztam őt önhöz, hogy megmutassam, hogy önnek nem lesz én velem rossz dolga; háromszázszor is rendelkezésére állok ilyesmiben; én nagyon szeretek az embereknek kellemességeket szerezni. De ha önnek nincs rá szüksége, amire számítottam is és ide is ezzel a gondolattal hajtattam most, akkor...

- Hát csak az én mulattatásomra hozta ön őt énhozzám?

- Mire másra hoztam volna?

- Nem azért, hogy megölesse velem a feleségemet?

- No nézze az ember! Hát ön ölte meg? Micsoda tragikus ember!

- Az egyre megy; hát ön ölte meg.

- Hát én öltem meg? Mondtam már önnek, hogy nekem semmi közöm hozzá. De ön kezd engem nyugtalanítani...

- Folytassa; ön azt mondta: „ha önnek nincs rá szüksége, akkor...”

- Akkor természetesen - engedje át nekem! Én őt nagyszerűen férjhez adom Nikolajevics Mórchoz, akit nem én ültettem ám a kert végibe; valahogy ne vegye ezt is a fejébe. Én most félek tőle. Hátha revolver van nála? Jó, hogy én is elhoztam a magamét. Itt van. (Kivett a zsebéből egy revolvért és rögtön vissza dugta.) A hosszú útra való tekintetből hoztam magammal... Egyébaránt én ezt rögtön nyélbe sűtöm: neki most Mórícért fáj a szivecskéje... legalább fájni kellene... és higgye el, szinte én is sajnálom őt egy kicsit. S ha most össze hozom Móríccal, akkor megint önről fog ábrándozni, őnt fogja Móric előtt magasztalni, Mórícot meg szembe leszołni; ilyen a női szív! Ön megint nevet? Roppant örülök, hogy ön olyan vidám. Nos, jerünk. Én egyenesen Móríccal kezdem... azokról... a megöltekről pedig... nem volna jobb ezúttal hallgatni? Ugyis megtudják később.

- Mit tudnak meg? Kit öltek meg? Mit mondott ön Nikolajevics Mórícról? - kérdezte az ajtóban hirtelen megjelent Liza.

- Á! Hát kegyed hallgatódzott?

- Mit mondott ön Nikolajevics Mórícáról? Megölték?

- Á! E szerint nem hallott jól! Legyen nyugodt, Nikolajevics Móric él és semmi baja, amiről rögtön meggyőződhetik, mert ő itt van az úton, a kert-kerítés mellett... s valószínűleg az egész éjszakát ott töltötte; köpenyegben van, egészen átázott. Látott, mikor idehajtattam.

- Nem igaz! Ön megöltekéről beszélt... Kit öltek meg? - békétlenkedett Liza.

- A feleségemet, Lebjadkint és a cselédjüket ölték meg, - jelentette szilárd hangon Sztavrogin. Liza megrázkódott és roppantul elhalványult.

- Különös vadállati eset, Nikolajevna Lizaveta, aljas és ostoba rabló-eset, - csörgött azonnal Sztepanovics Péter - rablásra használták fel a tűz-esetet; a rab Fedjka dolga, meg a számár Lebjadkiné, aki mindenfelé mutogatta a pénzét... Épen ezt siettem hírül hozni... Sztavrogin alig birt magával, mikor meghallotta. Épen arról tanácskoztunk, hogy közöljük-e ezt most mindjárt kegyeddel.

- Vszevolodovics Miklós, igaz ez? - kérdezte Liza alig hallhatóan.

- Nem; nem igaz.

- Nem igaz? - rettent meg Sztepanovics Péter, - mi ez megint?

- Istenem! Megőrülök! - kiáltott fel Liza.

- Hiszen láthatja, hogy ez most meg van örülve! - dühöngött Sztepanovics Péter - mert végre is a feleségét ölték meg. Nézze, hogy sápad!... Hiszen ő az egész éjjelt kegyeddel töltötte, sehol nem járt, egy pillanatra sem távozott, hogy lehet hát őt gyanúsítani?

- Vszevolodovics Miklós, vallja be a tiszta igazságot, bűnös-e ön vagy sem s én esküszöm, hogy hinni fogok önnek úgy, mint az isteni kijelentésnek és kész vagyok önt a világ végére is követni! Oh, kész vagyok! Követni fogom önt, mint egy kutya.

- Minek kinozza őt ilyen fantáziákkal, - dühöngött Sztavroginra Sztepanovics Péter. - Nikolajevna Lizaveta, kölyűben törjön össze engem, ha nem igaz, hogy ő ártatlan; csak le van verve, félre beszél, hiszen láthatja! Semmiben sem hibás, semmiben sem, még csak gondolatban sem. Egyedül a rablógyilkosok dolga, akiket egy hét alatt bizonyosan kézre kerítenek és megbüntetik... A szökevény Fedjka és a Spigulin-gyárbeli munkások a tettesek, ezt mondják a városban is, ezt mondom én is.

- Igaz ez? igaz? - leste a maga ítéletét is a reszkető Liza.

- Én nem öltem meg őket, elleneztem is, de tudtam, hogy meg fogják ölni őket és ezt nem akadályoztam meg. Hagyjon el engem, Liza, - szólt Sztavrogin és bement a terembe.

Liza eltakarta kezével az arcát és kiment a házból. Sztepanovics Péter utána akart rohanni, de aztán a terembe szaladt.

- Hát így tesz ön, így? Hát nem fél ön semmitől? - esett egész dühösen Sztavroginnak. Alig talált szavakat, ajka tajtékzott.

Sztavrogin a terem közepén állt és egy szóval sem felelt. Balkezevel a haját babrálta és zavartan mosolygott. Sztepanovics Péter erősen megrántotta a kabát-ujjánál fogva.

- Megtébolyodott ön vagy mi? Ugyan mi ütött hozzá? Mindenkit elárul, maga pedig bemegy egy kolostorba, vagy a pokolba... De akkor én önt agyonütöm, hiában nem fél tőlem.

- Á! Hát ön csörög itt? - vette őt észre végre Sztavrogin. - Siessen utána, - tért egészen magához, - siessen, fogasson be neki, ne hagyja el... Fusson, fusson hát! Kísérje haza, hogy senki meg ne lássa és vigyázzon, hogy oda ne menjen... a hullákhoz... Ültesse fel erővel is a kocsi-
ba... Jegorücs Elek! Jegorücs Elek!

- Ne kiabáljon! Ő mostanáig már a Móric karjai közt van. Móric pedig az ön kocsijára fel nem ül... Megálljon, fontosabb dologról van itt szó, mint a koci...

Megint kivette a revolverét; Sztavrogin komolyan nézett rá.

- No hát öljön meg, - szólt csendes, csaknem békülékeny hangon.

- Piha! Az ördögbe is! Milyen hazugságot képes magára venni némely ember, - mérgelődött Sztepanovics Péter. - Bizonyisten, legjobb volna agyon vágni! Nem csodálom, hogy Nikolajevna Lizaveta itt hagyta önt! Micsoda hajó ön? Vén bárka-roncs! Hiszen már csak sértett voltából is össze kellene magát szednie! Eh! Nem volna jobb, ha egy golyót röpitene az agyába? Mikor maga kéri, hogy öljem meg.

Sztavrogin furcsán nevetett:

- Ha nem volna ön olyan bohóc, talán azt mondanám most, hogy igen... Ha csak egy cseppet is okosabb volna...

- Én bohóc vagyok, de nem akarom, hogy ön, az én másik felem, bohóc legyen. Ért ön engem?

Sztavrogin értette s meglehet, hogy csak ő. Hiszen mennyire elcsodálkozott Satov, mikor Sztavrogin azt mondta neki, hogy Sztepanovics Péterben van entuziazmus!

- Takarodjék most tőlem a pokolba; holnapra tán kiszorítok valamit magamból. Jőjjön el holnap.

- Igen? Igen?

- Tudom is én!... A pokolba, a pokolba!

És kiment a teremből.

- Meglehet, hogy még minden jóra fordul, - dünnyögött magában Sztepanovics Péter, a revolverét eldugva.

III.

Sietett Nikolajevna Lizavetát utólnérni. Az még csak néhány lépésnyire távozott a háztól. Feltartóztatta őt Jegorücs Elek, aki követte őt s most mögötte egy lépésnyire frakkban, hajadon fővel, magát tisztelettel meghajtva állt. Rimánkodva kérte Nikolajevna Lizavetát, hogy várja meg, míg befognak neki. Az öreg meg volt ijedve és csaknem sirt.

- Eredj vissza, az urad teázni akar s nincs, aki kiszolgálja, - lökte őt félre Sztepanovics Péter és egyszerűen karonfogta Nikolajevna Lizavetát.

Ez nem vonta el a karját, de úgy látszott, hogy nem volt magánál: még nem szedte össze magát.

- Először is nem erre megyünk, nem a kert mellett, - hebegett Sztepanovics Péter. - Másodszor gyalog semmi esetre sem mehet kegyed, hazáig három verszta az út s kegyednek felöltője nincs. Van nekem kocsim, itt áll az udvaron, rögtön itt lesz, senki sem lát meg bennünket.

- Milyen jó ön, - szólt Liza szeliden.

- Éh, kérem, hasonló esetben minden humánus ember így cselekednék a helyemben...

Liza feltekintett rá és elcsodálkozott.

- Ah, istenem, én azt hittem, hogy még mindig az öreg van itt!

- Nézze, kérem, én roppant örülök, hogy kegyed így fogja fel a dolgot, mert az egész nem egyéb, mint szörnyű előítélet s ha már idáig ment a dolog, hát talán legjobb volna, ha meghagynám ennek az öregnek, hogy fogasson be a hintóba: mindössze tíz perc az egész, mi meg visszamegyünk és a kapunál várunk; jó lesz?

- Én legelőbb is... hol vannak a megöltek?

- No, mi nem jut megint eszébe! Hagyjuk ezt az ostobaságot; nincs azon mit nézni.

- Tudom, hol vannak; ismerem én azt a házat.

- No hát aztán ha ismeri is. Nézze csak: esik az eső, köd van, (micsoda szent kötelesség-érzet lepte meg ezt is!) Hallja csak, Nikolajevna Lizaveta, vagy jérünk az én kocsimon s akkor várjon, egy lépést se tegyen, mert ha még vagy husz lépésnyire előre megy, akkor okvetlenül észrevesz bennünket Nikolajevics Móric.

- Nikolajevics Móric? Hol van ő? Hol?

- Vagy ha ő vele akar elmenni, akkor én néhány lépésre még elkisérem kegyedet s megmutatom, hogy ő hol ül, - én magam azonban - alázszolgája! Én most ő vele nem akarok találkozni.

- Ő vár engem; Istenem; - állt meg Liza hirtelen és arcát pirosság borította el.

- Mért ne, ha ő előítélet nélkül való ember! Tudja, Nikolajevna Lizaveta, ez az egész dolog én rám nem tartozik; ezt kegyed is jól tudja; hanem azért én mégis a javát akarom kegyednek... Ha nem sikerült az „árbocos hajó”, ha meggyőződött róla, hogy az csak ütött-kopott, feldarabolni való bárka...

- Jaj beh jó! - kiáltott fel Liza.

- Jaj, beh jó, és a könnyei potyognak! Itt erős eltökélésre van szükség. Férfias szilárdságra. A mi korunkban, mikor a nő... piha, az ördögbe is! (Sztepanovics Péter csaknem köpött). Fődolog pedig, hogy nincs is mit sajnálni; meglehet, hogy ez még jó fordulat. Nikolajevics Móric olyan ember... egy szóval érzelmes ember, ha nem is beszédes, ami különben szintén jó tulajdonság, különösen, ha nem előítéletes...

- Jaj, beh jó! Jaj, beh jó! - nevetett Liza hisztérikusan.

- De az ördögbe is, Nikolajevna Lizaveta, - kiáltott fel sértődötten Sztepanovics Péter, - hiszen én csak az ön érdekében... mi közöm nekem hozzá... Szolgálatára álltam kegyednek, mikor azt kegyed kívánta, ma pedig... No, innen már meg lehet látni Nikolajevics Móricot; ott ül ni! Nem lát minket. Olvasta kegyed Szaksz Polinkát?⁵⁰

- Mi az?

- Van egy ilyen című elbeszélés; én még diák-koromban olvastam... Abban egy Szaksz nevű hivatalnok elfogja a feleségét hűtlenség miatt egy nyaralóban... Különben vigye az ördög! Majd meglátja, hogy Nikolajevics Móric még az uton szerelmi nyilatkozatot tesz kegyednek. Most még nem lát ide.

⁵⁰ Dorozsinin Sándor népszerű elbeszélése.

- Ah, jobb is, ha nem lát! - kiáltott fel Liza, mint a tébolyodott, - jerünk innen, jerünk! Az erdőbe vagy a mezőre!

És előre futott.

- Nikolajevna Lizaveta, ez már tulságos kislelkűség! - szaladt utána Sztepanovics Péter. - Miért nem akarja, hogy ő kegyedet meglássa? Ellenkezőleg; nézzen egyenesen és büszkén a szemébe! Ha tán valami olyas... a szűziességet illetőleg... Hát az olyan előítélet, olyan meghaladott álláspont... No, hova szalad már? Ni, hogy fut! Akkor már inkább térjünk vissza Sztavroginhoz, üljünk fel az én kocsimra... Hova fut már? Arra szántóföldek vannak. No, most meg elesett...

Verhovenszkij megállt. Liza repült, mint a madár, maga sem tudva, hogy hova s Sztepanovics Péter már vagy ötven lépésre elmaradt tőle. Liza egy zsombékban megbotolva elesett. Abban a pillanatban hátfelől valami rettenetes kiáltással elkiáltotta magát Nikolajevics Móric, aki látta a Liza futását, elesését és annak a mezőn utána szaladt. Sztepanovics Péter abban a percben beretírált a Sztavrogin udvarára, hogy azonnal felüljön a kocsijára.

Nikolajevics Móric pedig szörnyű rémülettel már a felkelő Liza mellett állt, lehajolt feléje, kezét nyújtotta neki. E találkozásnak a hihetetlen körülményei egészen megrázták az eszét és könyek folytak végig az arcán. Maga előtt látta azt, akit ő oly áhitattal imádott, látta, amint az a mezőn át futott, esztelenül, ilyen időben, könnyű ruhában, amely estében besározódott... Nem tudott szólni, levette a köpenyegét és reszkető kezekkel takargatta be annak a vállát. Egyszerre felkiáltott: érezte, hogy Liza ajkai érintették a kezét.

- Liza! Én semmit sem tudok, de ne üzzön el magától.

- Oh, igen, jerünk innen mentől előbb és ne hagyjon el! - és maga fogta meg annak a kezét és vonta maga után. - Nikolajevics Móric, - halkította meg ijedten a hangját - én ott egyre vitézkedtem, de itt félek. Meghalok, nem sokára meghalok, de félek a meghalástól, - suttogta erősen szorongatva annak a kezét.

- Oh, csak volna itt valaki, legalább egy szekér! Megázik a lába... Rosszul lesz.

- Nem lesz semmi bajom, - biztatta - így, ön mellett nem félek annyira, tartson a karomnál fogva, vezessen... Hova megyünk mi most? Haza? Nem, én előbb a meggyilkoltakat akarom látni. Azt mondják, hogy megölték az ő feleségét, ő pedig azt mondja, hogy ő maga ölte meg; úgy-e, hogy ez nem igaz? Látni akarom a meggyilkoltakat... én értem... azokért szeretett ki ő én belőlem a múlt éjjel... Megnézem és mindent megtudok. Gyorsan, gyorsan! Tudom, hol van az a ház... Ott most tűz van... Nikolajevics Móric, ne bocsásson meg nekem, becstelennek! Miért bocsátana meg? Miért sir ön? Vágjon arcul és öljön meg itt a mezőn, mint a kuttyát!

- Senkinek sincs joga kegyedet elítélni, - jelentette ki Nikolajevics Móric szilárdan, - bocsásson meg kegyednek az isten, de én a legkevésbé lehetek a kegyed bírāja.

De különös volna a beszélgetésüket leírni. Liza kézen fogva ment a kísérijével; siettek, mint a féleszüek. Egyenesen a tűznek tartottak. Nikolajevics Móric még egyre reménykedett, hogy kaphatnak legalább egy paraszt-szekeret, de senkivel sem találkoztak. Apró szemű eső pergett az egész tájon, eltakarva minden rajzot, átváltoztatva mindent egy gőzölgő, ólomszínű, meg nem különböztethető tömegbe. A nap már régen fent volt, mégis úgy teszett, mintha még meg nem virradt volna. S ebből a gőzölgő, hideg ködből egyszerre csak előttük állt egy velök szembe jött, különös alak. Rágondolva most, én azt hiszem, hogy én nem hittem volna a szemeimnek, még ha a Nikolajevna Lizaveta helyén lettem volna is; hát pedig ő örömmel kiáltott fel és azonnal megismerte a velök szembe jövő embert. Trofimovics István volt. Hogy

miképen jutott oda, hogy adta rá magát az ő esztelen szökésére, arról majd később. Csak annyit jegyzek meg, hogy ő már aznap reggel lázban volt, de a betegsége sem tudta őt megakadályozni; szilárdan lépkedett a nyirkos földön. Amint látszott, jól megfontolta ezt a vállalkozását, amennyire jól megfontolhat ilyesmit a négy fal között élő ember. „Utiasan” volt öltözve, vagyis a köpenyegét egészen felöltötte, karjait az ujjakba behúzza, derekát széles, lakkozott bőr-övvel kötötte át, lábán hosszú szárú csizma volt, nadrága a csizma-szárba húzva. Valószínű, hogy régen elképzelte már magát utas embernek, régen kifundálta a fényes, huszáros, magas-szárú csizmát, amelyben azonban nem tudott járni. Fején széles karimájú kalap volt, nyakán haraszt-kendő, jobb kezében bot, balkezében pedig egy rendkívül kicsiny, de rendkívül megtömött táská. A jobb kezében a boton kívül még egy esernyőt is cipelt. Ezt a három tárgyat: a botot, esernyőt és úti táskát az első verszta alatt is kényelmetlen volt vinni, a második alatt pedig már nehéz.

- Csakugyan ön az? - kiáltott rá Liza, szomorú csodálkozással nézve őt végig.

- Lise! - kiáltott Trofimovics István is, csaknem magánkívül sietve hozzá, - chère, chère, mit keres maga ilyen ködben? - Látja azt a pirosságot? Vous êtes malheureuse, n'est pas? Látom, látom, ne is beszéljen: de ne kérdezősködjék kegyed sem. Nous sommes tous malheureux, mais il faut les pardonner tous, Lise, és szabadok leszünk mindörökké. Ha a világtól el akarunk különülni és szabadok akarunk lenni, akkor - il faut pardonner, pardonner et pardonner.

- De minek borul ön térdre?

- Azért, mert bucsut mondvá a világnak, el akarok bucsuzni a kegyed személyében az egész multamtól is. - Itt sirva fakadt és kezét könyező szemeihez emelte. - Térdre borulok minden előtt, ami az életemben szép volt. Most én ketté szakítottam magam; az egyik felem, a félbolond, aki huszonkét évig arról ábrándozott, hogy egyenesen az égbe repülhet, ott maradt, itt csak a megkinzott és elgémberedett öreg ember van... Nevelő, chez ce marchand, s' il existe pourtant ce marchand... De hogy megázott kegyed, Lise! - tette hozzá, felállva, érezvén, hogy a térdepedésben az ő térdei is megnedvedtek. - S hogy lehet kegyed ilyen könnyű ruhában? S hozzá még gyalog, a mezőn... Kegyed sir? Vous êtes malheureuse? Ah, hallottam valamit... De honnan jön most, - kérdezte félénken és bátortalan mosolylyal nézett Nikolajevics Móricra; - mais savez-vous l'heure qu' il est?

- Trofimovics István, hallott ön valamit azokról a meggyilkolt emberekről! Igaz az? Igaz?

- Milyen emberek! Egész éjjel láttam a tűz világítását. Nem lehetett ennek más vége. (Szemei újra szikráztak). Futok megkeresni Oroszországot, exist-t-elle la Russie? Bah, c' est vous, cher capitaine! Soha sem kételkedtem abban, hogy én önt valami magasztos kötelességteljesítésben fogom találni. Fogja az esernyőmet és - miért vannak önök gyalog? Az istenért, fogadják el legalább az esernyőmet; én majd találok valami alkalmatosságot. Én csak azért megyek gyalog, mert különben Stasie (t. i. Násztászja) az egész utcát tele kiabálta volna, ha megtudja, hogy elutazom; lehetőleg inkognito keltem útra. A „Golosz”-ban azt írják ugyan, hogy most mindenfelé útonállók leselkednek, de szerintem az csak nem lehet, hogy mihelyt kiérek az útra, rögtön rablóval találkozom. Chère Lise, kegyed azt mondta az imént, hogy valaki valakit megölt? Oh, mon dieux, kegyed rosszul van!

- Jerünk, jerünk! - kiáltotta szinte ijedten Liza, megint magával vonva Nikolajevics Móricot. - Várjon csak, Trofimovics István, - fordult megint ahoz - várjon, szegénykém, hadd vessek önre keresztet. Talán jobb volna önt visszavitetni, de én inkább keresztet vetek önre. Imádkozzék ön is a szegény Lizáért, csak úgy röviden, ne fáradjon vele sokat. Nikolajevics Móric,

adja vissza ennek az öreg gyereknek az esernyőjét, okvetlenül adja vissza! Ugy! Most pedig jerünk.

A végzetes házhoz akkor értek, mikor a nép már eléggé kibeszélte magát arról, hogy milyen érdekében állt Sztavroginnak, hogy a feleségét megölje. Ismétlem azonban, hogy egy nagy többség szótlanul állt és hallgatott. Csak a részegen duhajkodók keltek ki magukból, mint például ama bizonyos polgárember. Ezt mindenki szelid embernek ismerte, de mintha hirtelen kicserélték volna, mihelyt valami váratlan dolog meglepte. Én nem láttam, mikor Liza és Nikolajevics Móric megérkeztek oda. Lizát először én vettem észre a tömegben s Nikolajevics Mórictól eleinte nem láttam. Meglehet, hogy a tolongásban elmaradt néhány lépésre. Liza áttörve magát a tömegen, semmit nem látva és nem hallva, mintha forró lázban szaladt volna ki valamely kórházból, természetesen mihamar magára vonta a közfigyelmet. Hangos megjegyzéseket tettek: valaki elkiáltotta magát: „Ez a Sztavroginé!” Egy másvalaki: „Nem elég, hogy ölnék, még bámészkodni is eljönnek!” Egyszerre csak láttam, hogy a háta megett valaki fölemelte a feje fölött a kezét, aztán lebocsátotta. Liza leesett. Nikolajevics Móric felordított, Lizához sietett és teljes erejéből ráütött egy emberre, aki őt Lizától elválasztotta. De abban a pillanatban megragadta őt hátulról a polgárember. Néhány pillanatig semmit sem lehetett a dulakodástól megkülönböztetni. Ugy látszott, hogy Liza fölkel, de egy másik ütéstől megint leesett. A tömeg hirtelen szétvált és egy kis kör keletkezett Liza körül, aki felett Nikolajevics Móric őrjöngve kiabált, sirt, tördelte a kezét. Hogy mi történt tovább, azt részletesen nem tudom; csak arra emlékszem, hogy Lizát hirtelen elvitték. Én utána szaladtam; még élt s talán magánál is volt. A tömegből elfogták a polgárt, meg három más embert. Ez a három ember mai napig is tagadja, hogy nekik részök lett volna a gonosz tettben, azt állítván, hogy őket tévedésből fogták el. Meglehet, hogy igazuk van. A polgár, ámbár tetten kapták, mint nehéz fejű ember sehogy sem volt képes az eset lefolyását elmondani. Nekem is tanúskodnom kellett, ámbár csak távolról láttam a történeteket; elmondtam, hogy az egész véletlenül történt, ha tán szándékosan is, de az emberek részegek is voltak, nem tudták mit csinálnak. Most is ez a véleményem.

IV. FEJEZET.

Utolsó elhatározás.

I.

E nap délelőttjén sokan látták Sztepanovics Pétert; akik látták, mind azt mondták róla, hogy izgatott volt. Délután két órakor beszaladt Gaganovhoz, aki csak egy napra jött be a falujából s akinél sokan gyűltek össze, a nap eseményeiről beszélgetve. Legtöbbször beszélt Sztepanovics Péter és készséggel hallgatták őt. Nálunk őt fecsegő, bogaras diáknak tartották, de most Mihajlovna Juliáról beszélt és az általános zürzavarban ez igen érdekes téma volt. Mint a kormányzóné legújabb és legintimebb bizalmasa igen meglepő újdonságokat tudott mondani; akaratlanul (és persze meggondolatlanul) elmondta a kormányzónénak néhány megjegyzését a város minden ismertebb személyéről, amivel megbántotta többek hiúságát. Elbeszélése homályos volt, mint ahogy báva emberek szoktak beszélni, de akik abban a kényszerű helyzetben vannak, hogy el kell mondaniuk egy csomó félreértést, maguk sem tudván, hogy hol is kezdjék és mivel végezzék. Elég vigyázatlan volt azt is kiböki, hogy Mihajlovna Julia jól ismerte Sztavrogin minden titkát s hogy éppen ő intézte az egész cselszöveget. Még őt, Sztepanovics Pétert is befonta, amennyiben ő is szerelmes volt abba a szerencsétlen Lizába, mégis rávette őt, hogy csaknem ő vitte Lizát a Sztavrogin kocsiába. „Bizony, könnyű az uraknak nevetni; hiszen ha én tudtam volna, hogy mivel fog az végződni!” fejezte be. A Sztavroginrel szembeni kérdésekre kijelentette, hogy az ő véleménye szerint a Lebjadkiné katasztrófája pusztán véletlen s hogy mindennek az oka Lebjadkin, aki a pénzét mutogatta. Ezt különösen jól magyarázta meg. A hallgatók közül valaki megjegyezte, hogy kár neki magát tettetni, hiszen ott evett-ivott, csaknem ott is halt Mihajlovna Juliánál s most ő az első, aki azt a dómát befeketíti s hogy ez éppen nem olyan szép dolog, mint ő azt gondolja. De Sztepanovics Péter mindjárt megvédte magát:

- Nem azért ettem és ittam ott, mert nem volt pénzem, s nem vagyok annak az oka, hogy ő meghitt engem. Bizzák rám annak a megítélését, hogy mennyiben tartozom én azért hálával.

A hangulat végre is ő mellette nyilatkozott meg: „Igaz, hogy haszontalan, üres fráter, de miért lenne ő felelős a Mihajlovna Julia ostobaságaiért? Ellenkezőleg, úgy látszik, hogy még ő igyekezett azt egyben másban megakadályozni...”

Két óra tájban hirtelen híre futott, hogy Sztavrogin a déli vonattal Pétervárra utazott. Ez nagy feltűnést keltett; némelyek összevonták a szemöldöküket. Sztepanovics Pétert a hír annyira meglepte, hogy amint mondják, egészen elváltozott az arca és különösen kiáltott fel: „Ki eresztette azt ki?” Rögtön elszaladt Gaganovtól. Aztán még két-három házban látták őt.

Esti szürkület idején sikerült neki bejutni Mihajlovna Juliához, bár csak nagy nehézségekkel, mert ez semmi áron sem akarta őt elfogadni. Ezt én csak három héttel később tudtam meg magától Mihajlovna Juliától, mielőtt Pétervárra utazott volna. Részleteket nem mondott, de ingerülten jegyezte meg, hogy az őt „minden mértéket meghaladó módon meglepte, csodálkozásba ejtette.” Azt hiszem, hogy egyszerűen ráijesztett azzal, hogy belevonja őt a bajba, ha beszélni merne. A ráijesztés szorosan összefüggött a Verhovenszkij akkori tervével, amelyről persze Mihajlovna Julia nem tudott, csak valami öt nap múltán jött rá, hogy miért kételkedett az annyira az ő hallgatóságában és félt annyira újabb felindulásától... Esti nyolc órakor, mikor már egészen besötétedett, a város végén, a Tamás-sikátorban, egy kis félredült házikóban, az Erkel hadnagy lakásán összegyűltek a mieink egy teljes ötös csoporttal. Az

összejövetelt maga Sztepanovics Péter tűzte ki, de ő megbocsáthatatlan módon elkésett és a tagok már egy óráig várták. Ez az Erkel ugyanaz a hadnagyocska volt, aki a Virginszkijék összejövetelén egész este ceruzát tartott a kezében, maga előtt, az asztalon pedig egy füzetkét. A városba nem régen érkezett, félreeső utcában, egy polgári házban fogadott lakást és hamarosan el akart megint utazni. Az ő lakásán lehetett leginkább feltűnés nélkül összegyűlni. Ez a furcsa legényke feltűnt az ő rendkívüli szótalanságával; képes volt tiz estén át a legzajosabb társaságban, a legérdekesebb beszélgetések között elülni úgy, hogy ő egy szót se szóljon; e helyett roppant figyelemmel kísérte az ő gyerekes nézésével a beszédeket. Arca igen csinoska, sőt okoska volt. Nem tartozott az ötös csoporthoz; a mieink azt hitték, hogy valakitől és valahonnan tisztán politikai természetű megbízásai vannak. Most már tudva van, hogy semmiféle megbízása nem volt s ő maga is aligha tudta, hogy miben jár. Ő csak bámulta Sztepanovics Pétert, akivel nemrég ismerkedett meg. Ha előbb valami idő előtt megromlott monstrummal találkozik s az valami szocialisztiko-romantikus ürügy alatt rablóbanda alakítására beszéli őt rá, aztán próbatételül megöleti és kirabolgatja vele a legelső muzsikot, ő minden bizonynyal kész lett volna engedelmeskedni. Volt valahol egy beteg anyja, kinek elküldöztette a szerény fizetése felét, s az bizonyára csókolgatta ezt a szőke fejet, reszketett és imádkozott érte. Azért foglalkozom vele ennyit, mert nagyon sajnálom.

A „mieink” izgatottak voltak. A múlt éjjel eseményei meglepték és megriasztották őket. Az egyszerű, bár rendszeresen előkészített skandalum, amelyben ők oly szorgalmasan közreműködtek, nem várt véget ért. Az éjjeli tűz, Lebjadkinék meggyilkolása, Liza bántalmaztatása a tömeg részéről, ez mind oly meglepetés volt, amely kívül esett az ő programjukon. Hevesen kikeltek az intéző kéz és annak deszpotizmusa, titkolódzása ellen. Egy szóval azalatt, míg Sztepanovics Pétert várták, kölcsönösen úgy feltűzelték egymást, hogy megint elhatározták attól kategórikus választ kérni s ha az még egyszer kitér a válaszadás elől, hát még az ötös csoportot is felosztatni, úgy azonban, hogy annak a helyébe az „eszme propagandája” címén újabb titkos társaságot alakítanak s ezt már ők magok, az egyenlő jog és demokratizmus alapján. Liputin, Sigalyev és a nép ismerője különösen pártolták ezt a gondolatot; Lyámsin hallgatott, de beleegyező nézéssel. Virginszkij habozott és előbb meg akarta hallgatni Sztepanovics Pétert. Elhatározták tehát, hogy előbb meghallgatják Sztepanovics Pétert. De az még mindig nem jött; ez a figyelmetlenség még jobban mérgesítette őket. Erkel végképen hallgatott s csak a tea feladásával volt elfoglalva, amelyet a háziaktól sajátkezűleg hozott be egy tálcán, poharakban, kint hagyván a szamovárt, nehogy a szolgálot be kellessen eresztetni.

Sztepanovics Péter csak félkilenckor érkezett meg. Sebes léptekkel ment a diván előtt álló kerek asztalhoz, amely mellett a társaság helyet foglalt; a sapkáját nem tette le a kezéből, a teát nem fogadta el. Haragosan, szigorúan és fensőbbiséggel nézett körül. Bizonyosan azonnal meglátta az arcokon, hogy „lázadoznak”.

- Mielőtt a számat kinyitnám, ürítsék ki önök a magokét, mert látom, hogy tele szedték valamivel, - szólott, gúnyos mosolylyal nézve a megszólítottakra.

Liputin „valamennyiök nevében” szólt és a sértődöttség remegő hangján jelentette ki, hogy „ha így folytatjuk, akkor betörik a magunk feje is”. Oh, ők egyáltalában nem félnek attól, hogy betörik a fejüket, sőt erre el is vannak szánva, de csakis a közös ügy érdekében (általános mozgás és helyeslés). Ugyanazért megkövetelik, hogy ő velük is őszinték legyenek, hogy mindig előre tudassák velük az ügyeket, „mert különben mi lesz ebből?” (Megint mozgás és néhány torok-hang). Így működni lealázó és veszedelmes... Nem azért beszélünk, mintha félnénk, de ha csak egy kéz intézkedik, a többi pedig öntudatlan eszköz, könnyen megesik, hogy valamelyik hibát követ el s akkor valamennyien elveszünk. (Felkiáltások: Ugy van! Ugy van! Általános helyeslés.)

- Ördög vigye el! Mit akarnak önök?

- Aztán mi része van a közös ügyben a Sztavrogin úr intrikáinak? - fortyogott Liputin. - Bánjuk is mi, hogy ő valami titkos úton-módon a centrumhoz tartozik, ha ugyan az a fantasztikus centrum csakugyan létezik; nekünk ahoz semmi közünk. Pedig hát gyilkolás történt, a rendőrség talpon van; a nyomok még a klubig is elvezetnek.

- Elvész ön azzal a Sztavroginnal, de elveszünk mi is, - tette hozzá a népet ismerő.

- Még pedig anélkül, hogy a közös ügynek valami hasznára lehettünk volna, - fejezte be búsan Virginszkij.

- Ostoba beszéd! A gyilkosság - véletlenség; Fedjka követhette el, hogy rabolhasson.

- Hm! De azért mégis csak különös összehatalálkozás, - dörögött Liputin.

- No már pedig ha sokat feszegeti, hát önnek is része van benne.

- Nekem?

- Először, ön is résztvett abban az intrigában, Liputin, másodszor - és ez a fő - önnek meg volt hagyva, hogy Lebjadkint elküldje, erre fel is vette a pénzt, s mit tett ön? Ha elküldte volna Lebjadkint, semmi sem történt volna.

- Hát nem ön adta nekem azt az ideát, hogy jó volna őt a felolvasó matinén felléptetni?

- Az idea nem rendelet; önnek az volt a rendelete, hogy küldje el őt.

- Rendelet! Milyen különös szó... Ellenkezőleg, ön azt mondta, hogy várjunk az elküldéssel.

- Ön tévedt s ostobaságot és önkénykedést követett el. A gyilkosság pedig a Fedjka műve és dolga; ő maga cselekedett, rablási szándékkal. Ön elhitte a mende-mondát. Sztavrogin nem olyan ostoba s bizonyíték mellette, hogy ma délből el is utazott, miután előbb beszélt a vice-gubernátorral; ha valami gyanú terhelné, akkor nem eresztették volna el fényes nappal Pétervárra.

- Hiszen nem is mondjuk mi, hogy Sztavrogin úr maga gyilkolt, - szólt epésen Liputin - az is lehet, hogy nem is tudott róla, úgy, mint jó-magam; ön pedig nagyon jól tudja, hogy én semmit sem tudtam, bár úgy belemásztam, mint bárány a késbe.

- Kit gyanúsít ön? - kérdezte sötéten Sztepanovics Péter.

- Azokat, akiknek szükségük volt arra, hogy a város leégjen.

- Az egészben az a legrosszabb, hogy ön mentegetődik. Egyébaránt tessék elolvasni és tovább adni ezt az írást; ezt miheztartás végett mutatom meg.

Kivette a zsebéből Lebjadkinnak a kormányzóhoz irt anonym levelét és átadta Liputinnak. Ez hűledezve olvasta azt el és átadta a szomszédjának; a levél gyorsan végigment valamennyiök kezén.

- Tényleg a Lebjadkin kezeirása ez? - kérdezte Sigalyev.

- Az övé, - jelentette ki Liputin és a nép ismerője: Tolkácsenko.

- Csak miheztartás végett és azért, mert látom, hogy ön nagyon elérzékenyült Lebjadkin miatt, - szólt Sztepanovics Péter, visszavevén a levelet. - E szerint Fedjka úr egész véletlenül megmentett bennünket egy veszedelmes embertől. Ilyen jelentősége van néha a véletlenségnek. Ugy-e, hogy tanulságos eset?

A tagok gyorsan összenéztek.

- Most pedig, uraim, rajtam a sor, hogy egyet-mást kérdezzek, - folytatta tekintélyesen Sztepanovics Péter. - Ha szabad tudnom, miért gyűjtötták fel önök a várost engedelem nélkül?

- Mi ez? Hát mi gyűjtöttuk fel a várost? No, ez már csakugyan hibbant eszü! - kiáltottak fel többen.

- Értem én azt, hogy önök kissé nagyon is nekimelegedtek, csakhogy ez nem Mihajlovna Julia rovására menő botrány. Azért híttam össze önöket, uraim, hogy tudassam önökkel a veszedelmet, amelyet oly meggondolatlanul magokra vontak s amely önökön kívül másokat is fenyeget.

- Bocsánat, ellenkezőleg, épen mi akartuk kijelenteni önnek, hogy mennyire bánt minket az a deszpotizmus és egyenlőtlenség, amelynél fogva a tagok tudta nélkül oly komoly és különös intézkedések történtek, - jelentette ki méltatlankodva az eddig szótlán Virginszkij.

- Önök tehát tagadnak? Én meg állítom, hogy önök, csakis önök gyűjtogattak és senki más. Uraim, ne hazudjanak; nekem biztos adataim vannak. Önkénykedésökkel önök veszélyeztetik még a közös ügyet is. Önök a végtelen hálózatnak csak egy kötését képezik és vak engedel-mességgel tartoznak a centrumnak. Már pedig önök közül hárman rábeszéltek a Spigulin-gyárbelieket a gyűjtogatásra, holott erre instrukciójuk nem volt és megtörtént a nagy tüzeset.

- Ki az a három mi közülünk?

- Tegnapelőtt éjjeli négy órakor ön, Tolkacsenkó úr, rábeszélte Závjálov Tamást a „Nefelejts”-korcsmában.

- De kérem, - ugrott fel az - én alig egy szót mondtam ott, azt is minden célzás nélkül, inkább indulatszóval éltem, mert Závjálovot megverték; de aztán ott hagytam őt, mert láttam, hogy részeg. Ha ön ezt fel nem említi, nekem már soha eszembe sem jutott volna. Attól az egy szótól nem gyulhatott ki a város.

- Ön épen olyan, mint aki azon csodálkozott, hogy egy piciny szikrától felrepült egy puskapor-raktár.

- Én egész halkán szóltam, csaknem a fülébe, hogy tudhatta ön azt meg? - kérdezte most Tolkacsenko.

- Ott ültem egy asztalnál; legyenek nyugodtak, uraim, én az önök minden lépését tudom. Ön ravaszul mosolyog, Liputin úr? Pedig én azt is tudom, például, hogy ön ezelőtt négy nappal, éjjel, a hálószo-bájokban megkarmolta a feleségét, mielőtt lefeküdt volna.

Liputin eltátotta a száját és elsápadt.

(Kisült később, hogy a Liputin vitézkedéséről a Liputin cselédjétől, Agathától hallott, akit kezdettől óta fizetett a kémkedéseért; de ez csak később derült ki).

- Szabad-e egy tényt megállapítanom? - állott föl hirtelen Sigalyev.

- Tessék.

- Ha jól értettem, pedig lehetetlenség lett volna meg nem érteni, ön több ízben igen ékes-szólóan, - bár igen theoretikusan - írta le Oroszország képét, mint amely végtelen hálóval van körülvéve. Minden működő csoport azonkívül, hogy prozelitákat szerez a végtelenségig, köteles rendszeres kémkedő propagandával folytonosan lehetetlenné tenni a helyi hatóságot, a lakosság közt zavart csinálni, terjeszteni a cinizmust, a botrányokat, a teljes hitetlenséget, a jobb iránti sóvárgást és végül a gyűjtogatás, mint népszerű művelet útján az országot szükség esetén és a kellő pillanatban kétségbeejteni. Ön mondta-e e szavakat, amelyeket én igyekeztem betű szerint emlékezetembe vésni? Ez-e az ön működési programja, amelyet ön

mint a központi, de előttünk ez ideig teljesen ismeretlen s csaknem fantasztikusnak feltűnő bizottság meghatalmazottja között velünk?

- Ez, csak nagyon hosszúra nyújtja ön.

- Mindenkinek joga van a maga szavához. Sejtetni engedvén velünk, hogy az egész országot körülfogó hálózatnak már több száz kötése van és kifejtvén, hogy ha ezek mindegyike megteszi a kötelességét úgy, ahogy kell, hát akkor egy bizonyos időpontban, adott jelre egész Oroszország...

- Ah, hogy az ördög vigye el! Ön nélkül is elég a dolgunk! - kiáltott Sztepanovics Péter a székén feszengve.

- Jól van, befejezem, de a következő kérdéssel: láttunk már skandalumot, láttuk a nép elégedetlenségét, részt vettünk a helybeli adminisztráció megbuktatásában s végül a saját szemeinkkel láttuk a tüzvést. Mivel nincs hát ön megelégedve? Vagy nem ez az ön programja? Miben hibáztathat ön minket?

- Az önkénykedésben! - kiáltott mérgesen Sztepanovics Péter. - Mig én itt vagyok, addig ne merjenek önök az én engedelmem nélkül cselekedni! Elég! A feljelentés kész és talán már holnap összefogdossák önöket, sőt tán már a mai éjjel. És ez biztos ám!

Mindnyájan elbámultak.

- Elfogják önöket nemcsak mint a gyújtogatás bujtogatóit, hanem mint az ötös csoport tagjait is. A feljelentő ismeri a hálózat minden titkát.

- Bizonyosan Sztavrogin! - kiáltott fel Liputin.

- Mi? Miért épen Sztavrogin? - hökkent meg Sztepanovics Péter. - Eh, az ördögbe is! - szedte össze magát azonnal, - nem az, hanem Satov! Azt hiszem: mindnyájan tudják már, hogy régebben Satov is hozzánk tartozott. Ki kell jelentenem, hogy megfigyeltetvén őt olyan személy által, akire ő nem gyanakodhatott, nagy csodálkozásomra megtudtam, hogy ő előtte a hálózat szervezete sem titok... más szóval, hogy mindent tud. Hogy megmentse magát a régebbi közreműködése következményeitől, feljeleníti az egészet. Idáig még mindig habozott s én kiméltem őt. De ezzel a tüzzel önök egészen felmentették őt: megrendült és most már nem habozik. Holnapi nap elfognak bennünket, mint gyújtogatókat és politikai vétkeket.

- Igaz-e ez? Honnan tudna mindent Satov?

Roppant nagy volt az izgatottság.

- Az utolsó szóig minden igaz. Nincs jogom felfedezni önöknek, hogy milyen uton és módon tudtam meg ezeket s egyelőre csak a következőket tehetem az önök érdekében: egy-valakinek a közvetítésével annyit kivihetek Satovnál, hogy ő minden gyanu nélkül elhalaszthatja a feljelentést, de csak huszonnégy órára. Továbbra nem tudom őt feltartóztatni. Eszerint holnapután reggelig biztonságban érezhetik önök magokat.

Mindnyájan hallgattak.

- Akkor küldjük őt egyszerűen a pokolba! - szólalt meg először Tolkacsenko.

- Régen azt kellett volna már vele tenni! - tette hozzá haragosan Liputin, öklével az asztalra ütve.

- De hogyan? - dörmögött Lyámsin.

Sztepanovics Péter kapott a szón, és előadta a tervét. Ez abban állt, hogy Satovot azon ürügy alatt, hogy adja át a nála levő nyomdát, ki kell csalni arra a félreeső helyre, ahol a nyomda el van ásva, még pedig holnapi nap, amint beesteledik, „ott aztán elbánni vele.” Elmondott több

szükséges részletet és körülményesen megmagyarázta Satovnak a centrális bizottság iránt tanúsított kétszínű magaviseletét.

- Ez mind igaz, - jegyezte meg habozva Liputin, - de mert ez újabb eset volna az ismert modorban, hát... nagyon felháborítaná a kedélyeket.

- Az bizonyos, - hagyta helyben Sztepanovics Péter, - de erről is gondoskodva van. Van rá mód, hogy egészen eltereljük magunkról a gyanút.

És szokott pontosságával beszélt Kirilovról, annak arról a szándékáról, hogy meg akarja magát löni, arról, hogy megígérte addig várni, míg jelt kap a halála után levelet hagyni hátra, amelyben mindent magára vesz, amit diktálni fognak neki.

- Az az ő erős elhatározása, hogy magát megölje, az ő külön és szerintem ostoba filozófiája, s erről tudomást szereztek ott. *Ott* számba vesznek minden legkisebb dolgot s mindent a közös ügy hasznára fordítanak. Ebben is észrevén a kínálkozó előnyt és meggyőződve, hogy a szándék a legkomolyabb, költséget adtak neki, hogy Oroszországba haza utazhassék, (mert az valamiért okvetetlenül Oroszországban akart meghalni), megbízást adtak neki, amelyet ő teljesíteni ígért (és azt teljesítette is), ezenkívül kötelességet vállalt, hogy csak akkor öli meg magát, ha erre felhívják. Mindent megígért. Megjegyzendő, hogy ő külön alapon tartozik a szervezethez és hasznára akar annak lenni; többet én nem mondhatok. Holnap, *Satov után*, diktálok neki egy levelet, amely szerint a Satov gyilkosa ő. Ez nagyon valószínűnek fog mutatkozni: jó barátok voltak, együtt utaztak Amerikába, ott összevesztek s ez mind el lesz mondva a levélben... és... és a körülményekhez képest még egyebet is lehet lesz neki diktálni, például a proklamációkról és részben a tüzesetről is. Erről még majd gondolkozom. Ne féljenek: ő nem előítéletes ember, mindent aláír.

Némelyek kételkedtek. Az elmondottak nagyon fantasztikus színben tűntek fel. Kirilovról különben mindnyájan hallottak már egyet-mást, a legtöbbet Liputin.

- Hátha egyszer csak mást gondol, - mondta Sigalyev, - így vagy úgy, de ő mindenképpen örült, tehát reménykedni nem igen lehet.

- Ne féljenek, uraim, ő megteszi, - vágott közbe Sztepanovics Péter. - Megállapodás szerint egy nappal előbb kell őt értesítenem, tehát ma. Felkérem Liputint, hogy jöjjön velem most mindjárt hozzá és győződjék meg; visszajövén, ő majd elmondja önöknek uraim az igazságot, ha kell, még ma, elmondja, hogy igazat beszéltem-e én, vagy sem. Egyébként, - szakította félbe rendkívüli ingerültséggel, mintha hirtelen eszébe jutott volna, hogy nagyon is megtiszteli a beszélgető társait, midőn olyan sokat bizonykodik, - tegyenek, úgy, amint jobbnak látják. Ha nem határozzák el magukat, akkor a szövetség szétbomlik, - de egyedül csak az önök engedetlensége és árulása miatt. Eszerint ettől a pillanattól kezdve utaink elválnak. De figyelmeztetem önöket, hogy ez esetben a Satov feljelentésén és annak következményein kívül még egy kis kellemetlenséget is szereznek magoknak, amelyről világosan szó volt a szövetség megalkotásánál. Ami engem illet, hát én önöktől nem nagyon félek... De gondolják meg, hogy már annyira önökhöz vagyok kötve... Különben az egészen mindegy.

- Nem, mi elhatároztuk magunkat, - jelentette ki Lyámsin.

- Nincs más megoldás, - dörögött Tolkacszenko, - s ha Liputin megerősíti, hogy Kirilov... akkor...

- Én ellenzem; én minden erőmből ellene vagyok ilyen véres elintézésnek! - mondta Virginszkij a helyéről felállva.

- De? - kérdezte Sztepanovics Péter.

- Micsoda de?

- Ön azt mondta: de... tehát várok valamit.

- Azt hiszem: én semmi de-t nem mondtam... Csak azt akartam kijelenteni, hogyha önök ezt elhatározzák, akkor...

- Akkor?

Virginszkij elhallgatott.

- Én azt hiszem, hogy életünk veszélyeztetésével nem kell törődnünk, - szólalt meg váratlanul Erkel, - de ha a közös ügy forog veszélyben, akkor életünket is fel kell áldoznunk...

Belezavarodott és elpirult. Bármennyire el volt is foglalva mindenki a maga gondolatával, mindenki elbámulva nézett rá, annyira meglepő volt az, hogy ő is tud beszélni.

- Én a közös ügy mellett vagyok, - szólalt meg hirtelen Virginszkij.

Mindnyájan felkeltek a helyeikről. Elhatározták, hogy holnap még egyszer közlik egymással értesüléseiket, bár nem jönnek össze mind, s akkor véglegesen határoznak. Találkozóul azt a helyet jelölték ki, ahol a nyomda volt elásva, kiosztották a szerepeket. Liputin és Sztepanovics Péter nyomban elindultak Kirilovhoz.

II.

Azt, hogy Satov megteszi a feljelentést, a mieink elhitték, de abban sem kételkedtek, hogy Sztepanovics Péter csak valami eszközül használja fel őket. Azonkívül azt is tudták, hogy azért holnap mégis csak összegyűlnek a kitűzött helyen és hogy a Satov sorsa már el van döntve. Érezték, hogy mint a legyek, bekerültek egy roppant póknak a hálójába; dühöngtek, de a félelemtől is rettegtek.

Sztepanovics Péter kétségtelenül hibás volt; minden jobban és könnyebben történhetett volna, ha ő igyekezett volna ha csak egy cseppecskét is, a valóságot szebb színben tüntetni föl. Ahelyett, hogy aényt illő megvilágításba helyezte volna, teszem azt: valami római példával, ő csak a saját bőrük veszedelmével törődött, ami egyszerűen helytelen dolog volt. Persze, minden csak a létért való küzdelem és más elv nincs: ezt mindenki tudja, de azért mégis...

Csak hogy Sztepanovics Péter nem ért rá a rómaiakat feidézni; ő maga is kiesett a sodrából. A Sztavrogin megszökése megbódította, eltiporta őt. Hazudott abban, hogy Sztavrogin találkozott a vice-gubernátorral; épen az volt a baj, hogy úgy elutazott, hogy senkivel, még az anyjával sem találkozott, az meg igazán furcsa volt, hogy még csak figyelemre sem méltatták a hivatalos körök. (Később a hatóságot ezért külön felelősségre vonták). Sztepanovics Péter egész nap kutatott, de semmit sem birt meg tudni és soha sem volt még ennyire izgatott. De hát hogy is tudott volna ő ilyen egyszerre lemondani Sztavroginról! Épen ezért nem tudott mérsékeltebben bánni a mieinkkel is. Ezen kívül meg volt kötve a keze: ő rögtön Sztavrogin után akart rohanni, de visszatartotta őt Satov, s minden áron szorosra kellett fűzni az ötös csoportot - minden eshetőségre. „Hiszen csak nem dobhatja el azt magától egyszerre; hasznát is lehet még annak venni”. Azt hiszem: így gondolkozott.

Satovot illetőleg pedig teljesen meg volt győződve, hogy az denunciálja őket. Hazudott a mieinknek, mikor a feljelentésről beszélt: soha nem látta ő azt a feljelentést és nem is hallott róla, de úgy meg volt arról győződve, mint a meghalásról. Azt hitte, hogy Satov semmi szín alatt sem szalasztja el az alkalmat, - a Liza halálát, a Timofejevna Mária megöletését, - és

most már végkép elhatározza magát. Ki tudja: tán voltak is némi adatai, amelyek e feltevésre indították. Az is tudvalevő, hogy személyesen gyűlölte Satovot; valamikor összepöröltek s Sztepanovics Péter soha sem bocsátotta meg a sértést. Meg vagyok győződve, hogy éppen ez volt a fő-ok.

Nálunk a gyalogjárók keskenyek, téglából valók; olyanok a hidacsák is. Sztepanovics Péter a gyalogjáró közepén haladt, elfoglalva azt egészen és semmi figyelemmel nem volt Liputinra, akinek nem jutott mellette egy sorban hely, s aki kénytelen volt vagy utána cammogni, vagy - ha beszélni akart vele - mellette az utca sarában gázolni. Sztepanovics Péternek eszébe jutott: mint gázolt ő is a minap a sárban, mikor Sztavroginnal ment, aki akkor - éppen úgy, mint most ő - elfoglalta az egész gyalogját. Végig gondolta azt az egész jelenetet és előntötte szívét a düh.

Liputin is dühös lett a sértés miatt. Sztepanovics Péter úgy bánhat a többiekkel, ahogy neki tetszik, de ő vele?! Hiszen a mieink közül ő tud legtöbbet, ő áll legközelebb az ügyhöz, ő a legbeavatottabb embere a csoportnak, s idáig, ha közvetve is, de mindig része volt mindenben. Oh, tudta ő azt, hogy Sztepanovics Péter most is vesztét okozhatná neki - végső esetben! De ő már régen gyűlölte Sztepanovics Pétert s nem ám a veszedelmes volta, hanem a gőgös bánásmódja miatt. Most, mikor ilyen nagy dologra kellett magokat elhatározniok, jobban mérgeződött ő, mint a többiek összevéve. S fájdalom! jól tudta, hogy ő, a rab, első lesz holnap a kijelölt helyen, még a többieket is elhozza magával s ha ő most holnapig valahogy megölhetné Sztepanovics Pétert, a nélkül, hogy magát a veszedelemnek kitegye, hát okvetetlenül megölné!

Érzelmibe elmerülve némán követte a kinzóját. Az, amint látszott, meg is feledkezett róla; csak néha lökte meg vigyázatlanul és udvariatlanul a könyökével. Sztepanovics Péter egyik legelőkelőbb utcánkön hirtelen megállt és bement egy vendéglőbe.

- Hova megy? - fortyant fel Liputin, - hiszen ez korcsma.

- Egy beefsteaket akarok enni.

- De kérem, itt mindig igen sokan vannak.

- Hadd legyenek.

- De... elkésünk. Már tíz óra.

- Onnan nem késhetünk el.

- De én késem el. Hiszen engem visszavárnak.

- Hát hadd várják. Bolondság önnek azokhoz visszamenni. Az önök herce-hurcája miatt ma nem is ebédeltem. Kirilovhoz pedig mentől későbbben megyünk, annál jobb.

Sztepanovics Péter különszobába ment. Liputin sértődötten és mérgelődve ült le oldalt egy karosszékbe és nézte, amint az evett. Elmúlt több, mint félóra. Sztepanovics Péter nem sietett, jóízűen falatozott, csengetett, mustárt kért, azután sört hozatott és az egész idő alatt nem szólt egy szót sem. Mély gondolatokba volt merülve. Két dolgot is tudott egyszerre végezni: enni és mélyen elgondolkozni. Liputin végre már annyira eltelt iránta gyűlölettel, hogy nem bírta levenni róla a szemét. Valami idegrohama volt. Megszámolta, hogy hány beefsteak-darabot rakott a szájába Verhovenszkij, gyűlölte azt azért, ahogy evett, rágott, ahogy az izletesebb falatokat szopogatta, meggyűlölte még a beefsteaket is. Végre mintha elhomályosult volna a látása; feje lassan forogni kezdett, hátán hideg és meleg futkosott végig.

- Minthogy önnek úgy sincs dolga, hát olvassa el ezt, - szólt Sztepanovics Péter, odadobva neki egy papirost. Liputin a világossághoz ment. A papir apró betűkkel volt teleírva, az írás igen rossz, csupa törlésekkel, tintafoltokkal. Mire kibetűzte, Sztepanovics Péter elvégezte a fizetést és elment. Liputin odakint adta vissza neki az írást.

- Csak maradjon önnél; később majd beszélünk róla. Különben mit szól hozzá?

Liputin összerázkódott.

- Az én véleményem szerint... az ilyen proklamáció... nevetséges képtelenség.

Kitört a boszusága. Úgy érezte, mintha megragadták és vitték volna.

- Ha elhatározzuk, hogy ilyen proklamációkat terjesszünk, - folytatta szapora reszketéssel, - akkor az ostobaságunk és a dologban való járatlanságunk révén megutáltatjuk magunkat.

- Hm! én azt hiszem, hogy nem, - felelt Sztepanovics Péter, erősen lépkedve.

- Én pedig másképen gondolkozom; talán csak nem ön fogalmazta ezt?

- Az nem tartozik önre.

- Én úgy tartom, hogy a „Fényes személyiség” című versecske is a lehető leghitványabb szerzemény s hogy azt soha sem írhatta Gercen.

- Nincs igaza; az igen jó vers.

- Csodálkozom, - folytatta Liputin egyik témáról a másikra ugorva, - hogy olyasmit akarnak velünk tétetni, ami mindent halomra dönthet. Az európaiaknak nagyon természetes az a kívánságuk, hogy ott minden felforduljon, de mink itt csak műkedvelők vagyunk s szerintem csak port verünk.

- Én azt hittem, hogy ön Fourierista.

- Fourier más, egészen más.

- Tudom; ostobaság.

- Nem, a Fourier tana nem ostobaság... Bocsásson meg, de én semmiképen sem tudom elhinni azt, hogy itt májusban felkelés lehessen.

Liputin még ki is gombolkozott, annyira melege volt.

- No, elég; most pedig, hogy el ne felejtsem: ezt a fogalmazványt önnek saját kezűleg ki kell szednie és kinyomtatnia. A Satov nyomdáját kiássuk és holnap átadjuk önnek. Ön lehetőleg rövid idő alatt kiszedi és lehetőleg sok példányban kinyomtatja a proklamációt, hogy a tél folyamán elterjeszthessük. A szükséges költségekről gondoskodva lesz. Mentől több példány kell, mert más helyekre is fognak öntől kérni.

- Nem; már megbocsásson: én ilyesmit nem vállalhatok el... A megbízást visszautasítom.

- De bizony elvállalja. Én a központi bizottság intézkedéséből rendelkezem s ön köteles engedelmeskedni.

- Én meg úgy gondolkozom, hogy a mi külföldi centrumaink figyelmen kívül hagyják az orosz állapotokat, elhanyagolták az összeköttetéseket s azért csak félrebeszélnek... Sőt azt hiszem, hogy az országszerte elhelyezett ötös csoportok közül is csak egy van, hálózat pedig egyáltalában nincs, - adta ki végre Liputin ami a begyében volt.

- Annál csufabb az ön részéről, hogy nem hitt az ügyben és mégis futott utána... S most is fut utánam, mint egy kis kutya.

- Nem, én nem futok. Nekünk teljes jogunk van elválni és új társaságot alakítani.
- Marrha! - dörrent fel egyszerre fenyégetően Sztepanovics Péter szikrázó szemekkel.

Egy kis ideig szembe néztek egymással. Aztán Sztepanovics Péter megfordult és önhittén folytatta az útját.

Liputin fejében villámszerűen futott át egy gondolat: „Megfordulok és visszamegyek; ha most meg nem fordulok, akkor soha sem megyek vissza.” - Így gondolkozott vagy tíz lépésig, de a tizenegyediknél új és különös gondolatja támadt: nem fordult meg és nem ment vissza.

Megérkeztek a Filippov-házhoz, de még mielőtt odaértek volna, egy kis sikátoron át vették az útjokat, jobban mondva egy ösvényen a kerítések mentén, úgy hogy egy ideig egy kis kanális meredek partján kellett menniök, belekapaszkodva a sövénybe. A sövény egy sötét szögleténél Sztepanovics Péter kivett a kerítésből egy deszkát, ezáltal rés támadt, amelyen át ő azonnal be is mászott. Liputin bámult, de aztán ő is bemászott. Erre a deszkát visszatették a helyére. Ez volt az a titkos rés, amelyen át Fedjka Kirilovhoz járt.

- Satovnak nem kell tudnia arról, hogy itt vagyunk, - suttogta szigorúan Sztepanovics Péter Liputinnak.

III.

Kirilov, mint ez időtájt mindig, most is a bőr-diványán ült és teázott. Nem állt fel a vendégeit fogadni, de mintha egészen megrendült volna, izgatottan nézett a jövevényekre.

- Ön eltalálta, - szólt Sztepanovics Péter, - *azért* jöttem.
- Ma?

- Nem, nem; majd holnap... ebben az időtájban.

És gyorsan leült az asztalhoz, némi nyugtalansággal vizsgálva az izgatott Kirilovot. Különben az már megnyugodott és a szokott módon nézett.

- Ezek sehogy sem akarják elhinni. Nem haragszik, hogy elhoztam Liputint?
- Ma nem haragszom, de holnap egyedül akarom...
- De addig ne, míg én el nem jövök... és az én jelenlétemben.
- Én nem szeretném az ön jelenlétében.
- Ne felejtse, mit ígért: hogy mindent megír és aláír, amit én diktálok.
- Nekem mindegy. S most sokáig akar itt maradni?
- Találkoznom kell egy emberrel s vagy egy félóraig még várni, hát már azt a félórát itt kell töltenem.

Kirilov hallgatott. Liputin közben oldalt ült le, a főpap arc képe alá. Az iménti gondolata egyre jobban foglalkoztatta az elméjét. Kirilov ugyszólván észre sem vette őt. Liputin már régebben ismerte a Kirilov teóriáját s mindig nevetett azon; de most hallgatott és sötétlen nézegetett széjjel.

- Egy csésze teát is szívesen fogadnék, - szólt Sztepanovics Péter, - most ettem meg egy beefsteaket és számítottam rá, hogy önt tea mellett találom.
- Tessék.

- Máskor maga kínált meg ön, - jegyezte meg savanykásan Sztepanovics Péter.
 - Az mindegy. Ígyék Liputin is.
 - Nem... én nem kérek.
 - Nem kell, vagy nem akar? - fordult felé hirtelen Sztepanovics Péter.
 - Itt nem akarok teázni, - mondta Liputin jelentősen. - Sztepanovics Péter összerántotta a szemöldökét.
 - Ez valami miszticizmus; az ördög tudja, hogy miféle emberek önök.
- Senki sem felelt neki. Egy egész percre hallgattak.
- Hanem egyet tudok, - tette hozzá Verhovenszkij élesen, - hogy semmiféle előítélet sem akadályozhat meg egyikünket sem a kötelesség teljesítésében.
 - Sztavrogin elutazott? - kérdezte Kirilov.
 - El.
 - Azt jól tette.
- Sztepanovics Péter meg akarta szikráztatni a szemét, de aztán megtartóztatta magát.
- Nekem mindegy, hogy mit gondolnak önök, csak tartsa meg mindenki a szavát.
 - Én megtartom a szavamat.
 - Különbén én mindig meg voltam győződve, hogy ön szavának fog állni, mint független és progresszív gondolkozású ember.
 - Ön pedig nevetséges.
 - Nem baj; örülök, ha valakit megnevettetek. Mindig örülök, ha ilyesmivel valakinek szolgálatára lehetek.
 - Nagyon szeretné ön, hogy agyon löjjem magam s nagyon nem szeretné, ha nem tenném meg?
 - A dolog úgy áll, hogy ön maga kötötte össze a tervét a mi ügyünkkel. Számítva az ön szándékára, mi már valamit el is kezdtünk, úgy hogy most már önnek nem lehet vissza venni az ígéretét, mert minket bele vitt a dologba.
 - Jogról itt szó sem lehet.
 - Helyes, önnek teljes joga van, mink meg semmit sem követelhetünk, legfeljebb azt, hogy ez az ön teljes joga fogatosítsa.
 - S nekem magamra kell vennem az önök összes aljasságait?
 - Ugyan kérem, Kirilov, csak nem gyáváskodik ön? Ha vissza akarja színi, hát jelentse ki most rögtön.
 - Én nem gyáváskodom.
 - Azért mondtam, mert nagyon sokat kérdezősködik.
 - Nem megy még el?
 - Már megint kérdez?
- Kirilov megvetően nézte végig.

- Nézze csak, kérem, - folytatta Sztepanovics Péter egyre jobban mérgelődve és nyugtalanodva és nem találva meg a kellő hangot; - ön azt akarná, hogy én távozzam, vonuljak el és szedjem össze magamat; de mindez a legveszedelmesebb előjel épen önre nézve. Ön sokat akar gondolkozni. Szerintem jobb volna minden okoskodás nélkül. Igazán: ön engem nyugtalanít.

- Engemet csak az az egy bánt, hogy olyan utálatos teremtés lesz mellettem, mint ön.

- No, ez egészen mindegy. Ha akarja, én arra az időre kimegyek a tornácra s ott fogok várni. Ha ön halálra készül s ennyire nem közömbös, az... nagyon veszedelmes. Én kimegyek a tornácra, ön pedig képzelje el, hogy én semmit sem tudok s hogy én önnél mérhetetlenül alacsonyabb fokon állok...

- Nem; nem mérhetetlenül. Ön nem tehetségtelen ember, de igen sokat nem képes megérteni, mert ön igen aljas ember.

- Nagyon örülök, nagyon. Mondtam már, hogy nagyon szeretek másoknak a kedvében járni... kívált ilyen pillanatban.

- Ön semmit sem ért.

- De... legalább tisztelettel hallgatok.

- Ön nem is képes semmire; még most sem képes a kicsinyes boszúságát eltitkolni, bár ha kimutatja; az önnek nem válik hasznára. Ön felboszanthat engem s akkor meglehet, hogy még egy félévig élni akarok.

Sztepanovics Péter az órára nézett.

- Én soha semmit sem értettem az ön teóriájából, de tudom, hogy ön azt nem a mi részünkre találta ki, következésképp mi nélkülünk is végre fogja hajtani. Azt is tudom, hogy nem ön ette meg az ideát, hanem az idea önt, következésképp nem is fog róla letenni.

- Mi? Hogy engem megevett az idea?

- Igen.

- S nem én ettem meg az ideát? Ez nem rossz. Van önnek valami kis esze. Csakhogy ön ingerkedik, én pedig büszke vagyok az én ideámra.

- Helyes, nagyon helyes! Ugy is kell, hogy büszke legyen rá.

- Elég! Ki itta a teáját, most már menjen.

- Az ördögbe is! már látom, hogy el kell mennem, - állott fel Sztepanovics Péter. - Pedig még korán van. Hallja csak Kirilov, ott találom-e én Mjásznicsihánál azt az embert? érti? Vagy az az asszony is hazudott?

- Nem találja ott, mert itt van és nem ott.

- Hogy-hogy itt? Az ördögbe is! Hol van?

- A konyhában ül, eszik és iszik.

- Hát hogy mert az ide jönni? - vörösödött el a haragtól Sztepanovics Péter. - Neki várni kellett volna... micsoda ostobaság! Se passzusa nincs, se pénze.

- Én nem tudom. Eljött búcsúzni. Fel van öltözve és kész. Elmegy és nem jön vissza. Azt mondta, hogy ön gazember és nem akarja megvárni az ön pénzét.

- Á-á! Fél, hogy én majd... különben most is elő vehetem én őt, ha... Hol van? a konyhában?

Kirilov kinyitotta az oldal-ajtót, amely egy kis sötét szobába szolgált; ebből a szobából három lépcsőfokon lehetett a konyhába lemenni, vagyis abba az elkerített lyukba, amelyben rendszeren a szakácsné ágya állt. Itt ült egy szögletben, a szent képek alatt, festetlen, terítetlen asztal mellett Fedjka. Előtte az asztalon pálinkás üveg, kenyér és egy tányéron hideg marhahús állt, ez utóbbi burgonyával. Majszolt és már félig ittas volt; ködmön volt rajta s láthatóan készen volt az útjára. Az elkerített helyen bűgött a szamovár, de nem a Fedjka számára, ő csak élesztette benne a tüzet már vagy egy hét óta minden éjjel „Nilücs Elek számára, mert hogy az nagyon megszokta éjjelenként a teát.” Nagyon gyanakszom, hogy a marha-húst a burgonyával együtt, - minthogy szakácsné nem volt a háznál, - már reggel maga Kirilov sütötte-főzte meg Fedjka számára.

- Hát neked mi jutott eszedbe? - szaladt le Sztepanovics Péter. - Mért nem vártál ott, a hol megparancsoltam?

És nagyot ütött öklével az asztalra.

Fedjka összeszedte a tekintélyét.

- Megállj csak Sztepanovics Péter, megállj, - szólt legényesen ropogtatva minden szót, - legegélyebb is ne felejtsd, hogy te itt úri viziten vagy Kirilov úrnál, Nilücs Eleknél, akinek mindig kitisztíthatod a csizmáját, mert ő te hozzád képest tanult ember, te meg mindössze csak - piha!

És legényesen félreköpött. Látni lehetett rajta bizonyos gögöt, eltökélést és bizonyos fenyegető, nyugodt, kötekedő kedvet, amely csak kitörésre várt. De Sztepanovics Péter nem ért rá a veszélyt mérlegelni, meg nem is volt az ő természetében. A nap eseményei és balsikerei egészen kiütötték őt a sodrából. Liputin kíváncsian nézegetett le a három lépcsőfokon, a sötét lyukba.

- Kell egy jó passzus, meg egy summa pénz, hogy utazz oda, ahova mondtam, vagy nem kell? Igen, vagy nem?

- Nézd csak, Sztepanovics Péter, te engemet kezdettől óta mindig megcsaltál, én előttem tehátlag te egy gazember vagy. Nem nézlek nagyobbak, mint egy közönséges pogány embernek a tetvét, - hát ilyennek tartalak én téged. Te nekem egy ártatlan ember véérért sok pénzt ígértél, esküdöztél Sztavrogin úr nevére, holott csak te magad gazembereskedtél. Nem kaptam egy fityinget sem, nem az, hogy másfélezeret, Sztavrogin úr meg téged a pofádon megkorbácsolt, mint azt már mink is tudjuk. Te most megint fenyegetsz engem, pénzt ígérsz, de hogy mire, azt nem mondod. Én pedig arra gyanakszom magamban, hogy te csak azért küldesz engem Pétervárra, hogy Sztavrogin úron, Vszevolodovics Miklóson, én általam a boszúdat kitölthesd, bizván az én könnyen hívő természetemben. És ezért vagy te a legnagyobb gyilkos. S tudod-e, mire vagy te érdemes már csak azért is, hogy elfordultál az egy igaz istentől és a magad módja szerint hiszel? Hiszen ez annyi, mintha bálvány-imádó lennél s nem vagy különb, mint a tatár vagy a mordvin. Nilücs Elek, aki igazi filozófus, neked sokszor megmagyarázta az igaz istent, a Teremtőt, meg a világ teremtését, hasonlóképen a nagy ítéletet, meg az összes állatok és férgek átváltozását, fejlődését, az Apokalipszis könyvéből. De te mint értelmetlen fajankó sötétségben és némaságban botorkálsz s Erkel hadnagyot is elszédítettél már, lévén te gonosz kísértő, más szóval ateista...

- Jaj, te részeg disznó! Megrabolja a szent képet és még ő prédikál az istenről!

- Őszintén megvallom neked, Sztepanovics Péter, hogy megraboltam a szent képet; de csak a gyöngyöt szedtem le róla s honnan tudod te, hogy nem változtak-e az én könyveim viszont gyöngyökké a Mindenható kohójában abban a pillanatban? Hiszen én olyan árva vagyok, hogy még csak megállóhelyem sincs a világon. Hiszen tudnod kéne a könyvekből, hogy a régi

időkben egy kupec épen olyan könyhullatások közt lopta el a Szent Szűz koronájából a gyöngyöt, de aztán az egész nép szemeláttára, térden csúszva fizetgette vissza azt a gyöngyöt, a Fájdalmas Szent Atya pedig az egész nép szemeláttára betakarta őt a palástjával, úgy hogy ezt még akkor is csudának tartották és a többség szórul-szóra beírta ezt az ország könyvébe. Te meg kicsúfoltad az isten ujját! Ha nem volnál nekem született uram⁵¹, akit én még inas-koromban a karomon hurcoltalak, hát én most mindjárt végeznék veled, ezen a helyen.

Sztepanovics Péter rettenetesen megharagudott.

- Találkoztál-e te ma Sztavroginnal? Felelj!

- Ne merj te éntőlem soha semmit se kérdezni! Sztavrogin úr csak bámulhatott és sem kívánságával, sem rendelkezéssel vagy pénzzel nem részes semmiben. Te magad ugrattál be engem.

- A pénzt megkapod, a kétezeret is megkapod Pétervárott, megkapod egészen, azonkívül is kapsz.

- Hazudsz te, drágám, s kinevetnivaló vagy te a te hitegetéseddel. Sztavrogin úr te hozzád képest mintha egy magas lépcsőn állna, te meg mintha alulról ugatnál fel rá, mint valamely kis kutya; ő téged még azzal is nagyon megbecsülne, ha leköpne rád.

- Tudod-e te azt, - dühöngött Sztepanovics Péter, - hogy én téged semmirevalót egy tapodtat sem bocsátlak innen, hanem átadlak egyenesen a rendőrségnek!?

Fedjka felugrott ültéből és vadul csillogtatta a szemét.

Sztepanovics Péter előkapta a revolverét. Erre gyors és kínos jelenet következett: mielőtt Sztepanovics Péter felfoghatta volna revolverét, Fedjka hirtelen, teljes erejéből pofon vágta őt. Arra ugyanabban a pillanatban egy másik roppant ütés következett, majd egy harmadik, negyedik, mind csupa pofon. Sztepanovics Péter megbódult, valamit dörmögött, aztán egész testével végigterült a földön.

- Nesztek, vigyétek el! - kiáltott diadalmasan Fedjka, azzal fogta a sapkáját, kikapta a lóca alól a batyuját és eltűnt, mintha soha ott sem lett volna. Sztepanovics Péter magánkívül hörgött. Liputin már azt gondolta, hogy gyilkosság történt. Kirilov a konyhába rohant.

- Vízet neki! - kiáltott s egy bádogot megmerítve, azt a fejére öntötte. Sztepanovics Péter megmozdult, felemelte a fejét, felült és ész nélkül nézett széjjel.

- Nos? hogy van? - kérdezte Kirilov.

Az mereven nézett rá és még mindig nem ismerte meg; de meglátva a beleskelődő Liputint, elmosolyodott az ő csúf mosolyával, aztán hirtelen felugrott, felkapva a földre ejtett revolverét.

- Ha eszébe jutna holnap önnek is megszökni, mint megszökött a gazember Sztavrogin, - esett Kirilovnak sápadtan, hebegve és hibásan ejtve ki a szavakat, - hát én önt a földgömb másik végén is... felakasztom, mint egy legyet... eltaposom... érti?

És revolverét a Kirilov homlokának tartotta, de csaknem abban a pillanatban magához térve visszakapta a kezét, zsebre dugta a revolvért és egy szót sem mondva, kiszaladt a házból. Liputin utána. Kimásztak az iménti résen s megint a meredek parton mentek tovább, a

⁵¹ T. i. Fedjka még a Verhovenszkijék jobbágyaúl született, tehát V. neki viszont született ura volt.

sövénybe kapaszkodva. Sztepanovics Péter gyorsan lépkedett, Liputin alig bírta követni. A legelső utca-keresztezésnél hirtelen megállt.

- Nos? - fordult kihívóan Liputinhoz.

Liputin emlékezett a revolverre és még mindig reszketett az imént látott jelenettől, de a felelete mintegy magától, visszatartathatatlannul pattant le a nyelvéről:

- Azt hiszem, hogy „Szmolenszktől Taskentig éppen nem olyan nagy türelmetlenséggel várják a diákot.”

- Látta ön, mit ivott Fedjka a konyhában?

- Mit ivott volna? Pálinkát.

- No hát tudja meg, hogy utoljára ivott ő életében pálinkát. Ajánlom ezt a jövőbeli eshetőségekre megjegyezni. Most pedig takarodjék a pokolba, holnapig nincs rá szükségem... De vigyázzon: velem nem lehet tréfálni!

Liputin sietett haza, amint csak bírta.

IV.

Már régen volt idegen névre szóló passzusa. Bolond dolog még elképzelni is, hogy ez a pontos ember, ez a családi zsarnok, mindenesetre pedig csinóvnyik, (ha fourierista is), végül pedig mindenek felett kapitalista és uzsorás, már régen gondolt arra, hogy minden eshetőségre ellássa magát azzal a passzussal, hogy annak a segítségével külföldre szaladhasson, ha... mert a ha lehetőségét mégis csak feltételezte, bár azt soha sem tudta volna megformulázni, hogy mit jelenthetne az a ha...

Hanem most magától megformulázódott az, még pedig a legváratlanabb módon. A kétségbeesett eszme, amelylyel a Sztepanovics Péter által önkéntelenül elkiáltott „marha” után Kirilovhoz bement, abból állt, hogy holnap mihelyt virrad, itt hagy mindent és kivándorol külföldre. Aki nem hiszi, hogy ilyen fantasztikus dolgok most is megesnek nálunk a legközönségesebb hétköznapi viszonyok közt is, az olvassa el a külföldre emigrált oroszok életrajzeit. Egyik sem szökött ki okosabban és realisabban.

Haza érve legelőbb is bezárkózott, elővette a táskáját és lázasan csomagolni kezdett. Főgondja a pénz volt, különösen hogy mennyit és miképpen menthetne meg. Megmenteni ám, mert az ő felfogása szerint már egy óráig sem volt szabad késedelmeskednie s virradatkor már úton kellett lennie. Azt sem tudta: hogyan üljön vasútra; homályosan arra határozta magát, hogy a második vagy harmadik nagyobb állomáson száll fel, odáig pedig akár gyalog is elmegy. Sok mindenféle gondolatokkal foglalkozva ösztönszerűen és gépiesen csomagolt és - hirtelen megállt, abban hagyott mindent és mély nyögéssel vetette végig magát a divánon.

Egyszeribe eszébe jutott, hogy megszökni megszökik ugyan, de ki fejtí meg azt a kérdést, hogy Satov előtt vagy után szökjék-e meg? ezzel a kérdéssel nem tudott megbirkózni; érezte, hogy ő most csak nyers, érzéketlen test, de hogy idegen erő vonja őt s bár van külföldre szóló útlevél, s bár elszökhethné Satov elől (máskülönben minek is sietett volna annyira), azért ő nem Satov előtt fog megszökni, nem is Satovtól, hanem igenis Satov után s hogy ez már így van elhatározva, aláírva, megpecsételve. Túrhetetlen aggodalomban, minden percben rettegve maga miatt érte meg bezárt szobájában másnap reggel a tizenegyedik órát, s ekkor megjött a várt lökés, amely határozatra bírta őt. Kimenvén tizenegy órakor a családjához, meglepetve hallotta, hogy Fedjkát, akit rablása, gyilkolása és gyujtogatása miatt annyira keresett, de

megfogni nem birt a rendőrség, hajnalban a várostól hét versztára az országúton meggyilkoltan találták meg. Rögtön sietett a városba Liputin, hogy a hír valódiságáról meggyőződjék és a következőket hallotta: Fedjkát betört fővel találták meg s valószínűleg kirabolták, hogy a rendőrség erősen gyanakodott a Spigulin-gyárbeli Tamásra, akivel együtt rabolták ki és ölték meg Lebjadkinékat, hogy ezek már a gonosztett után mindjárt összevesztek azért, mert Fedjka állítólag eltagadta a Lebjadkinéktól rablott nagy összeget... Liputin elszaladt a Sztepanovics Péter szállására is és sikerült a hátulsó lépcső felől megtudni, hogy Sztepanovics Péter ugyan úgy éjfélutáni egy óra tájban jött haza, de egész éjszaka jól aludt otthon egész reggeli nyolc óráig. Persze az iránt kétség sem lehetett, hogy a rabló Fedjka meggyilkoltatásában semmi rendkívüli sem volt s hogy ilyen megoldások a leggyakoribbak a hasonló foglalkozásuak közt, de ama végzetes szavak elejtése, hogy „Fedjka utoljára ivott életében pálinkát”, aztán e jóslatnak oly hirtelen történt teljesedése annyira feltűnő volt, hogy Liputin egyszeribe megszűnt habozni. Mintha egy nagy kő esett volna rá és végkép agyon nyomta volna. Hazatérve szótlanul berúgta a táskáját az ágy alá, este pedig elsőnek jelent meg a kijelölt helyen, a hová Satovot várták, persze az útleveél még a zsebében maradt...

Vége a negyedik kötetnek.

ÖTÖDIK KÖTET.

V. FEJEZET.

Uton.

I.

A Liza katasztrófája és a Timofejevna Mária halála letipró hatással volt Satovra. Említettem már, hogy azon a reggelen futólag láttam őt s úgy rémlett akkor, mintha nem lett volna magánál. Elmondta a többi közt, hogy azelőtt való este kilenc óra tájban (tehát vagy három órával a tűz kiütése előtt) Timofejevna Máriánál volt. Reggel elment a hullákat megnézni, de amint tudom, azon a reggelen semmiféle jelentést sehol nem tett. Különben pedig a nap vége felé egész vihar keletkezett a lelkében, és... azt hiszem, biztosan állíthatom, hogy estefelé volt olyan pillanata, hogy el akart menni s mindent elmondani. Mi volt az a minden, azt ő tudta. Természetesen, nem ért volna célt, csak magát keverte volna bajba. Semmi bizonyítékai nem voltak arra nézve, hogy leleplezhesse az imént történt gaztettet, de neki magának is csak homályos sejtelmek voltak, amelyek csak ő benne értek teljes meggyőződésre. De ő kész volt veszélybe rohanni, csak hogy „megsemmisítse a gazembereket”. Sztepanovics Péter részben eltalálta ezt az ő rohamát és jól tudta, hogy sokat kockáztat, ha legújabb szörnyű tervét másnapra halasztja. Satovot már régen megvetette annak „siralmas idiótasága” miatt, amint magát még külföldön kifejezte volt Satovot illetően s erősen hitte, hogy el fog bánni azzal a báva emberrel, nem fogja őt egész aznap szem elől tévesztetni és útját vágja a legelső veszély jelentkezésénél. Pedig a gazembereket egy kis időre egy egészen váratlan eset mentette meg...

Esti nyolc óra tájban (éppen akkor, mikor a mieink Erkelnél gyülekeztek és Sztepanovics Pétert izgatottan várták) Satov főfájással s egy kis lázzal feküdt a sötét szobájában, az ágyában kinyújtózva; töprengett, mérgelődött, sehogy sem tudta magát véglegesen elhatározni és átkozódva ismerte be magában, hogy mindez semmire sem vezet. Lassankint álomba szendergett s álmában valami különös látománya volt: azt álmodta, hogy ágyában zsineggel megkötözött fekszik s meg sem tud mozdulni, pedig az egész ház reng a kerítés, a kapu s a Kirilov lakásának a döngetésétől s őt valami távoli, ismerős, de gyötrelmes hang panaszkodva szólítja. Rögtön felébredt és felült az ágyában. Csodálkozva hallotta, hogy a kaput még akkor is döngették, ha nem is oly erősen, de makacs, szapora ütésekkel s a különös, gyötrelmes hang nem ugyan panaszosan, de türelmetlenül és ingerülten hallatszott fel a kapu felől, párosulva valakinek tartózkodóbb és közönségesebb szavával. Felugrott, felhúzta a tolózáros ablakát és kidugta a fejét.

- Ki az? - kiáltott le rémülten.

- Ha ön Satov, - felelt egy éles és erős hang alulról - akkor legyen szíves egyenesen és becsületesen kijelenteni, hogy kész-e engemet bebocsátani, vagy sem?

Nem tévedhetett; felismerte a hangot.

- Mária!... te vagy?

- Én, én, Satovné Mária és biztosíthatom önt, hogy egy pillanatig sem tartóztathatom tovább a bérkocsit...

- Rögtön... Csak gyertyát gyújtok, - kiáltott halkan Satov.

Aztán sietett gyufát keresni. Gyufát, mint az ilyen esetekben rendszeren történni szokott, nem lelt. Elejtette a gyertyatartót s csak mikor a hangok alulról megismétlődtek, dobott el mindent és rohant le a meredek lépcsőn, hogy kinyissa a kaput.

- Legyen szives, fogja meg a táskámat addig, míg ezzel a haszontalannal végzek, - fogadta őt lent Satova Mária, átadva neki egy könnyű, olcsó, vitorlavászonnal bevont és rézveretes, drezdai készítményre valló táskát, ő maga pedig ingerülten esett a bérkocsisnak:

- Merem állítani, hogy többet kér, mint amennyi magának jár. Ha maga egy egész óráig hurcolt engem az itteni sáros utcákon keresztül-kasul, annak maga az oka, mert úgy látszik, maga nem tudta, merre van ez az ostoba utca és bolond ház. Itt van a harminc kopejkája és legyen meggyőződve, hogy többet nem kap.

- Eh, asszonykám, hiszen maga mondta a Vozneszenszki-utcát, ez pedig a Bogojávlenszkájá; a Vozneszenszki-utca elamarra van ni! Hiába izzasztottuk meg a lovat.

- Vozneszenszkájá, Bogojávlenszkájá, ezeket az ostoba neveket magának kellene jobban tudni, mert maga idevaló; azonkívül maga nem is mond igazat; én legalább is a Filippov-házat említettem magának, maga meg azt mondta, hogy tudja, hol van. Jelentsen fel, ha akarja, holnap a béke-birónál, most pedig hagyjon nekem békét.

- Fogja, itt van még öt kopejka - sietett Satov a zsebéből pénzt kivenni és azt a bérkocsisnak átadni.

- Kérem, ne tegye azt, - mérgelődött Satova asszony, de a kocsis megindította a lovát és Satov karonfogva bevezette a feleségét a kapu alá.

- Gyerünk, Mária, gyerünk, nem érdemes ezért szót sem tenni. Hogy megáztál! Lassan, itt fölfelé kell menni; beh kár, hogy nincs világ; a lépcső meredek, fogódzzál jobban belém... no, itt van az én lakásom. Bocsáss meg, nincs bent világ... Rögtön...

Fölvette a földről a gyertyatartót, de gyufát még mindig sokáig kellett keresnie. Satovné asszony szótlanul, mozdulatlanul várt a szoba közepén állva.

- No, végre! - kiáltott Satov örömmel, világot gyújtva. Satov Mária gyorsan körülnézett.

- Mondták, hogy ön igen szegényesen lakik, de ilyenre mégsem számítottam, - mondta kényeskedve és az ágynak tartott.

- Oh, nagyon elfáradtam! - mondta aztán kimerülten ülve le a szegényes ágyra. - Kérem, tegye le a táskát és üljön le egy székre. Különbön amint akarja. Csak addig maradok önnél, míg munkát találok magamnak; én itt semmit sem ismerek, pénzem pedig nincs. De ha terhére vagyok önnek, újra kérem, mondja meg egyenesen most mindjárt, mint ahogy becsületes emberhez illik. Holnap eladhatok valamit és kifizethetem a vendégfogadót, de a vendégfogadóba vezessen el ön...Oh, beh el vagyok fáradva!

Satov egészen megrendült.

- Nincs szükség vendégfogadóra, Mária! Micsoda vendégfogadó? Minek volna az, minek?

Összetette a kezét, könyörögve beszélt.

- No, ha vendéglő nélkül meglehetünk is, azért fel kell világosítani a helyzetet. Emlékszik rá, Satov, hogy mi Genfben két hétig és néhány napig házasságban éltünk; három éve már, hogy elváltunk, különben minden különösebb patvar nélkül. De ne gondolja, mintha azért jöttem volna most ide, hogy a régi ostobaságokból valamit is megújítsunk. Azért jöttem ide, hogy munkát keressek s hogy épen ebbe a városba, hát az csak azért történt, mert nekem egészen

mindegy. Nem azért jöttem, hogy bűnbánó vallomást tegyek; valahogy ilyen ostobaságra ne gondoljon.

- Oh, Mária, erre semmi szükség, semmi... - motyogott Satov.

- Ha úgy van, ha ön annyira felvilágosult, akkor bátor leszek még hozzá tenni, hogy ha én most egyenesen önhöz fordultam és eljöttem az ön lakására, hát ezt részben azért cselekedtem, mert én önt sohasem tartottam gazembernek, sőt tán sokkal jobbnak... más semmirekellőknél.

Szemel szikrákat vetettek. Ugy látszik: sokat szenvedhetett valami más „semmirekellőknél.”

- És legyen szives megjegyezni, hogy én önt épen nem gúnyoltam, mikor azt mondtam, hogy ön jó ember. Egyszerűen szóltam, ékesszólás nélkül, amelyet én ki nem állhatok. No de mindez ostobaság. Mindig bíztam benne, hogy önnek van annyi esze, hogy meg ne únjon... Oh, elég! Fáradt vagyok.

És hosszú, gyötrött, fáradt tekintettel nézett rá. Satov előtte állt vagy öt lépésnyire és félénken, valami megújodtsággal, valami szokatlan felélénküléssel hallgatta őt. Ez az erős és bozontos ember, akinek a sertéje mindig fölfelé ágaskodott, egyszeribe egészen ellágyult és felragyogott. Arcában valami egészen szokatlan és váratlan fény remegett. Három évi távollét, a házasság három évi megszakítása nem szorított ki a szívéből semmit. Meglehet, hogy ő e három év alatt mindennap ábrándozott róla, a drága lényről, aki valamikor azt mondta neki: „szeretlek”. Amint én ismertem Satovot, bizonyosra mondhatom, hogy ő soha még csak nem is álmodott volna arról, hogy neki valamikor valamely nő azt mondhasa: „szeretlek”. Tartózkodó, szégyenlős ember volt egész a vadságig, roppant formátlannak tartotta magát, ki nem állhatta az arcát és karakterét, monsturnak hasonlított magát, amilyent a vásárokon mutogatnak. Ezek következtében mindenk fölé helyezte a becsületességet, meggyőződéséhez fanatikusan ragaszkodott, sötét, büszke, haragos és szűkszavú volt. S ime, ez az egyetlen lény, aki őt két hétig szerette, (ezt ő mindig hitte, mindig!) akit ő mindig mérhetetlenül különbnek tartott magánál, bár egész józanul felfogta annak eltévelyedését; az a lény, akinek ő mindent, de mindent meg tudott bocsátani, (hiszen még inkább ő tartotta magát azzal szemben hibásnak), ez a nő, ez a Satova Mária most megint itt van ő előtte, az ő házában... ezt szinte képtelenség volt elhinni. Annyira meg volt lepetve, az esetben annyi rendkívüliséget, egyúttal pedig annyi boldogságot látott, hogy nem tudott, de nem is kívánt magához térni. Álom volt ez! De mikor az ránézett az ő elgyötrött tekintetével, rögtön megértette, hogy ez a szeretett lény szenved, talán meg is van alázva. Megdermedt a szíve. Fájdalmasan nézett annak az arcába; arról a fáradt arcról már rég eltűnt az első fiatalság fénye. Igaz, hogy még mindig szép volt, - legalább az ő szemében épen olyan szép, mint régen. (Satovné valójában körülbelül huszonöt éves nő volt, elég erős, Satovnál magasabb, festői sötét-szőke hajjal, halvány ovális arccal, nagy, sötét szemekkel, amelyek most lázas fénytől csillogtak). De a régi, könnyelmű, báva és semmivel sem törődő energiája átváltozott komor ingerlékenységre, kiábrándultságra, bizonyos cinizmusra, amelyet még meg nem szokott s amely még magának is terhére volt. De az a fő, hogy beteg volt, ezt Satov rögtön észrevette rajta s bár félt tőle, mégis hirtelen hozzámert és megfogta a kezét:

- Mari... te talán... nagyon elfáradtál... kérlek, ne haragudjál... Ha elfogadnál legalább egy kis teát... mi? A tea erősít... Ha elfogadnád...

- Hogy elfogadnám-e! Persze, hogy el; milyen gyerek ön még mindig. Ha van, hát adjon. Beh szűk lakás ez! Beh hideg van itt!

- Oh, mindjárt hozok fát... van nekem fám, - lelkendezett Satov, - fa... vagyis... különben mindjárt lesz tea is, - hadarintott a kezével mintegy kétségbeesett elhatározással és a sapkája után nyúlt.

- Hova megy? Hát nincs itthon tea?

- Lesz, lesz, lesz; mindjárt lesz minden... - S felkapta a polcról a revolverét. - Ezt a revolvert rögtön eladom vagy zálogba teszem.

- Micsoda ostobaság! - S mikor lehetne abból valami! Ha önnek nincs pénze, hát fogja az enyémet, azt hiszem, van még nyolc grivennyikem.⁵² Mintha örültek házában volnánk itt!

- Nem kell a te pénzed, nem kell; rögtön lesz minden, a revolver nélkül is...

És rohant egyenesen Kirilovhoz. Ez valószínűleg vagy két órával volt azelőtt, hogy Sztepanovics Péter és Liputin Kirilovnál voltak. Satov és Kirilov, ha egy udvaron laktak is, alig látták egymást s ha találkoztak, akkor sem köszöntek egymásnak, nem álltak szóba; nagyon is sokáig „feküdtek” egymás mellett Amerikában.

- Kirilov, önnek mindig van teája; van teája és szamovárja?

Kirilov, aki a szobájában járkált (szokása szerint egész éjjel egyik szögletből a másikba), hirtelen megállt és mereven, de minden meglepetés nélkül nézett a beszaladt Satovra.

- Van teám is, cukrom is, szamovárom is. De szamovárra nincs szükség, a tea forró. Üljön le és igyék.

- Kirilov, mink együtt feküdtünk Amerikában... Megjött a feleségem... Adjon nekem teát... de szamovárt is.

- Ha a felesége, akkor szamovár is kell. De szamovár majd később. Van nekem kettő is. Most pedig fogja fel az asztalról azt a teás kannát. Forró tea van benne. Vigye el mind; vigyen cukrot; mindent... Kenyeret is... Kenyeret sokat; az egészet. Van borjúhús is. Pénzem is van egy rubel.

- Adja ide, barátom; holnap majd megadom. Ah, Kirilov.

- Az a felesége, aki Svájcban volt? Nagyszerű. S az, hogy ön én hozzám szaladt, szintén nagyszerű.

- Kirilov! - kiáltott fel Satov, a teás kannát a karjára, a cukrot és kenyeret pedig a két kezébe fogva. - Kirilov! Hogyha... hogyha lemondhatna ön az ön rémes fantáziájáról és ateisztikus rögeszméjéről... óh, milyen ember volna ön, Kirilov!

- Látszik, hogy ön szereti a feleségét Svájc után is. Nagyon szép, hogy Svájc után is. Ha megint kell tea, jöjjön el megint. Az egész éj folyamán jöhet, én sohasem alszom. Lesz szamovár. Fogja, itt van a rubel. Menjen a feleségéhez; én itt maradok és gondolkozni fogok önről, meg a feleségéről.

Satovné láthatóan meg volt elégedve a gyorsasággal és falánkan esett a teának, de a szamovárért nem kellett elmenni; mindössze csak egy fél csészével ivott meg s csak egy kis darabka kenyeret harapott hozzá. A borjúhúst kényeskedve, ingerülten utasította vissza.

- Te beteg vagy, Mari, minden olyan beteges rajtad, - jegyezte meg félénken Satov, félénken szolgálva ki a feleségét.

- Hát persze, hogy beteg vagyok; üljön le, kérem. Hol vette a teát, ha nem volt itthon?

Satov röviden elmondta, hogy Kirilovtól. Satovné már hallott valamit Kirilovról.

⁵² Grivennyik: tíz kopejkás ezüst pénz.

- Tudom; örült; kérem, elég; sok bolond van a világon. Hát ön Amerikában is volt? Hallottam, hogy irt onnan.

- Igen... Párizsba irtam.

- Jól van, beszéljen valami másról. Ön meggyőződésből szlávjánofil?

- Én... én nem az, hogy... Minthogy lehetetlenség orosznak lennem, szlávjánofillé lettem, - nevetett görbén, mint aki nem a maga helyén elméskedett.

- Hát nem orosz ön?

- Nem; nem vagyok orosz.

- No, ez mind csupa ostobaság. Kérem, üljön le már egyszer! Miért nem leli a helyét? Azt hiszi, hogy félrebeszélék? Meglehet, hogy magamonkivül leszek. Azt mondja, hogy csak ketten laknak ebben a házban?

- Ketten... lent...

- S mind a kettő olyan okos. Mit lent? Ön azt mondta: lent.

- Semmi.

- Hogy-hogy semmi? Én tudni akarom.

- Azt akartam mondani, hogy most ketten lakunk itt, de lent ezelőtt Lebjadkinék laktak.

- Az a nő, akit ma éjjel megöltek? - kiáltott fel élénken. - Hallottam. Mihelyt megérkeztem, mindjárt meghallottam. Tűz is volt?

- Igen, Mari, s én tán nagy gazságot követek el e pillanatban, hogy megkegyelmezek a gazembereknek... - állt fel hirtelen és megint járkálva, miközben a kezét fölemelte, mintha dühös lenne.

De Mari nem igen értette meg őt. Szórakozottan hallgatta a feleleteket; kérdezett, de nem figyelt.

- Nagyszerű dolgok történtek önöknél. Oh, mennyire aljas ez mind! Milyen gazok az emberek mind! De kérem, üljön le már egyszer; óh, mennyire ingerel ön engem! - és tehetetlenül hajtotta le a fejét a párnára.

- Nem fogok többet, Mari... Talán lefeküdnél, Mari.

Mari nem felelt, csak eltakarta a szemét. Halvány arca olyan lett, mint a halottaké. Csaknem azonnal elaludt. Satov körülnézett, erősen összeszorította a kezeit maga előtt és lábujjhegyen kiment a pitvarba. A lépcső fölött arccal a falhoz szorította a fejét s úgy maradt vagy tíz percig szótlanul, mozdulatlanul. Tovább is ott állt volna, de alulról lassú, óvatos lépéseket hallott. Valaki jött fölfelé. Satovnak most jutott eszébe, hogy elfeledte a kaput bezárni.

- Ki az? - kérdezte suttogva.

Az ismeretlen látogató lassan és feleletadás nélkül jött fölfelé. Felérván, megállt; a sötétben nem lehetett megnézni; egyszerre csak suttogva kérdezte:

- Satov Iván?

Satov megmondta a nevét, de mindjárt ki is nyújtotta a kezét, hogy a jövevényt megállítsa, ám az is megfogta őt a kezénél és Satov megrázkódott, mintha valami utálatos tárgyat érintett volna.

- Álljon meg itt, - suttogta szaporán, - most nem ereszthetem be önt. Megjött a feleségem. Mindjárt hozok gyertyát.

Mikor a gyertyával visszakerült, valami fiatal katonatiszteske állt előtte; nem tudta a nevét, de emlékezett rá, hogy valahol már látta.

- Erkel, - mutatta be az magát. - Találkoztunk Virginszkijnél.

- Emlékezem, ön ült és irt. Nézze, kérem, - lépett hozzá felindultan és suttogvást beszélve - ön az imént egy jelt adott nekem a kezével, amint az én kezemet megfogta. De tudja meg, hogy én fűtülök ezekre a jelekre. Én azokat el nem ismerem... nem kell... Én önt rögtön ledobhatom ezen a lépcsőn, tudja?

- Nem, én ilyesmit nem tudok s azt sem tudom, miért haragudott meg ön annyira, - felelt a vendég felindulás nélkül, sőt csaknem közömbösen. - Én csak azért jöttem, hogy önnel valamit közöljek. Önnél egy nyomdai berendezés van, amelyről ön számadással tartozik, mint azt jól tudja. Utasításom van tudatni önnel, hogy a nyomdát holnap nap, pont esti hét órakor adja át Liputinnak. Ezenkívül azt is üzentetik, hogy ezentúl öntől soha semmit sem kívánnak.

- Semmit?

- Határozottan semmit. Az ön kérését teljesítik s ön egyszersmindenkorra szabad. Ezt kellett önnel közölnöm.

- Ki bizta meg önt?

- Azok, akik velem a jelt közölték.

- Ön külföldről jött?

- Ez... ez... azt hiszem, nem tartozik önre.

- Eh, az ördögbe is! Miért nem jött ön korábban, ha egyszer megbízták.

- Követnem kellett bizonyos instrukciókat és nem is voltam egyedül.

- Értem, hogy nem volt egyedül, értem. Eh... Hát miért nem jött el maga Liputin?

- Eszerint én holnap este eljövök önért pontban hat órakor s oda gyalog megyünk ki. Hármunkon kívül senki sem lesz ott.

- Verhovenszkij ott lesz?

- Az nem lesz ott. Verhovenszkij holnap reggel elutazik a városból... tizenegy órakor.

- Mindjárt gondoltam - suttogta mérgesen Satov - megszökött a gazember!

Izgatottan gondolkozott. Erkel mereven nézett rá, szótlánul várt.

- Hogy akarják átvenni? Hiszen azt nem lehet csak úgy kézbe venni és elvinni.

- Nem is lesz arra szükség. Ön csak megmutatja a helyet s mi csak meggyőződést szerzünk róla, hogy tényleg ott van elásva. Mert mink csak annyit tudunk, hogy merre van az a hely, de magát a helyet nem tudjuk. Vagy megmutatta ön még valakinek azt a helyet?

Satov ránézett.

- Oh, maga fiatal ember! Egész gyerek, bolond gyerek és maga is beugrott nekik, mint a birka! De hát épen ilyen kell ő nekik. No, most már mehet. E-eh! Az a gazember mindnyájukat beugratta s ő maga elszökött.

Erkel bátran, nyugodtan nézett s mintha nem értette volna a dolgot.

- Verhovenszkijt értem, ő szökött meg! - dühöngött Satov.
- Hiszen itt van még, nem utazott el. Csak holnap utazik el, - jegyezte meg lágyan és rábeszélő hangon Erkel. - Külön felkértem őt, hogy mint tanú jelen legyen; ő hozzá szóltak az én instrukcióim (őszintéskedett, mint tapasztalatlan, fiatal gyerek). De ő nagy sajnálatomra nem fogadta el a meghívást azért, mert elutazik. Csakugyan, mintha sietne valamivel.
- Satov még egyszer sajnálkozva nézte végig az ifjuncot, de aztán egyet legyintett a kezével, mintha azt akarta volna mondani: „nem érdemes sajnálatra!”
- Jól van, ott leszek, - szólalt meg, - most pedig takarodjék! Mars!
- E szerint hat órákor eljövök, - hajtotta meg magát udvariasan Erkel és lassan lement a lépcsőn.
- Kis számár! - kiáltott még utána Satov.
- Tessék? - szólt az fel alulról.
- Semmi, csak menjen.
- Azt hittem, hogy mondott valamit.

II.

Erkel olyan „kis számár” volt, akinek a fejében csak a vezérlő, uralkodó ész hiányzott, de aprólékos, alárendelt esze volt neki elég, sőt volt egy kis furfangja is. Mint a közös ügynek, különösen pedig Verhovenszkij Péternek fanatikus, gyerekes hódolója, az utóbbinak az instrukciói szerint működött, amelyet akkor kapott, mikor a mieink gyülekezésében megalapították és kiosztották a holnapra való szerepeket. Sztepanovics Péter, mikor a követi szerepet osztotta ki neki, vagy tíz percig négy szem közt is beszélt vele. Ennek a kisszerű, kevés ítélőtehetséggel bíró, a mások akarata alá rendeltetni vágyó természetnek a végrehajtó működés volt minden vágya, persze, csak a „közös” vagy a „nagy” ügy érdekében. De ez is mindegy volt neki, mert az Erkelhez hasonló apró fanatikusok nem képesek valamely ideának másképpen szolgálni, mint hogy egynek tekintik az eszmét valamely személylyel, amely ő szerintök az eszme megtestesülése. Az érzelmes, szelid és jó Erkel talán a legérzékletlenebb volt a Satov ellen szövetséget kötő gyilkosok közt és a legcsekélyebb személyes gyűlölség nélkül is jelen tudott lenni annak a megölésénél, még csak a szeme sem rebtent meg. Rábízták például, hogy vegye jól szemügyre a Satov környezetét is az alatt, míg közli vele az üzenetet s mikor Satov a lépcsőn fogadta őt és semmire sem gondolva elmondta, hogy megérkezett a felesége, Erkelnek azonnal volt annyi ösztönszerű ravaszsága, hogy ez iránt a legkevésbé sem érdeklődött tovább, dacára azon rögtön támadt sejtelmének, hogy a feleség megérkezése nagy jelentőséggel bírhat az ő vállalatukra nézve.

Tényleg úgy is volt, csak ez a körülmény mentette meg a „gazembereket” a Satov följelentésétől és segített nekik tőle „megszabadulni”. Először is a felesége megérkezése felizgatta Satovot, kiütötte a sodrából, megfosztotta szokott éberségétől és óvatosságától. A magára való vigyázás most nem igen jutott neki eszébe, mert egészen mással volt elfoglalva. Még azt is kész örömmel elhitte, hogy Verhovenszkij másnap megszökik; ez nagyon összeillett az ő gyanakodásával. Visszatérve a szobájába, megint beült a zugába, lekonykolt a térdére és kezével elfedte az arcát. Sötét gondolatok gyötörték.

Aztán megint fölemelte a fejét s lábujjhegyen odament a feleségét megnézni: „Uramisten! Hiszen ennek már holnap reggelre forró láza lesz, vagy tán most is van. Persze, hogy meghült.

Nincs ő ehhez a rettenetes klimához szokva, aztán a harmadosztályu vasuti kocsi, a viharos időjárás, eső, neki meg mindössze egy vékony köpenyege van... Hát aztán én őt itt hagyjam minden ápolás nélkül! Milyen kicsiny, könnyű, tömetlen a táskája is. Hogy le van csigázva, mennyit szenvedhetett szegény! Ő büszke, azért nem panaszkodik. De ingerült, ingerült! Ilyen a betegség: betegségtől még az angyal is ingerlékeny lenne. Milyen száraz és forró lehet a homloka, milyen sötét a szeme-alja, de... azért milyen szép ez az ovális arc, ez a festői haj..."

Sietett levenni róla a szemét, elmenni tőle, mintha attól félt volna, hogy másat talál benne látni mint egy boldogtalan, elgyöttrődött teremtest, akin segíteni kell, - „van is itt mit reményleni! Oh mily aljas, mily rossz az ember!” és megint visszament a zugába, leült, eltakarta kezével az arcát és újra tűnődött, eszmélkedett... és megint remények rémlettek előtte.

„Oh elfáradtam, nagyon elfáradtam!” jutott eszébe a felkiáltása, szakgatott hangja; „Uram-istenem, hát elhagyjam őt most? mikor csak nyolc grivennyikje van. Ide nyujtotta a viseltes kis erszényét! Eljött, hogy helyet, munkát keressen, - hát ugyan mihez ért ő? mihez értenek Oroszországban? Hiszen itt mindenki olyan, mint az ártatlan gyerek; abból a képzelődésből élnek, amelyet magok szereznek magoknak; és haragszik szegényke, hogy miért nem hasonlít Oroszország a külföldre! Oh szerencsétlenek, oh ártatlanok!.. De itt csakugyan hideg van..."

Eszébe jutott, hogy Mari panaszkodott a hidegre s hogy ő megígérte, hogy befűt. Fa van, lehet behozni, csak fel ne ébreszteném. Hát a borjú-hússal mit csináljunk? Tán ha felébred majd eszik... No majd meglátjuk. Kirilov egész éjjel nem alszik. Ugyan mivel takarhatnám be? olyan mélyen alszik, de bizonyosan fázik, ah fázik!

És megint oda ment, hogy megnézzze; a Mari ruhája félre csúszott és a jobb lába fele térdin kilátszott. Rögtön, szinte ijedten fordult el, levette a felső kabátját s csak egy ócska ujjasban maradva betakarta a meztelen lábat, igyekeztén oda nem nézni.

A begyújtás a kályhába, a lábujjhegyen való járás, az alvó nézegetése, a zugban való tűnődés sok időbe került. Elmult így két-három óra. És ez idő alatt volt Verhovenszkij meg Liputin Kirilovnál. Végre ő maga is elszunyókált a zugában. Aztán Mari felébredt, hitta őt, amire ő úgy ugrott fel, mint valami tetten kapott bűnös.

- Mari, én egy kissé elszenderedtem... Ah, beh hitvány ember vagyok Mari!

Mari felemelkedett, csodálkozva nézett szét, mintha nem tudná, hogy hol van aztán hirtelen szörnyű haragra lobbant:

- Elfoglaltam az ön ágát, fáradtságomban elaludtam; hogy mert ön engem fel nem költeni? Hogy merte azt gondolni, hogy én önnek a terhére akarok lenni?

- Hogy költhettelek volna én fel téged, Mari?

- Felkölthetett, fel kellett volna költenie! Önnek itt nincs másik ágya s én elfoglaltam az önét. Nem kellett volna engemet ferde helyzetben hagyni. Vagy azt hiszi tán, hogy azért jöttem ide, hogy az ön jótéteményeiben részesüljek? Foglalja el rögtön az ágát, én majd lefekszem a szoba szögletében a székekre.

- Mari, itt nincs annyi szék, meg nincs miből ágyat csinálni.

- Akkor lefekszem a puszta földre. Különben önnek kellene a földön hálnia. Én a földre akarok feküdni, rögtön, rögtön!

Felállt, lépni akart, de akkor valami görcsös fájdalom hirtelen elvette minden erejét és akaratosságát s egy hangos nyögéssel megint visszadült az ágyra. Satov hozzáfordult, Mari pedig arcát a párnába rejtve, megfogta a kezét és teljes erejéből szorongatni, tördelni kezdte azt a maga kezében. Így telt el vagy egy perc.

- Mari, galambocskám, ha kell, hát itt egy doktor, Frencel, nekem ismerősöm; az nagyon... Elszaladnék érte.

- Ostobaság!

- Mért volna ostobaság? Mondd csak Mari, mid fáj? Talán lehetne borogatásokat... például a gyomrodra... Ezt én orvos nélkül is... vagy talán mustárt...

- Mi ez? - kérdezte furcsán Mari s a fejét felemelve ijedten nézett Satovra.

- Mi lelt, Mari? - hüledezett Satov, - mit akarsz? Oh istenem, én már azt sem tudom, hogy mit tegyek; bocsáss meg, hogy semmit sem értek.

- Eh hagyjon békét, nem is kell önnek ezt érteni. Nagyon nevetséges is volna - tette hozzá keserű nevetéssel. - Beszéljen inkább valamiről. Járkáljon a szobában és beszéljen. Ne álljon mellettem és ne nézzon rám, erre különösen kérem önt, már ötszázadikszor.

Satov járni kezdett a szobában, a földre nézett és nagyon erőködött, hogy ne nézzon a feleségére.

- Ne haragudjál, Mari, könyörögve kérlek: van egy kis borjú sült, meg tea... Az imént olyan keveset ettél...

Mari kényeskedve és boszúsan hadonázott a kezével. Satov kétségbeesetten fogta be a száját.

- Hallja csak, én itt könyvkötészetet akarok nyitni, észszerű asszociáció alapján. Minthogy ön itt lakik, hát mondja meg: volna annak sikere, vagy nem?

- Ej, Mari, nálunk nem olvasnak könyveket, tehát könyvek nincsenek is. Ugyan ki köttetne itt könyveket? Majd gondol ez arra!

- Ki az az ez?

- Az itteni olvasó s általában az ide való ember.

- No hát beszéljen világosan, mert hogy ki az az ez, azt senki sem érti. Maga a grammatikát sem tudja.

- Ez a nyelv szellemében van, Mari, - motyogott Satov.

- Jaj, hagyja el már a maga szellemét; meguntam. Miért ne köttetne könyveket az itteni lakos vagy olvasó?

- Mert könyvet olvasni és beköttetni két nagy periódusa a műveltségnek, két roppant nagy periódusa. Eleinte - persze lassacskán, korszakokon át, - megtanul ez az ember olvasni, de nyúzza, hányja-veti a könyvet, mert nem tartja komoly dolognak. A kötés pedig már a könyv megtisztelését, becsülését is jelenti, jelenti azt, hogy nemcsak megszerette az illető a könyvet, hanem azt komoly dolognak is tartja. Ezt a korszakot Oroszország még nem érte el. Európa már rég kötetni a könyveit.

- Ez a mondás kissé pedáns ugyan, de legalább nem ostoba és visszaemlékeztet engem az ez előtti három évre; ezelőtt három évvel ön meglehetősen elmés volt.

Ezt is olyan kényeskedve mondta, mint eddig minden szeszélyes frázisát.

- Mari, Mari! - fordult hozzá Satov ellágyultan, - ha te tudnád, hogy e három év alatt mennyi minden elmúlt és megváltozott! Hallottam azután, mintha te engem lenéztél volna nézeteim megváltoztatása miatt. Kiket hagytam én el? Az élő élet ellenségeit, a megkorhadt liberálistákat, akik félnek a saját függetlenségöktől; a gondolat lakárait, az egyéniség és szabadság ellenségeit, a maradiság és poshadtság rozoga épületét. Mijök van nekik? Vénhedtség, arany

középszerűség, közönséges nyárspolgári tehetetlenség, irigykedő egyenlőség saját érdek nélkül, olyan egyenlőség, aminőt a lakájok képzelnek s a minőt a franciák gondoltak 93-ban... És a mi fő: mindenfelé csupa gazember, gazember és gazember!

- Igen, sok a gazember, - mondta Mari fájdalmasan. Kinyújtózva, mozdulatlanul feküdt, mintha félt volna megmozdulni; fejét a párnán kissé félre billentve, fáradt, de égő szemeivel a padlásra nézett. Arca sápadt volt, ajkai kiszáradtak, felcserepesedtek.

- Hát te is beismered, Mari! - kiáltott fel Satov. - Mari tagadólag akart inteni a fejével, de akkor megint rájött az iménti görcsös fájdalom. Megint elrejtette arcát a párnába s megint egy egész percig szoritotta a hozzá szaladt Satov kezét.

- Mari, Mari, - rémüldözött Satov, - hiszen ez igen komoly baj lehet, Mari!

- Hallgasson! Nem kell, semmi sem kell, - kiáltozott szinte dühösen, mialatt arccal megint felfelé fordult! - ne merjen rám nézni azzal az ön részvétével! Járkáljon a szobában és beszéljen valamit, beszéljen...

Satov bódultan kezdett megint valamit motyogni.

- Mivel foglalkozik ön itt? - kérdezte a felesége kényes türelmetlenséggel.

- Egy kupecnek az irodájában dolgozom. Ha akarnám, Mari, hát én itt is szépen tudnék keresni.

- Annál jobb önnek.

- Ah, ne gondolj valamit, Mari, én csak úgy mondtam...

- Hát azonkívül mit csinál? Mit hirdet? Mert hirdetés nélkül ön el nem lehet.

- Az Istent hirdetem, Mari.

- Akiben maga sem hisz. Ezt az ideát én soha sem birtam megérteni.

- Hagyjuk ezt máskorra, Mari.

- Hogy mer nekem ilyeneket mondani! Igaz-e, hogy ezeknek a meggyilkoltatását... valami gonosz tervre lehet visszavinni?

- Bizonyosan, Mari, - szűrte a szót a fogain át Satov.

Mari hirtelen felkapta a fejét és fájdalmasan kiáltott:

- Ne merjen nekem erről többet beszélni, soha, soha!

Megint visszahanyatlott az ágyba, megint az iménti görcsös fájdalommal; ez már harmadszor történt s a nyögései most már hangosabbak voltak, kiáltozásba mentek át.

- Oh, kiállhatatlan ember! Oh, türehetlen ember! - kiabált hánykódva és már nem kimélve magát s ellökte magától a feléje lehajlott Satovot.

- Mari, úgy teszek, amint te akarod... járkálni fogok... beszélni...

- Hát nem látja, hogy megkezdődött?!

- Mi kezdődött meg, Mari?

- Hát tudom is én! Hát tudok én itt valamit?... Oh átkozott! Oh, légy átkozott már előre!

- Mari, ha megmondanád, hogy mi kezdődik... hát én... de mit érthetek én ebből?

- Ön egy elvont, haszontalan fecsegő. Oh, átkozott legyen minden a világon.

- Mari, Mari!

Komolyan azt gondolta, hogy Mari megtébolyodott.

- Hát nem látja, hogy szülési fájdalmaim vannak? - emelkedett fel az asszony szörnyű, fájdalmas, boszus, eltorzult arccal nézve Satovra. - Legyen előre átkozott ez a gyermek!

- Mari, - kiáltott Satov, megértve végre, hogy miről van szó, - Mari... Hát miért nem mondtad mindjárt? - kapott aztán észbe és energikusan nyult a sapkája után.

- Hát tudtam is én, mikor bejöttem? Hát eljöttem volna én akkor önhöz? Azt mondták, hogy még van tíz napom. Hova megy? hova? Ne merjen semmit se tenni!

- Bábaasszonyért megyek! Eladom a revolveremet; most mindenekelőtt pénz kell.

- Ne merjen semmit se tenni! Ne merjen bába-asszonyt híni, elég egy közönséges vénasszony is; van az erszényemben nyolc grivennyik... Hiszen a falusi parasztasszonyok is bába-asszonyok nélkül szülnek... S ha meggebedek, annál jobb.

- Bába-asszony is lesz, vénasszony is lesz. De hogy hagyjalak én téged egyedül, Mari!

De felgondolván, hogy jobb most őt magára hagyni, mint később segítség nélkül maradni, nem hallgatva annak sem nyögéseire, sem haragos kiáltozásaira, lerohant a lépcsőn.

III.

Legelőbb is Kirilovhoz szaladt. Éjfél utáni egy óra felé volt már. Kirilov a szoba közepén állt.

- Kirilov, a feleségem szül.

- Hogy-hogy?

- Szül, gyereket szül!

- Nem... téved ön?

- Oh, nem, nem! görcsös fájdalmi vannak. Bába-asszony... vénasszony kellene rögtön... Lehet ilyenkor? Önnek sok vénasszony ismerőse volt...

- Nagyon sajnálom, hogy a szüléshez nem értek, - mondta elgondolkozva Kirilov, - t. i. nem az, hogy én nem tudok szülni, hanem úgy segíteni, hogy szüljek... vagyis... No, nem tudom én ezt jól kimondani...

- Azt akarja mondani, hogy ön nem tud a szülésnél segédkezni; de nem arról van szó; valami vénasszonyt keresek, bába-asszonyt, ápolónét, kiszolgáló asszonyt vagy efélét!

- Vénasszony lesz, de talán nem mindjárt. Ha akarja, addig én megyek segíteni...

- Oh, az nem lehet; most Virginszkijnéhez, a bába-asszonyhoz megyek.

- Ahoz a himpellérhez!

- Igaz, Kirilov, igaz, de ő a legjobb. Mindez minden áhitat és öröm nélkül, szitkozódások, istenkáromlások közt fog végbemenni, pedig milyen nagy esemény egy új lény világra-jövétele. Ő már most is, előre megátkozta.

- Ha akarja, én...

- Nem, nem! Hanem amíg én odajárok, (óh, én ide hurcolom Virginszkáját!) menjen fel ön néha az én lépcsőmön és csendesken hallgatódzék, de ne menjen be, mert megijesztené őt, semmiesetre se menjen be, csak hallgatódzék... minden eshetőségre. Persze, ha valami rendkívüli történnék, akkor bemehet.

- Értem. Fogja, még egy rubel. Holnap csirke-sültet akartam, most már nem kell. Szaladjon hamar, ahogy csak bír. A szamovár egész éjjel...

Kirilov nem tudott arról, hogy mit terveztek Satov ellen. Csak annyit tudott, hogy valami „régis számadásai” vannak „azokkal” s bár részben ő maga is be volt avatva azok dolgába, minthogy külföldről közölték vele az instrukciókat, de csak igen felületesen, mert ő közelebb semmiben sem vett részt, az utóbbi időkben egészen félrevonult, teljesen elhárított magától minden ügyet, különösen a „közös ügyet”, és szemlélődő életre adta magát. Verhovenszkij Péter ha elvitte is magával Liputint Kirilovhoz, hogy meggyőződhessek, hogy Kirilov a kellő pillanatban kész magára venni a „Satov-dolgot”, a Kirilovval folytatott beszélgetéskor egy szóval sem említette Satovot, még csak nem is célzott rá, mert talán Kirilovot nem is tartotta egészen megbízhatónak, hanem másnapra hagyta a közelebbieket, mikor mindenen túl lesznek s következképen Kirilovnak már úgy is „mindegy” lesz. Legalább Sztepanovics Péter így okoskodott. Liputinnak is feltűnt, hogy Satovról szó sem volt, de ő nagyon izgatott volt, tehát észébe sem jutott ezt bolygatni.

Mint a szél, úgy szaladt Satov a Virginszkijék utcájába, átkozva az utca hosszúságát és nem látva annak a végét.

Virginszkijéknél sokáig kellett dörömbölni; már régen lefeküdtek. Satov nem sokat teketóriázott, hanem egész erejéből bezörgetett az ablaktáblákon. Az udvaron a láncos-kutya dühös ugatást kezdett. Erre az egész utca kutyái mind felriadtak és rettenetes kutya-lárma keletkezett.

- Mit dörömböl és mit akar? - szólalt meg végül az ablakból a Virginszkij szelid és épen nem haragos hangja. Az ablaktábla kinyílt, utána a toló-záros ablak.

- Ki az a gazember? - hallatszott egy másik boszus, mérges női hang; ez a Virginszkij aggszüz rokonának a hangja volt.

- Satov vagyok; megjött az imént a feleségem s most szülésben van.

- Hát csak hadd szüljön; takarodjék!

- Prohorovna Arináért jöttem; ő nélküle el nem megyek.

- Nem mehet ő akárkihez. Éjjelenként külön szolgálat van... Menjen Maksejevához és ne alkalmatlankodjék itt! - kelepelt a mérges női hang. Hallani lehetett, hogy Virginszkij csillapította, de a vén leány nem tágitott.

- Én innen el nem megyek! - kiáltott Satov újra.

- Várjon csak, várjon, - szólt ki Virginszkij, végre is felül kerekedve, - kérem, Satov, várjon vagy öt percig, míg felköltöm Prohorovna Arinát; addig ne dörömböljön és ne kiabáljon, kérem... Oh, milyen rettenetes dolog ez!

Öt hosszú perc multán megjelent Prohorovna Arina.

- Megjött a felesége? - hallatszott ki a hangja a tolózáros ablakból, még pedig a Satov bámulatára épen nem haragosan, csak a szokott parancsoló akcentussal; mert Prohorovna Arina másképen szólni nem is tudott.

- Igen, a feleségem és szül.

- Ignátyevna Mária?

- Igen, Ignátyevna Mária. Persze, hogy Ignátyevna Mária.

Csend következett, Satov várt. Bent suttogtak.

- Régen jött meg? - kérdezte megint Virginszkijné.

- Ma este nyolc órákor. Kérem, siessen.

Megint suttogtak. Mintha megint tanácskoztak volna.

- Nem téved ön? Ő maga küldötte önt értem?

- Nem ő küldött; ő csak egy vénasszonyt akar, nehogy nekem költséget okozzon, de ne féljen: megfizetem.

- Jól van, elmegyek, akár fizet ön, akár nem. Én mindig nagyrabecsültem az Ignátyevna Mária független érzelmeit, ámbár ő talán már nem is emlékszik én rám. Vannak ott a legszükségesebb kellékek?

- Semmi sincs, de lesz minden, lesz, lesz...

„Még ezekben is van nagylelkűség!” - gondolta Satov, Lyámsin lakása felé indulva. „Ugy látszik, hogy ember és meggyőződés igen különböző dolgok. Meglehet, hogy én sokat vétettem ő ellenök... Mindnyájan vétkesek vagyunk, mindnyájan... csak ha mindnyájan be is ismernék ezt!”

Lyámsinnál nem kellett sokáig zörgetni; az rögtön kinyitotta az ablakát, miután meztláb, egy ingben leugrott az ágyáról, nem bánva, ha náthát kap is, pedig nagyon képzelődő volt és nagyon vigyázott az egészségére. De megvolt neki a maga oka az ő éberségére és sietségére: a mieink legutóbbi tanácskozása után Lyámsin egész este remegett és mostanig sem birt elaludni. Egyre félt valami hivatlan és egyáltalában nem szívesen látott látogatásoktól. Leginkább izgatta őt az a hír, hogy Satov fel akarja őket jelenteni... S ime most oly roppant erősen kopogtatnak be az ablakán!...

Satov láttára annyira megrémült, hogy rögtön becsapta az ablakot és viasszaladt az ágyába. Satov még erősebben dörömbölt és kiabálni kezdett.

- Hogy mer ön éjnek idején ilyen zajosan zörgetni? - kiáltott Lyámsin fenyegető hangon, de majd megdermedve a rettegéstől, miután vagy két perc múlva újra ki merte nyitni az ablakot s miután meggyőződött, hogy Satov egyedül van.

- Itt van a revolverem, vegye vissza, adjon tizenöt rubelt érte.

- Megbolondult ön? ez rablás; még meghülök. Várjon, míg felveszem a nagykendőmet.

- Adjon rögtön tizenöt rubelt. Ha nem, itt zörgetek és kiabálok reggelig. Beverem az ablakát.

- Hátha rendőrt kiáltok s önt hüvösre teszik?

- Hát én tán néma vagyok? Nem tudok én is rendőrt kiáltani? Ki félhet jobban a rendőrségtől: ön-e vagy én?

- S önnek ilyen aljas szándékai is lehetnek? Tudom, mire céloz ön... Várjon, ne zörgessen, az istenért! Ugyan kinek van pénze éjjel? S minek önnek a pénz, ha nem részeg ön?

- Megjött a feleségem. Leengedtem a revolver árából tiz rubelt, egyszer sem lőttem belőle; vegye vissza a revolvért rögtön!

Lyámsin gépiesen kinyújtotta a kezét és elvette a revolvért; kis idő múltán hirtelen kidugta a fejét az ablakon, magánkívül és hátán hidegfutkosást érezve hebegett:

- Ön hazudik, nem jött meg az ön felesége... hanem... egyszerűen meg akar szökni.

- Ostoba ember! Hova szökjem én? Megszökhethet az önök Verhovenszkij Péterje, de nem én. Épen most voltam Virginszkijné bába-asszonyánál s ő is rögtön ráállt, hogy eljöjjön hozzám. Ha nem hiszi, kérdezze meg. A feleségem kinlódik; pénzre van szükségem; adjon pénzt.

A Lyámsin furfangos agyában egyik gondolat a másikat kergette. De a rémülettől még mindig nem birt józanul itélkezni.

- De hogy lehet az? hiszen ön nem él a feleségével?

- Mindjárt beverem a fejét ilyen kérdésekért.

- Ah, istenem, bocsásson meg! értem már, csak nagyon meg voltam lepelve... De most már mindent értek. De... de csakugyan eljön Prohorovna Arina? Az imént azt mondta ön, hogy már el is indult. Tudja kérem, ez nem igaz. Látja, hogy lépten-nyomon füllent ön, látja, látja?

- Az most már bizonyosan a feleségem mellett ül; ne tartóztasson: nem vagyok én oka annak, hogy ön számár.

- Nem igaz, én számár nem vagyok. Bocsásson meg, de semmiképpen sem tehetem...

És végképen elvesztve a fejét, már harmadszor is be akarta zárni az ablakot, de Satov akkorát ordított, hogy arra megint kidugta a fejét.

- Ez már valódi személyes megtámadtatás. Mit akar ön én tőlem? mondja meg, mondja meg! És még ilyen késő éjjel!

- Tizenöt rubelt akarok, birka-fejű!

- De hátha én nem is akarom visszavenni a revolvert? Önnek nincs joga engem arra kötelezni. Ön megvette s azzal vége. Akkora összeggel éjjel én általában nem rendelkezem. Hol vegyek én annyit?

- Neked mindig van pénzed. Leengedtem neked tiz rubelt, csak hogy te rosszabb vagy a zsidónál.

- Jöjjön holnapután, - hallja: holnapután délben tizenkét órakor és akkor mindent megkap, jó lesz?

Satov még egyszer dühösen megverte az ablak-rámát:

- Adj most tiz rubelt, holnap hajnalban pedig ötöt.

- Nem, ötöt csak holnapután reggel, mert holnap bizonyisten nem lesz. Legjobb, ha holnap el sem jön.

- Adj hát tizet; oh gazember!

- Miért szid ön engem? Várjon, világot kell gyújtani; nézze, betörte az üveget... Ki hallott éjjel ilyen lármát csinálni? Itt van, - nyújtott ki egy bankjegyet.

Satov elvette: a bankjegy csak ötrubeles volt.

- Ha megöl, sem adhatok most többet; holnapután adhatok, de most nem, semmiképpen sem.

- Én pedig nem megyek el innen! - ordított Satov.

- No hát itt van még, fogja, de többet nem adok. Még ha úgy ordít, akkor sem adhatok; nem adok, nem, nem, nem!

El volt keseredve, kétségbeesett, izzadt. A két darab bankjegy, amit utólag kiadott, egy-egy rubeles volt. Összesen tehát hét rubelt birt tőle Satov kicsikarni.

- No hát vigyen el az ördög; holnap majd itt leszek. Elverlek, Lyámsin, ha a nyolc rubel készen nem lesz.

„Csakhogy én nem leszek ám itthon, bolond!” gondolta Lyámsin.

- Megálljon! - kiáltott a már futásnak eredt Satov után. - Megálljon, jöjjön vissza! Mondja kérem, igazat mondott ön, hogy megjött a felesége?

- Szamar! - köpött egyet Satov és ahogy csak birt, tovább futott.

IV.

Megjegyzendő, hogy Prohorovna Arina semmit sem tudott a tegnapi tanácskozásban hozott határozatról. Virginszkij, aki leverten, elgyengülten tért haza, nem mert arról szólni a feleségének; mindazáltal nem birt magával és némineműt elmondott, nevezetesen pedig a Verhovenszkij hírét arra nézve, hogy Satov okvetetlenül fel akarja őket jelenteni; hozzátette azonban, hogy nem egészen hiszi ezt. Prohorovna Arina rettenetesen megijedt. Ezért történt, hogy ámbár az egész elmúlt éjjel egy szülésnél volt elfoglalva és kifáradt, mégis azonnal kész volt Satovékhoz menni. Mindig meg volt győződve arról, hogy olyan hitvány ember, mint Satov, kész „minden polgári aljasságra”; de az Ignátyevna Mária megérkezése egészen más fordulatot adhatott a dolognak. A Satov ijedelme, kérése, könyörgése, fordulatot jeleztek az áruló kedélyállapotában: olyan ember, aki arra tökéli el magát, hogy inkább magát is veszélyezteti, csakhogy másokat elveszthessen, egészen másképen viselné magát, mint viseli Satov. Egy szóval Prohorovna Arina elhatározta, hogy személyesen győződik meg mindenről. Virginszkij ezzel nagyon meg volt elégedve, - mintha egy nagy követ vettek volna le a szívéről. Még reménykedett is: Satov éppen nem úgy viselkedett, hogy igazolta volna a Verhovenszkij állítását.

Satov nem tévedt: mire haza érkezett, Prohorovna Arina már Mari mellett volt. Épen akkor érkezett oda és megvetéssel kergette el Kirilovot, aki a lépcsőn ólálkodott; mindjárt megismerkedett Marival, aki őt nem tartotta régebbi ismerősének; Marit a „lehető legrosszab állapotban” találta, vagyis nyögösnek, boszusnak, kislelkűen kétségbeesettnek és kis idő múlva legyőzte annak minden kifogásait, ellenvetéseit.

- Miért kötötte kegyed magát ahoz, hogy nem akar drága szülésznőt? - mondotta épen abban a pillanatban, amelyben Satov belépett; - ez teljes képtelenség, a kegyed nem normális helyzetéből folyó ferde felfogás. Valami egyszerű javasasszony segédkezése mellett a legnagyobb valószínűség mellett rosszul járt volna, és a végén mégis több baj és kiadás kerekedett volna belőle, mint amennyibe a drága szülésznő kerül. Honnan tudja kegyed, hogy én drága vagyok? Majd fizetnek, mikor tudnak, én nem szoktam zsarolni, a sikerért pedig jót állok; az én kezem közt nem hal meg; nem ilyen eseteim voltak már nekem. Aztán én akár holnap is elhelyezhetem a gyereket a lelenházban, aztán nevelésbe falura és azzal vége. Kegyed pedig felépül, foglalkozás után lát és igen rövid idő alatt kárpótolhatja Satovot a kiadásaiért, amelyek épen nem lesznek nagyok.

- Én... nekem nincs jogom őt terhelni...

- Ezek mind igen szép polgári érzések, de higgye el, hogy Satov ugyszólván semmit sem kockáztat, ha fantasztikus urból csak valamennyire is át akar változni az igazi eszmék emberévé. Csak ne kövessen el ostobaságokat, ne üssön mindent dobra, ne szaladgáljon mindenfelé a városban. Ha nem vigyáznak rá, képes lett volna az összes itteni orvosokat felriasztani, mint felriasztotta a mi utcánkon az összes kutyákat. Doktorra semmi szükség;

mondtam már, hogy én mindenről jót állok. Egy vénasszonyt azonban felfogadhatnak kiszolgálás végett, az semmibe sem kerül. Egyébiránt neki magának is hasznát vehetjük egyben-másban; nem épen csak ostobaságokra való talán. Van keze, lába, elszaladhat a patikába, anélkül, hogy azzal a kegyed tartózkodó érzelmeit bántaná. Meg aztán mi az ördögnek is a szerénykedés? Hát nem ő idézte-e elő a kegyed állapotát? Nem ő vesztette össze kegyedet azzal a családdal, amelynél kegyed nevelőnő volt, még pedig abból az önző célból, hogy kegyedet feleségül vegye? Hiszen hallottuk... Egyébként ő maga szaladt hozzánk az imént, magából kikelve, és az egész utcát felverte a lármájával. Én senkire sem kötöm magamat s kegyedhez elvből jöttem el, mert meg kell tartanunk a szolidaritást; ezt ki is jelentettem neki, még mielőtt a házból kiléptem volna... De ha a kegyed felfogása szerint rám szükség nincs, akkor én távozom: csak aztán baj ne legyen, amit különben oly könnyű volna megakadályozni.

Még a székéről is felemelkedett.

Mari annyira tehetetlen volt, annyira szenvedett és annyira félt a bekövetkezendőktől, hogy nem merte elbocsátani. De ez a nő egyszeribe kiállhatatlanná vált előtte. Ám az attól való félelem, hogy valami ügyetlen paraszt bába kezei közt meghalhat, erősebb volt, mint az utálat. Hanem Satovval szemben ettől kezdve még kötekedőbb, még kiméletlenebb volt. Annyira ment végre a dolog, hogy megtiltotta annak nemcsak azt, hogy ő rá nézzen, hanem még azt is, hogy feléje arccal forduljon. Fájdalmai erősebbek lettek. Egyre dühösebben átkozódott és szitkozódott.

- Eh, legjobb, ha kiküldjük őt, hiszen úgy sincs rajta isten képe, csak ijeszti kegyedet, - határozott Prohorovna Arina; - olyan sápadt, mint a holt. Mit is akar maga itt, nevetséges, furcsa ember? Micsoda komédia?

Satov nem felelt; eltökélte, hogy nem szól.

- Hiszen láttam én már olyan ostoba apákat is, akik ilyen esetekben megbolondulnak, de hát azok legalább...

- Hagyja abba, vagy hagyjon itt, hogy meggebedjek. Egy szót sem akarok hallani. Nem, nem, nem! - kiabált Mari.

- Az nem lehet, hogy egy szót se szóljunk, ha ugyan kegyed is el nem vesztette a józan eszét; ezt gondolom én a kegyed helyzetére való tekintetből. Legalább egyet-mást meg kell kérdeznem: mondja kérem, van-e itt valami elkészítve? Feleljen ön, Satov; ő neki most más a gondja.

- Mi kellene?

- Eszerint semmi sincs.

Erre elszámolta a szükséges holmikat és meg kell neki adni, hogy csak a legszükségesebbekre szorítkozott. Egy és más kéznél volt Satovnál is. Mari átadta a kulcsát, hogy keressenek a táskájában is. Minthogy Satovnak reszketett a keze, hát tovább vájkált a táskában a kelleténél és sokáig babrált az ismeretlen zár kinyitásával. Mari kikelt magából, de mikor Prohorovna Arina odaugrott, hogy elvegye Satovtól a kulcsot, semmi szín alatt nem akarta megengedni ennek, hogy benézzen a táskájába s jajgató sivalgással követelte, hogy csak Satov nyissa ki a táskát.

Némely kellékért Kirilovhoz kellett átszaladni. Alig indult el Satov, Mari mérgelődve visszahitta s csak akkor nyugodott meg, mikor a lépcsőről nyakra-főre visszaroohanó Satov megmagyarázta neki, hogy csak egy pillanatra távozik és rögtön visszajön.

- No, asszonyom, kegyednek ugyan nehéz eleget tenni, - nevetett Prohorovna Arina - hol a falnak forduljon arccal és ne merjen ránézni, hol ne merjen egy pillanatra se kimenni, különben kegyed sirva fakad. Hiszen még gondol valamit. No, no, ne sívalkodjék, hiszen csak tréfálok.

- Nem mer az semmit sem gondolni.

- Ta-ta-ta! ha nem volna szerelmes kegyedbe, mint a bárány, akkor nem szaladgálna az utcákon lélekszakadtan és nem riogatná fel városszerte a kutyákat. Nálam kiütötte az ablakot.

V.

Kirilov még mindig járkált a szobájában, mikor Satov hozzá benyitott s annyira szórakozott volt, hogy már meg is feledkezett az Ignátyevna Mária megérkezéséről; hallgatta Satovot, de nem értette.

- Ah, igaz a'! - jutott egyszerre eszébe, mintha nagy erőfeszítéssel szabadult volna meg valami ideától, de csak egy pillanatra, - igen... vénasszony kellett... Vénasszony vagy a felesége? Megálljon csak: vénasszony is meg a felesége is, ugy-e? Emlékszem; kerestem, eljön a vénasszony, de nem mindjárt. Vigye el a párnát. Kell még valami? Igen... Várjon csak, Satov, érzi ön néha az örök harmónia perceit?

- Kirilov, önnek nem lehet tovább éjjelenként virrasztani.

Kirilov felocsult és - ami nagyon különös - sokkal összefüggőbben beszélt, mint máskor bármikor; meglehet, hogy már régen megformulázta, talán le is írta, amiket most mondott:

- Vannak pillanatok, amelyek egyszerre csak öt vagy hat számban jelennek meg s amelyekben az ember a teljesen elért örök harmonia megjelenését érzi. Nem földi dolog; nem azt mondom, hogy menyei, csak azt, hogy az ember azt az ő földi mivoltában elviselni nem képes. Meg kell változni fizikailag, vagy meghalni. Az érzés világos és kétségtelen. Mintha egyszerre csak érezné az ember az egész természetet és azt mondja: igen, ez valóság. Az isten, mikor a világot teremtette, a teremtés minden napja végén így szólt: „igen, ez igaz, ez így van jól.” Ez pedig... nem ellágyulás, hanem egyszerű öröm. Nem bocsát meg az ember semmit, mert megbocsátani már nincs mit. Nem az, hogy szeret az ember... oh, ez magasztosabb, mint a szeretet! A legborzasztóbb, hogy oly világos és öröndetes. Ha öt pillanatnál tovább tartana, a lélek el nem bírná, eltűnnék. Ez öt másodperc alatt én életet élek és odaadom érte az életemet, mert megéri. Hogy tíz másodpercet is elviselhessünk, ahhoz fizikailag meg kell változni. Én azt hiszem, hogy az embernek be kell szüntetni a szaporulását. Minek a gyerekek, a fejlődés, ha a cél el van érve? Az Evangélium azt mondja, hogy a feltámadás után nem fognak szülni, hanem olyanok lesznek, mint az isten angyalai. Célzás! Az ön felesége szül?

- Kirilov, gyakran történik ez önnel?

- Három napban egyszer, egy héten egyszer.

- Nem epileptikus ön?

- Nem.

- Akkor hát elég volt ebből ennyi. Vigyázzon, Kirilov, mert én azt hallottam, hogy az epilepszia így kezdődik. Egy epileptikus épen így beszélt el nekem a rohamot megelőző érzéseket, mint ön; ő is öt másodpercet mondott és hogy többet elviselni nem lehet. Gondoljon a Mahomet korsajára, amely nem ömlött ki addig, míg ő a lován végig meg nem kerülte a

paradicsomot. A korsó - ugyanaz az öt másodperc; nagyon emlékeztet az ön harmóniájára. Mahomet pedig epileptikus volt. Vigyázzon, Kirilov! Ön is megkapja az epilepsiát.

- Nem érek én arra rá, - nevetett csendeskén Kirilov.

VI.

Elmult az éj. Satovot küldözgették, hívogatták, szidták. Mari egyre jobban féltette az életét. Azt kiabálta, hogy ő élni akar „mindenáron, mindenáron!” s hogy fél a haláltól: „nem kell, nem kell!” - ismételte egyre. Ha nincs ott Prohorovna Arina, nagyon rosszra fordulhatott volna a dolog. Ez lassankint egészen uralkodni kezdett a betegen. Prohorovna Arina szigorúsággal működött, nem szelidséggel, de a mesterségét remekül tudta. Virradni kezdett. Prohorovna Arinának egyszerre csak az jutott eszébe, hogy Satov hirtelen kiszaladt a lépcsőre s ott istenhez imádkozik, amiért kinevette Satovot. Mari is boszusan nevetett, mintha attól megkönnyebbülne. Végre Satovot végkép elkergették. Nyirkos, hideg reggel állt be. Satov arccal a falhoz támasztotta a fejét, épen úgy, mint mikor Erkel jött hozzá. Reszketett, mint a falevél, nem mert gondolkodni, de gondolatai azért működtek, mintha álmodott volna. A szobából végre nem nyögések, hanem egészen állatias üvöltések hallatszottak ki, elviselhetetlen, képtelen orditózások. Be akarta dugni a fülét, de nem tudta, csak térdre esett és öntudatlanul azt hajtotta: Mari, Mari! Aztán egy sivitás, új sivitás hallatszott, amelytől Satov összerezszent és felugrott: az újszülött gyenge, nyöszörgő sivitása. Keresztet vetett magára és berohant a szobába. A Prohorovna Arina kezében egy kis, vörös, ráncos képű lény sipitott és mozgott tehetetlenül, de nyöszörgő sivalkodással mintegy kijelentve, hogy jogot formál az élethez. Mari szinte érzéketlenül feküdt, de egy perc múlva kinyitotta a szemét és nagyon különösen nézett Satovra: ez a nézés valami egészen új volt, hogy milyen: azt még Satov megérteni nem tudta, csak érezte, hogy ilyen nézést ő még Marinál nem látott.

- Fiu? - kérdezte Mari fájdalmas hangon Prohorovna Arinától.

- Fiu! - felelt az, a gyereket bepólyálva.

Prohorovna Arina, miután bepólyálta a gyereket és készült azt két párna közé az ágyra helyezni, egy pillanatra átadta azt Satovnak, hogy tartsa. Mari, mintha félt volna Prohorovna Arinától, lopva intett a szemével Satovnak, mire az megmutatta neki a kisdedet.

- Milyen szép! - suttogott Mari mosolyogva.

- Ni, hogy néz! - nevetett föl vidáman Prohorovna Arina a Satov arcába nézve.

- Csak nevéssen Prohorovna Arina... nagy öröm ez... - dadogott Satov hülye boldogsággal, egészen felragyogva a Mari szavaitól.

- Ugyan, micsoda nagy öröme lehet önnek? - nevetett Prohorovna Arina, roppant szorgalmasan dolgozva, rendezkedve.

- Egy új lény megjelenésének a titka nagy szentség, Prohorovna Arina, és nagy kár, hogy ezt kegyed nem érti.

Satov összefüggéstelenül motyogott. Mintha valami mozgott volna fejében és mintha önként folytak volna szívéből az örvendetes érzések.

- Kettő volt... és most itt van egy harmadik, tökéletes, bevégzett ember, egy új lélek, aminőt emberi mesterség nem tud előállítani; új eszme és új szeretet, hogy azt még elgondolni is szédítő... És ennél magasztosabb nincs a világon.

- Ejha! beh rákezdte! Ez egyszerűen az organizmus továbbfejlődése és egyéb semmi, nincs itt semmi titok és szentség, - hahotázott vigan és őszintén Prohorovna Arina. - Hiszen akkor minden légy szentség volna. Hanem az igaz, hogy felesleges embereknek nem kéne a világra jönni. Előbb át kell mindent kalapálni úgy, hogy senki se legyen felesleges, akkor aztán szüljenek, amennyi tetszik. Mert lám, ezt már holnap a lelencházba kell cipelni... Egyébiránt úgy is kell.

- Soha én tölem a lelencházba jutni nem fog, - jelentette ki szilárdan Satov.

- Fiává fogadja?

- Hiszen az én fiam.

- Törvény szerint persze hogy a Satov fia s ezért nincs is mit hánytorgatni a nemeslelkűséget. De frázis nélkül csak nem tudnak ellenni. Jól van, jól, de most már nekem ideje volna elmennem. Délelőtt még eljövök, este is eljövök, de most, miután itt minden szerencsésen megtörtént, sietnem kell másokhoz is, már régen várnak. Magát egy vénasszony keresi, Satov: vénasszony mint vénasszony, de azért ön, a férfi se álljon ám félre; üljön itt mellette, talán szükség lehet rá; talán csak nem kergeti el Ignátyevna Mária... no, no, hiszen csak tréfálok.

A kapunál, ahová Satov őt elkísérte, így szólt Satovhoz: - Megnevettetett ön engem egész életemre; nem is fogadok el öntől pénzt; még álmomban is nevetni fogok. Soha még én nevetségesebbet nem láttam, mint volt ön ezen az éjen.

Jó kedvvel ment el: Satovon meglátszott, de a beszédéből is megérthető volt, hogy az most apának készül s hogy tutyimutyi ember. Haza is szaladt elébb, (bárha közelebb érte volna a legközelebbi páciensét), hogy ezt közölje Virginszkijjel.

Satov pedig így szólt a feleségéhez:

- Mari, azt mondta, hogy most egy kiskorrig aludjál, ámbár látom, hogy ez nagyon nehéz lesz... én majd itt ülök az ablaknál, vigyázok rád, jó lesz?

És leült az ablakhoz egy diványra úgy, hogy a felesége nem láthatta. De alig egy perc múlva az asszony magához hította és makrancosan kérte, hogy igazítsa meg a párnáját. Satov megigazította, Mari haragosan nézett a falra.

- Nem úgy, ah nem úgy! Jaj, micsoda kéz!

Satov másképen próbálta.

- Hajoljon le felém, - szólt vadul Mari, igyekeztén lehetőleg rá nem nézni.

Satov megrezzent és lehajlott.

- Jobban... jobban... közelebb, - s bal kezével hirtelen átkarolta a nyakát és Satov heves, nedves csókot érzett a homlokán.

- Mari!

Ennek az ajkai remegtek, aztán hirtelen felegyenesedett az ágyban és szikrázó szemekkel szólt:

- Sztavrogin Miklós gazember!

És erőltlenül leesett arccal a párnára, hisztérikus zokogásra fakadt, erősen szorongatva a Satov kezét.

Ettől kezdve nem bocsátotta el magától Satovot, s követelte, hogy az a feje mellett üljön. Beszélni nem igen birt, csak mosolygott rá boldogan. Mintha egyszeribe valami együgyűség

vett volna erőt rajta. Mintha minden ujjá született volna. Satov hol sirt mint a gyerek, hol érzékenyen, lelkesen beszélt, csókolgatta a felesége kezét; ez mámorosan hallgatta őt, talán nem is értve a szavakat, simogatta a fejét. Satov beszélt neki Kirilovról, arról: mint kezdenek ők most örökre új életet, az isten létezéséről, meg arról, hogy minden jól van... Örvendezve vették fel és nézegették a gyereket.

- Mari! - kiáltott fel Satov, a gyereket a karján tartva, - vége van a régi tévelygéseknek, a szégyennek és sivárságnak? Új utra térünk és küzdünk most már hárman, igen, igen! No de hogy fogjuk ezt híni, Mari?

- Ezt? - kérdezte csodálkozva és arcán hirtelen roppant fájdalom mutatkozott. Összecsapta a kezét, szemrehányóan nézett Satovra és arccal a párnára vetette magát.

- Mi lelt Mari? - kiáltott Satov ijedten.

- Hát lehetett... ilyet... Oh, kiméletlen!

- Bocsáss meg, Mari! Csak azt kérdeztem, hogy minek híjjuk... Én nem tudom...

- Ivánnak, Ivánnak! - emelte fel könyben úszó arcát; - hát azt hitte, hogy valami más, szörnyű nevet adunk neki?

- Csillapulj, Mari! Oh beh ingerlékeny vagy!

- Ujabb sértés; miért mondja ön ezt ingerültségnek? Fogadni mernék, hogy ha azt mondtam volna, hogy azt a... rettenetes nevet adjuk neki, ön rögtön beleegyezett volna, a nélkül, hogy észre vegye. Oh mily hálátlanok, aljasok mind, mind!

Persze egy perc múlva megbékélt. Satov igyekezett rábeszélni, hogy aludjék el. El is szendredett, de még mindig nem eresztette el a férje kezét, gyakran felébredt, ránézett Satovra, mintha félne, hogy az elmegy, aztán megint elaludt.

Kirilov oda küldte a vénasszonyt „gratulálni”, meg küldött forró teát, frissen sült kotletet, jó levest és fehér kenyeret is. „Ignátyevna Mária számára.” A beteg falánkan itta meg a levest, a vénasszony tisztába tette a kisdedet, Mari Satovot is megkinálta a kotletből.

Mult az idő. Satov kimerülten aludt el maga is a széken, fejét a Mari párnájára nyugtatva. Ugy találta őket Prohorovna Arina, vidáman felköltötte őket, elmondta a szükségeseket Marinak, megnézte a gyereket és újra meghagyta Satovnak, hogy ne távozzék. Aztán némi lenézéssel és göggel szellemeskedett a „házastársak” rovására s épen olyan elégedetten távozott, mint először.

Már egészen sötét volt, mikor Satov felébredt. Gyorsan gyertyát gyújtott és elfutott a vénasszonyért, de alig ment le a lépcsőn, midőn valaki csendes, nesztelen léptekkel közeledett feléje. Erkel volt.

- Nem jöhet be, - suttogott Satov és gyorsan megfogva Erkelt a kezénél, visszavonta a kapu felé. - Várjon itt, mindjárt jövök; én már egészen elfeledkeztem önökről. No de önök nem feledtek ám el!

Annyira sietett, hogy be sem ment Kirilovhoz, csak kiáltotta a vénasszonyt. Mari méltatlankodott, kétségbe volt esve, hogy Satov képes őt egyedül hagyni.

- Ez már a legutolsó lépés! - szólt ő ünnepiesen. - Aztán jön az új pálya és soha nem is említjük a mult szörnyűségeit, soha!

Nagy nehezen megnyugtatta Marit és megigérte, hogy pontban kilenc órakor itthon lesz, szívesen megcsókolta a feleségét is, a gyereket is és gyorsan leszaladt Erkelhez.

Mind a ketten Szkvoresnyikibe mentek, a Sztavroginék parkjába, ahol ezelőtt másfél évvel, a park szélén, ahol már egy fenyő erdő kezdődött, volt elásva a Satovra bizott nyomda. A hely elhagyott, puszta volt, a Sztavroginék házától elég messzire. A Filippov-háztól harmadfél, vagy négy versztát kellett jönniök.

- Csak nem megyünk odáig gyalog! Bérkocsit fogadok.

- Nagyon kérem, hogy ne fogadjon, - szólt Erkel, - sulyt helyeztek arra a többiek, hogy magunk menjünk: a bérkocsis is tanu.

- No... jól van! Mindegy, csak végezzünk már egyszer.

Sietve mentek.

- Erkel, maga fiatal gyerek! - kiáltott fel Satov, - volt-e valaha maga boldog?

- Ön, a mint látom, most nagyon boldog, - jegyezte meg kíváncsian Erkel.

VI. FEJEZET.

Erős éjjel.

I.

Virginszkij napközben vagy két óráig szaladgált tudatni a „mieinkkel”, hogy Satov semmi-estre sem jelenti fel őket, mert megjött a felesége, gyerekek született és „ismervén az emberi szívet”, nem lehet feltételezni, hogy ő most ilyesmire gondolhasson. De nagy bajára senkit sem talált otthon Erkelen és Lyámsinon kívül. Erkel szótlanul, egyenes nézéssel hallgatta meg őt s arra a kérdésre, hogy elmegy-e ő hat órákor vagy sem? a legegyszerűbb mosolylyal azt felelte, hogy természetes, hogy elmegy.

Lyámsin láthatóan komoly beteg volt és fülíg betakaródzva feküdt az ágyában. A belépő Virginszkijtől megijedt s mihelyt az beszélni kezdett, a takaró alatt hadonázni kezdett a kezével, és könyörgött, hogy hagyjon az neki békét. De a Satovra vonatkozó híreket meghallgatta s nagy meglepetéssel vette azt az értesítést, hogy senki sincs otthon. A Fedjka haláláról már tudott Liputintól s gyorsan elmondta azt Virginszkijnek, akit ez a hír rendkívül meglepett. Arra a kérdésre, hogy elmenjenek-e hát az esti találkára, Lyámsin megint hadonászott, könyörgött, kijelentve, hogy ő semmit sem tud és hagyjanak neki békét.

Virginszkij nagyon kedvetlenül, izgatottan tért haza; az is nagyon bántotta, hogy titkolódzni kellett a családja előtt. Mindent közölni szokott a feleségével s ha nem támad akkor egy új eszméje, békés elintézésre való terve, hát talán ő is ágyba feküdt volna, mint Lyámsin. De az új gondolata erőt adott neki, sőt türelmetlenül várta az időpontot s a kelleténél is hamarabb indult el a kijelölt helyre.

Nagyon komoly hely volt az a Sztavroginék roppant nagy parkja szélén. Később elmentem oda én is, hogy megnézzem; hát még milyen komor lehetett az amaz őszi estén! Mindjárt mellette régi erdő kezdődött; a roppant nagy fenyők homályos foltokban mutatkoztak a sötétben. Olyan sötét volt, hogy két lépésre sem látták egymást, de Sztepanovics Péter, Liputin s később Erkel, lámpásokat hoztak magukkal. Valamikor régen valaki egy furcsa barlangot épített itt faragatlan kő-tuskókból. A barlang belsejében az asztal és székek már rég elkorhadtak. Ettől vagy kétszáz lépésnyire jobbra volt a park harmadik tava. Nehéz lett volna feltételezni, hogy innen a zaj, kiáltás vagy lövés is elhallatszott volna a Sztavroginék üres kastélyához, az ott lakó cselédséghez. Miután tegnap Vszevolodovics Miklós eltávozott onnan, utána meg Jegorücs Elek is, az egész házban csak vagy öt ember maradt, az is aféle invalidus. Ezek, még ha meghallottak volna is valamit, legfeljebb csak megrémültek volna, de segítségül bizony ki nem szaladnak a meleg vackaikból.

Hét óra után husz perccel már csaknem mind együtt voltak a Satov-ügyben kirendeltek, kivéve Erkelt. Ezuttal Sztepanovics Péter sem késett: Tolkacsenkoval jelent meg. Tolkacsenko komor volt: eltűnt a cinikus, vakmerő, hencegő határozottsága. Nem távozott Sztepanovics Péter mellől s úgy látszott, hogy egyszeribe nagyon meghódolt annak. Gyakran összedugta vele a fejét és suttoztak, de Sztepanovics Péter alig válaszolt neki, vagy boszúsan dörögött valamit, hogy szabaduljon tőle.

Sigalyev és Virginszkij valamivel még korábban megjelentek mint Sztepanovics Péter, s mihelyt ez megjött, azonnal félre húzódtak mély és láthatóan szándékos hallgatással. Sztepanovics Péter felemelte a lámpását s megalázóan figyelmesen megnézte őket. „Ezek beszélni akarnak”, gondolta.

- Lyámsin nincs itt? - kérdezte Virginszkijtől. - Ki mondta, hogy beteg?

- Itt vagyok! - szólalt meg Lyámsin, egy fa mellől kibújva. Meleg felső kabátban volt, egy plédbe burkolva, úgy hogy alig lehetett még lámpás mellett is felismerni.

- E szerint csak Liputin nincs itt.

Liputin szótlánul jött ki a barlangból. Sztepanovics Péter megint felemelte a lámpását.

- Minek bujt el? miért nem volt itt?

- Azt hiszem, hogy a mozgás szabadságát csak nem vették el még tőlünk? - dünnyögött Liputin, különben nem igen tudva, hogy mit akart mondani.

- Uraim! - szólt hangosabban Sztepanovics Péter, megtörve a félig suttogó beszélgetést, a mi bizonyos hatást csinált: azt hiszem, önök is jól tudják, hogy most nincs ideje a tétovának. Tegnap mindent megbeszéltünk, megrágtunk, egyenesen és határozottan. De a jelekből úgy látom, hogy valakinek valami mondani valója van. Csak mentől előbb! Kevés az időnk, Erkel mindjárt itt lehet...

- Bizonyosan el fogja hozni magával, - jegyezte meg Tolkácsenko, nem tudni, hogy minek.

- Ha nem tévedek, előbb a nyomda átadását végezzük el? - érdeklődött Liputin, ez sem tudva, hogy mit akart ezzel a kérdéssel.

- Az természetes; csak nem vesztegetjük el a holmikat, - emelte felé a lámpását Sztepanovics Péter. - Csakhogy tegnap abban egyeztünk meg, hogy ezt nem kell szó szerint venni. Elég, ha megmutatja: hol van elásva; majd kiássuk magunk. Én is tudom, hogy tiz lépésnyire van a barlang valamelyik szögletétől. Az ördögbe is, hogy feledte ön ezt el, Liputin? Megegyeztünk, hogy ön egyedül fogja őt fogadni s csak azután jelenünk mi meg... Furcsa, hogy még ön kérdezősködik, vagy csak úgy?

Liputin sötéten elhallgatott. Hallgattak a többiek is. A szél a fák teteit ingatta.

- Reménylem, uraim, hogy mindenki megteszi a kötelességét, - szólalt meg türelmetlenül Sztepanovics Péter.

- Én tudom, hogy Satovnak megjött a felesége és megszült, - szólalt meg Virginszkij izgatottan, sietve, gesztikulálva és alig ejtve ki a szavakat. - Ismerve pedig az emberi szívet... bizonyosak lehetünk, hogy ő most nem jelent föl minket... mert ő most nagyon boldog... annyira, hogy én fel is kerestem mindnyájunkat, de senkit sem találtam otthon... ezúttal talán semmit nem is kellene tenni...

Megállt, elakadt a lélegzete...

- Ha ön, Virginszkij ur, hirtelen boldog lenne, - lépett hozzá Sztepanovics Péter, - elhalasztaná ön - nem ám a feljelentést, mert arról szó sem lehet, hanem valamely kötelessége teljesítését, amelyet a boldogsága előtt eszelt ki, s amelyet ön kötelességének ismerne, még ha boldogságát elvesztené is?

- Nem halasztanám el! Semmi szín alatt sem! - felelt valami rettenetes, helytelen hévvel Virginszkij.

- Inkább akarna ön megint boldogtalan, mintsem gazember lenni?

- Igen, igen... Sőt ellenkezőleg... én inkább akarnék teljesen gazember... nem is... inkább vállalnám a teljes boldogtalanságot, mint a gazemberséget.

- No hát tudja meg, hogy Satov ezt a feljelentést polgári kötelességének tartja, még pedig legbensőbb meggyőződésből, annyival is inkább, mert ő is kockáztatja ugyan a sorsát a hatóság előtt, de reménye lehet, hogy neki a feljelentéseért megbocsátanak. Az ilyen semmi szín alatt sem tesz le a szándékáról. Nincs az a boldogság, amely őt legyőzze. Egy nap multán magához tér, szemrehányást tesz magának, fogja magát és megteszi, amit eltökélt. Azon kívül én semmi boldogságot sem látok abban, hogy a felesége három évi távollét után eljött egy Sztavrogin-gyereket szülni neki.

- De senki sem látta a feljelentést, - szólalt meg váratlanul és komolyan Sigályev.

- Én láttam! - kiáltott Sztepanovics Péter, - az készen van s ez itt mind csupa ostobaság, uraim!

- Én pedig protestálok, minden erőmből protestálok! - fortyant fel hirtelen Virginszkij. - Én azt akarom... Azt akarom, hogy mihelyt ő ide érkezik, mindnyájan elő vesszük őt, kikérdezzük; ha igaz, akkor megbánatjuk vele a szándékát s ha becsületszavát adja, akkor szabadon bocsátjuk. Mindenesetre bíróság kell. Nem pedig az, hogy mind elbúvunk, aztán mind meg-rohanjuk.

- Becsület-szóra kockáztatni a közös ügyet: ez az ostobaság netovábbja. Vigye el az ördög, uraim, ez csupa ostobaság. S mit szándékozik ön majd tenni, ha a veszély fenyeget?

- Én protestálok, protestálok, - hajtotta a magáét Virginszkij.

- Legalább ne ordítson; nem halljuk meg a jeladást. Uraim, Satov... Az ördögbe is! mily ostoba ez most... Mondtam már önöknek, hogy Satov szlávjánofil, vagyis a legostobább emberek egyike. Különben ez csupa merő hiábavalóság; köpni való számárság. Önök csak kivernek engem a sodromból. Satov, uraim, elkeseredett ember volt, de mert a társaságunkhoz tartozott, akár akart hozzátartozni, akár nem, én a legutolsó pillanatig reménykedtem, hogy hasznát vehetjük neki a társaság érdekében, kihasználhatjuk őt, mint elkeseredett embert. Vigyáztam rá, kiméltem őt, ellenére a legvilágosabb szabályoknak... Százszor jobban kiméltem őt, mint a mennyit ő ér. Hanem az lett a vége, hogy elárul bennünket; nos, vigye az ördög... Hát csak próbáljanak önök most innen elillanni! Önöknek nincs joguk az ügyet cserben hagyni. Önök összecsókolódhatnak vele, ha úgy tetszik, de a közös ügyet becsületszóra bizni nincs joguk. Ugy csak a kormánytól megvásárolt disznók cselekedhetnek.

- Ki az, akit a kormány megvásárolt? - kellemetlenkedett megint Liputin.

- Talán épen ön. Jobb volna, ha hallgatna, Liputin; ön csak úgy szokásból beszél. Megvásároltak mindazok, uraim, akik a kritikus pillanatokban reszketnek. Félelemből mindig akad ostoba, aki az utolsó pillanatban meghököl és azt kiáltja: „Jaj, bocsánat! mindnyájokat feljelentem!” Csakhogy önöknek már semmiféle feljelentésért meg nem bocsátanak. Még olyan enyhítő körülmények mellett is bizonyos - Szibéria s ezenkívül más büntetéstől sem szabadulnak meg; az a más büntetés pedig kegyetlenebb még Szibériánál is.

Sztepanovics Péter dühös volt és többet mondott, mint a mennyit kellett volna. Sigályev szilárdan tett felé három lépést:

- Tegnap este óta én átgondoltam ezt a dolgot, - kezdte határozottan és metodikusan mint mindig (s én azt hiszem, hogy ha a föld megnyílt volna alatta, akkor sem változhatott volna az intonációjában és metodikus előadásán); meggondolván pedig, arra a meggyőződésre jutottam, hogy a tervezett gyilkosság nemcsak elpocsékolása a drága időnek, amelyet sokkal jobban használhatnánk fel, de olyan veszedelmes eltérés is volna a normális útról, amely mindig ártott az ügynek és több évtizedre visszalökte a sikert, mert könnyelmű és főképen politikai célokért dolgozó emberek befolyása alá került az ügyek vezetése, a helyett, hogy

tisztán szociális irányban ment volna. Én egyedül csak azért jelentem itt meg, hogy a közös ügy érdekében tiltakozzam a tervbe vett eljárás ellen, aztán félre álljak a bekövetkezendő perc előtt, amelyet nem tudom miért mondanak önök a veszély percének. Elmegyek innen - nem a veszélytől való féltében, nem is a Satov iránti részvétem miatt, akivel én egyáltalában nem akarok összecsiszolódnival, hanem egyszerűen azért, mert ez a dolog elejétől végig a szó szoros értelmében ellenkezik az én programommal. A mi pedig a feljelentést, vagy a kormány által való megvásárlást illeti, hát a felől nyugodtak lehetnek: feljelentés nem lesz.

Megfordult és tovább ment.

- Ördög vigye el, ez találkozik velök és figyelmezteti Satovot! - kiáltott fel Sztepanovics Péter s kikapta a revolverét. Hallani lehetett, a mint a kakasát felhuzta.

- Nyugodt lehet ön, - fordult vissza Sigalyev, - hogy ha útközben találkozom Satovval, hát meglehet, hogy köszönök is neki, de figyelmeztetni nem fogom.

- Tudja-e, hogy ezért ön még drágán fizethet meg, Fourier uram?

- Jegyezze meg magának, hogy én nem vagyok Fourier. Ha ön összetéveszt engem azzal az édeskés, elvont gondolkodású anyámasszonynyal, azzal csak azt bizonyítja, hogy ön az én kéziratomat, bár az önnél volt, egyáltalában nem ismeri. Ami pedig az ön fenyegetését illeti, hát arra csak azt mondom, hogy hiába húzta föl a revolvere kakasát; a lövés most épen nem volna önnek a hasznára. Ha pedig holnapra vagy holnaputánra fenyeget, akkor is csak felesleges fáradságot szerez magának, ha engem lelő: engem megölhet ön, de előbb-utóbb az én rendszeremhez fog ön térni. Aláz szolgálja!

E pillanatban a parkban vagy kétszáz lépésnyire, a tó felől füttyentés hallatszott. Liputin rögtön felelt rá, még a tegnapi megegyezés értelmében (e célból, nem bízván az ő meglehetősen fogatlan szájában, még reggel vett a bazárban egy garasos gyerek-sípot.) Erkel útközben figyelmeztette Satovot, hogy füttyengetni fognak, ez hát nem ütődött meg a fütty hallatára.

- Ne féljenek, - nyugtatta meg a várakozókat Sigalyev suttogva, - én oldalt megyek s ők engemet meg sem látnak. Aztán a nélkül, hogy meggyorsította volna a menését, elindult a sötét parkon hazafelé.

Most már minden részletében tudva van: hogyan folyt le az a rettenetes dolog. Legelőbb is Liputin fogadta Erkelt és Satovot a barlang előtt; Satov nem köszönt és nem nyújtott kezét Liputinnak, de rögtön sietve, hangosan szólt:

- No hát hol van egy ásó és van-e még egy másik lámpás? Ne féljenek, nincs itt most senki, Szkvoresnyikibe pedig még az ágyulövést sem hallanák meg innen. Itt van elásva, ezen a helyen, ni...

És lábával tényleg a barlang hátulsó szögletétől tíz lépésnyire mutatott egy pontra. Ebben a percben háta megöl, az erdőből neki rohant Tolkacsenko, és Erkel ugyancsak hátulról megfogta a kezét. Liputin előlről esett neki. Így hárman leütötték a lábáról és leteperték a földre. Ekkor előugrott Sztepanovics Péter a revolverével. Azt mondják, hogy Satovnak sikerült még a fejét feléje fordítani és ráismerni. A jelenetet három lámpás világította meg. Satov kétségbeesett, rövid kiáltást hallatott, de nem engedték őt kiabálni: Sztepanovics Péter egyenesen és szilárdan a homlokának tartotta és elsütötte a revolvért. A lövés nem lehetett hangos, legalább Szkvoresnyikibe nem hallották. Persze Sigalyev, aki alig lehetett még háromszáz lépésnyire, hallotta a kiáltást is, a lövést is, de a mint későbbi tanuvallomásánál előadta, meg sem fordult, sőt meg sem állt. A halál úgyszólván egy pillanat alatt bekövetkezett. Teljes rendelkező képessége, - ha nem is teljes hidegvére, - csak az egy Sztepanovics Péternek volt. Egy tönkre leülve biztos kezekkel kutatta át a meggyilkolt zsebeit. Pénzt nem

talált, (a tárcája ott maradt az Ignátyevna Mária párnája alatt), csak néhány papiros darabot: egy irodai jegyzéket, egy könyv címét, meg egy külföldi vendéglői számlát, amelyet isten tudja, hogy minek őrzött meg két évig. A papír-darabokat átrakta Sztepanovics Péter a saját zsebébe s észrevevén, hogy a többiek körülállták őt, bámulják a hullát és semmit sem csinálnak, gorombán leszidta és dologra utasította őket. Tolkacsenko és Erkel elfutottak és azonnal kihoztak a barlangból két nagy, sulyos követ, amelyet már tegnap oda készítettek, kötelekkel körülkötöztek volt. Minthogy a hullát a legközelebbi tóban akarták elsüllyeszteni, elkezdtek a köveket annak a lábára és nyakára felkötözni. A kötözést Sztepanovics Péter végezte, Tolkacsenko és Erkel csak segítettek és oda adogatták a köveket. Először Erkel adta oda a követ s amíg Sztepanovics Péter dörögve és szitkozódva azt felkötözte, addig Tolkacsenko folytonosan a kezében tartotta a nehéz követ, erősen és mintegy tisztelettel előre hajolva egész testével, hogy első szóra rögtön oda adhassa azt és egyszer sem jutott eszébe, hogy sulyos terhét leeressze a földre. Mikor végre mind a két kő fel volt kötve, s Sztepanovics Péter a földről fölkelve szétnézett a jelenvoltak arcain, váratlanul olyasmi történt, a mi mindnyájokat bámulatba ejtette.

Mint már említettem: mindnyájan álltak és semmit sem csináltak, kivéve Tolkacsenket és Erkelt. Virginszkij szintén oda ugrott volt Satovhoz a többiekkel, de nem nyult hozzá és nem segített azt lefogni, Lyámsin meg csak a lövés után tűnt fel közöttük. Azután a hullával folytatott, körülbelül tíz percig tartott bajlódás után valamennyien mintha elvesztették volna öntudatuk egy részét. Körbe álltak, eleinte minden izgalom és nyugtalankodás nélkül, mintha csak bámulnának. Liputin elől állt, közvetlenül a hulla mellett. Virginszkij a háta mögül bámult ki valami különös, szokatlan béméskodással; még a lábujjhegyére is felágaskodott, hogy jobban lásson, Lyámsin meg a Virginszkij háta megé bujt, a honnan csak néha, félve kukucskált s megint elbujt. Mikor aztán a kövek fel voltak kötözve és Sztepanovics Péter fölállt, Virginszkij egyszerre reszketni kezdett, mint a nyárfalevél és torkaszakadtából elkiáltotta magát:

- Ez nem jól van! Ez egyáltalában nem jól van!

Talán még hozzá tett volna valamit elkésett kiáltásához, de Lyámsin nem engedte őt tovább kiabálni: minden erejéből megragadta hátulról és valami képtelen vinnyogásban tört ki. Vannak erős pillanatai az ijedségnek, például mikor az ember olyan vadul kiáltja el magát, a hogy róla azt előbb nem is tételezték volna fel s ez gyakran nagyon is félelmetes. Lyámsin nem emberi, hanem valami állati hangon ordította el magát. A Virginszkij kezét hátulról egyre jobban szorítva görcsös rohamokban, szüntelenül ordított, rendkívül nagyra nyitotta a száját, kidüllesztette a szemét, lábaival pedig szaporán topogott, mintha dobolt volna. Virginszkij annyira megrémült, hogy maga is kiabált, mint a tébolyodott, oly dühösen és kétségbeesetten, hogy azt Virginszkijről fel sem lehetett volna tenni; igyekezett magát a Lyámsin kezéből ki-rántani, ütötte, karmolta azt, amennyire hátra tudott érni. Erkel végre is segített neki Lyámsintól megszabadulni. Mikor pedig Virginszkij rémültében elugrott vagy tíz lépésnyire, Lyámsin meglátva Sztepanovics Pétert, hirtelen felbődült és arra vetette magát. Megbotolván a hullában, azon keresztül esett Sztepanovics Péterre s oly erősen átkarolta azt, fejét annak a melléhez támasztva, hogy sem Sztepanovics Péter, sem Tolkacsenko egy pillanatig semmit sem tehettek. Sztepanovics Péter kiabált, káromkodott, öklével verte a Lyámsin fejét, végre nehezen kiszabadítván magát, előrántotta revolverét s azzal becélozott egyenesen a még mindig ordító Lyámsin kitátott szájába, akit most már erősen tartott Tolkacsenko, Erkel és Liputin. De Lyámsin a revolver láttára sem hagyta abban a sivalgást. Végre Erkel csutakot csinált a zsebkendőjéből, betömte azzal a dühöngő száját s az ordítás megszűnt. Tolkacsenko ezalatt megkötözte a megmaradt zsineggel a Lyámsin kezét.

- Ez nagyon különös, - szólt Sztepanovics Péter, izgatottan bámulva az örültre.

Láthatóan meg volt lepetve.

- Egészen másnak tartottam őt, - tette hozzá eltűnődve.

Lyámsint egyelőre Erkelre bízták. A hullával sietni kellett: annyit kiabáltak, hogy valahol meg is hallhatták. Tolkácsenko és Sztepanovics Péter felvették a lámpásaikat és a hullát a fejénél fogva, Liputin és Virginszkij pedig a lábainál fogva elvitték. A két kötől megnehezebbedett a holt-test, amelyet kétszáz lépésnél tovább kellett cipelni. Legerősebb volt köztük Tolkácsenko. Ő azt ajánlotta, hogy katonás lépést tartva menjenek, de senki sem felelt neki s úgy lépkedtek tovább is, a hogy akartak és tudtak. Sztepanovics Péter jobboldalt ment s egészen meghajolva vitte vállán a hulla fejét, balkezével a követ tartva. Minthogy Tolkácsenkonak nem jutott eszébe szintén tartani a követ, Sztepanovics Péter végre ráripakodott. A többiek némán haladtak s csak a tó mellett kiáltott fel Virginszkij újra az ő hangos, siránkozó hangján:

- Nem jól van; nem, ez nem jól van!

A tó, a melyhez a hullát vitték, a park legelhagyottabb helyén volt, kivált az év ilyen kései idejében. A tó széle be volt növe dudvával. Letették a lámpásokat, meglóbálták a holttestet, aztán bedobták a vízbe. Tompa, hosszan tartó loccsanás hallatszott. Sztepanovics Péter felemelte a lámpását, a többiek is melléje álltak és kíváncsian nézték: mint merül el a holttest, de már semmi sem volt látható: a hulla a két kövel azonnal leszállt. A víz fölött keletkezett sűrű hullám-gyűrűk hamar elsimultak. Az eljárás be volt fejezve.

- Uraim, - fordult Sztepanovics Péter a társaihoz, - mi most szétmegyünk. Bizonyára érzik önök azt a szabad büszkeséget, amely a szabad kötelesség teljesítésével szokott járni. Ha pedig jelenleg nagy sajnálatomra izgatottabbak volnának, hogysen ezt éreznék, hát érzeni fogják minden bizonynyal holnap, mikor már szégyen volna nem érezni. A Lyámsin szégyenletes felindultságát én hajlandó vagyok önkivületnek tekinteni annyival is inkább, mert ő amint hallom, már reggel óta beteg. Ön pedig, Virginszkij, nyugodt megfontolás után rá fog jönni, hogy a közös ügy érdekeit nem lehet becsületszóra bízni, hanem úgy kell cselekedni, mint cselekedtünk mi. Később majd látni fogja ön, hogy csakugyan volt feljelentés. Én szívesen elfelejtem az ön felkiáltásait. Veszélytől pedig tartani nem lehet. Senkinek eszébe sem juthat közölünk valakit gyanusítani, különösen ha önök okosan viselik magokat; a fődolog tehát egészen önöktől függ és a teljes meggyőződéstől, amelyben önök - reményilem - már holnap végkép megerősödnek. Épen azért álltak önök az elvtársak szabad egyesületének külön csoportjába, hogy a közös ügyben megosszák egymással a munkát s adott pillanatban energiával tartsák szemmel még egymást is, ha arra szükség van. Önök mindegyike számadással tartozik. Önök kötelessége felujítani az elposványosodott ügyet: tartsák ezt mindig szem előtt. Egyelőre az a cél, hogy minden összeroskadjon: úgy az államszervezet, mint annak erkölcsi. Csak mink maradunk meg, akik készen állunk arra, hogy átvegyük a kormányzó hatalmat; az okosakat magunkhoz vesszük, az ostobákat elgázoljuk. Ezt ne feledjék és össze ne tévesszék. A nemzedéket át kell nevelni, hogy méltó legyen a szabadságra. Sok ezer Satovval kell még elbánni. Azért szervezkedünk, hogy átvehessük a hatalmat; ami hasznavehetetlenül fekszik előttünk és maga kínálkozik a szánkba, azt szégyen volna el nem vennünk. Én most azonnal Kirilovhoz megyek s reggelre meglesz az az okmány, amelyben ő halála előtt vallomást téve a hatóságnak, mindent magára vesz. Ennél a kombinációnál valószínűbb semmi sem lehet. Először is: ő ellenséges lábon állt Satovval; együtt éltek Amerikában, tehát volt módjukban összeveszni. Tudvalevő, hogy Satov megváltoztatta elveit; következőképp ellenségeskedtek az elvek és a feljelentéstől való félelem miatt. Így is lesz ez megírva. Végül fel lesz említve, hogy az ő Filippov-féle házban volt lakásán tartózkodott Fedjka is. Így minden gyanu elhárul

önökről, mert ez végkép kiüti a sodrúkból azokat a birkafejűeket. Holnap már nem találkozunk, uraim; én egy kis időre a kerületbe megyek. De holnapután közlöm önökkel a közleni valókat. Azt tanácsolnám, hogy a holnapi napot töltsék valamennyien a lakásukon. Most pedig kettesével különböző irányban távoznak. Önt Tolkácsenko, arra kérem, hogy vezesse haza Lyámsint. Ön tud vele bánni és meg tudja vele értetni, hogy kislelkűségével elsősorban is magamagának árt. Az ön rokonában, Virginszkij ur, más szóval Sigályevben én nem akarok kételkedni, valamint önben sem; ő nem árul el minket. Sajnálunk kell az ő magatartását, de hiszen ő még nem jelentette ki, hogy kiválik a társaságból, tehát hamar volna még őt eltemetni. Most pedig előre, uraim; mert ha azok birkafejűek is, de az óvatosság soha sem árt.

Virginszkij Erkelrel távozott. Erkel átadván Lyámsint Tolkácsenkonak, elébb Sztepanovics Péterhez vezette, jelentvén, hogy az magához tért, megbánta tettét és bocsánatot kér, hiszen nem is emlékezik, hogy mi történt vele. Sztepanovics Péter egyedül távozott, a park tulsó oldala felé véve útját. Ez volt a leghosszabb út. Nagy meglepetésére utközben Liputin utólérte őt.

- Sztepanovics Péter, hiszen Lyámsin felad bennünket!

- Nem; majd magához tér és meggondolja, hogy legelőbb is ő megy Szibériába, ha felad bennünket. Most senki sem árul el minket. Még ön sem.

- Hát ön?

- Az bizonyos, hogy mindnyájukat elteszem láb alól, mihelyt valamelyikök csak az ujját is megmozdítja s ezt ön jól tudja. De önök nem fognak árulkodni. Csak ezért futott két versztát utánam?

- Sztepanovics Péter, hiszen meglehet, hogy mi már soha nem látjuk egymást!

- Hol vette ezt a gondolatot?

- Csak egyet mondjon meg nekem.

- No, mi az? Egyébként én nagyon szeretném, ha ön elkostródnék.

- Egy szót kérek csak, de őszinte szót: csak a mi ötös csoportunk van a világon, vagy igaz-e, hogy több száz ilyen ötös csoport van? Magasabb erkölcsi felfogásból kérdezem ezt.

- Látom az ijedtségéből. De tudja-e azt, Liputin, hogy ön veszedelmesebb, mint Lyámsin?

- Tudom, tudom, de feleltet kérek, feleletet!

- Ostoba ember! Hiszen most már egészen mindegy önnek, akár egy ötös csoport van, akár ezer.

- Eszerint hát csak egy van! Tudtam! - kiáltott fel Liputin - Mindig tudtam, hogy csak egy...

És nem várva további szóra, megfordult és hamar eltűnt a sötétben.

Sztepanovics Péter elgondolkozott.

- Eh, senki sem jelent fel bennünket, - szólt határozottan, - de a csoportnak együtt kell maradnia és engedelmeskednie, máskülönben adok én nekik... Micsoda hitvány nép!

II.

Legelőbb is hazament és pontosan, nem sietve rendbe hozta az utitáskáját. Reggel hat órakor indult a gyorsvonat. Ez a vonat hetenkint csak egyszer közlekedett s csak nem régen, próbaképpen indították meg. Sztepanovics Péter ugyan azt mondta a „mieinknek”, hogy csak kis időre és csak a kerületbe távozik, de amint később kisült, egészen más szándékai voltak.

Végezván az utitaskájával, kifizette előre értesített háziasszonyát, a bérkocsin elhajtattott az állomáshoz közel lakó Erkelhez. Majd úgy éjféli egy óra tájban elindult Kirilovhoz, akihez megint a Fedjkától csinált résen bujt át.

Sztepanovics Péter rettenetes kedélyállapotban volt. A többi kellemetlenségeken kívül, (még mindig nem tudott semmit sem Sztavroginról), úgy látszik - mert bizonyosan nem állithatom, - valahonnan (legvalószínűbb, hogy Pétervárról) titkos értesítést kapott egy legközelebb fenyegető veszedelemről. Persze ez időből sok legenda kering most a mi városunkban, de ha tudnak is valami bizonyosat, hát legfeljebb azok, akiknek tudni kell. Én csak felteszem, hogy Sztepanovics Péternek a mi városunkon kívül is lehettek dolgai, s ezért tényleg kaphatott valami értesítést. Még azt is felteszem, dacára a Liputin kétségbeesett kétkedésének, hogy tényleg lehetett neki a mienken kívül három-négy ötös csoportja, például a fővárosokban, vagy ha nem ötös csoportok, hát legalább összeköttetések, még pedig talán nagyon is kuriózusak. Elutazása után nem később, mint három nap múltán parancs jött a városunkba, hogy el kell őt fogni; hogy a mi dolgainkért-e, vagy egyébért: nem tudom. Ez a parancs épen jókor érkezett arra, hogy még növelje a szinte misztikus rémületet, amely a mi hatóságunkon és eleddig megfoghatatlanul könnyelműen viselkedő társadalmunkon erőt vett a Satov titokzatos és nagyjelentőségű meggyilkoltatása után. De a parancs elkésett: Sztepanovics Péter már akkor Pétervárott volt, persze álnévvel, s megorrolva a veszedelmet, rögtön külföldre illant... No, de nagyon előre szaladtam.

Bement tehát Kirilovhoz. Haragos és indulatos volt. Mintha a földolgon kívül még valami Kirilovon kitöltendő boszuja is lett volna. Kirilov mintha megörült volna a jövetelének: látni lehetett, hogy rémitő sokáig, beteges türelmetlenséggel várt. Arca a rendesnél halványabb, fekete szemének nézése nehéz, mozdulatlan volt.

- Már azt hittem, hogy el sem jön, - szólalt meg komoran a diványa szögletéből, különben még meg sem mozdult. Sztepanovics Péter megállt előtte és szótlanul, áthatóan nézett rá.

- Eszerint minden rendén van s nem áll el a szándékától! Derék ember érte! - mosolygott sértően, pártfogói hangon. - Nos, - tette hozzá csúf tréfálkozással, - ha késtem is, nem panaszkodhatik: három órát ajándékoztam önnek.

- Én öntől nem fogadok el egy órát sem ajándékképen, s ajándékot te nem adhatsz, ostoba fráter!

- Hogyan? - rezzent meg Sztepanovics Péter, de aztán hirtelen összeszedte magát, - ej, beh sérülékeny! Hát dühösek vagyunk? - folytatta sértő fensőbbiséggel, - ilyen időpontban ajánlatosabb volna a nyugodtság. Legjobb, ha most Kolumbusnak tartja magát, engem pedig egérnek, amely önt nem is képes megbántani. Ezt már tegnap ajánlottam.

- Én nem akarlak téged egérnek nézni.

- Mi ez? bók? Á, a tea is hideg: e szerint minden fenekestül fel van fordulva. Itt valami nincs rendén. Bah! mit látok ott az ablakon egy tányéron! (Oda ment az ablakhoz.) Ohó, sült csirke rizsszel?! De mért nem kezdte meg eddig? Ez azt jelenti, hogy olyan kedélyállapotban van, amelyben még a sült csirke sem kell.

- Ettem már belőle; különben sem tartozik önre; hallgasson.

- Igaza van, nekem úgyis mindegy. Különben épen nekem nem mindegy: képzelje, úgy szólván nem ebédeltem, ugyanazért, ha ez a csirke, amint feltételezem, már nem szükséges... mi?

- Egyék, ha úgy tetszik.

- No, köszönöm, aztán majd teát is kérek.

Rögtön elhelyezkedett az asztal mellett a divány másik sarkában és nagy falánksággal kezdett enni, az alatt azonban mindig szemmel tartotta az áldozatát. Kirilov haragos undorral, mozdulatlanul nézte őt, mintha nem birt volna szabadulni a nézésétől.

- No de a dologra! - szólalt meg Sztepanovics Péter evés közben. - Tehát nem gondoltunk másat, mi? És az írás?

- Elhatároztam ez éjjelen, hogy nekem mindegy. Megírom azt is. A proklamációkról?

- Igen, a proklamációkról is. Különben én majd diktálom. Hiszen önnek úgyis mindegy. Minek önt a tartalommal is nyugtalanítani - ilyen pillanatban.

- Az nem a te dolgod.

- Persze, hogy nem az enyém. Egyébaránt mindössze csak pár sor lesz az egész. Hogy ön Satovval proklamációkat osztogatott, a többi közt a Fedjka segédkezésével is, a ki az ön lakásán húzta meg magát. Ez az utolsó pont Fedjkáról és a bűvő helyéről nagyon fontos, sőt a legfontosabb. Látja: egész őszintén beszélek önnel.

- Satovról! minek Satovról? Satovról a világ minden kincséért sem.

- Itt van ni! Mit akar vele? Annak már úgysem árthat.

- Megjött a felesége. Az imént felébredt és elküldött hozzám megtudni hogy hol van a férje?

- Kérdezősködött? Hm... ez nem jó. Még megint ide küldhet; arról pedig senkinek sem szabad tudni, hogy én itt vagyok.

Sztepanovics Péter nyugtalankodott.

- Az semmit sem tud meg; már megint alszik; nála van a bába-asszony, Prohorovna Arina.

- No hát azért... reménylem: nem is hallhat ide? Tudja mit: zárjuk be a pitvarajtót.

- Nem hall meg semmit. S ha Satov jön, elrejttem önt a másik szobában.

- Satov nem jön; épen azt kell önnek megírnia, hogy összevesztek az ő árulása, feljelentése miatt... ma este... s az ő halálának az okozója...

- Hát meghalt? - kiáltott Kirilov, felugorva a diványról.

- Ma este nyolc órakor, vagy jobban mondva tegnap este nyolc órakor, mert most már egy óra.

- Te ölted meg!... S én ezt már tegnap előre láttam!

- Hogy ne láthatta volna előre? - Ezzel a revolverrel! (és kivette a revolverét, látszólag azért, hogy megmutassa, de aztán nem tette vissza, hanem tovább tartotta a jobb kezében, mintha mindenre készen akarna lenni). - Hanem nagyon különös ember ön, Kirilov, hiszen azt ön is jól tudhatta, hogy ez lehet a vége annak az ostoba embernek. Mit kellett ebben előre látni? Hiszen nem egyszer a szájába rágtam önnek. Satov fel akart jelenteni; én szemmel tartottam őt; életben hagyni semmiképen sem lehetett. Hiszen önnek is megbízása volt, hogy vigyázzon rá s ön is értesített engem ezelőtt vagy három héttel...

- Hallgass! Csak azért tetted ezt vele, mert ő téged Genfben arcul köpött.

- Azért is, meg másért is. Sok másért is. Különben ne heveskedjünk. Minek ezért felugrálni? Minek komédiázni? Ohó! hát így vagyunk?

Felugrott és felemelte a revolverét. Ezt azért tette, mert Kirilov felkapta az ablakpárkányról még reggel oda készített és megtöltött revolverét. Sztepanovics Péter állást foglalt és Kirilovra irányította a fegyverét. Az boszúsan nevetett.

- Ismerd be gazember, hogy azért hoztad magaddal a revolvert, mert attól féltél, hogy agyon lölek... Csakhogy én téged nem lölek agyon... ámbár... ámbár...

És Sztepanovics Péternek szegezte a revolverét, mintha célzott volna, mintha nem birt volna szabadulni annak a gondolatnak az élvezésétől, hogy miképen lőné ő le ezt az embert. Sztepanovics Péter mindig harcra kész állásban várt, várt az utolsó pillanatig, nem lőtt, kitette magát annak a kockázatnak, hogy agyon lövi „ez a maniakus”, a kitől az könnyen kitelhetik. De a „maniakus” végre leeresztette a karját, lihegett, remegett és nem birt szólni.

- Elvesztette a játszmát s most már elég, - szólt Sztepanovics Péter, szintén leeresztve a fegyverét. - Tudtam, hogy csak játszik; csakhogy az ön játéka veszedelmes volt, mert hátha elsütöttem volna a fegyveremet?

És ezzel elég nyugodtan ült le a diványra, s teát öntött magának, különben meglehetősen remegő kézzel. Kirilov letette a revolverét az asztalra és fel s alá járt.

- Azt én nem írom meg, hogy én öltem meg Satovot... és most semmit sem írok. Nem lesz semmi írás.

- Nem lesz?

- Nem.

- Mily gazság és ostobaság! - zöldült el a méregtől Sztepanovics Péter. - Egyébaránt én ezt előre éreztem. Ön engemet már nem lep meg. Hát amint akarja. Ha módomban volna önt kényszeríteni, kényszeríteném. Egyébaránt ön semmirekellő. - nem bírta magát Sztepanovics Péter tovább tartóztatni, - akkor ön pénzt kért tőlünk és eget-földet ígért... Hanem én innen eredmény nélkül mégsem megyek el, legalább megnézem: hogyan zúzza szét az agyát.

- Én meg azt akarom, hogy azonnal távozzál, - állt meg előtte Kirilov határozottan.

- Nem, azt semmi esetre sem fogom cselekedni, - fogta fel megint a revolverét Sztepanovics Péter, - most talán mérgében és gyávaságában elhalasztja a szándékát s holnap feladással fenyeget és újra pénzt akar kicsikarni; mert az ilyenért fizetni szoktak. Olyan fráter, mint ön, mindenre képes. De legyen nyugodt: én mindent előre láttam: addig el nem megyek, míg szét nem loccsantom az agyát ezzel a revolverrel, úgy mint a Satovét, ha ön gyáváskodik és elhalasztja, - az ördög vigye el önt.

- Mindenképen látni akarod az én véretem is?

- Értsen meg: nem boszú vezet engem, nekem mindegy. Csak nyugodt akarok lenni a dolgunk felől. Maga is látja, hogy az emberekben bízni nem lehet. Én semmit sem értek abból, hogy micsoda rögeszméje önnek az öngyilkosság. Ezt én nem találtam ki, hanem ön jelentette ezt ki nekem és a társaság tagjainak még külföldön. És megjegyzendő, hogy egyikünk sem próbál-gatta önt, sőt egyikünk sem tudott róla semmit, ön a maga jószántából jött érzékenykedni, ajánlkozni. Hát most már mit tegyünk, mikor épen erre az ajánlkozásra (jegyezze meg: az ön ajánlkozására!) volt alapítva az egész itteni eljárásunk s ezen most már változtatni nem lehet. Ön úgy viselte magát, hogy a kelletténél többet tud. Ha ön hímez-hámoz és holnap feljelent bennünket, hát abból nekünk nagy kellemetlenségeink lehetnek, igaz-e? Nem, ön kötelezte magát, szavát adta, pénzt vett fel rá. Ezt ön el nem tagadhatja...

Sztepanovics Péter neki hevült, de Kirilov már régen nem hallgatott rá: tűnődve sétált alá s fel.

- Sajnálom Satovot - állt meg újra Sztepanovics Péter előtt.

- Hát hiszen én is sajnálom...

- Hallgass, gazember! - bödült rá Kirilov, félre nem érhető mozdulattal; - megöllek!

- No, no, no! beismerem, hogy hazudtam: nem sajnálom, de elég már! - kiáltott, Sztepanovics Péter félre tartván maga elé a kezét.

Kirilov megint elhallgatott és járkálni kezdett.

- Nem akarom én elhalasztani; épen most akarom magam megölni... mindenki gazember.

- No lám, ez beszéd; persze hogy mindenki gazember s minthogy a világon a jóra való embernek rossz a sorsa, hát...

- Számár! hiszen én is csak olyan gazember vagyok, mint te, mint mindenki, nem pedig jóra való. Jóra való ember sehol sincs.

- No végre eltalálta az igazságot! Hát az ön eszével nem tudta ön azt eddig, Kirilov, hogy mindenki egyforma, hogy nincs sem jóra való, sem gazember, hanem van csak okosabb és ostobább s hogy ha mindenki gazember, (a mi különben nem igaz), akkor voltaképpen gazember nincs is.

- Á! Talán gúnyolódol? - nézett rá Kirilov bizonyos csodálkozással. - Olyan hévvel, oly egyszerűen... Hát az ilyen embereknek is vannak meggyőződéseik?

- Kirilov, én soha sem bírtam megérteni, hogy mért akarja ön megölni magát. Csak annyit tudok, hogy meggyőződésből... erős meggyőződésből. De ha talán szükségét érezné annak, hogy - a mint mondani szokás - kiöntse a lelkét, hát szolgálatára állok. Csak vegyük tekintetbe, hogy már az idő előre haladt...

- Hány óra?

- Ohó, már kettő, - mondta Sztepanovics Péter az órájára tekintve és cigarettára gyújtva. „Ugy látszik, még beszélgethetünk”, gondolta magában.

- Neked én semmit sem akarok mondani, - dörögött Kirilov.

- Emlékszem, hogy valami az istenről... hiszen egyszer magyarázgatta nekem. Hogy ha ön meglövi magát, akkor isten lesz: azt hiszem, így volt?

- Igen, akkor én isten leszek.

Sztepanovics Péter még csak el sem mosolyodott. Kirilov figyelmesen nézett rá.

- Ön politikai kalandor és cselszövő, rá akar vinni engem a filozófiára, fel akar gerjeszteni, megbékíteni, hogy miután lecsillapultam, kivegye tőlem az írást, amelyben magamra veszem a Satov meggyilkolását.

Sztepanovics Péter szinte természetes őszinteséggel felelt.

- Jól van, legyenek én olyan gazember, de hát az utolsó pillanatokban nem mindegy ez önnek, Kirilov? Ugyan kérem: miért pörlünk mi azon, hogy ön olyan ember, én meg ilyen ember vagyok? Kivált mikor mind a ketten...

- Gazemberek vagyunk.

- Jól van, hát gazemberek. Hiszen jól tudja ön, hogy ezek csak szavak.

- Én egész életemben azt akartam, hogy ezek ne legyenek csak szavak. Csak azért éltem. Még most is azt akarom mindennap, hogy ne csak pusztán szavak legyenek.

- Mindenki keresi: hol jobb. A hal például... vagyis mindenki bizonyos kényelmet keres; ez az egész. Ez már régi dolog.

- Azt mondd, hogy kényelmet?

- Nem érdemes a szó miatt vitázni.

- Pedig ezt helyesen mondtad; legyen tehát úgy, hogy kényelem. Isten nélkül el nem lehetünk, tehát istennek lenni kell.

- Hát legyen.

- De én tudom, hogy ő nincs és nem lehet.

- Ez a legvalószínűbb.

- Hát azt nem látod be, hogy ilyen kettős gondolattal az ember nem maradhat az élők között?

- Hanem meglövi magát?

- Nem tudod megérteni azt, hogy ezért az egyért is meglöheti magát? Nem bírod megérteni, hogy ilyen ember talán csak egy akadhat a ti ezreitek és millióitok közt? aki nem akar és nem tud ilyet elviselni?

- Én csak annyit értek, hogy ön - a mint látom - habozik... Ez nem jó.

- Sztavrogint is megette az idea, - folytatta Kirilov, nem ügyelve a megjegyzésre és komoran járkálva.

- Hogyan? - hegyezte a fülét Sztepanovics Péter, - micsoda idea? Mondott ő önnek valamit?

- Nem; én magam jöttem rá: Sztavrogin, ha hisz, hát nem hiszi, hogy ő hisz; ha pedig nem hisz, akkor nem hiszi, hogy nem hisz.

- No, Sztavroginnak más, ennél kevésbé okos ideája is van, - jegyezte meg Verhovenszkij, nyugtalankodva a beszéd ilyen fordulata és a Kirilov elsápadása miatt.

„Ördög vigye el, nem lövi meg magát”, gondolta, „ettől mindig félttem; agyafurt ember; milyen hitvány nép!”

- Te vagy, akivel utóljára beszélek: nem akarnék tőled rosszul elválni, - szólalt meg váratlanul Kirilov.

Sztepanovics Péter nem felelt mindjárt. „Ördög vigye el, mit akar ez megint?” gondolta magában.

- Higyje el, Kirilov, hogy én semminemű rossz indulattal nem vagyok ön iránt, mint ember iránt, én mindig...

- Te gazember vagy és csavart eszű. De én is csak olyan vagyok, mint te, én azonban meglövöm magam, te pedig élve maradsz.

- Ezzel azt akarja mondani, hogy én aljas vagyok, mert élve akarok maradni.

Nem tudta még megállapítani, hogy helyes-e ilyen beszélgetést folytatni ilyen pillanatban, vagy nem helyes? és eltökélt, hogy „átengedi magát a körülményeknek.” De a fensőbbes tónus és a leplezetlen megvetés, amelyet Kirilov ő iránta mindig tanúsított, mindig és most is felbőszítette őt, s ezúttal még jobban, mint máskor. Talán azért, mert Kirilov egy-két óra múlva meg fog halni. (Sztepanovics Péter mégis csak számított erre), olybá tűnt föl előtte a

helyzet, mintha Kirilov már csak fél-ember volna, aki semmiképpen sem engedheti meg magának a gőgös lenézést.

- Ugy látom: ön henceg én előttem azzal, hogy meg fogja magát löni?

- Mindig csodálkoztam azon, hogy mindenki életben marad, - mondta Kirilov oda sem hallgatva.

- Hm! megengedem, hogy ez is idea, de...

- Majom! te csak azért hagysz helyben mindent, hogy engem megalázz. Hallgass! nem értesz te ehez. Ha nincs isten, akkor én isten vagyok.

- Ezt én sohasem bírtam önnél megérteni: miért lenne ön isten?

- Ha van isten, akkor minden az ő akaratától függ és ez ellen én semmit sem tehetek. Ha nincs, akkor minden az én akaratomtól függ és nekem kötelességem az én önkényes akaratom szerint cselekedni.

- Önkényes akarat? és miért volna köteles?

- Azért, mert minden akarat rám marad. Hát senki sincs az egész planétában, aki végezvén az istennel, s megismervén a saját szabad akaratát, teljesen ki merné jelenteni ezt a szabad akaratát? Ez épen olyan, mint mikor a szegény ember örökölt és megijedt és nem mert a zsákhöz közeledni attól való féltében, hogy nem bírja elvinni. Én ki akarom jelenteni az én szabad akaratomat. Ha magam leszek is, megteszem.

- Okosan teszi.

- Köteles vagyok én magamat meglőni, mert az én szabad akaratom legteljesebb kifejezője az, hogy az ember maga ölje meg magát.

- Hiszen nem épen csak ön öli meg magát; van sok öngyilkos.

- De valami okból! Hanem minden ok nélkül, csak szabad akaratból: olyan csak én vagyok.

„Nem öli ez meg magát”, gondolta megint Sztepanovics Péter.

- Tudja mit? - jegyezte meg hangosan, ingerülten, - én az ön helyén, hogy megmutassam a szabad akaratomat, valaki mást lőnék meg és nem magamat. Ezzel hasznát is tehetne. Én meg is mondom, hogy kit, ha meg nem ijed. Akkor nem bánom, ha ma nem is lövi meg magát. Egyezzünk ki.

- Mást megölni - a legutolsó pontja az én szabad akaratomnak, az ilyen te hozzád való volna. De én nem vagyok te; nekem magasabb pont kell és magamat ölöm meg.

„Megy ez a maga esze után”, dűnnyögött boszusan Sztepanovics Péter.

- Ki kell jelentenem a hitetlenségemet, - folytatta Kirilov tovább lépkedve. - Nekem az a legmagasabb ideám, hogy isten nincs. Mellettem szól az emberiség történelme. Az ember nem tett egyebet, mint hogy kitalálta az istent, hogy élhessen és ne kelljen magát megölnie; ebből áll ki eleddig a világtörténelem. Én voltam a világtörténelemben az első ember, aki nem akartam az istent kitalálni. Hadd tudják meg ezt egyszersmindenkorra.

„Nem lövi meg magát”, nyugtalankodott Sztepanovics Péter.

- Kik tudják meg? - tüzelte még jobban. - Itt csak én vagyok, meg ön; tán Liputin?

- Mindenki! Meg fogja tudni mindenki. Nincs az a titok, ami ki nem derül. Ezt ő mondta.

És lázas ünnepiességgel mutatott a Megváltó képére, amely előtt lámpa égett. Sztepanovics Péter végkép méregbe jött.

- Ugy látom: ön még mindig hisz ő benne és meggyújtotta előtte a lámpát; talán „minden eshetőségre?”

Kirilov nem felelt.

- Ugy látom én, hogy ön jobban hisz, mint valamely pap.

- Kiben? Ő benne? Ide hallgass! - állt meg előtte Kirilov mozdulatlanul, magából kikelten nézve maga elé. - Hallgasd meg a nagy ideát: volt a földön egy nap és a föld közepén három kereszt állott. Az egyik megfeszített annyira hitt, hogy így szólt a másikhoz: „még ma velem leszel a menyországban”. Elmult a nap, meghaltak mind a ketten, elmentek és nem találták meg sem a menyországot, sem a feltámadást. A jóslat nem vált be. Hallgass csak: az az ember volt a legnagyobb a földön, volt célja a mért éljen. Ez ember nélkül az egész planéta minden a mi rajta van, tiszta örültség. Sem előtte, sem utána soha sem volt olyan, úgy, hogy az egész csoda. S az épen a csoda, hogy sem előtte, sem utána nem volt és soha nem is lesz olyan, mint ő volt. S ha ez így van és ha a természet törvényei még ezt sem kimélték meg, még a saját csodájakat sem, hanem kényszerítették Őt is hazugságok közt élni és hazugságért meghalni, akkor az egész planéta is hazugság és hazugságra van építve. Következésképp a planéta törvényei is merő hazugság és az ördög komédiája. Hát akkor minek élni? felelj meg erre, ha ember vagy!

- Ez egészen más oldala a dolognak. Ugy látom én, hogy ön két különböző dolgot kever össze, ez pedig nem jó. No de engedje meg: ha ön isten? Ha véget ér a hazugság s ön rájött, hogy az egész hazugság attól van, hogy volt előbb egy más isten?

- No, végre megértettél! - kiáltott Kirilov felbuzdultan. - E szerint hát meg lehet érteni, ha még olyan is megérti, mint te vagy. Megérted már, hogy mindenkinek a megváltása - mindenkinek megfoghatóvá tenni ezt az eszmét. Ki teszi megfoghatóvá? Én! Nem tudom megérteni: hogyan lehetett idáig olyan atheista, aki tudta, hogy nincs isten, mégsem ölte meg magát. Rájönni valakinek, hogy nincs isten s rögtön rá nem jönni, hogy tehát ő az isten - képtelenség, mert különben rögtön meg kellett volna magát ölnie. Ha pedig rá nem jössz, akkor - király vagy és nem ölod meg magad, hanem élsz a legnagyobb dicsőségben. De aki először rájön erre, az kell, hogy megölje magát, máskülönben ki kezdje meg és ki bizonyítson? Azért ölöm én meg magamat egész bizonyosan, hogy megtegyem a kezdő lépést és bizonyítsak. Én még csak akaratlanul vagyok isten és szerencsétlen vagyok annyiban, hogy köteles vagyok szabad akaratomat nyilvánítani. Mindenki azért szerencsétlen, mert félnek a szabad akaratukat kinyilvánítani. Az ember azért volt idáig szerencsétlen és szegény, mert félt szabad akarata legfőbb pontját kijelenteni s csak a széleken szabad-akaratoskodott, mint az iskolás gyerek. Én rettenetesen szerencsétlen vagyok, mert rettenetesen félek. A félelem az ember átka... De én kinyilvánítom a szabad akaratomat, mert meg kell bizonyítanom, hogy nem hiszek. Én kezdek és végzek, kinyitom az ajtót. És megváltást végzek. Csak ez az egy menti meg az embereket és szüli újjá fizikailag a következő nemzedékben; mert a mint én tapasztaltam; a jelenlegi fizikai állapotban az eddigi isten nélkül az ember el nem lehet. Én három évig kerestem az én istenségem attributumát és megtaláltam: az én istenségem attribútuma a szabad akarat. Ez az egész, amelylyel a főpontban kimutathatom engedetlenségemet az én uj, szörnyű szabadságomat. Mert ez nagyon szörnyű. Megölöm magam, hogy bebizonyítsam engedetlenségemet és az én uj, szörnyű szabadságomat.

Arca természetellenesen halvány, nézése türhetetlenül nehéz volt. Mintha láza lett volna. Sztepanovics Péter azt hitte, hogy mindjárt elesik.

- Adj tollat! - kiáltott Kirilov váratlanul és határozott ihlettséggel; - diktálj, mindent aláírok. Azt is, hogy Satovot én öltem meg. Diktálj addig, míg nevetségesnek találom az egészet. Nem félek a gögös rabok véleményétől. Majd meglátod, hogy minden titok kivilágosodik. És te el leszel tiporva... Hiszem! Hiszem!

Sztepanovics Péter felugrott a helyéről és egy pillanat alatt tintát, papírt adott s felhasználva az alkalmas pillanatot és remegve a sikerért, diktálni kezdett.

„Én, Kirilov Elek, kijelentem...”

- Állj! Ezt nem akarom. Kinek jelentem ki?

Kirilov reszketett, mintha a hideg lelte volna. Ez a kijelentés és valami arra vonatkozó váratlan gondolat mintha egész lényében megkapta volna őt.

- Kinek jelentem ki? Tudni akarom, hogy kinek.

- Senkinek, mindenkinek, annak, aki először elolvassa. Minek a meghatározás? Az egész világnak.

- Az egész világnak? Bravo! És megbánásról szó se legyen. Meg azt sem akarom, hogy a hatósághoz szóljak.

- Persze, hogy nem kell a hatósághoz szólni, ördög vigye a hatóságot. No de írja hát, ha komolyan akarja! - kiáltott Sztepanovics Péter hisztérikusan.

- Állj! Felülre egy pofát rajzolok kinyújtott nyelvvel.

- Eh! bolondság! - haragudott meg Verhovenszkij, - rajz nélkül is ki lehet azt fejezni, a hanggal.

- Hanggal? Az jó. Igen, a hanggal. Diktálj hát olyan hangon.

„Én, Kirilov Elek, - diktált Sztepanovics Péter szilárd és parancsoló hangon, lehajolva a Kirilov válla mellé és figyelemmel kísérve minden betűt, amelyet az izgalomtól remegő kézzel irt, - kijelentem, hogy ma október ...-án este nyolc órakor a parkban megöltem Satov tanulót az ő árulásáért, a proklamációk és a Fedjka dolgában történt feljelentéseért, mely utóbbi mindkettőnkénél, a Filippov-féle házban lappangott és tíz napig nálunk hált. Megölöm pedig magamat ugyancsak ma nem azért, mintha tettemet megbántam volna, vagy valakitől félnék, hanem egyedül azért, mert már a külföldön elhatároztam, hogy megfosztom magamat az élettől.”

- Ez az egész? - kiáltott fel Kirilov elbámulva és felháborodva.

- Egy igével sem több! - legyintett kezével Sztepanovics Péter, igyekező az írást elkaparintani.

- Állj! - tette erősen a kezét a papirosra Kirilov. - Ez ostobaság. Meg akarom írni azt is, hogy kivel öltem meg. Hát Fedjka minek? Hát a tűz? Mindent meg akarok írni, és össze akarok szidni mindenkit! A kellő hangon!

- Elég, Kirilov, biztosítom önt, hogy elég! - szólt Sztepanovics Péter csaknem könyörögve, félvén, hogy az még eltépi az írást. - Ha azt akarjuk, hogy elhiggyék, mentől homályosabban kell írni, épen így, épen csak célzásokkal. Az igazságnak csak a csücskét kell megmutatni, csak annyira, hogy ingerkedjünk velők. Ugyis annyit hazudnak ők magoknak és persze jobban hisznek a magok hazugságaiknak, mint nekünk; jól van ez így, nagyon jól. Adja ide! Így is nagyszerű, adja ide!

És mindenképpen el akarta kapni az írást. Kirilov kimeresztett szemmel nézett, hallgatott és mintha gondolkozott volna, de - úgy látszott - nem értett semmit.

- Eh a manóba! - mérgelődött Sztepanovics Péter, - hiszen még alá sem írta. Mit meresztgeti a szemét? írja alá.

- Le akarom őket szidni... - dörögött Kirilov, hanem azért fogta a tollat és aláírta a nevét. - Össze akarom őket szidni...

- Irjon hozzá annyit, hogy Vive la république, azzal vége.

- Bravo! - kiáltott szinte felordítva az elragadtatástól Kirilov. - Vive la république démocratique, sociale et universelle ou la mort!... - Nem, nem így. - Liberté, égalité, fraternité ou la mort! Ez jobb, sokkal jobb, - írta hozzá kéjesen és aláírta a nevét.

- Elég, elég! - ismételte Sztepanovics Péter.

- Várj! még valamit! Tudod, még egyszer franciásan is aláírom magamat: „de Kiriloff, gentilhomme russe et citoyen du monde.” Hahaha! - kacagott hozzá. - Nem, nem, nem! megállj, még jobbat találtam ki! heuréka! Gentilhomme-séminariste russe et citoyen du monde civilisé! - Ez lesz a legjobb, - ugrott fel a diványról és gyors mozdulattal felkapva az ablakpárkányról a revolverét, kiszaladt a másik szobába, erősen becsapva maga után az ajtót. Sztepanovics Péter vagy egy percig elgondolkozva nézett az ajtóra.

„Ha rögtön... akkor valószínű, hogy meglövi magát, de ha gondolkozni kezd, akkor semmi sem lesz belőle.”

Addig is elővette az írást és újra végignézte. A kijelentés fogalmazása megint tetszett neki.

„Mi is kellene még egyelőre? Elég, ha egy időre zavarba hozzuk és félrevezetjük őket. A park? A városban nincs park s majd rájönnek a magok esztől, hogy Szkvoresnyikiben. Míg oda kimennek, azzal is telik idő, míg a helyet megkeresik, azzal is; ha pedig meglelik a hullát, az azt fogja bizonyítani, hogy igazat írt; eszerint minden helyes, még a Fedjka dolga is. S hogy minek Fedjka? Fedjka a tűz, a Lebjadkiné dolga: eszerint minden innen került ki, a Filippov-féle házból, s ők ezt nem látták, észre sem vették: ez végkép megbódítja őket. A „mieink” eszök ágába sem fognak jutni; csak Satov, meg Kirilov, meg Fedjka, meg Lebjadkin; de hogy miért ölték meg ezek egymást: ez is csinos kérdéske lesz nekik. De az ördögbe is! lövés még mindig nem hallható!”

Ha olvasott és ha gyönyörködött is a fogalmazványban, azért folytonosan figyelt s egyszerre csak dühbe jött. Izgatottan nézett az órára; jó későcske volt; s már vagy tíz perce, hogy az elment... Felfogva a gyertyát, a szoba ajtaja felé ment, amelybe Kirilov bezárkózott. Az ajtónál eszébe jutott, hogy már a gyertya is végét járja, tíz-husz perc múlva elég, más pedig nincs. Megfogta a kilincset és óvatosan hallgatódzott, de egy hangot sem lehetett hallani; hirtelen kinyitotta az ajtót és felemelte a gyertyát: valami felbődült és feléje rohant. Teljes erejéből becsapta az ajtót s megint befigyelt, de már megint nem lehetett semmi neszt sem hallani.

Sokáig állt határozatlanul, kezében a gyertyával. Abban a pillanatban, amelyben benyitott, nem igen nézhetett szét, de azért rémlett neki a Kirilov arca, amint az a szoba mélyében, az ablak mellett állt s onnan vadállati dühvel nekirontott. Sztepanovics Péter megrázkódott, gyorsan letette a gyertyát az asztalra, elővette a revolverét s lábujjhegyen az ellenkező oldali szögletbe ugrott, úgy, hogy ha Kirilov kinyitja az ajtót és revolverével az asztalhoz siet, ő időt nyert volna még a célzásra és hamarabb elsűthette a fegyverét, mint Kirilov.

Az öngyilkosságban Sztepanovics Péter már végképen nem hitt. „Állt és gondolkozott”, - villant meg az eszében. „A szoba is sötét... Felbődült és nekem rohant - itt két lehetőség

képzeltető: vagy megzavartam őt abban a pillanatban, amelyben el akarta sütni a fegyverét, vagy... állt és azon gondolkodott: hogy ölhetne meg engem. Ugy van, gondolkodott... Tudja, hogy nem megyek el innen anélkül, hogy őt meg ne öljem az esetre, ha ő gyáváskodnék, - következésképp ő akar engem hamarabb megölni, mintsem én őt megölhetném... S ott megint olyan csend van, megint! Szinte félelmetes: egyszerre csak kinyitja az ajtót... A legnagyobb disznóság az, hogy jobban hisz istenben, mint akármelyik pap... Nem lövi az meg magát... Hitvány ember! csak a gyertya el ne fogyna! Egy negyedóra alatt okvetetlenül elég. Végezni kell bármi áron is... Most már egész bátran meg lehet ölni... Ez irás után senki sem fog én rám gyanakodni. Le lehet löni, aztán letenni mellé a földre a kilőtt revolverét; biztosan azt kell hinni, hogy maga... De az ördögbe is! hogy öljem meg? Ha kinyitom az ajtót, ő megint rám rohan és korábban löhet, mint én. Eh, hiszen bizonyos, hogy elhibáz!”

Igy gyötrődött, remegve a kigondolt merényletétől is, de a határozatlanságától is. Végre fogta a gyertyát és megint az ajtóhoz ment, készen tartva a revolverét; balkezevel, amelyben a gyertyát tartotta, megnyomta a kilincset. Ez rosszul sikerült: a kilincs csikorogva fordult meg. „Rögtön rám lő”, - - villant meg az agyában. Egész erejéből berugta az ajtót, felemelte a gyertyát és célzásra fogta a revolverét; de sem lövés, sem kiáltás... Nem volt a szobában senki.

Megrettent. A szoba nem volt átjáró, tehát nem lehetett belőle kimenni. Még egyszer felemelte a gyertyát és figyelmesebben nézett körül: senki. Halkan kiáltotta Kirilovot, aztán hangosabban; senki sem felelt.

„Tán az ablakon át szökött meg?”

Az egyik ablak tolózára csakugyan nyitva volt. „Képtelenség! a tolózáros ablakon át meg nem szökhett.” Sztepanovics Péter átment a szobán az ablakhoz: „itt meg nem szökhett.” Egyszerre csak hirtelen megfordult s valami rendkívül megrendítette. Az ablakokkal átellenes fal mellett, az ajtótól jobbra, szekrény állt. E szekrény jobb oldalán, a faltól és szekrénytől képezett sarokban állt Kirilov, de roppant különösen, mozdulatlanul, kinyújtózva, kezeit lecsüggesztve, fejét felemelve és nyakszirtjével közvetlenül a falhoz lapulva, mintha a szögletben magát összehuzva el akart volna rejtőzködni. Minden jel arra mutatott, hogy elbujt, de azért még sem lehetett ezt hinni. Sztepanovics Péter kissé rézsutosan állt a szöglet felé s a Kirilov alakjának csak előre álló részét látta. Még mindig nem tudta magát elhatározni, hogy balfelé lépve, Kirilovot egészen megláthassa és a talányt megfejthesse. Szíve erősen dobogni kezdett... S egyszerre csak egészen felbőszült: elugrott a helyéből, felordított s dühösen toporzékolva közeledett a szörnyű helyhez.

De odaérve, megint megállt, mintha legyökerezett volna, s még jobban elszörnyedt. Leginkább meglepte őt, hogy az alak, dacára az ő kiáltásának és dühös toporzékolásának, meg sem mozdult, meg sem moccant, mintha csak kőből vagy viaszkból lett volna. Az arc halványsága nem volt természetes, fekete szemei nem mozdultak s valami távoli pontra voltak szegezve. Sztepanovics Péter le s felemelgette a gyertyát, megvilágítva az alak minden részét és vizsgálva annak az arcát. Hirtelen észrevette, hogy Kirilov, bár valahova messze néz maga elé, de ő rá félrekancsalog s talán vizsgálja is őt. Ekkor az a gondolata támadt, hogy a gyertyavilágot egészen odatartja „ennek a gazembernek” az arcához, megsüti s majd meglátja: mit csinál az akkor! Most meg úgy rémlett neki, mintha Kirilov állá megmozdult, ajkán pedig gunyos mosoly siklott volna végig, mintha csak kitalálta volna az ő gondolatát. Megrázkódott és magánkívüli állapotban ragadta meg a Kirilov vállát.

Erre hirtelen oly képtelenség történt, hogy Sztepanovics Péter később sem tudta erre vonatkozó gondolatait rendbe hozni. Alig nyult Kirilovhoz, amint az gyorsan lehajtotta a fejét és ugyancsak a fejével kiütötte a kezéből a gyertyát; a gyertyatartó csengve esett le a földre s a

gyertya elaludt. Ugyanebben a pillanatban erős fájást érzett a balkeze kisujján. Felordított és csak arra emlékszik, hogy revolverével háromszor teljes erejéből fejbeütötte Kirilovot, aki lehajolván megharapta a kezét. Végre kirántotta az ujját és nyakra-főre kirohant a szobából, alig tudva magát a sötétben tájékozni. Utána a szobából különös kiabálás hallatszott:

- Mindjárt, mindjárt, mindjárt, mindjárt!...

És így vagy tizszer. De ő csak szaladt s már csaknem kiért a pitvarba, mikor erős lövés dördült el. Erre megállt a sötét pitvarban s vagy öt percig eszmélkedett, miután visszament a szobába. Gyertyát kellett kerítenie. Meg kellett keresnie a szekrény mellett a kezéből kiütött gyertyatartót; de mivel gyújtsa meg a gyertyavéget? Valami homályos emléke ébredt fel: eszébe jutott, hogy tegnap, mikor lement a konyhába, hogy Fedjkát ráncbaszedje, a szögletben egy polcon mintha egy vörös gyufásskatulyát látott volna. Tapogatva balra tért, a konyhaajtó felé, megkereste azt, és lement a lépcsőn. A polcon csakugyan talált egy még meg nem kezdett gyufa-skatulyát. Anélkül, hogy ott világot gyújtott volna, sietve felment vissza s csak a szekrény mellett, ugyanazon a helyen, ahol Kirilovot a revolverével fejbe ütögette, jutott eszébe a megharapott ujjá s az rögtön, szinte elviselhetetlenül megint fájni kezdett, Összeharapva a fogát, nagynehezen meggyújtotta és betette a gyertyát a tartóba s körülnézett: a tolózáros, nyitott ablak mellett, lábbal a szoba jobb szöglete felé, feküdt a Kirilov holtteste. A lövés a jobb halántékába ment s a golyó baloldalt ment ki, felszakítva az agy-csontot. Vér- és velő-freccsenések voltak láthatók. A revolver az öngyilkosnak a földreesett kezében volt. A halál valószínűleg egy pillanat alatt beállt. Megvizsgálván az ő pontosságával mindent, Sztepanovics Péter felkelt és lábujjhegyen kiment, bezárta maga után az ajtót, a gyertyát az első szoba asztalára tette, egy kissé gondolkozott s abban állapotodott meg, hogy nem oltja el. Még egy tekintetet vetett az asztalán fekvő írásra, gépiesen elmosolyodott, aztán valamiért még mindig lábujjhegyen - kiment a házból. Megint a Fedjka részén bujt ki s most is pontosan visszatette annak a deszkáját.

III.

Tíz perc híján hat órakor reggel a vasuti pályaház udvarán Sztepanovics Péter és Erkel fel s alá jártak a meglehetősen hosszú vonat mellett. Sztepanovics Péter elutazott, Erkel eljött tőle elbucsuzni. A podgyászt feladták, az utitáskát betették egy másodosztályu szakaszba egy jól kiválasztott helyre. Sztepanovics Péter gondtalanul nézegetett jobbra-balra, vizsgálva a felszálló utasokat. De közeli ismerősöket nem látott; mindössze csak kétszer kellett a fejével biccenteni, egyszer egy kupecnek, akit távolról ismert, aztán egy fiatal falusi papnak, aki két stációnyira a paróchiájára utazott. Erkel láthatóan nagyon szeretett volna az utolsó pillanatban valami fontos dologról beszélni, bár talán maga sem tudta, hogy miről, de csak nem mert belekezdeni. Ugy vette észre, hogy ő Sztepanovics Péternek mintha terhére volna s hogy az türelmetlenül várja az utolsó csengetést.

- Ön oly nyugodtan viseli magát, - jegyezte meg Erkel bizonyos bátortalansággal, mintha valamire figyelmeztetni akarná.

- Miért ne? Én még nem bujhatom el. Jókor volna. Ne féljen. Csak attól tartok, hogy az ördög idehozza Liputint; megszagolja, hogy itt vagyok és ideszalad.

- Sztepanovics Péter - mondta Erkel határozottan, - azok nem megbízhatók.

- Liputin?

- Mindnyájan.

- Bolondság. Ők most mind együvé vannak kötve a tegnapiak által. Egyik sem árul el bennünket. Ki megy a bizonyos veszedelembé, hacsak el nem veszti az eszét?

- De ők elvesztik ám az eszöket, Sztepanovics Péter.

Ez a gondolat láthatóan megfordult már a Sztepanovics Péter fejében is s ezért az Erkel megjegyzése még jobban felingerelte őt.

- Hát ön is fél, Erkel? Én jobban bizom önben, mint amazokban együttvéve. Most láttam, hogy mennyit ér mindegyik. Közöljön velök szóval mindent még ma, őket én egyenesen önre bizom. Keresse fel őket még most reggel. Írásbeli instrukcióimat olvassa fel nekik holnap, vagy holnapután, amint összegyűlnek, s amikor már nyugodtabban hallgathatják azt meg... de higgye el, hogy már holnap is képesek lesznek rá, mert roppantul rettegnek s olyan engedelmesek és lágyak lesznek, mint a viasz... Fődolog, hogy ön el ne veszítse a lelki jelenlétét.

- Ah, Sztepanovics Péter, jobb volna, ha ön el nem utaznék.

- Hiszen csak pár napra; rögtön visszajövök.

- Sztepanovics Péter, - szólalt meg újra óvatosan, de szilárdan Erkel, - ha Pétervárra megy is ön... Hiszen tudom én, hogy ön csak a közös ügy érdekében jár el.

- Kevesebbet nem is vártam öntől, Erkel. Ha már ön kitalálta, hogy Pétervárra megyek, megérthette azt is, hogy ezt én nekik tegnap abban a pillanatban el nem mondhattam, nehogy megrémüljenek attól, hogy oly messzire megyek. Hiszen látta, hogy milyenek. De ön megérti, hogy én a fő, a fontos, a közös ügy érdekében járok s nem azért, hogy elillanjak, mint azt az ostoba Liputin gondolja.

- Sztepanovics Péter, még hogyha külföldre megy is, hiszen én azt meg tudom érteni; megértem én azt, hogy önnek meg kell óvnia a maga személyét, mert ön - minden; mink semmik sem vagyunk.

A szegény fiúnak remegett a hangja.

- Köszönöm, Erkel... Jaj, a fájó ujjamhoz nyult (Erkel ügyetlenül szorította meg a kezét; a fájó ujjá gondosan be volt kötve fekete tafotába). - De még egyszer határozottan mondom önnek, hogy Pétervárra én csak szaglászni megyek, nem töltök ott tán huszonnégy órát sem, aztán sietek vissza ide. Visszatérve, a látszat kedvéért falura megyek lakni, Gaganovhoz. Ha azokat valami veszedelem fenyegetné, én leszek az első, aki sietni fogok velök azt megosztani. De ha még tovább maradnék is Pétervárott, azt is rögtön fogom önökkel tudatni... az ismert módon.

Másodikat csengettek.

- Á! eszerint már csak öt perc van indulásig. Tudja: nem szeretném, ha az itteni csoport szétmállanék. Én nem félek, önök se féltsenek; a nagy hálózatban ilyen kisebb kötés van elég s nekem nincs okom az ittenire különös súlyt helyezni; de mentől több, annál jobb. Különben ön felől én nyugodt vagyok, bár csaknem magára hagyom e torz-alakokkal: ne féljen, ők nem lesznek árulók, nem mernek ők olyat... Á, á! hát ön is ma? - kiáltott egészen más, vidám hangon egy nagyon fiatal embernek, aki vigan jött hozzá, hogy üdvözölje őt, - nem tudtam, hogy ön is a gyorsvonattal... Hova? a mamához?

A fiatalember mamája a leggazdagabb földbirtokosnő volt a szomszéd kormányzóságban, a fiatalember pedig távoli rokona Mihajlovna Juliának; vagy két hétig vendégeskedett a mi városunkban.

- Nem, kissé messzebb... R.-be utazom. Vagy nyolc órát kell vasuton ülnöm. Pétervárra? - nevetett a fiatal ember.

- Miből gondolja ön, hogy én Pétervárra megyek? nevetett még jobban Sztepanovics Péter.

A fiatalember megfenyegette őt a keztyűs ujjával.

- No hát eltalálta ön, - sugta neki titokzatosan Sztepanovics Péter, - a Mihajlovna Julia leveleivel megyek; fel kell ott keresnem két-három embert, hogy az ördög vigye el őket; őszintén szólva: nagyon kellemetlen megbízás.

- De miért ijedt meg annyira Mihajlovna Julia? - suttogott a fiatalember is: - tegnap még engemet sem bocsátott be magához; szerintem neki nincs miért aggódnia a férje miatt; ellenkezőleg, Antonovics András olyan festőiesen esett el a tüznél, ugyszólván az életét kockáztatva.

- No lássa, - nevetett Sztepanovics Péter; - Mihajlovna Julia attól fél, hogy innen már irtak... t. i. némely urak... Egy szóval itt Sztavrogin a fő; vagyis K. herceg. Eh, ez egy egész história; utközből talán elmondok önnek egyet-mást - amennyit persze a lovagiasság megenged... Ez az én rokonom, Erkel hadnagy, a kerületből.

A fiatal ember féloldalt ránézett Erkelre és ujjával megérintette a kalapja szélét; Erkel meghajította magát.

- Tudja, Verhovenszkij, nyolc óráig ülni a vasuti kupében, rettenetes sors. Velünk utazik az első osztályban egy rendkívül mulatságos ezredes. Beresztov, nekünk birtokos szomszédunk, a felesége Garin-lány (née de Garine) s ő tudja kérem, a jórahalók közül való. Még ideái is vannak. Mindössze két napig volt itt. Rendkívül szereti a jerálást; ne szerezzünk neki egy kis mulatságot? Negyediket én már kinéztem: Pripuhlov kupec, a mi t-i nagyszakállu milliómosunk, igazi milliómos, azt én mondom önnek... Megismertetem önöket; roppant érdekes tömött zsák, sokat fogunk nevetni.

- Jerálásra én szívesen vállalkoznám, kivált vasuton, de én második osztályban vagyok.

- Ej tesz is az valamit! Üljön át hozzánk. Mindjárt áthurcoltatom önt az első osztályba. A főkalauz nekem mindent megtesz. Mije van önnek: táskája? plédje?

- Nagyszerű! Jerünk!

Sztepanovics Péter felkapta a táskáját, plédjét, könyvét s rögtön a legnagyobb készséggel átköltözött az első osztályba. Erkel segített neki. Harmadszor csengettek.

- No, Erkel, - nyujtotta ki a kezét sietősen és utoljára Sztepanovics Péter már a kocs ablakából, - látja, hogy nekem le kell ülnöm, ezekkel játszani.

- Minek mentegetődzik, Sztepanovics Péter, hiszen én értem ezt; értek én mindent, Sztepanovics Péter.

- Akkor hát a viszontlátásra! - fordult el az hirtelen a fiatal ember hívására, aki a partnerekkel akarta őt megismertetni. És nem látta többé Erkel az ő Sztepanovics Péterét!

Szomoruan tért haza. Nem az, mintha attól félt volna, hogy Sztepanovics Péter olyan hirtelen ott hagyta őt, de... de oly hamar elfordult tőle, mikor az a fiatal ficsur hitta, pedig egyebet is mondhatott volna neki, mint azt, hogy „a viszontlátásra”, vagy...

Ez utóbbi volt a fő. De valami más kezdte karmolni az ő szegény, ügyefogyott szívét, olyasvalami, amit maga sem értett, ami összeköttetésben állott a tegnap este történetekkel.

VII. FEJEZET.

Trofimovics István utolsó vándorlása.

I.

Meg vagyok győződve arról, hogy Trofimovics István nagyon félt, mikor érezte az ő esztelen vállalkozásának a közeledését. Meg vagyok győződve arról is, hogy e félelmében nagyon szenvedett, különösen a végzetes napot megelőző éjjel. Násztásza beszélte később, hogy későn feküdt le, de aludt. De ez semmit sem bizonyít; azt mondják, hogy a halálraitéltek is mélyen szoktak aludni a kivégeztetésüket megelőző éjjel. Fényes nappal volt már, mikor kijött, s ilyenkor az ideges ember mindig felfrissül, (a Virginszkij őrnagy rokona csak akkor szünt meg istent hinni, mikor elmúlt fölé az éjjel) de meg vagyok győződve, hogy ő régebben soha sem tudta volna rémület nélkül elképzelni magát egyedül az országuton s kivált ilyen helyzetben. Valami kétségbeesés bizonyára eltompította az élet az egyedüllét azon szörnyű gondolatának, amely egyszerre meglepte, mihelyt ott hagyta Stasie-t és husz éves meleg helyét. Hanem azért ő a ráváró szörnyűségek teljes tudatában is kiment volna az országutra és elindult volna azon. Volt ebben valami büszkeség és magasztosság, mindennek dacára is. Oh, elfogadhatta volna ő a Petrovna Borbála fényes feltételeit, amelyek mellett ott maradhatott volna, mint egy közönséges kegyelemkenyéren élő. De ő nem fogadott el alamizsnát és nem maradt ott. S ime: ő ott hagyja Petrovna Borbálát, felemeli „a nagy idea zászlaját” és elmegy, hogy meghaljon azért az országuton! Így kellett ezt neki éreznie; így képzelhette ő el az ő vállalkozását.

Nem egyszer feltettem magamnak a következő kérdést is: miért szaladt ő el, t. i. a szó szoros értelmében: miért szaladt ő a saját lábain s miért nem ült kocsira? Eleinte én ezt az ötven év gyakorlatatlanságának valamely ideához való fanatikus ragaszkodásnak tulajdonítottam. Azt hittem, hogy az uti kocsi és lovak gondolata (még ha csengős lovak lettek volna is), nagyon egyszerű és prózai színben tűnt fel neki; ezzel ellenkezőleg a gyalog vándorlás (még ha esernyővel is) sokkal szebbnek és boszuállással teljesebbnek. - De most, mikor már mindennek vége van, sokkal egyszerűbbnek látom az egészet: először is nem mert kocsit kérni, mert Petrovna Borbála megtudhatta volna a szándékát és erővel is visszatartotta volna őt, amit minden bizonynyal meg is cselekszik vala - s akkor isten veled, nagy idea! Másodszor: ahhoz, hogy utikocsit rendeljen, azt is kellett volna tudnia, hogy hová akar utazni? De éppen ennek a meghatározása volt neki a lehető leggyötrőbb kérdése: megnevezni, meghatározni az utazása célját sehogy sem tudta volna. Mert ha valamely városra elszánta volna magát, a vállalkozása abban a pillanatban képtelennek és lehetetlennek tűnt volna föl önmaga előtt: ezt előre érezte. Mert mit csinálna ő éppen abban a városban s miért nem valamelyik másikban? Keresse ce marchand? De ki az a marchand? S itt megint előugrott a második és legfélelmesebb kérdés. Lényegében nem volt neki semmi sem félelmesebb, mint ce marchand, akit ő most egyszeribe olyan nyakra-főre keresett és akinek a megtalálásától rettenetesen félt. Nem, már akkor legjobb az országut; kimenni rá egyszerűen, elmenni rajta és ameddig lehet, semmivel sem törődni. Az országut valami hosszú, nagyon hosszú dolog, amelynek a végét nem láthatni - éppen mint az ember élete, mint az ember ábrándja. Az országut ideát képviseli; de micsoda idea van az utazó-kocsiban? Az utazó-kocsiban vége az ideának... Vive la grande route, aztán ahogy az isten akarja.

A Lizával történt váratlan találkozás után, amelyet már leírtam, még nagyobb önfeledtséggel folytatta útját. Az országut vagy egy fél versztára volt Szkvoresnyikitől és - különös! - eleinte

nem is tudta: hogy indult neki. Alaposan gondolkozni vagy csak világosan tudomásul venni valamit e percben elviselhetetlen volt neki. Az aprószemű eső hol megállt, hol újra megindult; de ő az esőt sem vette észre. Nem vette észre azt sem, hogy a táskáját a vállára vetette s hogy ettől megkönnyebbült a menése. Így haladhatott már egy, vagy másfél versztát, mikor hirtelen megállt és széjjelnézett. Régi, fekete, mély kerékvágásokkal barázdált szekérut huzódott el előtte, kétoldalt fűzfákkal, jobb felől régen letarolt mezők, balfelől bokrok s távolabb erdő. Messze-messze a keresztben haladó vasut vonala, azon egy vonat füstölgése, de hangot hallani már onnan nem lehetett. Trofimovics István megrökönyödött, de csak egy pillanatra. Nagyot sóhajtott, letette a táskáját egy fűzfa alá, és leült pihenni. Ültében megmozdulván, hűvöset érzett és beburkolódzott a plédjébe; észrevévén, hogy megint esik, kinyitotta az esernyőjét. Elég sokáig ült így, időnkint ajkait mozgatva és erősen tartva kezében az esernyő nyelét. Lázasan gyorsasággal vonultak el előtte bizonyos képek. „Lise, Lise, - gondolta, - s vele de Maurice... Különös. De micsoda tűz volt az ott? miről beszéltek ezek? micsoda meggyilkoltakról? Azt hiszem: Stasie még semmit sem tudott meg s még vár engem a kávéval... Hogy a kártya? Hát embereket kártyáztam én el? Hm! nálunk Oroszországban az ugynevezett jobbágyság idejében... Ah istenem! hát Fedjka?”

Ijedten rezzent össze és széllyel nézett: hátha az a Fedjka itt ül valahol a bokrok közt? hiszen azt mondják, hogy annak itt valahol egész bandája van s az országuton rabolnak. Oh istenem, akkor én... Akkor bevallom neki a tiszta igazságot, hogy vétkes vagyok... s hogy én tiz eszten-deig szenvedtem ő miatta, sokkal inkább, mint ő ott a katonaságnál, és... és átadom neki a pénzes tárcámat. Hm! j'ai en tout quante; il prendra les roubles et il me tuera tout de même.

Félelmében - nem tudni, hogy miért? - összezárt esernyőjét és letette maga melle. Messze, a város felől valami szekér tűnt fel, nyugtalanul kezdte azt vizsgálni.

„Grace à dieux, az egy paraszt szekér és - lépésben halad; nem lehet veszedelmes. Ide való, elcsigázott lovak... Pedig mennyit beszéltem a fajtenyésztésről... Különben a fajtenyésztésről Ilyics Péter beszélt a klubban, mikor úgy levertem őt a kártyában, et puis - de mi az ott hátul?... azt hiszem egy asszony ül a szekeren. Egy parasztasszony és egy parasztember - cela commence à etre rassurant. A szekér saroglyájához egy tehén van kötve, c'est rassurant au plus haut degré.”

A szekér odaért, eléggé rendes paraszt szekér. Az asszony egy teli zsákon ült, a férfi a bakon, lábát a Trofimovics István felőli oldalon lelógatva. Hátul csakugyan egy riska tehén cammogott, szarvánál fogva a szekérhez kötve. A muzsik és az asszony meredt szemmel nézték Trofimovics Istvánt, Trofimovics István pedig hasonlóképen nézte őket, de a mint azok vagy tiz lépésnyire elhaladtak előtte, hirtelen felugrott és utánok sietett. A szekér közelében biztosabbnak gondolta magát, de a mint utólérte őket, megint mindent elfelejtett és újra visszaesett az ő eszmélkedéseibe. Ment, ment és el nem képzelte, hogy ő a paraszt pár előtt igen furcsának és talányosnak tűnjék fel.

- Kiféle kigyelmed, ha meg nem sértem, - kérdezte végre az asszonyka, mikor egyszer Trofimovics István szórakozottan rá nézett. A menyecske vagy huszonhét éves lehetett, piros képű, fekete szemöldökű, természetes asszony, szívesen mosolygó ajakkal, amely mögül fehér, ép fogak csillogtak ki.

- Nekem... nekem szólt? - dűnnyögött Trofimovics István szomoru meglepetéssel.

- Bizonyosan valami kupec, - mondta bizakodással a paraszt. Ez vagy negyven éves férfi lehetett, erős muzsik, széles, értelmes arccal, vörhenyes szakállal.

- Nem, én nem vagyok kupec. Én... én... moi c'est autre chose, - védekezett Trofimovics István, minden eshetőségre meglassítva a lépteit, úgy hogy már a tehénnel haladt egy sorban.

- Akkor hát valami úr lesz, - vélekedett a muzsik a nem orosz szavak hallatára és megrántotta a gyeplőt.

- Csak nézzük mi az urat, nézzük, mintha sétára indult volna? - kíváncsiskodott tovább az asszonyka.

- Engem... engem kérdez?

- Idegen földről szoktak a vasúton ilyenek ide jönni; a csizmája nem olyan az úrnak, mint az ittenieknek...

- Katona-csizma, - jelentette ki tudákosan a muzsik.

- Nem, én nem vagyok katona, én...

„Nagyon kíváncsi asszonyka, - dohogott magában Trofimovics István; - hogy nézegetnek... mais enfin... Egy szóval különös az, hogy én mintha vétkes volnék velök szemben, pedig soha sem vétettem nekik.”

Az asszonyka összesűgött a férjével.

- Ha meg nem bántjuk vele, hát mi szívesen elvisszük az urat, ha ugyan kellemetesnek gondolná.

Trofimovics István hirtelen észbe kapott.

- Igen, igen, kedves barátaim, én a legnagyobb szíveséggel, mert nagyon elfáradtam; de hogy másszak fel?

„Milyen furcsa ez, - gondolta magában, - milyen furcsa, hogy olyan sokáig mentem egy sorban a tehénnel s nem jutott eszembe, hogy felkéredzkedjem a szekérre... Ebben a „való életben” van valami karakterisztikus...”

Hanem a muzsik még mindig nem állította meg a lovát.

- De hova igyekszik? - kérdezte a muzsik némi bizalmatlankodással.

Trofimovics István nem értette meg mindjárt.

- Talán Hatovba?

- Hatovhoz? Nem, nem épen Hatovhoz... Nem is igen ismerem; bár hallottam róla.

- Falu az a Hatov, falu, innen kilenc versztára.

- Falu? C'est charmant, mintha halottam volna már...

Trofimovics István még egyre mendegélt és még mindig nem ültették fel. Geniális gondolata támadt:

- Magok tán azt képzelik, hogy én... Nekem passzusom is van, én - professzor vagyok, vagyis tanító, de... fő-tanító. Fő-fő-tanító. Oui, c'est comme ça qu'on peut traduire. Nagyon szeretnék felülni; majd veszek érte... veszek magoknak egy üveg pálinkát.

- Adjon az úr egy fél rúbelt; nehéz az út.

- Máskülönben nagyon megrövidülnénk - tette hozzá az asszonyka.

- Egy félrúbelt? No jó, hát legyen egy félrúbel. C'est encore mieux, j'ai en tout quarant roubles, mais...

A muzsik megállt és Trofimovics Istvánt közös erővel felhúzták és felültették a szekérre, a zsákra, a menyecske mellé. A gondolatok vihara még most sem hagyta el őt. Időnkint maga is észrevette, hogy nagyon szórakozott s hogy épen nem arról gondolkodik, amiről kellene és ezen elcsodálkozott. Eszejárásának e beteges gyengesége néha nagyon rosszul esett neki.

- Hát... hát ez a tehén minek van hátra kötve? - kérdezte az asszonykától.

- Tán sohse látott még ilyet az úr? - nevetett a menyecske.

- A városban vettük, - szólt közbe a muzsik, - mert a mi jószágunk még a tavaszon megdöglött. Marha-dög volt. Nálunk minden marha elhullt, fele sem maradt meg.

És megcsapkodta a lovaskáját.

- Biz ez megesik nálunk, Oroszországban... s általában mi oroszok... nos igen, megesik... - szólt Trofimovics István, nem fejezve be a mondatát.

- Ha az ur tanító, hát mit akar Hatovban? Vagy tovább akar onnan menni?

- Én... nem az, hogy tovább... C'est à dire, én egy kupechez...

- Talán Szpaszovba?

- Igen, igen, Szpaszovba. Egyébiránt az egészen mindegy.

- Ha Szpaszovba akar menni, még pedig gyalog, hát egy hétig is mehetne ebben a csizmácskájában, - nevetett a menyecske.

- Ugy, ugy, de az mindegy, mes amis, - szólt türelmetlenül Trofimovics István.

„Rémségesen kíváncsi nép; különben az asszonyka még okosabban beszél, de észreveszem, hogy február tizenkilencedike óta, kissé megváltozott a beszédjük és... és bánom is én, hogy Szpaszovba jutok-e én, vagy nem Szpaszovba! Egyébként is én megfizetek nekik, hát mit diskurálnak!”

- Ha Szpaszovba, akkor gőzösön kell menni, - folytatta a muzsik.

- Az bizony ugy van, - tette hozzá élénken a menyecske, - mert ha szárazon, kocsin - akkor harminc verszta kerülő.

- Negyven is.

- Holnap délután két órakor Usztyevben kaphatja a gőzöst, - csörgött a menyecske. De Trofimovics István makacsul hallgatott. Elhallgattak amazok is. A muzsik a lovát rángatta, az asszonyka rövid mondatokat váltott vele. Trofimovics István elszunyókált. Nagyon elbámult, mikor őt a menyecske nevetve felrángatta s ő egy meglehetősen nagy faluban, egy háromablakos ház előtt találta magát.

- El tetszett szundítani?

- Mi az? Hol vagyunk? Ah, ugy? No... mindegy, - sóhajtott Trofimovics István és felült a szekérben.

Szomoruan nézett szét; különös és rendkívül idegen volt neki a falu.

- A fél-rubelt meg el is felejtettem, - fordult a muzsikhhoz valami szokatlan sietéssel; láthatóan félt, hogy el kell azoktól válnia.

- Tessék a szobába bejönni, ott rendbe hozhatja magát, - hívta meg a muzsik.

- Tessék, tessék, - biztatta a menyecske.

Trofimovics István fellépett az ingó tornácra.

„Mi ez?”, - suttogott magában ijedt zavarral, de azért bement az izbába. „Elle l'a voulu”, hasította meg valami a szivét s megint mindent elfelejtett, még azt is, hogy bement.

Az izba világos, meglehetősen tiszta volt két szobával, három ablakkal; nem szekérállás volt az, de mégis megálló-ház, ahol az ismerős utasok betérni szoktak. Trofimovics István bement az első szögletbe, köszönni elfelejtett és leülve, elgondolkozott. A három órai utazás nyirkos hidege után kellemes meleget kezdett érezni. Még a hátán koronkint végigfutkosó hideg is, amint az a nagyon ideges embereknél szokott mutatkozni, mikor hidegből melegbe jutnak, még az is kellemes érzést keltett benne. Felemelte a fejét és meleg lángos-illat ütötte meg az orrát; a gazdasszony épen akkor szedte ki a kemencéből a kellemes illatu süteményt. Gyermekiesen mosolyogva hajlott előre az asszony felé és dadogva kérdezte:

- Mi az? Lángos? Mais c'est charmant.

- Nem tetszik belőle? - kérdezte azonnal az asszony szíves kínálással.

- De kérek, bizony kérek, és... és egy kis teát is kérnék, - élénkült fel Trofimovics István.

- Begyujtsak a szamovárbá? a legnagyobb szivességgel.

Egy kékvirágos tányéron megjelent a lángos, aminőt a parasztok sütnék félig buzalisztból, vékonyra nyújtva, leöntve friss, forró vajjal. Trofimovics István nagy élvezettel látott hozzá.

- Milyen jól meg van kenve s milyen izletes. Csak un doigt d'eau de vie kellene még hozzá.

- Talán pálinkát mond az ur?

- Azt, azt, azt, un tout petit rien.

- Öt kopejkáért?

- Ötért, ötért, ötért, un tout petit rien, - felelt boldog mosolylyal Trofimovics István. Az egyszerű ember, ha valami olyat kérünk tőle, amihez neki is kedve és jóakarata van, a legnagyobb készséggel és szivességgel áll szolgálatunkra, de ha pálinkát kérünk tőle, akkor a szolgálatkészsége rögtön átváltozik valami sietővé, örvendő szivességbe, csaknem rokoni kedveskedésbe. S a mint a pálinkáért megy, - bár csak a megrendelő fog abból inni s bár ő ezt előre tudja, - mégis mintha érezné bizonyos részét a megrendelő élvezetének. A korcsma néhány lépésnyire volt s három-négy perc multán a pálinkás üveg egy zöld színű, természetes pohárkával ott termett Trofimovics István előtt az asztalon.

- Hát ez mind nekem! - bámult el. - Nekem mindig volt pálinkám, de sohasem tudtam, hogy öt kopejkáért ilyen sokat adnak.

Töltött egy pohárkával s bizonyos ünnepiességgel ment a szoba másik szögletébe, a hol az ő úti társa, a fekete szemű asszonyka ült, aki őt annyira untatta volt a fecsegésével. A menyecske zavarba jött, nem akarta elfogadni a poharat, de miután az illedelemnek eleget tett, felállt, módosan, asszonyi szokás szerint három kortyanatra kiitta a poharat s roppant szenvedő grimáaszt csinálva az arcával, visszaadta azt és illedelmesen meghajtotta magát Trofimovics Istvánnak. Ő méltóságosan viszonzta a meghajlást és épen olyan méltóságosan visszament a helyére.

Mindezt bizonyos ihlettséggel cselekedte: azelőtt egy másodperccel még nem tudta, hogy ő meg fogja kínálni az asszonykát.

„Én teljesen, de teljesen tudok bánni a néppel s ezt én mindig is mondtam azoknak”, gondolta elégedetten, kiöntvén magának a megmaradt pálinkát s bár neki nem jutott egy egész pohárral, de az is igen jól fölmelegítette őt, sőt egy kissé a fejébe is ütött.

„Je suis malade tout à fait, mais ce n'est pas trop mauvais d'être malade.”

- Nem tetszik venni? - szólalt meg a háta mögött egy halk női hang.

Felnézett és csodálkozva látott maga előtt egy dámát, - une dame et elle en avait l'air; - ez a dáma már túl lehetett a harminc éves koron, szerény magatartású volt, városiasan öltözve, sötétes ruhába, vállán szürke, nagy kendővel. Arcában valami szelídség volt, ami azonnal megtetszett Trofimovics Istvánnak. Éppen most tért vissza az izbába, ahol a holmija egy lócára volt letéve, közvetlenül azon a helyen, ahol Trofimovics István üldögélt. A holmija közt volt egy irattárca is, amelyet Trofimovics István kíváncsian nézett meg a bejövetelkor, meg egy nagy, kockás zsák. Ebből a zsákból kivett az ismeretlen két csinosan kötött könyvet, a táblájokon keresztel és oda vitte Trofimovics Istvánhoz.

- Eh... mais je crois que c'est l'Evangile; a legnagyobb szívességgel... Á, most értem már... Vous etes ce qu'on appelle könyv-házaló; sokszor olvastam róla... Egy fél-rubel?

- Harmincöt kopejka, - felelt a házaló.

- A legnagyobb szívességgel. Je n'ai rien contre l'Evangile, et... Már régen készülök, hogy elolvassam.

Eszébe jutott, hogy ő nem olvasta az Evangéliumot legalább harminc év óta s hogy abból csak igen kevés rémlett előtte, mikor ezelőtt vagy hét évvel a Renan Vie de Jesus című könyvét lapozgatta. Apró pénze nem lévén kihúzta mind a négy darab tíz-rubeles bankjegyet - az összes vagyonát. A háziasszony vállalkozott váltani s Trofimovics István csak most vette észre, hogy az izba meg-megtelt néppel s hogy az összegyűltek már régen nézegetik őt s a mint látszott: beszélgettek róla. Beszéltek a városi tűz-esetről is, leginkább a szekeres gazda, mint aki éppen most jött a városból. Beszéltek a gyújtogatásról, a Spigulin-gyár munkásairól.

„Nekem meg egy szót sem szólt a tűzről, mikor a szekeren ültem, pedig mi mindenről beszélt”, álmélkodott Trofimovics István.

- Bátyuskám, Trofimovics István, hát ön az édes uram!? No ezt sohasem hittem volna!... Nem ismer engem? - kiáltott fel egy meglelt ember, látszólag régi udvari cseléd-féle, borotvált szakállal, köpenyegben és kihajtott gallérral. Trofimovics István a neve említésétől megijedt.

- Bocsásson meg - dűnnyögött, - nem emlékszem jól...

- Elfelejtett! Hiszen én Aniszim vagyok, Ivanov Aniszim. A megboldogult Gaganov úrnál szolgáltam s hányszor láttam én önt, uram, Petrovna Borbálával a megboldogult Szergejevna Avdotjánál! Könyvekkel jártam önhöz és a megboldogulttól pétervári süteményeket hoztam önnek.

- Ah, most már emlékszem rá, Aniszim, - mosolyodott el Trofimovics István. - Itt lakol?

- A szpaszovi monostor mellett egy telepen, Szergejevna Mártánál, a Szergejevna Avdotya testvérénél, aki a lábát kitörte, mikor bálba menet a kocsiból kiugrott, talán tetszik még rá emlékezni. Most a monostor közelében lakik s én ott szolgálok; ezúttal eljöttem a guberniumba a rokonokat meglátogatni...

- Ugy, úgy...

- Nagyon megörültem, mikor önt megláttam; mindig jó volt hozzám, - mosolygott Aniszim örvendezve. - De hova igyekszik ön uram, ilyen egyedül, a mint látom... Hiszen soha sem szokott egyedül utazgatni...

Trofimovics István ijedten nézett rá.

- Talán bizony hozzánk igyekezik, Szpaszovba?

- Igen, Szpaszovba. Il me semble, que tout le monde va à Spassof...

- Talán bizony Matvéjevics Tivadarhoz? Hogy' meg fog az örülni! Hiszen úgy szerették önt régen is; még most is gyakran emlegetik...

- Hát Matvéjevics Tivadarhoz is.

- Ugy is kell, úgy is kell. Itt meg álmélkodnak a parasztok, hogy önt mintha gyalog találták volna az országúton. Ostoba nép!

- Én... én... Tudod, Aniszim, fogadtam, mint az angolok szoktak, hogy megteszem gyalog az utat s én...

Homlokán és halántékain verejték-cseppek ütöttek ki.

- Ugy is kell, úgy is kell, - hallgatta őt kiméletlen kíváncsisággal Aniszim. - De Trofimovics István nem volt képes ezt tovább elviselni. Annyira megzavarodott, hogy fel akart kelni és az izbából kimenni. De feladták a szamovárt s abban a pillanatban visszatért az egy időre valahová eltűnt könyvházaló asszony. Az ijedt ember mozdulatával fordult a dámához Trofimovics István és megkínálta azt teával. Aniszim félrevonult.

A parasztok közt tényleg találgatások folytak: „Miféle lehet? Gyalog lelték az úton; azt mondja, hogy tanító, úgy van öltözve, mint valami idegen, az esze-járása meg mint valami gyermeké, nem felel mindjárt, mintha szöknék valakitől és pénze van!” Már az is eszökbe jutott, hogy jó volna a hatóságot értesíteni - „mivelhogy a városban különben is rendetlenségek vannak”. De ezt Aniszim rögtön rendbe hozta. Kimenve a pitvarba, elmondta az embereknek, hogy Trofimovics István nem az, hogy tanító, hanem „a legnagyobb tanításokkal és tudományokkal foglalkozik, maga is idevaló földesúr volt s már huszonkét éve lakik Sztavrogina generálisnénál, mint legelső ember a háznál és az egész város rendkívüli tiszteletben tartja őt. A Nemesi Klubban egy-egy este ötven, de száz rúbelt is elkártyázott; rangjára nézvést polgári tanácsos, ami annyi, mintha alezredes volna a katonaságnál, csak egy ranggal kisebb, mint a valóságos ezredes. Hogy pedig pénze van, hát hiszen ő nekik a Sztavrogina generálisnénál annyi a pénzök, hogy azt sem tudják, hova tegyék.” stb. stb.

„Mais c' est une dame et très comme il faut”, gondolta Trofimovics István Aniszimtől megszabadulva, kellemes kíváncsisággal nézegetve a mellette ülő könyvházaló asszonyt, aki különben a teát a csésze aljából szürcsölte és harapdálta hozzá a cukrot⁵³... Ce petit morceau de surce ce n'est rien... Van rajta valami előkelőség és függetlenség és - szelidség. Le comme il faut tout pur, csak némileg más értelemben.

Hamarosan megtudta tőle, hogy Ulitina Matvéjevna Zsófiának híjják, hogy K-ban lakik, ahol egy özvegyasszony testvére van; ő maga is özvegy, a férje hosszú katonai, őrmesteri szolgálata jutalmául hadnagyi rangot kapott volt és elesett Szevasztopolnál.

- De kegyed még oly fiatal; vous n' avez pas trente ans.

- Harmincnégy éves vagyok, - mosolyodott el Matvéjevna Zsófia.

- Hogyan? hát franciául is tud?

- Egy keveset. Egy úri háznál voltam négy évig s ott megtanultam a gyerekektől.

Elbeszélte aztán, hogy a férje halála után mindössze csak tizennyolc éves lévén, egy ideig Szevasztopolban maradt, mint „ápoló nővér”, azután különféle helyeken lakott, most pedig evangéliumot árul.

⁵³ Tehát nem volt előkelőbb nő.

- Mais mon dieux, nem kegyeddel történt-e a mi városunkban egy különös, nagyon különös eset?

Az asszony elvörösödött; kiderült, hogy ő volt az.

- Ces vauriens, ces malheureux! - folytatta remegő, méltatlankodó hangon; szívében fájó, gyűlöletes emlékek elevenedtek meg. Egy percre mintha elfeledkezett volna magáról.

„Bah, már megint elment”, tért magához, észrevevén, hogy az asszony már megint nincs mellette. „Gyakran kijár, valami dolga lehet, s mintha izgatott volna... Bah, je deviens egoiste!”

Felnézett és megint meglátta Aniszimot, de most már egészen viharzó környezetben. Az izba tele volt emberekkel s úgy látszik: mind Aniszim hozta őket. Ott volt az izba gazdája, meg a tehenes ember, meg két kocsis, aztán egy kis termetű, ittas ember paraszt ruhában, de borotvált arccal, igen hasonlítva valami berúgott városi polgárra; ez beszélt a legtöbbet. És mindannyian ő róla, Trofimovics Istvánról beszéltek. A tehenes ember nem tágitott attól, hogy szárazon, a part mentén legalább negyven versztnyi kerülőt kell tenni, tehát okvetetlenül gőzösön kell menni. A félig ittas polgár és az izba gazdája hevesen válaszoltak:

- Mert mivelhogy édes barátocskám, a nagyságos úrnak a tavon keresztül gőzösön közelebb lesz; ez már így van; csakhogy a gőzös most arra talán nem is jár.

- Jár, jár! még egy hétig fog járni, - heveskedett a legjobban Aniszim.

- Járni jár, de nem akkurátusosan, mert már az idő későre jár s néha három napig is ott vesztegel Usztyevben.

- Holnap ott lesz, két órákor bizonyosan ott lesz. Estére pontosan megérkezik uram! - perelt Aniszim magából kikelve.

- Mais qu' est ce qu'il a cet homme, - ijedezett Trofimovics István, félelemmel várva a sorsát.

Előre léptek a kocsisok is és alkudozni kezdtek: Usztyevig három rúbelt kértek. A többiek azt kiabálták, hogy az nem sok, hogy ez a rendes ár s hogy mostanában Usztyevbe mindig annyiért hajtanak.

- De... itt nekem... nagyon jó s én nem akarok, - hebegett Trofimovics István.

- Helyes uram, ezt nagyon jól tetszett mondani, Szpaszovban most nagyon jó, Matvéjevics Tivadar is nagyon meg fog örülni.

- Mon dieux, mes amis, ez nekem olyan váratlan.

Végre visszatért Matvéjevna Zsófia. De leverten és szomorúan ült le a lócára.

- Nem bírok én Szpaszovba eljutni, - mondotta a házi asszonynak.

- Hogyan? hát kegyed is Szpaszovba igyekszik? - rezzent meg Trofimovics István.

Kiderült, hogy egy földbirtokos asszonyság, Szvjeticüna Jegorovna Nadezsda még tegnapra meghagyta neki, hogy várjon rá Hatovban s megígérte, hogy onnan elviszi Szpaszovba, de hát ő nem mehetett oda.

- Mit csináljak most? - tündődött Matvéjevna Zsófia.

- Mais ma chère et nouvelle amie, hiszen én is elvihetem kegyedet, csak úgy, mint az a földes-asszonyság, abba a hogy is híjják faluba, a hova én már fogadtam kocsit; holnap pedig együtt mehetünk Szpaszovba.

- Hát ön is Szpaszovba megy?

- Mais que faire, et je suis enchanté! Én a legnagyobb örömmel elviszem kegyedet; ezek itt mindenáron küldenek, hát már fogadtam is kocsit... Melyikötöket is fogadtam fel? - igyekezett már mindenképen Szpaszovba Trofimovics István.

Egy negyedóra multán felültek egy fedett bricskába, Trofimovics István igen felélénkült és nagyon meg volt elégedve. Matvéjevna Zsófia fogva a zsákját, finom mosolygással ült le melléje. Aniszim segített nekik felülni.

- Szerencsés utat kívánok, - sürgött-forgott a bricska körül; - no meg fognak ott örülni!

- Isten áldjon meg, barátom, isten áldjon meg!

- Meg tetszik látni Matvéjevics Tivadart...

- Igen, igen... Petrovics Tivadart, de most már isten áldjon meg.

II.

- Nézze csak, kedves barátném, kegyed megengedi, hogy barátnémnak szólítsam, n'est pas? - kezdte szapora szóval Trofimovics István, mihelyt a bricska elindult. - Látja kérem, én... J'aime le peuple, c'est indispensable, mais il me semble que je ne l'avais jamais vu de près. Stasie... cela va sans dire qu'elle est aussi du peuple... mais le vrai peuple, vagyis az igazi, amelyik az országuton jár, amint látom, a legsürgősebb dolgának azt tartja, hogy hova utazom én! No, de hagyjuk a kellemetlenségeket. Amint hiszem, én egy kissé sokat beszélek, de ez a sietségtől van.

- Talán nem jól érzi magát? - nézett rá Matvéjevna Zsófia figyelmesen és tisztelettel.

- Nem, nem, csak be kell burkolódnom; kissé hűvös szél csapkod, sőt nagyon is hűvös, de mi azon tultesszük magunkat. Nem is erről akartam én beszélni. Chère et incomparable amie, én azt hiszem, hogy csaknem boldog vagyok s ennek oka - kegyed. Nekem a boldogság nem válik hasznomra, mert mindjárt megbocsátok valamennyi ellenségemnek.

- Hiszen az nagyon szép.

- Nem mindig, chère innocente. L'Evangile... Voyez vous, desormais nous le precherons ensemble s én szívesen fogom kegyeddel a szép könyveket árulni. Igen, én érzem, hogy ez idea, quelque chose de très nouveau dans ce genre. A nép vallásos, c'est admis, de az Evangéliumot még nem ismeri. Majd én megmagyarázom neki... Szóbeli magyarázás közben ki lehet javítgatni a hibáit ama nevezetes könyvnek, amelyet én különben rendkívül tisztetek. Hasznos ember leszek én az országuton is. Én mindig hasznos ember voltam s ezt én mindig mondogattam nekik et à cette chère ingrate... Oh, bocsássunk meg, bocsássunk meg, mindenk előtt bocsássunk meg mindenkinek és mindig... És reméljük, hogy nekünk is megbocsátanak. Mert mindnyájan vétkezünk egymás ellen. Mindnyájan...

- Lám, ezt nagyon szépen tetszett mondani.

- Igen, igen... Érzem, hogy jól beszélek. Nagyon jókat fogok nekik is mondani. No de mit is akartam mondani? Mindig elfelejtem... Megengedi, hogy ne váljak el kegyedtől? Érzem, hogy a kegyed nézése... de a jó modorát is csodálom: kegyed oly egyszerű, szavai okosak és le

szokta borítani a csészét a tányérkáján⁵⁴... azzal a furcsa cukordarabkával; de van kegyedben valami bájos és én a vonásaiból látom... Oh ne pirongjon s ne féljen tőlem mint férfitől. Chère et incomparable, pour moi une femme c'est tout. Én nem tudok megélni, ha nem valamely nő mellett élek, de csak mellette... De nagyon kiestem a sodromból, nagyon... Semmiképen sem jut eszembe, hogy mit akartam mondani. Oh, boldog az, akinek az isten mindig küld egy nőt s én... azt hiszem, hogy én kissé el is vagyok ragadtatva. Az országuton is támadnak magasztos eszmék. Aha! az eszméről akartam beszélni, most már eszembe jutott. De miért hoztak el minket onnan? Ott olyan jó volt, itt meg - cela devient, trop froid. A propos, j'ai en tout quarante roubles et voilà cet argent, vegye el, tegye el, én nem tudok rá vigyázni, elvesztem, elveszik tőlem és... Ugy tetszik, hogy szeretnék aludni, mintha forogna a fejem. Igen, forog, forog, forog. Oh, beh jó kegyed! mivel takart be?

- Bizonyosan kilelte önt a hideg s a takarómat adtam önre, de a pénzt illetőleg én...

- Oh az istenért, n'en parlons plus, parce que cela me fait mal; oh beh jó kegyed!

Hirtelen abbahagyta a beszédet s rendkívül hamar elaludt lázas, fázós álommal. A mezei ut, amelyen tizenhét versztát kellett megtenniök, hegehupás volt s a bricska egyre dőcögött. Trofimovics István gyakran felébredt, gyorsan fel-felkapta a fejét a kis párnáról, amelyet Matvéjevna Zsófia dugott a feje alá, megfogta az utitársa kezét és megkérdezte: „Itt van kegyed?” mintha attól félt volna, hogy az őt otthagyja. Azt mondta, hogy álmában valami szétnyitott állkapcsot látott fogakkal, s hogy az neki nagyon kellemetlen. Matvéjevna Zsófia nagyon nyugtalankodott miatta.

A kocsis egy négyablakos, nagy izbába vitte őket; az izba udvarán egyéb lakóépületek is voltak. Trofimovics István felébredvén, sietett fedél alá jutni s az izba legnagyobb és legtisztább szobájába ment be. Álmos arca egyszeribe megélnékvült. Azonnal tudatta a gazdasszonynyal aki egy körülbelül negyven éves, tagbaszakadt, igen fekete haju s csaknem bajszos asszony volt, hogy elfoglalja az egész szobát, hogy a szobát be kell zárni, senkit oda be nem eresztetni, parce que nous avons à parler. Oui, j'ai beaucoup à vous dire, chère amie. Majd megfizetek, megfizetek! - intett a gazdasszonynak.

Ha sietett is, de valahogy nehezen forgott a nyelve. A gazdasszony nem valami jó kedvvel hallgatta őt, de nem szólt, tehát beleegyezett, hanem e hallgatagságában mintha valami fenyegető lett volna. Trofimovics István ezt észre sem vette, egyre sietett, követelte, hogy a gazdasszony távozzék és adjon ebédet mentől előbb, „egy pillanatig sem késlekedvén!”

Ezt már nem hagyhatta szó nélkül a bajszos asszony.

- Ez nem állásos betérő, uram, ebédet mi az utasoknak nem adunk. Főzhetünk rákot, vagy begyűjthetünk a szamováriba, de egyebet nem adhatunk. Friss halat csak holnap kapunk.

Trofimovics István azonban hadonászva, türelmetlenül ismételte: „megfizetek, csak mentől hamarabb!” - Megállapodtak, hogy halleves, meg sült csirke legyen, de a gazdasszony kijelentette, hogy csirkét az egész faluban nem lehet kapni; különben megígérte, hogy majd keres, de olyan tekintettel, mintha valami rendkívüli szíveséget tenne.

Alig ment ki az asszony, Trofimovics István rögtön leült a diványra és maga mellé ültette Matvéjevna Zsófiát. A szoba jó nagy volt, egy része spanyol-fallal elkerítve, ahol ágy állt, falai sárga, ócska, szakadozott kárpittal bevonva, rémséges mitológiai litográfiákkal, szent képekkel beaggatva, különböző butodarabokkal, amelyek mind együttvéve félig városi, félig

⁵⁴ A polgári jó modorhoz tartozik, hogy aki nem akar több teát inni, lefordítja a csészéjét szájával lefelé, különben újra töltenek neki.

régi paraszt berendezkedésre emlékeztettek és kellemetlen benyomást gyakoroltak. De Trofimovics István alig nézett ezekre, még az ablakból sem tekintett ki az ott elterülő roppant nagy tóra, amely az izbától tíz ölnyire kezdődött.

- Végre egyedül vagyunk s ide senkit be nem bocsátunk! Mindent el akarok mondani kegyednek, eleitől kezdve mindent.

Matvéjevna Zsófia nyugtalanul állította meg őt:

- Tudja-é azt, Trofimovics István...

- Comment, vous savez déjà mon nom? - mosolyodott el örömmel.

- Az imént hallottam Ivanovics Aniszimtól, mikor vele beszélt. No hát csak azt bátorkodnám...

És gyorsan suttogva mondta el, a bezárt ajtó felé nézegetve, hogy ez a falu igen veszélyes hely. Hogy az itteni muzsikok halászattal foglalkoznak ugyan, voltaképpen az a keresetük is, de nyaranta annyit nyuznak az utasokról, amennyi nekik tetszik. Ez a falu nem közlekedési vonalba eső, hanem eldugott helység, s az utasok csak azért kerülnek ide, mert itt a gőzhajó ki szokott kötni, de ha a gőzös nem jelen meg, - mert mihelyt rossz idő van, nem szokott eljönni, - hát akkor néhány nap alatt sokan gyűlenek itt össze az utasok s a faluban minden ház megtelik velök, a falubeliek meg csak ezt várják: minden legkisebb dologért háromszoros árat kérnek; az itteni paraszt büszke, gőgös, mert az itteni viszonyokhoz képest gazdag; van olyan, akinek a gyalomja ezer rubelt is megér.

Trofimovics István csaknem szemrehányóan nézett a Matvéjevna Zsófia rendkívül felélénkült arcába, sőt egy párszor meg is akarta azt állítani. De az nem tágitott és folytatta: elmondta, hogy ő volt már itt a nyáron egy igen előkelő úri asszonnyal, szintén megháltak itt, sőt kétszer is, mert várni kellett a gőzhajóra s hogy akkor olyan rosszul bántak velök, hogy rágondolni sem jó. „Ön most ezt a szobát egymagának vette ki, Trofimovics István... Ezt csak azért mondom, hogy önt figyelmeztessem. Amabban a szobában már vannak utasok, egy élemedett, meg egy fiatal ember, meg valami asszonyság a gyerekeivel s holnap két órára az egész izba megtelik, mert a gőzös, miután két nap óta nem jött, holnap minden bizonynival megérkezik. Hát a külön szobáért, meg a megrendelt ebédért és a többi vendégek kiszorításáért úgy meghúzzák önt, hogy a fővárosokban sem különbül.”

De Trofimovics István szenvedett, valóban szenvedett.

- Assez, mon enfant, könyörögve kérem; nous avons notre argent et après - et après le bon dieux. Csodálom, hogy kegyed a magasztos értelmével... Assez, assez, vous me tourmentez, - tette hozzá hiszterikusan: - előttünk áll az egész jövőnk s kegyed... kétségbe ejt engem a jövőnk iránt...

Elkezdte a maga történetét elbeszélni, de annyira sietve, hogy eleinte alig lehetett érteni. A historizálás nagyon sokáig tartott. Feladták a hallevest, feladták a csirke-sültet, azután a szamovárt is s ő még mindig beszélt. Kissé furcsán, betegesen hangzott az előadása, de hiszen beteg is volt ő. Hirtelen megerősítette a szellemi erejét, aminek természetesen az lett a vége, - amint azt már az elbeszélés folyamában is észrevette Matvéjevna Zsófia, - hogy már úgy is megrendült organizmusában nagy bágyadtság állott be. Csaknem a gyermekkorán kezdte, mikor „gondtalanul futkosott a mezőkön”, csak valami két óra multán tért rá a két házasságára és berlini tartózkodására. Egyébaránt én nem gúnyolom őt. Ez csakugyan valami magasztosabb volt az ő néző pontjából, vagy újabbkori nyelven szólva, csaknem küzdelem a létért. Maga előtt látta azt, akit magának a további útjára kiszemelt és sietett azt mindenbe beavatni. Nem engedhette, hogy az ő geniálitása az előtt rejtve maradjon... Meglehet, hogy nagyon is

túlbecsülte Matvéjevna Zsófiát, de már kiválasztotta. Mert ő nő nélkül megenni nem tudott. Maga is szinte látta, hogy az őt aligha érti, de nem érti tán a legfőbbet sem.

„Ce n'est rien, nous attendrons, addig is megért az érzésével...”

- Kedves barátném, nekem épen csak a szíve kell! - kiáltott fel, félbe szakítva elbeszélését, - meg ez a kedves, bájos nézés, amelylyel rám tekint. Oh, ne piruljon! Hiszen mondtam már...

Különösen homályos volt a szegény jó Matvéjevna Zsófia előtt, mikor a historizálás átment csaknem igazi disszertációba arról, hogy soha és senki sem értette meg Trofimovics Istvánt és hogy „Oroszországban minden tehetség elkallódik.” Nagyon is sok volt „abból az okos beszédből”, mint később Matvéjevna Zsófia mondotta. Ez látható kinnal hallgatta az elbeszélést, kissé még a szemét is kimeresztette. Mikor pedig átcsapott Trofimovics István a humorba és szellemes elmésségekre a mi „vezető és uralkodó embereinket” illetőleg, hát az kínjában megpróbált néhányszor még nevetni is, de könnyre fakadás lett a vége annyira, hogy végre maga Trofimovics István is megzavarodott s annál nagyobb hévvel esett a nihilistáknak és új embereknek. Itt már Matvéjevna Zsófia egyszerűen megijedt és csak akkor tért magához, bár csak csalóka megnyugvással, mikor a voltaképeni regény megkezdődött. A nő mindig nő, még ha apáca is. Matvéjevna Zsófia mosolygott, ingatta a fejét, egyúttal azonban irult-pirult, lesütötte a szemét, amitől Trofimovics István végkép elragadtatta magát, neki hevült annyira, hogy még sokat füllentett is. Petrovna Borbála az ő leírása szerint bájos barna hölgy volt (aki elragadta egész Pétervárt és Európa több fővárosát), akinek a férje „Szevasztopolnál készakarva kereste halálát” egyedül csak azért, mert nem érezte magát méltónak a felesége szerelmére és kénytelen volt azt átengednie a versenytársának, vagyis persze Trofimovics Istvánnak... „Ne jöjjön zavarba, kedves szelíd, jó-keresztényen teremtés! - kiáltott fel, csaknem maga is hívén azt, amit beszélt, - mindez valami magasztosabb, s annyira finom dolog volt, hogy mi egész életünkben még csak nem is nyilatkoztunk egymásnak, sem én, sem ő.” E különös helyzet okául egy szőke hölgy jelentkezett (ha nem Pavlovna Dária, hát akkor nem tudom: kit értett Trofimovics István). Ez a szőke hölgy teljesen le volt kötelezve a barnának s mint távoli rokon ennek a házában nőtt fel. A barna végre látván, hogy a szőke szerelmes Trofimovics Istvánba, ő is magába zárkozott. Viszont a szőke is látván, hogy a barna is szerelmes Trofimovics Istvánba, ő is magába zárkozott. És mind a hárman a nagylelkűségöktől emésztetve húsz évig hallgattak ilyenformán, magokba zárkozva. „Oh, micsoda szenvedelem volt az, micsoda szenvedelem!!” kiáltott fel a legőszintébben szepegeve a visszafojtott sírástól. „Láttam őt (a barnát) szépségének teljes virágjában,” láttam „szívszaggyal” mindennap, amint mellettem elment, mintha szégyelte volna a szépségét. (Egyszer még úgy is mondta, hogy „szégyelve a kerekdedségét”). Végre megszökött, eldobva magától ezt a húsz évig tartott izzó álmot.

- Vingt ans! S im, most az országúton van... Azután, mintha valami agygyuladása lett volna, elkezdte magyarázni Matvéjevna Zsófiának: mit kell, hogy jelentsen „ez a váratlan és végzetes találkozás”. Matvéjevna Zsófia végre roppant zavarral kelt föl a divánról; az öreg még azt is megpróbálta, hogy előtte térdre ereszkedjék, úgy, hogy ő sírva fakadt. Beállt az esti szürkület: már több órája mult annak, hogy a zárt szobában együtt maradtak...

- Legjobb, ha én átmegyek a másik szobába, - hebegett Matvéjevna Zsófia, - különben mit gondolnak az emberek?

Végre sikerült is kimenekülnie: Trofimovics István eleresztette őt, megígérvén, hogy rögtön lefekszik, búcsúzás közben azonban panaszkodott, hogy fáj a feje. Matvéjevna Zsófia még bejövet az első szobában hagyta a holmiját, az lévén a szándéka, hogy a háziaknál fog hálgni: de nem sikerült neki nyugodni.

Éjjel rájött Trofimovics Istvánra az ő szokott kolerinja, amelylyel minden izgatottsága, meg-rázkodtatása végződni szokott. A szegény Matvéjevna Zsófia egész éjjel nem aludt. Minthogy a beteg ápolása közben gyakran kellett ki és bemennie a háziak szobáján keresztül, az ott háló vendégek és a háziasszony eleinte dörögtek, azután szitkozódtak, kivált mikor hajnal előtt be akart gyújtani a szamovárba. Trofimovics István az egész roham alatt félig önfeledtségben volt; rémlett neki néha, mintha a szamovár buzogna, mintha őt valamivel (málnaszörppel) itatnák, mintha valamivel a hasát melengetnék. De azt csaknem mindig érezte, hogy ő ott van mellette, hogy ő jár ki s be, segíti őt az ágyból le és vissza. Éjfél utáni három óra felé jobban lett; felült, leeresztette a lábát az ágyból és semmire sem gondolva, térdre esett Matvéjevna Zsófia előtt. Ez már nem az iménti térdhajlás volt; egyszerűen leesett a térdére és csókolgatta az útítarsa ruhaszegélyét.

- Tessék abban hagyni, nem vagyok én arra érdemes, - dadogott az, igyekezvén őt az ágyába visszatenni.

- Megmentöm, - lelkesedett Trofimovics István, összetéve a kezét; - Vous êtes noble, comme une marquise! Én - én haszontalan vagyok. Oh én teljes életemben becstelen voltam...

- Nyugodjék, - kérte őt Matvéjevna Zsófia.

- Én az imént mindent összehazudtam kegyednek, pusztá dicsekedésből, híreskedésből, mindent az utolsó betűig, oh én haszontalan!

A kolerin átment más rohamba: a maga elítélése hisztériájába. E rohamokról én már beszéltem, mikor a Petrovna Borbálához írkált levelekről volt szó.

Egyszerre csak eszébe jutott Liza, a találkozás azzal tegnap reggel: „Az oly rettenetes volt - és bizonyára valami szerencsétlenség történt vele, én pedig meg sem kérdeztem őt! Csak magammal törődtem! Oh, mi történhetett azzal? nem tudja?” - kérdezte könyörgő hangon.

Azután megesküdt, hogy ő nem lesz „hűtelen”, hogy visszatér ő hozzá (t. i. Petrovna Borbálához). „Oda megyünk mindennap a kapuja elé (t. i. még mindig Matvéjevna Zsófiával), mikor ő kocsira ül és reggeli sétára megy és nézegetni fogjuk... Oh én azt akarom, hogy ő engemet a másik oldalról is arcúl üssön, kéjesen akarom ezt. Oda tartom neki a másik arcomat is, comme dans votre livre! Csak most értettem én meg, hogy mit jelent oda tartani a másik „orcát.” Eddig soha sem értettem.”

Matvéjevna Zsófia két rettenetes napot élt át; még most is rettegve gondol arra. Trofimovics István oly komolyan megbetegedett, hogy nem szállhatott fel a gőzhajóra, amely ezúttal pontosan, délutáni két órakor megjelent; Matvéjevna Zsófia pedig nem bírta őt magára hagyni és szintén nem utazott el Szpaszovba. Az ő elbeszélése szerint Trofimovics István nagyon megörült, mikor a gőzös elment:

- Nagyon jól van, nagyszerűen van! - dűnnyögött az ágyában, - mindig félttem, hogy elutazunk. Itt olyan jó; itt a legjobb... Nem hagy el úgy-e? Oh, kegyed nem hagyott itt!

Pedig hát „itt” épen nem volt olyan jó. Ő semmit sem akart tudni a Matvéjevna Zsófia nehéz helyzetéről, a feje csak képzelődésekkel volt tele. Betegségét futólagosnak, jelentéktelennek ítélte, azzal nem is törődött, esze csak azon járt: mint fognak ők ketten könyvekkel házalni. Megkérte Matvéjevna Zsófiát, hogy olvasson fel neki az evangéliumból.

- Már régen nem olvastam... eredetiben. Ha valaki kérdést talál hozzám intézni, még hibát ejtek; mégis csak készülni kell erre is.

Matvéjevna Zsófia leült mellé és kinyitotta a könyvet.

- Nagyon szépen olvas kegyed, - szakította félbe Trofimovics István mindjárt az első pár sor-nál. - Látom, hogy nem csalódtam, látom! - tette hozzá nem világosan, de lelkesedten. Általában folytonosan emelkedett hangulatban volt. Matvéjevna Zsófia a hegyi beszédet olvasta.

- Assez, assez, mon enfant, elég... hát nem látja, hogy ebből elég ennyi?

És fáradtan hunyta be a szemét. Nagyon gyenge volt, de még nem vesztette el az eszméletét. Matvéjevna Zsófia, azt gondolván, hogy a beteg el akar aludni, felkelt. De az visszaszólította:

- Kedves barátom, én egész életemben hazudtam. Soha sem az igazság, hanem a magam kedvéért beszéltem; ezt régebben is tudtam, de csak most látom... Oh, hol vannak azok a barátok, akiket én egész életemben bántottam az én barátságommal! Savez-vous én talán most is hazudom; bizonyosan most is hazudom. Fődolog azonban, hogy én magam is hiszem azt, amit hazudom. Legnehezebb az életben - élni és nem hazudni... és... és... nem hinni a magunk hazugságaiban; igen, igen, ez a fő. Várjon csak, erről majd később még sokat... Mert együtt maradunk, együtt! - tette hozzá nekihevíltén.

- Trofimovics István, - szólalt meg félénken Matvéjevna Zsófia, - ne küldjünk el a kormányzósági városba orvost?

Trofimovics István roppant elámult.

- Minek? Est-ce que je suis si malade? Mais rien de sérieux. Aztán minek nekünk idegen emberek? Még megtudják, és mi lesz akkor? Nem, nem, idegen nem kell. Csak mi ketten.

- Tudja mit, - folytatta kis szünet után, - olvasson még valamit, de csak úgy találomra, ahova épen rányit.

Matvéjevna Zsófia kinyitotta a könyvet és olvasott.

- „A laodikeai gyülekezet angyalának ird meg...”

- Mi ez? Honnan van ez?

- Az Apokalipszisből.

- O, je m'en souviens, oui, l'Apocalypse. Lisez, lisez, a mi jövőnket tettem próbára, hogy mi jön ki rá; olvassa tovább.

- „A laodikeai gyülekezet Angyalának pedig ird meg: Ezt mondja az Amen, amaz hív és igazi bizonyosság az Isten teremtésének kezdete. Tudom a te dolgaidat, tudniillik, hogy te sem hideg nem vagy, sem hév: vajha hideg volnál vagy hév! Annakokáért, mivelhogy lágymeleg vagy, sem hideg, sem hév, kiokádlok tégedet az én számból. Mert ezt mondod: gazdag vagyok, meggazdagodtam és semmi nélkül nem szükölködöm. És nem tudod, hogy te nyomorult, nyavalyás, szegény, vak és mezitelen vagy.”

- Hát ez a kegyed könyvében van! - kiáltott fel Trofimovics István csillogó szemmel emelkedve párnájáról; - ezt a nagyszerű helyet én soha sem ismertem. Érti, mit mond: inkább hideg, mint lágymeleg, mint csak lágymeleg! Oh, én ezt be fogom fejezni, csak ne hagyjon engem egyedül! Be fogjuk bizonyítani, be fogjuk!

- Nem hagyom el önt Trofimovics István, soha sem hagyom el, - felelt Matvéjevna Zsófia, megfogva, megszorítva és a szívéhez emelve annak a kezét és könnyes szemekkel nézve rá. („Nagyon megesett már rajta a szívem,” - mondta később a jó asszony.)

A Trofimovics István ajkai izgatottan remegtek.

- De valamit mégis csak kell tenni, Trofimovics István. Ne értesítsük-e az ismerőseit vagy rokonait?

Erre a beteg már annyira megrémült, hogy az asszony megbánta a szavait. A beteg reszketve és félve kérte őt, hogy ne híjjon ide senkit, ne értesítsen senkit; szavát vette, igyekezett megnyugtatni: „Senkit, senkit! Csak mi magunk, nous sortirons ensemble.”

Az is rossz volt, hogy már a háziak is nyugtalankodni, zugolódni kezdtek, Matvéjevna Zsófiának nem hagytak békét. Ez fizetett nekik, mutogatta a pénzt, ami egy időre békességet teremtett; de a gazda „dokumentumot” követelt Trofimovics Istvántól. A beteg kevélyen mutatott az ő kis táskájára; abban Matvéjevna Zsófia kikereste a nyugdíjazó ukázt vagy valami efélét, amelyet Trofimovics István egész életében használt passzus helyett. A gazda azonban nem tágitott s azt mondta, hogy „valahova el kell vinni a beteget, mert ez nem kórház s ha meg talál itt halni, hát még baj lehet belőle; tovább itt nem tűrjük.” Matvéjevna Zsófia azzal próbálta megbékéltetni, hogy be kellene küldeni doktorért, de erre az volt a felelet, hogy ha a kormányzósági városba küldenek, hát az oly sokba kerül, hogy le kellett tenni róla. Szomorúan tért vissza a beteghez. Trofimovics István szemlátomást gyöngült.

- No most még olvasson fel nekem egy helyet... a disznókról, - szólalt meg a beteg.

- Tessék? - rémült meg Matvéjevna Zsófia.

- A disznókról... az is ott van... ces cochons... emlékszem: az ördögök bemennek a disznókba és befullasztják a vízbe. Ezt okvetetlenül olvassa fel; majd megmondom, hogy minek. Szó szerint akarok rá visszaemlékezni. Szó szerint akarom.

Matvéjevna Zsófia jártas volt az evangéliumban és rögtön megkereste Lukács evangelistánál azt a helyet, amelyet én epigráful tettem ki a krónikám elején s amely így hangzik:

„Vala pedig ott sok disznóknak nyájok és kérik vala őtet, hogy megengedné nekik, hogy azokba bemennének. És megengedé nekik. És minekutána kimentek volna az ördögök az emberből, bemenének a disznókba. És a disznónak nyájok nagy meredek helyről a tóba rohana és oda vesze. Mikor pedig a pásztorok látták volna a lett dolgot, elfutának és menvén hirrre adák a városban és a falukban. Kimenének azért a lakosok, hogy meglátnák, ami lett vala; és menének Jézushoz és találák az embert, kiből az ördögök kimentek vala: és megfélemlének. Megbeszélék pedig nekik azok is, akik látták vala: mi módon szabadult volna meg az ördögös.”

- Kedves barátném, - szólt Trofimovics István nagy izgalommal, - savez vous, ebben a csodálatos és rendkívüli helyben én egész életemben megbotlottam... dans ce livre... annyira, hogy én erre a helyre még gyerekségem óta emlékszem. Most pedig egy gondolatom támadt; une comparaison. Nekem most roppant sok gondolatom támad, látja, ez épen olyan, mint a mi Oroszországunk. Azok az ördögök, amelyek kijöttek az emberből és bementek a disznókba - az mind csupa kór és miázma, és tisztátalanság, mind csupa ördögök és manók, amelyek sokra gyűltek századok alatt a mi nagy beteg Oroszországunkban. Oui, cette Russie, que j'aimais toujours. De egy magasabb eszme és magasabb akarat igéje meg fogja őt illetni, és kimennek belőle mind az ördögök, piszkok, aljasságok, amelyek a felületén összegyűltek és magok fogják kérni, hogy a disznóba bemelessenek. Sőt talán már be is mentek. Ezek mi vagyunk és amazok és Péter... et les autres avec lui, s meglehet hogy legelől én magam; és mi mindannyian lerohanunk esztelenül és vesztetten a meredekről a tóba és odaveszünk: és ez rendén is van, mert egyébre valók ugy sem vagyunk. De a beteg meggyógyul és „leül a Jézus lábához” és mindenki csodálkozva fog ő rá nézni... Kedvesem, kegyed megérti ezt majd később, most pedig ez engem nagyon izgatottá tesz... Vous comprendrez après... Nous comprendrons ensemble.

Magán kívül volt, elvesztette az eszméletét. Így tartott ez a következő napon is. Matvéjevna Zsófia mellette ült és sirt, nem aludt már a harmadik éjjel és nem mert a háziak előtt

mutatkozni, akik - amint ő azt megérezte - már valamiben törték a fejüket. A szabadulás csak harmadnapra következett be. Reggel Trofimovics István felébredvén, megismerte Matvéjevna Zsófiát és annak kezét nyújtott. Az asszony reménykedve vetett magára keresztet. Trofimovics István szeretett volna kinézni az ablakon. „Tiens, un lac, - szólt; - ah istenem, ezt én még nem is láttam.” E pillanatban az izba előtt fogat állt meg s a házban rendkívüli tevés-vevés kezdődött.

III.

Petrovna Borbála érkezett oda négyülékes hintóban, amely elé négy ló volt fogva; két inassal és Pavlovna Dáriával jött. E csodának igen egyszerű volt a magyarázata: Aniszimot majd megölte a kíváncsiság s bemenvén a városba, nem állhatta meg, hogy be ne menjen a Petrovna Borbála házába s el ne mondja a cselédségnek, hogy ő Trofimovics Istvánt magában találta egy faluban, hogy a parasztok gyalogosan látták őt az országuton s hogy Szpaszovba ment, de már másodmagával: Matvéjevna Zsófiával. Minthogy pedig Petrovna Borbála már ugyis rendkívül izgatottan kereste az ő megszökött barátját, rögtön értesítették őt az Aniszim elbeszéléséről. Kihallgatván Aniszimot, különösen aziránt: hogyan utazott el egy bricskán Trofimovics István Matvéjevna Zsófiával együtt Usztyevoba, rögtön fogatott és maga sietett a szökevény után. Ennek a betegségéről még semmit sem tudott.

És felhangzott az ő szigorú, parancsoló hangja; még a háziak is meglapultak. Csak azért állt meg Usztyevoban, hogy tudakozódjék, mert azt hitte, hogy Trofimovics István már régen Szpaszovban van; de megtudván, hogy az még itt van, és beteg, felindultan ment be az izbába.

- No hol van? Á! te vagy az! - kiáltott Matvéjevna Zsófiára, aki éppen akkor jelent meg a másik szoba ajtajában; - a szemtelen pofád után mindjárt tudtam, hogy te vagy az. Takarodj ki, haszontalan. Még a lélegzeted se maradjon a házban. Hajtsátok ki innen, mert ha nem, akkor én tégedet, anyám, holtodiglan tömlőre vettetek. Vigyázzatok rá addig a másik házban. Már a városban is ült ő árestomban, hát majd még fog is ülni. Téged, gazda, pedig figyelmeztetek, hogy addig ide senkit be ne merj eresztetni, míg én itt vagyok. Én Sztavrogina tábornokné vagyok és lefoglalom az egész házat. Te pedig, galambocskám, majd mindenről felelni fogsz nekem.

Trofimovics István az ismerős hangokra megrázkódott. De Petrovna Borbála már bement a spanyol-fal mögé. Villogó szemekkel lökte félre a lábával a széket és annak a karjába fogódzkodva rákiáltott Dására:

- Menj ki egyelőre, maradj a háziaknál. Mit kíváncsiskodol? Az ajtót zárd be jól magad után.

Egy ideig szótlanság és valami ragadozó tekintettel nézett a Trofimovics István ijedt arcába.

- No hát hogy van, Trofimovics István? Hogy mulatott? - szólalt meg aztán mérges iróniával.

- Chére, - dadogott magán kívül Trofimovics István, - megismertem a való orosz életet... Et je precherai l'Evangile...

- Oh, arcátlan, hálátlan ember! Nem elég, hogy engem megszégyenített, még össze is adta magát ezzel a... Oh, szemérmetlen vén kéjenc!

- Chére...

Elállt a szava és rémülten meresztette ki a szemét.

- Kiféle az?

- C'est un ange... C'était plus qu'un ange pour moi, az egész éjjel... Oh, ne kiabáljon, ne ijessze meg őt, chère, chère...

Petrovna Borbála, miután egy kis ideig már ült, hirtelen felugrott és ijedten kiáltotta el magát: „vizet, vizet!” Trofimovics István magához tért ugyan, de Petrovna Borbála még mindig reszketett az ijedtségtől és sápadtan nézett a beteg arcába: csak most értette meg egészen, hogy az mennyire rosszul van.

- Dárja, - suttogta Pavlovna Dáriának, - rögtön doktorért kell menni, Zalcfisért; hadd menjen rögtön Jegorücs, fogadjon itt kocsit, a városban pedig fogasson be egy másik hintóba. Estére itt legyen!

Dásá sietett a rendeletet teljesíteni. Trofimovics István még mindig meredt, ijedt tekintettel nézett, elhalványult ajkai remegtek.

- Várj, Trofimovics István, várj, - nyugtatta őt Petrovna Borbála mint a gyereket, - no, várj csak várj, mindjárt visszajön Dárja és... Ah istenem! gazdasszony, gazdasszony, gyere hát legalább te, mátuska!

Türelmetlenségében maga szaladt ki a gazdasszonyhoz.

- Rögtön, ebben a pillanatban vissza kell híni azt a... Híjjátok be, híjjátok!

Szerencsére Matvéjevna Zsófia még nem ment el a házból, épen csak a kapu alá ért ki a zsákjával és a kis batyujával. Visszahítták. Annyira meg volt rémülve, hogy keze, lába reszketett. Petrovna Borbála megkapta a kezénél fogva, mint héjja a csibét és gyorsan odavonszolta Trofimovics Istvánhoz.

- No, fogja, itt van. Nem ettem meg. Ön azt hitte, hogy felfaltam.

Trofimovics István megfogja a Petrovna Borbála kezét, a szeméhez emelte azt, aztán fájdalmas, rohamos zokogásra fakadt.

- No, nyugodj meg, nyugodj meg, no galambocskám, no bátyuskám! Ah istenem, nyugodjon meg hát! - kiáltott magából kikelve. - Oh kinzóm, gyötröm, örök kinzóm nekem!

- Maradjon kint kedvesem, valamit akarok itt mondani, - szólt végre Trofimovics István Matvéjevna Zsófiához.

Matvéjevna Zsófia azonnal kiment.

- Cherie... cherie...

- Várjon még a beszéddel, Trofimovics István, várjon, mig kipiheni magát. Itt van egy pohár viz. De várjon hát!

Petrovna Borbála megint leült. Trofimovics István erősen fogta a kezét. Még sokáig nem engedte Petrovna Borbála a beteget beszélni, aki egyre csókolgatta az ő kezét. Petrovna Borbála összeharapta a fogát és valahova a szögletbe nézett.

- Je vous aimais! - fakadt ki végre Trofimovics István. Soha sem hallott még ilyen szavakat ő tőle Petrovna Borbála.

- Hm! - volt a dörmögő felelet.

- Je vous aimais toute ma vie... vingt ans!

Petrovna Borbála csak hallgatott vagy két-három percig.

- Hát mikor Dásához készültél, illatszerekkel locsoltad be magad, - szólalt meg aztán rettentő suttogással.

Trofimovics István elhült.

- Uj nyakkendőt kötöttél...

Megint vagy két percnyi szünet.

- Hát a szivarra emlékezik-e?

- De kedves barátném, - hebegett Trofimovics István.

- A szivarra... este, az ablaknál... holdvilág volt... a kerti házikóban töltött órák után... Szkvoresnyikiben? Emlékszel-é emlékszel-é? - kérdezte s felugorván a helyéről, megragadta a Trofimovics István párnájának a két csücskét s azzal együtt megrázta annak a fejét is. - Emlékszel-é, mihaszna, dicstelen, kislelkű, örökkön-örökké mihaszna ember! - sziszegett az ő dühös suttogásával, visszatartván magát a kiáltástól. Végre eleresztette a párnát, visszaült a székére és kezével eltakarta az arcát. - Elég! - tette hozzá kiegyenesedve. - A husz év elmúlt, azt visszahozni nem lehet; de bolond vagyok én is.

- Je vous aimais, - szólt Trofimovics István újra, a kezét összetéve.

- De mit emlegeted nekem, hogy aimais, meg újra aimais! Elég volt már! - ugrott fel Petrovna Borbála újra. - S ha ön most azonnal el nem alszik, hát én... Önnek most nyugalomra van szüksége; aludjék el, de rögtön! hunyja be a szemét! Ah istenem, hiszen talán reggelizni akar! Mit eszik? Ah, istenem, hol van az a...? hol van?

Jöttek-mentek, Trofimovics István gyenge hangon jelentette, hogy csakugyan szeretne vagy egy órácskát aludni, azután meg un bouillon, un thé... enfin il est si heureux. És mintha csakugyan elaludt volna. (Bizonyosan tettette magát). Petrovna Borbála várt egy kis ideig, aztán lábújjhegyen kijött a spanyol-fal mögül. Kimenve leült a gazdasszony szobájában, a háziakat kikergette és meghagyta Dásának, hogy hozza be hozzá azt a csatangolót. Erre komoly vallatás kezdődött.

- Mondj el most mindent apróra, mátuskám; ülj közelebb; úgy. Nos?

- Ott találtam Trofimovics Istvánt...

- Megállj! Figyelmeztetlek, hogy ha hazudol, vagy valamit eltitkolsz, hát én téged akár honnan is elő kerítelek. No, most folytasd.

- A mint Trofimovics Istvánnal Hatovba értem... - kezdte Matvéjevna Zsófia csaknem lihegve.

- Megállj! hallgass, várj! Mit kelepelsz? Először is: miféle madár vagy te magad?

Az elbeszélte igen röviden az életét, Szevasztopoltól kezdve. Petrovna Borbála szótlanul hallgatta ki őt, kiegyenesedett a székén s szigorúan és állhatatosan nézett az elbeszélő arcába.

- Miért vagy olyan ijedt? Miért nézel a földre? Én az olyanokat szeretem, akik engem szembe néznek és velem pörölnek. Folytasd.

Az elbeszélte a találkozást, a könyveket, meg azt, hogy Trofimovics István megkinálta pálinkával a paraszt asszonyt.

- Ugy, ugy, ne felejts ki semmi apróságot sem, - bátorította őt Petrovna Borbála.

Elmondta aztán, hogy utaztak tovább, Trofimovics István már egészen betegen, aztán az itt történeteket.

- Mondd el, hogy itt mit csináltatok.

Matvéjevna Zsófia erre egészen megzavarodott és nem tudta: hogyan kezdje.

- Arról én semmit sem tudok mondani, - felelt csaknem sírva, - mert én az egészből semmit sem értettem.

- Hazudsz! Nem lehet az, hogy semmit sem értettél.

- Sokat beszélt egy fekete haju, előkelő dámáról, - folytatta az elbeszélő rettenetesen elpirulva, látván különben, hogy Petrovna Borbála szőke és semmiképen sem hasonlít „a barnához”.

- Fekete-hajúról? És mit? No, tovább!

- Hát azt, hogy az a fekete-haju dáma nagyon szerelmes volt ő belé egész életében, egész húsz esztendeig; de hogy ő soha sem mert az előtt nyilatkozni, mert az nagyon is kerekded és telt dáma volt.

- Szamár! - mondta Petrovna Borbála eltünődve, de határozottan.

Matvéjevna Zsófia már sírt.

- Nem tudok én semmit sem jól elmondani, mert magam is nagyon meg voltam ijedve miatta és nem is tudtam jól megérteni, mert ő olyan nagyon okos...

- Az okosságáról ilyen szarka, mint te vagy, nem mondhat ítéletet. Megkérte a kezedet?

Az asszony meghökkent.

- Beléd szeretett? beszélj! házasságot ajánlott neked? - kiáltott rá Petrovna Borbála.

- Majdnem úgy esett, - zokogott Matvéjevna Zsófia. - Csakhogy én azt semmibe sem vettem, mert láttam, hogy beteg, - tette hozzá bátran felemelve a szemét.

- Hogy hínak? apai és kereszt-neveden?

- Matvéjevna Zsófia.

- No hát tudd meg, Matvéjevna Zsófia, hogy az a leghitványabb, leghaszontalanabb ember... Uram-teremtőm! engemet csak nem nézel valami haszontalannak?

Az kimeresztette a szemét.

- Csak nem nézel engem valami zsarnoki, aljas teremtésnek? Aki tönkretettem az ő életét?

- Hogy lenne az lehetséges, mikor ön maga is sír!

A Petrovna Borbála szemében csakugyan könnyek csillogtak.

- No, ülj le, ülj le, ne félj! Nézz még egyszer egyenesen a szemembe; mért pirulsz el? Dása, jer ide, nézd meg jól: mit gondolsz, tiszta-e ennek a szive...

S a Matvéjevna Zsófia nagy meglepetésére, de tán még nagyobb rémületére hirtelen megveregette annak az arcát.

- Csak az a kár, hogy nagy liba, képtelenül nagy liba. Jól van, kedvesem, majd gondom lesz rád, pártfogásomba veszek. Látom, hogy ez csupa merő ostobaság. Egyelőre maradj mellette, majd kvártélyt fogadok neked s mostantól kezdve enni valód meg mindened lesz nálam... majd hívatlak.

Matvéjevna Zsófia ijedtében szabadkozni akart, hogy neki sietős az utja.

- Nincs neked hova sietned. A könyveidet én mind megveszem, te meg ülj ott. Hallgass, egy szót se! Hiszen ha én ide nem jövök, hát te úgy sem mentél volna el innen.

- Semmi szín alatt sem hagytam volna magára, - felelt csendesken a könyeit törölgetve Matvéjevna Zsófia.

Zalcfis doktort csak késő este hozták meg. Ez igen tiszteletre méltó öreg és eléggé ügyes orvos volt, aki csak nem régen vesztette el az állását a felsőbbbséggel történt összetűzése miatt. Petrovna Borbála attól a pillanattól kezdve elkezdte őt erősen protegálni. Figyelmesen megvizsgálta a beteget, aztán óvatosan tudatta Petrovna Borbálával, hogy a beteg állapota nagyon kétséges s olyan komplikációk vannak, hogy el kell készülni a legrosszabbra is. Petrovna Borbála, aki húsz év alatt egészen elszokott attól, hogy komolyan vegyen bármit is, ami Trofimovics Istvánt illeti, mélyen megrendült, még el is sápadt:

- Hát semmi reménység sem volna?

- Épen semmi reménységről soha sem beszélhetünk, de...

Petrovna Borbála egész éjjel le nem feküdt s alig várta a reggelt. Mihelyt a beteg kinyitotta a szemét és magához tért, (különben csaknem mindig magánál volt, bár az ereje egyre fogyott), valami határozottsággal lépett annak az ágyához:

- Trofimovics István, mindenről gondoskodni kell. Papért küldtem. Önnek teljesíteni kell a kötelességét...

Ismervén az öreg meggyőződését, nagyon félt, hogy az nem fog engedelmeskedni. A beteg meglepetten nézett rá.

- Ostobaság! - kiáltott föl Petrovna Borbála, azt gondolván, hogy az vissza akarja utasítani a papot; - most nem érünk rá bolondozni. Eleget játszott.

- De... hát annyira rosszúl vagyok én már?

És elgondolkozott, aztán beleegyezett. Nagy csodálkozással hallottam én később Petrovna Borbálától, hogy az öreg egy cseppet sem ijedt meg a haláltól. Meglehet, hogy egyszerűen nem hitt abban és betegségét komolynak nem tartotta.

Készségesen meggyónt és felvette az utolsó kenetet. Mindenki, még Matvéjevna Zsófia és a cselédek is bejöttek üdvözölni őt, hogy felvette a halotti szentséget. Valamennyien csendesken sirdogáltak, nézván az ő lesoványodott arcát és elhalványult, remegő ajkait.

- Oui, mes amis... én csak azt csodálom, hogy annyira lótnak-futnak. Holnap valószínűleg felkelek és elutazunk... Toute cette ceremonie... amelyet én természetesen... nem kifogásolok... mégis csak...

- Kérem, bátyuska, maradjon okvetetlenül a beteg mellett, - mondta Petrovna Borbála a papnak, aki már levetette az egyházi palástját. - Mihelyt megissza a teát, beszéljen neki az isteni dolgokról, hogy fentartsuk benne a hitet.

A pap beszélni kezdett. Mindnyájan körülállták a beteg ágyát.

- A mi bűnös korunkban, - kezdte a pap, kezében egy csésze teával, - a Legfőbb Valóságban való hit az egyedüli, amihez az emberi nem az élet szomorúságai és megpróbáltatásai közt menekülhet...

Trofimovics István mintha egészen felélénkült volna; ajkán finom gúny-mosoly mutatkozott.

- Mon père, je vous remercie, et vous êtes bien bon, mais...

- Semmi mais! - kiáltott Petrovna Borbála, fölugorva a székéről, - bátyuska, - fordult aztán a paphoz, - ez olyan ember, ez olyan... hogy egy óra múlva újra meg kell gyóntatni. Ilyen ember ez!

Trofimovics István elmosolyodott.

- Kedves barátaim, - szólt, - az istenre nekem már azért is szükségem van, mert ő az egyedüli valóság, akit örökké szeretni lehet...

Igazán hitt-e, vagy csak a méltóságos ceremonia hatotta meg és ébresztette föl lelkének művészi fogékonyságát, de az bizonyos, hogy mély meggyőződés hangján mondott olyan szavakat, amelyek egészen ellenkeztek az ő régebbi meggyőződésével.

- A halhatatlanság már azért is szükséges, mert az isten nem lehet igazságtalan és nem olthatja el szívében az ő iránta fellobbant szeretet lángját. És van-e drágább, mint a szeretet? A szeretet felette áll a létnek, a szeretet a lét koronája, hát hogy lehessen az, hogy a lét meg ne hódoljon neki? Ha én megszerettem őt, és megörültem e szeretetemnek, lehetséges-e, hogy ő kioltson engemet is, a szeretetemet is és semmivé tegyen bennünket? Ha isten van, akkor én is halhatatlan vagyok. Voilà ma profession de foi.

- Van isten, Trofimovics István, biztosítom önt, hogy van, - szólt Petrovna Borbála könnyörgő hangon, - dobja el magától, tagadja el legalább egyszer életében az ön bolondságait, (Ugy látszik: nem igen értette meg a profession de foi-t).

- Kedves barátom, - lelkesült egyre jobban a beteg, bár hangja akadozott, - mikor én megértettem azt az odatartott... másik orcát is... akkor én még valami egyebet is megértettem. J'ai menti toute ma vie, mindig mindig! pedig szerettem volna... egyébaránt holnap... mindnyájan elmegyünk...

Petrovna Borbála sírva fakadt. A beteg keresett valakit a szemével.

- Itt van ő, itt! - szólt Petrovna Borbála s kézen fogva hozzá vezette Matvéjevna Zsófiát. Trofimovics István ellágyultan mosolygott.

- Oh én még nagyon szeretnék megint élni! - kiáltott fel magát összeszedve. - Kell, hogy minden perc, az élet minden pillanata boldogságot szerezzen az embernek... okvetetlenül... okvetetlenül. Az ember köteles ezt így rendezni; ez az ő törvénye... amely rejtve ugyan, de feltétlenül van... Oh nagyon szeretném látni Pétert... és mind azokat... Satovot is!

Megjegyzem, hogy a Satov sorsáról még semmit sem tudtak, sem Pavlovna Dária, sem Petrovna Borbála, de még Zalcfis sem, aki pedig utolsónak jött a városból.

Trofimovics István egyre jobban nyugtalankodott.

- Már maga az a gondolat, hogy van valami igazabb és boldogabb, mint én, mérhetetlen ellágyulással tölt meg engemet. Elengedhetetlen, hogy az ember megismerje a saját boldogságát és higgyen abban, hogy van valahol teljes és nyugodt boldogság minden és mindenki számára... Az emberi élet törvénye egyedül csak abban áll, hogy az ember meghódoljon a végtelen nagy előtt. Ha az embert megfosztják a mérhetetlen nagytól, akkor az ember nem fog élni, hanem meghal a kétségbeeséstől. A végzetlen és a megmérhetetlen ép oly szükséges neki, mint az a kis planéta, amelyen lakik... Barátaim, mindnyájan akik vagytok: éljen a Nagy Eszme, az örök, megmérhetetlen Eszme. Minden embernek, bárki legyen is ő, meg kell hajolnia az előtt, aminek a neve Nagy Eszme. Még a legostobább embernek is szüksége van valami nagyszerűbbre. Péter fiam... oh, beh szeretnék újra látni benneteket mind! Ők nem tudják, hogy ő bennök is él az örök, Nagy Eszme!

Zalcfis nem volt bent a ceremóniánál. Véletlenül bejövén egészen megrémült és szétkergette a gyülekezetet, elrendelvén, hogy a beteget ne nyugtalanítsák.

Három nap multával meghalt Trofimovics István. De már a halála óráján egészen magán kívül volt. Csöndeskén aludt el, mint az elégett gyertya. Petrovna Borbála ott szenteltette be a holttestet, aztán elvitette az ő szegény barátját Szkvoresnyikibe. Sirja a templom kertjében van s márványlappal van leborítva. A rács-kerítés és az emlékkő felállítását tavaszra halasztották.

Petrovna Borbála vagy nyolc napig volt távol a várostól. Haza tért magával hozta a hintájában Matvéjevna Zsófiát is, úgy látszik: azzal a céllal, hogy azt örökre magánál tartsa. Megjegyzem, hogy mihelyt Trofimovics István elvesztette az eszméletét, Petrovna Borbála azonnal kitelepitette Matvéjevna Zsófiát az izbából és maga ápolta a beteget mind végig, de mihelyt a beteg kiadta a lelkét, megint előhívatta azt, és annak semmiféle ellenvetését sem tűrte, mikor az rettenetesen megijedt attól a meghívástól (jobban mondva parancstól), hogy költözzék végképen Szkvoresnyikibe.

- Ne számárkodj! Én is veled járok majd az evangéliumot árulni. Ugy sincs már nekem senkim a világon.

- Hiszen van még fia, - jegyezte meg Zalcfis.

- Nekem nincs fiam! - vágott közbe Petrovna Borbála, mintha csak jóslatot mondott volna.

VIII. FEJEZET.

Befejezés.

Az üzemek és büntetések igen gyorsan napfényre kerültek, gyorsabban, mint Sztepanovics Péter várta volna. Azzal kezdődött, hogy a szerencsétlen Ignátyevna Mária a férje meggyilkolásának éjjelén hajnalban felébredvén, roppant nyugtalanságot érzett, mikor azt maga mellett nem találta. Mellette hált a Prohorovna Arinától felfogadott ápoló asszony. Ez sehogys birta őt megnyugtatni s mihelyt világosodni kezdett, elszaladt Prohorovna Arináért, azzal nyugtatva meg a beteget, hogy a bába-asszony bizonyosan tudja: hol van Satov és mikor jön haza. Ezalatt Prohorovna Arina is bizonyos izgalomban volt: ő már megtudta a férjétől a Szkvoresnyikiben történeteket. Virginszkij csak tizenegy óra felé érkezett haza, még pedig szörnyű állapotban: kezét tördelve és arccal az ágyra vetve magát, görcsös zokogással egyre azt hajtotta: „nem jól van, nem jól van, végképen nem jól van!” Az lett a vége, hogy mindent elmondott a faggatódzó Prohorovna Arinának, de csak neki az egész házban. Az ott hagyta őt az ágyon és ráripakodott, hogy ha „bögni” akar, hát legfeljebb a párnába, hogy meg ne hallják és hogy nagy számár lesz ám, ha holnapra kelve el találja magát az arcával árulni. Mindazáltal ő is meggondolta a dolgot és készülődött minden eshetőségre: elrejtett, sőt megsemmisített némely leveleket, könyveket és proklamációkat. Azután úgy okoskodott, hogy hiszen neki, a testvérének, néniének, a diák-kisasszonynak, sőt a lapát-fülű bátyjának nincs is mitől félnie. Mikor reggel elfutott érte az ápolóné, ő minden meggondolás nélkül követte azt. Különben pedig nagyon szerette volna biztosra megtudni, hogy igaz-e az, amit a férje este ijedt és esztelen suttogással, szinte magán kívül elmondott a Sztepanovics Péter reménykedéseiről Kirilovot illetőleg.

De Ignátyevna Máriához már későn érkezett: az, miután az ápolónét elküldte és egyedül maradt, nem birta magát türtőztetni, felkelt az ágyból, hirtelen magára kapta az épen keze ügyében eső ruháját és átment a Kirilov lakására, azt képzelvén talán, hogy Kirilov adhat leghitelesebb hírt Satovról. Képzeltető, mint hatott a betegágyas asszonyra az, amit ott látott. Megjegyzésre méltó, hogy nem olvasta el a Kirilov hátra hagyott levelét, amely pedig ott feküdt látható helyen az asztalon, - valószínűleg nem vette észre azt ijedtében. Visszaszaladt a maguk lakására, felkapta a gyermekét és kiment az utcára. Hűvös, ködös reggel volt. Járókelőkkel ilyen félre eső utcában nem találkozott. Futva, lihegve ment tova a hideg sárban s végül dörömbölni kezdett a házak ajtaján; egy házban ki sem nyitották az ajtót, a másikban sokáig várakoztatták, s türelmetlenségében a harmadik ajtaját kezdte kopogtatni. Ez volt a Tit kupec háza. Itt nagy lármát csapott, jajveszékelt és összefüggéstelenül mondta el, hogy az ő férjét megölték. Satovot és a történetét Titék valamennyire ismerték; meg voltak rémülve, hogy az asszony, aki épen csak hogy megszült, ilyen könnyű ruhában, ilyen hidegben kiszaladt az utcára, karján alig betakart gyermekével. Eleinte azt hitték, hogy félre beszél, annyival is inkább, mert semmiképen sem lehetett világosan megérteni: kit öltek meg, Kirilovot-e, vagy Satovot. Ignátyevna Mária azt gondolván, hogy nem hisznek neki, tovább akart szaladni, de erővel visszatartották, mire rettenetesen kiabált, vergődött. Elmentek a Kirilov szállására s két óra múltán annak az öngyilkossága és hátra hagyott levele az egész városban közhírré lett. A rendőrség elővette Satovné; most derült ki csak, hogy ő a Kirilov levelét nem olvasta, azt azonban sehogys tudták kivenni belőle: honnan sejtette azt ő, hogy az ő férjét is megölték? Csak azt kiabálta, hogy ha az meghalt, akkor az ő férje is meghalt, mert együtt voltak. Dél felé elvesztette az eszméletét s nem is térve többé magához, harmadnapra meghalt; a meghült gyereke pedig még ő előtt kimult. Prohorovna Arina nem találván otthon Ignátyevna Máriát és a csecsemőt, rosszat gyanított és haza akart szaladni, de ott maradt a kapuban, elküldte az

ápolónét a másik ur lakására, hogy nincs-e ott a betegágyas asszony, vagy nem tud-e az arról valamit? Az ápoló asszony örült ordítózással tért vissza. Prohorovna Arina lecsendesítette nagy nehezen, ráijesztett azzal a szokásos argumentummal, hogy ne szóljon sehol, mert még ő keveredik bajba, aztán elillant az udvarról.

Természetes azonban, hogy még aznap délelőtt kérdőre vették, mint a ki a szülésnél segédkezett; de nem sokra mentek vele; nagyon körülményesen és nagy hidegvérrel mondta el azt, amit Satovnál látott és hallott, a különös esetre vonatkozólag pedig kijelentette, arról ő semmit sem tud, abból semmit sem ért.

Képzeltető, milyen láрма keletkezett a városban. Új „história”, megint gyilkosság! Ezúttal azonban megállapították, hogy csakugyan kell lenni egy titkos társaságnak, amely forradalmi céllal a gyujtogatásokat, gyilkolásokat, zavargásokat intézi. Erre mutatott a Liza szörnyű halála, a Sztavrogin feleségének a meggyilkolása, a gyujtogatás, a nevelőnők felsegélésére rendezett bál skandaluma, a Mihajlovna Julia környezetének rakoncátlanokodása... Még a Trofimovics István megszökéséből is erre akartak következtetni. Nagyon sokat suttogtak Vszevolodovics Miklósról is. Este felé megtudták, hogy Sztepanovics Péter elutazott, de ő róla beszéltek a legkevesebbet.

A Filippov-féle ház előtt egész délelőtt nagy néptömeg állt. A Kirilov levele csakugyan tévedésbe ejtette a hatóságot. Elhitték, hogy Kirilov ölte meg Satovot és elhitték a „gyilkos” öngyilkosságát. Egyébként a hatóság tévútra ment ugyan, de nem egészen. Például a „park” szó, amely oly határozatlanul volt oda vetve a Kirilov levelében, senkit sem vezetett félre, mint arra Sztepanovics Péter számított. A rendőrség azonnal Szkvoresnyikibe sietett, nem csak azért, mert ott park volt, nálunk pedig sehol sem volt, de bizonyos ösztönből is, mert az utóbbi napok eseményei közvetlenül vagy közvetve összeköttetésben álltak Szkvoresnyikivel. Én legalább így ítélem meg a dolgot. (Megjegyzem, hogy Petrovna Borbála aznap korán reggel még semmiről sem tudván, elutazott a Trofimovics István elfogására.) A Satov holttestét még aznap estére meglelték a tóban; a gyilkosság helyén megtalálták a Satov sapkáját, amelyet a gyilkosok nagy könnyelműen ott felejtettek. Az orvosi vizsgálat és némely gyanu-okok alapján rögtön sejteni kezdték, hogy Kirilovnak minden esetre voltak segítő társai is. Megállapították, hogy kellett lenni egy Satov-Kirilov-féle titkos társaságnak, amely összeköttetésben állt a proklamációkkal. De kik lehettek a társaik? A „mieinkről” aznap még csak szó sem volt. Megtudták, hogy Kirilov elzárkózva s annyira egyedül élt, hogy csakugyan nála lappanghatott Fedjka, akit annyira kerestek, s akiről Kirilov a levelében említést tett. Elgondolni is nehéz, hogy mi minden találgatásokra jutott volna a mi városunk lakossága, ha másnap a Lyámsin jóvoltából egyszeribe ki nem világosodott volna minden.

Lyámsin nem bírta a helyzetet elviselni. Megtörtént vele az, amit végre már Sztepanovics Péter is sejteni kezdett. Rábiztatván elébb Tolkácsenkora, azután Erkelre, az egész következő napon ágyban feküdt, látszólag nyugodtan, fal felé fordulva és egy szót sem szólva, sőt csaknem kétségbeesve, ha csak egy szót szóltak is hozzá. Ilyen módon semmit sem tudott arról, ami a nap folyamában a városban történt. De Tolkácsenko, aki nagyon is jól tudta a történeteket, fogta magát és letéve az őrző szerepet, amelyet Lyámsint illetőleg Sztepanovics Péter ráruházott, elillant a városból a vidékre, más szóval megszökött: igaznak bizonyult tehát, amit Erkel mindnyájukról megjövendölt. Megjegyzem egyuttal, hogy Liputin még aznap délelőtt eltűnt a városból. De ennek az eltűnéséről a hatóság valahogy csak másnap estefelé értesült, mikor a megrémült családját is ki akarták hallgatni. - De visszatérek Lyámsinhoz. Mihelyt ez magára maradt, (mert Erkel megbizva Tolkácsenkóban, még előbb haza ment), rögtön kiszaladt a házból, és persze mihamar értesült mindenről. Vissza sem térve a lakására, el kezdett futni a merre a két szeme vitte. De az éjszaka oly sötét volt s a vállalkozás oly

félelmetes és nehéz, hogy két-három utca befutása után hazament és egész éjjelre bezárkózott. Ugy látszott, hogy reggel felé öngyilkossági kísérletet tett, de ez neki nem sikerült. Ugy ült bezárkózva csaknem délig, s akkor - hirtelen felugrott és a rendőrségre futott. Azt mondják, hogy térden csúszott, zokogott és sikoltozott, a földet csókolgatta, azt kiabálva, hogy ő arra sem érdemes, hogy az előtte állott hivatalnokok csizmáit megcsókolhassa. Megnyugtatták, még meg is cirógatták. Kihallgatása három óráig tartott. Elmondott mindent, a legapróbb részletekig, beismert mindent; vallomásában sietett, előre szaladt, kérdezetlenül előadott olyasmiket is, amikre semmi szüksége sem volt. Kiderült, hogy sokat tud és elég jól adta elő a dolgot; a Kirilov és Satov tragédiáját, a tüzesetet, a Lebjadkinék halálát stb., de ez mind csak másodrangú kérdés volt; első rangúvá lett a Sztepanovics Péter dolga, a titkos társaság, az organizáció, a hálózat. Arra a kérdésre, hogy minek kellett a sok gyilkolás és botrány? heves sietéssel azt felelte, hogy „a fundamentomok rendszeres felforgatására, a társadalmi és minden rend szisztematikus megbontására; arra, hogy mindenkit megrémítsenek, mindent összezavarjanak s hogy az így megbontott, beteges és meghabarodott, cinikus és hitetlen, de ez állapotában valami mentő eszme után szomjazó társadalmat a kezökbe kapva, kibontsák a lázadás zászlaját az ez alatt mindenfelé működő és toborzó ötös csoportok segítségével.” Azzal fejezte be az előadását, hogy Sztepanovics Péter a mi városunkban az első próbát tette a szisztematikus rendbontásra nézve, mintegy programul a többi ötös csoport számára s hogy ezt már ő, Lyámsin, maga gondolja így s hogy ezt „okvetetlenül vegyék figyelembe; mérlegeljék, hogy mennyire őszinte ő és mily nemes készséggel ad felvilágosításokat, következként hogy mennyire hasznára lehet ő a továbbiakban is a hatóságnak.” Arra a határozott kérdésre, hogy van-e sok ötös csoport? azt felelte, hogy végtelenül sok, hogy egész Oroszország be van hálózva, s ámbár bizonyítékokat adni nem tudott, azért azt hiszem: egészen őszintén felelt. Csak egy külföldön készült nyomtatott programot tudott felmutatni, meg egy utasítást a rendszeres eljárásra nézve; ez csak az első fogalmazvány volt ugyan, de a Sztepanovics Péter sajátkezű írása. Kisült, hogy a „fundamentomok felforgatását” Lyámsin szószerint ebből citálta, bár előbb azt állította, hogy ez az ő saját gyanakodása. Mihajlovna Juliáról minden kérdés nélkül, előre szaladva azt mondta, hogy az semmiben sem vétke, azt csak elbolondították. De figyelemre méltó, hogy Sztavrogin Miklóst kihagyta az egész dologból, azt mondván, hogy annak nem volt a társasággal, sem Sztepanovics Péterrel semmi összeköttetése. (Lyámsinnak fogalma sem volt ama reménykedésekről, amelyekkel Sztepanovics Péter volt Sztavrogin iránt). Előadása szerint a Lebjadkinék halálát csak maga Sztepanovics Péter idézte elő, azzal a ravasz szándékkal, hogy bevonván a gyilkosságba az egészen ártatlan Vszevolodovics Miklóst, ezt függésbe hozza magától; de köszönet helyett, amire kétségtelenül és elég könnyelműen számított Sztepanovics Péter, csak teljes felháborodást sőt kétségbeesést talált a „nemes” Vszevolodovics Miklónál.

A Sztavroginról való előadását, amelyet megint minden kérdés nélkül, de látható célzással mondott el, azzal végezte be, hogy az láthatólag valami nagy tekintélyű ember, de hogy ez valami titokba van burkolva, hogy az ugyszólván inkognitó tartózkodott nálunk, hogy kiküldetésben járt itt, hogy az Pétervárról megint visszajön ide, (Lyámsin meg volt győződve, hogy Sztavrogin Pétervárótt van), csak hogy most már egészen más minéműségben, más kiküldetésben és olyan személyek kíséretében, akiről talán nemsokára nálunk is hallani fognak, s hogy ő ezt mind Sztepanovics Pétertől hallotta, „a Vszevolodovics Miklós titkos ellenségétől.”

NB. Két hónappal később beismerte Lyámsin, hogy azért mentegette Sztavrogin, mert bizott a Sztavrogin protekciójában és abban, hogy az majd kieszközli Pétervárótt az ő büntetése enyhítését, számkivetésében pedig ellátja őt pénzzel, meg ajánló levelekkel. Ebből a beismerésből is látható, hogy neki csakugyan tulzott véleménye volt Sztavroginról.

Ugyanaznap elfogták természetesen Virginszkijt is, sőt az eljárás hevében az egész családját is. (Prohorovna Arina, a testvére, a néne, sőt a diák-kisasszony is már régen szabadlábban vannak; azt mondják, hogy Sigályevet is okvetetlenül eleresztik, mert őt a vádlottak egyik kategóriájába sem lehet sorozni; egyébiránt ez csak szóbeszéd). Virginszkij mindjárt és mindent beismert; ő, mikor elfogták, betegen, lázban feküdt. Azt mondják, hogy szinte megőrült az elfogatásának: „kő esett le a szívemről”, - mondotta állítólag. Azt beszélik, hogy őszinte vallomásokat tesz, sőt bizonyos méltósággal viseli magát és nem tagadja meg egy betűnyire sem eddig vallott „magasztos elveit”, egyuttal azonban átkozza a politikai utat (ellentétben a szocialisztikussal), amelyre oly véletlenül és könnyelműen tért, „a körülmények viharától sodortatva.” A gyilkosságnál tanusított magaviseletét enyhítő körülményül tudják be neki s így ő is számíthat büntetésének némi enyhítésére. Legalább ezt mondják nálunk.

De aligha lehet segíteni Erkelen. Ez elfogatása óta hallgat, vagy csak csüri-csavarja az igazságot. Egy megbánó ígét sem birtak még eddig kiszorítani belőle. Pedig hát még a legszigorubb bírásban is bizonyos rokonszenvet keltett maga iránt, úgy fiatalságával és tehetetlenségével, mint annak a tagadhatatlan bizonyosságával, hogy ő csak fanatikus áldozata a politikai kalandorságnak, de leginkább az anyja iránt tanusított magaviseletével, akinek mindig elküldöztette csekély fizetésének csaknem a felét. Anyja most a városunkban van: beteges, gyenge öreg asszony; egyre sir és a szó szoros értelmében fetreng a birák lábai előtt, könnyörögve a fiáért. Talán sikerül neki valamit elérni, mert Erkelt nálunk mindenki sajnálja.

Liputint már Pétervárott fogták el, ahol teljes két hetet töltött. Szinte megmagyarázhatatlan dolog történt vele és egész bátran kiszökhett volna külföldre, mert pénzzel is bőven el volt látva, mégis Pétervárott maradt. Egyideig Sztavrogint kutatta, aztán Sztepanovics Pétert, aztán hirtelen ivásnak adta magát és minden mértéket meghaladó kicsapongó életet kezdett, mintha minden józan eszét elvesztette volna. Ugy is fogták el részegen, valami nyilvános házban. Azt beszélik, hogy egyáltalában nem vesztette el a lélekjelenlétét, vallomásaiban hazudik és a tárgyalásra bizonyos ünnepiességgel és reménységgel készül. Még beszédet is akar tartani. Tolkacsenkót a vidéken, szökése után valami kilenc nap múlva fogták el; ez hasonlíthatatlanul illendőbben viseli magát, nem hazudik, nem henceg, elmond mindent, amit tud, magát nem mentegeti, de ő is szónoklatra készül; sokat és készségesen beszél, de mikor a nép ismeretére és a nép forradalmi hangulatára kerül a sor, hát még illeg is és effektusra számít. Azt mondják, hogy a tárgyaláson ő is beszédet fog tartani. Általában ő és Liputin nem nagyon félnek, ami kissé különös.

Ismétlem, hogy az ügy még nincs befejezve. Most, három hónap múltán, a mi társadalmunk fellélegzett, magához tért, körültekintett, véleményt alkotott, de annyira, hogy némelyek még Sztepanovics Pétert is lángésznek tartják, vagy legalább „geniális tehetségű embernek”. - „Organizáció!” - mondogatják a klubban, mutatójukait fölemelve. Egyébiránt ez nagyon ártatlan felkiáltás és nem is sokan ismétlik. A Sztepanovics Péter erkölcsi minémüségét illetőleg mindenki egy véleményen van.

Igazán nem tudom, hogy nem feledkezem-e meg valakiről. Nikolajevics Móric valahova végkép elutazott. Az öreg Drozdova asszony teljesen olyan, mint a gyerek... Egyébként pedig el kell még mondanom egy nagyon sötét történetet. Csak a faktumokra szorítkozom.

Petrovna Borbála visszaérkezvén, a városi lakásában szállt meg. Hirtelen hulltak rá egyszerre a különféle hírek, amelyek rendkívül megrázkodtatták. Bezárkózott, senkit sem bocsátott magához. Este volt; mindenki fáradtnak érezte magát; korán lefeküdtek.

Reggel a szobalány titkolódzva egy levelet adott át Pavlovna Dáriának. Előadása szerint ez a levél még tegnap érkezett, de későn, mikor már mindenki lefeküdt s ő a kisasszonyt nem

merte háborgatni. Nem postán hozták a levelet, hanem egy ismeretlen ember vitte Szkvoresnyikibe, Jegorücs Elekhez. Jegorücs Elek pedig még tegnap este rögtön áthozta és azonnal visszament Szkvoresnyikibe.

Pavlovna Dária erősen dobogó szívvel, sokáig nézte a levelet és nem merte azt felbontani. Tudta, hogy kitől jött: Sztavrogin Miklóstól. Elolvasta a címét: „Jegorücs Eleknek, átadásra Pavlovna Dáriának. Bizalmas!”

Ime a levél szóról-szóra:

Kedves Pavlovna Dária!

„Valamikor „ápolóul” ígérkezett kegyed hozzám és megígértette velem, hogy szükség esetén hívatni fogom. Két nap múlva én elutazom s nem térek többet vissza. Van-e kedve velem jönni?

A múlt évben én úgy, mint Gercen, felvételtem magam Uri kanton polgárai közé s ezt senki sem tudja. Vettem már ott egy kis házat is. Van még tizenkétezer rúbelem; oda megyünk és végfogytig ott fogunk élni. Nem akarok onnan soha, sehova sem távozni.

A hely nagyon unalmas, félreeső; a hegyek korlátozzák a nézést, gondolkozást. Nagyon sötét hely. Azért választottam ezt, mert itt volt egy eladó házikó. Ha nem fog tetszeni kegyednek, eladom és veszek más helyen másikat.

Nem vagyok egészséges, de reményelem, hogy a hallucinációktól azon a levegőn megszabadulok. Ez az állapotom fizikai oldala; az erkölcsit kegyed ismeri, csak az a kérdés, hogy teljesen-e?

Sokat elmondtam kegyednek az életemből. De nem mindent. Még kegyednek sem mindent! Itt felemlítem, hogy én a feleségem halálában a lelkiismeretemet bűnösnek érzem. Nem találkoztam azóta kegyeddel, hát azért hozom ezt fel. Bűnös vagyok a Nikolajevna Lizaveta dolgában is; de erre nézve kegyed mindent tud; csaknem mindent előre megjósolt.

Jobb, ha el nem jön. Az, hogy én kegyedet hívom, rettentő aljasság. Miért is temetné el magát én velem? Kegyed nekem mindig kedves s én az én szomorúságomban mindig jól éreztem magamat a kegyed közelében: csak kegyed előtt beszélhettem magamról hangosan. Ebből azonban semmi sem következik. Kegyed kínálkozott „ápolónőnek”, ez a kegyed saját kifejezése; de minek volna ekkora áldozat? Gondolja meg azt is, hogy én nem sajnálom kegyedet, mikor hívom és nem tisztelem, mikor várom. S mégis hívom és várom. Mindenesetre pedig szükségem van a válaszra, mert mielőbb el kell utaznom. Esetleg magam utazom el.

Uritól én semmit sem várok; egyszerűen csak oda megyek. Oroszországhoz engem semmi sem köt, épen olyan idegenül érzem magamat benne, mint akárhol. Igaz, hogy Oroszországban kevésbé szerettem lakni, mint másutt, de még Oroszországban sem tudtam bármit is meggyűlölni.

Mindenütt megpróbáltam az erőmet. Kegyed tolmácsolta ezt nekem, hogy „megismerjem önmagam”. Kiderült a próbánál, hogy határozatlan vagyok, mint volt az egész életem. A kegyed szeme láttára türtem el az ön bátyja arcúl-ütését; nyilvánosan beismertem a házasságomat. De hogy minek volt ilyen erőt venni magamon, ezt soha sem láttam be, nem látom be most sem, ellenére a kegyed biztatásainak, amelyekkel Svájcban ellátott s amelyekben én bízam. Ugy mint eddig, most is szeretnék jól cselekedni és ez nekem jól esik; de egyúttal rosszat is szeretnék cselekedni és nekem ez az érzés is jól

esik. De úgy ezt, mint amazt, nagyon lanyhán érzem, mint mindig. Vágyaim nagyon nem erősek, vezetni őket nem bírom. Egy szálfával át lehet úszni a folyón, egy forgács-csal nem. Ezt azért mondom, nehogy azt képzelje kegyed, mintha én valami reményekkel utaznám Uriba.

Mint régen, úgy most sem okolok senkit sem. Nagy erkölcstelenséggel próbálkoztam és rá adtam minden erőmet; csak hogy én nem akartam, nem szeretem az erkölcstelenséget. Kegyed az utóbbi időben szemmel tartott engem. Tudja-e azt, hogy én még a „mieink” pusztító dolgát is gyűlölködve néztem, mert irigyeltem őket azért, hogy reménykedtek? De kegyed hiában félt: nem lehettem én az ő társuk, mert semmiben sem értettem egyet velök. Gúnyból, gyűlölségből sem tarthattam velök, nem azért, mintha félnék a nevetésestől, - attól én nem ijedek meg, - hanem csak azért, mert végre is úri szokásaim vannak s azokat utáltam. De ha jobban gyűlöltem volna őket, akkor talán velök mentem volna. Megítélheti ebből, hogy milyen könnyen érezhettem én magamat és mennyit gyötrődtem!

Kedves barátom, szelíd és nagylelkű teremtes, akit én megértettem! Kegyed talán arról ábrándozik, hogy annyi szeretetet pazarolhat rám, angyali lelkének annyi jóságával halmozhat el, hogy azzal végre célt tűz az életem elé? Nem; jobb, ha óvatosabb: az én viszonszeretetem épen olyan kicsinyes lesz, mint én magam, kegyed pedig boldogtalan. A kegyed bátyja azt mondta nekem, hogy aki elveszti a hazai földdel való összeköttetését, az elveszti isteneit is, vagyis életének minden célját. Mindenről a végtelenségig lehet vitatkozni, de én bennem csak a tagadás szelleme nyilatkozott meg, minden nagylelkűség, minden erő nélkül. De még a tagadás sem volt tökéletes. Minden kicsinyes, tehetetlen volt nálam. A nagylelkű Kirilov nem bírta elviselni a nagy ideát és meglőtte magát; csak hogy én jól látom, hogy ő azért volt nagylelkű, mert nem volt józan esze. Én soha sem veszthetem el az ítélő képességemet és sohasem hihetek valamely ideában annyira, mint ő. Annyira még csak foglalkozni sem vagyok képes valamely ideával. Én soha, de soha sem vagyok képes magamat agyon löni.

Tudom, hogy meg kellene magamat ölnöm, lesöpörni magamat a föld színéről, mint haszontalan férget; de én félek az öngyilkosságtól, mert nem akarok nagylelkűséget mutatni. Tudom, hogy lesz még egy csalás, az utolsó csalás, a csalások végtelen soroztában. De mi célja annak, hogy az ember magamagát csalja meg azért, hogy a nagylelkűt adhassa? Felháborodást és szégyent én nem vagyok képes érezni, következésképpen kétségbeesést sem.

Bocsásson meg, hogy ilyen sokat írok. Pedig száz oldal is kevés ilyen esetekben, vagy tíz sor is elég. Elég tíz sor is, ha valakit „ápolónőnek” hívunk meg.

Azóta, hogy a városból eljöttem, itt lakom a hatodik állomáson az állomási főnöknél. Ezelőtt öt évvel ismerkedtem meg vele Pétervárott, egy tivornyában. Senki sem tudja, hogy itt vagyok. Irjon az ő nevére. Ide mellékelem a címét.

Sztavrogin Miklós.”

Pavlovna Dária rögtön elment Petrovna Borbálához és megmutatta neki a levelet. Az elolvasta, aztán kérte Dáriát, hogy hagyja őt magára, mert még egyszer magában akarja elolvasni; de aztán feltűnően hamar visszahitta.

- Elmégy? - kérdezte csaknem félénken.

- El, - felelt Dása.

- Készülj! Együtt megyünk.

Dásá kérdően nézett rá.

- Hát ugyan mit csináljak én itt? Nem mindegy már nekem? Én is beiratkozom Uriba és ott fogok élni valami barlangban... Légy nyugodt: nem foglak háborgatni benneteket.

El kezdtek gyorsan készülődni, hogy még a déli vonattal indulhassanak. De alig egy félóra múlva megjelent Szkovresnyikiből Jegorücs Elek. Jelentette, hogy Vszevolodovics Miklós reggel egész váratlanul odaérkezett s most ott van, de „olyan állapotban, hogy a kérdésekre nem felel; bejárta az összes szobákat, aztán bezárkózott a maga lakó osztályába...”

- Az ő tudta nélkül szaladtam ide jelentést tenni, - tette hozzá igen aggódó arccal Jegorücs Elek.

Petrovna Borbála átható tekintettel nézte meg Jegorücs Eleket, de nem kérdezősködött. Gyorsan befogattak. A két hölgy elindult s útközben - a mint beszéltek - gyakran hánytak magokra keresztet.

A Vszevolodovics Miklós lakó osztályán két ajtó nyitva volt, de őt magát nem találták ott.

- Talán a földszinten lesz, - jegyezte meg halkan egy szolgáló.

Megjegyezni való, hogy Petrovna Borbálával együtt több cseléd is egészen bement, a többi pedig a nagy teremben várakozott. Ezelőtt soha sem merték volna az illedelmet így megsérteni. Petrovna Borbála látta ezt, de nem szólt.

Lementek hát a földszintre: ott három szoba volt, de Sztavrogint ott sem találták.

- Hátha ide ment fel? - mutatott valaki a kilátó torony-szoba ajtajára. Az ajtó, amely máskor mindig zárva állt, most tényleg széltere volt nyitva. Igen magasra kellett a szűk és rendkívül meredek fa-lépcsőn felmenni. A végén volt a kis torony-szoba.

- Én oda nem megyek. Ugyan minek mászott volna ő oda? - szólt Petrovna Borbála szörnyen elsápadva és szék után nézve. A cselédek szótlanul néztek rá. Dásá reszketett.

Hanem azért Petrovna Borbála mégis felrohant a lépcsőn; Dásá utána; de alig léptek be a kis szobába, Petrovna Borbála felordított és eszméletlenül összeesett.

Az Uri kanton polgára ott függött az ajtó mögött. Az asztalon egy papír-darab feküdt, a következő, ceruzával írt szavakkal: „Ne okoljanak senkit; én magam...” Ugyancsak az asztalon feküdt egy kalapács, egy darab szappan és egy nagy horgos szög: bizonyosan tartalékul. Az erős selyem zsinór, amely bizonyosan előre volt kiválasztva és elkészítve s amelyen Vszevolodovics Miklós függött, erősen meg volt szappanozva. Minden arra mutatott, hogy az öngyilkos előre eltökélt szándékkal és az utolsó pillanatig öntudatánál volt.

Az orvosok, mikor a holttestet felboncolták, az örültséget teljesen kizártnak ítélték.

(Vége)